

TALOT
PYSYVÄT,
IHMISET
VAIHTUVAT

SOCIETAS SCIENTIARUM FENNICA

Finska Vetenskaps-Societeten, grundad 1838, är Finlands äldsta vetenskapsakademi, som publicerar forskning, utdelar stipendier och pris, tar initiativ och håller möten med föredrag. Societeten inledde 1996 ett publiceringssamarbete med syskonakademin Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1838 perustettu Suomen Tiedeseura on Suomen vanhin tiedeakatemia, joka julkaisee tutkimuksia, myöntää tutkimusavustuksia ja palkintoja, tekee aloitteita ja järjestää kokouksia. Seura aloitti 1996 julkaisuyhteistyön sisarjärjestönsä Suomalaisen Tiedeakatemian kanssa.

The Finnish Society of Sciences and Letters, founded in 1838, is the oldest scholarly academy of Finland. It publishes research, awards research grants and prizes, takes initiatives and organizes meetings. In 1996 the Society established cooperation with its sister organization the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

Serien, som grundades år 1857, publicerar undersökningar om Finlands natur, befolkning och samhällsförhållanden. Utkommer med oregelbundna intervaller. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk utges inom ramen för publiceringssamarbetet med Suomalainen Tiedeakatemia.

Vuonna 1857 perustettu sarja julkaisee Suomen luontoa, väestöä ja yhteiskuntaoloja käsitteleviä tutkielmia. Ilmestyy epäsäännöllisin välein. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk julkaistaan osana Suomen Tiedeseuran ja Suomalaisen Tiedeakatemian välistä julkaisuyhteistyötä.

The series, founded in 1857, publishes monographs dealing with the nature, population and social conditions of Finland. Appears at irregular intervals. Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk is part of the publishing cooperation between the Finnish Society of Sciences and Letters and the Finnish Academy of Sciences and Letters.

Redaktör – Toimittaja – Editor
Stig-Olof Londen
Institutionen för matematik och systemanalys
Aalto-universitetet
PB 11000, FI-00076 Aalto
stig-olof.londen@aalto.fi

Försäljning – Myynti – Dealer
Tiedekirja/Vetenskapsbokhandeln
Snellmaninkatu/Snellmansgatan 13
FI-00170 Helsinki/Helsingfors
tiedekirja@tsv.fi, www.tsv.fi

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk 224

Helsingfors 2024

VÄITÖSTYÖN VALVOVA PROFESSORI

Apulaisprofessori Panu Savolainen, Aalto-yliopisto, Helsinki

OHJAAJAT

FL, fil. tri h.c. Rainer Knapas, Helsinki

Professori emerita Aino Niskanen, Aalto-yliopisto, Helsinki

FT Yuri Shikalov, Joensuu

ESITARKASTAJAT

Professori Mart Kalm, Viron taideakatemia, Viro

Professori Maria Lähteenmäki, Itä-Suomen yliopisto, Joensuu

VASTAVÄITTÄJÄ

Professori Maria Lähteenmäki, Itä-Suomen yliopisto

BIDRAG TILL KÄNNEDOM AV FINLANDS NATUR OCH FOLK 224

Societas Scientiarum Fennica, Helsinki

ISBN 978-951-653-510-7 (painettu), ISSN 0067-8481

ISBN 978-951-653-511-4 (sähköinen), ISSN 2736-9366

DOI: <https://doi.org/10.54572/ssc.939>

AALTO UNIVERSITY PUBLICATION SERIES

DOCTORAL THESES 181/2023

AALTO-YLIOPISTON TAITEIDEN JA SUUNNITTELUN KORKEAKOULU

ARKKITEHTUURIN LAITOS

ISBN 978-952-64-1499-7 (painettu), ISSN 1799-4934

ISBN 978-952-64-1500-0 (sähköinen), ISSN 1799-4942

© Netta Böök

Graafinen suunnittelu ja taitto Päivi Helander

Englanninkielisen tiivistelmän kielentarkistus Gareth Griffiths & Kristina Kölhi / Gekko Design

Venäjänkielisen tiivistelmän kielentarkistus Sofia Rongonen

Paperi: Munken Lynx

Grano Oy, Vaasa 2024

Toinen, korjattu painos

Etukannen ja 1. kannen kuva: osa kartasta Geografisk afrijtningh uppå Kürck-Jocki pogost i

Kexholms Norre Lähn, anno 1646. Lantmäteristyrelsen

2. kannen kuva: Osa sarjasta Geographische tafflor öffver Kiäxholms lään (1600–1699).

Riksarkivet

3. ja 4. kannen kuva: Vuonna 1618 laadittu venäläinen kartta armeijan majoituspaikoista

Käkisalmen piirikunnassa. Viipurin kuvernementin revisionikonnttorin kartta-arkisto. KA

Takakannen kuva: osa kolhoosin keskuskylän suunnitelmasta teoksesta Arman & al. 1965

NETTA BÖÖK

TALOT PYSYVÄT, IHMISET VAIHTUVAT

SOSIALISTISEN YHTEISKUNNAN RAKENTAMINEN
ENTISESSÄ SUOMALAISESSA KURKIJOEN KIRKONKYLÄSSÄ
NEUVOSTOLIITTOSSA

TIIVISTELMÄ ——— Talot pysyvät, ihmiset vaihtuvat.
*Sosialistisen yhteiskunnan rakentaminen entisessä suomalaisessa
Kurkijoen kirkonkylässä Neuvostoliitossa*

Tutkimus käsittelee arkkitehtuurin näkökulmasta sosialistisen yhteiskunnan rakentamista Kurkijoen taajamassa eli Suomen ajan Lopotissa osana Neuvosto-Karjalaa sen jälkeen, kun Suomi luovutti Kurkijoen kunnan talvisodan (1939–1940) ja jatkosodan (1941–1944) seurauksena Neuvostoliitolle. Se valottaa Neuvostoliiton maaseudulla eri ajanjaksojen maatalouspolitiikan mukaisesti voimassa olleita rakentamisen normeja, tavoitteita ja periaatteita, jotka määrittivät myös entisten suomalaisalueiden muokkaamista. Tutkimuskohteena Lopotti antaa harvinaislaatuiset mahdollisuudet tarkastella vierasta kulttuuria edustavien rakennusten käyttöjä uudessa valtiollisessa kontekstissa, koska Lopotissa säilyivät niin sotien kuin neuvostovuosien halki poikkeuksellisesti lähes kaikki sotaa edeltävän ajan rakennukset.

Suomen luovuttaman alueen *sovietisointi* merkitsi kaikkien yhteiskunnan osa-alueiden kytkemistä kommunistisen puolueen ohjaukseen ja valvontaan sekä väestön täydellistä vaihtumista. Maaseudun uudelleenjärjestelyä ohjasivat 1920-luvulla luotu jaottelu teollisuus- ja sotilaskaupunkeihin ja maaseutuun sekä 1930-luvulla luotu kolhoosiluokittelu ja kolhoosikylän ihanne. Rakennukset hyödynnettiin resurssina, *hybridisoitiin* eli sopeutettiin sekä funktioiltaan että arkkitehtuuriltaan puolesta sosialismin tarpeisiin. Suomen vallattua alueen tilapäisesti takaisin se palautettiin suomalaiseen normaaliin, *dehybridisoitiin*. Syksyn 1944 alueluovutuksen jälkeen sovietisoinnin prosessi toistui. Sovietisointi ei kuitenkaan merkinnyt Kurkijoelle olojen ja yhteiskunnan modernisointia samassa mielessä kuin vallankumouksen jälkeisellä Venäjällä, vaan suomalaisaikaan verrattuna Kurkijoen aineellinen kehitys taantui tai otti jopa askeleen taaksepäin.

Rakennuskantansa harvinaisen säilyneisyyden ansiosta Kurkijoen taajama antaa poikkeukselliset lähtökohdat tarkastella myös *sovietisoinnin* ja takaisinvaltauksen 1941 aiheuttamaa *kulttuurien kohtaamista* ja vieraan kulttuurin rakennusten vastaanottamista uudessa valtiollisessa kontekstissa. Siihen, miten tähän rakennusresurssiin suhtauduttiin, vaikuttivat monet tekijät, Neuvostoliitossa etenkin yksilön asema sosialistisessa yhteiskunnassa, viranomaisten ambivalentti asenne, alueen suomalaisen historian häivyttäminen ja juurettömyys. Kurkijoen tapaus osoittaa silti, että jopa konnotaatioiltaan ristiriitaisia vieraan kulttuurin rakennuksia voidaan laajasti hybridisoida, kun ne samalla puhdistetaan kulttuurisesti tai ideologisesti vieraista piirteistä. Tällaisen resurssin omaksuminen osaksi kansallista rakennusperintöä voi silti olla vaikeaa tai kestää useamman sukupolven.

Kurkijoen taajamalla oli Neuvostoliitossa asema paikallisena ja Kurkijoki-sovhoosin keskuskylänä, ja sille laadittiin vuonna 1975 mittava, aikakauden *agrokaupungin* ihannetta vastannut kaava- ja rakennussuunnitelma. Suunnitelmaa toteutettiin kuitenkin vain viitteellisesti, ennen kuin Neuvostoliitto vuonna 1991 hajosi. Sosialismin jälkeisellä ajalla Kurkijoen taajaman kaava- ja rakennussuunnitelman toteuttamiselle ei ollut enää perusteita.

Koko Neuvostoliiton mittakaavassa Kurkijoen taajaman tapaus on vain yksi esimerkki maaseudun modernisoimisen ja kaupungistamisen epäonnistumisesta. Suurisuuntaiset suunnitelmat eivät vastanneet käytettävissä olevia taloudellisia resursseja, eikä jäykkä ja hierarkkinen hallintojärjestelmä antanut todellisuudessa mahdollisuuksia ottaa huomioon paikallisen rakentamisen erityispiirteitä ja hyödyntää paikallisia resursseja.

Avainsanat: arkkitehtuuri, Kurkijoki, luovutettu Karjala, Neuvostoliitto, Karjalais-suomalainen sosialistinen neuvostotasavalta, talvisota, jatkosota, Suuri isänmaallinen sota, sovhoosit, kolhoosit, uusi maatalouspolitiikka, agrokaupunki, sosialistinen modernisaatio, kulttuurien kohtaaminen, hybridisoiminen, sovietsoiminen, historiallinen paikkatieto

SUMMARY ———— *Houses stay, people move. Building a socialist society in a former Finnish settlement in Kurkijoki in the Soviet Union*

The study examines the construction of a socialist society from an architectural point of view in the former Finnish settlement of Lopotti in the municipality Kurkijoki as part of the Karelian-Finnish Soviet Socialist Republic after the territorial cessions of Finland following the Winter War (1939–1940) and the Continuation War (1941–1944). It sheds light on the norms, goals and principles of construction and planning in the rural areas of the Soviet Union, both at the time of the cessions and later on, which also determined the shaping of the former Finnish territories after the wars. As a subject of study, Lopotti or, since the cessions, Kurkijoki, offers rare opportunities to examine the fates of buildings representing foreign culture within the context of a new state, because almost all the buildings of the pre-war period have been exceptionally well preserved, both through the wars and the Soviet era.

Sovietisation meant bringing all aspects of society under the direction and control of the Communist Party and a complete change of population. The restructuring of the countryside was guided by the division between industrial and military towns and rural areas created in the 1920s, and by the classification of collective farms and the ideal of the collective village created in the 1930s. The Finnish buildings were exploited as a resource, *hybridised* or adapted to the needs of socialism, both in terms of their function and architecture. After Finland temporarily retook the area in 1941, it was returned to Finnish normalcy, that is, *dehybridised*. After the cession of territory in autumn 1944, the process of sovietisation was repeated. For Kurkijoki, however, sovietisation did not bring about the modernisation of living conditions and society in the same sense as in post-revolutionary Russia; on the contrary, compared to the Finnish period, its material development stagnated or even took a step backwards.

Thanks to the rare survival of its built environment, the Kurkijoki settlement also provides an exceptional starting point for examining the *cultural encounter* or *clash* and the reception of the buildings of a foreign culture within a new state context amidst the process of Sovietisation and after the reconquest in 1941. Many factors influenced the way in which this building resource was dealt with in the Soviet Union, especially the position of the individual in a socialist society, the ambivalent attitude of the authorities, the blurring of the Finnish history of the area and rootlessness. Nevertheless, the case of Kurkijoki shows that even buildings of a foreign culture with contradictory connotations can be extensively hybridised when, at the same time, they are cleansed of culturally or ideologically alien features. However, it may be difficult or take several

generations to incorporate such a resource into the national building heritage.

In the Soviet Union, the Kurkijoki settlement had the status of the local and central village of the Kurkijoki sovkhos, for which an extensive town and building plan was drawn up in 1975 in line with the then current ideal of an *agrotown*. However, by the time of the break-up of the Soviet Union in 1991, the plan had only been implemented to a limited extent and ultimately, in the post-socialist period, there was no longer any justification for the implementation of the Kurkijoki urban development plan. The pre-war building stock in the actual settlement survived the Soviet era almost intact.

On the Soviet scale, the case of the Kurkijoki settlement is just one example of the failure of rural modernisation and urbanisation. The large-scale plans did not match the available financial resources, and the rigid and hierarchical administrative system did not really allow for the specificities of the local building tradition and the use of local resources.

Key words: *architecture, Kurkijoki, ceded Karelia, Soviet Union, Karelian-Finnish Soviet Socialist Republic, Winter War, Continuation War, Great Patriotic War, state farms, collective farms, New agricultural policy, agrotown, socialist modernisation, cultural encounter, hybridisation, sovietisation, historical-geographical information*

РЕЗЮМЕ ———— *Дома остаются, люди меняются. Строительство социалистического общества в бывшем финском селе Куркиёки в Советском Союзе*

В исследовании с архитектурной точки зрения рассматривается строительная история поселка Куркиёки, бывшего финского села Лопотти, в составе Карело-Финской Советской Социалистической республики после того, как Финляндия уступила муниципалитет Куркиёки Советскому Союзу в результате Зимней войны (1939–1940 гг.) и Советско-финляндской войны (1941–1944 гг.).

В работе освещаются вопросы норм, целей и принципов сельского строительства в Советском Союзе в рамках аграрной политики, которая определяла освоение и реконструкцию бывших финских территорий.

Территория поселка Куркиёки в качестве объекта исследования предоставляет редкую возможность изучить использование зданий иной культурной традиции в новом государственном контексте. Мы имеем дело с исключительным случаем сохранности почти всех зданий довоенного периода, поскольку они не пострадали во время войны и в советское время.

Советизация означала приведение всех сторон жизни общества – экономической, политической и социальной – в соответствие с системой Советского государства. Стихийная и управляемая миграции населения сопровождали эти процессы.

Развитие сел и деревень осуществлялось на основе созданного в 1920-х годах разделения промышленных и военных городов и сельской местности, а также оформившейся в 1930-х годах классификации колхозов и совхозов.

Финские здания использовались как ресурс, гибридизировались, т. е. функционально и архитектурно приспособлялись к актуальным потребностям. После того как Финляндия временно вернула себе эту территорию, она была возвращена к финской нормальности, дегибридизирована. После уступки территории осенью 1944 года процесс советизации повторился. Однако в целом в Куркиёки советизация не означала модернизацию условий и общества в том же смысле, что в послереволюционной России, а скорее означала регресс или даже шаг назад в материальном развитии по сравнению с финским периодом.

Благодаря редкой сохранности зданий поселок Куркиёки представляет собой исключительную отправную точку для изучения столкновения культур и рецепции сооружений иной культуры в новом государственном контексте. На то, как обращались с этим строительным ресурсом, повлияло множество факторов, в частности, положение личности в социалистическом обществе,

неоднозначное отношение властей к зданиям, и сокрытие властями информации о финской истории этого района, отсутствие у новых пользователей глубинных связей с территорией.

Тем не менее, пример Куркиёки показывает, что даже здания иной культуры с противоречивой коннотацией могут быть в значительной степени гибридизированы, если они освобождены от культурно или идеологически чуждых черт. Однако ассимиляция такого ресурса в национальное архитектурно-строительное наследие может быть затруднена или занять несколько поколений.

Поселок Куркиёки имел статус районного центра до 1958 г. но и после того сохранил статус центрального поселка совхоза Куркиёки, и в 1975 году для него был разработан обширный проект планировки и застройки, соответствовавший идеалам агрогорода того времени. Однако реализация проекта была минимальной до распада Советского Союза в 1991 году. В постсоветский период проект планировки и застройки поселка Куркиёки уже не оправдывал себя.

Поселок Куркиёки – лишь один из примеров неудач модернизации и урбанизации сельской местности в СССР. Масштабные проекты не соответствовали имеющимся финансовым ресурсам, а жесткая и иерархическая административная система не позволяла учитывать особенности местной строительной традиции и использовать местные ресурсы.

Ключевые слова: архитектура, Куркиёки, бывшие финские территории в СССР, Советский Союз, Карело-Финская Советская Социалистическая Республика, Зимняя война, Советско-финляндская война, Великая Отечественная война, совхозы, колхозы, новая аграрная политика, агрогородок, социалистическая модернизация, столкновение культур, гибридизация, советизация, историческая географическая информация

SISÄLLYS 12

ESIPUHE 14

I SUOMALAIIS-NEUVOSTOLIITTOLAIS-VENÄLÄISESSÄ KYLÄSSÄ 22

- Kurkijoen taajamassa 2005 24
- Tutkimustehtävä 28
- Tutkimusalueen maantieteellisestä rajauksesta ja alueiden nimityksistä 31
- Tutkimustilanne yleisesti ja paikallisella tasolla 34
- Teoriat, käsitteet ja menetelmät 41
 - Sovietisoiminen 42
 - Kulttuurien kohtaaminen ja hybridisoiminen 44
 - Muistitieto 47
 - Historiallinen paikkatieto 48
- Tutkimuskirjallisuus ja lähteet 50
 - Aikalais- ja tutkimuskirjallisuus 50
 - Alkuperäislähteet 55
 - Arkistolähteet 55
 - Verkkotietokannat 56
 - Kuvat 57
 - Muistitietoaineistot 58
 - Kenttätyöaineistot 60

II VAIHTUVIA VALTOJA 62

- Lopotti muotoutuu, 1300-luvulta vuoteen 1812 66
- Kronoborg eli Kurkijoki suuriruhtinaskunnan reunalla, 1812–1917 77
 - Kauppakylä rakentuu 77
 - Opisto rakentuu 89
 - Kukoistuksesta taantumaan 98
- Kurkijoen Lopotti Suomen tasavallassa 1917–1940 106
 - Isänmaallisuutta ja Venäjän-vastaisuutta 108
 - Kansallistettuja muotoja 111
 - Pienviljelysideologian näyteikkuna 114
 - Rakentaminen ja rakennustapa 120
 - Lopotin kaduilla 1930-luvun lopussa 130
 - Talvisodasta evakkoon 134
- Asemakartta Lopotista ennen maaliskuun 1940 alueluovutusta* 138
- Asemakarttaan liittyvä rakennusluettelo 140

III MUUTETAAN SUOMEEN! 142

- Maailman ensimmäinen sosialistinen maa 147
- Sosialistinen kaupunki ja maaseutu 149
- Sovietisoimisen ensi askeleita 1940–1941 154
 - ”Uuden alueen” arviointi ja käyttöönotto 156
- Uudentyyppinen kylä – uudentyyppinen talonpoika 159
- Kurkijoen kylät ja kollektiivitalouden ideaalit 164
- Kurkijoen talot ja kolhoosilaisten asuinmuoto 170

Muuttajista	175
Paratiisiin vai helvettiin?	177
Vieraisissa taloissa	182
Menneisyyden uudelleenkytkeminen	186
Tavoitteiden toteuttamisen vaikeuksista	192

IV SUOMALAISET PALAAVAT 198

Sotilashallinnosta siviililoihin 1941–1944	202
Asumistapojen tuntemattomat muodot	208
Takaisin kotikonnuille	213
Tyypipiirustuksia, korjaamista ja rakentamista	222
Irti neuvostomenneisyyden merkeistä	227
Tavoitteiden saavuttamisesta	230
Kurkijoki luovutetaan uudelleen	233

V TAAS MUUTETAAN SUOMEEN 236

Uusi asuttamiskampanja 1944–1953	241
Taas siirretään taloja	247
Kolhoosien ja sovhoosien raskas arki	256
Olo kuin rautatieasemalla	263
Maa vailla historiaa	270

VI MAATALOUDEN YKSIKÖIDEN KASVU JA AGROKESKUKSET 278

Maissia, lähiöitä ja mukavuuksia 1953–1964	281
Elämää ilman mukavuuksia	285
Maatalouspolitiikkaa pysähtyneisyyden ajalla, 1964–1985	292
”Kehittyneen sosialismin” asuinihanteet	299
Tiilitaloja ja hieman mukavuuksia	303
Mallitaajamat ja agrokkeskukset	314
Uusi uljas Kurkijoki	322
Rakentamista kaavan mukaan ja ilman kaavaa	335
Tasa-arvoista ympäristöä kaikille?	345
Perestroika ja kehittyneen sosialismin vaatimukset, 1985–1991	353
Sovhoosin kukoistus	359
Kurkijoki ja sosialismin haaksirikko	368
<i>Asemakartta Kurkijoen taajamasta 1990-luvun alkupuolella</i>	374
Asemakarttaan liittyvä rakennusluettelo	376

VII KULTTUURIEN TÖRMÄYKSIÄ 378

Neuvostoajan virastojen ja alueiden nimiä, termistöä ja lyhenteitä	390
Translitteroinnista	391
Rakennushankkeet Kurkijoen taajamassa asiakirjojen mukaan 1966–1979	392
Viitteet	394
Luettelo lähteistä käytetyistä lyhenteistä	428
Lähteet ja kirjallisuus	428

Lopottia vuonna 1906 lähetetyssä postikortissa. Johan Kauppi. KRK

ESIPUHE

MISSÄÄN MUUALLA
EN OLE KOKENUT SELLAISTA
MUISTIN, PERINTEEN,
AJAN JA PAIKAN
MONINKERTAISTA,
MUSERTAVAA
YHTEENTÖRMÄYSTÄ

Risto Pitkänen

Viipurin-matkan jälkeinen sähköposti tekijälle

24.8.2015

Keväällä 2007 näin unen. Siinä Aunuksen Särkilahden kylän viisain vanha nainen Olga näytti minulle helvetin. Ymmärsin sen niin, että oli lähdettävä omalle polulle, johon kuului rajantakainen Karjala.

Nyt kun kirjoitan esipuhetta, tie rajantakaiseen Karjalaan on ollut vuosikausia uudelleen poikki. Matkailua ja tutkimusta on rajoittanut maaliskuusta 2020 heinäkuuhun 2022 pandemia, helmikuusta 2022 Venäjän hyökkäyssota Ukrainaan.

Matkustin Karjalaan ensi kertaa talvella 1994, kun Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosastolta tehtiin ekskursio Aunuksen perinteisiin kyliin. Tie kulki läpi luovutetun Karjalan, alueen, jonka Suomi oli joutunut ensin talvisodan päätyttyä maaliskuussa 1940 ja sitten jatkosodan loputtua syyskuussa 1944 tyhjentämään asukkaista ja luovuttamaan Neuvostoliitolle.

Minulle, joka kävi koulua 1970–1980-luvuilla, alue oli jäänyt vieraaksi. Se oli mielen kartan valkea alue, suomalaisesta historiasta ja muistista pois pyyhitty epäpaikka, eikä sen fragmentaariseksi surkastunut sotaa edeltäneen ajan rakennuskanta edes paikalla koettuna kiinnittänyt mihinkään tai koskettanut mitään muistipaikkaa.

Sen sijaan Aunuksen karjalaiskylät sytyttivät milteipä kareliaanisen innostuksen. Aika tuntui pysähtyneen 1950-luvulle. Vaikka pakkokollektivisointi ja Stalinin terrori olivat jättäneet jälkensä, riihet poltettu ja tuotantosuunnaksi määrätty vaikkapa kalastus, kyliä oli säilynyt halki neuvostovuosien, eikä niiden väestö ollut missään vaiheessa jyrkästi vaihtunut. Kokemuksista syntyi vuonna 1999 proosamuotoinen arkkitehtuurin historian diplomityö *Särkilahti – venäjänkarjalaisen kylän todellisuus ja myytti*.

Kesäkuussa 2004 satuin entiseen suomalaiseen Kurkijoen kirkonkylään. En tiennyt siitä juuri mitään. Sen suomalainen historiankirjoitus päättyi kuin seinään vuoden 1944 alueluovutuksiin.

Eikö aunuksenkarjalaisen Särkilahden jälkeen ollutkin luontevaa siirtyä tarkastelemaan, mitä oli tapahtunut yhdelle suomalaiselle kirkonkylälle historian rattaissa? Eikö huomio heti kiinnittynytkin niihin rajapintoihin, joissa kirkonkylä oli kokenut radikaaleja mullistuksia talvisodan ja jatkosodan seurauksena? Eikö tästä syntyneetkin heti johdonmukainen rakenne väitöstyölle?

Ei syntynyt.

Itsensä kohteestaan etäännyttävän tutkijan katse on yksi monista vaihtoehtoisista tavoista katsoa luovutettua Karjalaa. Matkustaessani siellä vuosina 2001–2019 olen tunnistanut itseni arkkitehtuurihistorioitsijana, joka etsii ennen kaikkea esimerkkejä eri aikakausien arkkitehtuurista ja kaupunkisuunnittelusta, arkkitehtina, joka suomalaisen rakentamisen laatuun tottuneena ihmettelee rakentamisen heikkoa tasoa, kulttuurituristina, joka haluaa löytää merkittäviä muistomerkkejä ja paikkoja, rakennussuojelijana, joka mielii varjella arvokkaiksi kokemiaan rakennuksia, ja suomalaisen rakennusperinnön asiantuntijana, valistajana ja välittäjänä suomalaisille ja venäläisille toimijoille, ja suomalaisena nostalgiamatkailijana, joka närkästyty rakennusten ränsistyneisyydestä ja heitteillejätöstä.

Kaikki tämä on tarvittu, ennen kuin olen ymmärtänyt, mitä minun pitää tutkia: Kurkijoen neuvostovuosia ja siirtolaisten kokemuksia suomalaisista taloista.

Lopotin kauppakatu vuonna 1905 lähetetyssä postikortissa. Johan Kauppi. KRK

Sydämellinen kiitos kaikille tällä pitkällä matkalla tukeneille, auttaneille ja kannustaneille.

Kiitos Emil Aaltosen säätiölle sekä Greta ja William Lehtisen säätiölle Karjalan tasavallan alueeseen liitettyjen entisten suomalaisalueiden esitutkimukseen myönnetystä apurahasta. Kiitos Emil Aaltosen säätiölle tutkijarahoituksesta Maunu Häyrysen koordinoimassa *Menneisyyden politiikka* -hankkeessa vuosina 2005–2006. Kiitos Karjalan Kulttuurirahastolle Lopotin tutkimiseen osoitetuista apurahoista, Karjalan Säätiölle matka-avustuksesta ja Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiölle kokovuotisesta tutkija-apurahasta. Kiitos Suomen Kulttuurirahaston Etelä-Karjalan rahastolle ja Greta ja William Lehtisen säätiölle apurahasta työn loppuun saattamiseen sekä graafikon palkkioon. Kiitos Aalto-yliopistolle työn tukemisesta.

Kiitos väitöstutkimuksen valvojille ja ohjaajille: työn valvojalle, arkkitehtuurin historian ja restauroinnin apulaisprofessorille, FT Panu Savolaiselle varsinkin metodologian terävöittämisestä ja kaikkinaisesta kannustuksesta, arkkitehtuurin historian professori emeritalle, TkT Aino Niskaselle kärsivällisestä tuesta ensin työn valvojana ja sitten ohjaajana, historiantutkija, FT Yuri Shikaloville erityisesti työn kehystämisestä neuvosto aikaan sekä taide- ja kulttuurihistorioitsija, FL, FT h. c. Rainer Knapasille tutkijan ajatuskulkujen välttämättömästä haastamisesta ja rohkaisemisesta.

Kiitos tarkkanäköisistä parannusehdotuksista väitöskirjan esitarkastajille, professori, FT Maria Lähteenmäelle ja professori, FT Mart Kalmille.

Kiitos historiantutkija, FT Antti Laineelle Karjalan tasavallan kansallisariston aineistojen ääreen ohjaamisesta. Kiitos historian professori emeritukselle Tapio Hämyselle kannustuksesta. Kiitos käsikirjoituksen tai sen osan kommentoimisesta erityisesti TkT Laura Bergerille, arkkitehtuurin historian professori emeritukselle Vilhelm Helanderille, kulttuurihistorian professori emeritukselle Kari Immoselle, arkkitehti Sari Kivimäelle, arkkitehti Aimo Nissille, arkeologi, FT Pirjo Uinolle ja arkkitehti Kristo Vesikansalle. Kiitos FT Eeva Maija Viljolle Theodor Höijeriä ja lääninarkkitehteja koskevista tiedoista sekä tärkeistä neuvoista ja kommenteista. Kiitos kommenteista myös Karjalan Kannaksen tutkijalle Jevgenij Balašoville ja Petroskoin valtionyliopiston Pohjoismaiden historian professorille Ilja Solomeshchille. Kiitos Kurkijoki-seuran aiemmalle puheenjohtajalle Ahti Kurrille Suomen aikaa koskevista tarkennuksista ja *Kurkijokelainen*-sanomalehden aiemmalle toimittajalle Helena Sulavuorelle avusta Kurkijoen jälleenrakentamista koskevien tietojen hankinnassa. Kiitos nyt jo edesmenneelle kamarineuvos Kari Rahialalle tuesta, kirjoista, valokuvista ja tarinoista.

Kiitos rajattomasta avusta Pietarin arkkitehtuuri- ja rakennustieteiden akademian neuvonantajalle ja dosentille, arkkitehti Svetlana Levoškölle. Kiitos arkkitehti Julija Alipovalle mahdollisuudesta tutustua Kurkijoen taajaman

2000-luvun alun inventoinnin tuloksiin. Kiitos arkkitehti Jelena Itsiksonille vanhojen venäläisten karttojen tulkitsemisesta. Kiitos Venäjän arkistoasioissa auttamisesta Viipurin linnan museon tutkimuspäällikölle, FT Julia Mošnikille, Venäjän tiedeakatemian arkiston Pietarin-osaston vanhemmalle tutkijalle, kieli-tieteilijä Sofia Rongoselle sekä Helsingin yliopiston dosentille, historian tutkija Marina Vituhnovskajalle. Kiitos Maria Bondarenkolle avusta Karjalan tasavallan kansallisarkistossa.

Kiitos Kurkijoen kotiseutumuseon ja kotiseuduntutkimuskeskuksen eli *Kurkijokskij krajevedtšeskij tsestrin* johtajalle, biologi ja historian tutkija Marina Petrovalle ja Igor Petroville avusta ja tuesta Kurkijoella. Kiitos nykykurkijokelaisille keskustelukumppaneille, erityisesti Lidija Bokunovalle ja Lidija Ivanovalle, joka majoitti minua ”Sonckin talossa”. Kiitos arkkitehti Valerij Guljajeville esitutkimusmatkasta entisten Suistamon, Impilahden ja Salmin kuntien alueella sekä Suojärvi-seuran aktiiveille Aleksi Karhulle ja Nestori Norpalle entisen Suojärven kunnan alueelle kesällä 2001. Kiitos arkistoille ja yliopistokirjastoille!

Kiitos graafikko Päivi Helanderille väitöskirjan graafisen ilmeen luomisesta ja taitosta ja arkkitehti Hannes Teräsvuorelle sekä graafikko Janne Gammelinille karttagraafikasta. Kiitos kuva- ja muista aineistoista arkkitehti Kirill Kozloville ja Arhitekturnaja Gruppaa ARKAlle, arkeologi, FT Ville Laaksolle, valokuvaaja Rina Mofelle, professori emeritus Tapio Nikkarille, Marina Petrovalle, valokuvaaja-tietokirjailija Juhani Seppovaaralle, Pirjo Uinolle sekä Kari Äikäälle. Kiitos teoksen kustantajalle, Suomen Tiedeseuralle.

Kiitos arkkitehti, TkT Miia Perkkiölle italialaisista illallisista Materassa. Kiitos paljosta Arkkitehtitoimisto Livadylle. Kiitos miehelleni, joka väsymättä uskoi.

Helsingissä 30.10.2023

Netta Böök

I

SUOMALAIS- NEUVOSTO- LIITTOLAIS- VENÄLÄISESSÄ

Нет ничего более постоянного, чем временное.

Mikään ei ole pysyvämpää kuin väliaikaisuus.

Venäläinen sanonta

KYLÄSSÄ

Wangsköpingens fr. sk. församling

Kurkijoki 20.7.03. Kärä lilla Inez. Detta har fått ersätta Norges
pjallar, ty det kom jag ej i än hade g. lust o. smod att resa
heman. Har varit på folk hela sommaren till den 8de dennes
då jag reste med mor till Oravi. Sedan fortsatte jag enstäm
till Punkaharju, Wiborg (Anna Anni) Kronoborg. Härifrån reste
jag direkte hem i dag med rattning. - Förlåt Inez om jag läm
nats något bref oberoradt. Har varit på bortblandad sista tiden
hänftar att få höra af dig, ofta tänkt på dig och undrat otroligt

Kumpuilevia laatokankarjalaisia maisemia halkoo Venäjän federaation rahoittama, silkinsileä maantie. Reunakaiteista varoittavat pimeällä heijastimet, jotka hehkuvat ajovaloissa sinisinä ja punaisina. Näkymättömiin viitisen kilometriä maantiestä itään jää Kurkijoen taajama, jonka läpi oli vuoteen 2015 asti pakko ajaa, mikäli mieli matkustaa Pietarin ja Viipurin suunnasta pohjoiseen, kuten Sortavalaan. Nyt autolla voi pyyhäلتää aivan huomaamatta ohi.

Mutta risteyksestä haarautuu nimismiehenkiharainen hiekkatie. Vaivalloisesti se mataa heinää ja kedonkukkia lainehtivien ikikesantojen laita ennen kuin sukeltaa asuttuun maisemaan, hiekkaisena põlisevälle Ulitsa Leninalle. Siitä alkaa Kurkijoen taajama, jota Suomen kurkijokelaiset kutsuvat yhä venäjän sanasta *sloboda* – iso kylä, kauppapaikka – juontuvalla nimellä Lopotti.

Oli kesäkuu vuonna 2004, kun satuin ensi kertaa Kurkijoen taajamaan noin 30 kilometriä Parikkalan äärirajalta itään. Pilvisäässä se näytti samalta kuin muutkin entiset suomalaiset kirkonkylät, joista oli tullut toisen maailmansodan seurauksena osa Neuvostoliittoa. Tasakattoisen, harmaatiilisen neuvostomyymälän otsassa luki haalistunein kirjaimin ППОМТОБАРЫ, kulutustavaroita. Myymälän pohjoispuolella häämötti neuvostoajan harmaita kerrostaloja. Lehmät laidunsivat kirkon raunioilla, Coca-Cola-rekka jylisi sillan yli modernina ja kirkasmaalisena kontrastina kylän kuluneisuudelle. Vastarannalla oli kuulemma säilynyt presidentti Lauri Kristian Relanderin lapsuudenkoti. Retken asiantuntija, professori Heikki Hanka näytti valokuvaa Kurkijoen kirkosta ennen vuonna 1991 sattunutta paloa. Joku matkalaisista uhoi sen olleen venäläisten tuhopoltto. Sitten Karjalan Liiton organisoiman Karjalan kirkkoarkkitehtuuri -matkan bussi kaasutti eteenpäin kohti seuraavaa autiona ammottavaa kirkonpaikkaa.

Neuvostoliiton hajottua vuoden 1991 lopussa olemme päässeet avoimesti hämmästelemään ja paheksumaan luovutetun Karjalan rakennusten, peltojen ja infrastruktuurin rappiota. Erityisesti ehjänä luovutettujen maaseudun kylien

neuvostoaikainen muutos tai peräti häviäminen on tuntunut suomalaisista hämentävältä. Puhettamme luovutetusta Karjalasta tahtoo yhä sanavalinnoista lähtien värittää tietty kitkeryys, ylemmydentuntokin, jopa tunne eräänlaisesta menetetyn Karjalan henkisestä omistajuudesta.

Suomalaista yleisesti askarruttava kysymys on, eikö entisen Lopotinkin rakennuskanta olisi paremmassa hoidossa, jos paikka olisi jäänyt Suomen yhteyteen. Miksi sotienjälkeinen väestö ei pitänyt rakennuksia eikä elinympäristöään kunnossa? Inkerinsuomalainen tutkija Toivo Flink kommentoi tällaista spekulointia sanomalehti *Etelä-Saimaassa* vuonna 2004, että Neuvostoliitto ei katsonut tarpeelliseksi investoida luovutettuun Karjalaan, rakennusaineista oli ankara pula eikä alueen suomalaista historiaa tunnettu.¹ Mutta kuinka paljon, kaikesta ansiokkaasta tutkimuksesta huolimatta, tänäänkään oikeastaan tiedämme luovutetun Karjalan sotienjälkeisistä vaiheista? Kuinka paljon tiedämme talvisodan, takaisinvaltauksen ja jatkosodan vaikutuksista rakennuksiin ja maisemaan? Omien sotilasyksikköjemme aiheuttamat tarkoitukselliset tuhot eivät ole olleet suosittu aihe Suomen julkisessa keskustelussa, vaikka niin suomalaiset kuin puna-armeija käyttivät sotatantereilla poltetun maan taktiikkaa. Esimerkiksi Laatokan Karjalassa lähes kaikki rantakylät ja -kaupungit vaurioituivat tai tuhoutuivat sotatoimissa.

Ulitza Novajan neuvostoaikaisia asuinrakennuksia vuonna 2009. NB

Neuvostoajan muodostaman ajallisen kuilun seurauksena suomalaisilta ovat jääneet havaitsematta myös ne prosessit, joiden tulosta sosialismin jälkeinen maisema entisellä suomalaisalueella on. Melkein puolen vuosisadan pimennon ja tiedonpuutteen vuoksi alueen muutos onkin näyttäytynyt suomalaisille jyrkkänä. Se mitä näemme, rinnastuu valo- ja muistikuviiin ja kertomuksiin sotaa edeltäneen ajan rakennuksista, kylistä ja maisemista, ja niiden havaitseminen turmelluiksi tai kokonaan hävinneiksi herättää ristiriitaisia tunteita ja ajatuksia. Tämä on ymmärrettävissä myös suhteessa siihen kansalliseen ja monille edelleen henkilökohtaiseenkin traumaan, jota evakkoon joutuminen ja alueluovutukset ovat Suomelle ja suomalaisille merkinneet.

Mutta toisin kuin muissa luovutetun Karjalan kirkonkylissä, Kurkijoen taajamassa tuntui kesällä 2004 hetkittäin, kuin olisin kulkenut kehityksestä hieman syrjään jääneessä 1930-luvun suomalaisessa kirkonkylässä, jonne oli tuotu venäjänkieliset kyltit ja kadunnimet, samanlaiset kuin kaikkialla Venäjällä: neuvostojärjestelmään ja sen sankareihin sekä luontoon liittyvät. Valtaosa pääkatua reunustavasta rakennuskannasta oli ilmiselvästi Suomen ajalta, ja näytti melkein siltä, kuin sotienjälkeinen rakentaminen olisi tieteen tahtoen sijoitettu pääkadulta syrjään, suomalaisten puutalojen taakse. Kertoiko se siitä, että pääkadun suomalaisten talojen kokonaisuutta oli arvostettu, vai oliko kyse jostain muusta?

Ennen kaikkea herätti huomiota kuitenkin kylän eheys. Missään muualla luovutetussa Karjalassa en ollut nähnyt niin eheänä säilynyttä suurta sotaa edeltävän ajan kylää. Miksi juuri tässä taajamassa oli sotatoimien, kolmasti toistuneen vallan- ja väestönvaihdoksen ja neuvostovuosien jälkeenkin yhä jäljellä rakennuskannaltaan harvinaisen yhtenäisen suomalainen kirkonkylä? Mitä Lopotille oli alueluovutusten jälkeisten vuosien aikana tarkkaan ottaen tapahtunut?

Ullitsa Novajan neuvostoaikaisia asuintaloja vuonna 2005.

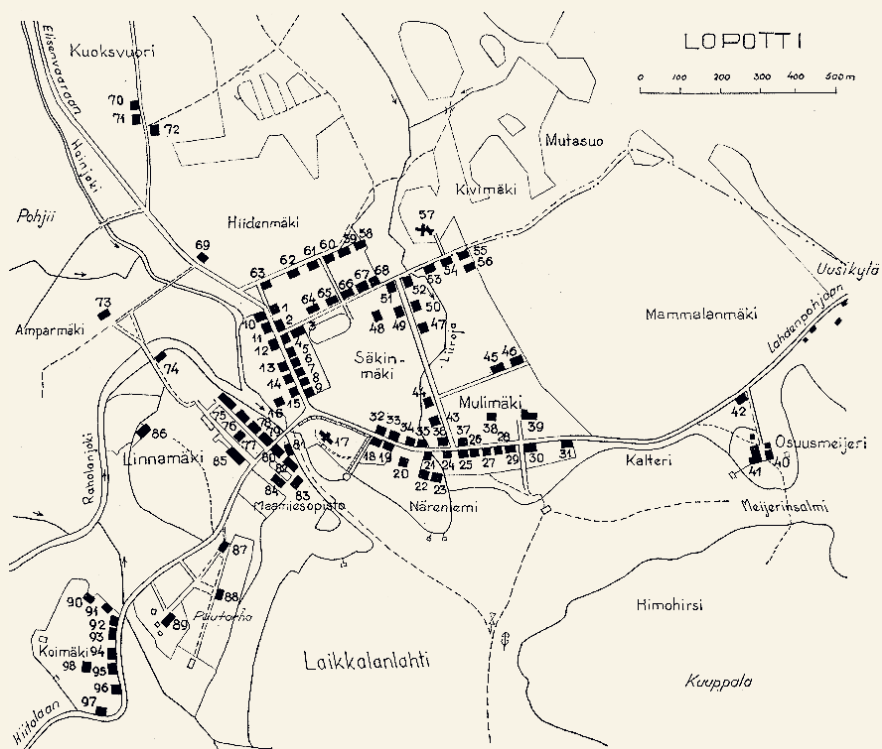
NB

TUTKIMUSTEHTÄVÄ

Tämän tutkimuksen kohteena on entinen Kurkijoen kunnan keskus Lopotti eli nykyinen Karjalan tasavallassa sijaitseva Kurkijoen taajama. Kurkijoen kunta kuului alueisiin, jotka Suomi luovutti Neuvostoliitolle ensimmäisen kerran talvisodan päätteeksi 12.3.1940 vahvistetun välirauhansopimuksen mukaisesti ja lopullisesti jatkosodan päätteeksi 19.9.1944 solmitun välirauhansopimuksen nojalla. Viimeksi mainitussa rauhansopimuksessa Suomi joutui luovuttamaan muitakin alueita, mutta tässä tutkimuksessa käsitellään niitä alueita, joille on Suomessa vakiintunut nimitys *luovutettu Karjala*. Sen muodostavat Raja-Karjala, Laatokan Karjala² ja lähes koko Kannas.

Lopotti on koko asiakirjoissa dokumentoidun historiansa ajan ollut tärkeä paikallinen kaupallinen ja kirkollinen keskus, vaikka sen valtiollinen kehys on useita kertoja vaihtunut. Silti sen historiallisen ajan monista käännekohdista kiistatta mullistavin on ollut liittäminen Neuvostoliittoon. Uudessa valtiollisessa yhteydessä alue sovitettiin suomalaisesta täysin poikkeavaan, marxilais-leniniläis-stalinilaisen sosialismin ideologialle rakentuneeseen poliittiseen, hallinto- ja talousjärjestelmään, jossa valtio määritteli osana maatalouspolitiikkaa, millaista maaseudun, sen taajamien ja arkkitehtuurin tuli olla. Myös väestö vaihtui täydellisesti, kun kantaväestö evakuoitiin Suomeen ja taloihin muutti siirtolaisia eri puolilta Neuvostoliittoa. Näiden yhteiskunnan eri tasoilla vaikuttaneiden prosessien kuvaamisesta voidaan käyttää termiä *sovietisoiminen*.

Suomessa tunnetaan nykyisin pääpiirteittäin se, millaisen myllerryksen luovutetun Karjalan maaseutu kävi läpi alueluovutusten jälkeen. Tiedetään, että maataloista muodostettiin kolhooseja ja sovhooseja, jotka määrättiin täyttämään viisivuotissuunnitelmia. Tiedetään, että yksittäistilat eivät sopineet keskusjohdotoiseen neuvostomaatalouteen ja että niiden rakennuksia pyrittiin siirtämään keskuskyliin tai hävittämään. Tiedetään, että kyliä hävisi kokonaan. Tiedetään, että 1960-luvulla maaseudun keskustaajamia ja tuotantovyöhykkeitä alettiin modernisoida. Tiedetään, että maaseudun muutos entisellä suomalaisalueella oli silmiinpistävämpää kuin kaupunkien ja tehdasyhdyskuntien.³ On myös yleisesti tunnettua, että sosialistiset maatalousdoktriinit hävittivät perinteisen maaseu-

Kaavamainen kyläkartta Lopotista ennen Neuvostoliitolle luovuttamista. Joen eteläpuolella on Raholan kylän alueella sijaitseva opiston alue maatalousalan oppilaitoksineen, pohjoispuolella kirkonkylä eli kauppakylä. Kyläkartassa esitettyjen rakennusten kohdetiedot löytyvät sivulta 138–139. Samaa numerointia on käytetty kaikissa tämän teoksen asemakartoissa ja niiden selitysosassa. *Hakulinen 1972, 197*

Lopotti 1930-luvun ilmakuvassa: vasemmalla opisto, oikealla kauppakylä. Karjalan Liiton kokoelma. HK. MVK. MV

dun kautta Neuvostoliiton.⁴ Vähemmän tiedetään siitä, mitä Neuvostoliiton talousjärjestelmään siirtyminen tarkoitti yksittäisen kirkonkylän rakennusten ja rakentamisen kannalta.

Tässä tutkimuksessa kartoitan, miten Lopotti oli historiallisesti muodostunut alueluovutuksiin mennessä ja millainen oli se rakennusresurssi, joka siellä siirtyi maaliskuussa 1940 Neuvostoliitolle. Selvitän, miten tämä rakennusresurssi tulkittiin ja hyödynnettiin uudessa valtiollisessa kontekstissa. Erityisesti haluan ymmärtää, millaisia yleisliittolaisia ihanteita ja normeja Neuvostoliiton agraaripolitiikka ja maatalouden kollektivisointi tuottivat luovutetun Karjalan maaseudun kylille ja arkkitehtuurille ja miten yleisliittolaiset maaseudun rakentamisen tavoitteet ilmenivät Kurkijoen taajamassa. Mikä oli Neuvostoliiton hallinnon virallinen kanta Suomen luovuttaman alueen rakennuskantaan, ja miten sitä arvotettiin?

Edelleen haluan ymmärtää, mikä oli se konkreettinen todellisuus ja konteksti, jossa suomalaisia rakennuksia tulkittiin ja käytettiin. Koska sitä ei voi tavoittaa analysoimalla pelkästään arkkitehtuuria, suunnitelmia, rakentamista ja rakennusten käyttöjä tai kylärakennetta, kuljetan rinnalla toista näkökulmaa, neuvostosiirtolaisten kokemuksia uudesta kotiseudustaan.

Samoin kuin Neuvostoliiton sosialismista on puhuttu suurena ihmiskokeena, myös uuden väestön asuttamista ”Suomeen” voi pitää suurena ihmiskokeena. Siirtolaiset kohtasivat oudon ja vieraan kulttuurin aineelliset todisteet mutta eivät tätä kulttuuria edustaneita ihmisiä. Neuvostohistoriankirjoituksessa ei myöskään käsitelty Suomen luovuttaman alueen suomalaista historiaa ennen perestroikaa, kuten Lahdenpohjan, Räisälän ja Kurkijoen alueella tehtyjen haastattelututkimusten pohjalta on esitetty.⁵ Millaisista oloista neuvostosiirtolaiset tulivat, ja miten he ilmeisen vähän esitiedon varassa suhtautuivat Kurkijoen seutuun ja suomalaisiin rakennuksiin? Miten he sopeutuivat rakennuksiin ja ympäristöön, ja millaiset olivat heidän mahdollisuutensa vaikuttaa niihin?

Kiistämättä vuoden 1991 lopussa tapahtunut Neuvostoliiton lakkauttaminenkin on ollut historiallinen murroskohta. Sosialismin jälkeinen aika Kurkijoen taajamassa jää kuitenkin tämän tutkimuksen ajallisen rajauksen ulkopuolelle, ja käsittelen sitä vain lyhyesti päätösluvussa. Rakentamisen osalta tarkastelu ulottuu silti Kurkijoki-sovhoosin rakennustoiminnan päättymiseen eli 1990-luvun puoliväliin asti.

Olen naisesti peruste sille, miksi tutkimus keskittyy nimenomaan Kurkijoen taajamaan, on se, että entisellä suomalaisalueella ei ole muita suuria sotaa edeltävän ajan taajamia, joiden rakennuskanta olisi siirtynyt Neuvostoliitolle yhtä ehjänä kuin siellä ja jotka antaisivat yhtä hyvät lähtökohdat tarkastella suomalaisen aineellisen ympäristön vastaanottoa ja käyttöjä neuvostokontekstissa. Silti, huolimatta tutkimuksen fokuusoimista yhteen taajamaan, sen kautta on mahdollista saada tietoa myös Suomen luovuttamien alueiden maaseudun rakentamisen yleisistä kehityslinjoista Neuvostoliittoon liittämissä jälkeen.

Samalla tutkimus muodostaa suomalaisen Lopotin ja neuvostoliittolaisen Kurkijoen taajaman rakentumisen ja rakentamisen historian, läpyleikkauksen, joka kuvaa niin paikan konkreettista muutosta kuin sen taustalla olevaa järjestelmän muutosta.

*Tutkimusalueen maantieteellisestä rajauksesta
ja alueiden nimityksistä*

Kurkijoen taajaman osalta tarkastelualue on rajattu kahden tämän tutkimuksen kannalta olennaisen karttaesityksen pohjalta. Ensimmäinen on Lopotista piirretty skemaattinen kyläkartta, joka on julkaistu teoksessa *Kurkijoki kylästä kylään* vuonna 1972.⁶ Toinen on Kurkijoen taajaman uudistamissuunnitelma, joka on laadittu vuonna 1975 Moskovassa Kokeellisen maaseuturakentamisen suunnittelun ja tutkimuksen keskuslaitoksessa.⁷ Lisäksi tarkastelualueeseen on sisällytetty koulutilan tilanhoitajan talo lähiympäristöineen ja ortodoksisen kirkon mäki, joita ei ole esitetty uudistussuunnitelmassa mutta jotka ovat taajaman maisemassa näkyviä ja vaikuttavia elementtejä. Toisaalta tarkastelun ulkopuolelle on rajattu kyläkartassa esitetty Koimäen alue, koska se ei sisältynyt vuoden 1975 uudistussuunnitelmaan eikä Linnamäen eteläpuolelle jäävänä vaikuta Kurkijoen kyläkuvaan.⁸

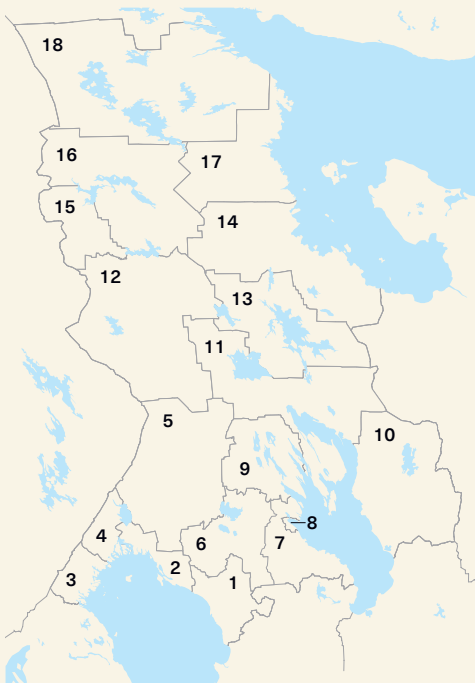
Sotaa edeltäneen ajan Lopotti ei ollut maarekisterikylä, vaan Lopotilla tarkoitettiin Kurkijoen kirkonkylää ja Raholan kylän koilliskolkkaa, jotka erotti toisistaan joki. Puhekielessä kirkonkylää kutsuttiin *kauppakyläksi* ja vastarantaa Linnamäkineen *opistoksi* siellä toimineen maamiesopiston mukaan. Neuvostoliiton aikana Kurkijoen taajama vastasi alueellisesti melko likeisesti Lopottia, vaikka kylien rajat oli linjattu eri tavalla kuin Suomen aikana.

Vaikka tutkimus keskittyy Kurkijoen taajamaan, se säteilee laajemminkin entisen Kurkijoen kunnan alueelle. Tiettyä epätarkkuutta tässä aiheuttaa tosin se, ettei Neuvostoliittoon vakiintunut Kurkijoen kunnan rajoja noudattavaa hallinnollista aluetta. Entinen Kurkijoen kunta kuului alkuun Kurkijoen hallintopiiriin ja vuodesta 1958 Sortavalan piiriin, ja vuodesta 1970 se on ollut osa Lahdenpohjan piiriä. Kurkijoen paikallishallintoalueeseen, *Kurkijokskoje sel'skoje poselenije*, sisältyy pohjoisessa myös entisiä Lumivaaran kunnan alueita, kuten Huhtervu ja Tervajärvi, kun taas itäiset osat ovat Elisenvaaran paikallishallintoaluetta ja kaitale eteläistä osaa kuuluu Hiitolaan. Suomen aikaan viitatessani käytän taajamasta nimeä Lopotti taikka rajatummin kauppakylä tai kirkonkylä taikka opisto, neuvostoaikaan viitatessani nimeä Kurkijoen taajama. Nimellä Kurkijoki tarkoitan yleisemmin entisen Kurkijoen pitäjän ja kunnan seutua.

Suomen kielen sana *kylä* voi viitata varsin monenlaisiin maaseudun asutusmuotoihin aina yhden talon kylistä suurempiin kokonaisuuksiin. Sitä käytetään

Kartta Suomen Neuvostoliitolle Moskovan rauhassa 12. maaliskuuta 1940 luovuttaman Karjalän alueen kunnista. Harmaa viiva osoittaa, missä Venäjän ja Suomen välinen raja kulki vuosina 1812–1940. Punainen rajaviiva kulkee pitkän Suomen ja Neuvostoliiton välille Moskovan rauhassa vedettyä rajaa. Punaisella on maalattu Kurkijoen kunta osana itsenäistä Suomea. *Kartta Janne Gammelín*

- 1 Aunuksen kansallinen piiri
- 2 Pitkärännän piiri
- 3 Lahdenpohjan piiri
- 4 Sortavalan piiri
- 5 Suojärven piiri
- 6 Prääžän kansallinen piiri
- 7 Äänisenrännän piiri
- 8 Petroskoin kaupunkipiiri
- 9 Kontupohjan piiri
- 10 Puudožin piiri
- 11 Karhumäen piiri
- 12 Suojärven piiri
- 13 Segežan piiri
- 14 Belomorskin piiri
- 15 Kostamuksen kaupunkipiiri
- 16 Kalevalan kansallinen piiri
- 17 Kemin piiri
- 18 Louhen piiri

Kartta Karjalän tasavallasta. Kurkijoen taajama on vuodesta 1970 ollut osa Lahdenpohjan piiriä, jonka hallinnollinen keskus on Lahdenpohjan kaupunki. *Kartta Hannes Teräsvoori / Janne Gammelín*

tässä suomennoksena myös yhteyksissä, joissa se menettää jotain venäjänkielisen lähteen alkuperäisestä tarkkuudesta. Venäjäksi pieni kirkoton maalaiskylä on *derevnja*, ja sama sana merkitsee maaseutua. Haja-asutus tai yksinäistalo on *hutor*, huutori, joka merkitsee myös pientilaa. Kirkonkylä eli kylä, jossa on pitäjän pääkirkko, on *selo*, joskin nykykielenkäytössä *selo* kattaa maaseudun kirkottomatkin asutukset, *sel'skije naseljonnyje mesta*. Niihin kuuluvat myös entiset kolhoosien ja sovhoosien keskuskylät. Lisäksi venäjän kielessä erotellaan *naseljonnyj punkt*, asutuskeskus, sekä *poselenije*, asutusalue- tai -keskus, taajama. Venäjällä entinen Kurkijoen kirkonkylä tunnetaan *posjolok* Kurkijokena, joka voidaan kääntää Kurkijoen taajamaksi. Neuvosto-Karjalalla viitataan tässä vuoden 1940 kevääseen asti sekä vuosina 1941–1944 Karjalan autonomiseen sosialistiseen neuvostotasavaltaan ja sen jälkeen samaan alueeseen siinä laajuudessa, johon se oli suomalaisalueiden liittämisen myötä kasvanut.

TUTKIMUSTILANNE YLEISESTI JA PAIKALLISELLA TASOLLA

Kun luovutettu Karjala alkoi avautua suomalaisille Neuvostoliiton hajoamisen kynnyksellä 1980- ja 1990-luvun vaihteessa, kotiseutumatkailijoiden ohella alueelle lähti myös arkkitehtuurin alan tutkijoita. Alkuvaiheen näkökulmaa luonnehtisin inventoivaksi. Esimerkiksi sortavalalaissyntyisen arkkitehdin Martti I. Jaatisen vuonna 1997 ilmestynyttä kirjaa *Karjalan kartat* voi pitää ensimmäisenä yrityksenä inventoida alueen sotaa edeltäneeltä ajalta säilyneitä rakennuksia.⁹ Maantieteellisesti rajatummalta alueelta valmistui vuonna 1998 Suomen Ympäristökeskuksen yleistasoinen raportti *Laatokan pohjoisrannikon kulttuuriympäristö. Suomalainen kulttuuriperintö Laatokan pohjoisrannikon maisemassa*, jossa eriteltiin suurpiirteisellä otteella seudun rakennuskulttuurin yleispiirteitä ja rakennustyyppejä, käyttäen lähteinä pääasiassa 1950–1980-luvuilla julkaistua historian ja kansatieteen alan tutkimuskirjallisuutta.¹⁰ Kenttätöyöhön perustuvaa alan tutkimusta edusti Sari Kivimäen kiitetty arkkitehtuurin historian diplomityö *Muistojen aitanrappusilla. Karjalan kannaksen suomalaisen kansanrakentamisen historia, nykytilan kartoitus ja esimerkkikohteiden dokumentointi* vuodelta 1999.¹¹

Samoihin aikoihin Petroskoista käsin tehtiin kenttätutkimusmatkoja, joilla kartoitettiin Karjalan tasavallan entisten suomalaisalueiden vuosilta 1850–1944 säilynyttä rakennuskantaa. Työryhmät toimivat tunnetun kansanrakentamisen tutkijan, arkkitehti ja akateemikko Vjatšeslav Orfinskijn valvonnassa, ja niiden tehtävänä oli tunnistaa alueen arkkitehtonisesti ja kulttuurisesti merkittävät rakennukset. Lahdenpohjan ja Kurkijoen seudulla rakennuskantaa arvioi marras–joulukuussa 1992 arkkitehti Tatjana Vahramejeva, avustajanaan arkkitehti Valentina Kir’janova. Raportissaan he nostivat Kurkijoen taajamasta esiin kaksi rakennusta: entisen maatalousoppilaitoksen kivinavetan ja paikallishallinnon talon eli ”pankin talon”, entisen Kurkijoen säästöpankin talon.¹² Jo tätä ennen, mahdollisesti Kurkijoen luterilaisen kirkon restauroinnin suunnitteluun liittyen, Vahramejeva oli kirjoittanut sen arkkitehtonisista piirteistä vaatimattoman, valokuvin varustetun selvityksen.¹³

Tämä kenttätutkimuksen aalto kytkeytyi Neuvostoliiton jälkeisiin tendenssiin: 1990-luvun Venäjällä rakennussuojelu muuttui ylhäältä sanellusta toiminnasta lainsäädännöllä säädellyksi ja federaation tasavallat saivat laajan itsemääräämisoikeuden alueellaan. Samaan aikaan ylikansallisen neuvostoimisen sijaan nousivat tärkeiksi kansallisuudet ja uuden asetuksen mukaan kulttuuriperintö oli maan eri kansojen kansallista pääomaa.¹⁴ Suomalaiset eivät kuuluneet laissa tarkoitettuihin kansoihin.

Arkeologienkin tutkimuskohteena jo 1800-luvun lopulla ollut Kurkijoen taajama sai vuonna 1997 arkeologisten, historiallisten ja kulttuuristen arvojensa ansiosta *historiallisen kylän* statuksen.¹⁵ Ensimmäinen nimenomaan kylän rakennusten arkkitehtuuria arvioiva lausunto sisältyi kuitenkin vasta niin kutsutun Sonckin talon suojeluvyöhykesuunnitelmaan vuonna 2000. Siinä Karjalan tasavallan kulttuuriperinnön suojelun valtiollisen keskuksen työryhmä esitti arvion, että taajaman rakennukset olivat harmonisten mittasuhteiden, kattomuotojen, ilmeikkään laudoituksen, ikkunoiden vuorilautojen ja taidokkaiden yksityiskohtien perusteella arkkitehtien suunnittelema. Vaikka taajaman tärkeimmät arkkitehtuurimuistomerkit olivat tuolloin jo hävinneet, työryhmä arvosti sitä lautaverhoiltuine puutaloineen tunnusomaisena Laatokan luoteisrannan 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun kylänä.¹⁶ Rakennusten suomalaista alkuperää ei mainittu, eikä siitä luultavasti ollut riittävästi tietoakaan.

Vuonna 2004 valmistui selvitys *Kurkijoen historiallisen kylän* rakennuskannan historiallisista ja taiteellisista arvoista. Kurkijoen paikallishallinnon tilaaman inventoinnin ja arvotuksen teki saman valtiollisen suojelun keskuksen arkkitehti- ja insinööriryhmä, johtajanaan arkkitehti Julija Alipova. Työryhmä esitti arvionsa, että Kurkijoen taajamassa oli säilynyt 1800- ja 1900-luvun vaihteen asemakaavallinen perusrakenne ja arvokas, 105 historiallista rakennusta käsittävä rakennuskanta. Työryhmä suositteli näistä 17:ä kirjattaviksi kulttuuriperintökohteiden luetteloon, kuusi historiallisesti ja rakennustaiteellisesti arvokkaiden rakennusten luetteloon.¹⁷

Inventointiasiakirjoista päätellen selvitystyö perustui kenttä- ja kirjallisuustutkimukseen, mutta samoin kuin edellä mainituista 1990-luvun selvityksistä, siitä puuttuivat rakennuksia koskevat suomalaiset tietolähteet. Tästä syystä esimerkiksi rakennusajankohdat arvioitiin silmämääräisesti ja suunnittelija-, rakentaja- sekä rakennuttajatiedot jäivät lähes olemattomiksi. Kun suomalaiset ja venäläiset aineistot eivät kohdanneet, kylän ja sen rakennusten arkkitehtuuri- ja kulttuurihistoriallisten ulottuvuuksien tarkastelu tyypistyi käytännössä julkisivujen esteettiseen analyysiin ja sotienjälkeisen käytön kuvaukseen. Neuvostoaikainen rakentaminen puolestaan otettiin inventoinnissa huomioon lähinnä siltä osin, kuin työryhmä arvioi sen rikkovan sotaa edeltäneen ajan kylämaiseman harmoniaa.

Tiedon hankkimista Suomesta haittasivat varmasti paitsi kielimuuri myös resurssikysymykset. Suomalaisia arkistomateriaaleja ei ollut vielä 2000-luvun

Kurkijoen kunnan alue Suomen itsenäisyyden aikana. Karttaan on merkitty tässä tutkimuksessa mainittuja kyliä. *Kartta Hannes Teräsavuori / Janne Gammelin*

Kartta Kurkijoen entisen kunnan alueesta neuvostoajan jälkeen osana Lahdenpohjan piiriä. Karttaan on piirretty päätiet, rautatiet sekä ne entiset Kurkijoen kunnan kylät, jotka on mainittu vuonna 1997 julkaistussa *Atlas Republiki Kareljia* -kartastossa. *Kartta Hannes Teräsavuori / Janne Gammelin*

alussa juurikaan selattavissa suoraan arkistojen verkkosivuilla, ja työmatka Suomen arkistoihin ja arkkitehtuurikirjastoihin olisi ehkä ylittänyt käytettävissä olevat resurssit. Kuitenkin suomalaisen tutkimuskirjallisuuden ja suomalaisten lähteiden vähäisyys tai suoranainen puuttuminen leimaa uudempiakin selvityksiä, joita Venäjällä on tehty Kurkijoen sotaa edeltäneen ajan rakennuksista. Tämä pätee jopa Kurkijoen kulttuuri- ja rakennusperintökohteiden suojelun perustavanlaatuisena lähtöaineistona toimiviin historian ja kulttuurin asiantuntijaselvityksiin, *istoriko-kul'turnaja ekspertiza*, joita ovat oikeutettuja tekemään vain sertifioidut asiantuntijat. Esimerkkeinä tällaisista selvityksistä mainittakoon Kurkijoen kirkonmäestä vuonna 2014 laadittu asiantuntijaselvitys, jossa petroskoilainen arkkitehti Sergej Itsikson jäljitti kylän ja sen kirkkojen historiaa aina keskiaikaisen Bogoroditsan aikoihin saakka,¹⁸ ja petroskoilaisen arkkitehdin Valerij Guljajevin ”pankin talosta” tekemä selvitys vuodelta 2019.¹⁹

Silti voi sanoa, että Kurkijokeen verrattuna luovutetun Karjalan muiden kirkon- tai maalaiskylien sotaa edeltäneen ajan rakennushistoriaa on tutkittu häviävän vähän. Kieltämättä niitä olisikin vaikea tutkia, koska monet niistä tuhoutuivat sotatoimissa tai neuvostovuosina. Kiinnostuksen vähäisyyttä selittää myös se tosiseikka, että maaseudun rakentaminen on harvoin arkkitehtuuriltaan yhtä puoleensavetävää kuin kaupunkien. Arkkitehtuurin kentällä viettelevimpiä ja samalla perinteisimpiä tutkimuskohteita ovat olleet Viipurin, Sortavalan ja Terijoen huvilavyöhykkeen arkkitehtuuri sekä nimekkäiden suomalaisten arkkitehtien elämäntyö, joista on ilmestynyt väitös- ja tietokirjoja sekä Suomessa että Venäjällä.²⁰

Neuvostoajasta Kurkijoen taajamassa tai muualla luovutetun Karjalan maaseudulla ei ole arkkitehtuurin tai rakentamisen alan tutkimusta. Ensiksikään on tuskin lainkaan käsitelty sitä, millaisen rakennusvarannon Neuvostoliitto sai Suomelta, miten neuvostoviranomaiset ja kansa sitä arvioivat ja arvottivat, ja mitä tälle rakennusresurssille on tapahtunut. Sotahistoriassa keskitytään yleensä sotatapahtumiin ja poliittisiin aspekteihin eikä siihen, miten käy kiinteästi paikallaan pysyville elementeille, kuten rakennuksille, ja historiateoksissa tarkastelu taas tapahtuu pääosin historiatieteiden näkökulmasta. Tällöin arkkitehtuurin ja yhdyskuntasuunnittelun aspektit – lukuun ottamatta laskelmia siitä, kuinka monta rakennusta on tuhoutunut, vaurioitunut, korjattu tai siirretty paikasta toiseen – sekä rakennustoiminta neuvostotalouden viitekehyksessä tulevat vain yleisellä tasolla käsitellyiksi.²¹

Neuvostoliiton maatalouspolitiikkaan olennaisesti liittyneen maaseudun uudelleenstrukturoimisen sekä sovhoosi- ja kolhoosiarkkitehtuurin *tavoitteiden ja saavutusten* tutkimus on ollut vähäistä. Maaseudulla laajasti käytetyistä tyyppiipiirustuksista ei ole olemassa kokoavaa tutkimusta, saati siitä, millaisia taajamasuunnitelmia Neuvosto-Karjalaan tai Leningradin alueelle ja niiden entiselle suomalaiselle maaseudulle konkreettisesti laadittiin. Toistaiseksi maaseutua koskeva tutkimus on kohdistunut pääasiassa siihen akuuttiin ongel-

maan, jonka sovhoosien ja kolhoosien varaan muokattu maaseutu muodosti sosialismin jälkeisellä ajalla, kun markkinatalouteen siirryttyä piti löytää uusia ratkaisuja maaseudun kehittämiseen. Esimerkkinä mainittakoon arkkitehti Gennadij Pustovetovin vuonna 2003 valmistunut väitös, jossa tarkastellaan kriittisesti neuvostoajan maaseudun kylä- ja talousmuotoa vuoden 1991 jälkeisissä uusissa sosiaalisissa ja taloudellisissa olosuhteissa.²²

Sovhoosien keskustajamien kaavasuunnitelmiin ja arkkitehtuuriin liittyvän tutkimuksen vähäisyys tuntuu yllättävältä ottaen huomioon, että kollektiivitalat ovat olleet miljoonille ja miljoonille neuvostoliittolaisille jokapäiväisen arjen ympäristö. Mistä tutkimuksen puute johtuu? Sosialismin jälkeisen Venäjän maaseudun kehittämisen kysymyksiin perehtynyt venäläinen arkkitehti Zlata Gajevskaja on arvellut erääksi syyksi sitä, että Suuren isänmaallisen sodan jälkeen kyliä kyettiin vain uudelleenjärjestelmään ja laajentamaan sen sijaan, että olisi toteutettu kokonaan uudentyyppisiä kyliä. Uudelleenjärjesteltyjä tai vanhaa kylämuotoa edustaneita kyliä ei ole nähty kiinnostavina tieteen ja kokeellisen suunnittelun näkökulmasta.²³ Kukaties tutkimuksen puutetta selittää myös se, että maataloussektorin varsin kokonaisvaltaiset sosiaaliset ja taloudelliset kokeilut käytännössä raunioittivat maatalouden 1980-luvun loppuun mennessä.²⁴ Viron neuvostotasavallan osalta taas voi sanoa, että vaikka sen 1960–1970-lukujen kolhoosiarkkitehtuuri nostettiin esiin jo neuvostoaikaisissa arkkitehtuurihistoriateoksissa ja suunnitteluoppaissa maatalousarkkitehtuurin ja -taajamien parhaimmistoa esiteltäessä,²⁵ sen myöhempi tutkimus on jäänyt vähäiseksi. Viron kolhoosiarkkitehtuurin tutkimuksen uranuurtaja, Mart Kalm on selittänyt tätä sillä, että virolaisille kollektiivitalat ovat olleet epämieluisia muistutus miehitysjäädästä, eivätkä ne ole tahtoneet sopia maan kansalliseen diskurssiin. Neuvostoajan jälkeä onkin mieluummin eliminoitu.²⁶

Neuvosto-Karjala esiintyy venäläisissä arkkitehtuurihistorian teoksissa hyvin harvoin ja lähes yksinomaan Itä-Karjalan kansanrakentamisen ja Kižin pogostan kautta. Venäläinen arkkitehtuurihistorioitsija Julija Kosenkova onkin arvioinut, että suuren maan perspektiivistä kovin pienen ja merkitykseltään vähäisen Karjalan arkkitehtuuri on kiinnostanut Venäjällä pääasiassa pohjoisen kansanrakennusperinnön ja matkailun näkökulmasta.²⁷ Luovutettu Karjala taas ei ole koskaan ollut venäläisen kulttuurin ydinaluetta, hädin tuskin edes sen reunaa. Neuvostomaatalouden kannalta perifeerisesti ja ilmastoltaan epäedullisesti sijainneen entisen suomalaisen maaseudun uudistamisen ja rakentamisen historia kiinnostaakin ennen kaikkea suomalaisia.

Luovutetun Karjalan sotaa edeltäneen ajan rakennusperintä on siis tutkittu, mutta entä rakennusten sotienjälkeisiä käyttöjä ja käyttäjien suhdetta siihen?

Kuluvan vuosituhannen ensi vuosina ilmestyi kirjanen *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–41, 1944–1950*, jossa venäläiset kotiseuduntutkijat Jevgenij Balašov ja Viktor Stepakov selvittelivät venäläisiä arkistolähteitä ja muistitietoa hyödyntäen Kannaksen alueen haltuunottoa talvisodan ja jatkosodan jälkeen.²⁸

Kirjanen, joka toi julkisuuteen ennennäkemätöntä tietoa rajan taakse jääneen Karjalan varhaisesta neuvostoajasta ja sivusivat jopa rakennusten käyttöönottoa, edusti sitä uutta luovutetun Karjalan tutkimusta, jolle lähtölaulus oli Neuvostoliiton hajoaminen. Sen jälkeen historiaa voitiin kirjoittaa aiemmin vaietuista näkökulmista ja neuvostoajan historiankirjoitusta arvioida uudelleen. Mahdollisuutta aiemman virallisen historian haastamiseen edisti olennaisesti se, että arkistot, jotka olivat olleet Neuvostoliitossa keskeinen menneisyydenhallinnan väline, avattiin ennennäkemättömän laajasti tutkijoiden käyttöön. Yhtä käännteentekevää tutkimukselle oli mahdollisuus päästä tekemään luovutetussa Karjalassa kenttätutkimusta ja haastatteluja. Esimerkiksi Kurkijoki oli ollut neuvostovuosina rajavyöhykettä, jolla vierailamiseen jopa neuvostokansalaisten oli hankittava erityinen lupa.²⁹

Balašovin ja Stepakovin selvitykset, jotka paljastivat haltuunottovaiheen vaikeuksia, poikkesivat niiltä päälinjoilta, joiden mukaisesti venäläiset kotiseuduntutkijat tapasivat 2000-luvun alussa käsitellä Suomen luovuttamien alueiden historiaa. Venäläisen tutkijan Marina Hakkaraisen mukaan tyypillistä oli tutkia joko alueen muinaishistoriaa tai sen neuvostoasutusten syntyä. Tällainen historiankirjoitus jatkoi neuvostovuosilta periytyneillä ideologisilla laduilla, joissa luotiin julkista versiota alueen menneisyydestä ja joissa suomalainen aika jäi samasta syystä lähes täysin käsittelemättä. Sosialismista luopumisen jälkeen neuvostoajan historiankirjoitukseen saatettiin suhtautua joiltain osin suorastaan vääristettynä historiana, jota tulisi oikaista ja täydentää. Tämä yleinen orientaatio on Hakkaraisen mukaan vaikuttanut myös venäläisiin paikallishistorian harrastajiin ja heidän tutkimustyönsä kautta paikallisyhteisöjen historiakäsityksiin.³⁰

Rakennukset esiintyvät pienessä sivuroolissa myös muistitiedossa, jota Kurkijoen seudulla on kerätty 2000-luvulla kahdessa hyvin erilaisessa hankkeessa. Vuosina 2001–2003 kartoitettiin uusien siirtolaisten kokemuksia asutusvaiheesta ja sopeutumisesta sekä heidän paikkakäsityksiään muistitietotutkimuksessa, joka oli osa Suomen Akatemian rahoittamaa kansainvälistä tutkimushanketta *The Conditions for Constructing New Russia. Interactions of Tradition and Europeaness in the Development of 20th Century Russia*. Tutkimuksessa haastateltiin ensimmäisten sodanjälkeisten vuosikymmenten siirtolaisia Laatokan luoteisrannikolla, Lahdenpohjan, Kurkijoen ja Räisälän eli Mel’nikovon seudulla. Ne oli valittu kohdealueiksi siksi, että ne olivat talvi- ja jatkosodassa pääosin välttyneet sodan tuhoilta. Sen ansiosta siirtolaiset olivat päässeet sotienjälkeisessä asutusvaiheessa kohtaamaan huomattavan hyvin säilyneen suomalaisen aineellisen ympäristön ja kokea konkreettisesti sen kulttuurien törmäyksen, jota asettuminen suomalaisiin kyliin ja taloihin merkitsi. Toisin kuin Suomessa, missä on ilmestynyt lukuisia evakkojen muisteluteoksia ja -kirjoitelmia ja tehty paljon muistitietotutkimusta, hankkeen vuonna 2005 ilmestynyt aineistojulkaisu *Granitsa i ljudi* [Raja ja ihmiset] oli Venäjällä en-

simmäinen muistitietokooste, jossa julkaistiin sekä tutkimus- että muistitietoa alueen sotien jälkeisestä käyttöönottovaiheesta.³¹

Toinen muistitiedonkeruuhanke on toteutunut paikallisella tasolla Kurkijoen kotiseuduntutkimuskeskuksen ja muutamien Kurkijoen pitkäaikaisten ja keskivertoa lukeneempien asukkaiden yhteistyönä. He ovat koonneet Kurkijoki-sovhoosin historiaa ja asukkaiden muisteluita sodanjälkeisiltä vuosikymmeniltä aina Neuvostoliiton hajoamiseen asti ja laatineet niiden pohjalta kaksi historiikkaa. Pienimuotoinen *Sovhoz Kurkijoki – Ljudi truda* [Kurkijoki-sovhoosi – Työihmiset] ilmestyi vuonna 2012³² ja sen lähes 800-sivuiseksi laajennettu, punakeltaisiin kansiin sidottu laitos *Kurkijoki – Ljudi truda* vuonna 2022.³³

Kumpikin historiikki on kiinnostava ja ainutlaatuinenkin 1940–1990-lukuja koskevan muistitiedon lähde. Muistelut on kirjoitettu vapaamuotoisesti, pienten omaelämäkertojen tapaan, ilman tarkkoja vuosilukuja. Ne on myös selvästi kirjoitettu suurelle yleisölle, minkä vuoksi ne ovat viitteistämättömiä ja lähteistämättömiä. On kuitenkin oireellista, että historiikin taustaluvuissa Kurkijoen väestön sotaa edeltäneen ajan etnisyydestä vaietaan ja suomalainen aika kuitataan toteamalla, että Suomi irrotettiin Venäjän yhteydestä 1917, jolloin Kurkijoesta tuli osa Suomen tasavaltaa, että vuonna 1940 Kurkijoesta tuli Kurkijoen piirin hallinnollinen keskus, johon perustettiin kolhooseja ja sovhooseja, ja että Suomen sotajoukot vuonna 1941 hyökkäsivät yli rajan.³⁴ Näin historiikeissa on palattu valikoivaan Venäjä-keskeiseen valtaperspektiiviin.

On siis olemassa Kurkijokeen liittyvää ja siihen suoraankin kohdistunutta tutkimusta, mutta ei kokonaisvaltaista Kurkijoen taajamaan tai seutuun keskittyvää arkkitehtuurin historian tai edes yleisen historian tutkimusta, joka hyödyntäisi laajasti sekä suomalaisia että venäläisiä lähdeaineistoja ja kirjallisuutta ja kattaisi sekä talvisotaa edeltäneen että neuvostoaajan.³⁵ Kurkijoen neuvostoaikaista rakentamista ja arkkitehtuuria ei ole toistaiseksi tutkinut kukaan, eikä niitä tiettävästi ole tutkittu minkään muunkaan luovutetun Karjalan alueen kylässä, puhumattakaan sovhoosien keskuskylien rakentamisesta arkkitehtuurin näkökulmasta. Rohkenen jopa väittää, ettei vastaavaa pitkäjänteistä tutkimusta ole tehty mistään muusta entisen Neuvostoliiton alueen sovhoosin tai kolhoosin keskuskylästä.

Arkkitehtuurin historiassa perinteisenä lähestymistapana on ollut tutkia piirustuksia, suunnitelmia ja rakennuksia ja suhteuttaa niitä kansalliseen ja kansainväliseen arkkitehtuurin, rakentamisen ja rakennustapojen historiaan sekä tilaajan ja aikansa yhteiskunnalliseen tilanteeseen. Yleistä on myös hyödyntää historiallista paikkatietoa rakennuksen tai paikan muutosten seuraamiseksi ja havainnollistamiseksi. Tällainen perinteinen pohjatyö on tämänkin arkkitehtuurin historian alan tutkimuksen perustana.

Kurkijoen suomalaisten puutalojen ja neuvosto aikaisten pienkerrostalojen äärellä herää kuitenkin kysymyksiä, joihin ei alan perinteisin tutkimusvälinein pääse kiinni. Miten tutkia arkkitehtuuria ja siihen kytkeytyviä ilmiöitä paikassa, jossa yhteiskunnalliset, poliittiset ja taloudelliset rakenteet sekä väestöpohja ovat sotien seurauksena noin 80 vuotta sitten radikaalilla tavalla kolmassti vaihtuneet, jättäen aiemmasta, jäljettömiin kadonneesta väestöstä ja sen kulttuurista todistusaineistoksi ennen kaikkea rakennukset? Mikä oli näiden suurten historiallisten käännekohtien ja niihin liittyneen yleisen mielipiteenmuokkauksen vaikutus siihen, miten toisen kulttuurin tuotteita, rakennuksia, käytettiin ja tulkittiin?

Näiden kysymysten tarkastelemiseksi hyödynnän historian tutkimuksen ja kulttuurien tutkimuksen menetelmiä ja keinovalikoimaa. Ne tarjoavat Kurkijoen taajaman kaltaisen poikkeuksellisen paikan käsittelyyn käyttökelpoisia käsitteitä ja näkökulmia, kuten *sovietisoiminen*, *kulttuurien kohtaaminen* ja *hybridisoiminen*. Vaikka näitä käsitteitä ei yleensä tapaa arkkitehtuurin tutkimuksen kentällä, Kurkijoen tapauksessa niiden avulla rakentuu teoreettinen tulkintakehys, jonka kautta on mahdollista tarkastella sekä arkkitehtuuriin ja rakentamiseen vaikuttavia ilmiöitä että itse rakennuksia, niiden vastaanottoa ja käyttöä. Samaa tulkintakehystä voisi toki käyttää muidenkin luovutetun Karjalan taajamien tarkasteluun, mutta Kurkijoen taajaman tekee hedelmälliseksi tutkimuskohteeksi nimenomaan sen harvinaisen laaja sotaa edeltäneeltä ajalta säilynyt rakennuskanta.

Tuon teoreettiseen tulkintakehykseeni paikallisen ja ajallisen perspektiivin muistitiedon ja omien paikkakokemusteni avulla. Tuloksena on kokemushistoriallista arkkitehtuurin tutkimusta, jossa rakennuksia ja arkkitehtuuria käsitellään suunnitelmien ja viranomaisasiakirjojen ohella ikään kuin käyttäjänäkökulmasta. Samalla sivutaan suomalaisten ja venäläisten käsityksiä toisistaan kansoina.

Mitä on suomalaisena tutkia luovutettua Karjalaa? Tieteenfilosofiassa sosiaalisen konstruktionismin käsityksen mukaisesti tapa hahmottaa ja sanallistaa todellisuutta on sosiaalisesti rakentunutta ja kulttuurisidonnaista. Vastaavasti tieto heijastaa kulttuuria, jonka piirissä se on tuotettu tai ilmaistu. Tästä seuraa, että tutkijakaan ei kohtaa todellisuutta ”puhtaana” vaan antaa sille aina jostakin näkökulmasta merkityksiä.³⁶ Tutkijalla on vääjäämättä esitietoa, esikäsityksiä ja oma sosiokulttuurinen viitekehysensä, jotka vaikuttavat hänen positioonsa suhteessa tutkimuskohteeseen sekä tapaansa tulkita sitä ja tuottaa siitä tietoa. Tämä pätee myös minun suhteeseeni luovutettuun Karjalaan ja Kurkijokeen, joiden historiasta ja kohtaloista elää jo lähtökohtaisesti Suomessa ja Venäjällä toisistaan eroavia näkemyksiä, käsityksiä ja tarinoita. Näkökulmani on kiistämättä Suomi-keskeinen, ja Suomesta luomassani kuvassa on omat hopeareunuksensa.

Sovietisoiminen

Talvi- ja jatkosodan jälkeen Kurkijoen rakennettuun ympäristöön ja rakentamiseen ovat vaikuttaneet useat tekijät ja prosessit. Olennaisimpana niistä voidaan pitää *sovietisoimista* tai neuvostolaistamista, jolla tarkoitetaan alueen alistamista Neuvostoliiton valvontaan sekä pakottamista noudattamaan Neuvostoliiton kulttuurimalleja tai hallituspolitiikkaa. Neuvostoliiton suorassa vaikutuksessa olleiden maiden tutkimuksessa termiä sovietisoiminen on käytetty neuvostososialismin levittämiseen olennaisesti liittyvästä mekanismista ja prosessista, joka merkitsee poliittisen vallan haltuunoton lisäksi talouden, arkielämän, yhteiskunnan ja kulttuurin uudelleenstruktuuroimista sovietisoitavalla alueella.³⁷

Termi *sovietisoiminen*, *sovjetizatsija*, otettiin Venäjällä käyttöön jo lokakuun 1917 vallankaappauksen jälkeen, jolloin tavoitteena oli bolševikkien Venäjällä valtaamien alueiden sovietisoiminen, mutta ajan myötä termin alkuaan poliittinen merkitys laajeni. Ytimenä on venäjän kielen sana *sovjet*, neuvosto, joka viittasi työtätekevästä muodostettaviin hallinnollisiin elimiin, neuvostoihin. Sovietisoiminen oli koko yhteiskunnan läpäisevä keskusjohtoinen prosessi, johon sisältyi aina Neuvostoliiton hajoamiseen saakka myös tavoite uudistaa maaseudun asumisen ja maataloustuotannon muoto. Näin on sovietisoimisen käsitettä ja sovietisoimisen prosessia avannut saksalainen historioitsija Olaf

Mertelsmann tarkastellessaan Josif Stalinin valtakautta Viron kannalta.³⁸

Neuvostoliiton toisessa maailmansodassa ja sen jälkeen toteuttamassa laajentumispolitiikassa sovietisoimisella oli elimellinen rooli. Laajentumista muiden valtioiden alueelle ei pidetty suurvallan näkökulmasta imperialistisena vaan ideologisesti oikeutettuna toimintana. Maailmanvallankumouksen jäätyä ideana taakse Stalinin ajan Neuvostoliitto levitti sosialismin mallia sotavoimin, vapauttamalla läntisiä lähialueita fasistisen Saksan miehityksestä ja sovietisoimalla ne. Sovietisoiduiksi joutuivat muun muassa Puolan itäosa, joka liitettiin Valko-Venäjäan ja Ukrainaan, sekä Baltian maat Viro, Latvia ja Liettua, ja käytännössä Stalinin tavoitteena oli jo talvisodassa liittää Neuvostoliittoon myös Suomi. Mertelsmannin mukaan käsite sovietisoiminen sopiikin parhaiten kuvaamaan sosiopoliittista uudelleenstruktuuroimista niillä itäisen ja Keski-Euroopan alueilla, jotka liitettiin toisen maailmansodan seurauksena Neuvostoliittoon tai jotka joutuivat sen välittömään vaikutuspiiriin.³⁹ Tällainen alue oli myös Kurkijoki osana luovutettua Karjalaa, joskin sitä koskevassa tutkimuksessa käsitettä sovietisoiminen tapaa harvoin, samoin kuin arkkitehtuurin kentällä.⁴⁰

Sovietisoiminen johti itsessään kulttuurien kohtaamiseen tai törmäämiseen niillä alueilla, jotka sen kokivat. Se merkitsi myös venäläistä kulttuuri-imperialismia: kielellistä venäläistämistä ja venäläisen kulttuurin ylemmyyden korostamista aina ruokakulttuurista kirjallisuuteen saakka. Neuvostoliitossa venäläinen ja sosialistinen kulttuuri katsottiin arvokkaammaksi ja kehittyneemmäksi kuin ei-venäläinen ja ei-sosialistinen kulttuuri, mikä merkitsi esimerkiksi Virossa sitä, että kantaväestö joutui sovietisoimisen myötä sopeutumaan sekä Neuvostoliiton alamaisuuteen että etnisesti venäläisten maahanmuuttoon ja ylivaltaan. Muualta Neuvostoliitosta muutettiin Viroon paitsi sotilastehtäviin myös tehtaille ja rautateille, ja kulttuurien törmäystä korosti se, että monet siirtolaiset tulivat kehittymättömistä oloista maaseudulta tai pakenivat nälkää ja etsivät parempaa elämää. Tulijoiden elämäntapa sekä käsitys talon ja tontin ylläpidosta saattoivat poiketa huomattavasti virolaisten elämäntavasta. Sovietisoiminen merkitsikin tyypillisesti pakotettuja muuttoliikkeitä, joissa väestö vaihtui joko osittain tai kokonaan.⁴¹ Virossa kantaväestö sai kuitenkin pääosin jäädä paikoilleen eikä siitä tullut tasavallassaan vähemmistöä, ja virolaisten oman vahvan aineellisen ja aineettoman kulttuurin ansiosta maa pystyi säilyttämään omaleimaisuutensa ja historiatietoisuutensa halki neuvostovuosien.

Sitä vastoin alueille, joiden koko väestö vaihtui toisen maailmansodan uusien rajalinjausten vuoksi, oli helpompaa luoda myös uusi, poliittisesti ja etnisesti sopiva näennäishistoria. Tästä luovutettuun Karjalaan monella tavoin verrannollinen esimerkki on Kaliningradin hallintoalue, joka olikin vertailualueena *The Conditions for Constructing New Russia* -tutkimushankkeessa. Kaliningradin alue muodostettiin Liettuan ja Puolan väliin Itä-Preussiin, jonka Saksa joutui luovuttamaan Neuvostoliitolle vuonna 1946. Sodan jälkeen alueelle seipitettiin saksalaisen vaiheen sivuuttava pseudohistoria, jonka avulla oli tarkoitus

vakuuttaa sinne Neuvostoliiton muista osista värvätyt tai pakkosiirretyt uudet asukkaat alueen Neuvostoliittoon liittämisen ja sovietisoimisen oikeutuksesta, kuten saksalainen historiantutkija Bert Hoppe on osoittanut. Samalla siirtolaisia johdateltiin ajattelemaan, että historiallinen ”normaali” – millä viitattiin aikaan ennen teutoniruhtinainden tunkeutumista maahan 1200-luvulla – oli nyt palautettu ja että Kaliningradiksi uudelleennimetty saksalainen Königsberg oli ankeista sodanjälkeisistä olosuhteistaan huolimatta kaupunki, joka huokui ”mitä tavallisinta venäläistä henkeä”. Saksalaisten rakennukset nähtiin tässä kontekstissa torjuttavina miehityshallinnon tuotteina.⁴²

Sovietisoiminen ulottui myös rakentamisen kentälle, sillä Neuvostoliitolla oli oma arkkitehtuuripolitiikkansa. 1900-luvun alussa ja varsinkin ensimmäisen maailmansodan järkyttämässä länsimaissa vaikutti vahvana usko siihen, että arkkitehtuurin avulla voitaisiin muuttaa sekä ihmistä että yhteiskuntaa määrättyyn paremmaksi katsottuun suuntaan. Unkarilaisen sosiologin Virág Molnárin mukaan arkkitehtuurin muutosvoimaan uskottiin kuitenkin erityisen lujasti sosialismissa, jonka kantavia ideoita oli marxilainen käsitys, että aineellinen todellisuus määrittää yksilöjen ja yhteiskunnan tajuntaa. Tästä syystä arkkitehteilla oli sosialismissa keskeinen rooli yhteiskunnallisen muutoksen agentteina, joiden tehtävänä oli muotoilla rakennettu ympäristö radikaalisti uuteen malliin.⁴³

Arkkitehtuuri tunnetusti kytkeytyy politiikkaan, ja erityisesti valtion ja julkisen rakentaminen tuottaa ja ylläpitää vallitsevaa valtajärjestelmää ja yhteiskunnan valtarakenteita. Siten arkkitehtuuri ja varsinkin valtaan ja uskontoon liittyvät rakennukset ovat vääjäämättä kulttuurisia ja poliittisia muistomerkkejä. Samalla arkkitehtuurin tavoitellut merkitykset heijastavat ajan poliittisia muutoksia, mistä seuraa, että se, mitä pidetään kauniina, hyväksyttävänä ja vaalimisen arvoisena, riippuu yhteiskunnasta. Vastaavasti rakennusten tulkinta muuttuu yhtäältä ajan mittaan ja toisaalta vallan vaihtuessa. Tämä taas voi johtaa kulttuurien törmäämiseen, sillä rakennusperintö tai väljemmin rakennukset ovat osa tietyn yhteisön historiallista perintöä ja kollektiivisen muistin paikkoja. Ne muistuttavat jo olemassaolollaan historiasta, mikä voi aiheuttaa ristiriitaa uudessa valtiolisessa kontekstissa.⁴⁴ Tämä konflikti tai kohtaaminen osana sovietisoimisen prosessia on yksi tämän tutkimuksen punaisista langoista.

Kulttuurien kohtaaminen ja hybridisoiminen

Kurkijoki on ikään kuin pienoislaboratorio ilmiöstä, josta kulttuurihistoriassa käytetään englanninkielistä termiä *cultural encounter*. Sillä tarkoitetaan tilannetta, jossa tietyllä alueella kohtaa kaksi erilaista kulttuuria uusine, vieraine ilmiöineen. Kulttuurien tutkimuksessa käsitettä käytetään yleensä tarkasteltaessa imperialismia ja kolonialismia. Käsitteelle on vaikea löy-

tää sanatarkkaa suomenkielistä vastinetta, sillä englannin kielen tapaamista ja kohtaamista merkitsevä substantiivi *encounter* viittaa myös odottamattomaan, äkilliseen tai jopa vihamieliseen kohtaamiseen. Kompromissina suomennan käsitteen *cultural encounter* tässä laimeasti kulttuurien kohtaamiseksi taikka asiayhteydestä riippuen törmäämiseksi tai konfliktiksi.

Tavallisimmin *encounter*-tutkimuksissa tarkastellaan kulttuurien kohtaamista rauhan tilassa, jossa konkreettisesti kohtaavat myös ihmiset.⁴⁵ Tällaisena ilmiö ei ollut epätavallinen Neuvostoliiton vaikutuspiiriin toisen maailmansodan jälkeen joutuneilla alueilla, joilla etnisiä ryhmiä karkotettiin paikasta tai maasta toiseen ja valtiollisia rajoja siirrettiin. Väestön pakkosiirrot – työvoiman, ”kansanvihollisten” ja kokonaisten kansojen siirrot tai karkotukset – olivat elimellinen osa Stalinin ajan politiikkaa. Strategiaan kuului myös väestöstä tyhjennettyjen tai tyhjennettävien alueiden uudelleen asuttaminen. Esimerkiksi Neuvostoliittoon liitetyle Kaliningradin alueelle muutti vuodesta 1945 alkaen neuvostosiirtolaisia sittemmin karkotetun saksalaisen kantaväestön siellä vielä asuessa.⁴⁶ Sovietisoidussa Baltiassa alkuperäinen väestö joutui totuttelemaan rinnakkaiseloon siirtolaisten kanssa, joskin samalla siirtolaiset joutuivat ainakin jossain määrin sopeutumaan paikalliseen kulttuuriin, elämään ja ympäristöön, jossa oli säilynyt neuvostoaikaa edeltäneen ajan kulttuuria ja infrastruktuuria.

Englantilainen historioitsija Peter Burke on kirjoittanut kulttuurien kohtaamisesta, että ihmiset ryhminä määrittelevät itsensä tyypillisesti korostamalla erilaisuuttaan toisiin ryhmiin nähden mutta luovat oman kulttuurityylinsä omaksumalla ilmiöitä ”yhteisestä varastosta” ja kokoamalla ne uuden merkityksen omaavaksi järjestelmäksi. Kulttuurien kohdatessa uudet kokemukset aluksi haastavat ja horjuttavat ryhmän normeja ja käsityksiä, mutta ajan mittaan suhtautuminen kohdattuun kulttuuriin vaihtelee assimilaatiosta sopeutukseen, vastarintaan ja hylkäämiseen, jopa tuhoamiseen. Burke kannustaakin historioitsijaa tutkimaan kulttuuripiirteiden omaksumisen ja hylkäämisen taustalla vaikuttavaa logiikkaa ja valintojen paikallisia syitä, jopa tapoja, joilla yksilöt muuttavat käyttäytymistään ja rekonstruoivat identiteettiään kulttuurien kohtaamisen seurauksena. Vaikka toinen kulttuuri usein joutuu kohtaamisessa toiseen nähden alistaiseen ja väistyvään asemaan, on tavallista, että kulttuurien piirteitä ja käytäntöjä omaksutaan ainakin jossain määrin molempiin suuntiin. On siis tarkasteltava sitä, miten toisen kulttuurin perinteet tai perintö vastaanotetaan ja millaisen muodon ne vastaanottamisen myötä saavat.⁴⁷

Tähän kytkeytyy toinen käsite, jota käytän tässä rakentamisen ja arkkitehtuurin ilmiöiden tarkastelemiseen, *hybridisoiminen*. Burke viittaa termillä prosessiin, jossa kulttuurien kohdatessa ryhdytään muokkaamaan paikan aiempaan kulttuuriin liittyneitä ilmiöitä, piirteitä ja perinteitä omalle viiteryhmälle ominaisella tai sen elämäntapaa tukevalla tavalla, sopeutuen ja soveltaen. Aiemman kulttuurin ilmiöiden jatkuvuus perustuu siihen, onko niillä edellytyksiä säilyä ja menestyä eli voidaanko tätä ”perintöä” uudessa kontekstissa

hyödyntää ja omaksua osaksi omaa kulttuuria.⁴⁸ Näin tapahtuu esimerkiksi silloin, kun maantieteellinen alue siirtyy toisen valtion hallintaan. Tulkintakehys muuttuu, ja myös rakennuksia tulkitaan uudella tavalla.

Tähän taas liittyy olennaisesti vallan aspekti. Rakennusperinnön uudelleen-tulkitsemisella voidaan pyrkiä oikeuttamaan ja vahvistamaan valtaa, asen-teita ja tekoja, ja uusi tulkinta vaikuttaa suoraan tai epäsuorasti rakennusten käyttöihin sekä niissä nähtyihin arvoihin ja symbolisiin merkityksiin. Tämä korostuu, kun yhteiskunnallinen ja ideologinen järjestelmä sekä talouden muo-to muuttuvat radikaalisti. Myös olemassa olevat rakennukset ovat kulttuurin tuotteita, ja niitäkin voidaan Burken tarkoittamassa mielessä hybridisoida.⁴⁹ Esimerkiksi kirkkojen maallistaminen oli tavallinen strategia virallisesti ateis-tisessä ja uskonnonvastaisessa Neuvostoliitossa, samoin kuin Venäjän vallan ajan ortodoksisten varuskuntakirkkojen maallistaminen 1920–1930-lukujen suomalaiskansallisesti virittyneessä Suomessa. Tällaista uudelleenkäyttöä voi pitää hybridisoimisena.

Arkkitehtuurin kentältä löytyy lukuisia esimerkkejä hybridisoimisesta, eri kulttuurien rakennusperinteiden sekoittumisesta ja sen pitkäkestoisesta uutta luovasta vaikutuksesta. Esimerkkejä on myös luovutetun Karjalan alueella. Venäläinen historiantutkija Ksenija Litvinenko on osoittanut tutkielmassaan *Building Soviet Vyborg: Architectural Encounter in the Soviet-Finnish Borderland, 1960s–1980s*, että Viipuriin ja laajemmin Kannakselle alkoi 1960-luvulta lähtien ilmestyä suomalaisen modernin arkkitehtuurin sävyttämää, regionaalisesti virittyntä arkkitehtuuria. Litvinenko näkee neuvostosuunnittelijoiden olennai-sina innoituksen lähteinä nimenomaan Viipurin 1930-luvun suomalaisen arkki-tehtuurin sekä Kannaksen omaleimaiset ja venäläisten mielestä hieman eksoottiset luonnonolot. Toinen olennainen edellytys tällaisen arkkitehtuurin syntymiselle oli se, että 1950-luvun loppupuolelta alkaen neuvostoarkkitehdit pääsivät raken-nusalan yhteistyöhankkeissa tapaamaan suomalaisia kollegoja ja 1960-luvulta alkaen matkustamaan Viipuriin. Suomalaisen arkkitehtuurin piirteitä omaksuttiin sekä rajanylisen ammatillisen vuorovaikutuksen että Viipurin modernismista am-mennetun inspiraation tuloksena.⁵⁰ Rajaseudut ovatkin suurkaupunkien ohella erityisen otollisia alueita kulttuuriselle vaihdolle ja hybridisoinnille, ja niistä voi muodostua eräänlaisia monikulttuurisia risteyskohtia valtakulttuurin sisällä.⁵¹

Hybridisoimiselle vastakkainen strategia on hävittää kulttuurista vieraiksi katsotut elementit ja piirteet sekä estää sellaisten ilmeneminen. Burke nimittää tällaista menettelytapaa kulttuurin puhdistamiseksi ja *dehybridisoimiseksi*, jota seuraa kulttuurin eristäytyminen.⁵² Tästä ovat ilmeisiä esimerkkejä Neuvostoliiton vuonna 1933 omaksuma, ulkomaisille vaikutteille ja kontakteil-le vihamielinen linja sekä 1920–1930-lukujen Suomessa vallinnut pyrkimys kit-keä ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista ja kirkollisesta maisemasta venäläisiä kulttuurivaikutteita. Viimeksi mainittua toimintatapaa on taidehistorioitsija Hanna Kemppe nimittänyt *derussifikaatioksi*.⁵³

Sitä vastoin alueilla, jotka Suomi luovutti Neuvostoliitolle ja valloitti elokuulla 1941 kolmeksi vuodeksi takaisin, kulttuurien kohtaamiset tapahtuivat epäta-
vallisissa oloissa. Kulloinenkin kantaväestö ja sen tilalle muuttanut väestö eivät
lainkaan kohdanneet, koska edellinen oli evakuoitu jo ennen alueen joutumista
uuden vallan alle. Evakuoitujen mukana hävisi alueen ei-materiaalinen viitekehys,
kuten yhteiskunnan instituutiot, tavat, käytänteet, perinteet, sosiaaliset verkos-
tot ja kieli, mistä oli seurauksena, että siirtolaiset kohtasivat vieraille maalle ja
vieraisiin olosuhteisiin saapuessaan vain aineellisen ympäristön: rakennukset,
esineet, pellot, infrastruktuurin ja luonnon. Tällaista kulttuurien kohtaamista
Burke ei käsittele.

Muistitieto

Nykykäsityksen mukaan muistitieto on tieteellinen lähde, jonka
avulla tutkimukseen voi tuoda subjektin sekä niin sanotun toisen äänen. Muisti-
tietoa hyödyntämällä on mahdollista nostaa esiin tiettyyn historialliseen aikaan
ja paikkaan liittyviä, toisiinsa nähden ristiriitaisiakin käsityksiä, tulkintoja ja
motiiveja sekä haastaa hallitsevissa asemassa olevien ja näkyvien toimijoiden
ääniä.⁵⁴

Käytän muistitietoaineistoja tässä tutkimuksessa valottamaan todellisuutta
virallisen arkkitehtuurihistorian, yleisen historiankirjoituksen ja viranomaisten
asiakirjojen takana. Raotan näin kokemuksellista perspektiiviä siihen, miten
valtiojohdon asutuspoliittiset ja taloudelliset päätökset ja linjanvedot ovat
ilmenneet yksilöiden kokemuskentällä ja mitkä ovat olleet yksilön mahdolli-
suudet vaikuttaa ympäristöönsä. Muistitieto antaa vihjeitä myös sitä, millaisina
suomalaiset ja neuvostoliittolaiset ovat kokeneet toistensa kulttuurin, raken-
nukset, rakentamisen tavan sekä ympäristön muutoksen.

Samalla muistitieto avaa näkymän siihen, mitä muistetaan ja mitä unohde-
taan tai jätetään muistelematta. Valitsemme, mitä haluamme menneisyydestä
muistaa ja mitä emme, ja arkea häiritsevät muistot painamme mieluummin
unhoon. On useita rinnakkaisia muistelukulttuureja, ja muistot riippuvat siitä,
ketkä muistelevat. Muistaminen on myös poliittinen prosessi; mitä vallanpitäjät
haluavat meidän muistavan ja mitä unohtavan? Sitä määrittävät kansalliset,
valtaan, vallankäyttöön ja muistin politiikkaan kietoutuvat seikat. Suoma-
laisessa kollektiivisessa muistissa talvisota ja jatkosota elävät muisteltuina ja
toistettuina yhä syvästi merkittävänä tapahtumina, kun taas Venäjällä vastaavan
muistelukultuurin kohde on Suuri isänmaallinen sota.

Menneisyyttä muistellessa ihmisen kerronta kytkeytyy tyypillisesti elämän
taitekohtiin ja vaikeisiin kokemuksiin taikka onnen ja ilon aikoihin.⁵⁵ Toisaalta
kuvatessaan ympäristön muutosta muistelijä kuvaa myös yhteiskuntaansa ja
siinä tapahtuneita prosesseja, kuten Marina Hakkarainen on todennut *The*

Conditions for Constructing New Russia -hankkeen muistitietohaastatteluihin viitattaessaan. Hakkaraisen mukaan Kurkijoen seudulle asettuneille elämän taitekohtia ovat olleet sota ja muutto entiselle suomalaisalueelle, ja vaikka yleiseen historiaan liittyvät haastattelukysymykset tuottivat vanhinta siirtolaispolvea edustaneille informanteille vaikeuksia, omista kokemuksistaan he kertoivat mielellään. Menneisyydestä puhuessaan he viittasivat nimenomaan siihen, kun taas yhteiskunnan yleistä muutosta uudella kotiseudulla he ilmaisivat usein kuvaamalla sitä, millaisia muutoksia suomalaiset rakennukset, pellot ja luonto olivat heidän aikanaan kokeneet.⁵⁶

Kurkijoelta ja sen lähiseuduilta on kerätty 2000-luvun alusta alkaen poikkeuksellisen paljon muistitietoa. Neuvostoaikaan liittyvää venäläistä muistitietoaineistoa käytettäessä ei kuitenkaan voi täysin unohtaa sitä, että jos Stalinin kaudella muistoista, havainnoista ja kokemuksista puhuminen ei ollut riskitöntä, se ei ollut sitä välttämättä myöskään 2000-luvun alun Venäjällä, nyky-Venäjältä puhumattakaan. Muistot ovat myös subjektiivisia, ja ne muuttavat ajan kuluessa muotoaan. Ne heijastavat sitä kulttuurista kontekstia, jossa ne ovat syntyneet ja jossa ne ilmaistaan. Kaikista näistä varauksista huolimatta astun venäläistä muistitietoa hyödyntäessäni pois siltä suomalaiselta luovutetun Karjalan muistelukulttuurin maaperältä, jota helposti hallitsee oma ”evakko-perspektiivimme”, kertomus Karjalan luovutuksesta ja evakuoinneista. Vastapainoksi käytän Kurkijokeen liittyvää suomalaista muistitietoa vuosilta 1941–1944 ja 1970–1980-luvuilta.

Historiallinen paikkatieto

Tärkeänä menetelmänä tutkimuksessa on paikkatieto, jonka käyttö on 1990-luvulta alkaen omaksuttu maantieteen alalta historiantutkimukseen. Se tarjoaa työkalupakin, jonka avulla historioitsija voi jäsentää, integroida, käsitellä, analysoida ja näyttää tietoja historiantutkimuksen kannalta hedelmällisellä ja havainnollisella tavalla, kuten Ian N. Gregory ja Paul S. Ell selostavat esitellessään historiallista paikkatietoa ja sen käyttämistä teoksessaan *Historical GIS: Technologies, Methodologies and Scholarship*.

Historiallinen paikkatieto tuo esiin tutkimuskysymysten ja tietokokonaisuuksien maantieteellisiä ulottuvuuksia ja auttaa esittämään ja käsittelemään maantieteellistä tietoa.⁵⁷ Tässä tutkimuksessa paikkatieto koostuu kolmesta muuttujasta: *attribuutista* eli siitä, mikä kohde – yleensä rakennus – on kyseessä, *spatialisesta osasta* eli siitä, missä kohde sijaitsee, sekä *ajallisesta ulottuvuudesta*. Aika–paikka-akseli tuo esiin kohteessa tapahtuneen muutoksen ja auttaa ymmärtämään sen kehityksen kronologiaa.⁵⁸ Paikkatiedon hyödyntäminen luonnollisesti edellyttää, että tutkijan on pystyttävä kontekstualisoimaan ja tulkitsemaan historiallisia lähteitä.

Historiallisen paikkatiedon keinoin havainnollistan tässä tutkimuksessa Kurkijoen taajaman rakenteen, rakennuskannan ja rajatusti myös maankäytön ajallista muutosta erityisesti vuodesta maaliskuusta 1940 Neuvostoliiton hajoamiseen. Sen avulla Kurkijoen taajama rakennuksineen ja katuineen kiinnittyy maantieteelliseen paikkaansa ja taajamassa tapahtunut muutos tulee näkyviin visuaalisesti ymmärrettävässä ja havainnollisessa muodossa.

Alkuun käyn historiallisten karttojen ja kuvien avulla läpi pääpiirteittäin Lopotin kehitysvaiheita ajalta ennen alueluovutuksia. Näin hahmottuu prosessi, jonka tulosta Lopotti oli sellaisena, kuin se maaliskuussa 1940 luovutettiin Neuvostoliitolle. Lopotin rakenteen ja rakennuskannan tästä eteenpäin tapahtuneen muutoksen hahmottamiseksi on paikkatietoa hyödyntäen rekonstruoitu kaksi asemakarttaa, jotka esittävät Lopotin sellaisena, kuin se oli ensimmäisen alueluovutuksen kynnyksellä, ja Kurkijoen taajaman sellaisena, kuin se oli sovhoosin rakennustoiminnan päättyessä vuonna 1995. Asemakartat on ohjauksessani laatinut arkkitehti Hannes Teräsvuori ArchiCad-ohjelmaa käyttäen.

Maaliskuun 1940 alueluovutusta edeltävän ajan ja Neuvostoliiton hajoamisen jälkeisen ajan asemakarttarekonstruktioiden merkitys työkaluna on kahtalainen. Ensiksikin erilaiset aineistot yhdistyvät niissä kokonaisuudeksi, joista havainnollisesti hahmottuu tarkasteluajanjaksolla tapahtunut Kurkijoen taajaman rakenteen, katuverkon ja rakennuskannan muutos. Rakennuskohtaisine kohdetietoineen ne ovat lopputuotteen sijaan olennainen tutkimusväline, jonka avulla historiallinen paikkatieto tuottaa uutta tietoa ja oivalluksia. Yhdessä neuvostoaikeisten asemakarttaesitysten kanssa ne muodostavat eräänlaisen Kurkijoen taajaman pysäytyskuvien, menneisyyden rekonstruktioiden aikasarjan, joka havainnollistaa taajaman historiallista kehitystä ja tuo esiin menneisyyden kerroksellisuuden.

Samalla rakennusluetteloista ja asemakarttarekonstruktioista muodostuu ikään kuin jälkikäteen tehtyjä Kurkijoen taajaman rakennuskannan inventointeja ajanhetkellä ennen sovietisoimista ja sen jälkeen. Tällainen inventointi on tietenkin jo lähtökohtaisesti epätasällinen, ja lähtöaineistojen puutteiden vuoksi sekä asemakartoissa että rakennusluetteloissa on puutteita ja epätarkkuuksia. Esimerkiksi teoksen *Kurkijoki kylästä kylään* kyläkartassa, joka on ollut tärkeä lähde suomalaisaikaisen Lopotin asemakarttaa laadittaessa, ei esitetä rakennusten kokoa ja muotoa eikä talousrakennuksia. Vanhoista valokuvista taas usein puuttuu tieto kuvausajankohdasta. Asemakarttarekonstruktioissa esitetäänkin tässä talousrakennukset vain silloin, kun niiden paikat selkeästi ilmenevät vanhoista valokuvista, vaikka tämä tuottaa osin harhaanjohtavan asemakartan, josta osa talousrakennuksista puuttuu.

Väitöstutkimukseni lähdeaineistoa voi luonnehtia pirstaleiseksi. Tätä selittää se, että tutkimus käsittelee maantieteellistä paikkaa, joka on eri aikoina sijainnut useamman eri valtion alueella ja kokenut 1900-luvulla useita perustavanlaatuisia muutoksia ja murroksia. Ne ovat vaikuttaneet monella tavalla sekä arkistotiedon että muisti- ja kenttätutkimustiedon saatavuuteen.

Sirpaloituneisuus johtuu myös siitä, että tutkimustehtävän polttopiste on työn edetessä merkittävästi siirtynyt. Kenttätyövaiheessa suuntasin tarmoni taajaman sota edeltäneen ajan rakennusten historian, säilyneisyyden, kunnosapidon ja suojelun kysymyksiin, ja huomioni kiinnittyi osin eri asioihin kuin työn loppuvaiheessa. Samasta syystä joitain aineistoja on voinut jäädä huomiotta esimerkiksi arkistotyössä Petroskoissa. Työn loppuvaiheessa täydentävän kenttä- ja arkistotutkimuksen mahdollisuuksia rajoittivat maaliskuussa 2020 alkanut covid-pandemia ja Venäjän helmikuun 24. päivänä 2022 Ukrainaa vastaan aloittama hyökkäyssota, jonka vuoksi suomalaiset yliopistot jäädyttivät rajanylisen yhteistyön Venäjän suuntaan.

Paitsi sirpaleiseksi, keräämäni lähdeaineistoa voi kuvailla myös rikkaaksi, ja se sisältää paljon uusia, aiemmin käyttämättömiä alkuperäislähteitä. Aineistolajit ulottuvat Kansallisarkistossa säilytettävistä 1800-luvun ja 1900-luvun alun piirustusaineistoista venäläisen tyyppiipiirustusarkiston digitaalisiin aineistoihin, eri aikojen maalauksista ja piirroksista kameraotoksiin, neuvostoajan viranomaispäätöksistä ja lehtileikkeistä muistitietoon ja epämuodollisiin keskusteluihin, Moskovassa laaditusta kaavasuunnitelmasta omiin kenttämuistiinpanoihin.

Aikalais- ja tutkimuskirjallisuus

Kurkijoen historian osalta tutkimuksen perusteoksina ovat vuosina 1958–1960 julkaistut Kurkijoen pitäjän aluetta käsittelevät kirjat: Toivo

Immosen laatima *Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570–1710*, historiantutkija Eino Puramon *Kurkijoen seudun historia isostavihasta kunnallishallinnon uusimiseen* ja kirjailija V. H. Vainion *Kurkijoen historia IV*, joka ulottuu ajallisesti 1860-luvulta aina seurakunnan ja pitäjän hallintoelinten lakkauttamiseen. Kurkijoen 1930-luvun ja jatkosodan ajan kylärakenteen ja rakennuskannan hahmottamisessa tärkeitä ovat kurkijokelaissyntyisen Rainar Hakulisen teokset, erityisesti *Kurkijoki kylästä kylään* vuodelta 1972 ja viisi vuotta myöhempi *Kurkijoki sodasta evakkoon*, joka antaa tietoa myös takaisinvaltausta seuranneen asemasotavaiheen jälleenrakennustöistä. Edellä mainituista kirjoittajista Immosen ote on neutraalein ja tutkijamaisiin,⁵⁹ kun taas tavallisemmin 1900-luvun suomalaista aikalais- ja tutkimuskirjallisuutta sävyttää kielteinen asenne Venäjää ja Neuvostoliittoa sekä niiden kulttuuria kohtaan.

Luovutetun Karjalan pitäjien ja kylien historiikkeja alkoi ilmestyä Suomessa 1950-luvulta alkaen.⁶⁰ Näille historiikeille on tavallista, että elämä entisellä kotiseudulla on jähmettynyt muistelluksi menneisyydeksi, joka jättää pääosin huomiotta kaiken ikävän ja herättää voimallista nostalgiaa. Esimerkiksi Kurkijokea muistellaan – edelleen – edistyksellisenä ja maatalouden alalla tuottoisana itsenäisten luterilaisten suomalaisten pienviljelijöiden pitäjänä.⁶¹ Historiikkeja värittää tyyppillisesti isänmaallinen asennoitumistapa, jonka mukaisesti suomalainen kulttuuri asetetaan johdonmukaisesti neuvostoliittolaista ja venäläistä ylemmäksi. Tämä koskee myös rakennuskulttuuria. Tarkastelujakso taas katkeaa lähes poikkeuksetta jatkosodan päättymiseen, ikään kuin seudun historia loppuisi siihen. Tällainen raja- ja rajoitus oli Neuvostoliiton hajoamiseen saakka ymmärrettävä, pitäjien jäätyä läpäisemättömän rajan taakse ja sulkeuduttua lähes täysin ulkopuolisilta, mutta sama raja- ja rajoitus on yleinen myös uudemmissa ei-akateemisissa Kurkijoen ja muun luovutetun Karjalan pitäjä- ja kylähistoriikeissa. Ne pysyttävät roolissaan osana menetettyjen alueiden muistelukulttuuria, jossa muisteleminen pitää kaivatut kohteet tavallaan muuttumattomina elossa. Täydentääkseni ja avartaakseni kuvaa 1920–1930-lukujen Suomessa vallinneista poliittisista, taloudellisista ja yhteiskunnallisista tendensseistä tukeudunkin erityisesti historiantutkija Maria Lähteenmäen analyysiin tuon ajan Suomesta ja sen ilmapiiristä.⁶²

Arkkitehtuuria, rakennuksia ja rakentamista sivutaan Kurkijoen historiaa koskevissa teoksissa vain yleisluontoisesti. Yleensä rakennukset esiintyvät niissä pikemminkin tapahtumien ja ihmisen toiminnan kehyksenä kuin toiminnan tuloksena tai kohteena, taikka niitä tarkastellaan vain arkkitehtuurina, jolloin ne irrotetaan kulttuurisesta ja yhteiskunnallisesta kontekstistaan. Pitäjän rakennustavan ja arkkitehtuurin tarkastelussa olen siksi nojautunut pitkälti yleiseen Suomen arkkitehtuurin ja kansanrakentamisen historiaan. Vuosien 1941–1944 jälleenrakentamisesta takaisin vallatussa luovutetussa Karjalassa hyvä yleisteos on Seppo Simosen kirja *Paluu Karjalaan. Palautetun alueen*

historiaa 1941–1944 (1965),⁶³ joka selvästi perustuu muun muassa Kurkijoen sotilashallintopiiriin kirjallisiin aineistoihin.

Kannaksen ja rajatusti muunkin luovutetun Karjalan sovietisoinnin ja käytönoton kuvaajana varhainen innostaja on ollut edellä mainittu kirjanen *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–41, 1944–1950*.⁶⁴ Tieteellisinä lähteinä ovat silti luotettavampia venäläisten historiantutkijoiden Lidija Geraštšenkon ja Sergej Veriginin akateemiset tutkimukset, jotka kuvaavat implisiittisesti myös sovietisoimisen prosesseja. Geraštšenkon kiinnostuksen kohteena ovat olleet sotienjälkeisen Kannaksen uudelleenasettamisen ja muuttamisen hallinnointi ja valtiollinen sääntely, kun taas Verigin on tarkastellut Neuvosto-Karjalan poliittista ja sosioekonomista tilannetta toisen maailmansodan aikana vuosina 1939–1945.⁶⁵ Näitä teoksia verrattaessa voi todeta, että kirjasessa *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–41, 1944–1950* kirjoittajat näyttävät etsivän uusia historiatulkintoja ja keskustelunavauksia, kun taas Verigin ja Geraštšenko tarkastelevat haltuunottoa ja asuttamista ennemminkin valtapoliittisesta näkökulmasta, valtion sisäisinä hankkeina, joita on ratkottu hallinnollisin keinoin viranomaisohjauksessa, tiettyjen taloudellisten, poliittisten, sotilaallisten ja yhteiskunnallisten tavoitteiden kehikossa. Tämä painotus näkyy myös huolellisesti viitteistetyssä ja lähteistetyssä Karjalan historian teoksessa *Istorija Karelii s dre- vnejših vremen do naših dnei* (2001), jossa Suomelta saadut alueet esitetään osana pitkää venäläistä jatkumoa. Venäläisessä historiankirjoituksessa onkin yhä tavallista kuitata esimerkiksi Kurkijoen suomalainen aika mainitsemalla, että Kurkijoki oli osa itsenäistä Suomea vuodet 1917–1941.⁶⁶ Suomalaisesta näkökulmasta tämä irrottaa sen kokonaan laajemmasta kulttuurisesta ja historiallisesta kehyksestään.⁶⁷

Ensimmäinen laaja arkistotutkimukseen perustuva suomalainen historiateos, jossa käsitellään suomalaisesta näkökulmasta luovutetun Karjalan haltuunottoa ja neuvostoaikaa, oli vuonna 2010 ilmestynyt *Viipurin läänin historian* osa VI, *Karjala itärajan varjossa*.⁶⁸ Seuraavana vuonna Suojärven pitäjän historiateoksessa julkaistu neuvostoliittolaissyntyisen historiantutkijan Yuri Shikalovin läpileikkaus pitäjän sotienjälkeisistä vaiheista tarjoaa runsaasti tietoa ja vertailupohjaa sosialistisen yhteiskunnan rakentamisesta Neuvostoliiton ”uusien alueiden” maaseudulla. Se on karu kuvaus niistä haasteista ja vaikeuksista, joita käyttöönottajilla ja siirtolaisilla oli valtionjohdon jäykkien määräysten toteuttamisessa sotatoimien runtelemassa pitäjässä.⁶⁹ Relevanttia vertailuaineistoa sisältyy myös uusiin historian alan tutkimuksiin sotienjälkeisestä kehityksestä Sortavalassa ja Viipurissa.⁷⁰ Näissäkin historiateoksissa rakennuksista, rakentamisesta ja yhdyskuntasuunnittelusta esitetään vain varsin yleisluontoista tietoa, lähinnä resurssinäkökulmasta.

Ennen kuin vuonna 2018 ilmestyi kaksiosainen kokoomateos *Sovjetskoje gradostroitel'stvo 1917–1941*⁷¹, saatavilla ei ollut tieteellistä tutkimusta, joka olisi vakuuttavasti selvittänyt niitä arkkitehtonisia, ideologisia, sosiaalisia,

taloudellisia ja poliittisia tavoitteita, joita Neuvostoliitossa pyrittiin vuosina 1917–1941 kaupunkien ja maaseudun rakentamista uudelleenorganisoidulla toteuttamaan. Akateemiseen tutkimukseen perustuva, kuvitettu teos avaa näkymän siihen, millaiseen laajempaan maaseudun kehitys- ja rakentamisvisioon Suomen luovuttaman alueen maaseutu maaliskuussa 1940 kytkettiin. Ennen muuta on mainittava venäläisen arkkitehtuurihistorioitsijan Julija Kosenkovan artikkeli ”Na periferii”, periferiassa.⁷² Entiseen suomalaisalueeseen ei teoksessa viitata, mikä on sikäli ymmärrettävää, että teoksen käsittelemällä ajanjaksoilla alue ehti olla Neuvostoliiton yhteydessä vain vajaat puolitoista vuotta. Kaksoisteoksessa viitataan myös arkkitehti N. O. Bekkerin ja arkkitehti L. M. Budjonnyjn 1930-luvun kolhoosi- ja sovhoosirakentamista linjanneisiin aikalaisartikkeleihin, joita olen tässä tarkastellut alkuperäislähteinä.⁷³ Niistä piirtyvät esiin neuvostoarkkitehtien viralliset käsitykset siitä, miten sosialistinen maaseutu tuli ihanteellisesti organisoida.

Vuosista 1942–1991 ei vastaavaa tieteellisellä otteella kirjoitettua arkkitehtuurin alan tutkimusta ole julkaistu. Siksi nojaudun ajanjaksoa käsitellessäni pääasiassa neuvostoaikaisiin arkkitehtuurihistorian teoksiin sekä maaseudun rakentamisen käsikirjoihin, joita 1970-luvun loppupuoliskolla ja 1980-luvun alkupuoliskolla ilmestyi useita.⁷⁴ Arkkitehtuurin historian aikalaislähteistä tärkeimpiä ovat Vera Kalmykovan kirjoittamat luvut teossarjan *Vseobščšaja istorija arhitektury* osassa *Arhitektura SSSR*, saman kirjoittajan korkeakouluasteen opiskelijoille tarkoitettu oppikirja *Istorija arhitektury sovjetskogo sela* vuodelta 1991 sekä Viron osalta L. M. Volkovin kirja *Arhitektura Sovjetskoj Estonii*.⁷⁵ Maaseudun ajanmukaisen yhdyskuntasuunnittelun vaatimuksia ja periaatteita havainnollistavat ammattilaisille tarkoitettut 1980-luvun käsikirjat, kuten *Planirovka i zastrojka sel'skih naseljonnyh punktov v SSSR* ja *Arhitekturno-planirovotšnaja organizatsija sel'skih naseljonnyh punktov*.⁷⁶ Alan Moskova-keskeisyydestä kertonee se, että kirjoissa toistuvat usein samat kirjoittajat, joista ainakin osa teki uransa nimenomaan Moskovan keskussuunnittelulaitoksissa. Mahdollisesti samasta syystä niissä kertautuvat pääosin samat esimerkit, kuten ukrainalaisen Golubovkan asemapiirros ja Viron kolhoosiarkkitehtuurin valiot. Teksteistä hahmottuvat silti maaseudun suunnittelun ideologiset tavoitteet, kun taas kuvituksena käytetyt asemakaava- ja rakennuspiirustukset osoittavat, millaisia arkkitehtonisia visioita neuvostomaaseudun suunnittelussa parhaimmillaan oli. Harvinaisina esimerkkeinä luovutetun Karjalan tutkimuksesta, jossa tarkastellaan yhteiskuntajärjestelmän, väestön ja koko yleisen tavoitekehikon vaihtumisen konkreettista vaikutusta maaseudun rakennettuun ympäristöön, voi mainita kahden pietarilaisen maantieteilijän, Gregory Isachenkon ja Tatjana Isatšenkon artikkelit vuosilta 2004 ja 2005.⁷⁷

Ammattijulkaisuihin mutta vielä selvemmin populaarijulkaisuihin kuului erottamattomasti sisäänkirjoitettuna sosialismin ylivertaisuuden alleviivaaminen. Maaseudun kohentamisen propagandaa julisti vuodesta 1945 ilmes-

tynyt ”populaari tuotannollistekninen aikakauslehti” *Sel’skoje stroitel’stvo*, jonka kansantajuisissa ja journalistisissa katsauksissa esiteltiin maaseudun ajanmukaista rakentamista niin Venäjän maaseudulla kuin pienemmissä neuvostotasavalloissa, kuten Virossa ja Karjalassa.⁷⁸ Analyyttisemmin neuvostokaupunkisuunnittelua tarkastelevat ruotsalainen arkkitehti Claës Caldenby ja tšeljabinskilaissyntyinen arkkitehti Aleksander Wolodarski kirjassaan *Byggande i Sovjetunionen* vuodelta 1973. Se valaisee järjestelmällisellä tavalla 1950–1960-lukujen ratkaisevia muutoksia Neuvostoliiton kaupunkisuunnittelussa, arkkitehtuurissa ja rakentamisessa ja esittelee maan tutkimus-, suunnittelu- ja rakennusorganisaation toimintaa ja tavoitteita 1970-luvun alussa, muutamia vuosia ennen Kurkijoen taajaman uudistussuunnitelman laatimista.⁷⁹ Sosialistiselle kaupungille ja kaupunkisuunnittelulle ominaisia piirteitä on kiteyttänyt myös vuonna 1996 julkaistu artikkelikokoelma *Cities after Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*.⁸⁰

Sovietisoidun maan näkökulmasta urauurtavaa vertailumateriaalia tarjoavat Mart Kalmin 2000-luvulla julkaistut tutkimukset siitä, miten neuvostovirolaista maaseutua modernisoitiin ja millaista arkkitehtuuria ja kolhoosikyliä neuvostojen agraaripolitiikka siellä tuotti.⁸¹ Neuvosto-Virossa varttuneen Kalmin näkökulma miehitysvaltaan ja sen kulttuurin tuotoksiin käy ilmi jo artikkeleiden poleemisista otsikoista – ”Is Urban Life in the Countryside Good?”, ”Does Urban Life Make Farmers Happy?” ja ”’An Apartment with all Conveniences’ was no Panacea”. Kalmin tutkimukset antavat maantieteellisesti ja kulttuurisesti läheisintä saatavilla olevaa vertailuaineistoa Neuvostoliittoon toisen maailmansodan seurauksena liitettyjen alueiden maaseudun taajamamuodon ja arkkitehtuurin kehityspyrkimyksiin, joskin vastaavan vertailuaineiston puuttuessa Viron kehityskulut myös hieman ylikorostuvat.

Kuluvan vuosituhannen alun hankkeen *The Conditions for Constructing New Russia* tutkimusjulkaisussa *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness* vuodelta 2005 Pekka Hakamies ja Marina Hakkarainen ovat analysoineet nykyasukkaiden ymmärrystä historiasta ja paikallisesta menneisyydestä sekä nykyasukkaiden suomalaiskäsitteitä ja niiden muodostumista sen pohjalta, mitä siirtolaiset kohtasivat ”uusilla alueilla”.⁸² Lähestymistapa edustaa lähinnä kansa- ja historiatieteen näkökulmaa, ja implisiittisinä teemoina voidaan hahmottaa kulttuurien kohtaaminen ja sovietisoiminen ruohonjuuritasolla koettuina. Maaseudun radikaalien muutosten sosiaalisia ja taloudellisia seurauksia on tarkasteltu kansainvälisessä tutkimushankkeessa *Beyond the big cities. Rural living and working conditions in postsocialist Eastern Europe*. Sen tutkimusjulkaisussa saksalainen tutkija Ingrid Oswald analysoi sitä uutta elämäntapaa, joka sosialististen maiden maaseudun väestön oli maatalouden kollektivisoimisen myötä omaksuttava, sekä maataloustuotannon romahduksen vaikutusta elämäntapaan 1990-luvulla.⁸³

Tämän tutkimuksen kannalta merkittävimmät – ja suurelta osin aiemmin hyödyntämättömät – arkistomateriaalit ovat peräisin suomalaisista ja venäläisistä arkistoista. Keskeisiä aineistoja ovat Kurkijoen seutuun ja taajaan liittyvät kartat, rakennuspiirustukset ja viranomaisaineistot, joita säilytetään Museoviraston arkistoissa ja kuvakokoelmissa, Kansallisarkiston Helsingin ja Mikkelin yksiköissä, Leningradin alueen valtionearkistossa LOGAV:ssa Viipurissa ja Karjalan tasavallan kansallisarkistossa NA RK:ssa Petroskoissa. Myös Tukholman arkistoista löytyy Ruotsin vallan aikaisia dokumentteja.

Historialliset kartat muodostavat tässä tutkimuksessa tärkeän paikkatieto- ja visualisointiaineiston. Lopotin rakenteesta, asutuksen luonteesta ja maankäytöstä kertovia historiallisia karttoja on tarjolla 1610-luvulta alkaen, joskin niiden informaation sisältö vaihtelee sen mukaan, mitä tarkoitusta varten ne on aikanaan laadittu. Myös niiden kuvaustapa on usein siinä määrin viitteellinen, ettei esimerkiksi rakennusten muodosta voi kartassa esitettyjen symbolien perusteella tehdä mitään päätelmiä. Valtaosa kuvituksena käytetystä historiallisesta kartta-aineistosta on peräisin Kansallisarkistosta.

Lopotia koskevia rakennuspiirustuksia on niukasti ajalta ennen toista maailmansotaa, sillä tavallinen arkirakentaminen kaupunkien ja kauppaloiden ulkopuolella ei Suomessa yleensä edellyttänyt piirustusten laatimista ja hyväksyttämistä. Lopotissakin niitä lienee laadittu vain julkisin varoin rahoitetuista rakennuksista, kuten maatalousalan oppilaitosten rakennuksista, joiden originaalipiirustuksia ja noin vuonna 1909 tai 1910 laadittuja ajantasapiirustuksia säilytetään Kansallisarkistossa Maataloushallituksen rakennuspiirustuskokoelmassa. Muiden julkisten rakennusten piirustuksia ja niihin liittyviä asiakirjoja säilytetään pääosin Kansallisarkiston Mikkelin yksikössä jatkosodan jälkeen lakkautettujen luovutetun Karjalan kuntien ja seurakuntien arkistoissa.

Kurkijoen taajaman neuvostoajasta rakentamista voi periaatteessa seurata verrattain hyvin niistä viranomaisdokumenteista ja rakennushankeasiakirjoista, joita säilytetään Karjalan tasavallan kansallisarkistossa Petroskoissa. Taajaman rakennushankkeiden osalta tutkimuksen keskeisin tarkasteluajanjakso rajautuu vuosiin 1966–1979 eli Leonid Brežnevin kauden kolmeen ensimmäiseen täyteen viisivuotiskauteen. Tutkijan kannalta hankaluutta tuottaa se, että rakennushankeasiakirjoissa on usein vaillinaiset tiedot kohteesta, mikä on rajoittanut mahdollisuuksia paikallistaa arkistoaineistoissa esiintyviä rakennushankkeita kentällä. Asiakirjoista saattaa puuttua tyyppi- ja piirustuksen numerotunniste ja osa vaadituista perustiedoista, joihin kuuluivat rakennustyyppin ohella runkomateriaali, kerrosluku, mahdollisten asuntojen lukumäärä, rakennuttaja ja urakoitsija. Hakemuksista puuttuu myös lähes järjestään tyyppi- ja piirustuksen

perustietokortti,⁸⁴ joka sisältää pohja- ja julkisivupiirustuksen sekä kursorisen selostusosan. Nykyisin merkittävä osa tyyppiirustusten perustietokorteista on saatavilla tyyppinumeron perusteella digitaalisessa muodossa moskovalaisesta tyyppiirustuspankista VTSiS:stä, ja mutta on myös tapauksia, joissa jää epäselväksi, mihin Kurkijoen taajamaan suunnitellun rakennuksen tyyppinumero viittaa. Usein hankeasiakirjoissa on mukana piiriarkkitehdin toimistossa laadittu, äärimmilleen yksinkertaistettu asemapiirustus, jossa ei ole esitetty tontin korkeuskäyriä, kasvillisuutta, etäisyyksiä, rakennusten korkeuksia eikä muutenkaan artikuloitu rakennusten ympäristöä. Toisinaan myös asemapiirustus puuttuu. Osoitetietona on yleensä korkeintaan kadunnimi.

Pietarilaisesta arkkitehtitoimisto ARKAsta olen saanut käyttööni Kurkijoen taajaman inventointikartan ja kaava- ja rakennussuunnitelman, jotka on laadittu Maaseudun kokeellisen rakentamisen suunnittelun ja tutkimuksen keskuslaitoksessa Moskovassa vuonna 1975.⁸⁵ Inventointikartan täytyy perustua olemassa olevaa tilannetta dokumentoineisiin kenttätutkimuksiin, ja se onkin monessa mielessä informatiivinen asiakirja. Kartassa erotellaan selkeästi taajaman uudet ja sotaa edeltäneen ajan rakennukset sekä puu- ja kiviaineiset rakennukset, ja selityksensä on listattu rakennusten käyttötarkoitus, kerroslukumäärä ja pinta-ala sekä perustusten, seinien ja katon materiaali.

Asemakarttarekonstruktioiden pohjana on käytetty arkkitehtitoimisto ARKAN projektiarkistosta saatua dwg-muotoista asemakarttaa.⁸⁶ Siihen on tehty tässä tarkennuksia rakennusten koon, muodon ja sijainnin suhteen käyttämällä apuna vanhoja valokuvia, kenttähavaintoja sekä Google Maps -karttapalvelun satelliittikuvia.

Verkkotietokannat

Neuvostoajan luovutettua Karjalaa ja maaseudun uudelleenstrukturoiden käsitteleviä Venäjällä tehtyjä akateemisia opinnäytteitä ja niiden tiivistelmiä on saatavilla esimerkiksi venäläisellä disserCat-verkkosivustolla. Tyyppiirustusten jäljittämiseksi satojen tai tuhansien mallien joukosta on ollut apua venäläisten harrastelijoiden verkkosivuista, joille on koottu tietoa ja valokuvia eri tyyppiirustussarjojen talotyypeistä. Tällaisia verkkotietokantoja ovat arkkitehtuurivalokuvatietokanta PhotoBuilding.com ja Neparadnyj stalians, joka toimii *LiveJournal*-blogipalvelussa.

Kuvat

Ulottuvillani on ollut valtava kuva-aineisto, josta on ollut hyötyä sekä tiedon lähteenä että visualisointimateriaalina. Valtaosa käyttämistäni suomalaista alkuperää olevista valokuvista löytyy Museoviraston ja Lappeenrannan museoiden kuvakokoelmista sekä Sotamuseon SA-kuvista. 1900–1940-luvuilla Kurkijoella ovat erityisen laajasti valokuvananeet Johan Kauppi ja Pekka Kyytinen. Isokyröläissyntyinen Kauppi, joka piti kauppakylässä kirja-, paperi- ja räjähdysainekauppaa, dokumentoi Lopotin näkymiä 1900-luvun alusta 1930-luvun alkuun saakka. Kurkijoen Särkijärvellä syntynyt valokuvaaja ja toimittaja Pekka Kyytinen kuvasi kotipitäjäänsä 1930-luvulla ja jatkosodan aikana. Kyytistä viehättivät valokuvaajana paitsi rakennukset myös arkiaskareet ja elämänmeno, ja hän vangitsikin kuviinsa runsaasti kansatieteellisesti kiinnostavaa tietoa.⁸⁷ SA-kuvat taas ovat antoisa lähde Lopotin rakennusten ja maisemien tarkasteluun hetkellä juuri ennen alueluovutusta maaliskuussa 1940 sekä asemasodan vuosina 1941–1944. Ennen arkistojen kuvakokoelmien digitalisoinnin yleistymistä tärkeitä ovat olleet myös Kari Rahialan lukuisat valokuva- ja postikorttiniput sekä Tapio Nikkarin pääosin Kurkijoki-museon kuva-aineistoihin pohjautuvat digitaaliset kuvakokoelmat. Tämän tutkimuksen kestäessä Kurkijoki-museo on lahjoittanut merkittävän osan valokuvistaan ja dioistaan Museoviraston kuvakokoelmiin, ja Museoviraston digitaalisista kokoelmista löytyvät nykyisin myös monet Kari Rahialan kuva-albumeista, -laatikoista ja -kirjekuorista aiemmin skannaamani kuvat.

Valokuvista varhaisimmat ajoittunevat 1890-luvulle, ja sitä aiempien vuosikymmenien Lopotista kertovat muun muassa piirroksot ja akvarellit. Vanhin tunnettu kuvallinen esitys Lopotista on venäläisen sotilastopografin Gavriil Sergejevin maisema-akvarelli, jonka hän on luonnostellut vuonna 1811 kirkonkylän pohjoispuolella kohoavalla Hiidenmäellä.⁸⁸ Lopottia onkin jo ennen lentokuvauksen aikakautta ikuistettu sitä ympäröivien korkeiden kalliokumpareiden laelta. Erityisen suosittu tarkastelupaikka on Hiidenmäen ohella ollut Linnamäki, joka kohoaa korkeimmillaan 37 metriin Laatokan pinnasta. Ylivoimaisesti tunnetuin Lopotti-representaatio on kuitenkin litografia ”Kronoborg eli Ruunulinna”,⁸⁹ joka ilmestyi Zacharias Topeliuksen toimittamassa, vuosina 1845–1852 julkaistussa vihkossarjassa *Finland framställdt i teckningar*. Sarjaan oli valikoitu Suomen suuriruhtinaskunnasta maisemia, joilla pyrittiin ajan eurooppalaisen hengen mukaisesti ohjaamaan maan asukkaita löytämään kansallismaisemansa, niiden kauneus ja historiallinen merkitys, ja mukaan otettiin harkitusti myös itärajan tuntumassa olevia maisemia.

Ajallisesti kuva-aineistot kuitenkin painottuvat siinä mielessä epätasaisesti, että Lopotista löytyy satamäärin valokuvia ajalta ennen talvisotaa ja jatkosodan vuosilta, kun taas sodanjälkeisen ajan Kurkijoesta niitä on ollut saatavilla vain muutamia kymmeniä. Erityisen vähän on sellaisia neuvostoajan valokuvia,

joissa esiintyisi rakennuksia ja kylämaisemaa. Siksi näiden valokuvien pohjalta ei ole konstruoitavissa yhtä tarkkaa kuvaa taajamasta kuin suomalaisaikaisista valokuvista. Käyttämäni neuvostovaiheen valokuvat ovat pääosin peräisin Karjalan tasavallan kansallisarkiston kuvakokoelmasta ja Kurkijoen kotiseuduntutkimuskeskuksen *Kurkijokskij krajevedtšeskij tsestrin* kokoelmista Kurkijoella.

Lisäksi Museoviraston kuvakokoelmissa säilytetään Kurkijoki-museon lahjoittamia valokuvanegatiiveja ja dioja, joita suomalaiset Kurkijoen-kävijät ovat onnistuneet ottamaan entisestä Lopotista vuonna 1971 ja 1980-luvun puolimaissa. Taajama oli tuolloin ulkopuolisilta suljettua rajavyöhykettä, jonne pääseminen edellytti suhteita. Osa kuvista onkin selvästi otettu liikkuvan auton kyydistä, ja ne ovat siksi tähtäneitä ja epätarkkoja. Merkittävä tietolähde taajaman yleisilasta pian Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen ovat arkeologi Ville Laakson värivalokuvat vuosilta 1992 ja 1994 sekä Marina Petrovan valokuvat, joita hän on ottanut 2000-luvun alusta alkaen.

Muistitietoaineistot

Käytän neuvostoaikaa käsitellessäni pääasiassa kolmea muistitiedon ja henkilökohtaisen narratiivin lähdettä. Ensimmäinen on tutkimushankkeen *The Conditions for Constructing New Russia* vuonna 2005 julkaistu aineistoteos *Granitsa i ljudi. Vospominanija pereselentsev Priladož’ja i Karel’skogo Perešejka*⁹⁰ [Raja ja ihmiset. Laatokan Karjalan ja Karjalan kannaksen siirtolaisten muisteluita]. Toinen on Kurkijoki-sovhoosin historiikki ja muistitietokooste *Sovhoz Kurkijoki – Ljudi truda* vuodelta 2012 ja kolmas sen pohjalta tehty mutta huomattavasti laajempi *Kurkijoki – Ljudi truda* vuodelta 2022. Koska aineistot ovat ilmestyneet vain venäjäksi, ne ovat jääneet Suomessa tuntemattomiksi.

Aineistoteoksessa *Granitsa i ljudi* julkaistut haastattelut ovat tulosta ammattitutkijoiden professionaalista työstä ja ennalta suunnitellusta kysymyksenasettelusta. Litteroituihin haastatteluihin on onnistuttu vangitsemaan elävästi Lahdenpohjaan, Kurkijoelle ja Räisälään vuosina 1940–1948 asettuneiden siirtolaisten ajatuksia ja muistoja olosuhteista, sopeutumisesta ja arjesta uudella kotiseudulla ja suomalaisissa taloissa. Niistä hahmottuu myös siirtolaisten tulkintoja, käsityksiä ja asenteita suhteessa uuteen asuinpaikkaansa. Samalla tässä muistitietoaineistossa ilmenevät sisäänrakennettuina sekä kulttuurien kohtaamisen että hybridisoinnin näkökulmat.

Vastaavaa tieteellisiä tutkimuskäytäntöjä ja tutkimusetiikkaa noudattavaa haastatteluaineistoa ei ole olemassa myöhemmiltä vuosikymmeniltä, mutta puutetta paikkaavat historiikeissa *Sovhoz Kurkijoki – Ljudi truda* ja *Kurkijoki – Ljudi truda* julkaistut kertomukset. Näiden pääasiassa muistitietoa sisältävien historiikkien lähtökohtana voi nähdä Kurkijoen kotiseutumuseon ja paikal-

lisyhteisön tarpeen tallentaa sodanjälkeistä historiaa ja vahvistaa paikallisidentiteettiä seudulla. Vapaamuotoisissa elämäkertakirjoituksissa Kurkijoen taajaman iäkkäät entiset ja nykyiset asukkaat muistelevat arkeaan ja työtovereitaan neuvostoajalla ja Neuvostoliiton hajottua. Muistitietotutkijoiden Ulla Savolaisen ja Riikka Taavetin mukaan tällainen historiantuottaminen on näennäisestä spontaaniudesta huolimatta silti aina vuorovaikutuksessa virallisempien ja populaaristi hallitsevien historiantulkintojen kanssa niitä kiistäen, tukien ja hyödyntäen.⁹¹

Sekä *Sovhoz Kurkijoki – Ljudi truda* että *Kurkijoki – Ljudi truda* kertovat samalla myös Kurkijoen neuvostohistoriasta. Niissä on kaikesta päätellen hyödynnetty lähteinä muistitiedon ohella sovhoosin maataloustuotantoa koskevia asiakirjoja sekä paikallislehteä *Prizyviiä*, jota olivat edeltäneet vuosina 1957–1971 *Novyj put’* ja sitä ennen *Kolhoznaja Pravda*. Neuvostoajan sanomalehtiartikkeleita sävytti tyypillisesti aikansa poliittinen propaganda ja agitaatio, ja sanomalehtityö tuotti uutisia, joissa esiintyi mallikelpoisia sosialisteja, aatteellisesti oikeamielisiä kansalaisia ja ideologisesti moitteettomia puheenvuoroja. Tämä vaikutelma syntyy paikoin myös historiikkien muistelijoiden nostalgisoivista pienoiselämäkerrroista. Silti kumpikin historiikki on paikallisen mikrohistorian, ennen kaikkea sovhoosin toiminnan ja Kurkijoen sodan jälkeisen ajan asukkaiden arjen kuvaajana merkittävä lähde.

Neljäntenä muistitiedon lähteenä ovat monet Marina Petrovan avustamana käymäni keskustelut Kurkijoen asukkaiden ja virkamiesten kanssa sekä Petrovan välityksellä sähköpostitse saamani tiedot. Erityisesti muistitiedon lähteenä on mainittava Kurkijoen keskikoulun johtajaopettajana uransa tehnyt Lidija Bokunova, joka kuului kenttätutkimusteni aikaan taajaman varhaisimpiin vielä elossa olleisiin neuvostoasukkaisiin. Vologdan alueella vuonna 1928 syntynyt, terävämuistinen Bokunova olikin rutinoitu haastateltava, sillä häntä oli haastateltu jo aiemmin hankkeessa *The Conditions for Constructing New Russia. Interactions of Tradition and Europeaness in the Development of 20th Century Russia*⁹² sekä kuvattaessa suomalaista dokumenttielokuvaa *Unelmana Karjala* (2006)⁹³. Keskusteluista olen saanut muuten vaikeasti tavoitettavaa ja asukkaiden ikääntymisen myötä katoavaakin tietoa muun muassa taajaman asuttamisesta, suomalaisaikaisten rakennusten käyttöönotosta ja kohtaloista sekä neuvostoaikaisesta uudisrakentamisesta. Alun perin toivoin jopa voivani selvittää, keitä kuhunkin Kurkijoen taajaman suomalaiseen taloon alkuvaiheessa asettui, mutta tällaiseen ajatukseen suhtauduttiin selkeän epäluuloisesti.

Kaikki käyttämäni muistitieto ja narratiivit on koottu vasta Neuvostoliiton hajottua, jolloin on jo ollut saatavilla neuvostoaikaisesta historiankirjoituksesta poikkeavaa tietoa siitä, mitä Kurkijoen seudulla ja yleensäkin entisillä suomalaisalueilla oli vuosina 1939–1944 ja sitä ennen tapahtunut. Lisäksi monet haastatelluista olivat kohdanneet kotipaikkojaan kaihoavia suomalaisia ja saaneet näiden kautta uutta perspektiiviä ympäristönsä menneisyyteen. Nämä

seikat ovat saattaneet vaikuttaa siihen, millaisessa sävyssä haastatellut ovat muistojaan esittäneet. Otaksun myös suomalaisuuteni ja Petrovan välittäjän- tehtävän jossain määrin vaikuttaneen sekä keskustelujen kulkuun että minulle annettuihin vastauksiin. Haastateltu voi virittää vastauksiaan sen mukaisesti, mitä arvelee kyselijän haluavan kuulla.⁹⁴ Mistä kertoo esimerkiksi se, ettei *Granitsa i ljudi* -aineistoteosten haastatteluissa sen enempää kuin omissa keskusteluissani Kurkijoen asukkaiden kanssa ole noussut juuri lainkaan kriittisiä sävyjä suomalaisia kohtaan?

Kenttätyöaineistot

Olenainen osa tutkimusta on ollut kenttätyö, jota olen tehnyt Kurkijoen taajamassa ja Kurkijoen seudulla vuosina 2005–2015. Kenttätutkimusta on tehty myös Hiitolassa vuonna 2005 ja esikartoitusta muualla Karjalan tasavaltaan kuuluvilla entisillä suomalaisalueilla vuonna 2001. Muistiinpanovälineinä ovat olleet kynä, kamera ja kirjassa *Kurkijoki kylästä kylään* julkaistu kyläkartta, joka kuvaa Lopottia ennen maaliskuun 1940 alueluovutusta. Usein mukana on kulkenut Kurkijoen kotiseuduntutkimuskeskuksen johtaja Marina Petrova, jonka seurassa olen saanut kurkistaa moneen sotaan edeltäneen ajan taloon ”suomalaisena arkkitehtina”. Kenttätöiden aikana olen toistuvasti asunutkin yhdessä niistä, niin kutsutussa Sonckin talossa. Valokuvadokumentoinnin puutteena on todettava, että sitä on kenttätyövaiheessa ohjannut tavoite selvittää Kurkijoen taajaman suomalaisen rakennuskannan säilyneisyyttä, suojelua ja restaurointia, mistä syystä neuvostoaikainen rakentaminen on jäänyt vähäisemmälle huomiolle.

Olenainen tietolähde kentällä olivat itse rakennukset. Ne pystyivät edelleen antamaan vihjeitä siitä, millainen neuvostovuosien muutos- ja kehitysprosessi oli ollut. Kenttätyö auttoi myös identifioimaan rakennuksia suhteessa muista lähteistä saatavaan, usein puutteelliseen informaatioon. Kentältä kertyi satoja valokuvia, joiden avulla olen jälkeensäinkin identifioinut eri aikojen asemakartoissa esiintyviä rakennuksia, taikka havainnut, ettei rakennusta enää ole.

Nämä ainekset keriytyvät auki käsikirjoitukseksi, joka kronologisesti jakautuu kahteen pääosaan. Aluksi kokoan kuvan Lopotin rakenteen ja rakennuskannan kehityksestä ensimmäiseen alueluovutukseen maaliskuuhun 1940 mennessä. Selvitän sitä historiallista prosessia, jossa Kurkijoen taajama on muotoutunut ja muuttunut, sekä tätä prosessia ohjanneita tekijöitä. Samalla luon yleiskuvaa Kurkijoen arkkitehtuurista, rakennustavoista, elinkeinoista ja elämänmuodosta.

Tälle kivijalalle rakentuu tutkimuksen keskeisin osa, jossa kartoitan Kurkijoen taajaman rakenteen ja rakennuskannan vastaanottoa, kehitystä ja muutosta neuvostovuosina, unohtamatta ajanjaksoa elokuusta 1941 syyskuuhun 1944, jolloin Kurkijoki oli takaisin vallattuna Suomen yhteydessä. Neuvostoajan käsittelyssä noudatan pienin tarkennuksin samaa ajallista jaottelua kuin pietarilainen maantieteilijä Tatjana Isatšenko pienimuotoisessa tutkimuksessaan, jossa hän analysoi kulttuurimaiseman muutosta Leningradin alueella sijaitsevassa Berjozovossa entisen Hiitolan Pukinniemen ja Lipolan kylien alueella Kurkijoen taajamasta parikymmentä kilometriä etelään. Isatšenko luonnehtii vuosia 1944–1950 väestön etnisen muutoksen ja mukautumisen vaiheeksi ja vuosia 1950–1991 maatalouden yksiköiden kasvattamisen kaudeksi.⁹⁵ Tämä ajallinen jaksottelu noudattaa läheisesti neuvostoliittolaisessa arkkitehtuurihistoriankirjoituksessa vakiintunutta periodisointia.

Väitöskirjan luvut ovat keskenään erilaisia, ikään kuin ”kurkijokelainen rapsodia”, jossa kullakin osalla on oma luonteensa ja käsittelytapansa. Niissä toistuvat kuitenkin samat teemat: kulttuurien kohtaaminen tai törmääminen sekä hybridisoiminen tietyssä maantieteellisessä paikassa. Lukuja voisi kuvailla lyhyesti siten, että luku II on luonteeltaan deskriptiivinen katsaus Lopotin vuosisataiseen kehitykseen, jossa kulttuurien kohtaaminen ja hybridisoiminen ovat olleet toistuvia ilmiöitä. Luvut III–IV voi nähdä paljolti aiempaa tutkimusta kokoavana historiallisena kertomuksena, johon tuovat uutta ulottuvuutta varhaisten siirtolaisten muistitiedoksi ja suulliseksi perinteeksi muuttuneet kokemukset uudella kotiseudulla. Luvuissa V–VI painottuvat valtion ambitiot maaseudun taajamien ja arkkitehtuurin kehittämisessä sekä näiden toteutuminen Kurkijoen taajamassa. Luku VII kokoaa yhteen työn johtopäätökset. Sivuilla 390–391 on esitelty väitöskirjassa esiintyviä termejä ja lyhenteitä sekä translitterointiperiaatteet. Haastattelujen ja muiden lyhyiden tekstilainauksen käännökset ovat väitöskirjan tekijän, ellei toisin mainita.

II

Opiston puolta aikaväliä 1891–1910. HK. MVK. MV

1300-LUVULTA MAALISKUUHUN 1940

VAIHTUVIA

VALTOJA

ИМЕЛНА БЫТЬ:

НЕИШЛОЦКОЙ:

УЕЗДЪ

БОРЪ

КОЙ

ЕЗДЪ:

ЛАДОЖСКОЕ ОЗЕРО:

маставъ роуминий вѣрстанъ

мастинъ шведскихъ миль

А	Вуяринск	2
Б	Вуяринск	3
В	Вуяринск	4
Г	Вуяринск	5
Д	Вуяринск	6
Е	Вуяринск	7
Ж	Вуяринск	8
З	Вуяринск	9
И	Вуяринск	10
К	Вуяринск	11
Л	Вуяринск	12
М	Вуяринск	13
Н	Вуяринск	14
О	Вуяринск	15
П	Вуяринск	16
Р	Вуяринск	17
С	Вуяринск	18
Т	Вуяринск	19
У	Вуяринск	20
Ф	Вуяринск	21
Х	Вуяринск	22
Ц	Вуяринск	23
Ч	Вуяринск	24
Ш	Вуяринск	25
Щ	Вуяринск	26
Ъ	Вуяринск	27
Ы	Вуяринск	28
Ь	Вуяринск	29
Э	Вуяринск	30
Ю	Вуяринск	31
Я	Вуяринск	32

Vasemmalla vuonna 1618 laadittu venäläinen kartta armeijan majoituspaikoista Käkisalmen piirikunnassa. Viipurin kuvernementin revisionikonktorin kartta-arkisto. KA

Yllä kartan osasuurennos. Kartan merkintä К Куркиоки viittaa Kurkijoen luterilaiseen kirkkoon, kun taas pogostaa kutsutaan nimellä Kurkiotskojn pogosta (Куркиоцкой погость). Karttaan on merkitty muun muassa Otsanlahti (Оселац) ja Elisenvaara (Элевират).

Karjalan historia on katkeamaton sarja kohtaamisia ja vastakkainasetteluja "toisen" tai erilaisen kanssa.¹ Samaa voi sanoa Kurkijoekin historiasta. Sen alueella ovat kohdanneet Ruotsi ja Novgorod, paavinusko ja kreikanusko, luterilaisuus ja ortodoksisuus, "fasistit" ja kommunistit. Valtakunnanraja tai siihen rinnastettava raja on siirtynyt Kurkijoelta katsoen idästä länteen tai lännestä itään peräti seitsemän kertaa sitten Pähkinäsaaren rauhan 1323.

Valtakoneisto, aatteet, jopa väestö vaihtuvat, mutta luonto, maisema ja usein rakennuksetkin pysyvät. Näin tapahtui Kurkijoella maaliskuussa 1940 ja uudelleen syyskuussa 1944, kun Suomi luovutti kunnan ja sen keskuksen Lopotin Neuvostoliitolle. Millaisten historiallisten prosessien tulosta tämä Lopotti oli, missä vaiheessa se oli saanut perusrakenteensa ja millainen sen rakennuskanta oli?

LOPOTTI MUOTOUTUU, 1300-LUVULTA VUOTEEN 1812

Novgorodin kronikoissa Kurkijokeen viittaava paikannimi ja pogostan kirkko mainitaan tiettävästi ensimmäistä kertaa vuonna 1396.² Tuolloin oli 73 vuotta Pähkinäsaaren rauhasta, jossa oli ensi kertaa vahvistettu katolisen Ruotsin ja ortodoksisen Novgorodin muodollinen raja. Kurkijoen seutu sijoittui rajan itäpuolelle, missä se lukeutui hallinnollisesti Novgorodin niin sanottuun Vatjan viidennekseen, kuten karjalaisen asutuksen keskus Korela eli myöhempi Käkisalmi ympäristöineen.³

Arkeologisten löytöjen perusteella Kurkijoen taajaman tienoilla on kuitenkin ollut kylä ja sen turvaksi rakennettu mäkilinna jo viikinkiajalla.⁴ Tähystys- ja turvapaikaksi soveltuvan, jyrkkärinteisen kalliomäen ohella asutusta ovat rikkaiseet viljelykseen sopiva, savipitoinen maa, hyvät vesiyhteydet sekä suojaisa satama Laikkalanlahden pohjukassa, mistä johtaa 12 kilometrin pituinen, vuonomaisen jylhä reitti Laatokan ”merelle”.

Suuremman hallinnollisen järjestelmän piiriin seutu lienee tullut 1200-luvulla; on arveltu, että Novgorodin kauppasavalta, joka oli muodostunut 900-luvun puolivälin jälkeen kukoistavan kansainvälisen turkiskaupan keskuksiksi, lienee noin vuoden 1300 tienoilla jakanut Karjalan Ruotsin pitäjää vastaaviksi hallintoalueiksi, *pogostoiksi*.⁵ Pogostan samoin *pogostaksi* kutsutun kirkonkylän eli hallitsijalle ja arkkipiispalle kannetun veron kokoamispaikan on päätelty sijainneen nykyisen Kurkijoen taajaman alueella olevan Linnamäen juuressa.⁶ Kirkonkylä pyhäkköineen sijaitsi siis eri paikassa kuin alueluovutusten aikaan.

Pähkinäsaaren rauha ei taannut rauhallisia oloja, ja nimenomaan levottomuudet toivat Kurkijoen vuonna 1396 historiankirjoitukseen. *Novgorodin ensimmäinen kronikka* kertoo *nemtsyjen* eli vierasmaalaisten, joilla tarkoitettiin Suomen suunnasta tulleita hyökkääjiä, tehneen tuolloin sotaretken Korelan maille ja hävittäneen Kjurjeskijn tai Kirjažskijn pogostan.⁷ Pitäjän erämaaval-

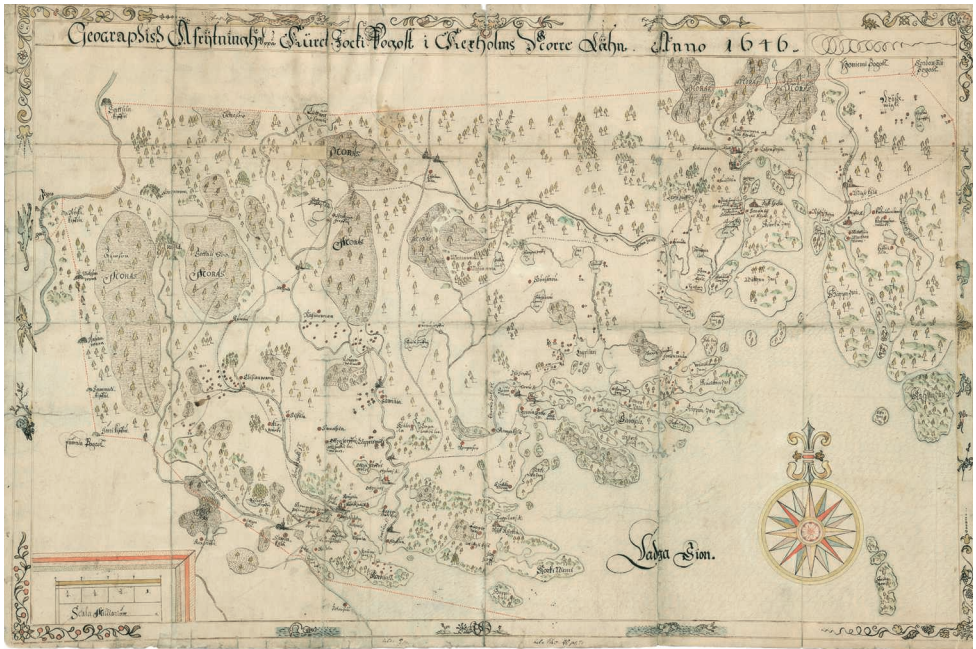
tainen läntinen raja oli epäselvä, ja kaskimaista käytiin tästedeskin kahakoita lännestä levittäytyvien suomalaisten ja savolaisten kanssa.⁸ Erityisen rauhattomia aikoja koettiin 1500-luvun lopulta alkaen, kun Novgorodin väkivaltaisesti alistanut Moskova ja vahvistuva Ruotsi pyrkivät tiukentamaan otettaan omikseen katsomillaan mailla. Rajaseuduilla kärsittiin toistuvista sotaretkistä ja talonpoikien tihutöistä. Joulun 1572 tienoilla Ruotsin joukot polttivat Suomesa olleiden sotajoukkojen ylipäälliköksi nimitetyn Herman Flemingin johdolla sekä Kirjažin pogostan että Otsanlahden ortodoksisen kirkon.⁹

Vuosina 1598–1613 Venäjää heikensi sen kokema poliittinen, taloudellinen ja yhteiskunnallinen kriisi, niin kutsuttu sekasorron aika. Se antoi Ruotsille tilaisuuden ylittää vuonna 1597 solmitun Täyssinän rauhan raja ja miehittää sen itäpuolisia alueita. Stolbovan rauhassa 27.2.1617 Venäjä joutui luovuttamaan Ruotsille muun muassa Kirjažin pogostan. Ruotsalaisissa kartoissa ja asiakirjoissa nimen Kirjaž korvasivat Kurckjock ja Kurkijoki.¹⁰

Voi perustellusti väittää, että juuri tässä vaiheessa alkoi muutos, jossa syntyi Kurkijoen kirkonkylän perusrakenne. Joen eteläpuolella oli edelleen vanha pogostan keskus Bogoroditsa kirkkoineen, mutta pohjoisrannan kalliolle ryhdyttiin luterilaisten määrän kasvaessa hankkimaan vuonna 1635 luterilaista kirkkoa. Seudun asukkaat, niin ”suomalaiset” kuin ”venäläiset”, veloitettiin tuomaan paikalle hirssiä ja muita rakennustarpeita, ja silti kirkonrakentaminen oli vielä vuonna 1643 kesken.¹¹ Uusi kirkko esitetään myöhemmässä ruotsalaisessa kylä- ja peltokartassa, johon on kuvattu myös Bogoroditsa ja sen ortodoksinen kirkko. Kartan täytynee olla vuosien 1635 ja 1656 väliseltä ajalta, sillä kumpikin kirkko tuhoutui Ruotsin ja Venäjän vuosina 1656–1658 käymässä ruptuurisodassa, jossa Venäjä haki turhaan vapaata kauppareittiä Itämerelle.¹²

Tässä on nähtävissä Kurkijoen seudulle merkittävä taitekohta mutta myös ensimmäinen dokumentoitu ja kokonaisvaltainen kulttuurien kohtaaminen, joka johti miltei yhtä täydelliseen väestön vaihtumiseen kuin vuosisatoja myöhemmin talvi- ja jatkosota. Luterilaisen opin omaksunut Ruotsi oli imperialistisesti laajeneva suurvalta, joka loi valloittamilleen alueille yhtenäiskulttuuria virkamiesten ja luterilaisen kirkon välityksellä. Rajaseudun levottomuudet, tsaarin käskyläisten *opritšnikien* mielivalta, tiukentuvat verot sekä uskonnolliset syyt käynnistivät jo 1500-luvun loppupuolella ortodoksikarjalaisen kantaväestön joukkopaon kauemmas Venäjälle.¹³

Ruotsin näkökulmasta ongelmallista oli poismuutosta aiheutunut veronmaksukykyisten talojen autioituminen. Kurkijoen pogostan keskuksessa oli vuosina 1589–1595 jatkuvasti autiona noin 40 taloa ja veronmaksukykyisiä *savuja* enimmillään yhdeksän, heikoimmillaan ei ainuttakaan.¹⁴ Maaseudun ortodoksiväestön muuttoliike Venäjälle jatkui myös Stolbovan rauhan jälkeen, vaikka rauhansopimuksessa edellytettiin, että Käkisalmen läänin maalaisväestö ja seurakuntapapisto jäisivät entisille asuinsijoilleen.¹⁵ Viimeinen poismuuttamisen aalto koettiin ruptuurisodan aikaan, ja ortodoksien osuus alueella kutistui 6,4

Vuonna 1646 piirretty ruotsalainen kartta Kurkijoen pogostasta, joka rajautuu kartassa Tiurulan, Uukuniemen ja Sortavalan pogostoihin. Pohjoisessa siihen kuuluu Jaakkimanvaara. Pogostaan on merkitty rukoushuoneiden ja pienempien kirkkojen lisäksi Kurkijoen, Tervon, Sorolan ja Miklin kirkot sekä Sortavalasta Käkisalmeen johtava maantie, joka kulkee Bogoroditsan ja "Kÿrck-Jockin" kirkonkylän kautta. Geographisch afritjningh vppå Kÿrck-Jocki pogost i Kexholms Norre Låhn, anno 1646. Lantmäteristystyrelsens leverans 1850. Kartor rörande Finland och Sveriges forna provinser 1623–1805. Lantmäteristystyrelsens 1623–1974. *Riksarkivet*

prosenttiin.¹⁶ Ortodoksien merkityksen romahduksesta kertoo myös se, että Otsanlahden, Kurkijoen ja Bogoroditsan kirkkojen tuhouduttua ruutuuri-sodassa vain Kurkijoen kirkonkylän luterilainen kirkko jälleenrakennettiin.¹⁷ Kulttuurien yhteentörmäys johti siis lopulta paitsi hallitsijan ja hallintotavan myös lähes koko väestön ja kristinuskon muodon vaihtumiseen.¹⁸

Muutos ilmeni myös maisemassa. Sen lisäksi, että luterilainen kirkko valtasi siinä uuden, näkyvän paikan, ruotsalaisbalttilainen kreivi Ture Oxenstierna rakennutti kirkkoa vastapäätä joen eteläpuolelle hallintokartanon – alueelle, josta Bogoroditsa näyttää ruutuuri-sodassa hävinneen. Hallintokartanon hirsirunkoinen päärakennus valmistui vuonna 1667, ja inventaarion perusteella sen on tulkittu olleen pohjakaavaltaan aikakauden muodin mukaisesti karoliininen ja uloslämpiviä uunein varustettu.¹⁹ Kreivi Oxenstiernan kytkös Kurkijoelle selittyi sillä, että Ruotsin kuningatar Kristiina oli vuonna 1651 muodostanut pogostaan Kronoborgin kreivikunnan ja lahjoittanut sen Oxenstiernalle. Tämä oli perustanut kreivikuntaansa verovapaat Kronoborgin ja Tervun hovit, joihin talonpoikien tilat liitettiin ja joille talonpojat veloitettiin suorittamaan veroa ja päivätöitä.²⁰ Käytäntö jatkui senkin jälkeen, kun kreivikunta vuonna 1680 peruutettiin reduktiossa takaisin kruunulle: maat vuokrattiin *arrendaattorille*, veronvuokraajalle, joka kantoi alueelta verot ja maksoi niistä kruunulle kiinteän verosumman.²¹

Suurvaltakauden Ruotsin merkantilistiseen talouspolitiikkaan kuului kaupan keskittäminen yksinomaan kaupunkeihin, ja kruunu perusti Venäjältä saamilleen alueille Laatokan rannoille 1600-luvun mittaan useita kaupunkeja. Oxenstiernakin käytti oikeutta perustaa kreivikuntaansa kaupunki, ja näin Kurkijoen vanhan markkinapaikan seutu sai 1668 Kronoborgin kaupungin statuksen.²² Kronoborgista kaupunkina on vain vähän tietoa, mutta 1680-luvun alusta tiedetään, että se oli suomalaiseksi kaupungiksi kohtalaisen kokoinen. Aukkaita oli puolisen tuhatta: virkamiehiä, porvareita ja työväkeä, ja hovissa toimi laivanveistämö. Vaurailta porvareilla oli omistuksessaan purjelaivoja, ja he harjoittivat talonpoikien kanssa kauppurjehdusta muun muassa Nevanlinnaan ja Viipuriin. Vuonna 1681 ainakin yhdellä porvarilla oli talossaan lasi-ikkunat, ja parempiin taloihin oli voitu tehdä uloslämpiviä uuneja.²³ Kaupungissa mainitaan olleen kreivikunnan aikaan pedagogio eli alkeiskoulu, joka valmisti porvareiden lapsia kaupalliselle uralle sekä varmaankin Viipurin triviaalikouluun, ja ainakin vuosina 1668–1682 krouvi, hovin entinen saunarakennus. Tiedetään myös, että vuonna 1701 kaupungissa toimi rakennusmestari.²⁴

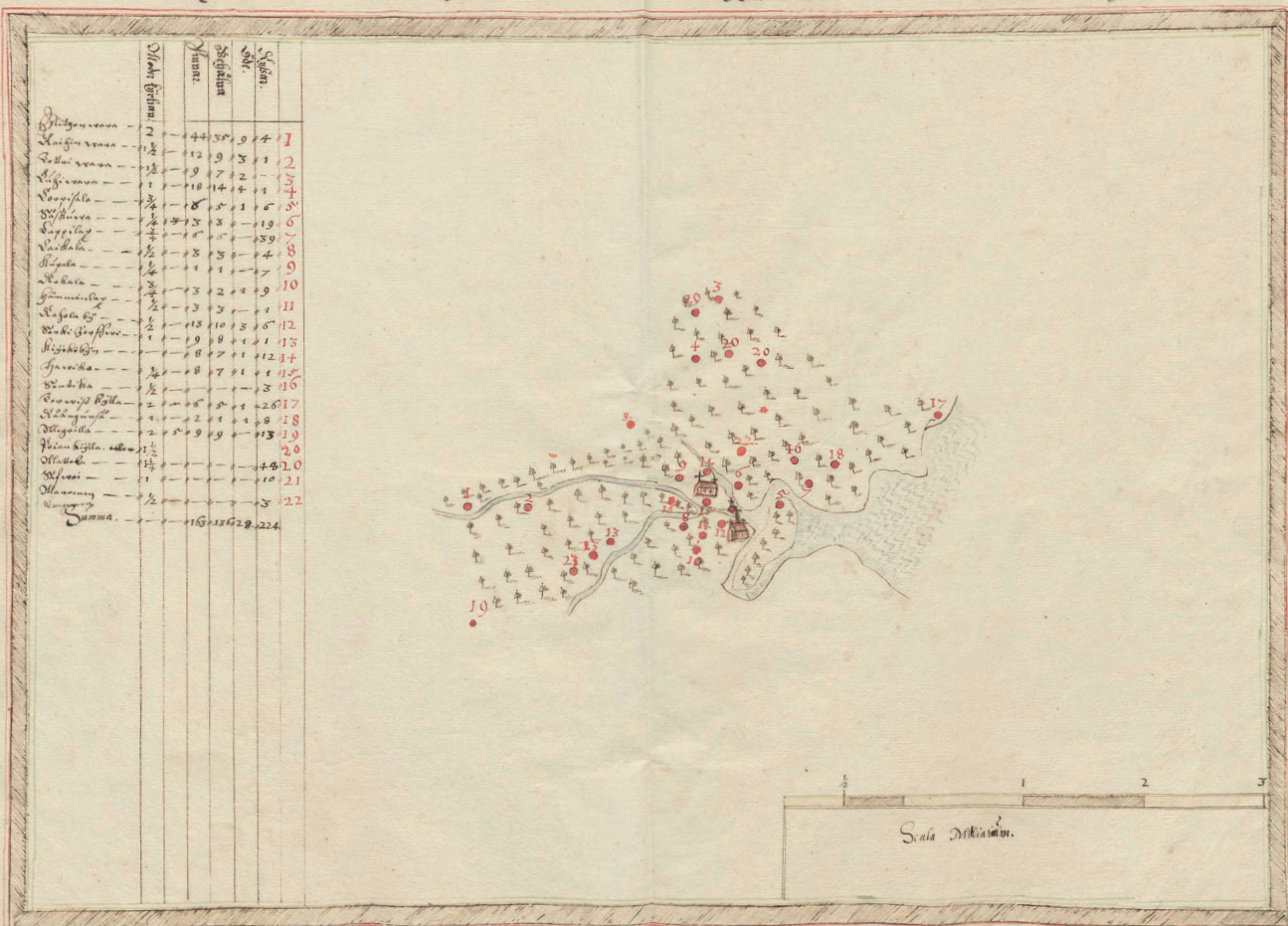
Tämä 1600-luvun puolivälin jälkeisiin muutoksiin kulminoitunut murrosvaihe jätti pysyviä jälkiä entiseen Kirjazin pogostaan. Ruotsin vallan näkyviksi merkeiksi joen pohjoisrannalle oli kohonnut valtiollista kristinuskon muotoa edustanut luterilainen kirkko ja etelärannalle hallinnon paikallisena edustajana ruotsalaisbalttilaisen kreivin hovi. Samalla pääkirkon ja kylän paikka vakiintuivat joen pohjoispuolelle, kun taas joen eteläpuolella ollut Bogoroditsa ortodoksisine kirkkoineen hävisi kartalta.

Toivo Immonen on tästä historiallisesta vaiheesta ja vallan vaihtumisesta kirjoittaessaan pohtinut, että yhteiskunta alkoi Kurkijoellakin muovautua Ruotsin ja Suomen mallin mukaiseksi, mutta vaikea kysymys oli uskonto. Immonen näkee ehkä hieman traagisena sen, että ortodoksinen kantaväestö ”hävisi melkein sukupuuttoon” ja luterilaisten muuttajien myötä koko yhteiskunta muuttui. Kuitenkin hän toteaa lopuksi, että vaikka hinta oli liian kallis, ”näinä aikoina kansansivistykselle laskettu perusta jäi arvokkaaksi perinnöksi tuleville sukupolville”.²⁵ Kirjoittaja piti Suomen ja Ruotsin kulttuurista vaikutusta vanhalle kantaväestölle selvästikin jalostavana.

Kaikesta huolimatta voi väittää, että tämä kulttuurien kohtaaminen on ollut pikemminkin pitkällinen kuin jyrkkä ja äkillinen prosessi. Pois muuttaneen kantaväestön tilalle, hylättyihin taloihin ja autioituneille tiloille asettui vähitellen Ruokolahden karjalaisia ja läntiseltä Kannakselta sekä Savosta lähteneitä luterilaisia.²⁶ Koska väestö vaihtui karkeasti ottaen noin 80 vuoden kuluessa, siirtolaiset ovat todennäköisesti voineet ainakin jossain määrin tutustua ortodoksikarjalaiseen kantaväestöön ja sen käytäntöihin. Kansankulttuurin osalta suomalaisten ja savolaisten sopeutumista on saattanut helpottaa se, että heidän lähtöseutunsa muistuttivat luonnonoloiltaan ja elinkeinoiltaan Kurkijokea, sekä se, että heidän kulttuurissaan oli samoja piirteitä kuin Kurkijoen seudun kantaväestöllä. Näitä piirteitä olivat hirsirakentaminen savu-uuneineen ja kiukaineen sekä talonpoikainen elämänmuoto, jonka perustana olivat pelto- ja kaskiviljely, karjanpito ja kalastus.²⁷ On myös luultavaa, että tulokkaat omaksuivat karjalaisten taloihin asetuttuaan joitain näiden rakennuskulttuurille ominaisia piirteitä. Tällainen voi olla esimerkiksi *kolpitsauni*, jota Kurkijoelta tavattiin tietyistä vielä 1800-luvulla.²⁸ Ei kuitenkaan ole tarkempaa tietoa siitä, millaisia Kurkijoen talonpoikaistalot seudun perinteisen rakennustavan ja läntisemmän kulttuurin sekoittuessa olivat.

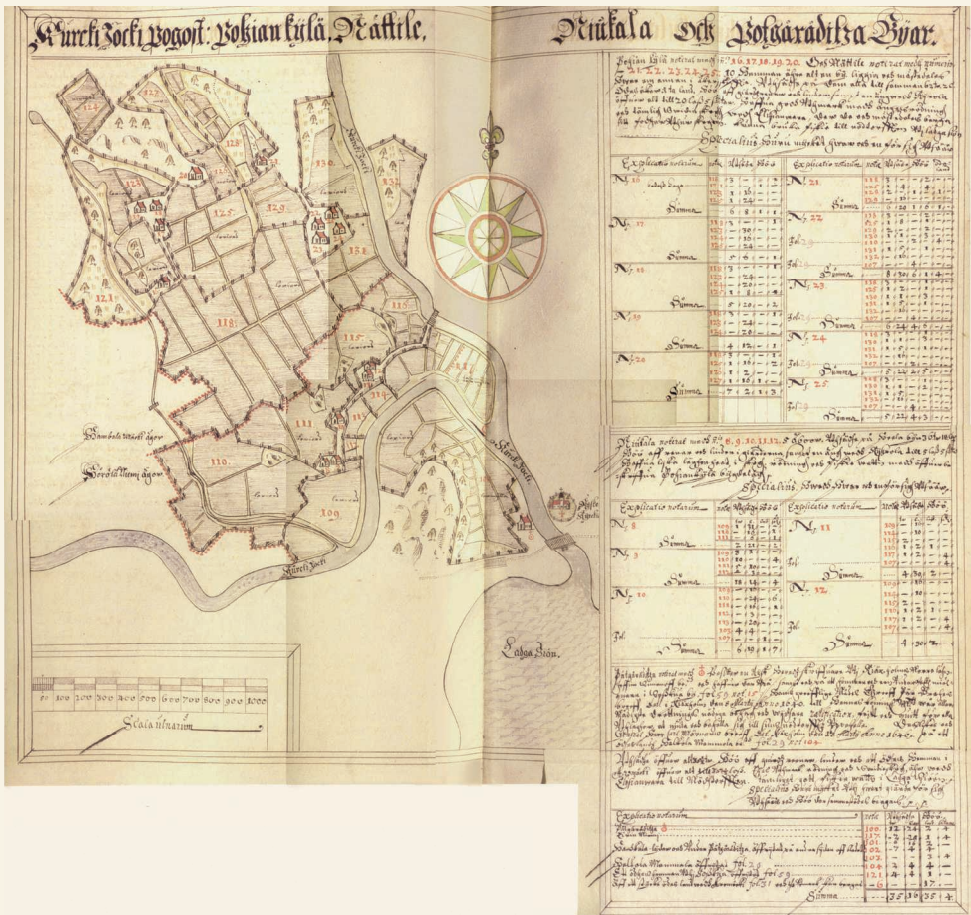
Puolen vuosisadan rauhan aika katkesi, kun Ruotsi joutui vuonna 1700 sotaan kaikkia neljää naapurimaataan vastaan. Sen voimavaroja olivat 1600-luvun lopulla heikentäneet katovuodet ja nälänhätä, ja Pietari Suuren Venäjä pääsi alkamaan nousun uudeksi valtatekijäksi Euroopan suuntaan. Katastrofaaliseksi Ruotsille kävi suuri Pohjan sota, jossa Pietari Suuren joukot saivat vuoteen 1710 mennessä haltuunsa myös Kurkijoen. Vuoteen 1721 jatkunut, isonavihana tunnettu miehitysaika puolitti Kurkijoen pitäjän asukasluvun ja melkein autioitti Kronoborgin kaupungin. Vuonna 1724, kolme vuotta sen jälkeen, kun Kurkijoki oli Uudenkaupungin rauhassa liitetty Venäjän keisarikuntaan, kaupungissa laskettiin olevan 43 asukasta ja kuusi taloa.²⁹

Venäjän yhteydessä Viipurin ja Käkisalmen lääneissä säilyivät Ruotsin mallin mukaiset oikeudelliset, hallinnolliset ja uskonnolliset olot lähes ennallaan; Venäjän keisarikunta koostui useista ruhtinas- ja kaupunkivaltioista sekä provinseista, joissa vallitsivat niiden omat laki-, oikeus- ja verotuskäytännöt.³⁰ Kirkon- ja virkakielenä taas säilyi ruotsi, eikä Kurkijoenkaan valtaosin

1. Elisenwara, Elisenvaara	14. Kijrkäbyn, kirkonkylä
2. Raihinwara, Räihävaara	15. Hawika, Haavikko
3. Tettriwara	16. Sentika?
4. Luhiwara, Luhovaara	17. Terwis Rijta, Tervu?
5. Lorrisalo / Lowisalo	18. Råångunså, Rungonsuo,
6. Såsskuwa, Soskua	Rummunsuo
7. Lappilax, Lapinlahti	19. Megrilla, Mikrilä
8. Laikala, Laikkala	20. Paian? Kiylla
9. Kupala, Kuuppala	21. Mattaka, Mattaka?
10. Kekala, Riekkala?	22. Safwoi, Savoja
11. Hämminlax, Hämeenlahti	Maaronen?, Marianvaara?
12. Rahola by, Rahola	Langen?
13. Särki Jerffwi, Särkijärvi	

Kurkijoen seudun kylä ruotsalaisessa kartassa, joka lienee piirretty vuosien 1635 ja 1656 välisenä aikana. Taulukossa on esitetty kunkin kylän suomalaisten, ylläpidettyjen, autioiden ja "venäläisten" eli ortodoksien asumien tilojen määrä. Geographische tafflor öfver Kiäxholms lään på effterskreffne sochnar 1600-talet, Libelis sochn Kurckijocki sochn ...1600-1699. Lantmäteristyrelsens leverans 1850. Kartor rörande Finland och Sveriges forna provinser 1623-1805. Lantmäteristyrelsen 1623-1974. Riksarkivet

Ruotsalainen Pohjiin, "Rättilen", "Riutalan" ja Bogoroditsan kylien maakirjakartta luultavasti vuosien 1646 ja 1656 väliseltä ajalta. Kruunun- ja verotiloista laadittiin Ruotsin maanmittauslaitoksen perustamisen jälkeen maakirjakarttoja, joissa oli tiedot muun muassa maatilojen sijainnista, koosta ja tuotosta, kuten tässä viljelysmaiden ja niitty maiden tuotosta. Kartassa on esitetty myös joen pohjoispuolella tuolloin sijainnut Kurkijoen luterilainen kirkko ja eteläpuolella sijainnut Bogoroditsan ortodoksinen kirkko. Kurcki Jocki pogost, Pokian kylä, Rättile, Riutala och Pädgåråditzka byar. Geometriska jordeböcker (1630–1650). Lantmäteristrelsens arkiv. *Lantmäteriet*

luterilaissuomalainen asukas pohja merkittävästi muuttunut vallanvaihdoksesta huolimatta.³¹ Näin isonvihan jälkeinen kulttuurinen muutos lienee jäänyt melko pieneksi.

Venäjän alaisuudessa Ruotsin vallan aikainen veronvuokrauskin tavallaan jatkui, kun Ruotsilta vallattuja maita jaettiin vuodesta 1710 alkaen lahjoitusmaana Pietari Suurta palvelleille ylimyksille, joille lankesi lahjoitusmaan omistajina eli donataareina oikeus kantaa veroa talonpojilta.³² Talonpojat suorittivat lahjoitusmaahoville myös päivätoita eli *ropottia* esimerkiksi karjanhoito-, pelto- tai rakennustöinä. Kurkijoelta jouduttiin 1700-luvulla rakennustöihin Olavinlinna, Viipuriin ja Venäjän uuteen pääkaupunkiin Pietariin asti, jonka Pietari Suuri oli perustanut vuonna 1703 Ruotsilta valloittamalleen suomalais-alueelle.³³ Vuonna 1837 toimeenpannun lahjoitusmaaukaasin myötä hovien maiden talonpojilta riistettiin kautta Venäjän perintöoikeus tiloihinsa ja heistä tuli lampuoteja, jotka hoitivat tilaansa vuokralaisina. Venäläisiin maaorjiin verrattuna Ruotsin luovuttamien alueiden lampuodit säilyttivät kuitenkin vapaaman aseman, eikä tilanherralla ollut heihin nähden oikeudellista tuomiovaltaa.³⁴ Silti kärjistyneet lahjoitusmaakysymykset vaikuttivat merkittävästi siihen, että Aleksanteri I päätti liittää koko niin kutsutun Vanhan Suomen Viipurin lääninä Suomen suuriruhtinaskuntaan joulukuussa 1811.³⁵

Kaupunkina Kronoborg ei osoittautunut riittävän elinvoimaiseksi, mutta markkinoiden ansiosta se säilytti asemansa maaseudun kauppapaikkana. Sen taloudellista toipumista edisti yhteys Laatokkaa ja Nevaa myöten Pietariin, joka nopeasti kasvavana suurkaupunkina tarvitsi rakennustyövoiman ohella määrättömästi elintarvikkeita, polttopuuta ja rakennusmateriaaleja.³⁶ Puramo viittaa isonvihan jälkeen laadittuun asiakirjaan ”Kurkijoki eller Cronoborgs Stads Fläck” todetessaan, että Kurkijoen kauppakylässä asui tuolloin satakunta henkeä ja että sataman kautta vietiin muun muassa tervaa, viljaa, voita ja talia. Asiakirjassa mainitaan erikseen, että kauppakylän asukkaat eivät harjoittaneet maanviljelyä³⁷ – mikä pysyi kylälle leimallisena aina 1940-luvulla tapahtuneeseen totaaliseen väestönvaihdokseen saakka. Vuosisadan lopussa vuonna 1797 laaditussa Käkisalmen eteläisen piirikunnan kartassa kirkonkylästä käytetään kauppapaikkaa tai -kylää tarkoittava venäjän kielen sanaa *sloboda* – joka suomalaisten puhekielessä pelkistyi *lopotiksi* – ja sen kohdalle on kirjoitettu *kronenburgskaja tserkov*, Kurkijoen luterilainen kirkko.³⁸

Lopotin tuolloista rakennetta havainnollistaa vuonna 1784 piirretty revisiokartta.³⁹ Kartassa kaksi jokea virtaa yhteen laskeakseen Kurkijoen hovin ja kirkonmäen välitse Laikkalanlahteen. Kolmen mahtavan kalliokumpareen ympärille kiertyvät epäsäännöllisessä lohkojaossa olevat pellot, jotka on merkitty pääosin hovin maiksi. Kylän asutus on keskittynyt joen pohjoisrannalle kirkosta pohjoiseen johtavan tien ja joen väliselle alueelle. Siltaa pitkin haarautuu tie hovin puolelle, missä on kookkaita rakennuksia ja Linnamäen juuressa suuri umpipiharakennus, mahdollisesti karjakartano. Kolmen tien risteyksessä joen-

rannassa näkyy ristikirkko, jonka tiedetään valmistuneen vanhan, ränsistyneen kirkon paikalle pitkällisen rakennusvaiheen tuloksena 1760-luvun lopulla. Se on pystytetty Kurkijoen lahjoitusmaiden hallintokartanoa vastapäätä lahjoitusmaaisännän Mihail Vorontsovin käskystä ja tietävästi tämän rahoituksella, mitä todennäköisimmin kiertelevien suomalaisten mestarien ja kirvesmiesten johdolla.⁴⁰ Kartan laatiminen sattui kuitenkin ajankohtaan, jolloin Vorontsovien aatelissuvulta oli vastikään talonpoikien kapinoinnin takia peruutettu Kurkijoen lahjoitusmaaisännys.⁴¹

Tämä kauniisti laveerattu kartta on ensimmäinen kartografinen esitys, josta ovat selkeinä tunnistettavissa kaikki ne peruselementit, jotka sittemmin hallitsivat Kurkijoen taajaman maisemaa aina kirkon heinäkuussa 1991 tuhonneeseen tulipaloon saakka. Niitä olivat hovin alue, luterilainen kirkko mäellä, joenrantaa myötäilevä kylä ja kolmen maantien risteys, joiden paikat olivat vakiintuneet jo 1600-luvun mittaan, Kronoborgin kreivikunnan 29-vuotisen olemassaolon aikana. Erityinen merkitys on kirkonmäellä, mikä puetaan sanoiksi myös kirkonmäen suojeluvyöhykesuunnitelmassa vuodelta 2016. Sen mukaan kirkonmäki on 1600-luvulta asti ollut taajaman asemakaavallisen sommitelman keskus, joka lisäksi kytkeytyy kylän historiallisiin tapahtumiin.⁴²

Carl Haimenin vuonna 1784 laatima revisiokartta antaa viitteellistä tietoa Kurkijoen lahjoitusmaahovista, kylästä, kirkosta ja teistä. Joen etelärannalla on hovin rakennuksia, joista yksi vaikuttaisi olevan karjakartano. Hovin pihan halki ja sillan yli kulkee Käkisalmeista tuleva tie, joka pohjoisrannalla jakautuu Elisenvaaran ja Sortavalan suuntaan. Pohjoisrannalla on aidattu kirkkomaa, ristikirkko ja tapuli, rantaa pilkuttavat kylälaisten talot. Pellot ovat lohkojaossa, ja merkinnöillä A1–A6 varustetut pellot ovat hovin maita. Geometrisk Charta öfver Kronborgs Hoflägers ägor uti Nyslotts Kreis och Kronborgs sokn belägne Afmätte 1784–1784. Viipurin läänin verollepanokartat. Maanmittaushallituksen verollepanokartat. Maanmittaushallitus. KA

KRONOBORG ELI KURKIJOKI
SUURIRUHTINASKUNNAN REUNALLA, 1812–1917

Kauppakylä rakentuu

Kun Suomen matkailijayhdistyksen opaskirjanen *Matkasuuntia Suomessa* kannusti suomalaisia uudessa suositussa harrastuksessa, maise-mamatkailussa, se kuvaili 1880-luvun lopulla, että Kurkijoen kirkonkylä oli

--- erittäin kauniilla asemalla Laatokasta hyvin pitkälle pistäytyvän, vuorien ja viljavainioiden ympäröimän lahden perukassa.

Se oli myös

--- melkein kaupungin näköinen. Siinä onkin kirjakauppa, apteekki, sähkölennätinkonttori ja muutamia kauppapuoteja. Aivan lähellä kylää on Kurkijoen maanviljelysopisto. Matkustajat saavat kestikievarissa tabi kauppias D. Timoskalla asunnon 1 mk:llä vuorokaudessa.⁴³

Vuoden 1784 revisiokartan Lopotti oli kehittynyt hoviin kuuluvasta maalaiskylästä paikalliseksi keskuksesi, joka puoteineen ja palveluineen toi oppaan kirjoittajan mieleen kaupungin. Vaikka oppaassa ei sitä mainita, Lopotissa oli nyt myös arkkitehtien suunnittelemlia julkisia rakennuksia ja rakennusten mittakaava oli kasvamassa.

Valtiollisessa mielessä Kurkijoelle ja koko Vanhalle Suomelle oli ollut uusi käännekohta Suomen sota, jossa Venäjä miehitti vuonna 1808 Ruotsiin kuuluneen Suomen. Haminan rauhassa 17.9.1809 Suomi liitettiin Venäjän keisarikuntaan, ja samana vuonna keisari Aleksanteri I myönsi Suomelle suuriruhtinaskunnan aseman sekä laajan autonomian. Vuoden 1811 lopussa tehdyllä päätöksellä suuriruhtinaskuntaan yhdistettiin Kurkijoki ja koko Vanha Suomi, toisin sanoen alueet, jotka Ruotsi oli isonvihan ja pikkuvihan seurauksena

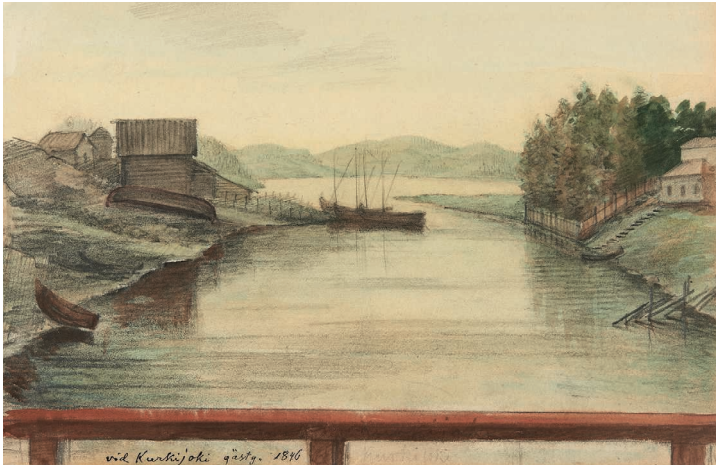

Sotilastopografi Gavriil Sergejevin laveeraus Lopotista vuonna 1811 Nadežda Bahmetjevan reproduktiona, *reprokuva MP*

menettänyt Venäjälle. Suomen suuriruhtinaskunnan myötä syntyi ensi kertaa hallinnollinen maantieteellinen kokonaisuus, jolle vakiintui nimi Suomi. Yhteiskunnan perustaksi tulivat Ruotsin ajalla omaksuttu lainsäädäntö, keskus- ja paikallishallinto, luterilainen uskonto sekä joukko muita keisarin Suomelle takaamia oikeuksia. Maassa käynnistyi ennennäkemätön valtiollinen, yhteiskunnallinen ja taloudellinen kehitys, jollaista ei muualla keisarikunnan alueilla nähty.

Myös klassinen suomalainen kirkonkylä, pitäjänsä uskonnollinen, hallinnollinen, kaupallinen ja kulttuurinen keskus, sai muotonsa 1800-luvun jälkipuoliskolla. Suotuisalle kehitykselle loivat edellytyksiä ne monialaiset uudistukset, joita toimeenpantiin keisari Aleksanteri II:n hallituskaudella 1855–1881.⁴⁴ Elintarvikkeiden kauppa oli vapautettu vuonna 1842 ja maakauppa 1850-luvulla, ja seuraavalla vuosikymmenellä vapautettiin elinkeinot ja ryhdyttiin rakentamaan rautateitä. Suomi sai oman valuutan, markan, ja suomen kieli alkoi vähitellen saavuttaa asemaa hallinnon ja sivistyslaitosten kielenä. Kirkko ja kunnallinen hallinto erotettiin toisistaan, Kronoborgissa vuonna 1869.⁴⁵ Vuoden 1866 kansakouluasetus loi mahdollisuudet avata maaseudulle valtion tukemia kansakouluja, ja jo neljä vuotta myöhemmin Kronoborgin kunta perusti ensimmäisen kansakoulunsa. Vuonna 1875 kuntakokouksessa hyväksyttiin pitäjän nimeksi Kurkijoki, jonka rinnalla pysyi käytössä Ruotsin vallan ajoilta periytynyt nimi Kronoborg.⁴⁶

Samoihin aikoihin Vanhan Suomen maanomistuksessa oli käynnissä historiallinen muutos, lahjoitusmaiden purku. Kurkijoella se toteutui kaksivaiheisesti siten, että vuodesta 1862 alkaen valtio lunasti Tervun hovin maita ja tehtyään 1867 päätöksen lahjoitusmaareformista se lunasti vuonna 1871 myös Kurkijoen hovin maat. Lahjoitusmaiden lampuodeille annettiin mahdollisuus lunastaa vanhat perintötilansa itselleen. Lisäksi lahjoitusmailla toteutettiin

Lyijykynäakvarelli Kurkijoen kestikievarin luota, "vid Kurkijoki gästg. 1846" vuonna 1846. Kirkonkylän puolella häämöttää joen rannassa aittoja ja veneitä, oikealla Kurkijoen hovin rakennuksia. Kuvan tekijä oli Pietarissa toiminut kemian insinööri A. F. Soldan, joka tunnetaan Suomen rahapajan perustajana ja ensimmäisenä johtajana. HK. MVK. MV

maanomistusta selkiyttävä isojako, jossa maat ja metsät eroteltiin valtion, yhteisöjen ja yksityisten omistamiin. Kurkijoella isojako tapahtui 1870-luvun mittaan.⁴⁷ Valtion omistukseen jäivät ne maat, joihin taloilla ei näyttänyt olevan omistusoikeutta, Tervun ja Kurkijoen hovitilat sekä koko vanha Kronoborgin kauppakylä. Isonjaon seurauksena Kurkijoelle syntyi itsenäisten, maansa omistavien talonpoikien luokka.

Maatalouden kehitykselle merkitsi suurta suunnanmuutosta myös se, että vuosina 1867–1868 koettujen suurten nälkävuosien jälkeen valtio ryhtyi tukemaan siirtymistä kohti rationaalista karjanhoitoa, joka pohjoisissa oloissa takasi säänarkaa viljanviljelystä varmemman toimeentulon. Viipurin läänin takapajuisena pidetyn maatalouden uudistamiseksi valtio perusti entiseen Kurkijoen hoviin suomenkielisen maanviljelysopiston.⁴⁸ Opisto aloitti toimintansa maaliskuussa 1874, ja vuonna 1876 käynnistyi ”käytännöllis-tietopuolinen” karjanhoito- ja meijerikoulu. Opistoa kehitettiin vaiheittain: vuonna 1896 se korotettiin ylemmäksi maanviljelyskouluksi, kun taas karjanhoitokoulusta tuli osa maatalouden ja karjanhoidon harjoittelu- eli koulutilaa.⁴⁹ Maitotalouden kehityksestä seudulla todistaa osaltaan maanviljelyskoulun johtohahmojen ja pitäjän kappalaisen aloitteesta perustettu Kurkijoen Osuusmeijeri Oy, joka rakennutti 1896 Lopotin itäpuolelle Turkulaisenniemelle edistykselliset tuotantotilat laboratorioineen ja pastöroimiskoneineen.⁵⁰

Ruokatalouden painopiste hivuttautui samalla viljasta ja perunasta kohti maitotuotteiden laajempaa käyttöä ja kehitys vei omavaraisuudesta kohti vaihtotaloutta. Tässä kaupallistumiskehityksessä Pietarin markkinoilla oli suunnaton

merkitys aina Kannakselta Pohjanmaalle saakka.⁵¹ Pietarista ja Käkisalmen kautta tuotiin esimerkiksi rautaa, suolaa ja jauhoja, kun taas Suomesta vietiin Pietariin ennen kaikkea kalaa, voita ja muita meijerituotteita, polttopuuta ja rakennusmateriaaleja, höyrylaiva- ja rautatieliikenteen aikakaudella lisäksi paperi- ja metsäteollisuuden tuotteita. Osa tästä kauppatarvaroiden virrasta kulki Lopotin sataman kautta, talvisin jääteitä. Liikenne oli vilkasta, kun Lopotin satamassa liikennöi purjelaivojen lisäksi höyrylaivoja.⁵²

Näillä uudistuksilla ja taloudellisella nousukaudella oli Lopotin rakentamiseen huomattavaa muutosvoimaa, jonka vaikutusta voi seurata muutamien eri vuosikymmenille ajoittuvien piirrosten, rakennuspiirustusten ja valokuvien kautta. Lahjoitusmaahovin ajasta eli Lopotista ennen Aleksanteri II:n kauden uudistuksia kertovat kaksi kuvaa: venäläisen sotilastopografin Gavriil Sergejevin maisema-akvarelli vuodelta 1811 ja Helsingin yliopiston pietarilaisyyntyisen piirustuksenopettajan P. A. Kruskopfin lyijykynäluonnokseen pohjautuva litografia, joka esittää kylämaisemaa vuonna 1844.⁵³

Sergejevin akvarellissa, joka on tehty Hiidenmäeltä käsin, tilanne hahmottuu hetkeä ennen Suomen suuriruhtinaskuntaan liittämistä. Lopotti siintää kaukaa ikään kuin aamu-udun läpi, ja kylän halkaisee suorastaan epäuskottavan leveä ja suora tie, joka johtaa kohti Elisenvaaraa. Sen päässä kohoaa mahtavana kreivi Vorontsovin käskystä rakennettu kirkko tapuleineen. Akvarellin perusteella kyseessä on kaksoisristikirkko eli *kahtamoinen*, joka oli Itä-Suomessa työskennelleiden kirkonrakentajamestareiden 1700-luvun jälkipuoliskolla kehittänyt ristikirkon muunnelmä. Itse kylä on tiheä rykelmä satulakattoisia rakennuksia ja rantamakasiineja, joiden takaa pilkottaa purjelaivojen mastoja. Lahjoitusmaahovin puolella rakennukset on siroteltu väljemmin, ja Linnamäellä seisoo tuulimylly. Väkimäärästä tiedetään, että seitsemän vuotta myöhemmin, vuonna 1818, Lopotissa oli 22 taloa ja 233 asukasta, pitäjässä 957 taloa ja 6345 asukasta.⁵⁴

Verrattaessa akvarellia vuoden 1844 piirroksen ei kylämaisema näytä 30 vuodessa juurikaan muuttuneen. Sitä hallitsevat kahtamoinen tapuleineen, Kurkijoen hovi ja Linnamäki, joiden rinnalla kylän satulakattoiset rakennukset kyyhöttävät vähäpätöisen pieninä. Samalla kuva illustroi kahden rakennuskulttuurin kohtaamista: taustalla hämöttää hovin rokokoohenkinen päärakennus, joka edustaa eurooppalaiseen kulttuuriin suuntautuneen yläluokan arkkitehtuuria, kun taas etualalla talonpoika työstää kirveellä tukkia pohjoisen ikimuistoista rakentamisen tapaa edustavan, pitkänurkkaisen hirsirakennuksen edustalla. Litografiasta ei ilmene tämän enempää siitä, millaisia Lopotin talot olivat, mutta muista lähteistä tiedetään, että savutuvat olivat väistymässä koko pitäjässä. Vuonna 1824 pitäjän 1107 talosta oli laskettu olleen sisänlämpiviä 33, ja vuoteen 1880 mennessä savutuvat olivat tiettävästi tyystin kadonneet.⁵⁵

Seuraava kuva Lopotista on Aleksanteri II:n kauden lopulta vuodelta 1880, jolloin kaupunkikylän rakentamista oli jo viitisen vuotta ohjannut rakennusjär-

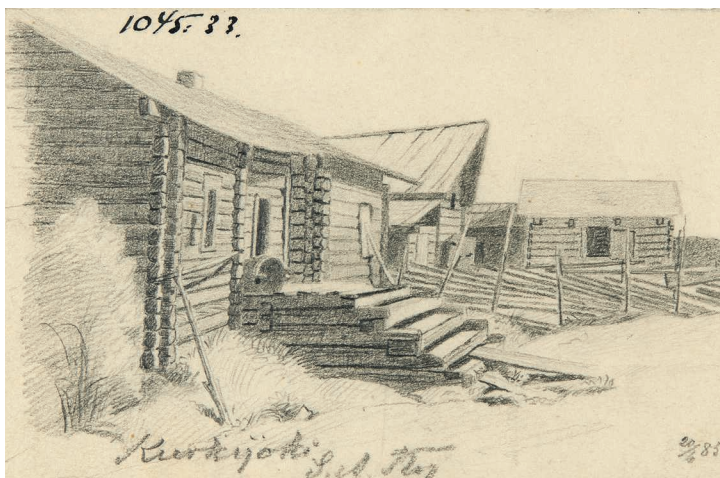
jestys.⁵⁶ Rakennusjärjestys oli Venäjällä 1800-luvun alussa käyttöön tullut ja Suomeenkin omaksuttu keino säädellä rakentamista etenkin paloturvallisuuden lisäämiseksi kaupungeissa.⁵⁷ Se säätelä esimerkiksi rakennusten kokoa ja sijoittelua tontilla ja katulinjaan nähden sekä puurakennusten kerroslukua. Kauppakylässä tonttien ostajat ja vuokraajat velvoitettiin noudattamaan rakennusjärjestystä, ja noudattamista valvoi kunnan rakennuslautakunta, jonka jäsenenä oli Lopotin uudistusten puhemiehinä toiminutta, koulutettua väestönosaa. Julkisista rakennuksista edellytettiin piirustuksia, mikä kauppakylän rakennusjärjestyksessä ilmaistiin niin, että ”kruunun tahi yleisen laitoksen” tarpeisiin tarkoitetuista rakennuksista tuli laatia piirustukset, jotka piti hyväksyttää senaatissa, kun taas kauppakyläläisten ”yhteiseksi tarpeeksi” pystytettävistä rakennuksista riitti ”kylänvanhinten” lausunto sekä Viipurin läänin kuvernöörin tarkastus ja vahvistus.⁵⁸

Rakennusjärjestyksen laatiminen maaseudun kirkonkylälle, varsinkin niin varhain kuin 1874, lienee kuitenkin ollut perin harvinaista. Kurkijoen kirkonkylän osalta tällaisen viranomaissäätelyn tarve lienee liittynyt siihen, että lahjoitusmaat lunastettuaan valtio jakoi kylän tonteiksi, joita se sekä myi että vuokrasi, ja lupaavaan kaupan keskuksen odoteltiin varmastikin aktiivista

Vuonna 1847 tehty litografia ”Kronoborg eller Ruunulinna” liioittelee ja kaunistelee romanttisesti Lopotin maisemaa mutta tarjoaa myös kiinnostavaa informaatiota: siinä näkyvät kylä, kahtamoinen ja tapuli sekä Kurkijoen hovi rokokoohenkisine päärakennuksineen. Etualalla on salvosrakennuksia. Litografian alla vasemmalla on merkintä ”P. A. Kruskopf fec.” ja oikealla ”Lith. u. Druck v. Adler u. Dietze in Dresden”. *Kansalliskallio, reprokuva Jenni Nurminen*

Kurkijokelaisia aittoja vuonna 1843. A. F. Soldan. HK.
MVK. MV

Kurkijokelaisen maatilan pihapiiriä vuonna 1885. S. A. Keinänen. KK. MVK. MV

Kurkijoen rovastin pappila Otsanlahdella. Päivämättömässä 1800-luvun kuvassa päärakennus on empirehenkisessä asussa. Pitsilasikuistin suippokaari-ikkunat heijastavat uusgotiikkaa. Toinen umpikuisti on ehkä palvelusväelle. Palovakuutusasiakirjoissa noin 1840-luvulla rakennetuksi ilmoitettu pappila poltettiin alueluovutusten alla maaliskuussa 1940. *KRK*

Lopotin raitilla vuonna 1910. Sähkötolppa kertoo, että kylässä on sähköt. Vasemmalla näkyy vaaleana Kurkijoen Osuuskaupan talo, oikealla Hannosen liiketalo ennen kohtalokasta tulipaloa. Matkailun edistämiskeskuksen kokoelma. *HK. MVK. MV*

Kurkijoen Säästöpankki koristeellisine poikkipäätyineen. Asemakartoissa № 35. *Kurkijoki-museo*

rakennustoimintaa. Samantapainen kehityskulku nähtiin Jaakkiman entisillä lahjoitusmailla, missä Jaakkiman vanhasta markkinapaikasta muodostettiin vuonna 1882 tonteiksi jaettu ja rakennusjärjestyksellä säädelty kauppakylä, Lahdenpohja.⁵⁹ Sitä vastoin Hiitolan asemakylään ja Elisenvaaran asemanseudulle, jotka alkoivat kasvaa vuonna 1892 käyttöön otetun Karjalan radan myötä, ei laadittu rakennusjärjestystä. Niissä rakentaminen johtikin niin hallitsemattomaksi moitittuun lopputulokseen, että 1930-luvulla Viipurin lääninhallitus määräsi ne rakennuskieltoon.⁶⁰

Sen sijaan Kurkijoen kauppakylän rakenne lähti rakennusjärjestyksen säätelämänä muotoutumaan kurinalaisesti. Kehityksestä saa käsitystä vertaamalla taiteilija Severin Falkmanin luonnosmaista piirrosta vuodelta 1880 valokuvaaja I. K. Inhan 1890-luvun loppupuolella ottamaan maisemapanoraamaan ja lopuksi postikorttiin, johon on painettu viimeistään syksyllä 1903 otettu valokuva.

Niin Falkman kuin Inha ovat Sergejevin tapaan valinneet tarkastelupisteekseen Hiidenmäen, mutta nyt katseenvangitsijana kohoaa kahtamoisen sijaan länsitorinillinen pitkäkirkko. Sen piirustukset oli tilattu kirkonkokouksen päätöksestä helsinkiläiseltä arkkitehdiltä, F. A. Sjöströmiltä kahtamoisen tuhouduttua palossa vuonna 1872.⁶¹ Suuriruhtinaskunnassa olivat vahvistumassa paitsi rakentamisen valvonta myös arkkitehtien rooli, ja luterilaisten kirkkojen suunnittelu oli jo 1810-luvulla alkanut hivuttautua kansanmestareiden käsistä arkkitehdeille. Muutkin merkittävät toimeksiannot annettiin tyyppillisesti suomalaisille suunnittelijoille, lukuun ottamatta sotilaallisia rakennuksia ja ortodoksisia kirkkoja, joista vastasivat yleensä venäläiset arkkitehdit ja insinöörit.⁶²

Falkmanin piirroksessa kirkko kangastaa vielä rakenteilla, ja Elisenvaaraan vievän maantien varressa on vasta muutama rakennus. Niistä kolme kookkainta lienee myöhempien kuvien perusteella maakauppiaiden kauppakartanoita – Lopotissa oli avattu ensimmäiset sekatarvakaupat jo vuonna 1864.⁶³ Ilmeisesti samat kauppakartanot näkyvät Inhan dramaattisessa valokuvassa, jonka täytynee ajoittua vuoteen 1896 tai 1897.⁶⁴

Lopotti I. K. Inhan Hiidenmäeltä todennäköisesti vuonna 1895 ottamassa valokuvassa, jota hallitsee arkkitehti F. A. Sjöströmin suunnittelema suuri puukirkko. Maantien varressa ovat kauppiaiden Räcköläisen, Häklin ja luultavasti Korjosen kookkaat talot. Joen vastarannalla erottuvat maatalousoppilaitosten rakennusten suoraviivaiset rivit metsäisen Linnamäen juuressa. Suurimpana kohoaa johtajan talo. Kauppakylän pellot ovat viljelyksessä. Karjalaisen osakunnan kokoelma. KK. MVK. MV

Pian Inhan vierailun jälkeen rakentaminen maantien varteen on kiihtynyt, sillä helmikuussa 1904 lähetetty postikortti todistaa Elisenvaaraan johtavan maantienosuuden tiivistyneen rakennusten molemmin puolin rajaamaksi kaupakaduksi.⁶⁵ Inhan valokuvassa esiintyneet kauppakartanot on laudoitettu ja maalattu, ja lähes kaikki niiden väliset tontit on rakennettu. Samoin kuin kauppakartanot, myös uudet kadunvarren talot ovat yksikerroksisia, hirsirunkoisia rakennuksia, jotka on sijoitettu pitkittäin katulinjaan pitkittäin. Pihapiirejä rajaavat päärakennuksen lisäksi aittojen rivit, kun taas pihan neljäs sivu on rakennusjärjestyksen mukaisesti avoin. Vuonna 1904 kauppakadun taloriviä tuli täydentämään vielä yksi kookas rakennus, 1800-luvun lopun uudenglaiseen seura- ja yhdistystoimintaan olennaisesti kuuluva vapaapalokunnan talo.⁶⁶

Kuvasarja osoittaa osaltaan, että kauppakylän rakennuskanta uudistui ja laajeni voimakkaasti 1870-luvulta lähtien ja että rakennustoiminta oli aivan 1900-luvun alussa kiihkeimmillään. Rakennusjärjestystä noudattamalla sen varteen muodostui talojen tiiviisti rajaama katutila, ja lyhyessä ajassa kylä todellakin kasvoi ”melkein kaupungin näköiseksi”. Kurkijoen kauppakylään ja opistolle saatiin ajanjaksolla 1870-luvulta 1910-luvulle asti suunnittelijoiksi useita arkkitehteja, joista F. A. Sjöström, Gustaf Nyström, Theodor Höijer ja Lars Sonck olivat maan arkkitehtikunnassa eturivin nimiä. Tietävästi ensimmäinen arkkitehdin suunnittelema rakennus kauppakylän puolella oli kuitenkin kansakoulu, jonka piirustukset laati Kuopion lääninrakennuskonttorin arkkitehti Ferdinand Öhmann.⁶⁷ Tämä tärkeä julkinen rakennus valmistui vuonna 1873 näkyvälle paikalle maantien varteen valtion antamalle tontille, laudoitettiin ja koristeltiin niukasti.⁶⁸

Helmikuussa 1904 lähetetty postikortti, jossa näkyy entisestään tihentynyttä kauppakatua. Etualalla oikealla on Räköläisen kauppakartano, vasemmalla vuonna 1911 palanut Häklin kauppakartano. Siinä toimi muun muassa Johan Kaupin kirjakauppa, josta korttikin lienee ostettu. Taustalla kohoaa Hiidenmäki. Postikortti Aino Mielosen kokoelmasta. Tapio Nikkarin yksityiskokoelma

Kurkijoen maanviljelysopiston rakennusryhmä noin vuonna 1890. Äärimmäisenä oikealla on entisen lahjoitusmaakar-
tanon päärakennus, joka purettiin pian opiston johtajan talon ja konttorin tieltä. A. Aarnio. Kuva-arkisto, valokuvat.
Lappeenrannan museot

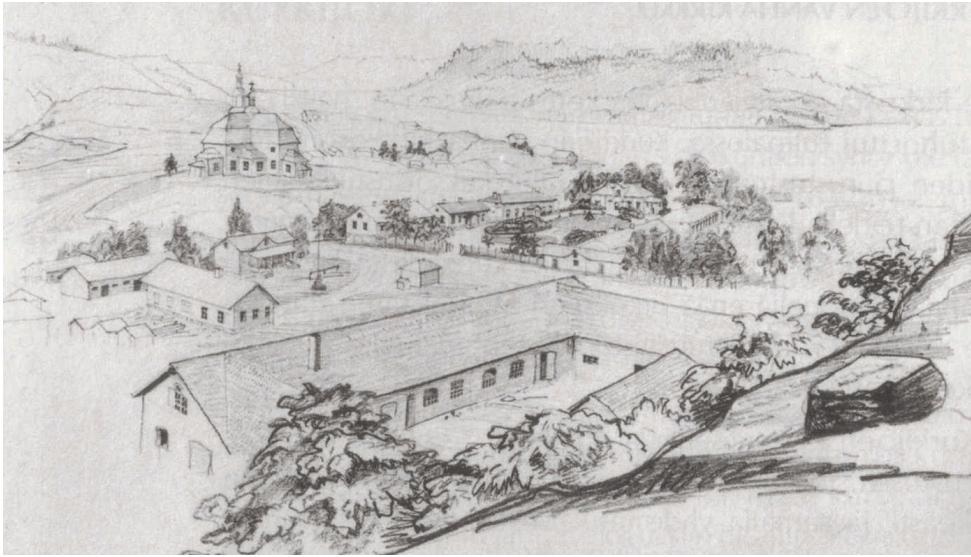

Kauppakatuä aikavälillä 1908–1911. Kadulle on valmistunut vapaapalokunnan kookas
talo. *KRK*

Valtion mailla ollut Kurkijoen maanviljelysopiston puoli kehittyi eri logiikalla kuin rakennusjärjestyksen ohjaama kauppakylä. Valtion rakennustoiminnasta vastasi Yleisten rakennusten ylihallitus, jonka arkkitehdit hoitivat myös suuriruhtinaskunnan tärkeimpien rakennusten suunnittelun. Pienemmät tehtävät lankesivat lääninarkkitehdeille, jotka vastasivat muun muassa kuvernöörin alullepanemien uusien rakennushankkeiden suunnittelusta.⁶⁹ Kurkijoen maanviljelyskoulun rakennushankkeessa vaikutti taustalla Viipurin lääninarkkitehti.

Jo olemassa ollut rakennuskanta kuului ilman muuta niihin perusteisiin, joiden vuoksi koko Viipurin lääniin vaikuttava maanviljelysopisto sijoitettiin nimenomaan entiseen Kurkijoen hoviin.⁷⁰ Opiston toiminnot pyrittiin ahtamaan paikalla olleisiin rakennuksiin, joiden korjaus- ja kunnostustyöt hajautettiin usealle vuodelle. Sen hahmottamisessa, millaisia rakennuksia opistolla oli käytettävissään heti toiminnan alkaessa maaliskuussa 1874, avainkuva on Viipurin lääninagronomin Axel Gyldénin Linnamäeltä käsin laatima piirros, jonka alareunaan on kirjoitettu ”Kronoborgs Landtbruksinstitut 1878”. Sen täytynee tosin perustua Gyldénin ennen kahtamoisen paloa tekemään luonnokseen, sillä piirroksessa on esitetty vuonna 1872 palanut kirkko.⁷¹ Entisen hovin pihapiiriä reunustaa joukko erikokoisia, satulakattoisia rakennuksia, jotka miltei kaikki esiintyvät myös vanhimmassa maanviljelysopistosta tunnetussa valokuvassa, joka on otettu Linnamäeltä noin vuonna 1890.⁷² Kurkijoen koulutilan rakennuskannasta laadittiin ajantasapiirustukset luultavasti vuonna 1909 tai 1910, mutta edellä mainittujen kuvien rakennuksista löytyvät alkuperäispiirustukset vain oppilasasuntolasta, jonka signeeraamaton suunnitelma on keväältä 1874.⁷³

Muiden kuvissa näkyvien rakennusten voi päätellä olleen vanhempia, mutta niiden ajoitus jää auki. Milloin oli pystytetty esimerkiksi johtajan talo, hovin entinen, tyyliältään rokokoohenkinen päärakennus, jollainen näkyi jo 1840-lu-

Lääninagronomi Axel Gyldénin Linnamäeltä käsin luonnosteleva lyijykynäpiirros esittää Kurkijoen maanviljelysopistoa sen varhaisvaiheessa. Oletettavasti Gyldén on käynyt paikalla viimeistään vuonna 1872, sillä piirroksessa on esitetty kahtamoinen, joka tuhoutui palossa 1872, sekä tapuli 1700-luvun itäsuomalaista tyyppiä. Opiston puolella esitetyt rakennukset periytyvät pääosin ajalta ennen opiston perustamista. Symmetrisesti järjestetyn ja istutuksin koristetun pihapiirin paraatipaikalla näkyy Kurkijoen hovin entinen päärakennus. Linnamäen juurella on pitkä kivi-navetta ja sen pihassa ehkä lantala. Piirros on päivätty vuodelle 1878. Historialliset kokoelmat. MVA. MV

vun litografiassa? Olivatko pihamaata kehystäneet sivurakennukset, kuten oppilasruokala, opettajien asuintalo ja varasto vuosilta 1861–1871, jolloin hovin omistajana oli hovineuvos Alexander von Etter, vaiko jo sitä edeltäneeltä ajalta?⁷⁴ Entä etualalla näkyvä suuri kivinavetta?⁷⁵ Joka tapauksessa voi sanoa, että rakennukset eivät olleet uusia, ja niitä tuli kunnostaa ja korjata ennen käyttöönottoa, kuten opiston johtokunnan kokouspöytäkirjat kertovat. Joulukuun 1873 alussa johtokunta oli pitänyt kokouksensa opiston tulevassa luentosalissa, katsastettuaan sitä ennen ”*de nyss reparerade lokalerna*”, vastikään korjatut tilat.⁷⁶ Tammikuussa 1874 johtokunta päätti, että vuoraamattomat rakennukset vuorattaisiin laudoilla ja että asuintalot rivettäisiin, tapetoitaisiin ja maalattaisiin öljymaalilla, muut rakennukset maalattaisiin ”punamaalilla” ja ”läävärakennusta” korjattaisiin.⁷⁷ Näin lahjoitusmaavaiheen ilmeisen yksinkertaiset käyttörakennukset päivitettiin maatalousalan opetus- ja asuintiloiksi, jotka arkkitehtuurinsa puolesta tekisivät kouluympäristöiltä odotetun arvokkaan vaikutelman. Oli myös eräitä kiireellisiä uudisrakennustarpeita, joita listattiin tammikuun 1874 lopulla seuraavasti:

*--- uusi oppilasasunto-rakennus nykyisen perheen tuvan paikalle; uuden rakennuksen tekeminen toiselle puolelle maantietä, joka sisältäisi työhuoneen siihen kuuluvine huoneineen sekä perheen tuvan; aittarakennus, johon tehtäisiin jauhoaitta ja servinaitta sekä aitta pienemmille työkaluille ---*⁷⁸

Oppilasasuntolan ja eräiden muiden rakennusten piirustukset määrättiin ”kuvernöörin esityksestä” rakennusmestari L. Backmanin laadittaviksi,⁷⁹ ja jo maaliskuun alussa Senaatin maanviljelystoimituskunnassa hyväksyttiin oppilasasuntolan signeeraamattomat piirustukset. Pitkänomainen hirsirakennus, jossa sahalaitaisia vaakalistoja ja muuta lehtisahakoristelua, valmistui vuonna 1875.⁸⁰

Maanviljelysopiston rakennuksilta vaadittiin selvästi myös hiukan näyttävyyttä. Oppilasasuntolaan suunniteltiin koristeellinen sisäänkäyntikuisti, ja helsinkiläinen arkkitehti Gustaf Nyström on kirjannut ansioluettelonsa, että laati vuonna 1889 julkisivupiirustukset ”kosthållsbyggnadia” eli ruokalaa varten. Oletettavasti ruokalan nikkari- ja sveitsiläistyyliset koristeet ovatkin tältä ajalta.⁸¹ Vuonna 1891 hovin vanhan päärakennuksen paikalle valmistui opiston johtajalle aikansa kookasta säätyläishuvilaa muistuttava kaksikerroksinen asuintalo ja konttori, jota koristivat terassit, parvekkeet ja *belvedere* eli näköalatorni. Rakennuksen marraskuussa 1889 hyväksytyt piirustukset ovat signeeraamattomat, mutta varovaisesti voi ehdottaa, että virkamiesmäisen kiuvakasta ja hieman kömpelöä arkkitehtuuria edustaneet piirustukset laadittiin ehkä Viipurin lääninarkkitehdin toimistossa, jonka johdossa oli vuonna 1887 aloittanut Berndt Ivar Aminoff.⁸²

Maatalousoppilaitosten vuonna 1896 tapahtuneen uudelleenjärjestelyn jälkeen rakennuskantaa ryhdyttiin uudistamaan ja laajentamaan reippaam-

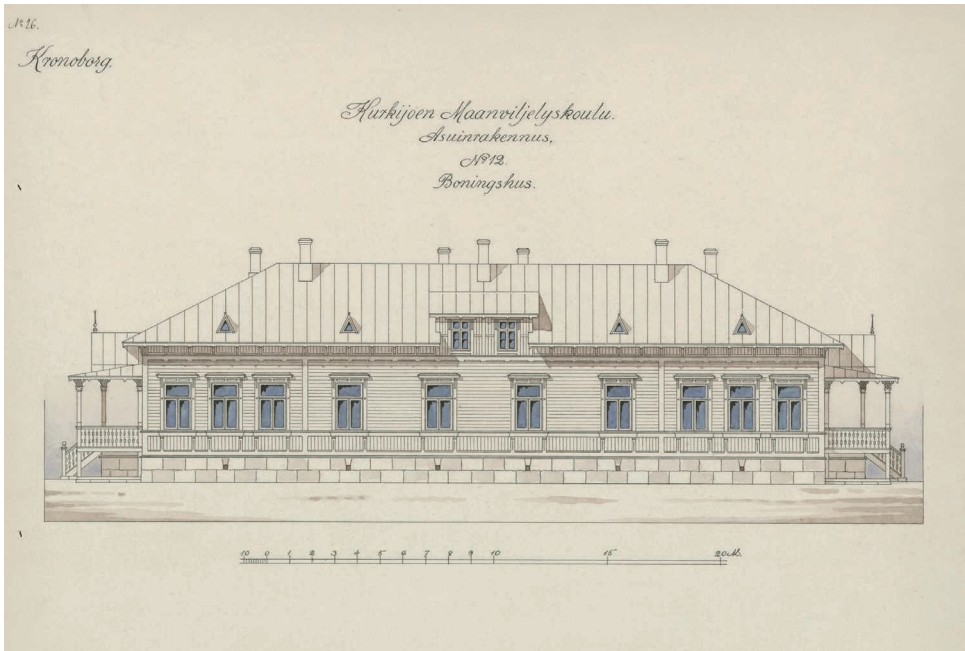
Kirkijoen maanviljelyskoulun ja koulutilan asemakartta, joka lienee laadittu opetuksen vuonna 1909 tapahtuneen uudelleenorganisoinnin aikoihin, ehkä vuonna 1909 tai 1910. MaatH lo 1. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA, reprokuva NB

Kurkijoen Maanviljelyskoulu
 Asemakartta.
 Situationskarta.

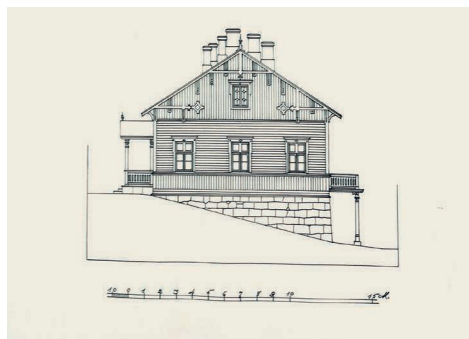
2. Raketa	Hostelli	17. Kasvihuone	Kätkus.
3. Sauna	Badstuga	18. Olyyräikö	Olyhus.
4. Oppilasarasunto	Elärbyggnad.	19. Pöytäpöytähuone	Pöytähus.
5. Laboratorio	Laboratorium.	20. Uimahuone	Uimhus
6. Luentosal.	Läsosal.	21. Ulkorakennus	Ullhusbyggnad
7. Warastohuone.	Förrådshus.	22. Asuinrakennus	Boningshus.
8. Jäähellari	Iskällare.	23. Ukkohuoneet.	Afbräde.
9. Vesisäikö	Vattencistern.		
10. Asuinrakennus.	Boningshus.		
11. Ulkorakennus	Ullhusbyggnad.		
12. Asuinrakennus	Boningshus.		
13. Ulkorakennus	Ullhusbyggnad.		
14. Ulkorakennus	Ullhusbyggnad.		
15. Ulkorakennus	Ullhusbyggnad.		
16. Puutarhurin asunto	Trädgårdsmäst. boost.		

Kurkijoen maanviljelyskoulun asemakartta noin vuodelta 1909 tai 1910. MaatH lo 12. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA, reprokuva NB

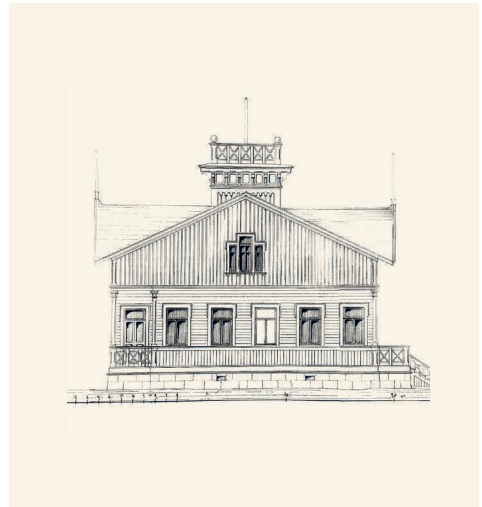
Ajantasapiirustus Kurkijoen ylemmän maanviljelyskoulun opettajien kahden asunnon talosta, jonka alkuperäispiirustukset on signeerannut arkkitehti Theodor Höijer vuonna 1896. Tämän teoksen asemakartoissa N:o 87. MaatH lo 11. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA

Ruokalan itäpäädyn ajantasapiirustuksen kuultokangastransparentti. Arkkitehti Gustaf Nyström laati rakennukselle julkisivujen uudistuspiirustukset vuonna 1889. Tämän teoksen asemakartoissa N:o 82. MaatH lo 12. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA, reprovkuva NB

Kurkijoen maanviljelysopiston johtajan talo ja konttori valokuvassa, joka on päivätty 18.3.1940. Tämän teoksen asemakartoissa № 83. *Sotamuseo*

Johtajan talon julkisivupiirustus, joka hyväksyttiin 1889. MaatH lo 17. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. *KA, reprokuva NB*

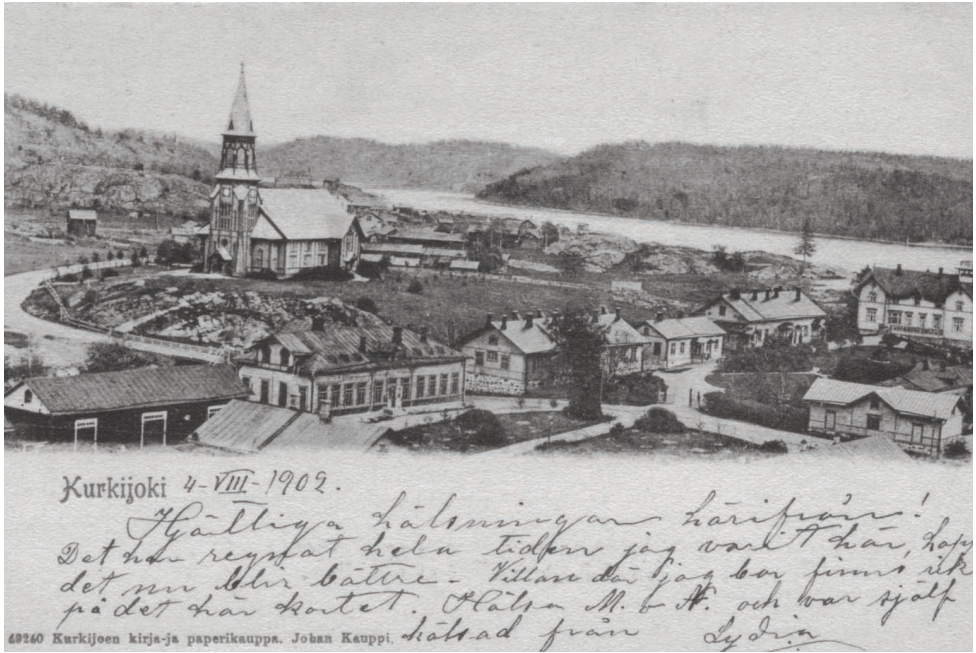
Kurkijoen koulutilan kasvimaita opettajien asuintalon taustalla. Tämän teoksen asemakartoissa № 87. Johan Kauppi. *KRK*

min. Nyt suunnittelijaksi saatiin helsinkiläinen arkkitehti Theodor Höijer; helmikuussa 1905 päivätyssä ansioluettelossaan hän mainitsee piirtäneensä Kurkijoen ylemmälle maanviljelyskoululle ”*diverse byggnader*”, erinäisiä rakennuksia, niitä kuitenkin mitenkään erittelemättä.⁸³

Kokonaiskuva Höijerin suunnitelmista jää osin epäselväksi. Elokuussa 1896 arkkitehti on laatinut kustannusarvion asuintalosta, laboratoriosta ja oppilaiden saunasta sekä ruokalan ja saunan korjaus- ja muutostöitä,⁸⁴ ja hänen suurielinen signeerauksensa löytyy vain laboratoriorakennuksen ja kahden opettajaperheen asuintalon piirustuksista samalta vuodelta.⁸⁵ Käsialan, piirustustekniikan ja arkkitehtuurityylin yhdenmukaisuuden perusteella Höijerin nimiin voinee kuitenkin kirjata myös signeeraamattomat piirustukset, jotka on laadittu toisesta opettajaperheiden asuintalosta, maanviljelyskoulun saunasta, suuresta hevostallista sekä muista poiketen tiilirunkoisesta meijeristä, joka rapattaisiin ja kalkittaisiin.⁸⁶

Maatalousrakennusten suunnittelu oli arkkitehdeille Suomessa tuore aluevaltaus. Aihepiiristä oli 1890-luvun alussa referenssinä olemassa paitsi arkkitehtien laatimia mallipiirustuksia myös kaksi laajaa teosta: ruotsalaisen arkkitehdin C. E. Löfvenskiöldin vuonna 1854 ilmestynyt rakennusopas *Landtmanna-byggnader* ja vuonna 1891 ilmestynyt mallipiirustuskokoelma ja rakennusoppi *Maatalousrakennuksia*.⁸⁷ Viimeksi mainitun tekijä oli Höijerin entisen yhtiökumppanin, F. A. Sjöströmin veli, Kuopion lääninagronomi ja sittemmin maanviljelyshallituksen ylitarkastaja Alfred Sjöström. Molemmissa teoksissa opastettiin muun muassa toiminnallisesti ajan- ja tarkoituksenmukaisten navettojen, tallien ja meijereiden suunnitteluun, jotka toteutettaisiin yleensä hirrestä ja lautavuorattaisiin sekä koristeltaisiin aikansa puurakennustyyliin. Esimerkiksi Kurkijoen koulutilan meijerin pohjapiirustus muistuttaa Löfvenskiöldin esittelemää malliratkaisua ja hevostalliin on piirretty mainittujen teosten mallin mukaisesti lanta- ja virtsakourut sekä katolta kohoavat tuuletusputket.

Opistolle laati piirustuksia myös omaleimaisesta hirsiarkkitehtuuristaan tunnettu Helsingissä toiminut arkkitehti Lars Sonck, jonka veli, agronomi Karl Joel Sonck, toimi vuosien 1902–1919 aikana Kurkijoen opiston hevoshoitokoulun johtajana ja koulutilan agronomina.⁸⁸ Lars Sonck suunnitteli koulutilalle kolme kansallisromanttisesti virittyntä hirsirakennusta: sepänpajan ja jyvääitan, joiden piirustukset hän on signeerannut 1902, sekä huvilamaisen tilanhoitajan talon, johon sen valmistuttua vuonna 1915 asettui agronomi Sonck perheineen.⁸⁹ Maatalouden opetus oli tuolloin jo uudelleenorganisoitu: maatalousalan korkein opetus oli vuonna 1909 osoitettu yliopistolle ja Kurkijoen ylemmästä maanviljelyskoulusta oli muodostettu Kurkijoen maamiesopisto, jossa annettiin ”tietopuolista” eli teoriapainotteista opetusta.⁹⁰

Näkymä Linnamäeltä Kurkijoen ylemmän maanviljelyskoulun pihojen yli kohti kauppakylää elokuussa 1902 lähetetyssä postikortissa. Meijeriä ei ole vielä rakennettu, vaan sen paikalla kuvan vasemmassa laidassa on puinen talousrakennus. KRK

Lopetti talviasussa valokuvassa, joka on otettu Linnamäeltä viimeistään vuonna 1933. Maamiesopiston alueelta on hävinnyt useita pienehköjä rakennuksia, joista ei ole olemassa ajantasapiirustuksia, mikä viittaa siihen, että ne ehkä purettiin vuosien 1909–1910 vaiheilla. KRK

Lopotin taloudellista menestystä siivitti pitkään kaupan kannalta otollinen sijainti suuriruhtinaskunnan ja Venäjän keisarikunnan rajalla kohtuullisen lähellä Pietaria, jonne oli Laatokan ja Nevan kautta vesiyhteys. 1800-luvun loppua kohden Lopotti kasvoi monipuoliseksi paikalliseksi kaupan, hallinnon, koulutuksen ja kirkolliseksi keskuksiksi, jonka kultakautta olivat monessa mielessä vuodet 1870–1910.

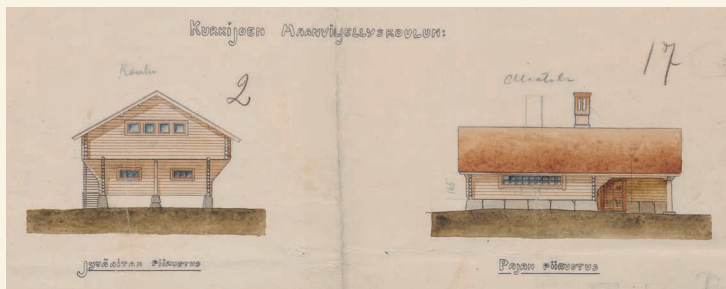
Kultakausi ilmeni myös rakentamisen kentällä, ja voi perustellusti väittää, että arkkitehtonisesti yhtä kiinnostavaa rakentamista ei Lopotissa ole sittemmin nähty edes Suomen itsenäisyyden aikana. Merkittävimmät julkisen rakentamisen toimeksiannoista ohjautuivat eteville arkkitehdeille, mitä epäilemättä selittää se, että niitä rahoittivat ja ohjasivat valtio ja kirkko, jotka pyrkivät arkkitehtoniseen ja tekniseen laatuun tilaamalla piirustukset ammattilaisilta. Tuloksena oli arkkitehtuuria, joka edusti enimmäkseen 1870–1910-lukujen historisoivia suuntauksia ja kansallisromantiikkaa ja antoi mallia yksityiseenkin rakentamiseen. Tämän ajanjakson kerrostuma muodosti Lopotissa valtaosan siitä rakennusresurssista, jonka Neuvostoliitto sai Suomelta talvisodan ja jatkosodan jälkeisissä alueluovutuksissa 1940-luvulla.

Kauppakylän taloudelle kävi kohtalokkaaksi Karjalan radan linjaus 1890-luvulla: kiskot vedettiin Imatralta Viipuriin ja sieltä edelleen Sortavalaan ja Joensuuhun, mutta Lopottia lähinnä oleva rautatieasema jäi 10 kilometrin päähän Alhoon. Kirkonkylä ei kauppiaiden vetoimuksista huolimatta saanut edes pistoraidetta.⁹¹ Ratayhteyden puute näivetti kirkonkylän talouselämää, ja 1900-luvun alun jälkeen sen rakentaminen hiipui. Sisämaahan taas syntyi rautatieaseman ansiosta uusia liikenteellisiä ja kaupallisia solmukohtia, kuten Kurkijoen Alhon ja Sorjon asemanseudut osuuskauppoineen, kansakouluineen ja nuorisoseurantaloineen.⁹² Erityisen kiihkeästi kasvoi Elisenvaaran asemanseutu 15 kilometriä Lopotista luoteeseen. Kehitystä vahvisti vuonna 1908 valmistunut Karjalan ja Savonlinnan yhdistävä ratayhteys, jonka myötä Elisenvaaran asema

PIIRUSTUKSIA TILANHOITAJAN ASUINRAKENNUKSEEN KURKIJÖEN KOULUTILALLA

Arkkitehti Lars Sonckin signeeraama suunnitelma koulutilan tilanhoitajan taloksi. Tämän teoksen asemakartoissa № 73. MaatH lo 4. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA

Kurkijoen koulutilan paja ja jvääaita Lars Sonckin signeeraamassa alkuperäispiirustuksessa vuodelta 1902. Rakennukset tuhoutuivat palossa keväällä 1937. MaatH lo 14. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA.

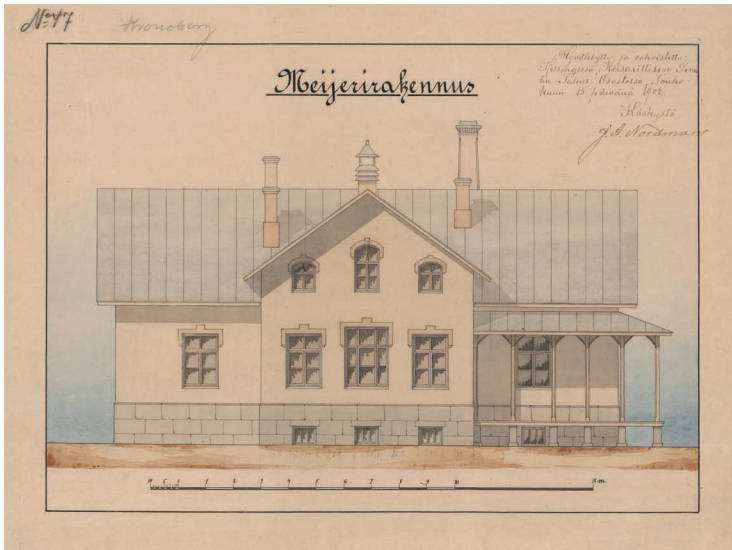
Kesätunnelmia joella, asuista päätellen 1900-luvun alussa. Rannassa näkyvät Höijerin suunnittelema juhlasalirakennus ja meijeri, asemakartoissa № 79 ja 78. *KRK*

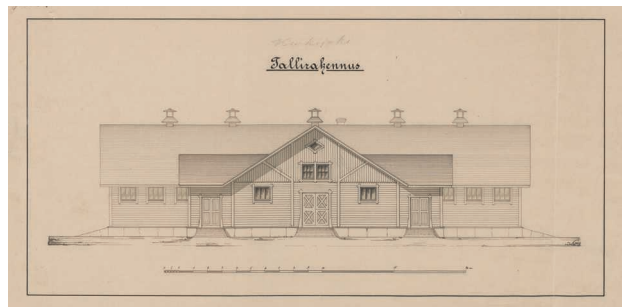
Kirkonkylän vuonna 1873 valmistunut ensimmäinen kansakoulu, jonka ajalleen tyypilliset piirustukset olivat arkkitehti Ferdinand Öhmannin käsialaa. Koulu sijoitettiin näkyvälle paikalle maantien varteen valtion antamalle tontille, ja siihen käytettiin kuntalaisten toimittamia ja kierrätysshirsiä. Vedoksen takapuolella lukee: "Ellen väärin muista, oli se venäläisen 'Besborotkin' rakennuttama." Tervun lahjoitusmaaisäntä, kreivi Kušel'jov-Bezborodko oli antanut Kurkijoen "seisovaa" kansakoulua varten lahjoituksen. Kansakoulunopettaja Heikki Jaakko Matikainen. *KRK*

korotettiin II luokan asemaksi. Sinne pystytettiin rautatieläisten asuinkasarmeja sekä rautatiehallituksen arkkitehdin Bruno F. Granholmin suunnittelema näyttävä, jugendhenkinen asemarakennus.⁹³ Elisenvaaran seudun merkitystä lisäsi vielä Kurkijoen opistosta 1896 erotettu ja raivattu Suohovin ulkotila, jossa toimi alempi maanviljelyskoulu ja vuodesta 1904 karjanhoitokoulu.⁹⁴

Entä miltä Lopotin kehitys näyttää, jos sitä vertaa muihin aikakauden kirkonkyläihin Suomessa? Ne olivat kirkon ympärille kasvaneita maaseutukyläiä, monesti myös pitäjänsä keskuksia, joiden kehitystä määritti paljolti se, miten ne sijoittuivat liikenteellisesti suhteessa vesireitteihin sekä rauta- ja maanteihin. Tyypillistä oli, että kirkonkylää halkonut maantie tiheni kylänraitiksi, jonka varteen tuli muun muassa kauppoja ja pankkeja asuinhuoneistoihin, seuraintaloja ja koulu, mutta vailla rakentamista säätelevän rakennusjärjestyksen ohjaavaa vaikutusta. Näin tapahtui esimerkiksi samoihin aikoihin Lopotin kanssa kukoistuksensa kokeneessa Kuhmoisten kirkonkylässä, jonka muutosta kansatieteilijä Sirkka-Liisa Ranta on kuvannut väitöskirjassaan vuonna 1999.⁹⁵ Yhtä lailla yleistä oli se, että mikäli kirkonkylä säilytti asemansa kunnan tärkeimpänä keskuksena, siihen kohdistui suurempi muutos- ja rakennuspaine kuin siinä tapauksessa, että paikallinen painopiste esimerkiksi rautatielinjauksen vuoksi siirtyi toisaalle kunnan alueella, kuten Kurkijoella ja Hiitolassa. Hännilän kylän alueelle syntyneeseen Hiitolan asemakylään muutti liiketoiminnan lisäksi kunnan hallinto.

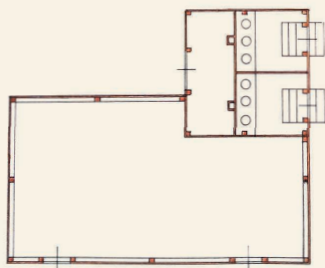
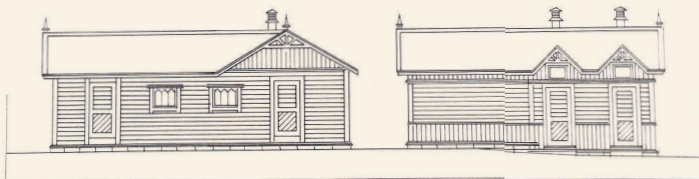
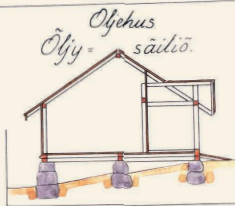
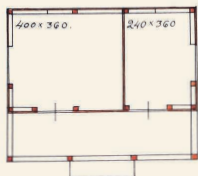
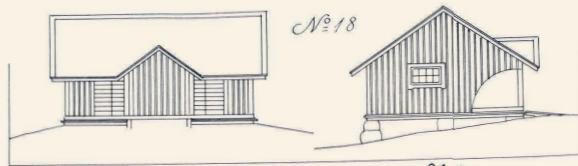

Meijerin julkisivupiirustus vuodelta 1902 lienee Theodor Höijerin käsialaa. Tämän teoksen asemakartoissa N° 78. MaatH lo 5. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA

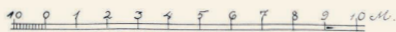
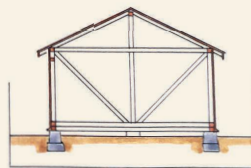

Kurkijoen koulutilan hevostallin ajantasapiirustus. Tallin suunnitteli todennäköisesti Theodor Höijerin toimisto. Tämän teoksen asemakartoissa N° 86. MaatH lo 10. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA

Kurkijoen koulutilan jyvääitan ajantasapiirustus. Tällainen aitta oli vielä vuonna 2005 olemassa Linnamäen länsipuolella. MaatH lo 1. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset. KA

Ullhusbyggnad.
 № 21.
 Ulkorakennus.

Koulutilan öljysäiliön ja ulkorakennuksen ajantasapiirustus. Maath lo 12. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. Maath piirustukset. KA, reprovua NB

Kurkijoki

¹⁰
1402.

Kärsa Föräldrar!

Här mär jag utmärkt. För tillfället
är min tid på det frängaste uppstå-
gen. Skriver brev så snart det sig gör
lätes Huru män i närhemma. Många

Vuonna 1902 lähetetyssä postikortissa Lopotin satamassa näkyy pitkä rivi rantamakasiineja ja muutama purjelaiva. Kirkko, nahkatehdas ja koulu mahtailivat puuttoman ja kallioisen maiseman suurimpina rakennuksina. KRK

Kotielämää Kurkijoen ylemmässä maanviljelyskoulussa opettaneen Benjamin Helanderin talossa vuonna 1901. Huoneissa on lautalattia ja paljaat hirsiseinät, joille on ripustettu pieni kirjähylly ja kehystettyjä kuvia. Huonekalut ovat ajan makuun tummiksi petsatut tai maalatut, sohva ja tuolit on verhoiltu kukallisin kankain. Pienellä matolla seisovaa sohvapöytää koristavat vaalea liina ja viherkasvi. HK. MVK. MV

Lopotin satamaa rantamakasiineineen tiettävästi vuonna 1902. Matala kuusiaita rajannee kansakoulun tonttia. Etualalla asemakarttojen talo № 31, oikeassa laidassa talo № 30. KRK

Kurkijoen osuusmeijeri vuonna 1904 lähetetyssä postikortissa. Johan Kauppi. KRK

Kirkontornista käsin 26.9.1920 otettu valokuva kertoo hetkestä, jolloin kirkkopuistossa valmistaudutaan "vapaus-sodan" eli sisällissodan sankaripatsaan paljastamisjuhlallisuuksiin. Maantien vasemmalla laidalla näkyvät kunnantupa ja Osuuskassan talo, oikealla Kurkijoen Osuuskauppa takanaan Niemisen leipomo-kahvila, Maalaisliiton vinkkelitalo, Palorannan kangas- ja lyhyttavara-kauppa sekä taaempana kunnanlääkärin ja -virkai-lijoiden talo. Äärimmäisenä oikealla hämöttää nahkatehtaan kirkkomaisen korkea rakennus. Pihojen puolella kulkevat talous- ja varastorakennusten pitkät, suorat rivit. Asemakartoissa № 32, 34; № 18, 19, 21, 24, 25. Johan Kauppi. *KRK*

KURKIJOEN LOPOTTI SUOMEN TASAVALLASSA 1917–1940

Syyskuun 26. päivänä 1920 valokuvaaja Johan Kauppi on kiivennyt kameroineen Kurkijoen kirkon torniin. Korkeuksista aukeaa huimaava näkymä kylän yli. Satakunta pitkiin puomeihin kytkettyä hevosta nuokkuu kääryineen kirkonmäen tuntumassa. Maisema on puuton, muhkeat kalliot paljaita. Maantietä reunustavat vaaleiksi maalattujen puutalojen lisäksi sähkö- ja puhelinpylväät. Useimmat kirkonkylän rakennuksista ja noin 70 prosenttia pitäjästä onkin sähköistetty, ja edistyneisimmissä taloissa on juokseva vesi, puhelin sekä radio.⁹⁶ Sataman suunnassa maisema häipyä utuun. Kirkontornin juurella lehmuksia kasvava kirkkopuisto on koristeltu Suomen lipuin ja tummin havuköynnöksin. Parikymmentä vuotta myöhemmin puistoon ilmestyvät talvisodan sankarihautojen ristien rivistöt. Mutta nyt kylässä ollaan valmistautumassa seremoniaan, jossa valkoisen kankaan alta paljastetaan vapaussodan eli sisällissodan sankaripatsas. Sen on suunnitellut Kurkijoen kirkkoherran tytär, arkkitehti Elsa Arokallio.⁹⁷

Suomi oli vajaan kolme vuotta aiemmin, 6. päivänä joulukuuta 1917, julistautunut ensimmäisen maailmansodan ja Venäjän vallankumouksen tapahtumavyöryssä itsenäiseksi. Virallinen rauha Suomen ja vallankumouksen jälkeisen Venäjän välille solmittiin vasta lokakuussa 1920. Petsamo liitettiin Suomeen, mutta muuten valtioiden väliseksi rajaksi sovittiin entinen Venäjän keisarikunnan ja Suomen suuriruhtinaskunnan raja, joka alkoi Suomenlahdella Rajajoelta ja päättyi Laatokan rantaan Metsäpirtissä.

Lopotille maan itsenäistyminen merkitsi jäämistä pussiin Suomen reunalle, missä vesiyhteydet Laatokan poikki Pietarin ja Suomenlahden suuntaan tyssäsivät vähitellen uuden rajan näkymättömään muuriin. Sen takana alkoi hakea muotoaan maailman ensimmäinen sosialistinen valtio, josta pian kehkeytyisi Suomelle Venäjän keisarikuntaa ja venäläistämistoimia suurempi uhka.

ISÄNMAALLISUUTTA JA VENÄJÄN-VASTAISUUTTA

Itsenäisen Suomen alkutaival oli vaikea. Suurimpina haasteina olivat yhteiskuntarauhan ja maanpuolustustahdon ylläpitäminen sekä kansakunnan rakentaminen maassa, jossa podettiin alkuun ankaraa lamaa ja pulaa-aikaa. Vereksessä muistissa oli tammikuun 1918 lopussa syttynyt sisällissota, joka päättyi Saksan tukemien porvarillisten valkoisten voittoon heikon vallankumous-Venäjä tukemista punakaartilaisista. Suomen ahdistavissa yhteiskunnallisissa ja taloudellisissa oloissa sosialismin ja kommunismin kannattajia sekä sellaisiksi leimattuja suomalaisia loikkasi tuhansittain rajan yli itään.

Itärajan takana taas oli Venäjän raunioille muotoutumassa kommunistinen yhteiskunta, jonka tapahtumista välittyi varhaisella 1920-luvulla tietoa muun muassa rajan yli länteen muuttavien kymmenien tuhansien ihmisten kautta. Vallankumouksen, bolševikkien vallankaappauksen, sotakommunismin ja sisällissodan jälkeinen Venäjä lujitettiin vuonna 1922 Sosialististen neuvostotasavaltojen liitoksi, Neuvostoliitoksi. Se oli kommunistisen puolueen Moskovasta käsin hallitsema federaatio, joka koostui periaatteessa itsenäisistä, kansallisuuteen perustuvista sosialistisista neuvostotasavalloista. Bolševikkien johtajana ja pääideologina toimineen Vladimir Leninin kuoltua tammikuussa 1924 tämän saappaisiin astui puolueen 1. pääsihteeri, Josif Stalin. Hänen kaudellaan, joka jatkui vuoteen 1953 saakka, vallan keskittäminen jähmetti Neuvostoliiton jo 1930-luvulla käytännössä diktatuuriksi.

Suomi puolestaan sai vuonna 1919 aikansa Euroopassa erittäin modernin hallitusmuodon parlamentaarisenä demokraattisena tasavaltona. Kommunismia pelkoa ja vastakkainasetteluja tämä ei hälventänyt. Henkistä ilmapiiriä värjäsivät isänmaalliset, nationalistiset ja jyrkän oikeistolaiset pyrkimykset, jopa ajatukset Suur-Suomesta, joka käsittäisi myös karjalaisten heimokansojen maat. 1930-luvun alkupuolen tunnelmia kiristi lisäksi maailmanlaajuinen lama. Silti maahan oli onnistuttu luomaan toimiva kansalaisyhteiskunta, jota

onkin pidetty keskeisimpänä syynä siihen, että Suomen poliittinen järjestelmä selviytyi 1930-luvulla koetusta demokratian kriisistä.⁹⁸

Myönteistä kehitystä merkitsivät myös taloutta, kulttuuria, sosiaalista huoltoa ja poliittista toimintakulttuuria koskeneet uudistukset ja parannukset, joita tehtiin vuosina 1933–1939. Etusijalla olivat geopoliittinen turvallisuudentunne, vahvistunut valtiollinen itsetietoisuus ja talouden kasvu.⁹⁹ Suhdanteet olivat metsäteollisuudelle suotuisat, ja bruttokansantuote nousi nopeammin ja tasaisemmin kuin monessa muussa Euroopan maassa. Sisäisten jännitteiden tasapainottamiseen pyrittiin muun muassa kunnallisdemokratian ja työläisten hyvinvoinnin kohentamisen avulla. Torpparilaki 1918 ja maanhankintalaki 1922 olivat kasvattaneet maata omistavaa luokkaa ja lieventäneet maaseudun sosiaalisia vastakohtia. Kuntien vastuulle oli 1920-luvulta alkaen tullut huolehtia myös sairaista, vaivaisista ja kodittomista, ja Kurkijollekin oli perustettu tätä tehtävää varten kunnalliskoti, joka oli sijoitettu kunnan omistukseen päätyneen Tervun tilan rakennuksiin.¹⁰⁰

Suomalaisen Karjalan-tutkimuksen uutena vahvana juonteena oli Vanhan Suomen historiantutkimus.¹⁰¹ Karjalan-tutkimus oli jo 1800-luvulla kytkeytynyt poliittiseen etnografiaan ja kansakunnan rakentamiseen, kun Karjala oli kansalliseepos *Kalevalan* myötä alettu nähdä suomalaisten kuviteltuna alkukotina ja heimokansojen asuinseutuna. Juuri 1920–1930-luvuilla alettiin Pohjois-Laatokan alueen erityistä ”maakunnallista” profilia rakentaa määrätietoisesti suomalaisiksi. Sen alueelle määriteltiin uusi maakunta, jolle annettiin nimeksi Laatokan Karjala. Taustalla vaikuttivat myös rajaseudun 1930-luvulla korostuneet maanpuolustusnäkökulmat: maan itäisiä reuna-alueita oli tehtävä suomalaisille tutuiksi maanpuolustustahdon nostattamiseksi.¹⁰² Tätä tarvetta ei ainakaan vähentänyt se, että Kannakselle Vuoksenjokilaaksoon rakennettiin Neuvostoliiton sotilaallista uhkaa uhmaten 1920–1930-luvuilla, paljolti valtion toimesta, Vuoksen vesivoimaa hyödyntävä teollisuus- ja sähköntuotantolaitosten keskittyminen.

Itsenäistyminen oli kuitenkin sysännyt Lopotin maantieteellisesti sekä Suomen että Kurkijoen kunnan periferiaan, ja Lopotin kaupallista merkitystä vähensi entisestään Pietarin-yhteyksien tyrehtyminen.¹⁰³ Lopotti säilytti asemansa Kurkijoen kunnan hallinnollisena ja kirkollisena keskuksena, mutta haaveet kauppalan asemasta jouduttiin hautaamaan.¹⁰⁴ Laatokan länsirannan laivaliikennekin keskittyi nyt satamiin, joilla oli rautatieyhteys muualle Suomeen, kuten Lahdenpohjaan. Vuonna 1912 vedetyn pistoraitteen ansiosta Lahdenpohjan satama oli noussut Laatokan tärkeimpien joukkoon ja säilyttänyt asemansa myös Venäjän-markkinoiden hiivuttua. Vuoden 1924 alusta Lahdenpohjalla oli asema kauppalana, ja Viipurin asemakaava-arkkitehti Otto-Iivari Meurman laati sille funktionalismin ihanteiden mukaisen, toiminnot erottelevan asemakaavan.¹⁰⁵ Kurkijoen kirkonkylän satamatoiminta lakastui, ja liikenne siirtyi pyörille. Lopotin kautta kulki Viipurin–Sortavalan maantie, ja säännöllisesti

liikennöivällä linja-autolla pääsi Elisenvaaran asemanseudulle, josta oli rata-yhteyksien myötä muodostunut kunnan liikenteellinen ja kaupallinen painopiste. Kasvusta kertoo myös se, että Elisenvaaraan haluttiin muodostaa oma seurakunta ja että sinne valmistui vuonna 1938 seurakuntatalo.¹⁰⁶

Viimeinen isku Lopotin taloudelle oli 1930-luvun lopulla käyttöön otettu, Lappeenrannasta Vuoksenniskan ja Elisenvaaran kautta kulkeva ratayhteys, jonka tarvetta perusteltiin paitsi talouden, teollisuuden ja liikenteen myös maanpuolustuksen näkökulmasta.

Maanpuolustus olikin kurkijokelaisille läheinen asia: lähes kymmenesosa pitäjän asukkaista kuului vapaaehtoiseen maanpuolustusjärjestöihin, kuten suojeluskuntaan, järjestöverkostoon, joka vastasi maanpuolustustyöstä vasta kehitteillä olevien puolustusvoimien rinnalla.¹⁰⁷

KANSALLISTETTUJA MUOTOJA

Itsenäistyminen Venäjän vallasta merkitsi myös sitä, että 1920- ja 1930-luvun Suomessa korostettiin maan asemaa yhtenäisenä kansallisvaltiona. Tähän ihanteeseen eivät kuuluneet sen enempää kommunismi kuin ortodoksinen usko. Venäläisinä pidetyt kulttuuripiirteet olivat sortovuosina saaneet negatiivisen arvolatauksen, ja ortodoksista uskoa pidettiin suomalaiselle kulttuurille vieraana, venäläisenä ilmiönä. Siksi aikakauden yhteiskunnallisessa ilmapiirissä suhde ortodoksiseen ja ortodoksikarjalaiseen kulttuuriin oli ambivalentti.

Räikeimmin vierastaminen näkyi suhtautumisessa ortodoksisiin kirkkoihin ja rukoushuoneisiin. ”Sortovallasta” muistuttamisen ohella pyhäkköjen koettiin välittävän venäläisiä kulttuurisia arvoja ja olevan siten ideologisesti latautuneita.¹⁰⁸ Siksi ortodoksisia kirkkoja ja kappeleita ei nähty vaalimisen arvoisena rakennustaiteena, vaan itsenäisyyden alkuvaiheessa ortodoksisia sotilas- ja seurakuntakirkkoja sekä Kannaksen huvilanomistajien rakennuttamia yksityisiä kirkkoja suljettiin, purettiin tai maallistettiin poistamalla ristit, kupolit ja ikonostaasit. Muutama kirkko muutettiin luterilaiseksi tai siirrettiin uuteen paikkaan ja muokattiin ulkoasultaan vähemmän ”venäläiseksi”.¹⁰⁹

Tämän lisäksi ortodoksinen kirkko, joka oli vuonna 1921 siirtynyt Moskovan patriarkaatin alaisuudesta Konstantinopolin patriarkaatin alaisuuteen, joutui virittämään kirkkoarkkitehtuuriaan ”kansallisempaan” suuntaan. Samoin kuin suomen kieltä ja suomalaista kulttuuria korostettiin ja kadun- ja sukunimiä suomalaistettiin, myös ortodoksista kirkkokulttuuria puhdistettiin vieraiksi määritellyistä aineksista. Suomen kreikkalaiskatolinen kirkko perusti vuonna 1925 ulkonaisten muotojen kansallistuttamiskomitean,¹¹⁰ ja julkisen rahoituksen ehdoksi tuli, että uusien kirkkojen piirustuksissa esiintyi ”puhtaan suomalaistyylinen” tai niin sanottua karjalais-bysanttilaista tai suomalais-karjalaisista suuntausta edustava pyhäkkö.¹¹¹ Tällä oli suora vaikutus siihen, millainen Lopottiin vuonna 1933 käyttöön vihitystä ortodoksisesta kirkosta – ensimmäisestä sitten 1650-luvun – tuli. *Suomen Kuvalehdessä* selostettiin, että se oli

arkkitehtuuriltaan ensimmäinen kansallistuttamiskomitean vaatimuksia vastannut kirkko, toisin sanoen ”ulkonaisilta muodoiltaan” aiempia ortodoksisia kirkkoja ”kansallisempi” ja ”suomalaisempi”. Se muistuttikin

suuresti meidän luterilaisia seurakuntatalojamme tai pieniä kirkkojamme, sillä kirkko on kaikin puolin suomalaistyylinen, eikä tavanmukaisia ”sipuleja” näemissään.¹¹²

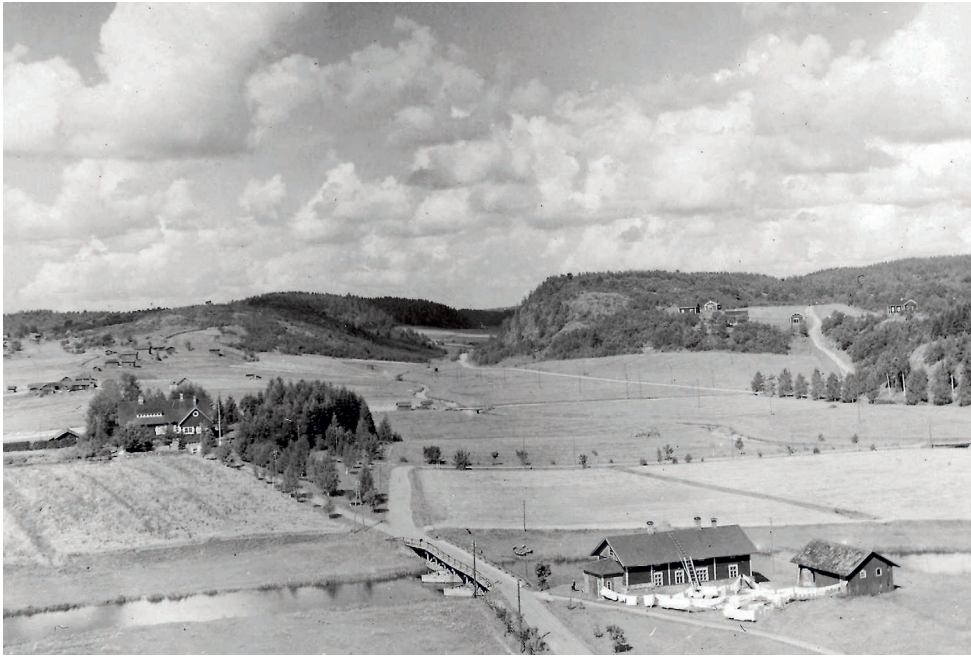
Käkisalmen Sanomissa kirkkoa kuvailtiin tyyliltään bysanttilaiskarjalaiseksi ja kiiteltiin sen pehmeänharmaata ulkoväritystä, joka ”sopeutui erinomaisesti vehreään ympäristöön”. Rakennustyylin kerrottiin olevan ”erikoinen”, koska sipulikupolien sijasta torneissa oli palloristit ja sakaristo oli kolmiosainen, toisin kuin aiemmissa kreikkalaiskatolisissa kirkoissa.¹¹³ Arvioissa kiinnitettiin lukijan huomio määrätietoisesti kirkon suomalaisiksi ja ei-venäläisiksi katsottuihin piirteisiin kuin rauhoitellen luterilaista valtaväestöä hyväksymään tämän uuden, maisemassa hyvin näkyvän ortodoksisen elementin.

Ortodoksisen Neitsyt Marian ilmestyksen kirkon lähes 30-vuotiseksi venynyt

Kurkijoen vuonna 1933 vihitty ortodoksinen kirkko. Rakennusmestari Johannes Brocken laatimat piirustukset vastasivat kreikkalaiskatolisen kirkon ulkonaisien muotojen kansallistuttamiskomitean vaatimuksia. Asemakartoissa № 57. Pekka Teräntö. *Kurkijoki-museo*

rakennushanke ilmensi hyvin niitä vaikeuksia, joita kansallisesti hyväksyttävän muotokielen hakeminen tuotti. Hanna Kemppi on selvittänyt, että aluksi projektia oli jarruttanut se, että kirkon rakennustoimikunnan hankkimissa piirustuksissa oli esiintynyt sipulikupoleita, jotka miellettiin aivan erityisen venäläiseksi ja siten kaihdettavaksi elementiksi. Kansallistuttamiskomitea olikin kehottanut toimikuntaa valitsemaan suunnitelman vuonna 1931 teettämästään kirkkojen ja rukoushuoneiden mallipiirustussarjasta, jonka oli laatinut arkkitehti Veikko Kyander.¹¹⁴ Vasta kolmas suunnittelija, rakennusmestari Johannes Brocke, oli onnistunut kehittelemään ehdotuksen, joka oli tyydyttänyt kansallistuttamiskomitean toiveita. Se oli klassistinen, kuutiomaisella päätytornilla varustettu ristikirkko, jossa oli bysanttilaisvaikutteinen, kahdeksankulmainen kupoli ja räystäältä kaartuva katto. Ilman niitä se olisi ulkoisen arkkitehtuurinsa puolesta käynyt luterilaisesta, mistä sitä myös kiiteltiin.¹¹⁵

Lopotissa oli nyt ensi kertaa sitten 1650-luvun sekä luterilainen että ortodoksinen kirkko: ensin mainittu koko kylämaisemaa hallitsevalla vuosisataisella paikallaan joenrantakalliolla, viimeksi mainittu kylän laita-alueen metsäisellä nyppylällä. Kirkkojen keskinäinen hierarkia tuli näin myös maisemassa selväksi. Kuten maantieteilijä Petri J. Raivo on todennut väitöskirjassaan, ortodoksisuuden visuaalinen näkyvyys täytyi 1920- ja 1930-luvulla sovittaa valtaväestön sietokyvyn rajoihin.¹¹⁶ Tässä on nähtävissä luterilaissuomalaisen ja venäläiseksi mielletyn ortodoksisen kulttuurin kohtaaminen, jossa valtakulttuurin keino ratkaista kokemansa ja poliittisista syistä kärjistynyt kulttuurinen konflikti oli rakennusten käyttötarkoituksen tai arkkitehtonisen ilmeen muuttaminen ja puhdistaminen vieraista elementeistä sekä suomalaisen kulttuurin merkityksen korostaminen. Kansallistetuista muodoista ja jumalanpalvelusten suomenkielisyydestä huolimatta ortodoksisia kirkkoa kohtaan tunnetut epäluulot eivät Suomessa laimenneet.

Koulutilan tilanhoitajan talo ja koulutilan sauna Linnamäeltä nähtyinä, asemakartoissa N° 73 ja 74. Taustalla häämöttää Pohjiin kylä. Laina Paateron kotialbumi. *Tapio Nikkarin yksityiskokoelma*

PIENVILJELYSIDEOLOGIAN NÄYTEIKKUNA

Kurkijoen asutusmaisema oli 1920–1930-luvuille tultaessa vaikiintunut sitten isonjaon, jossa talonpoikien talot oli sijoitettu keskelle omia maitaan ja kustakin talosta ja perheestä oli tullut itsenäinen maatalousyksikkönsä. Kotitalon ikkunasta avautuivat näkymät perheen pelloille ja laitumille, jotka hyvin hoidettuina tarjosivat pientilallisellekin toimeentulon. Merkittävä tulonlähde oli myös metsä, ja Karjalan radan ansiosta puutavara liikkui. Maat ja rakennukset siirtyivät perintötiloina sukupolvelta toiselle, ja jatkuvuus vahvisti sitoutuneisuutta, jolla tilaan ja sen kehittämiseen suhtauduttiin.

Uudessa itsenäisessä asemassaan Suomi pyrki ja joutui turvaamaan taloudellista riippumattomuuttaan ja elintarvikeomavaraisuuttaan, ja halvan venäläisen viljan tuonnin loputtua maataloutta kehitettiin aiempaa suunnitelmallisemmin.¹¹⁷ Kurkijoella viljelysala oli suonraivauksen ansiosta kasvanut jo vuosina 1905–1920 huomattavasti ja vuosina 1920–1930 vielä 30 prosenttia.¹¹⁸ Vuonna 1932 pitäjässä oli peltoa 10707 hehtaaria, mikä oli lähes neljäsosa kunnan 53770 hehtaarin maapinta-alasta.¹¹⁹ Vuonna 1939 viljeltyä maata oli jo 12611 hehtaaria ja viljelmiä noin 1100, kooltaan keskimäärin 11 hehtaaria. Vaikka tilakoko ei ollut suuri, Kurkijoki oli muutamassa sukupolvessa kehittynyt yhdeksi Karjalan tuottoisimmista maanviljelyspitäjistä.¹²⁰

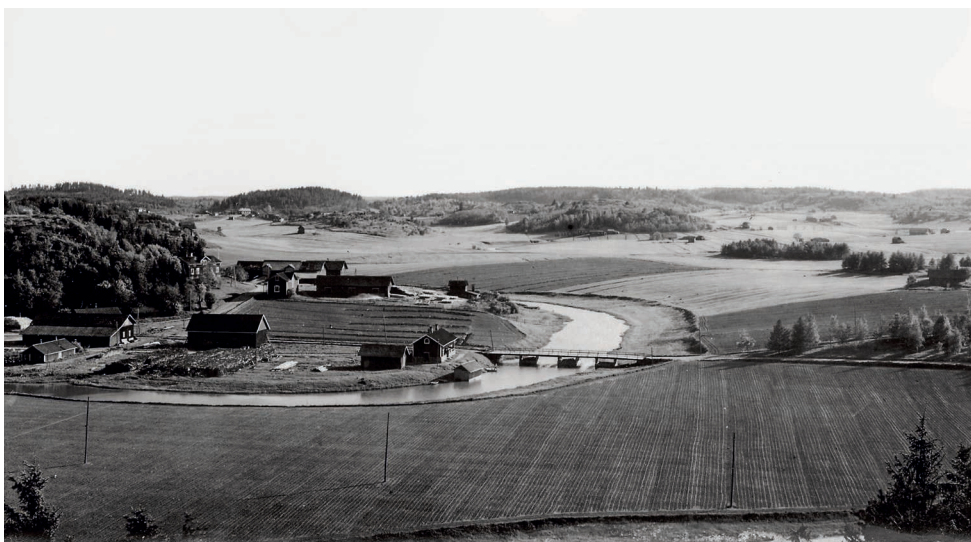
Peltoviljelyn ohella puutarhaviljely kukoisti. Vuosikymmenen alussa Kurkijoen koulutilalla kasvoi 96 omenapuuta ja 722 marjapensasta, Suohovissa 63 omenapuuta, 1310 marjapensasta ja 504 koristepensasta, ja molemmilla tiloilla hoidettiin lämmitettäviä, lasiseinäisiä kasvihuoneita.¹²¹ Maatalousoppilaitoksilta, maanviljelysseuroilta ja maamiesseuroilta olikin Kurkijoella saatu jo pitkään mallia paitsi peltoviljelyn myös omenapuiden, marjapensaiden ja sellaisenkin uutuuden kuin tomaatin viljelyyn. Marttayhdistysten puutarhaneuvonnan tuloksena pihoilta oli ilmestynyt kasvimaita ja puutarhatilkkuja, joilta tuli ruokapöytään kaalin ja lantun oheen porkkanaa, punajuurta, retiisiä, salaattia ja raparperia. Kurkijoen martat järjestivät myös mallikkaaseen taloudenpitoon kannustavia kilpailuja, kuten kotitalon ympäristön kaunistamiskilpailun.¹²²

Talvi Särkijärvellä 1930-luvun kuvassa. Pekka Kyytisen kokoelma. KK.
MVK. MV

Viljelysmaisemaa Linnamäeltä kuvattuna, etualalla koulutilan suuri talousrakennus. Kuva-arkisto. *Lappeenrannan museot*

Kurkijoen koulutilan ja Raholan kylän peltoja mahdollisesti 1910-luvun alkupuolella. Vasemmassa laidassa kohoaa Linnamäki. *KRK*

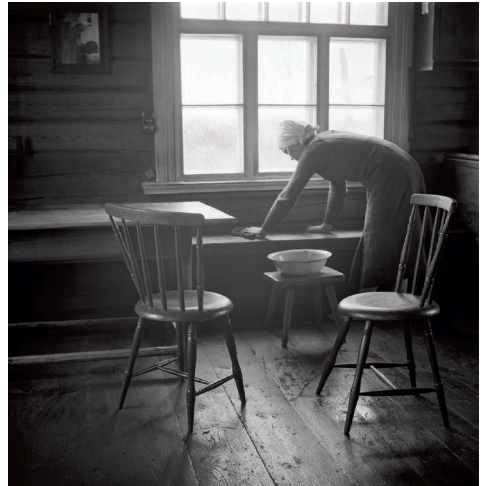
Kyytisen suvun taloja maisemia Kurkijoen Särkijärvellä 1943. Pekka Kyytisen kokoelma. *KK. MVK. MV*

Pienviljelijän elämäntapaa tuki osuustoiminta, joka edisti maaseudun taloudellista kehitystä ja antoi pientilallisillekin mahdollisuuden kehittää elinkeinoaan.¹²³ Lopotin ensimmäisen osuuskaupan, Kurkijoen Osuuskaupan taustalla oli maanviljelysopiston henkilökunta, ja sille oli perustamisvuonna 1907 valmistunut pääkadun varteen oma liiketalo.¹²⁴ Osuustoimintapohjalta 1911 järjestetty Osuusruokala Kurki tarjosi kauppakadulla ruokaa, kahvia, teetä ja virvokkeita sekä vuokrasi asuntoja jäsenilleen.¹²⁵ Pankkien rinnalla Kurkijoen kylässä toimi paikallisia osuuskassoja, jotka myönsivät jäsenilleen lainoja esimerkiksi uusien maanmuokkausvälineiden ja lannoitteiden hankkimiseen.¹²⁶ Kurkijoki olikin muun Laatokan Karjalan ja Kannaksen tapaan edistyksellistä ja kehittyntä maatalousaluetta. Historiantutkija Tapio Hämynen on jopa nimittänyt 1930-luvun Kurkijokea ”pienviljelysideologian näytekkunaksi”.¹²⁷

Sitä vastoin teollisuus oli Kurkijoella pienimuotoista. Alholla, Sorjossa ja Mikrilässä toimi sahalaitoksia, Soskuassa pyöritettiin vesivoimalla raamisahaa, särmäyssahaa, höyläkonetta ja pärehöylää, ja pitäjässä oli sorvarinliikkeitä ja puusepäntehtaita. Elisenvaaraan oli liikenneyhteyksien ja sopivan savilaadun ansiosta syntynyt tiiliteollisuutta ja muuta yritystoimintaa, ja 1930-luvun lopulla siellä oli pieni sementtivalimokin. Kunnan tärkein teollisuuslaitos oli silti Kurkijoen Osuusmeijeri Oy. Lisäksi Kurkijoella toimi pieniä kylämeijereitä.¹²⁸

Kunnan valtaväestö oli 1930-luvun lopulla suomenkielistä ja luterilaista, kuten Laatokan länsirannikolla yleensäkin. Myös sivistyneistö ja pienen Sorgbyn eli Sorjon kylän asukkaat, jotka olivat ruotsinkieliseltä Pohjanmaalta 1860-luvun nälkävuosien jälkeen muuttaneiden jälkeläisiä, olivat pitkälti suomalaistuneet. Ortodoksien osuus kunnan väestöstä oli 1930-luvulla viiden prosentin luokkaa, ja he kuuluivat Tiurulan ortodoksiseen seurakuntaan, jolla oli vanhastaan kirkko Hiitolan Tiurulassa.¹²⁹ Yhteiskunnallisen ja vapaa-ajan toiminnan on kuvailtu olleen aktiivista: Lopotissa oli vuodesta 1882 Vapaa Pallosammutuskunta, vuodesta 1893 nuorisoseura ja vuodesta 1904 raittiusseura. Kurkijoen Marttayhdistys oli aloittanut toimintansa vuonna 1905 ja Maalaisliiton paikallisosasto vuonna 1905. Työväenyhdistys perustettiin vuonna 1904, joskaan kurkijokelaiset eivät suurelta osin itsenäisinä pienviljelijöinä tarjonneet erityisen hedelmällistä maaperää työväenliikkeelle.¹³⁰

Elisenvaaraa ja Lopottia lukuun ottamatta kunnan kylät olivat perinteisiä maanviljelyskyläitä, ja vallitsevana oli melko tasa-arvoinen, maansa omistava maatalousväestö.¹³¹ Kolme neljästä hankki elantonsa maa- ja metsätaloudesta. Vuoden 1939 eduskuntavaaleissa kurkijokelaiset äänestivät vilkkaimmin Maalaisliittoa, ja joka viides äänesti sosialidemokraatteja. Lopotti ja Elisenvaaran keskustaajama poikkesivat muista kylistä sosiaaliselta rakenteeltaan, sillä niissä asui virkamiehiä, kauppiaita, opettajia, käsityöläisiä ja työläisiä, Elisenvaarassa myös rautatieläisiä, ja elämää vilkastuttivat maatalousalan opiskelijat. Maapinta-alaltaan 536 neliökilometrin kokoisessa kunnassa laskettiin vuoden 1939 lopussa olevan kirjoilla 10032 asukasta.¹³²

Tupaa pestään Särkijärvellä. Pekka Kyytisen kokoelma.
KK. MVK. MV

Isäntä tuvassa Raamatun ääressä Särkijärvellä
1930-luvun lopulla. Pekka Kyytisen kokoelma. KK. MVK.
MV

Kesselin talo 1930-luvulla Kurkijoen Särkijärvellä, etualalla riipi. Pekka Kytisen kokoelma. KK. MVK. MV

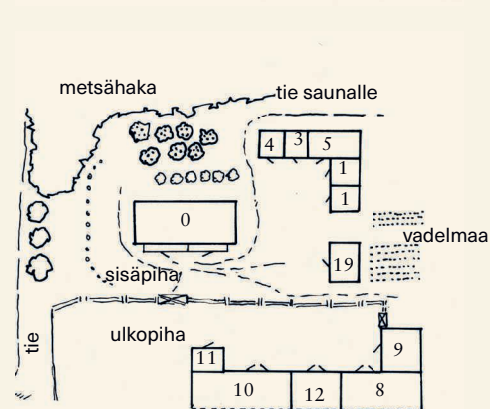
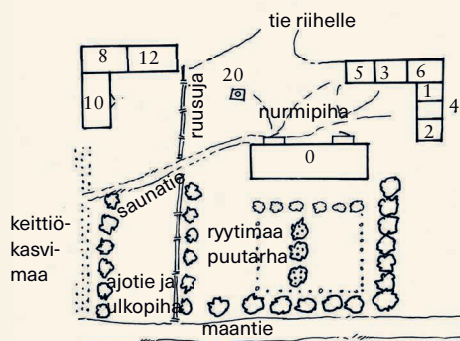
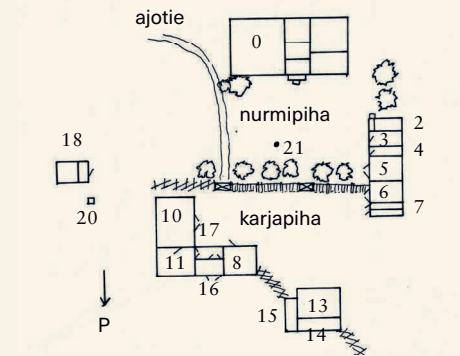

Vedenkantoa Kytisen talolla Kurkijoen Särkijärvellä 1930-luvun kuvassa. Pekka Kytisen kokoelma. KK. MVK. MV

Valtaosa Kurkijoen kunnan alueen rakennuksista oli 1930-luvulla hirsirunkoisia, ja salvorakentaminen oli edelleen vallitsevana rakennustapana, kuten Suomen maaseudulla ja kirkonkylissä yleensäkin. Kivestä tai puna- tai sementtitiilestä oli rakennettu lähinnä meijereitä, navettoja, kouluja ja veturihalleja.

Kurkijoen kauppakylän puolella rakentamista sääteli rakennusjärjestys ja opiston puolella valtio. Rakennuksia teetettiin ammattikirvesmiehillä, mutta ainakin maanviljelyskylissä rakennettiin yhä paljolti omatoimisesti ja ilman viranomaisten puuttumista. Kunnallisesta rakennus- ja korjaustoiminnasta huolehti rakennustoimikunta, jonka kokouksissa istui pöytäkirjoista päätellen kansakoulujen johtokunnan edustajien ohella yleensä kirvesmiehiä ja kivityömies. Toimikunta hankki piirustukset kunnallisia rakennuksia varten, pyysi urakkatarjoukset ja valvoi rakennustöitä sekä kunnan omistamien rakennusten korjauksia. Rakennuksista huolehtivan kunnanrakennusmestarin toimi perustettiin vuonna 1938.¹³³ Useimmat julkiset rakennukset, samoin kuin oppilaitosten talousrakennukset, oli suunnitellut arkkitehti tai rakennusmestari.

Kunnallinen rakennustoiminta keskittyi 1920–1930-luvuilla koulurakentamiseen, sillä vuoden 1921 oppivelvollisuuslain myötä oppilasmäärät kasvoivat. Kurkijoelle perustettiin lyhyessä ajassa seitsemän uutta kansakoulua, ja 1930-luvun lopulla niitä oli toiminnassa 18.¹³⁴ Koulujen rakentamista oli epäilemättä ohjannut kouluhallituksen vuonna 1892 julkaisema mallipiirustuskokoelma, jonka avulla oli pyritty takaamaan maaseudulle pystytettävien koulurakennusten tekninen ja rakennustaiteellinen taso, edullisuus ja toiminnallisuus. Kokoelman ohjeiden mukaisesti koulut oli varustettu pönttöuunein ja korkein seinäpaneelin, seinät ja lattiat oli maalattu.¹³⁵ Rakennusmateriaalit tuotiin pääosin lähiseuduilta ja niitä kierrätettiin purkutaloista. Kunnan rakennuslautakunnan ja -toimikunnan koulurakentamista koskevat pöytäkirjat kertovat, että Alhon koulun lisärakennusta varten hankittiin 1920-luvun alussa

- 0 päärakennus
- 1 aitta
- 2 vaateaitta
- 3 eloaitta
- 4 liha-aitta
- 5 halkoliiteri
- 6 kalusto- eli kärriliiteri
- 7 ulkokuoneet
- 8 talli
- 9 sikala eli sikopahnat
- 10 navetta eli liävä
- 11 lampola
- 12 heinä- eli olkliiteri
- 13 riihi
- 14 kuomina
- 15 latukka
- 16 pintaliiteri
- 17 liiterikatos
- 18 sauna
- 19 maito huone
- 20 kaivo
- 21 lipputanko

Maalaistalojen pihapiirejä Kurkijoen Särkijärveltä 1950-luvun lopulla muisteltuina. Kahden ylemmän piirroksen pihapiiristä muistellaan, että nurmipihaa pilkkutti valkoapila ja että ajotie oli pohjustettu ja hiekoitettu. Alimmaisen piirroksen pihasta muistellaan, että siinä kasvoi syreenejä, omenapuita, pihakoivu, -raita, -pihlajia ja -tuomia, "portinpielusnäre" sekä humalia. Lisäksi oli kukkapenkki. Piirroksen tekijän, lähteenä kansatieteelliset kyselytutkimukset, kysely 4 (Vanhat pihat), 1958. Kansatieteen aineistot. MVA. MV

Viljanpuintia Särkijärvellä. 1930-luvun Kurkijoen maaseudulla talousrakennuksissa oli myös korsikattoja, kuten kuvan riihessä. Pekka Kyytisen kokoelma. KK. MVK. MV

Kurkijoen koulutilan vuonna 1937 uudistettu navetta siiloineen maaliskuussa 1940. Asemakartoissa № 85. Sotamuseo

Kauppatua 1930-luvulla. Äärimmäisenä vasemmalla kunnantalo ja oikealla luterilainen kirkko. *KRK*

Elisenvaaran suojeluskuntatalo valmistumassa heinäkuussa 1929. Arkkitehtuurissa on muodikasta heijastusta 1600-luvun ruotsalaisesta arkkitehtuurista. Karjalan Liiton kokoelma. *HK. MVK. MV*

Kurkijoen kunnantalon klassistinen pääjulkisivu rakennusmestari Y. A. Hagbergin suunnitelmassa vuodelta 1934. Asemakartoissa № 20. Kartat ja piirustukset. Rakennuspiirustukset 1932–1939. *KKKA. KA*

ostotavarana lähinnä naulat, sementti, tiilet ja lasi. Hirsien laatu määriteltiin tarkasti: tukit piti kaataa tammikuussa, ja hirsien tuli olla seitsemänmetrisiä, latva-puolelta kahdeksantuumaisia, ”petäjäisiä ja suorina eikä väärikkäitä”. Välipohja piti täyttää sammalella ja savella. Luonnonvalon määrä luokahuoneissa maksimoitiin suurilla ikkunoilla: maantienpuoleisten ikkunoiden mitoituksi määrättiin puolitoista metriä kanttiansa.¹³⁶ Kurkijoen koulujen joukossa kunnallinen ylpeydenaihe oli vuonna 1932 valmistunut Elisenvaaran yhteiskoulu, osin kolmikerroksinen hirsilinna, jonka suunnitteli elisenvaaralainen rakennusmestari Heikki Kaartinen. Koulun tilaohjelma oli uudenaikainen: siinä oli luonnonhistorian erikoisluokka kokoelmahuoneineen, voimistelu- ja juhlasali näyttämöineen, kotitalousluokka sekä pieni opetuskeittiö.¹³⁷ Tervuon muurattiin vuonna 1929 ja Suohoviin 1934¹³⁸ kompaktit, vaatimattomat kansakoulut sementtitiilistä, ja tiilirunkoisena toteutettiin myös uusi kunnantalo Kurkijoen kunnan valtiolta ostamalla maalla. Joulukuussa 1935 vihitty kunnantalo, jonka oli suunnitellut Viipurin läänin maanviljelysseuran rakennusmestari Y. A. Hagberg, oli taloteknisesti Lopotin edistyksellisin: siinä oli vesikiertolämmitys pannuhuoneineen, juokseva vesi sekä viemäri.¹³⁹ Näissä julkisten rakennusten hankkeissa pysyttiin riisutussa arkkitehtuurissa, joka oli hengeltään lähinnä klassistista.

Lämmitetyissä hirsirakennuksissa oli yleensä tuulettuva täytepermanto eli rossipohja. Ratkaisua oli suositeltu Ruotsissa ja Suomessa kestävämmän puurakentamisen nimissä jo 1700-luvulla, kun taas Baltian ja Venäjän rakentamiseen se ei juurikaan levinnyt. Rakennuksissa oli satula-, auma- tai mansardikatto ja vesikatteena useimmiten höyläpäreitä tai kolmiorimahuopa. Kalliita peltikattoja oli vain valtion ja kirkon rakennuksissa. Lopotissa talot oli lauta-verhoiltu tai vähintään maalattu. Vaatimattomammissa rakennuksissa oli yleensä kapeahko, vaakasuuntainen ponttilaudoitus ja hillitty, vaaleaksi sävytetty öljymaali taikka pystysuuntainen peiterimalaudoitus ja punamultakeittomaali, valkoisella pellavaöljymaalilla käsitellyt ikkunat sekä nurkkalaudat. Tärkeämissä rakennuksissa näkyi vaikutusta nikkarityylistä, joka oli tullut Lopotissa tunnetuksi jo ensimmäisen kansakoulun sekä maanviljelysopiston ja -koulun rakennuksista.¹⁴⁰ Niissä käytetyt erisuuntaiset laudoitukset ja koristeaiheet toistuivat yksinkertaistettuina kirkonkylän talojen julkisivuissa ja ikkunoita kehystävissä vuorilaudoissa. Erityisen suosittu koriste oli yläpohjan kohdalla kulkeva sahalaitainen vaakalista. Ikkunat olivat yleensä kaksinkertaisia ja kuusiruutuisia taikka T-karmi-ikkunoita.

Talojen pohjakaavana tavallinen oli suorakaide tai L-muoto, ja huoneet olivat käyttötarkoitukseltaan eriytyneitä. Ne oli usein tapetoitu ja maalattu, ja ne lämmitettiin kaakeliuuneilla tai peltikuorisilla pönttöuuneilla. Keittiössä tai tuvassa oli leivinuuni. Oli myös poikkipäädyllyisiä taloja ja varsinkin maanviljelyskylissä taloja, joiden sisäänkäynti oli poikkipäädyn alle rakennetusta umpikuistista. Lasiveranta oli harvinaisempi.¹⁴¹

Maanviljelyskylissä talonpoikainen pihapiiri sijaitsi vanhastaan usein tien, järven tai joen ääressä. 1930-luvun valokuvien ja Kurkijoelta kansatieteelliseen kyselytutkimukseen 1958 saatujen vastausten perusteella oli tavallista, että asuinrakennus, aittarivi ja karjasuoja järjestettiin toisiinsa nähden suorakulmaisesti.¹⁴² Asuinrakennuksen paikka oli pihan kuivimmassa ja korkeimmassa kohdassa, mieluusti itä-länsisuuntaisesti siten, että pääovi jäi päivän puolelle.¹⁴³ Pääjulkisivuna ei ollut pääty, kuten usein Venäjällä, vaan pikemminkin rakennuksen pitkä sivu. Monesti asuinrakennukset olivat laudoitettuja ja maalattuja, mutta koristeluksi saattoi riittää esimerkiksi taloa yläpohjan kohdalla kiertävä vaakalista. Asuinrakennuksissa oli tavallisesti pärekate, kun taas talousrakennuksissa esiintyy 1930-luvun valokuvissa päre-, korsi- ja malkakattoja.

Perinteisin pohjakaava kylillä oli ikivanha paritupa, jossa oli porstuan perällä ruoka-aitta ja tuvan kyljessä kamareita. Tupa oli yleensä talon rungon syvyinen, ja sen ikkunoista kaksi oli päätyseinässä. Valistus- ja neuvontatyön vaikutuksesta osa tuvasta oli voitu erottaa hygieenisyyden nimissä kaupunkilaiseen malliin keittiöksi ja varustaa se tehdasvalmisteisella rautahellalla. Pekka Kyytisen 1930-luvun valokuvissa Särkijärven kylässä askaroidaan hirsiseinäisissä, usein seinäpaperoiduissa ja rintaneloiduissa tuvissa, joissa on vaaleiksi maalatut peiliovet, perinteiset seinäpenkit ja sähkövalo, toisinaan pelkkä paljas hehkulamppu. Leipää leivotaan ikkunasta lankeavassa valossa ja paistetaan suurissa leivinuuneissa.¹⁴⁴ Ortodoksien tupiin kuuluivat käsienpesupaikka ovensuussa ja vastakkaisessa ulkonurkassa pyhäinkuva eli *obraz*.

Seudulle perinteistä, maapohjaisista lantanavetoista¹⁴⁵ oli meijerien hygieenisyyksivaatimusten vuoksi luovuttu, ja lypsykarja märehti hirs- tai kivi-seinäisissä luontinavetoissa, joista lanta luotiin päivittäin erilliseen lantalaan. Navettoja rakennettiin myös sementtitiilistä ja talousrakennusten lattioita valettiin sementistä.¹⁴⁶ Uusinta uutta edustivat Kurkijoen ja Suohovin koulutilojen sekä Tervun suurnavetat. Ne oli varustettu vesijohdoilla ja painevedellä, joka voitiin johtaa navettaan automaattisesti täyttyviin juomakuppeihin. Tervun 1890-luvun kivilavetan sisätilat oli uudistettu vuonna 1930 teräsbetonisin pilari-palkkirakentein, samoin kuin Kurkijoen karjanhoitokoulun kivilavetassa, joka oli modernisoitu tuulisen vappupäivän 1937 tuhoisan tulipalon jälkeen.¹⁴⁷ Paikalla valetut teräsbetonirakenteet oli suunnitellut betonirakenteisiin perehtynyt helsinkiläinen insinööri-toimisto Hannelius & Oksanen.¹⁴⁸ Betonista valettuihin lattioihin oli upotettu lanta- ja virtsakourut, ja lavetan toiseen pätyyn oli muurattu AIV-tornit, joissa säilöttiin tuorehempaa kemisti Artturi Ilmari Virtasen 1920-luvulla kehittämällä menetelmällä. Pihapiiriin ja viljelysmaisemaan kuuluivat lisäksi lukuisat aidat ja aidatut karjakujat, joita pitkin karja ajettiin laitumelle ja takaisin navetalle. Viileiksi säilytystiloiksi oli kuoppia ja kellareita, heinän varastointiin latoja. Vanhastaan ulkona seipäillä kuivattu vilja kuivattiin ja puitiin paikoin yhä riieissä, mutta tavallisempaa oli käyttää puintikonetta ja tarvittaessa kuivuria.

Kirkkokansaa kauppakadulla 1920- tai 1930-luvulla. Katua reunustavat sähkö- ja puhelinpylväät johtoineen. Pekka Kyytisen kokoelma. Karjalan Liiton kokoelma. HK. MVK. MV

Samalla kun talonpoikainen elämäntapa oli kiihtyvästi muuttumassa ja toimeentulo kohentumassa, talonpoikaistaloja ja pihapiirejä nykyaikaistettiin. Neuvoa sai esimerkiksi maanviljelys- ja talousseurojen kautta taikka pientalo- ja maatilarakentamisen tarpeisiin laadituista rakennusoppaista sekä malli- ja tyyppipiirustussarjoista. Eino Heikinmaa on muistellut Kurkijoen Saareksesta, että hänen isänsä rakennutti taloon vuonna 1936 suuren navetan Itä-Karjalan Maanviljelysseuran rakennustoimiston piirustusten mukaan. Isä kaatoi puut talvella, lautatavara tehtiin Tyrjän myllyllä, ja parrut veisti ammattilainen.¹⁴⁹ Vanhanaikaisina käyttöä vaille jääneitä talonpoikaisia rakennuksia siirreltiin jo paikoin kirkonkyliin kotiseutumuseoiksi ja talonpoikaista esineistöä koottiin talteen näytteille pantavaksi. Lopottiinkin oli Elisenvaaran maamiesseuran aloitteesta kaavailtu kotiseutumuseota, joka oli ollut tarkoitus avata vuonna 1938 Linnamäen juuressa Lars Sonckin piirtämässä jyvääitassa. Suunnitelma oli kariutunut siihen, että aitta oli vappupäivän 1937 tulipalossa tuhoutunut.¹⁵⁰

Kunta oli sähköistetty, ja oli taloja, joissa oli juoksevan veden ohella puhelin ja radio. Kurkijokelaiset rakennukset olivatkin hyvin varusteltuja, ja maan syrjäisempiin seutuihin verrattuna Kurkijoen asuinolot ja tilat olivat suorastaan edistyksellisiä. Kurkijoki oli koko maan mittapuulla edistyksellinen maatalouspitäjä, jossa karjaakin hoidettiin sähkövalossa ja ruokittiin AIV-rehulla.

Kaikkiaan voi todeta, että Kurkijoen pitäjän rakentaminen ja arkkitehtuuri eivät käytännössä poikenneet aikakauden rakentamisesta Suomessa yleensä. Lähiseutuihin verrattuna hiukan poikkeuksellisena voi kuitenkin pitää sitä, että 1930-luvun uutta arkkitehtuurisuuntausta funktionalismia ei Kurkijoella

Elisenvaaraa lukuun ottamatta juurikaan nähty. Tämä lienee johtunut koko maata vuosina 1929–1935 koetelleesta lamasta, Lopotissa myös talouden yleisestä taantumisesta. Säästöpankit ja osuusliike, jotka halusivat arkkitehtuurillaan luoda nykyaikaista ja edistyksellistä imagoa kautta maan, rakennuttivat kyllä funktisliiketaloja lähiseuduille, ennen kaikkea Lahdenpohjaan, mutta Kurkijoella tyydyttiin useimmiten varovasti modernisoimaan olemassa olevia myymälärakennuksia.¹⁵¹ Poikkeuksia olivat Elisenvaaraan pystytetty Mäkitalon liikerakennus, joka oli tyylipuhdas, valkeaksi rapattu funktistalo,¹⁵² ja SOK:n rakennusosastolla laaditut suunnitelmat: arkkitehti Valde Aulanko suunnitteli vuonna 1937 Sorjoon pienen funktistyyllisen, pulpettikattoisen ja lautaverhoillun tyyppimyymälän, ja Erkki Huttunen signeerasi vuonna 1935 Kurkijoen Osuuskaupan vanhalle hirsirunkoiselle Lopotin-myymälälle julkisivun ja sisustusten uudistuspiirustukset, vuonna 1938 piirustukset varasto- tai myymälärakennuksesta.¹⁵³ Viimeksi mainittu olisi ollut satulakattoinen puurakennus funktionalismille ominaisin niukoin räystäin ja nauhamaisin ikkunoin, ja lastaussiltaa olisi suojannut virtaviivainen katos.

Elämä Kurkijoella oli vakiintunut uomiinsa tavalla, jota kuvanee hyvin Maria Lähteenmäen kiteytys 1930-luvun Suomesta ”itseensä käpertyvänä onnen maana”. Sitä leimasivat koti- ja perhekeskeisyys sekä pyrkimys turvallisuudentunteeseen.¹⁵⁴ Tämä turvallisuus oli pian järkkövä.

Näkymä Linnamäeltä opiston yli kauppakylään, päivätty 18.3.1940. *Sotamuseo*

LOPOTIN KADUILLA 1930-LUVUN LOPUSSA

Syksyllä 1939 ilmassa oli sodan uhka. Maailmanpoliittinen ilma-
piiri oli kiristynyt 1930-luvun loppua kohti. Saksa oli vuonna 1938 vallannut
Itävallan ja ominut osia Tšekkoslovakiasta. Saksan ja Neuvostoliiton keskinäi-
sen Molotov–Ribbentrop-sopimuksen salaisessa lisäpöytäkirjassa Suomesta
oli elokuussa tullut osa Neuvostoliiton etupiiriä. Syksyllä 1939 Neuvostoliitto
ja Saksa jakoivat Puolan, ja suursotaan valmistautuva Neuvostoliitto ehdotti,
että Suomi vuokraisi Neuvostoliitolle Leningradin turvallisuuden kannalta
merkittäviä alueita taikka vaihtaisi alueita Kannakselta, ulkosaaristosta sekä
Hangosta alueisiin Itä-Karjalasta. Suomi ei suostunut näihin vaatimuksiin,
mutta neuvottelut olivat vielä kesken, kun Neuvostoliiton sotilaalliset joukot
vyöryivät marraskuun 1939 viimeisenä päivänä Suomen rajan yli. Syttyi 105
päivää kestänyt talvisota.¹⁵⁵

Kurkijoen pitäjä pysyi kautta sodan asuttuna, sillä maataisteluiden rintama-
linjat jäivät kauas. Miltä Lopotissa näytti talvisodan aikaan?

Luonnonkauniilla paikalla sijainnut Lopotti oli rakenteeltaan tiivis
ja raittimainen, ilmeeltään ja mittakaavaltaan yhtenäinen kirkonkylä. Sen tänään-
kin havaittavissa oleva perusrakenne oli kehittynyt vuosisatojen saatossa luonnon-
muotojen ja vesistöjen ohella valtaa edustavien rakennusten paikkojen mää-
rittämänä. Kylän rakenne ja hierarkkiset painopisteet perustuivat Ruotsin
vallan aikana 1600-luvulla vakiintuneisiin kirkon ja hovin paikkaan, vanhoi-
hin maantielinjauksiin, isonjaon jälkeiseen tonttijakoon sekä vuonna 1875
vahvistetun rakennusjärjestyksen säätelevään ja ohjaavaan vaikutukseen joen
ja korkeiden kallioiden rajaamassa tilassa. Rakennusjärjestys oli määrittänyt
myös rakentamisen tiheyttä ja rakeisuutta sekä määrännyt rakentamaan kes-
kusta-alueella kookkaita taloja. Vaikka rakennusjärjestys antoi melko ylimal-
kaisia määräyksiä ja tavoitteli edustavaa ilmettä vain rakennusten kokoa ja
sijoittelua säätelemällä, tuloksena oli varsinkin pääkadulla mittasuhteiltaan ja

Poseerausta vastikään valmistuneen Keski-Karjalan Osuusliikkeen myymälän edessä kauppakylässä vuonna 1939. Kuva-arkisto, valokuvat. *Lappeenrannan museot*

sijoittelultaan säädelty mutta samalla vaihteleva rakennuskanta. Lopputulos oli kuin pienessä suomalaisessa puukaupungissa.

Kylämaisema, joka oli vielä 1900-luvun alun valokuvissa ollut avara, karu ja kallioinen, oli vihertynyt kuusista, syreeneistä, omenapuista ja marjapensaista, ja pihapiirit olivat saaneet puutarhamaisemman ilmeen. Joki jakoi kylän kahtia kauppakyläksi ja opistoksi, joka sijaitsi Raholan kylän mailla. Kauppakylän selkärankana kulki maantien nauha, noin kilometrin pituinen kauppakatu, joka tuli Elisenvaaran suunnasta. Se kaarsi maamerkkimäisen, okrankeltaisen kirkon ohitse itään, jatkaakseen pohjoiseen kohti Lahdenpohjaa ja Sortavalaa. Kirkon kohdalla maantie haarautui joen yli opiston puolelle ja jatkoi Linnamäen vieritse kohti Hiitolaa.

Kauppakatua reunustivat pääosin yksikerroksiset hirsirunkoiset talot, jotka pitkittäissuuntaisesti maantielinjaan kiinni sijoitettuina muodostivat lähes kaupunkimaisen tiiviin katutilan. Talojen taakse jäivät suuret talousrakennusten rajaamat pihamaat, jotka olivat taaimmaiselta reunaltaan rakentamattomia. Epäedustavat elementit, kuten makkihuoneet ja lantavarastot olivat piilossa katseilta, sillä niitä ei saanut sijoittaa kadun varteen.¹⁵⁶ Ainoa poikkeus rakennusjärjestyksen määräyksistä oli uusi kunnantalo, joka ei asettunut katulinjaan vaan kohosi keskellä tonttiaan. Komeimpia ja kookkaimpia rakennuksia oli suojeluskuntatalo, entinen maakauppias Räcköläisen vinkkelitalo, jonka suojeluskunta oli ostanut vuonna 1937 ja korottanut osin kaksikerroksiseksi.¹⁵⁷ Se sijaitsi maantien varressa kylän keskusalueella, missä rakennusjärjestys vaati rakennuksilta vähintään kuuden sylon eli noin 10,70 metrin pituutta. Talossa

toimi Lotta Svärd -järjestön perustama Lottala ravintoloineen ja matkustajakoteineen. Katua alaspäin kohosi suuri vapaapalokunnan talo, joka tarjosi kirkonkylän parhaat tilat juhlatilaisuuksien ja iltamien järjestämiseen. Sen pihassa oli kalustovaja letkunkuivatustorneineen.¹⁵⁸

Kolmas suuri maallinen rakennus, kansakoulu, sijaitsi Mammalanmäen juuressa samalla paikalla kuin ensimmäinen kansakoulu, joka oli tuhoutunut tulipalossa toukokuussa 1896.¹⁵⁹ Sairaalastakin haaveiltiin: sairastupayhdistys ja kunta olivat vuonna 1938 hankkineet tarkoitusta varten yhteisponnistuksena entisen nahkatehtaan tontin, jonka huonokuntoiset rakennukset oli myyty talvella 1939 purettaviksi.¹⁶⁰ Sairaalahanke raukesi talvisodan puhjetessa.

Kauppakadulle sijoittuivat pääosin myös kaupat, puodit ja muut liiketilat, jotka tunnisti liikekylttien ja näyteikkunoiden ansiosta. Tavallisesti liike- ja toimitaloissa oli myös liikkeen- tai ammatinharjoittajan asunto, kuten kunnanlääkärin ja kunnanvirkailijoiden komeassa talossa. Kauppakylän palvelutarjontaan kuului osuus- ja muita kauppoja, nahka- ja jalkine-liike, vaatetusliikkeitä, kutomo, ompelimo, kangas- ja käsityökauppa, kone- ja autokorjaamo, leipomoita ja kahviloita¹⁶¹, vaatimattomia ravintoloita, pankkeja, kulta- ja kellosepanliike, hotelli, apteekki, posti sekä kirjakauppa, josta sai ostaa ruutia ja muitakin metsästystarvikkeita. Kirkon tuntumassa oli vaatimaton seurakuntatalo, entinen pitäjätupa. Jos verrataan tätä palveluvalikoimaa ja toimintojen kirjoa muihin aikakauden kirkonkyläin ja ”taajaväkisiin yhdyskuntiin”, Lopotti vastasi läheisesti esimerkiksi Kuhmoisten kirkonkylää ja teollisuuskeskus Ensoa Jääskessä.¹⁶² Lahdenpohjan kauppalaan verrattuna sieltä puuttuivat lähinnä sellaiset hovit kuin Alkon liike ja elokuvateatteri.¹⁶³

Mitä tulee toimintojen yleiseen sijoitteluun, esimerkiksi suojeluskunnan ja Maalaisliiton paikallisosaston vinkkelitalot sijaitsivat pääkadulla, kun taas muiden yhdistysten ja seurojen talot löytyivät sivumpaa Karjaportinkadulta, minne rakennusjärjestys salli rakentaa pienempiäkin taloja. Siellä olivat marttayhdistyksen Marttala, koruton talo, jonka yhdistys oli vähä vähältä kunnostanut esikuvalliseksi ”marttavalistustaloksi” sähkö- ja puhelinlinjoi-neen,¹⁶⁴ ja Kurkijoen työväenyhdistyksen punamullattu talo, joka ei ulkoisesti juurikaan poikennut asuintaloista. Vuosisataisille pelloille oli viimein ryhdytty rakentamaan, kuten isonjaon jälkeisessä tonttijaossa oli kaavailtu. Peltomaiden taustalla, mäellä kylän sydänalueen ulkopuolella kohosi myös vuonna 1933 vihitty ortodoksinen kirkko.

Oliko Lopotti tyyppillinen vai epätyypillinen suomalainen kirkonkylä? Perinteiselle suomalaiselle kirkonkylälle ominaisina tai arvokkaina piirteinä on pidetty muun muassa perinteistä mittakaavaa, maisemallisesti edustavaa sijaintia, perinteistä raitinvarsiasiutusta tai tielinjausta, moni-ilmeisyyttä sekä vanhan rakennuskannan suurta määrää. Tunnusomaisina ja viihtyisyyttä lisäävinä piirteinä kirkonkylän maisemassa on pidetty myös peltoja, viljelysaukioita, vaihtelevaa maastoa, runsasta puustoa sekä vesistöjen läheisyyttä. Kohokohtana on vanhastaan ollut kirkko, josta uudisrakentaminen on jätetty kunnioittavalle etäisyydelle. Nämä piirteet ovat tyyppillisesti kehittyneet pitkän ajan kuluessa, ja kylät ovat saaneet muotonsa ”luonnollisesti” suhteessa vesistöihin, maaperään, maastomuotoihin ja ilmansuuntiin.¹⁶⁵ Ne sijaitsivat tyyppillisesti liikennereittien, ennen muuta vesiteiden ääressä.¹⁶⁶ Lopotti oli vuonna 1939 juuri tällainen kirkonkylä.

Sitä vastoin rakentamisen säätelyn ja arkkitehtuurin näkökulmasta Lopotin voi arvioida olleen maaseudun kirkonkyläksi epätavallinen. Vaikka suomalaisia kirkonkyläiä ei ole järjestelmällisesti tutkittu arkkitehtuurin näkökulmasta eikä vertailuaineistoa ole juurikaan tarjolla, ei ollut tavallista, että kirkonkylän rakentamista säädeltiin jo 1870-luvulta alkaen rakennusjärjestyksellä. Poikkeuksellista oli myös se, että 1870–1910-luvuilla useimmat Lopotin tärkeimmistä rakennuksista, erityisesti opiston puolella, oli suunniteltu arkkitehtien työpöydillä. Arkkitehtuuriltaan ja rakennustavaltaan rakennukset kytkeytyivät leimallisesti suomalaiseen perinteeseen, jopa Kurkijoen uusi ortodoksinen kirkko, joka edusti ”kansallistettua” eli venäläisistä piirteistä puhdistettua kirkkoarkkitehtuuria.

Taloussuhdanteiden oikusta Lopotti jähmettyi tyylliseltä ilmeeltään pääpiirteissään 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun asuun. Uudempaa arkkitehtuuria Lopotissa ei enää nähty, lukuun ottamatta 1930-luvun klassismin perinteeseen kytkeytyneitä julkisia rakennuksia, joiden piirustukset olivat rakennusmestarien käsialaa. Kulttuurisesti Lopotin ja koko Kurkijoen kunnan alueen arkkitehtuuri ja rakentamisen tapa ilmensivät suomalaista traditiota ja arkkitehtuuria, joihin myös uuden ortodoksinen kirkon vaadittiin arkkitehtuuriltaan sopeutuvan. Venäläisen arkkitehtuurin vaikutusta ei Kurkijoen rakentamisessa ollut.

Evakuointi käynnissä 18.3.1940. Etualalla hotelli Kurki ja palokunnantalo, asemakartoissa № 4 ja 12. *Sotamuseo*

Evakuointi käynnissä 18.3.1940. Etualalla seurakuntatalo ja Kurkijoen Osuuskaupan talo, asemakartoissa № 32 ja 18. *Sotamuseo*

Neuvostoliitto aloitti helmikuun 11. päivänä 1940 suurhyökkäyksen, joka Kurkijoen seudulla koitui kohtalokkaaksi rautateiden solmukohtana strategisesti tärkeälle Elisenvaaran asemanseudulle. Helmikuun 19. päivän pommituksissa paloi rautatieasema, ja toistuvat pommitukset tuhosivat muitakin rakennuksia.¹⁶⁷ Suomen perääntyvät sotajoukot taas harjoittivat monin paikoin puna-armeijan etenemistä hidastaakseen poltetun maan taktiikkaa, johon oli hyökkääjän ylivoiman vuoksi jouduttu turvautumaan jo sodan alkuvaiheessa.¹⁶⁸ Suurhyökkäys pakotti Suomen hallituksen ja ulkoasiainkunnan maaliskuussa neuvotteluihin Neuvostoliiton johdon kanssa, ja välirauhansopimus allekirjoitettiin Moskovassa 12.3.1940. Elisenvaaraa pommitettiin vielä rauhan voimaantumisen päivänä 13.3.1940.¹⁶⁹

Stalin luopui alkuperäisestä aikeestaan valloittaa koko Suomi, koska vaara länsivaltojen tuesta Suomelle kasvoi jatkuvasti. Suomea ei miehitetty, mutta ankarien välirauhanehtojen mukaan Suomen oli luovutettava Neuvostoliitolle sekä Kannas että Laatokan länsi- ja pohjoisrannikko, Kurkijoen pitäjä mukaan luettuna. Siviilien vetäytyminen Kurkijoelta alkoi lumisissa olosuhteissa 13.3.1940, niin äkisti ja lähinnä jalan, että kurkijokelaisten irtain omaisuus jäi käytännössä evakuoimatta. Pitäjä tyhjennettiin kymmenessä päivässä, ja maaliskuun 23. päivänä se oli kokonaisuudessaan luovutettu. Lopotti siirtyi Neuvostoliitolle täydellisen ehjänä, mutta esimerkiksi Otsanlahdella suomalaiset sytyttivät rovastin ja kappalaisen pappilat ja kanttorin virkatalon evakuintivaiheessa tuleen.¹⁷⁰ Hakulinen kuvaa evakkoon lähtemisen tunnelmia myötätuntoisesti:

Ei mikään ihme, että muistot vaikuttivat herkkään ihmismieleen. Joku voi tuntea katkeruutta menetetyistä ja saatettiin tehdä mielettömyyksiä. Muutamat polttivat lähtöhetkellä oman kotitalonsa.¹⁷¹

Suomessa oli ennalta varauduttu tilanteeseen, jossa se joutuisi Neuvostoliiton aggressioiden vuoksi evakuoimaan ja uudelleenasettamaan väestöään, ja sitä koskevia suunnitelmia oli laadittu 1920-luvulta alkaen. Nyt voimaan tuli pika-asutuslaki, jonka perusteella Kurkijoen kunnan asukkaiden olisi pitänyt asettua pakkolunastetuille maille Varsinais-Suomeen Loimaan seudulle. Tässä vaiheessa he asettuivat silti Keski-Suomeen Jyväskylän ja Pieksämäen seuduille.¹⁷² Noin neljän miljoonan asukkaan Suomeen, joka menetti alueluovutuksissa olennaisen tärkeitä maatalousalueita, asutettiin yli 400000 evakkoa.

Kurkijoella päättyi kolmisensataa vuotta jatkunut suomalaisen asutuksen vaihe. Se, mitä tapahtui uuden itärajan takana, jäi suomalaisilta seuraaviksi 16 kuukaudeksi pimention.

Ortodoksinen kirkko rakennettiin kauas Lopotin keskusalueelta, mutta se sai silti näkyvän aseman vielä viljelyksessä olleessa maisemassa. Kuvan vasemmassa laidassa kulkee Sepänkatu. Karjalan Liiton kokoelma. HK. MVK. MV

ASEMAKARTTA LOPOTISTA ENNEN MAALISKUUN 1940
ALUELUOVUTUSTA

Kartta Hannes Teräsvuori / Janne Gammelin

Rakennusluettelo perustuu kirjan *Kurkijoki kylästä kylään* kyläkartaan, johon on merkitty talojen viimeiset käyttäjät (Hakulinen 1972, 196). Tarkentavat tiedot: Kansallisarkisto; historialliset valokuvat ja piirroset; Aune Niskasen kirje Kari Rahialle 5.8.2005. Maataloushallituksen (MaatH) ajantasapiirustukset ovat noin vuosilta 1910–1914. Kartassa voi olla lähdeaineistojen puutteellisuudesta johtuvia epätarkkuuksia.

RAKENNUS	SUUNNITTELIJA, SUUNNITTELU-/VALMISTUMISVUOSI
1 Toropainen	aikaisintaan 1904
2 Vesa Juvonen, jalkineiliike	1930-luvulta?
3 Veijalaisen vuokralaiskasarmi	olemassa 1904
4 Pekka Veijalainen, hotelli Kurki	olemassa 1904
5 puhelinkeskus	aikaisintaan 1904
6 ent. Keski-Karjalan Osuusliike	olemassa 1904
7 Aron Juvonen, kenkäkauppa	olemassa 1904?
8 piha- eli renkitupa	olemassa 1904?
9 suojelukunnantalo Lottala, ent. Johannes Rökköläisen liiketalo	olemassa 1880
10 opettaja Anni Autere	1943 tai 1944
11 suntio Onni Valkeapään talo	olemassa 1880?
12 palokunnantalo	1904
13 Hilma ja Tilda Inkisen talo	olemassa 1904?
14 Selma Kärnän kutomo, Jussi Kärnän kanitarha	olemassa 1904?
15 Urho Taskisen talo	olemassa 1904?
16 Taskisen vuokralaistalo	ei olemassa 1941?
17 luterilainen kirkko	F. A. Sjöström, 1878–1880, alkuperäispiirustukset kadonneet 1907
18 Kurkijoen Osuus-kaupan talo	viimeistään 1920
19 Antti Niemisen leipomo ja kahvila	Y. A. Hagberg, 1934–1935, piirustukset KA
20 kunnantalo	olemassa 1920
21 maalaisliiton talo	
22 nahkatehtaan asuinrakennus	
23 entinen nahkatehdas	olemassa 1902, purettu 1939
24 Ville Palorannan kangas- ja lyhyttavarakauppa	olemassa 1920
25 kunnanlääkärin ja kättilön talo	olemassa 1911
26 terveysisären asunto ja vastaanotto	
27 postitoimisto	
28 Nimismies Onni Kososen talo	
29 Genetzin talo	olemassa 1902
30 opettajat Väinö Kilpinen ja Eino Railo?	olemassa 1902
31 apteekin talo, Oskar Piironen	olemassa 1902
32 seurakuntatalo, ent. kunnantupa	olemassa 1890
33 Keski-Karjalan Osuusliike, entinen Mikko Sunelan liiketalo	valmistunut aikavälillä 1934–1939
34 osuuskassa	olemassa 1920
35 Kurkijoen Säästöpankki	olemassa 1920
36 Tuomas Rätty, leipomo ja kahvila	olemassa 1920
37 Ida ja Johan Kauppi, kirjakauppa	olemassa 1920
38 Kaupinmäki	
39 kansakoulu	aikaisintaan 1896
40 Osuusmeijerin asuinrakennus	
41 Kurkijoen Osuusmeijeri, mylly, saha ja konehuone	valmistunut 1896
42 kone- ja autokorjaamo, entinen sikala	
43 Matti Heinonen, pajarakennus	
44 Ristolainen	
45 maalari Tuomas Kosonen	
46 Silvennoinen	

47 Toivo Pärssinen	
48 Galgin	
49 räätälit Eurola	
50 Jussilainen	
51 Tirrin talo ja putkat	
52 kivi- ja betonimies Eemeli Hiltunen	aloitettu 1939?
53 O. Heinonen	1930-luvulta
54 Valtonen	
55 tohtori Räsänen	
56 Jääskeläinen	
57 ortodoksinen kirkko	Johannes Brocke, 1933, piirustukset KA
58 kivi- ja betonimies Edvard Hiltunen	
59 Veikkolainen	viimeistään 1933
60 Kontulainen	viimeistään 1933
61 Eerikäinen	viimeistään 1933
62 Emil Hurme, kulta- ja kellosepänliike	viimeistään 1933
63 "sähkömies" Yrjö Lismakari (Lind)	aikaisintaan 1907
64 työväentalo	viimeistään 1910
65 Vehviläinen	
66 räätäli Juho Lukkarinen	
67 Marttala	olemassa 1911
68 kirvesmies Oskari Vilmi	
69 Juho Heinonen	
73 tilanhoitajan asunto	Lars Sonck, alkuperäispiirustukset MaatH lo 4: 34–35, valmistunut 1915
74 koulutilan sauna	ajantasapiirustus MaatH lo 2: 24
75 asuntoja, alaruokala	alkuperäispiirustukset 1885 MaatH lo 13: 45, hyv. 1886; olemassa 1895; ajantasapiirustus MaatH lo 1: 13
76 asuntoja, karjanhoitokoulun luokkah.	olemassa 1895, ajantasapiirustukset MaatH lo 1: 11–12
77 laboratorio	olemassa 1873, ajantasapiirustukset MaatH lo 11: 17–18
78 meijeri	Theodor Höijer? 1902, alkuperäispiirustukset MaatH lo 5: 47–52, valm. viim. 1905, ajantasapiirustukset MaatH lo 1: 8–10
79 maamiesopiston päärakennus	Theodor Höijer 1896, alkuperäispiirustukset MaatH lo 14: 48, 16, valm. 1898; ajantasapiirustukset MaatH lo 10: 13–16
80 maamiesopiston asuntola	alkuperäispiir. 1874 MaatH lo 13: 44; ajantasapiirustukset MaatH lo 10: 9–11
80b varasto	olemassa 1873, ajantasapiirustus MaatH lo 11: 19
81 maamiesopiston sauna	ajantasapiirustus MaatH lo 10: 8 (sis. myös ulkohuoneen piirustukset)
82 maamiesopiston ruokala	olemassa 1873, ajantasapiirustukset MaatH lo 17 ja MaatH lo 10: 5–7
83 maamiesopiston johtaja	alkuperäispiirustukset 1889 MaatH lo 17; ajantasapiir. MaatH lo 10: 1–4
84 opettajien asuntola, nk. Relanderin talo	olemassa 1873, ajantasapiir. MaatH lo 12: 33–35
85 koulutilan navetta	olemassa 1873, muutospiir. MaatH lo 16: 5, 19, 3:33; ajantasapiirustukset 1: 5
86 koulutilan pehtoori	olemassa 1910-luvun alussa, paloi 1937
87 opettajien asuntola	Theodor Höijer 1896, alkuperäispiirustukset MaatH lo 14: 46–48; ajantasapiirustukset MaatH lo 11: 25–27
88 puutarhurin talo	ajantasapiirustukset MaatH.lo. 12: 30
89 opettajien asuntola	Theodor Höijer?, 1890-luku?, alkuperäispiirustukset MaatH lo 4: 40–42; ajantasapiirustukset MaatH lo 11: 21–23
100 varasto	ajantasapiirustus MaatH lo 11: 19
101 koulutilan käsityöhuone	ajantasapiirustus MaatH lo 2: 19
102 jyvääntä	ajantasapiirustus MaatH lo 1: 2
103 hevostalli	Theodor Höijer?, valm. 1904, alkuperäispiirustukset MaatH lo 4: 44–46, ajantasapiirustukset MaatH lo 2

III

Kurkijoella 14.8.1941. Tauno Norjaviirta. *Sotamuseo*

ENSIMMÄINEN NEUVOSTOAIKA
HUHTIKUULTA 1940 ELOKUULLE 1941

MUUTETAAN

SUOMEEN!

Maaliskuussa 1940 puna-armeija eteni hiljalleen kohti uutta Suomen ja Neuvostoliiton rajaa. Monet kylistä olivat tuhkana, mutta armeija kohtasi myös alueita, kuten Lopotin, jotka olivat säästyneet vahingoittumattomina. Ne olivat ehjiä mutta aavemaisen autioita.

Neuvostosotilaissa herättivät huomiota talojen lujatekoisuus, kevyt-rakenteisuus ja kauneus, laudoitetut ja maalatut ulkoseinät ja tapetoidut sisäseinät, lastenkamarit, hyvin tehdyt huonekalut ja monet valokuvat. Huomiota kiinnittivät vankat ja käytännölliset talousrakennukset, sähköt ja vesijohdot, lukottomat kyläkaupat, hyvät tiet ja bensiininmyyntipumput. Ne olivat merkkejä sellaisesta hyvinvoinnista ja yltäkylläisyydestä, jollaista puna-armeijalaiset eivät olleet kotiseudullaan nähneet. Näin kertoo venäläinen kotiseuduntutkija Viktor Stepakov ja toteaa, että puna-armeijassa koettiin hämmennystä. Harvoilla sotilailta oli ennakkokäsitystä suomalaisista, tai heidän käsityksensä pohjautuivat *politrukkien* propagandaan suomalaisten surkeista oloista. Puna-armeija uskoi tulevansa Suomeen vapauttajana, joka Suomen työtätekevän luokan toiveesta päästäisi kansan fasismiin ja kapitalismiin ikeestä.¹ Väärä tieto Suomen yleisistä oloista olikin johtanut käsitykseen, että sotarekkestä tulisi helppo.²

Neuvostoliitto oli nyt ennenkokemattoman tehtävän edessä. Sen piti sovietisoida kapitalistista maailmaa edustava alue, jolta kantaväestö oli kokonaan poistunut; toisin sanoen piti yhtä aikaa sekä asuttaa että ottaa käyttöön täysin vieras alue.³ Miten suomalaista maaseutua oli tarkoitus muokata ja rakentaa yhteiskunnassa, joka rakentui valtiososialismille ja suunnitelmataloudelle eikä tuntenut yksityistä maan ja tuotantovälineiden omistusta, saati yrittäjyyttä? Millainen oli kulttuurien kohtaaminen Neuvostoliiton valtaperspektiivistä ja toisaalta yksilön näkökulmasta? Tätä on mahdotonta ymmärtää tarkastelematta ensin Neuvostoliiton yhteiskunnallista, poliittista ja taloudellista järjestelmää ja tavoitteita sekä maaseudun roolia suunnitelmataloudessa.

Opistoa ja kauppakylää Linnamäeltä nähtynä 18.3.1940. *Sotamuseo*

MAAILMAN ENSIMMÄINEN SOSIALISTINEN MAA

Vallankumouksen kynnyksellä Venäjä oli ollut heikosti teollistunut ja maantieteellisesti epätasaisesti asutettu agraarivaltio. Vallankumouksen tuoksinassa se oli taas menettänyt eräitä paremmin kehittyneitä alueitaan, kuten Baltian maat ja Suomen, sekä useita sotilaallisia tukikohtia.⁴ Valtaväestönä oli suureksi osaksi lukutaidoton talonpoikaisto, joka eli pääosin omavarais-taloudessa turvautuen perinteisiin ja vanhakantaisiin maatalousmenetelmiin, ja teollistumis- ja kaupungistumiskehitys laahasi Länsi-Euroopan maihin verrattuna jäljessä.

Bolševikeilla oli tavoitteena Venäjän nykyaikaistaminen ja nostaminen suurvallaksi samalla, kun poliittisen, yhteiskunnallisen ja taloudellisen järjestelmän perustaksi omaksuttiin Marxin teoriaan⁵ ja Leninin linjauksiin pohjautuva marxismi-leninismi. Sen viitoittamaa tietä siirryttäisiin kommunismiin, tasa-arvoiseen ja ateistiseen yhteiskuntaan, jossa tuotantovälineet olisivat yhteiskunnan omistuksessa ja hallinnassa. Poliittinen valta puolestaan kuuluisi kommunistisen puolueen kautta työväenluokalle. Kun voittoon perustuvassa kapitalistisessa taloudessa varallisuus kasautui epätasaisesti, kommunistisessa taloudessa kaikille annettaisiin tarpeensa mukaan eikä riistoa olisi. Ajan myötä proletariaatin diktatuuri johtaisi täydelliseen sosialismiin ja luokattomaan yhteiskuntaan.⁶ Tämä utopia ei tosin Neuvostoliitossa koskaan käytännössä toteutunut.

Suurvallan tavoitetta kohti lähdettiin Leninin kuoltua perinpohjaisella modernisoimisprojektilla, joka ulottui tuotannon teollistamisesta kommunistisen yhteiskunnan arvot sisäistäneen, valistuneen ja rationaalisesti toimivan kansalaisen kasvattamiseen. Vuoden 1925 puoluekokouksessa tehtiin linjaus kohti itsenäistä taloudellista asemaa ja kotimaisen tarpeen tyydyttävää konetuotantoa. Tavoitteen saavuttamiseksi päädyttiin maatalouden kehittämistä tukevan mallin sijasta kiihdytettyyn teollistamiseen perustuvaan malliin, joka tarkoitti valtiollista kontrollia, suurteollisuuden suosimista ja markkinavoimien minimoimista.⁷

Se tarkoitti myös siirtymistä viisivuotisjaksoihin perustuvaan valtiojohtoiseen suunnitelmatalouteen sekä sosialistiseen talousmalliin. Hanketta luotsasi maan ylin tuotannosta vastannut virasto, valtion suunnittelukomitea Gosplan, joka asetti tuotantolaitoksille määrälliset ja laadulliset tavoitteet eli normit ja määräsi tuotteille kautta maan pätevät hinnat ilman suhdetta kysyntään ja tuotantokustannuksiin.⁸

Alueellisen suvereniteetin saavuttamiseksi ja epätasaisesti jakautuneen väestön hajauttamiseksi maa katsottiin välttämättömäksi asuttaa tasaisemmin. Tämän järjestämiseksi ajettiin läpi uusi, tuotantoprosessien valtiolliseen kontrolliin perustuva hallinnollinen piirijako, josta päätti Gosplan. Näin muodostui talousalueita, taloudellis-hallinnollisia kokonaisuuksia, joiden määrittämisessä esimerkiksi maan luoteisalueilla oli metsillä suuri taloudellinen merkitys.⁹ Talousmalli perustui saksalaisen sosiologin ja taloustieteilijän Alfred Weberin esittämään teoriaan tuotannon optimaalisesta maantieteellisestä sijoittelusta. Sitä määrittivät Weberin mukaan kolme tekijää: raaka-aineiden hankintakustannukset, työväen asuttamiskustannukset sekä polttoaineen, materiaalien ja tuotteiden kuljetuskustannukset. Maatalouden kannalta tämä merkitsi käytännössä sitä, että uudessa piirijaossa eivät olleet ratkaisevia maatalouden harjoittamista perinteisesti ohjanneet tekijät, kuten ilmasto, luonnonolosuhteet tai se, missä jo oli toimivaa maataloustuotantoa. Ratkaisevaa ei myöskään ollut paikalla tarjolla olevan työvoiman määrä vaan Gosplanin päätös siitä, minne perustettaisiin uusia tuotantolaitoksia. Gosplanin huomio kääntyi tässä kohti Neuvostoliiton lähes neitseellisiä sisäosia, jotka sijaitsivat lähempänä luonnonvaroja ja kauempana potentiaalisesti rauhattomilta raja-alueilta. Gosplan teki päätökset sekä näistä tekijöistä että asiantuntijoiden epäilyistä piittaamatta luottaen siihen, että maataloutta ja maaseudun asuinmuotoa historiallisesti määrittäneet ja muokanneet tekijät voitettaisiin tieteen ja tekniikan keinoin. Tiedemiesten ja insinöörien avulla valjastettaisiin käyttöön arktisiakin alueita ja rakennettaisiin uusia vesiväyliä ja tekojärviä. Piirijako tehtiin toisin sanoen teollisuuden ehdoilla ja luottaen järkähtämättä tieteen voimaan sosiaalisten, kulttuuristen, teknisten ja muiden ongelmien ratkaisemisessa.¹⁰ Päämääränä oli ottaa teollistuneet länsimaat kehityksessä kiinni ja harpata kiihdytetyllä vauhdilla, ”suurella loikalla” maatalousmaasta teollisuusyhteiskunnaksi.

SOSIALISTINEN KAUPUNKI JA MAASEUTU

Piirijako osana kokonaisvaltaista yhteiskunnallista järjestelmämuutosta vaikutti perustavanlaatuisesti rakentamisen tavoitteisiin ja ihanteisiin. Samaan aikaan kun Neuvostoliitto investoi ensimmäisellä viisivuotiskaudella, vuosina 1928–1932, yli kaiken raskaaseen teollisuuteen, kuten konepaja-, ase- ja ilmailuteollisuuteen, se ryhtyi uudelleenorganisoimaan maan asutusta industrialisaation jouduttamiseksi. Samalla tuli ratkaistavaksi, miten teollistamisen edellyttämässä valtavissa väestönsiirroissa muuttavat kansalaiset voitaisiin tehokkaasti uudelleenasuttaa ja saattaa tuottavan työn ääreen.¹¹ Oli aikailematta rakennettava uusia, *sosialistisia kaupunkeja, sotsgorodeja*, jotka edistäisivät raaka-ainerikkaiden kaukoalueiden käyttöönottoa ja nopeaa teollistumista.¹² Näistä usein yhden teollisuudenalan varaan rakentuvista teollisuuskeskuksista, ”proletaarisista ytimistä”, piti kasvaa alueensa uusia hallinnollisia ja talouskeskuksia. Työvoima imettiin maaseudulta, jolta maatalouden rationalisoiminen, tehostaminen ja kollektivisoiminen ajoi miljoonittain työläisiä kaupunkiin.¹³ Oma roolinsa oli karkotuksilla ja Gulagin vankileireillä: karkotetuista ja tyypillisesti karuille syrjäseuduille perustettujen leirien miljoonista vangeista saatiin pakkotyövoimaa äärimmäisissäkin olosuhteissa toteutettaviin rakennushankkeisiin.¹⁴

Jättimäisten asuttamishankkeiden onnistumiseksi tarvittiin akuutisti järjestelmää tukevaa kaupunkisuunnittelua. Gosplanin horisontista arkkitehtien ensimmäisen viisivuotiskauden tärkein tehtävä olikin kehittää periaatteet ja säännöt, joiden mukaisesti sosialistista kaupunkia ja maaseutua ryhdyttäisiin rakentamaan.¹⁵ Vallitsi tietty ymmärrys siitä, että kaupunkisuunnittelun tavoitteena oli luoda kehykset sosialismin hengen mukaisesti järjestetyille kollektiiviselle elämäntavalle kulttuuri- ja jokapäiväis palveluineen, mutta millaisen muodon sosialistinen kaupunki ja sen arkkitehtuuri ottaisi?¹⁶

Värikäs juliste, joka maalaa kolhoosielämästä iloista kuvaa. Valkohampaisena hymyilevän traktorinkuljettajan vieressä punahuivinen nainen huudahtaa silminnähden innoissaan: "Tule, toveri, meille kolhoosiin!". Vera Korab-ljovan maalaama juliste vuodelta 1931. *Soviet political poster -verkkosivut*

Avantgarde-henkinen juliste, jossa sotilaallinen mieshahmo punatähdellä koristetussa kypärässä yllyttää järjestämään kylvön "iskutyönä" tai "taisteluna", toisin sanoen pyrkimään monin verroin tuotantotavoitteen ylittävään kylvösuoritukseen. Maatalouskoneaseman tuliterät punaiset traktorit ovat valmiina. Leonid Tšupjatovin työ vuodelta 1930. *Soviet political poster -verkkosivut*

"Sadonkorjuun ja kollektivisoinen päivä", lukee julisteessa, joka propagoi kollektivisointia. Kuvakollaasi havainnollistaa, miten mukavasti maanmuokkaus sujuu traktoreilla hevosten sijasta ja miten muhkea on sato kultaisilla viljavainioilla. Sanomaa tehostaa punalippuinen traktorikulkue, joka lähtee pulleine viljasäkkeineen Bezvožnik-kolhoosista, jossa on ihanteelliseen kolhoosikylään kuuluvat lastenseimi, koulu ja klubi. Tuntemattoman tekijän työ vuodelta 1930. *Den' urožaja i kollektivizatsii. Wikimedia Commons*

Käsite *sotsgorod*, joka oli vuosikymmenen vaihteessa vielä epäselvä, alkoi saada sisältöä vuonna 1930. Yhtäältä arkkitehti Nikolaj Miljutin esitteli uudenlaisen sosialistisen kaupungin teoreettiset raamit kirjassaan *Sotsgorod*,¹⁷ ja toisaalta kaupunkisuunnittelukysymyksiä ratkomaan palkattiin edistykselliseksi arvioituja arkkitehteja myös lännestä, ennen muuta Saksasta.¹⁸ Miljutin vastusti ”kapitalistista” keskuksen ympärille rakentuneen kaupungin mallia ja ehdotti sen sijaan nauhamaista struktuuria, jossa yhdyskunnan eri prosessit ja liikennevirrat eroteltaisiin omille rinnakkaisille vyöhykkeilleen.¹⁹ Eurooppalaiset arkkitehdit, kuten Moskovaan 1930 värvätty saksalainen Ernst May, puolestaan tukeutuivat tuoreeseen kokemukseensa arjen eri prosessien sujuvuuden optimoivasta *funktionaalista kaupungista*. Sen vahvuuksina nähtiin muun muassa se, että asumiselle ja tuotannolle varattiin omat vyöhykkeensä ja liikenne järjestettiin taloudellisesti, tehokkaasti ja eri liikennemuodot erottelevasti, unohtamatta terveysnäkökohtia ja yhteyttä luontoon. Kun nämä periaatteet risteytyivät piirustuspöydillä, syntyi ainakin paperilla uusi, sosialistinen kaupunki.²⁰ Siitä mahtipontinen ensimmäinen, joskin ailahtelevien tavoitteiden ja resurssien ristiaallokossa lopulta melko epäonnistuneena pidetty esimerkki oli Magnitogorsk, joka sosialistisena kaupunkina suunniteltiin ilman sellaisia kapitalistisille kaupungeille tunnusomaisia instituutioita kuin kirkko ja vankila.²¹ Tarkoituksena oli, että Magnitogorskista olisi muotoutunut moderni, rationaalinen ja terveellinen teollisuuskaupunki, jossa työläinen työn ohella lepäisi, urheilisi, opiskelisi sekä kehittäisi itseään ja tietoisuuttaan²² ja jossa entinen talonpoikakin pääsisi pois ”maalaiselämän typeryydestä”.²³

Suunnitelmatalouden työnjaossa maaseudun ensisijaiseksi tehtäväksi tuli taata kaupunkien ja teollisuuden elintarvikehuolto. Valtio turvasi ruokahuollon valtionhankinnoilla, joiden varmistamiseksi se toteutti 1920- ja 1930-luvun vaihteessa radikaalin intervention: se otti maataloustuotannon hallintaansa kollektivisoimalla maan ja maataloustuotantovälineet. Maataloustuotteiden tukkukauppa kansallistettiin ja tuotanto keskitettiin valtioneuvostolle eli *sovhooseihin* ja osuustoiminnallisille, *kolhooseiksi* kutsutuille kollektiivituloille. Aikakauden elokuvat ja julistetaide propagoivat kollektiivisen maatalouden puolesta niin taistelun ja sodan kuin iloisen yhteishengen ja hyvinvoinnin kuvastoin, vaikka tosiasiaa kollektivisointi johti työmotivaation ja elintarviketuotannon romahtamiseen.²⁴

Näin sovietisoiminen merkitsi kapitalismin sortamina kansanluokkina pidettyjen työläisten ja talonpoikien elämään radikaaleja uudistuksia. Samalla suunnitelmatalouteen siirtyminen tiesi myös kielteistä käännettä suhtautumisessa perinteiseen talonpoikaiseen kulttuuriin. Talonpoikainen elämänmuoto tuomittiin porvarillisen psyyken kasvualustaksi, kun taas käytännössä kouluttamaton työväenluokka arvioitiin marxilais-leniniläisen doktriinin mukaan kansankerroksista edistyksellisimmäksi, tiedostavimmaksi ja uudistusvoimai-

simmaksi. Kollektivisoiminen olikin johdonmukainen osa luokkataistelua, ja sen päämääränä oli maaseudun pienomistuksen ja itsenäisten talonpoikien muodostaman ”kulakkiluokan” hävittäminen.²⁵ Kulakeiksi usein mielivaltaisin perustein luokiteltujen talonpoikien talot otettiin neuvostohallintoa paikallistasolla edustavien kyläneuvostojen haltuun ja muutettiin esimerkiksi kouluiksi ja lukutuviksi. Itsenäisen talonpojan likvidoimisen myötä oli näin 1930-luvulle tultaessa sekä menetetty osaaavimpien talonpoikien tietotaito, työpanos ja motivaatio että hylätty ideologisesti käyttökelvottomina keinot, joilla aiemmin oli ylletty menestykselliseen maatalouteen.²⁶

Vuoden 1936 perustuslain mukaan yhteiskunta käsitti kaksi luokkaa: työläiset ja kollektiivitalouksien talonpojat. Samana vuonna maan johto julisti, että Neuvostoliitossa oli siirrytty sosialismiin, mikä merkitsisi myös luokkataistelun kiihtymistä, ja pian käynnistyivät Stalinin terrorina tunnetut joukkovainot, ”suuri puhdistus”. Vaino kohdistui usein mielivaltaisesti kommunismin hengelle etnisesti tai poliittisesti vaarallisiksi väitettyihin henkilöihin, ”kansanvihollisiin”, joina nähtiin muiden muassa pätevät ja omaehtoisesti ajattelevat puolueen jäsenet mutta myös tavalliset kansalaiset sekä vähemmistökansat.²⁷

Arkkitehtuurin alalla kiristynyt poliittinen ja yhteiskunnallinen ilmapiiri hydytti tyystin yhteistyön läntisen Euroopan kanssa noin vuoteen 1937 mennessä.²⁸ Samana vuonna Neuvostoliiton arkkitehtiliitto vahvisti ensimmäisessä kongressissaan arkkitehtonisen luomistyön perusmetodiksi *sosialistisen realismin*, jonka teorian mukaan taiteen tuli olla muodoltaan realistista ja sisällöltään sosialistista.²⁹ Sisältö latautui arkkitehtuuriin sosialistista yhteiskuntaa ja sen arvoja tukevien symbolien, kuten punaisen lipun, viisisakaraisen tähden, sirpin ja vasaran kautta. Rakennustaiteellisilta ilmaisukeinoiltaan arkkitehtuurityyliä, joka mitä ilmeisimmin muotoutui Stalinin omien mieltymysten pohjalta, on usein luonnehdittu traditionalismiksi, joka nojautui klassiseen arkkitehtuuririkäsitykseen, klassisen arkkitehtuurin muotokieleen ja Venäjän kansallisen tradition tulkintaan. Arkkitehtuurin piti myös myötäillä kansan makua ja samalla nostaa heidän tietoisuuden tasoaan, mikä merkitsi muun muassa sitä, että kauneus ja komeat sommitelmat asetettiin funktionaalisuuden edelle.³⁰ Arkkitehtuuri kietoutui näin väistämättä politiikkaan, mikä korostui toisen maailmansodan jälkeen, kun Stalinin kauden mahtipontinen tyyli sai sisällön myös ”voiton arkkitehtuurina”: siitä muodostui Neuvostoliiton lujassa kaitsennassa itäblokin maiden hallitseva arkkitehtuurityyli.³¹

Tyyllinen totalitarismi oli osa prosessia, jossa Neuvostoliitto oli vähitellen kääntynyt sisäänpäin ja ryhtynyt torjumaan ”vieraita” kulttuurivaikutteita. Arkkitehtuurin tyylinvaihdoksella se otti tietoisesti etäisyyttä länsimaista, ja sosialistisen realismin perustavanlaatuisimpia piirteitä olikin sosiologi Virág Molnárin mukaan sen pyrkimys olla vastakohta modernismille, joka Stalinin Neuvostoliitossa leimattiin formalistiseksi, kosmopoliittiseksi, imperialistiseksi ja kapitalismin rappiokauden tuotteeksi.³² Oikea arkkitehtuurimaku ja kansan

tarpeet määriteltiin valtahierarkian ylimmillä portailla, mistä ne välittyivät arkkitehtitoimistoihin ideologisesti valppaiden *kaadereiden* kautta. Arkkitehdin rooli kapeni totalitaarisen puoluevaltion kyseenalaistamattomaksi virkamieheksi, jonka tehtävänä oli tuottaa suunnitelmia asunnoista yhdyskuntiin jäykkien normien ja valtion ohjaaman kaupunkisuunnitteluhanteen puristuksessa.³³

Neuvostoliitosta oli muodostunut totalitaarisen valta-aparaatin byrokraattisesti hallitsema yhteiskunta, jota leimasivat yksipuoluejärjestelmä, Staliniini kohdistettu henkilöpalvonta sekä valtiollinen terrori. Yhteiskuntaa tuli rakentaa kuitenkin uskoen lujasti siihen, että sosialismi löisi kapitalismin laudalta myös kyvyssään ohjata rationaalisesti rakennetun ympäristön kehitystä.³⁴ Etäisyyden ottaminen länsimaista huipentui toisen maailmansodan jälkeisellä aikakaudella, sotilaalliseen varusteluun perustuneen kylmän sodan alkuvaiheessa. Arkkitehtuurin länsimaiset vaikutteet ja suunnitteluteoriat hylättiin kokonaan.

Heinrich Vogelerin kollaasimaaisessa öljymaalauksessa *Karelien und Murmansk* vuodelta 1926 kubistinen estetiikka yhdistyy realistisesti kuvattuihin kohtauksiin neuvostojärjestä. Sommitelmaa kannattelee keskeinen kommunistinen symboli, punatähti, jonka yllä leijuvat sirppi ja vasara. Neuvostoliiton hallitus lahjoitti teoksen DDR:lle vuonna 1952, ja se saapui Berliinin Nationalgalereihin 1953. *Wikimedia Commons*

SOVIETISOIMISEN ENSI ASKELEITA

Uusien alueiden käyttöönottoon viitataan Venäjällä usein termillä *osvojenije*, joka merkitsee hyödyntämistä, perehtymistä, omaksumista sekä omalle kulttuurille tutumpaan ja käyttökelpoisempaan muotoon muokkaamista. Suomen luovuttaman alueen sodanjälkeisiä käyttöönoton prosesseja kuvattaessa ei siis ole tavallista viitata niihin sovietsisoinnina, vaikka sitä alueen käyttöönotto vääjäämättä merkitsi. Moskovan rauhansopimuksen ja sen seurausten vuoksi prosessista vain puuttui vaihe, jossa Neuvostoliitto ottaisi alueen paikalla olevalta väestöltä sotilaallisen ja poliittisen vallan. Sen sijaan alueen haltuunoton ensimmäiseksi askeleeksi tuli luoda sinne tasokas, Moskovalle uskollinen hallintokoneisto, joka lähtisi uudelleenstrukturoimaan alueen keskusjohdon näkemysten mukaiseksi. Tarvittiin kaadereita, jotka kykenisivät osoittamaan alueen uudelle väestölle kommunistisen ja kapitalistisen järjestelmän erot kommunistisen ideologian eduksi.³⁵ Sovietsisoinnissa kuuluivat myös tuotantovälineiden ja yksityisomaisuuden kansallistaminen, yksityisyritysten rajoittaminen, valtiollinen hintojen sääntely, todellisten tai keksittyjen vihollisten vaino ja terrori, sensuuri, propaganda, poliittinen agitaatio sekä tietyn kulttuurimuodon suosiminen.³⁶

Suomen luovuttama alue jaettiin kahtia ja valtaosa siitä, Kurkijoen kunta mukaan luettuna, yhdistettiin jo olemassa olleeseen Karjalan autonomiseen sosialistiseen neuvostotasavaltaan eli lyhyemmin Neuvosto-Karjalaan, ja siitä muodostettiin Karjalais-suomalainen sosialistinen neuvostotasavalta, KSSNT.³⁷ Leningradin välittömässä läheisyydessä ollut vyöhyke liitettiin Venäjän federaatiiviseen sosialistiseen neuvostotasavaltaan kuuluneeseen Leningradin hallintoalueeseen; rajalinja vedettiin Suomenlahden rannasta Koivistosta osittain Vuoksen vesistöä seurailleen Laatokan rantaan.

Karjalais-suomalaisen neuvostotasavallan perustamista voisi pitää jatkeena Neuvostoliiton varhaisvaiheen *korenizatsija*- eli juurruttamispolitiikalle, joka

oli sallinut vähemmistökansoille itsemääräämisoikeuden.³⁸ Juurruttamispolitiikan kausi oli kuitenkin jo hyytävästi päättynyt ja kansallista identiteettiä tukeneesta politiikasta oli liu’uttu neuvostopatriotismiin, jossa tavoitteena oli yhtenäinen neuvostokansalaisen identiteetti. Lisäksi karjalaiset olivat tosiasiaassa jääneet vuonna 1923 perustetussa tasavallassaan vähemmistöksi, kun taas Neuvostoliiton kansallisuudeltaan suomalainen vähemmistö oli 1930-luvun loppupuolella leimattu etnisenä ryhmänä kansanviholliseksi. Suomi valtiona oli puolestaan luokiteltu ehdottomaksi viholliseksi.³⁹ Nyt yllättäen suomen kieli, joka oli vuonna 1937 tuomittu sosialistisen yhteiskunnan rakentamiseen sopimattomaksi fasistisen valtion kieleksi, palautettiin uuden neuvostotasavallan toiseksi viralliseksi kieleksi, ja siitä tuli tasavallan hallintokaupungin Petroskoin uuden valtionyliopiston opetuskieli venäjän rinnalle.⁴⁰ Suomalaisalueiden liittäminen nimellisesti karjalaiseen alueeseen ja suomen kielen palautus viittaavat osaltaan siihen, että tuonnempänä myös muu Suomi oli tarkoitus liittää Neuvosto-Karjalaan.⁴¹ Sotilaallisen kontrollin takasi alkuvaiheessa puna-armeija, ja Suomen luovuttamaa aluetta asuttivatkin ensin armeijan sotilasyksiköt. Sotilaat tekivät sodan aiheuttamien tuhojen raivaus-, puhdistus- ja korjaustöitä, ja sotilaiden voimin koetettiin hoitaa myös kevätkylvöjä.⁴²

Hallinnon järjestämiseksi Neuvosto-Karjalaan liitetylle suomalaisalueelle muodostettiin ensi alkuun Jääsken, Käkisalmen eli Keksgol’min, Pitkärannan, Sortavalan, Suojärven, Viipurin ja Kurkijoen piirikunnat, *ujezdit*.⁴³ Vanhat hallinnolliset kuntarajat säilytettiin ja kaupunkien, kylien, rautatieasemien sekä maantieteellisten paikkojen nimien muuttaminen KSSNT:n alueella kiellettiin.⁴⁴ Piirikunnat jäivät tosin ratkaisuna väliaikaiseksi, sillä jo elokuun 8. päivänä 1940 alueet järjestettiin muun Neuvosto-Karjalan tapaan hallintopiireiksi eli *rajoneiksi*, joiden rajat eivät noudattaneet Suomen-aikaista kuntajakoa.⁴⁵ Kurkijoen piirin rajat on esitetty lyijykynällä piirrettyssä kartassa, joka on päivätty Karjalan kulttuurin tieteellisen tutkimuksen laitoksessa marraskuun 1940 lopussa. Sen mukaan piiriin kuuluivat Kurkijoen taajama, Lahdenpohja, Jaakkima, Niva, Turjanvaara, Elisenvaara, Sorjo sekä Akkaharju ja piirin pinta-ala oli 2535 neliökilometriä.⁴⁶

Piireihin muodostettiin väliaikaisia hallintoelimiä, jotka loisivat alueelleen ”normaalit elinolosuhteet” ja saattaisivat teollisuuslaitokset sekä palvelu- ja kulttuurikoneiston toimintavalmiuteen.⁴⁷ Hallinnosta vastasi kommunistisen puolueen rattaana piirineuvosto, *rajsovjet*, jolla oli oma toimeenpaneva komitea, *ispolkom*. Piirineuvostojen tehtävänä oli muun muassa vahvistaa piiriään koskevat kansantaloudelliset suunnitelmat ja budjetit, huolehtia lakien noudattamisesta ja järjestyksen ylläpitämisestä sekä valvoa talous- ja kulttuurirakennusten toteuttamista. Paikallistasolle kommunistisen puolueen hallintamekanismit välittyivät kyläneuvostojen ja valtionyritysten kautta.

”UUDEN ALUEEN” ARVIOINTI JA KÄYTTÖÖNOTTO

Suomen luovuttamaa aluetta kutsuttiin usein nimellä *novyje territorii*, uudet alueet, joskus myös nimellä *Finljandija*, Suomi.⁴⁸ Mutta mitä tämän alueen eri osissa oikeastaan oli, ja mihin käyttöihin alue ja sen resurssit neuvostotaloudessa soveltuisivat? Kantaväestön puuttuessa näistä seikoista ei ollut saatavilla kokemusperäistä suullista tietoa, ja asiakirjalähteitäkin oli käytettävissä niukasti, sillä suomalaiset olivat tuhonneet tai vieneet mennessään lähes kaikki aluetta koskevat dokumentit taikka niitä ei tiukassa aikataulussa voitu paikallistaa.

Näistä syistä alueen voimavarojen hahmottaminen edellytti käyttöönoton alkajaisiksi konkreettista maastossa tehtävää selvitystyötä. Sitä suorittamaan lähetettiin keväällä 1940 erityisiä selvitystyöryhmiä: maanmittareita kartoittamaan alueen maataloutta ja teollisuutta, geologeja kartoittamaan malmiesiintymiä. Maatalouskomissariaatin edustajat lähtivät tarkastelemaan maataloustuotannon potentiaalia neuvostotalouden näkökulmasta.⁴⁹ Työryhmien raporttien pohjalta luotiin alueen käytön suuntaviivat, jotka pysyivät voimassa käytännössä Neuvostoliiton hajoamiseen asti. Viipurista kaavailtiin Leningradin satelliittikaupunkia, teollisuuskeskusta ja sotilaallista suojakilpeä.⁵⁰ Laatokalle perustettiin kalastuskolhooseja, Salmiin ja Jänisjärvelle suunniteltiin kalankasvatuslaitoksia, Suistamon ja Suojärven seudulle metsäteollisuutta.⁵¹ Kannaksen tehtäväksi määrättiin taata elintarvikkeet Leningradille sekä palvella sen parantola-, kylpylä- ja virkistysalueena, mille Terijoen merelliselle seudulle rautatien myötä vuosisadan vaihteessa syntynyt huvila- ja kylpyläkulttuuri loikin luontevan pohjan.⁵²

Käyttöarvojen ohella tuli ratkaistavaksi myös kysymys uusien alueiden ai-neellisen ympäristön ei-materiaalisista arvoista. Vallankumousta edeltäneen ajan arkkitehtuuri oli saanut Neuvostoliitossa leiman kapitalistisena ja porvarillisenä rappiotaiteena eikä sitä arvostettu rakennustaiteena.⁵³ Tämä vaikutti esimerkiksi siihen, miten viranomaiset suhtautuivat 1800-luvun puolivälin

jälkeiseen rakennuskantaan Viipurissa. Shikalov kertoo, että tunnustusta saivat keskiaikaiset rakennusmuistomerkit, kun taas esimerkiksi sodassa vaurioitunut 1890-luvun tuomiokirkko yksinkertaisesti purettiin. Tuomittaviin tyyleihin lukeutui myös funktionalismi,⁵⁴ samoin kuin vallankumouksellinen venäläinen konstruktivismi oli tuomittu ”formalismina” jo 1930-luvun alussa.⁵⁵ Kielteinen näkemys taiteellisista arvoista ei silti estänyt rakennusten käyttämistä, kunhan käyttö sovitettiin neuvostososialismin ideologisiin kehyksiin.

Muuten Neuvostoliiton johto näyttää asennoituneen paitsi teollisuuslaitoksiin myös muuhun sotia edeltäneen ajan rakennuskantaan tärkeänä resurssina, jota ei saanut tahallisesti tärvellä. Kesän 1940 alussa valmistuneessa siirtolaisviranomaisen raportissa korostettiin, että alueen asuintaloista tuli pitää hyvää huolta.⁵⁶ Sotilaita kiellettiin tiukasti varastamasta ja rikkomasta mitään. Viipurissa jo väliaikainen hallinto pyrki ankarin määräyksin varjelemaan sekä teollisuutta että historiallista ja muuta kulttuuriperintöä.⁵⁷ Yksittäisten kohteiden osalta ruotsalaisten alun perin rakentama Viipurin linna sekä saksalaisten Würtembergin herttuan ja Nicolayn suvun 1700-luvun lopulta periytyvä Monrepos’n kartano puistoinen tunnustettiin kulttuuriperinnöksi, samoin kuin eräitä venäläisiin liittyviä rakennuksia. Kannaksen alueella tällaisia olivat taidemaalari Ilja Repinin huvila Penaty Terijoen Kuokkalassa, kirjailija Maksim Gorkin huvila Mustamäessä sekä Kivennavan Jalkalasta löytynyt talo, jonka suojissa Lenin oli piileksinyt kesällä 1917. Kyseiset rakennukset suojeltiin ja Jalkalan talo avattiin vuonna 1940 Leningradin Lenin-museon haaraosastona. Vastaisuudessa ”Suomen” matkaoppaisiin sisällytettiin Leninin alueella viettämään aikaan liittyviä paikkoja koskeva pakollinen osio.⁵⁸ Kurkijoen seudulta ei vastaavia aarteita löydetty.

Tästä käyttöönottoa valmistelleesta vaiheesta on niukasti tutkimustietoa, mutta vertailuaineistona on kiinnostava Yuri Shikalovin selvitys luovutetun alueen pohjoisosassa sijainneen Suojärven käyttöönotosta. Shikalov kirjoittaa, miten olemattomilla resursseilla ja pintapuolisesti Suojärvelle lähetettyjen maanmittausryhmien oli touko–heinäkuussa 1940 tehtävänsä suoritettava. Parihenkiset ryhmät kiersivät aluetta jalan ja huonosti varusteltuina, ilman karttoja tai metrimittoja, työvälineinään pääasiassa kynä ja kouluvihko. Tiedot Suojärven piirin taloudesta ja luonnonvaroista jouduttiin keräämään 1900-luvun alun tietosanakirjoista.⁵⁹ Huolelliseen perehtymiseen ei antanut tilaisuutta myöskään alueen ripeän käyttöönoton vaatimus. Silti syy ylimalkaiseen otteeseen ei ollut vain tiukassa aikataulussa: Lidija Geraštšenko on arvioinut, että alueen talouden jälleenrakentamiseen ja elinolojen järjestämiseen vaikutti kielteisesti myös se, että niin käyttöönoton johdossa kuin siirtolaisten keskuudessa Suomen ”porvarillinen talous” nähtiin siinä määrin kehittymättömänä, ettei sitä edes kannattanut tutkia.⁶⁰

Selvitystarve koski luonnollisesti myös maataloutta. Elintarviketuotannon käynnistämiseksi oli tärkeää arvioida, minne Suomen luovuttamalla alueella

olisi edellytyksiä perustaa sovhooseja ja kolhooseja. Maatalouskomissariaatin edustajat selvittivät, että Laatokan länsi- ja pohjoispuolella oli ennen sotaa harjoitettu erityisesti karjataloutta. Kaikkiaan raportoitiin, että uusilla alueilla oli kasvatettu heinää noin 24000 hehtaarilla ja viljaa sekä kasviksia 178000 hehtaarilla, kun koko muun Neuvosto-Karjalan alueella peltomaat käsittivät vain vajaat 70000 hehtaaria. Maatalouden kannalta suomalaisalueiden maatilat vaikuttivat näin tarjoavan neuvostotasavallan kolhoosimaatalouteen huomattavaa parannusta. Erityisesti Laatokan länsipuolisten seutujen uumoiltiin tarjoavan suuria mahdollisuuksia maatalouden saralla, kunhan paikalle saataisiin kokeneita asiantuntijoita. Maaseudun suomalaisaikainen asutusmuoto nähtiin kuitenkin kehityksen hidasteena, tilkkumaisista pelloista puhumattakaan.⁶¹ Johtui siis monista syistä, että entisen suomalaisalueen talouden, luonnonolosuhteiden ja ominaispiirteiden tutkiminen jäi hataraksi.

Teollisuuslaitokset sitä vastoin havaittiin kehittyneiksi. Suomelta laskettiin saadun 11 selluloosa-, paperi- ja kartonkitehdasta, 13 sahalaitosta, lukuisia pienempiä sahoja, Lahdenpohjan ja Sortavalan vaneritehtaat sekä Helylän puunjalostustehtas. Niiden arvo oli huomattava: suomalaiset selluloosa- ja paperitehtaat todettiin tuotantokapasiteetiltaan suuremmiksi kuin yhdessäkään muussa neuvostotasavallassa, ja Enson tehtaat moderneine asuin- ja konttorirakennuksineen kuuluivat Euroopan nykyaikaisimpiin.⁶² Alueen voimalaitosten avulla uskottiin ratkaistavan pohjoisten seutujen, ennen kaikkea Leningradin sähköntarve, ja suomalaisissa tehtaissa keitettävä selluloosa olisi suorastaan välttämätöntä Neuvostoliiton sotateollisuudelle.⁶³ Suomalaisalueiden teollistuneiden osien liittäminen Neuvosto-Karjalaan palvelikin samalla niitä tavoitteita, joita talouskriisissä painineelle metsätasavallalle oli asetettu vuoden 1938 viisivuotissuunnitelmassa: teollistumisen nopeuttamista ja puunjalostusteollisuuden kehittämistä.⁶⁴

Suomen luovuttaman alueen kannalta merkittävää oli epäilemättä myös se, että Neuvostoliitossa esiintyneet lukuisat asutustyyppit oli vuonna 1924 supistettu asetuksella kahteen pääluokkaan: kaupunkiasutuksiksi, joiden yhteydessä oli teollisuuslaitoksia, ja maaseutusutuksiksi, joissa niitä ei ollut. Molempia asutustyyppejä tuli kehittää sosialistisen yhteiskunnan tavoitteiden mukaisesti. Lisäksi eroteltiin työläisasutukset, kylpylä- ja parantola-alueet sekä datša-alueet.⁶⁵ Tämä perusjako vaikutti selvästi siihen, miten entisen suomalaisalueen erityyppisten asutuskeskusten ja kylien potentiaaleja arvioitiin.

Entisiä suomalaisia kaupunkeja ja kauppaloita ei silti puntaroitu vain funktioiden vaan myös estetiikan ja ideologian näkökulmasta. Huomiota kiinnitettiin muun muassa siihen, miten ne vastasivat sosialistisen kaupungin ihannetta.⁶⁶ Verrattiinko Lopottia ja Kurkijoen kyliä vastaavasti aikansa ideaaliseen maa-seututaajamaan?

UUDENTYYPPINEN KYLÄ – UUDENTYYPPINEN TALONPOIKA

Elokuun 6. päivänä 1940 Kurkijoen piirin väliaikaisen hallinnon puheenjohtaja A. I. Gorbatšov osoitti KSSNT:n korkeimman neuvoston puhe-
miehistön edustajalle kirjeen, joka sisälsi piiriä koskevia ehdotuksia. Näihin
kuului toive, että Lahdenpohja saisi kaupungin statuksen ja Kurkijoen ”työ-
läisasutuksesta” tehtäisiin piirin keskus. Kurkijoen taajaman osalta Gorbatšov
esitti perusteiksi, että se ei ollut pelkkä maatalouskeskus vaan vanha kauppa- ja
asuinpaikka, jossa oli jo sovhoosi ja meijerikin. Taloja mainittiin olevan 104,
asukkaita olisi 2000, ja työtä tarjoaisivat lisäksi – mikäli Kurkijosta tehtäisiin
piirin keskus – piirikeskukseen virastot.⁶⁷ Kirkkoa Gorbatšov ei maininnut.

Entiseen Lopottiin oli jo perustettu sovhoosi, ja väliaikaisen hallinnon pu-
heenjohtaja katsoi paikan sopivan myös piirin hallinnolliseksi keskuksesi.
Tämän on täytynyt merkitä sitä, että Lopotti täytti jotkin sovhooseille ja kes-
kuskylille ennalta asetetut kriteerit – sen lisäksi, että se oli säilynyt sotatoimissa
ehjänä, toisin kuin useimmat Laatokan Karjalan rantakylät ja -kaupungit.⁶⁸
Millaisia tavoitteita ja normeja maaseudun kylien uudistamiselle ja rakenta-
miselle Neuvostoliitossa oli siis asetettu?

Kun Venäjän talonpoikaiset kylät ja talot olivat perinteisesti saaneet muo-
tonsa lähinnä paikallisen tradition ja käytettävissä olleiden resurssien määrittä-
missä rajoissa, suunnitelma- ja kollektiivitaloudessa maaseudun rakentamisesta
tuli valtiollisen ohjauksen ja ammattimaisen suunnittelun kohde. Ensimmäinen,
väliaikaiseksi tarkoitettu ohje oli ilmestynyt jo vuonna 1925. Yleisluontei-
suudestaan huolimatta siitä hahmottui tavoite tehdä kylistä rakenteeltaan
kurinalaisempia, paloturvallisempia, hygieenisempiä ja jopa urbaanimpia sekä
sijoittaa niihin uudenlaisia toimintoja: kulttuuri- ja hallintorakennuksia sekä
kodin hoidon taakkaa keventäviä palveluita.⁶⁹ Näin pyrittiin saamaan naisten
työpanos käyttöön kodin ulkopuolelle.⁷⁰ Neuvosto-Karjalankin kyliin ilmestyi
jo 1920-luvulla ruokaloita, leipomoita sekä lastenseimiä ja -tarhoja.⁷¹

Samoin kuin ensimmäisen viisivuotiskauden aikana kehiteltiin loistavia suunnitelmia sosialistisesta kaupungista, täyskollektivisoinnin jälkeinen aika tuotti suurisuuntaisia visioita maaseudun elämänmuodon uudistamiseksi. Yhtä lailla kuin sosialistisen kaupungin tuli synnyttää nykyaikainen teollisuustyöläinen, maaseudun uudenlaisen asuinmuodon tuli synnyttää nykyaikainen, edistyksellinen talonpoika, *novyj tip seljanina*, rationaalisen, koneistetun maatalouden työntekijä.⁷² Vastaavasti arkkitehdit suunnittelivat maatalousteollista kombinaattia, jossa maataloustyö koneellistettaisiin ja samalla häivytetäisiin maaseudun ja kaupungin välistä eroa. Se olisi monipuolisin kulttuurilaitoksen ja uudenaikaisin liikennevälinein varustettu ”maaseutukaupunki”, *selo-gorod*, johon kuuluisivat talousalueen kolhoosit, sovhoosit, koneasemat sekä teollisuus- ja voimalaitokset. Kun jättimäisiä resursseja edellyttänyt konsepti jo vuonna 1931 haudattiin, tilalle nousi idea *agrokaupungista*. Sillä tarkoitettiin aikakauden kielenkäytössä suuren maatalouskoneaseman ja voimalan ympärille rakennettavaa taajamaa, joka tarjoaisi kaupunkimaista asumisen ja palvelujen tasoa sekä toimisi mittavan kolhoosiverkoston keskuksena.⁷³ Tavoitteena kangastellutta maaseututaajamien kasvattamista ja kaupunkimaistamista päästiin käytännössä toteuttamaan vasta vuosikymmeniä myöhemmin ja pitemmälle viedyssä muodossa.

Ajatus, että maaseudun rakentamista ohjattaisiin kokonaisvaltaisemmin, herätti vastakaikua myös lännessä. Kapitalistinen maailma kärsi 1930-luvun alussa laman kourissa, kun taas Neuvostoliiton edistyksen tahti vaikutti huijalta ja sai monet länsimaalaiset intellektuellitkin uskomaan kommunismin yhteiskuntautopiaan. Samoin nähtiin edistyksellisenä Neuvostoliiton yhdyskuntasuunnittelu. Arkkitehti P. E. Blomstedt pohti *Arkkitehti*-lehdessä vuonna 1935, että myös Suomessa olisi ”*uutisasutusta suoritettava – ei työntämällä yksilöitä perheineen korpimaihinkin – vaan alun pitäen rakentamalla ja järjestämällä kokonaisia asutusyhdyskuntia, joihin jo alun pitäen sekä maanviljelys että teollisuustuotanto ja muut elinkeinot on suunniteltu nykyaikaiseen vuorovaihtukseen ja elimelliseen yhteistoimintaan*”.⁷⁴ Yksityisomistukseen luottavassa, pientilavaltaisessa maassa idea oli tietysti utopistinen.

Ihanteet ja todellisuus eivät tosin kohdanneet Neuvostoliitossakaan. Arkkitehteja oli vasta tavattoman vähän, ja he olivat vain hatarasti perillä maaseudun oloista. Maaseudun suunnittelusta ei myöskään ollut olemassa tutkimusta tai ammattikirjallisuutta. Silti uusien taajamien suunnittelu maalle näyttää innostaneen arkkitehteja: he olivat viehättyneitä uudenlaisen yhteiskunnan arkkitehtuurin tyyllisten, sommitelmallisten ja ideologisten probleemien ratkomisesta sekä maaseutuväestön sosiaalisesta uudelleenmuokkauksesta. Arkkitehtien asemakaavaehdotukset noudattivat paitsi toiminnallista vyöhykejakoa myös Stalinin kauden uusia kaupunkisuunnitteluihanteita, joihin kuuluivat selkeä järjestys, komeat julkisivut ja uljas kaupunkisiluetti, monumentaaliset kokonaisuudet eli *ensemblet*, keskusaukiot ja katutilat sekä mahtavat akselit ja leveät

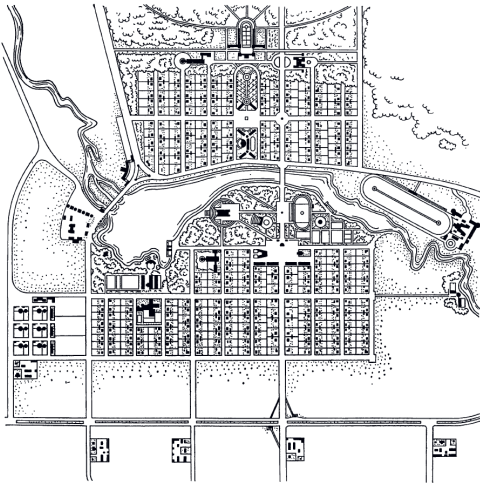
bulevardit. Maaseututaajamille ja maatalouskoneasemille, jopa maaseudun tuotantoalueille laadittiin herooisia kaavaehdotuksia, jotka rakentuivat geometrinen ympyräsommitelmien ja aluetta halkovien puistokatujen varaan. On tietenkin selvää, etteivät tällaiset suunnitelmat kyenneet vastaamaan maaseudun ja talonpoikien todellisiin tarpeisiin, ja ne jäivätkin yleensä toteutumattomaksi paperiarkkitehtuuriksi.⁷⁵

Harvinaisena toteutuneena esimerkkinä 1930-luvulla uudistetuista maaseudun kylistä on niin neuvostoliittolaisessa kuin myöhemmässä venäläisessä arkkitehtuurihistoriankirjoituksessa toistuvasti nostettu esiin Ukrainan pohjoisosassa sijainnut Golubovka. Erityistä huomiota on kiinnitetty siihen, että Golubovkan asemakaavassa hyödynnettiin taitavasti paikan ja luonnonolojen erikoispiirteet sekä kapitalistiselta ajalta periytyneet maisemalliset kohokohdat, kuten vanha kartano, puisto ja tekolampi. Kirkkokin kunnostettiin arkkitehtuurimuistomerkkinä. Kolhoosin keskuskylän uudistaminen oli suunniteltu vuosina 1934–1935 Tieteellisessä maatalousarkkitehtuurin kabinetissa, joka oli perustettu samana vuonna käynnistetyn Yleisliittolaisen arkkitehtuuriakatemian yhteyteen Moskovaan.⁷⁶

Golubovka näyttääkin olleen eräänlainen uudenaikaisen sosialistisen maaseututaajaman suunnittelun ja toteuttamisen käytännön koe, sillä kun vuonna 1936 ilmestyi Tieteellisessä maatalousarkkitehtuurin kabinetissa työskennelleen arkkitehdin N. O. Bekkerin artikkeli kolhoosikylän suunnittelun ja uudistamisen periaatteista, siinä propagoitiin juuri sellaista skeemaa, jota Golubovkan paperilla lähes runollisen kaunis asemakaavallinen ja toiminnallinen jäsentely edusti. Samalla kirjoittaja totesi uusien toimintojen vääjäämättä muuttavan kylien ilmettä: kirkon korvaa klubi, pappilan lastentarha, ja kulakkien maatilojen sijaan tulee maatiloja työprikaateille.⁷⁷ Kolhoosikylän uudistamisen taustalla vaikuttaneet ideologiset päämäärät Bekker muotoili seuraavasti:

*Sosialismia rakennettaessa kollektiivisen työn muodot läpäisevät koko nykyaikaisen kolhoositalonpojan kulttuurin ja elämän: uusi tekniikka ja yleisen sekä teknisen lukutaidon lisääminen synnyttävät uudenlaisen talonpojan, jolla on uusia kulttuurisia tarpeita.*⁷⁸

Kolhoositaajamien käytännön suunnittelussa Bekker ohjeisti lakonisesti ja käytännönläheisesti. Tapoja oli kaksi: voitiin joko järjestää uudelleen olemassa olevia kirkonkyliä, *sela*, tai suunnitella kokonaan uusia kyliä. Alkuun oli joka tapauksessa analysoitava paikan luonnon-, ilmasto- ja maantieteelliset olot, maastomuodot ja kolhoositalouden tarpeet, unohtamatta piirin poliittista ja taloudellista tilannetta sekä väestön kansallisia erityispiirteitä. Tämän jälkeen kolhoosikylän maa tuli jakaa funktionaalisiin vyöhykkeisiin ja maatilojen tuotantoalueet edelleen kolmeen sektoriin: perustuotannolle, liikenteen ja kuljetusten tarpeille sekä varastokäyttöille. Näin rationalisoitaisiin maatalous-

Arkkitehti Karl Lopjalon suunnitelma kolhoosin keskuskylästä Golubovkasta, jota rakennettiin Pohjois-Ukrainaan vuosina 1934–1935. Suunnitelma ilmentää Stalinin kauden kaupunkisuunnittelu-ihanteita: kompositiota leimaavat suorakulmaisuus, katuakselit, klassisistiset sommitteluideat sekä funktionaalinen ja hygieeninen vyöhykejako. Ruudutetut asuinkorttelit tekolammen kahden puolen yhdistää toisiinsa lammen ylittävä katuakseli, jonka varrella avautuu keskusaukio kyläneuvoston taloineen ja kauppoineen. Ympärillä viheriöi rantapuisto, jossa on kulttuuritalo, stadion ja pioneerileiri. Kolhoosilaisten työpaikka, työprikaatien "pihat", on työnnetty loitommas omalle vyöhykkeelleen maatalousmaiden yhteyteen. *Kalmykova, 1975/1, 269*

tuotannon työvaiheita. Varsinaisen taajaman keskusvyöhykkeelle tuli raivata aukioita, joiden tuntumaan sijoitettaisiin kulttuuritalo, klubi, kolhoosin hallinnon, kyläneuvoston ja osuustoiminnan talot, urheilukeskus sekä kolhoositori. Niistä hieman loitommaksi kuuluivat koulut, lastentarhat sekä sairaalat, joiksi kelpasivat myös kapitalistisen ajan rakennukset, kuten kirkot, pappilat, kartanot ja isot talonpoikaistalot. Ohjeessa korostettiin teiden ja rakennusten optimaalista suuntaamista aurinkoon ja vallitseviin tuulensuuntiin nähden sekä luonnollisten maastomuotojen hyödyntämistä veden ohjaamiseksi hygieenisesti. Katutilan jäsentämiseksi siinä suositeltiin mahdollisuuksien mukaan suuntaamaan talojen asuinkäytössä olevat päädyt katua kohti. Näin Bekkerin ohje asetti kolhoosikylien ihanteeksi oikeastaan kylämuodon, jota vanhastaan noudattivat erityisesti Keski-Venäjän kylät: viljelysmaiden ympäröimän, tiiviin raittikylän, jossa taajaman raittia reunustivat talojen ikkunalliset päädyt.⁷⁹

Samoin kuin on ilmeistä, että Golubovkan asemakaava- ja rakennussuunnitelma ilmensi sellaista taajamamallia ja arkkitehtuuria, jota maatalousarkkitehtuurin kabinetissa pidettiin maaseudulle ihanteellisena, on ilmeistä se, että uudenlainen maaseudun kylä muodosti analogian 1930-luvun alkupuoliskolla kehitellylle sosialistiselle kaupungille – teollisuuden vain korvasi maataloustuotanto. Vastaavasti Bekkerin artikkeli saattoi ainakin ideatasolla toimia suunnannäyttäjänä kolhoosikylien kehittämisessä, sillä vyöhykkeistetyin maaseututaajaman ihanne pysyi Neuvostoliitossa voimissaan aina 1970-luvulle saakka, kun maaseudulla toteutettiin uusia asutuskeskuksia ja viritettiin vanhoja uuteen uskoon.⁸⁰

Yksityiskohtaisemmin suunnittelua ohjeisti maatalouskomissariaatin ja maatalouden alan suunnittelulaitoksen Sel'hozstrojprojektin mallipiirustus-, normi- ja sääntökokoelma, joka julkaistiin vuonna 1937. Sen avulla oli tarkoi-

tus parantaa maaseudun asutuskeskusten funktionaalista vyöhykkeistämistä ja hygieniaa sekä kohentaa maaseudun arkkitehtonista ilmettä. Kokoelma sisälsi vaatimattomien mallisuunnitelmien rinnalla komeampia ehdotuksia, jotka ilmensivät sosialistisen realismin tyylillisiä tavoitteita.⁸¹

Ohjeiden noudattamiseen ei kuitenkaan ollut riittävästi resursseja, ja maatalousarkkitehtuuria tutkineet tieteelliset laitoksetkin lopettivat toimintansa 1930-luvun loppuun mennessä. Tästä seurasi, että maaseudun suunnittelutyön taantuminen nousi huolenaiheena esiin Moskovassa toukokuussa 1939 pidetyssä yleisliittolaisessa kongressissa, jonka teemana oli kolhoosien, sovhoosien ja maatalouskoneasemien suunnittelu ja rakentaminen. Yleisliittolaisen arkkitehtuuriakatemian, Neuvostoliiton arkkitehtiliiton, maatalouskomissariaatin ja sovhoosikomissariaatin kongressissa kannustettiin kansanrakennustaiteen tutkimiseen ja hyödyntämiseen sekä paikallisten olosuhteiden tutkimiseen. Yleisesti todettiin, että oli rakennettava taloudellisemmin, käytettävä halvempia materiaaleja sekä hyödynnettävä tyyppiasemakaavoja ja -rakennuspiirustuksia ja karsittava kolhoosikylien asemakaavoista turhuuksia, kuten ylenmääräisiä katuja ja puistoja.⁸²

Kongressista ei vierähtänyt viikkoakaan, kun puolueen keskuskomitea ja kansankomissaarien neuvosto antoivat määräyksen, joka oli pantava toimeen vuoden 1940 syyskuun ensimmäiseen päivään mennessä. Maaseudun haja-asutus oli hävitettävä ja asutusta keskitettävä, kolhoosilaisten maatilkkujen kokoa oli rajoitettava, jotta he uurastaisivat tehokkaammin kolhoosien pelloilla, ja Siperiaa, Kazakstania ja Kaukoitää oli asutettava. Tämäkin määräys kytkeytyi osin siihen, että Neuvostoliitto oli varustautumassa suursotaan ja halusi sijoittaa elintarvike- ja teollisuustuotantoa kauemmas rajoiltaan.⁸³ Määräys oli voimassa, kun Suomi maaliskuussa 1940 luovutti alueita Neuvostoliitolle, ja se vaikutti merkittävästi siihen, miten suomalaista maaseutua ja sen rakennuskantaa hyödynnettiin ja uudelleenjärjesteltiin – ja hylättiin.

Kurkijoen taajaman Sepänkatua eli Ulitsa Novajaa, jolle siirrettiin neuvostokuukausina kaksi taloa. Ne näkyvät keskeneräisinä kuvassa, joka on otettu takaisinvaltauksen jälkeen, oletettavasti elo- tai syyskuussa 1941. Veli Räsänen. Reprokuva Rainar Hakulinen. Kurkijoki-museo

Kuva Kurkijoen Alhoon rakennetusta kolhoosikylästä. Kun suomalaistaloja siirrettiin kolhoosikyliksi, ne pystytettiin yleensä suoran raitin varteen. Pekka Kyytisen kokoelma. KK. MVK. MV

Kuva Kurkijoen Marianvaaraan rakennetusta kolhoosikylästä. Muualta siirrettyjen suomalaisten talojen päädyt suunnattiin tielle päin. Viljo Litmasen kokoelma. Hakulinen 1977, 237

KURKIJOEN KYLÄT JA KOLLEKTIIVITALOUDEN IDEAALIT

Lukuun ottamatta Gorbatšovin edellä mainittua kuvailua ei ole suoraa näyttöä siitä, mitkä olivat ne ratkaisevat seikat, joiden vuoksi Gorbatšov katsoi ”Kurkijoen työläisasutuksen” soveltuvan piirikeskukseksi ja sovhoosin sijoituspaikaksi. Välillistä näyttöä voi kuitenkin esittää.

Arkkitehti L. M. Budjonnyj selostaa vuonna 1940 edellä mainitun kongressin kokoomajulkaisussa, millainen olisi ihanteellinen maaseudun sovhoosi- tai kolhoosikylä. Kurkijoen taajaman kannalta on kiinnostavaa se, millaisista piirteistä Budjonnyj kiittää erään Smolenskin alueen kolhoosikylää. Kyseistä kolhoosikylää halkoi vain yksi pääkatu siihen risteävine sivukatuineen, ja sen varrelle asettuivat niin kulttuuri- ja kunnalliset palvelut sekä hallinto kuin asuinkorttelitkin. Budjonnyj pitää asemakaavallista muotoa onnistuneena ja yhdyskuntateknisessä mielessä taloudellisena. Resursseja säästävänä ratkaisuna voi pitää sitäkin, että kolhoosin aiempi rakennuskanta oli kylää uudistettaessa mahdollisimman laajasti säilytetty. Lisäksi ajanmukaisessa maaseudun kylässä tuli kullakin kolhoosilaisperheellä olla oma talo, kasvimaa, puutarha sekä talousrakennuksia ja talojen edustalla kukkaistutuksia tai etupuutarha.⁸⁴

Voikin huomata, että suomalaisten taakseen jättämä Lopotti vastasi vuonna 1940 hyvin paljon Budjonnyjn esimerkillisen kolhoosikylän kuvausta. Koska se muodostui kauppakylästä ja opiston alueesta, se jakautui kuin luonnostaan lähes oikeaoppisesti asuin-, kulttuuri- ja kunnalliseen sektoriin sekä tuotantosektoriin. Se käsitti myös eräänlaisen sommitelmallisen ytimen ja keskusaukion, jonka ääressä tuli Budjonnyjn mukaan olla maamerkkinä klubi tai kulttuuritalo. Tämä neuvostokulttuurissa symboliarvoltaan merkittävä rakennus erottaisi sosialistisen kylän vanhoista kylistä, joiden maamerkkinä oli kirkko. Jos taas kylässä olikin vanhastaan kirkko, kolhoosilaiset ”tekevät kirkoista mielellään klubin”.⁸⁵

Huomionarvoista on myös se, että artikkelissaan vuonna 1936 Bekker jaotteli olemassa olevat kolhoosikylät kollektiivitulojen lukumäärän pohjalta viiteen perustyyppiin, joista suurimpia olivat piirikeskukset, entiset kirkonkylät, *sela*. Niissä oli määritelmän mukaan piirin hallinto ja virastoja, muutamia kolhooseja sekä maatalouskoneasema, josta kolhoosit saivat vuokrata käyttöönsä esimerkiksi traktoreita.⁸⁶ Sovhoosi puolestaan edellytti runsaasti asuintaloja, suuria karjasuojia sekä maatalouskoneille soveltuvia laajoja peltoja, myllyn, koulutalon ja hyvät liikenneyhteydet.⁸⁷ Koska yksittäisen kolhoosin tai sovhoosin katsottiin ylipäättään vaativan vähintään 50 hehtaaria maata,⁸⁸ niitä perustettiin usein entisille suurtiloille ja lahjoitusmaille.

Ei ole tiedossa, tunsiko Gorbatšov Bekkerin ja Budjonnyjn artikkelit, mutta niiden valossa Kurkijoen taajama oli sekä rakenteeltaan että rakennuskannaltaan lähes sellaisenaan tarkoituksenmukainen niin keskuskyläksi kuin sovhoosin sijoituspaikaksi. Se vastasi oikeastaan täysin Budjonnyjn artikkelista hahmottuvan, säästäväisyysnäkökulmista huolimatta viehättävän ja viihtyisän keskuskylän ihannetta, ja siitä löytyivät lähes kaikki sovhoosin kannalta kriittiset elementit. Kuten Gorbatšovin kirjeestä ilmenee, Kurkijoen taajamaan olikin jo elokuussa 1940 perustettu sovhoosi, ja Kurkijoen ”työläisasutuksesta” tehtiin Gorbatšovin ehdotuksen mukaisesti myös piirin keskus.

Sen sijaan entiset suomalaiset maanviljelyskylät olivat sekä neuvostoliittolaisen kyläihanteen että maatalouden kannalta problemaattisia. Isonjaon ja luonnonolojen seurauksena muotoutunut maatilamalli pirstaleisine pelto-tilkkuineen ei sopinut maatalouteen, joka perustui sovhooseihin ja kolhooseihin keskitettyyn asutukseen. Suomalainen pienviljelmävoittoinen ja tiuhaan ojitukseen perustuva maanviljelystapa arvioitiinkin lähtökohtaisesti neuvostomaatalouden kannalta liian alkeelliseksi. Järvien ja metsien väliin ripotellut maatalousmaat nähtiin epäkäytännöllisiksi, sillä pienet pelto-tilkut ja lukuisat tiet haittasivat kolhoosien suurimittakaavaista maankäyttöä. Pieniä, hajallaan sijaitsevia maatilkkuja jaettiin monin paikoin työläisille ja virkailijoille perheiden kasvimaiksi, mutta isommat pelto-tilkut oli muutettava neuvostotaloudelle ominaisiksi suurviljelmiksi, joita viljeltäisiin uudenaikaisella tekniikalla, kuten traktoreilla.⁸⁹

Neuvostoliiton maatalousmalliin eivät sopineet myöskään haja-asutukset eli *huutorit*, sillä ne jättivät kolhoosien maiden väliin kiusallisia aukkopaiikkoja, vaikeuttivat uusien kylien suunnittelua eivätkä tukeneet yhden perheen talouksien vastaista taistelua. Lisäksi haja-asutusta ja yksinäistöjä pidettiin ongelmallisina tiiviisiin kyliin tottuneiden kolhoosilaisten sosiaalisten ja kulttuuritarpeiden tyydyttämisen kannalta.⁹⁰ Keskushallinto oli 1930-luvulta alkaen pyrkinyt ratkaisemaan ongelmaa vaatimalla, että pienistä, lähellä toisiaan sijainneista maatiloista muodostettaisiin kolhooseja. Varsinkin Neuvosto-Karjalassa ja Ukrainassa tämä merkitsi maaseudun perinteisen asutusmuodon hävittämistä.⁹¹

Haja-asutuksen hävittäminen tarkoitti massiivisia talojensiirto-operaatioita,

sillä syrjäiset talonpoikaistalot määrättiin siirrettäviksi haja-asutuksista olemassa oleviin suomalaiskyliin ja uusiin kolhoosikyliin. Kurkijoen piirissä määrättiin siirrettäväksi peräti 1760 taloa ja ulkorakennusta.⁹² Vaikka tätä ei voi suoraan osoittaa lähdeaineistosta, voi tulkita, että hankkeen taustalla vaikutti Bekkerin vuonna 1936 esittämä kolhoosiluokittelu ja että kyliä olisi pyritty järjestelmään sen mukaisesti. Näin olisi syntynyt suurten taajamien ohella pienempiä asutuskeskuksia, jotka käsittäisivät muutaman kolhoosin sekä mahdollisesti maatalouskoneaseman, yhden kolhoosin muodostamia kolhoosikyliä sekä useammasta asutuspiiristä koostuvia kolhooseja, prikaatikyliä. Huutorit tuli Bekkerin tyyppiluokituksen mukaan tyhjentää.⁹³

Myös Kurkijoella viljelyskelpoiset maat sijaitsivat pääasiassa pieninä tilkkuina laajalla alueella ja talot peltoineen usein kaukana muusta asutuksesta, jopa saarilla. Kurkijoen piirin kyliin ei perustettukaan useampia sovhooseja, vaan sinne muodostettiin vuoden 1940 loppuun mennessä ainoastaan kolhooseja. Näistä 21 kolhoosista viisi oli Alhossa ja viisi Elisenvaarassa.⁹⁴ Marraskuun lopussa piirissä ilmoitettiin olevan 300 asutuskeskusta ja 2832 taloa, ja tavoitteena oli perustaa maatalouskoneasemat Otsomaan ja Jaakkimaan siten, että kukin maatalouskoneasema palvelisi enintään kahtakymmentä kolhoosia.⁹⁵

Kolhooseja muodostettiin kuitenkin maan johdon näkökulmasta liian verkkaan, ja vuoden 1941 alusta alkaen Neuvosto-Karjalan johto koetti vauhdittaa hanketta lähettämällä uudelle alueelle rakennusmiehiä, maatalouskomissariaatin asiantuntijoita, teknikkoja ja insinöörejä.⁹⁶ *Kolhoznaja Pravdan* paikallisessa laitoksessa jaettiin ohjeita uusien kolhoosikylien sijoittamisesta. Rakennusinsinööri N. Vorobjov kirjoitti helmikuun 1941 alussa:

Nyt kun piirissämme järjestetään kolhoosien asuinrakentamista, nousee kysymys siitä, mihin kolhoosikylä kannattaa sijoittaa, minne talot on mukavinta rakentaa ja mihin huutorien asuin- ja talousrakennukset on tarkoituksenmukaista siirtää.

Kylä on hyvä rakentaa suunnilleen kolhoosin maiden keskelle, ympäristöä hieman ylempänä sijaitsevalle, tasaiselle mutta loivasti viettävälle paikalle taikka loivaan mäenrinteeseen, jota vaarat tai metsä suojaavat pohjoisen puolelta kylmiltä tuuilta. On tärkeää, että lähellä on saatavilla puhdasta vettä. On ehdottomasti otettava huomioon kevät- ja syysvesien virtaukset, jottei vesi jäisi makaamaan kylän kaduille ja pihuille. Mäkinen paikka ei ole mukava, sillä silloin kolhoosikylään on hankalaa ajaa. Rakennukset voi sijoitella auringon ja seudulla vallitsevien tuulensuuntien mukaan. On kuitenkin tehtävä perustukset, jotta rakennus saisi auringonvaloa suurimman osan päivää, ja rakennus tulee suunnata kulmittain pohjoiseen.⁹⁷

Insinööri opasti tekstissään kärsivällisesti siinä, miten uusilla pohjoisilla asuinsijoilla pitäisi rakentaa. Vain viikkoa myöhemmin siirtolaisjaoston päällikkö I. Stepakov kirjoitti samaan lehteen, että asuinrakentaminen, kolhoosien ”olennainen taloudellispoliittinen tehtävä”, ei ollut edistynyt suunnitelmien mukaisesti. Stepakov oli huolissaan siitä, ehdittäisiinkö taloja pystyttää ennen kuin siirtolaisten täytyisi suunnata voimansa maataloustöihin.⁹⁸

Stepakovin artikkeli ilmaisee niitä toisiinsa kytkeytyviä ongelmia, joita Suomelta saatujen alueiden siirtolaisjaostoilla ja rakennuspiireillä oli ratkaistavanaan. Lidija Geraštšenko on selvittänyt, että jo alkuvaiheessa siirtolaisjaostojen organisoimista viivästyttivät tarkkojen ja oikea-aikaisten ohjeiden sekä rahoituksen puute, jonka takia siirtolaisten vastaanottamisesta ja asuttamisesta sekä kolhoosien muodostamisesta ei kyetty huolehtimaan toivotulla tavalla. Rakennuspiirien toimintaa puolestaan vaivasi puute rahoituksesta, rakennustyövoimasta, hevosista ja kuljetusvälineistä. Koulutettuja kaadereita, asiantuntijoita ja pätevää työvoimaa oli vaikea värvätä, ja jos värväyksessä muuten onnistuttiinkin, puuttui asuntoja. Rakennustöille ei ollut riittävästi valvoja, ja lisäksi oli epäselvää, minkä tahon vastuulle rakentamisen käytännön johtaminen oikeastaan kuului.⁹⁹ Rakennusten käyttöönottoa hankaloitti kaiken lisäksi se, että niistä syntyi intressiristiriitoja sotilasyksikköjen ja maatalouden, teollisuuden ja siviilien tarpeiden välillä. Teollisuuslaitosten ja voimaloiden käyttöönottoa taas haittasivat paitsi niiden sodassa kärsimät vahingot myös se, että suomalaiset olivat evakuoituessaan purkaneet tehtaiden koneistoja mukaansa ja niiden palauttamista ja takaisinasetamista jouduttiin odottamaan.¹⁰⁰

Tällaisissa oloissa talojen siirto-operaatiota voi pitää erityisen epätarkoituksenmukaisena, eikä sillä ollutkaan varauksetonta tukea. Suojärven piirissä arviointikomitea ei edes suositellut suomalaistalojen siirtämistä. Talot kivi-jalkoineen arvioitiin rakenteellisesti niin jämeriksi, että niiden purkaminen, kuljetus ja uudelleenpystytys kävisivät äärimmäisen työlääksi. Hyödynnettävää rakennusmateriaalia arvioitiin kohtuullisella vaivalla saatavan vain seinähirsistä, mutta kolhoosilaisilla ei katsottu olevan taitoja eikä voimia rakentaa niistä kokonaan uusia taloja. Yhtä hankalaksi arvioitiin aittojen ja kivi- tai tiilirunkoisten talousrakennusten siirtäminen.¹⁰¹ Kannaksella toimineen kolhoosinjohtaja Hahunovin kerrotaan kritisoineen suomalaistalojen siirtämistä ja ehdottaneen, että talouskeskukset järjestettäisiin kolhoosien sisällä ja sijoittelu sopeutettaisiin kolhoosien sisäiseen maanjakoon. Moskovassa näkemykset talojen siirtämisen vähistä hyödyistä tuomittiin ankarasti.¹⁰² Entisen Kurkijoen kunnan alueelle rakennettiin tietävästi kolhoosikyliä vain Alhoon ja Marianvaaraan, joissa muualta siirretyt talot pystytettiin valokuvista päätellen suoriin riveihin ja usein pääty raitille päin.¹⁰³ Muutama talo tuotiin myös Kurkijoen taajamaan.¹⁰⁴ Kurkijoen varhaisiin siirtolaisiin lukeutuneen Lidija Bokunovan muistikuvissa vielä ennen neuvostoliittolaisten evakkoon lähtöä kesäkuussa 1941 kokoamista odotti joukko muualta tuotuja taloja, ”hirret oli numeroitu ja kaikki”.¹⁰⁵

Näin entisen suomalaisalueen maaseudun asutusmuotoa puristettiin samaan muottiin kuin Neuvostoliiton tärkeimmillä maatalousalueilla, jotka sijaitsivat mustan mullan mailla Keski-Venäjällä ja Ukrainassa. Samalla hylättiin suomalaisten menestyksenkäs pieniin kyliin, itsenäisiin maataloihin sekä haja-asutukseen perustuva asutusmuoto ja tapa harjoittaa maataloutta. Huomiotta jäi, että suomalaisen maatalouden kannattavuus oli perustunut merkittävässä määrin maatalouden työntekijöiden henkilökohtaiseen sitoutuneisuuteen, motivoituneisuuteen ja maatalouden kannalta haastavien paikallisten olojen tuntemukseen sekä maan- ja metsänomistukseen. Kyse ei silti ollut siitä, ettei kukaan olisi ennalta voinut aavistaa itsenäisten talonpoikien työpanoksen ja paikallisiin oloihin sovitettun maatalouden merkitystä, sillä kollektivisointi ja kulakkien likvidoidin olivat johtaneet maataloustuotannon romahtamiseen kautta maan. Neuvosto-Karjalassa puolestaan täytyi olla tuoreessa muistissa siellä vuonna 1930 käynnistetty maatalouden kollektivisointi. Prosessin alkuvaiheessa Karjalan aluekomiteassa oli – tosin tuloksettomasti – ilmaistu epäilyksiä siitä, että Karjalaan ei ilmasto- ja luonnonolosuhteiden vuoksi ollut tarkoituksenmukaista perustaa suuria maatalousyksiköjä, koska Karjalan oloissa olivat tyypillisiä nimenomaan pienet kylät ja harva, hajallaan sijaitseva asutus.¹⁰⁶ Sen sijaan oli esitetty, että maataloutta olisi hedelmällisempää harjoittaa Suomen malliin, haja-asutusmuotoisesti.¹⁰⁷ Pakkokollektivisoinnin tuloksena oli ollut, että joitain mallikelpoisia poikkeuksia lukuun ottamatta Karjalaan oli syntynyt yleensä 9–12 taloutta käsittäviä, pieniä ja tuottavuudeltaan heikkoja kolhooseja,¹⁰⁸ ja vuoden 1932 loppuun mennessä jopa viidennes Neuvosto-Karjalan maataloista oli lopettanut toimintansa väestön suunnattua turhautuneina muihin töihin tai jouduttua kulakeiksi tuomittuina karkotetuiksi tai vankileireille.¹⁰⁹ Kollektivisoidun maatalouden heikosta tuottavuudesta muodostui kuitenkin kautta maan pysyvä ongelma, jota ei pystytty ratkaisemaan koko Neuvostoliiton olemassaolon aikana, sillä kollektiivimaatalous muodosti elimellisen mutta joustamattoman osan sosialistista talousjärjestelmästä.¹¹⁰

Kyse ei siis ollut siitä, etteikö tietoa kollektivisoinnin seurauksista erityisesti pohjoisilla alueilla olisi ollut olemassa, eikä myöskään siitä, ettei Neuvostoliitosta olisi löytynyt asiantuntemusta päättää asiasta resurssi- ja tuottavuusnäkökulmasta järkevällä tavalla. Kyse oli siitä, että keskushallinto ei kuunnellut eikä hyväksynyt vastalauseita vaan piti kiinni ideologisista päämäärästään, joihin nähden asiantuntemus jäi toisarvoiseksi. Suomalaisen maatalouden käytännöistä ei kyetty hyödyntämään mitään, kun taas rakennuksia voitiin käyttää, tosin usein vasta siirtoproseduurin myötä. Poikkeuksia olivat lähinnä suuret taajamat, kuten Lopotti.

KURKIJOEN TALOT JA KOLHOOSILAISTEN ASUINMUOTO

Vaikka osa taloista sijaitsi neuvostomaatalouden kannalta väärässä paikassa, Kurkijoella oli säilynyt mittava talokanta talousrakennuksineen, puutarhoineen ja kasvimaaineen. Millaisina talot näyttäytyivät kollektiivimaatalouden näkökulmasta?

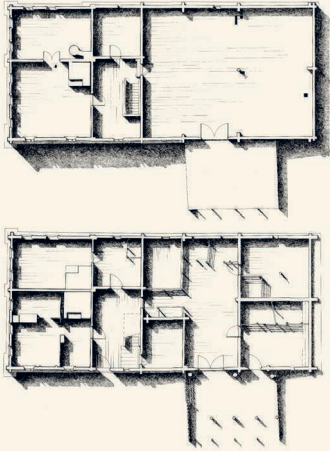
Kolhoosilaisten perhekohtainen talo ei ollut ollut itsestäänselvyys, vaan se oli lopullisesti hyväksytty vasta 1930-luvulla. Neuvostoliiton varhaisvuosikymmenien asuntopuunnittelussa ihmisen ei ollut katsottu tarvitsevan yksityistä elämää, vaan kansalaisille oli propagoitu porvarillisesta elämästä selkeästi erottuvaa kollektiivista ja rationaalisesti organisoitua sosialistista elämäntapaa, *novyj byt'*.¹¹¹ Kotien ulkopuolelle kehitettyjen, kollektiivisempaa elämänmuotoa tukevien ratkaisujen, kuten lastentarhojen ja ruokaloiden, katsottiin osaltaan vähentävän asuinneliöiden tarvetta. Kollektiivisen elämäntavan ja asuinihanteen perusteet olivatkin myös taloudellisia: säästämällä asumisen kustannuksia voitiin tehokkaasti keskittää resursseja talouden hyödyksi. Näin ahdas ja vain vähän yksityisyyttä tai yksinolon mahdollisuuksia tarjoava asunto esitettiin ideologisesti perusteltuna osana sosialistista elämänmuotoa, jossa uusi neuvostoihminen osallistuisi aktiivisesti kollektiiviseen julkiseen elämään.¹¹² Tosin samalla, kun yksityinen tila katosi, yksilö joutui tarkkailun ja valvonnan alaiseksi.

Kollektiivisen asumisen ihanne vaikutti myös siihen, miten maatalousväestön asumiskysymystä oli aluksi koetettu ratkoa. Varsinkaan maatalouden kollektivisoinnin aikoihin ei pidetty sopivana suunnitella kolhoosilaisille yhden perheen taloja, sillä se olisi merkinnyt yksityistalouksille perustuvan elämänmuodon ja ideologisesti haitallisen individualismin tukemista ja häirintä tavoiteltua suuren mittakaavan maataloustuotantoa.¹¹³ Maaseudulla kommuunit olivat alkuvaiheessa saaneet asuttavakseen takavarikoituja maaseudun kartanoita,¹¹⁴ ja 1920–1930-lukujen vaihteessa arkkitehdit kehittivät kolhoosilaisia varten yhteistalouden ihannetta palvelevaa kommuunitaloa,

dom-kommunaa. Se oli tilallisesti ja toiminnallisesti rationalisoitu yhteisöotalo, jossa lasten ja kotitöiden hoitaminen jaettaisiin asukastiimien kesken.¹¹⁵ Lisäksi ihmisiä asutettiin asuntoloihin. Taustalla vaikuttivat sekä kielteinen asenne talonpoikaiseen kulttuuriin että näkemys perheestä yhteiskunnallisesti haitallisena yksikkönä, joka voitaisiin asumisen ratkaisulla eliminoida. Kuitenkin jo 1930-luvulla maan johto päätyi siihen, ettei ”vanhaa perhettä” pystytty uudistamaan, ja vuosikymmenen puolivälistä alkaen annettiin määräyksiä, jotka vahvistivat varsin konservatiivista perhe-elämää.¹¹⁶

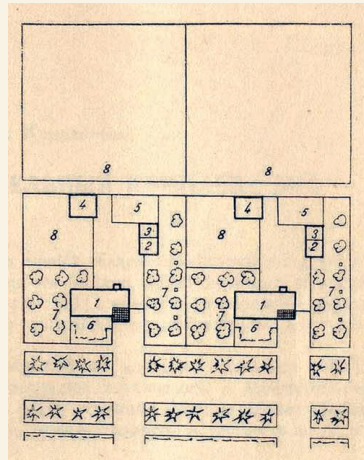
Maaseudun osalta taas oli lopulta hyväksyttävä se, että kolhoosilaisperheen välttämättömän ruokahuollon takasi sittenkin parhaiten yhdenperheentalo, jonka pihapiiriin mahtuisivat sekä talousrakennukset että koristeistutukset, puutarha ja kasvimaat. Maatalousväen hän täytyi huolehtia oman ruokapöytänsä antimista pitämällä vähäistä karjaa ja viljelemällä omaa palstaansa. Bekker puki tämän neuvostotalouden näkökulmasta perusteltuun muotoon argumentilla, että kolhoosilaisen pihassa oli ”tuotantoalueen luonnetta”.¹¹⁷ Suunnittelu-paradigman muutos näkyi jo Golubovkassa. Arkkitehtiopiskelija Karl Lopjalo ja arkkitehti Oleg Vutke¹¹⁸ suunnittelivat sitä varten yhden kolhoosiperheen hirsitaloja, jotka ulkoisesti tulkitsivat seudun kansanrakentamisen perinnettä ja joissa karjasuojat ja taloustitat oli irrotettu ajanmukaisen hygieenisesti ja funktionaalisesti omiksi rakennuksikseen.¹¹⁹ Budjonnyjkin tähdensi vuonna 1940, että maaseudun kylissä tuli hyödyntää paitsi vanhaa rakennuskantaa myös arkkitehtuurin paikallista perinnettä ja erityispiirteitä.¹²⁰ Perinteinen venäläinen talotyyppi sopi siis valtion suunnittelulaitosten arkkitehtien pöydillä jalostettuna ajan traditionaaliseen arkkitehtuuri-ihanteeseen.

Arkkitehtien hyvää tarkoittavista ponnisteluista huolimatta talonpoikien asuinmuoto ei silti ollut 1930-luvulla todellisuudessa juurikaan muuttunut. Keski- ja Pohjois-Venäjällä sekä Neuvosto-Karjalassa maanviljelysväestön hallitsevana talotyyppinä pysyi perinteinen yksi- tai kaksikerroksinen talonpoikaistalo, yhtenäistalo, joka Suomessa tunnetaan populaaristi *karjalan talona*.¹²¹ Talomuodossa lähes kaikki talonpoikaistalon toiminnot on karjasuojia myöten koottu yhden katon alle ja pääjulkisivuna on tupaosan pääty. Karjan ja tuotantovälineiden kollektivisoimisen sekä perinteisen suurperheen lopullisen häviämisen vuoksi uusiin taloihin tehtiin kuitenkin aiempaa pienempi karjasuoja ja talousrakennusten määrä väheni. Olemassa olevista taloista talousrakennuksia saatettiin purkaa tai jättää hiljalleen ränsistymään. Talonpoikien omat riihet, heinäladot ja aitat jäivät turhiksi, kun vaurautta ja sivistystä kohti oli määrä ponnistella kollektiivisen työn ja tuotannon avulla.¹²² Neuvosto-Karjalassa maaseudun uusista taloista tehtiin aiempaa pienempiä ja yksikerroksisia eikä matalien perustusten alle enää mahtunut entiseen tapaan säilytystiloja. Tupaan muurattiin perinteisen tyyppinen uuni, mutta keittiötila erotettiin kaupunkilaisittain tuvasta ja kalustuskin sai kaupunkilaisia piirteitä. 1930-luvun uskonnon ja muun vanhakantaisuuden vastaisessa ilmapiirissä

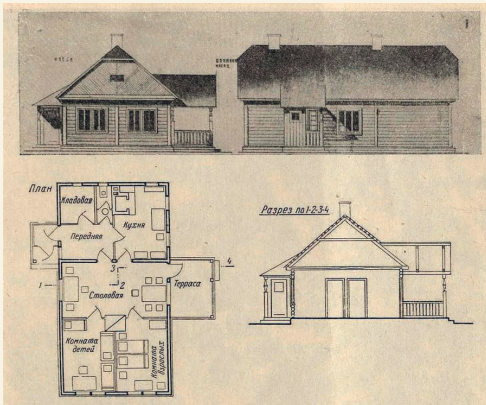

Golubovkan taajaman talonpoikaistalon perspektiivipiirros. Maan keskivyoehykkeen perinteinen talonpoikaistalo on työstetty arkkitehti Oleg Vutken pöydällä yhtenäiseksi ja funktionaalisesti organisoiduksi kokonaisuudeksi. *Kalmykova, 1975/1, 269*

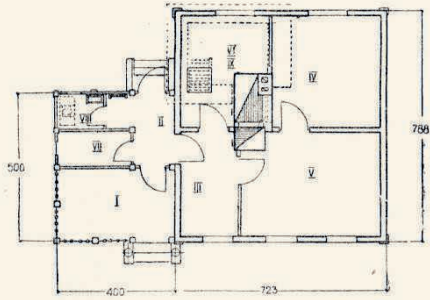
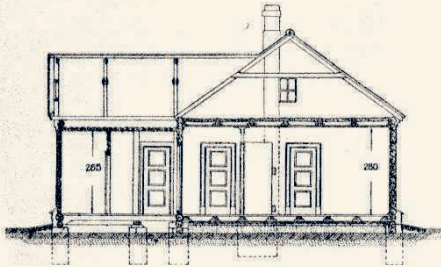
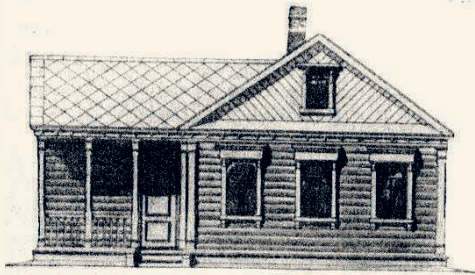
Perinteinen karjalantalo Aunuksen Särkilahdesta, kaksikerroksinen Grigoin talo, jonka rakensi Tšesnjakovin suurperhe NEP-kaudella, tiettävästi vuonna 1928. Vasemmalla on talon asuinpäätty, oikealla karjasuoja ja sen päällä kylmä monitoimitila *sarai*. Vanessa Warnesin mittauspiirustus, 1994. *AYA*

Kolhoosilaisen yhden asunnon taloja tonteillaan: 1 asuintalo, 2 aitta, 3 vaja (*sarai*), 4 karjasuoja, 5 tarha, 6 etupiha kukkaistutuksineen, 7 hedelmäpuutarha, 8 kasvimaata. Suunnitelma on laadittu Alueiden järjestelyn tutkimuslaitoksessa NIIOT:ssa. *N. O. Bekkerin artikkelin kuvitusta, 1936*

Maankäyttövirsto MOZU:ssa laadittu suunnitelma 3–6-henkisen kolhoosiperheen taloksi. Hirsirunkoisessa talossa on leivinuunilla varustettu keittiö sekä yhteisellä uunilla lämmitettävä ruokasali ja vanhempien ja lasten huoneet. Lisäksi on talossa eteinen, varasto, sisäkäymälä ja terassi. Päättykolmio on vinolaudoitettu. *N. O. Bekkerin artikkelin kuvitusta, 1936*

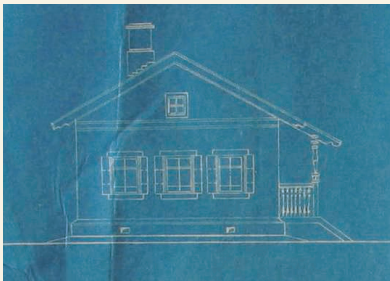

I — терраса 9,50м², II — тамбур 4,30м², III — передняя 6,70м²,
 IV — издана комната 13,50м², V — издана комната 10,50м², VI —
 кухня 8,70м², VII — кладовая 2,70м², VIII — уборная 1,80м², IX —
 погреб 4,90м²

ОСНОВНЫЕ ПОКАЗАТЕЛИ:

площадь застройки — 83м², полезная площадь (без террасы) — 59м²,
 издана площадь — 30м², строительная кубатура (без террасы) —
 262м³

Yhden asunnon talon suunnitelma maatalouskoneasemille ja sovhooseille. Vaikka pohjakaavassa on uuden-
 aikaisesti kaksi huonetta, keittiö, jonka alapuolella on kellarin, sekä käymälä ja varasto, ulkoisesti kolmella pää-
 tykkunalla varustettu hirsitalo kytkeytyy venäläisen kansanrakentamisen perinteeseen. Suunnitelman laati
 Sel'hozstrojprojekt NKZ SSSR:ssä arkkitehti A. A. Suslov. Kirjasta *Planirovka i stroitel'stvo kolhozov, sovhozov*
i MTS, 1940, 114

Leningradin alueen maaseudulle tarkoitettu
 tyyppiirustus pohjoisten alueiden kolhoosi-
 laisen asuintalosta, jossa on erilliset talousra-
 kennukset. Ainakin Kannakselle rakennettiin
 paikoin tällaisia hirsitaloja, jotka nojautuivat
 arkkitehtuuriltaan Venäjän pohjoisalueiden
 hirsirakentamisen perinteeseen. *LOGAV, f.*
R-3, op. 1, d. 25

tuvan pyhän nurkan ikonien tilalle saattoi ilmestyä muotokuvia, kukkia tai julisteita.¹²³ Perinteinen pyhä nurkka, *krasnyj ugol*, omaksuttiin myös julkiseen tilaan, missä se sai roolin kommunistisen ideologian ja kulttuurin ahjona, punanurkkana, *krasnyj ugolok*.¹²⁴

Tätä tulkintakehystä vasten Kurkijoen talojen – vaikka ne poikkesivat perinteisestä pohjoisvenäläisestä talomuodosta – voi väittää monessa mielessä vastanneen Stalinin kauden ideaalia, jossa kolhoosilaisen pihaan kuuluivat karjasuoja, aitta, puutarha, kasvimaa ja kukat. Kokonaan toinen asia on se, miten siirtolaiset kokivat suomalaiset talot ja mistä he niihin muuttivat. Keitä olivat ihmiset, jotka asettuivat Kurkijoen seudulle ja suomalaisiin taloihin?

MUUTTAJISTA

Neuvostoliiton tiedotusvälineistä saattoi saada vaikutelman, että suomalaisalueen asuttamisessa saavutettiin menestystä jo keväällä 1940.¹²⁵ ”Suomeen” muuttamaan halukkaita neuvostokansalaisia oli toki ilmoittautunut piirien tilapäisille hallinnoille niinkin varhain kuin huhtikuussa 1940¹²⁶, ja toukokuussa alueelle oli alkanut tulla niin talonpoikia kuin työläisiä ja virkamiehiä.¹²⁷ Stepakovin mukaan nämä suorastaan ”hinkuivat ottamaan haltuun uusia alueita”.¹²⁸ Käyttöönoton kannalta se, että alueelle tarvittiin uusi väestö, osoittautui kuitenkin merkittäväksi hidasteeksi.¹²⁹

Kun muuttajien virta ei riittänyt alkuunkaan alueen teollisuus- ja maataloustuotannon tarpeisiin, kevään ja kesän 1940 vaihteessa aloitettiin erityinen asuttamiskampanja suuremman muuttoinnon nostattamiseksi. Lähtöalueiksi keskuskomitea määräsi Ukrainan, Mordvan, Tatarian ja Tšuvašian autonomiset tasavallat sekä Kalininin eli Tverin, Kirovin, Rjazanin, Smolenskin ja Vologdan alueet Venäjällä.¹³⁰ Maataloustuotannon taatakseen siirtolaisosasto ja maanjakokomissariaatti päättivät siirtää uusille alueille kokonaisia kolhooseja ja asukkaita alueilta, joilla työvoimasta oli ylitarjontaa.¹³¹

Asuttamishankkeita koordinoi hierarkkinen koneisto, jonka ylimpänä porttana oli Moskovassa kansankomissaarien neuvoston alaisena toiminut siirtolaishallinto. Alimpana tasana olivat siirtolaisjaostot, joita hallintopiireihin perustettiin aluksi väliaikaisten hallintojen yhteyteen.¹³² Geraštšenko on selvittänyt, että siirtolaisjaostojen leivissä toimi tyypillisesti taloustieteilijöitä, agronomeja ja rakennusinsinöörejä, mutta arkkitehteja Geraštšenko ei mainitse. Petroskoissa työskenteli 20 henkeä ja ”uudella alueella” 34 henkeä. Jaostojen tehtävänä oli erityisesti valvoa määrärahoja tai lainoja, joita annettiin talojen rakentamiseen, korjaamiseen, siirtämiseen ja ostamiseen. Hallintopiireihin muodostettiin myös rakennuspiirejä, joiden tuli johtaa talojen rakentamista ja siirtämistä talouskeskuksiin tietyn aikataulun ja suunnitelman mukaisesti. Ne laativat rakennusluetteloita ja piirustuksia uusia kolhoosikyliä ja niiden

asuin- ja piharakennuksia varten sekä arvioivat rakennusmateriaalitarpeita.¹³³ Kurkijoen piirin asuttamisesta lienevät näin vastanneet paikallistasolla Neuvosto-Karjalan siirtolaisjaosto sekä piirin oma siirtolaisjaosto ja kolhoosirakentamisen jaosto.

Kentällä asuttamiskampanjaa hoidettiin siten, että värväysorganisaation koulutetut valtuusmiehet kiersivät houkuttelemassa ihmisiä muuttamaan ”Suomeen” tai ”uusille” tai ”vapautetuille” alueille. Niille tarvittiin niin koulutettuja ammattilaisia kuin vastuuntuntoisia työläisiä, mutta koska alue oli strategisesti merkittävää rajamaata, viranomaiset pyrkivät saamaan sinne sosialistiselle ideologialle ja valtiolle uskolliseksi katsottua väkeä, kuten talvisodassa taistelleita, demobilisoituja sotilaita ja vastuuntuntoisiksi tunnettuja työläisiä maan eri osista.¹³⁴

Houkutteiksi tarjottiin aineellisia etuja, kuten muuttoavustuksia, palkallista työtä sekä asuntoa tai – lainaa vastaan – suomalaistaloa ulkorakennuksineen.¹³⁵ Sitä vastoin suomalaisten ja suomensukuisen väestön lojaaliuteen Neuvostoliittoa kohtaan ei luotettu eikä sitä haluttu alueelle päästää.¹³⁶ Näin hylättiin jälleen yksi tilaisuus hyödyntää pohjoisia ilmasto-oloja entuudestaan tuntevan maatalousväen tietotaitoa.

Kolhoosit saivat lähettää oman edustajansa tutustumaan paikalla uuden alueen olosuhteisiin. Kurkijoen piiriin ensimmäisiä kolhoosien edustajia saapui 11.6.1940 juuri Vologdan alueelta, ja heinäkuussa Kurkijoen piiriin muutti Vologdasta 110 kolhoosiperhettä.¹³⁷ Kyvykkäitä talonpoikia ei ollut helppo houkuttaa muuttamaan, sillä he eivät mielellään jättäneet perinteisiä maitaan. Tässä mielessä vologdalaisia voi pitää pakkomuuttajina, sillä syynä omien kotikontujen jättämiseen oli pakko etsiä uusia asuinsijoille uutta vesivoimalaitosta varten rakennettavan Rybinskin tekoaltaan tieltä.¹³⁸ Toden teolla kolhooseja pystyttiin silti organisoimaan vasta elokuusta 1940 alkaen, kun KSSNT:n alueelle päästiin tuomaan enemmän karjaa, kaadereita, asiantuntijoita ja työläisiä.¹³⁹ Asuttamiskampanja näyttää tuottaneen tulosta erityisesti Tverin eli Kalininin, Kirovin, Smolenskin ja Vologdan alueilla Venäjällä, Gomelin, Mogilevin ja Vitebskin alueilla Valko-Venäjällä sekä Ukrainassa. Tämä tarkoitti, että entiselle suomalaisalueelle saapui erityisesti venäläisiä, ukrainalaisia ja valkovenäläisiä, joita slaaveina pidettiinkin luotettavimpana kansallisen aineksena.¹⁴⁰ Kansallisuudesta riippumatta oli epäilyksettä hämmentävää saapua seudulle, jolla ilmiselvästi ei tunnettu kollektiivista maataloutta eikä kollektiivista elämäntapaa.

PARATIISIIN VAI HELVETTIIN?

Mennään siis Karjalaan, joka on hyvin kaunista aluetta.

Näin Lidija Bokunova muistelee isänsä, Pertovka-kolhoosin johtajan, lausuneen vuonna 1940. Perhe oli edellisvuonna joutunut jättämään Vologdan alueen Tšerepovetsin piirissä sijainneen kotikylänsä, koska se oli määrä hukuttaa ”Rybinskin mereen”. Kesällä 1940 perhe päätti muuttaa ”uusille alueille” ja pakkautui junaan, jonka tavaravaunuissa rahdattiin ihmisten lisäksi hevosia, karjaa ja tavaroita. Elokuussa 1940 saavuttiin Hiitolaan, missä perhe löysi asuinpaikan noin 13 kilometriä asemalta koilliseen. Kurkijoen Korpisaareen perustettiin Bokunovan isän johtama kolhoosi, joka nimettiin taakse jääneen kotikolhoosin mukaan Pertovkaksi.¹⁴¹ Lidija Bokunova on muistellut ensivaikutelmiaan Laatokan länsirannikosta ja Kurkijoen taajamasta:

Näihin päiviin asti olen ollut ihastuksissani Kurkijoesta; olen nähnyt Kurkijoen siinä asussa. Kylä oli niin kaunis. --- Kylä, rakennukset olivat tietysti kaikki kauniita. Ensiksikään maali ei ollut haalistunut. --- Vaikutelmani kylästä oli, että se oli siisti, hoidettu, hyvä kylä. Eikä tuolloin ollut sellaista tekniikasta ja ihmisistä johtuvaa kuormitusta. Ihmisiä oli vähän.¹⁴²

Koska kantäväestö oli kadonnut jäljettömiin, muuttajat kohtasivat Kurkijoella vain materiaalisen maailman ja koettivat neuvostovenäläisen selitysjärjestelmän kautta ymmärtää, arvioida ja tulkita sitä. Pekka Hakamies on esittänyt, että tulkitseminen tapahtui muuttajien aiempiin kokemuksiin liittyvien analogioiden kautta.¹⁴³ Huomio kiinnittyi etenkin asioihin, jotka poikkesivat siirtolaisten kotiseutujen oloista tai esiyymmärryksestä ”Suomesta”.

Muistitietoaineistojen pohjalta syntyy vaikutelma, että Kurkijoki edusti muuttajille paitsi monin tavoin vierasta myös ennennäkemätöntä elinympäristöä. Ensimmäisten siirtolaisten tarinoissa korostuivat tietyt uuden kotiseudun

ominaisuudet, joita he selvästi arvostivat: seudun kauneus, siisteys ja hyvä järjestys sekä runsaat luonnonantimet. Marina Hakkarainen on huomauttanut, että Kurkijoen, Lahdenpohjan ja Räisälän seudun varhaisten siirtolaisten kertomuksissa oli 2000-luvun alun haastatteluissa toistuvana teemana kokemus ”vasta löydetystä alueesta”, jonka kulttuurimaisemaa ja ensivaikutelmia he mieluusti muistelivat. Hakkaraisesta siirtolaisten suhtautumisesta huokui suorastaan sentyyppistä ihannoivaa asennetta, jota löytömatkailija tai turisti tapaa kohdistaa uuteen ja vieraaseen matkakohteeseen. Samalla kulttuurimaisema ja esinemaailma loivat ne kehykset, joiden varaan siirtolaiset konstruivat mielikuvansa aiemmasta väestöstä ja yhteiskunnasta. Suomalaisen yhteiskunnan piirteinä nähtiin esimerkiksi aineellinen vauraus, perinteiset sukupuoliroolit sekä aktiivinen osallistuminen yhteisön ja uskonnolliseen elämään.¹⁴⁴ Siirtolaiset päättelivät myös yleisesti, että suomalaiset olivat olleet työteliäitä, kekseliäitä ja ilmastoon sopeutuneita.¹⁴⁵

Silti aineistoteoksesta *Granitsa i ljudi* ja Kurkijoki-sovhoosin historiikista ilmenee, että Kurkijoen, Räisälän ja Lahdenpohjan uusien asukkaiden kokemukset olivat ristiriitaisia. Paljonpuhuva on erään muuttajan ensivaikutelma, että tuntui kuin olisi saapunut keskelle vierasta sivilisaatiota, ellei suorastaan ”eri planeetalle”.¹⁴⁶ Asettuminen ”Suomeen” vaati uudelleenorientoitumista, eikä osa nyt tai myöhemminkään saapuneista siirtolaisista viihtynyt siellä lainkaan. Osa taas näki uudessa kotiseudussaan miltei paratiisillisia piirteitä.¹⁴⁷ Miten ”Suomen” kokivat esimerkiksi ne Venäjän keskialueelta saapuneet siirtolaiset, joiden saapumista Elisenvaaran asemalle heinäkuussa 1940 eräs alikomentaja on kuvaillut Stepakoville seuraavasti:

Oli säällittävää katsoa niitä ihmisiä, koska he vaikuttivat niin köyhiltä, huonosti pukeutuneilta, ja heillä oli paljon lapsia. Minä en uskonut, että se on mahdollista meillä vuonna 1940, kun Kirovin alueen kolhoosit esimerkiksi ovat vähänkin menestyneet, mutta täällä – tavaravaunuissa tulleita, likaisia, paikatuissa vaatteissa, koko omaisuus ja karja yksinkertaisesti mahtuu asemalaitureille, karja oli laihaa. Siirtolaisten joukossa ei ollut nuoria miehiä eikä naisia, vain ikäihmisiä, 50-vuotiaita ja vanhempia miehiä ja naisia. --- Siirtolaiset asuivat itseksensä. Heinänteon aikana he tekivät huonosti työtään. --- Naisten kasvoissa ei ollut mitään paitsi surua ja väsymystä. Heillä oli nähtävästi paha olla uudessa paikassa.¹⁴⁸

On todettu, että ”Suomeen” muutettiin ennen kaikkea tilanteissa, joissa ei ollut vaihtoehtoja, tai entisen suomalaisalueen huhutun vaurauden houkuttamana.¹⁴⁹ Muuttajien henkilökohtainen elämäntilanne on tietenkin vaikuttanut myös ensivaikutelmiin ja sopeutumiseen. Siirtolaisuuden kokivat eri tavalla ne, joiden oli ollut pakko lähteä kotiseudultaan, ja ne, jotka olivat ennen ”Suomeen” ja hyvin varusteltuihin suomalaisiin taloihin saapumistaan kärsineet

useita vuosia nälkää ja puutetta. Yksille ”Suomeen” saapuminen saattoi merkitä olojen parantumista ja stabiiliutta, toisille – kuten perinteisille viljelysmailleen vakiintuneille talonpojille – totunnaisen elämän ja yhteisön häviämistä.¹⁵⁰

Haastatteluista päätellen monet siirtolaiset silti ihailivat kohtaamaansa kulttuuria sen vieraudesta huolimatta: hoidettuja peltoja ja tehokasta ja rationaalista maan käyttöä, metsien, kylien ja kaupunkien kauneutta, siisteyttä ja vehreyttä, syreenejä, ruusupensaita, puutarhoja, marjaviljelmiä, hedelmäpuita, pensasaitoja sekä talonpoikaisten rakennusten määrää. Koviksi lanattuja, pölyämättömiä hiekkateitä arvostettiin ja Petroskoihin jopa lähetettiin analysoitavaksi näytteitä näiden mainioiden teiden salaisuuden selvittämiseksi.¹⁵¹

Toisaalta kummasteltiin, miksi tiet kiemurtelivat, kun ne kotiseudulla olivat suoria. Tasaisilta hiekkamailta muuttaneille Kurkijoen seudun pinnanmuodostus oli outoa: oli tasaisia, kivettömiä savikoita, joilta kohosi korkeita, jyrkkäseinäisiä kalliokumpareita; oli kukkuloita ja kallioita, ja rannikkoa leimasivat jylhät vuonomaisemat ja saaristo. Tasaisilta hiekkamailta muuttaneet ihmettelivät tai vieroksuivat Laatokan ”merta” ja ”vuoria”, toiset viehättyivät niistä, metsistä ja kukkivista tuomista. Iloittiin raikkaasta ilmasta, metsien marjoista ja sienistä, mutta eteläisempiin valo-olosuhteisiin tottuneet siirtolaiset eivät osanneet kesäöisin nukkua valon suunnattoman määrän takia, ja talviyöt taas tuntuivat synkiltä. Jotkut joutuivat asumaan huutoreihin, joissa talot eivät aina olleet edes näköetäisyydellä toisistaan, mikä oli useimmille vieras ilmiö, eikä huutoreissa oikein viihdytty.¹⁵² Kurkijoen Soskuassa asuva nainen, jonka lapsuudenperhe oli asunut vologdalaisessa maalaiskylässä, muistelee Kurkijoki-sovhoosin historiikissa:

*Karjala on kaunis ja rikas, mutta ison kylämme jälkeen haja-asutus näytti jotenkin hurjalta ja me kaikki vähän pelkäsimme.*¹⁵³

Talotkaan eivät odotuksista huolimatta välttämättä olleet valmiita uusia asukkaita varten, ja niiden käyttöönotto kangerteli. Geraštšenkon mukaan viranomaiset olivat kuvitelleet, että perheiden työkykyiset jäsenet voisivat valmistella olosuhteet asuttavaan kuntoon ennen muiden saapumista. Monet siirtolaiset olivat kuitenkin lähtöseudullaan jääneet siihen käsitykseen, että he saisivat uudella alueella asuttavakseen käyttövalmiin talon eivätkä olleet arvanneet joutuvansa rakennustöihin. Siksi he eivät olleet tuoneet mukanaan työkaluja. Rakennustyökaluista podettiin pulaa, samoin kuin lasista, nauhoista ja teräksestä, eikä paikallinen sahatavaran, ovien ja muiden rakennusosien tuotanto ollut oikein lähtenyt käyntiin. Rakennustyövoimaakaan ei ollut tarpeeksi: Geraštšenko kertoo esimerkinomaisesti Jääsken rakennuspiirin päällikön selostaneen, että piiriin oli saapunut odotettujen 2000 perheenpään sijasta vain 50 ja ettei näin pienestä joukosta pystytty muodostamaan rakennusprikaateja. Lisäksi työläisten raportoitiin olevan kurittomia ja vastuuttomia

– joskin syytöksiin kurittomuudesta ja vastuuttomuudesta täytynee suhtautua jossain määrin kriittisesti Stalinin kauden kontekstissa, jossa oli vaikeuksien ilmetessä tavallista tuomita yksittäisiä ihmisiä sabotööreiksi sen sijaan, että olisi kiinnitetty huomiota järjestelmän rakenteellisiin ongelmiin. Joka tapauksessa tämä kaikki heikensi rakennuspiirien päälliköiden edellytyksiä täyttää tärkeintä tehtäväänsä: pysyä aikataulussa ja noudattaa suunnitelmia.¹⁵⁴

Talojen väärän sijainnin seurauksena oli myös se, että siirtolaisille luvatut edut, kuten oma talo, saattoivat jäädä saamatta ja kokonaisia siirtolaisperheitä asutettiin keskeneräisiin olosuhteisiin. Tämä tietenkin herätti närää muuttajissa, jotka saattoivat joutua hyvinkin vaatimattomiin oloihin, kuten valtion keskussuunnittelulaitoksissa kehitelyihin asuinparakkeihin yhteiskeittiöineen. Takaisinvaltauksen jälkeen arkkitehti Yrjö Laine kuvasi *Arkkitehti*-lehden jälleenrakennusnumerossa vuonna 1942 teollisuustyöväelle kyhättyjä kolhoosikasarmeja:

Noin 30–40 metriä pitkän, usein kaksikerroksisen puukasarmin keskellä on kapea käytävä, joka saa valoa vain kumpaisestakin päästään. Tämän käytävän molemmin puolin on yhden huoneen perheasuntoja, joihin päästään käytävästä pimeän eteisen kautta. Tämän eteistilan pimeimpään nurkkaan on muurattu alkeellinen hella. --- Esim. eräs [Sortavalan] Helylän kolhoosikasarmeista oli ennätetty asuttaa. Mainitun ainoan huoneen kalustuksena oli parhaassa tapauksessa suomalaiselta väestöltä evakuoimatta jääneitä huonekaluja, mutta tavallisimmin kuului 'kalustukseen' vain huoneen nurkkaan permannolle vanhoista vaatteista, lumpuista, säikeistä ym. törystä kyhätty vuoteentapainen.¹⁵⁵

Kolhoosikasarmien rakennustapaa Laine selosti seuraavasti:

Näitä rakennettaessa ei ole tehty mitään roudanvaikutusta kestäväää perustusta, parrut on ladottu toistensa päälle ilman varausta ja nurkka tehty ilman loveusta, mutta sensijaan on parruja koetettu sitoa toisiinsa naulaamalla, mikä perustuksen antaessa perään ei ole kyennyt sitomaan tätä muuten niin hämmästyttävän alkeellista rakennetapaa.

Laine moitti neuvostorakentajien materiaalinkäyttöä ja rakennustekniikkaa yleensä ”kehnoksi”, paikoin jopa ”alkeelliseksi” ja asuinkasarmeja sekä suunnittelultaan että toteutukseltaan kaikin puolin ankeiksi.¹⁵⁶ Rakentamisen heikkoa laatua, josta todistavat myös useat asemasodan aikana otetut SA-kuvat, selittänevät ennen kaikkea kiire sekä rakentajien osaamattomuus ja huolimattomuus; rakennustöihin värvättiin täysin ammattitaidotontakin väkeä.¹⁵⁷ Tällaisiin asuinratkaisuihin verrattuna jämerä suomalainen hirsitalo lienee ollut varsin houkuttava vaihtoehto.

Kaikkiaan vaikeudet siirtolaisten asuttamisessa johtivat noidankehään: kun

asuttaminen ei sujunut suunnitelmien mukaisesti, edistyivät talojen siirto- ja rakennustyöt odottamattoman hitaasti, mistä syystä kylissä tuli puutetta taloista ja asunnoista. Väärässä paikassa sijaitsevien talojen purkamiseen, siirtämiseen ja uudelleenpystyttämiseen, saati uudisrakentamiseen ei riittänyt työvoima- ja resurssipulan vuoksi sen enempää valvoja, tekijöitä, materiaaleja kuin välineitäkään.¹⁵⁸ Voidaan olettaa, että samasta syystä esimerkiksi Vorobjovin antamat rakennusohjeet jäivät vaikutukseltaan vähäisiksi.

Sitä vastoin Kurkijoen taajaman, Kurkijoen piirin keskuskylän rakennuksia ei tarvinnut siirtää. Se oli hyvin käyttökelpoinen taajama sellaisenaan.

Talojen jakaminen siirtolaisille näyttää tapahtuneen siten, että etenkin ensimmäisten joukossa saapuneet saattoivat usein vapaasti asettua mieleiseensä taloon. Sittemmin talot luetteloidtiin, kyläneuvostot ottivat tehtäväkseen jakaa asunnot ja ne rekisteröitiin asukkailleen.¹⁵⁹ Kolhoosinjohtajan tytär Bokunova on muistellut kotitalon valitsemista seuraavasti:

--- meillä oli sellainen etuoikeus. Tulimme alueelta, joka hukutettiin [padon alle]. --- Ja meille sanottiin, että meillä on oikeus ottaa sieltä talo. Meillä oli oma talomme mutta jätimme sen emmekä saaneet siitä korvausta. --- Ja kotipaikkamme hukutettiin. --- Kun tulimme tänne, meille sanottiin: ”Valitkaa asunto!” Niin valitsimme talon.¹⁶⁰

Ensimmäisinä tulleet saattoivat saada myös kaiken omaisuuden, joka taloissa heidän saapuessaan oli, mikä tietenkin auttoi heitä uuteen alkuun vieraassa paikassa. Ehjänä luovutetussa Kurkijoen kirkonkylässä taloista löytyi ruokaa, vaatteita, kankaita, huonekaluja, tarve-esineitä ja maatalouskalustoa, kuten rekiä, rattaita ja auroja, jopa niitto- ja haravakoneita, puhumattakaan kallisarvoisista polkupyöristä ja ompelukoneista.¹⁶¹ Tavaroiden provenienssi saattoi kyllä jäädä epäselväksi. Kotiseuduntutkija Viktor Stepakov lainaa Leningradista poikana Viipuriin muuttaneen miehen muisteluita:

--- lyövä kaappikellokin siellä oli. Kysyin isältä: mistä tämä kaikki on? Muistan mitä isä vastasi: ”Tämän on antanut meille neuvostovalta.” --- silloin olin kovasti ylpeä – että olipa meillä kiltti valta.¹⁶²

Ei ole selvää, miten tämä tavarapaljous ja työväenalueillakin havaittu hyvinvointi yleensä selitettiin siirtolaisille, mutta nämä tekivät omia johtopäätöksiään. He arvioivat, että talot ja talousrakennukset olivat suuria, huolellisesti

rakennettuja ja lujatekoisia ja että ne oli viisaasti pystytetty kalliolle tai muulle maatalousmaaksi kelpaamattomalle, kuivalle paikalle.¹⁶³ Silti talot herättivät kysymyksiä – olivathan ne kovin erilaisia kuin talot, joihin oli totuttu. Monelle oli outo suomalaisten tapa rakentaa talonsa siten, että pääjulkisivuna oli talon pitkä sivu. Toiset ihmettelivät suomalaisten lukuisia erillisiä talousrakennuksia. Esimerkiksi Vologdassa talonpojat olivat tottuneet asumaan yhtenäistaloissa, joissa asuin-, karja- ja varastotilat oli koottu yhden katon alle.¹⁶⁴ Huoneita moitittiin pieniksi ja mataliksi, keittiöitä suuriksi. Jotkut taas tunnistivat, etteivät suomalaiset hirsitalot oikeastaan rakenteellisesti poikenneet venäläisistä, salvostekniikkahan oli sama, mutta julkisivujen laudoitus ja runsas maalinkäyttö olivat monelle uutta. Niitä pidettiin merkkeinä hyvinvoinnista ja vauraudesta; ihasteltiin, kun lattiatkin oli maalattu ja sisäseinät sekä -katot paneloitu ja maalattu.¹⁶⁵

Myös rakennus- ja talotekniset ratkaisut ihmetyttivät. Talot vaikuttivat hyvin varustelluilta, mutta niissä oli omituisia puutteita. Uuneja keuhuttiin yleensä hyviksi, ja maalaistaloissa oli joillekin kotiseudulta tuttuja, korkealle puujalustalle rakennettuja uuneja, mutta kaakeliuuneja ja valurautahelloja kummasteltiin. Entä mikseivät savuhormit olleet suoria niin kuin kotona vaan kiemurtelivat ullakolla ja johtivat lopulta yhteen savupiippuun?¹⁶⁶ Toiset pitivät suomalaisia puutaloja kylminä ja epämurkuvina,¹⁶⁷ mikä saattoi liittyä siihen, että suomalaisten suosiman, tuulettuvan täytepohjan toimintaperiaatetta ei tunnettu. Kotiseutujen maalattaisiin tai multapenkille rakennettuihin taloihin verrattessa täytepohjalattiat tuntuivat vetoisilta, ja vedontunteen poistamiseksi kivijalkojen tuuletusaukot usein tukittiin, aavistamatta toimenpiteen johtavan alapohjan lahoamiseen. Ulkokuussit taas oli saatettu siirtolaisten mielestä sijoittaa turhan etäälle talosta.¹⁶⁸

Suuret kansakoulutkin yllättivät. Bokunova, joka aloitti syksyllä 1940 koulunkäynnin Kurkijoen kirkonkylän kansakoulussa, on kuvaillut sen olleen ”ihmeen kaunis” puurakennus, joka oli ”aina siisti ja mukava”. Muistikuvissa koulussa oli tilavat ja avarat luokkahuoneet, lakkapintaiset pulpetit kiiltävine kansineen, kauniit malakiitinvihreät pöydät sekä kiinnostava siirtoseinä luokkahuoneen jakamista varten. Ihastusta herättivät myös koulun ulkokäymälät, kasvihuone ja marjapensaat.¹⁶⁹ Ljudmila Rjabtseva, joka oli yhden vanha muuttaessaan perheensä mukana Vologdasta vuonna 1946, on kuvaillut Huhtervun koulurakennusta:

*Koulumme oli entisessä suomalaisessa rakennuksessa maalauskellisen kauniilla mäellä --- Luokat olivat valoisia, oli valtavat ikkunat, ja lämpimiä, niitä lämmitettiin uuneilla.*¹⁷⁰

Koska entinen Kurkijoen kunnan alue oli talvisotaan mennessä sähköistetty, taloissa on varmasti tehty samantapaisia havaintoja kuin inkeriläistaustainen

Boris Tikka teki asuessaan vuosina 1945–1952 suomalaisessa talossa Kannaksen Koiviston kauppalassa. Tikka muistelee, että hänen uudessa kodissaan oli kuparisia sähköjohtoja, ”hienoja” pistorasioita, katkaisimia ja muita sähkötekniisiä asennuksia, ja toteaa: ”Tällaisia meillä ei silloin ollut”, viitaten ilmeisesti tavallisiin neuvostotaloihin.¹⁷¹ Keskuslämmitys, vesikiertopatterit, vesi- ja viemärijohtot sekä wc olivat mukavuuksia, jollaisia uudisasukkaat eivät välttämättä osanneet tai voineet käyttää, saati huoltaa, ja niinpä keskuslämmitettyihin suomalaistaloihin saatettiin asentaa lämmityskamiinoja. Enemmistölle lienevät olleet uutuuksia myös Kurkijoen suurnavettojen sähköistys, lämmitysjärjestelmä, paineveteen perustuva juottojärjestelmä ja AIV-tornit. Kurkijokisovhoosin kivinavetan edistykellisyys on piirtynyt Bokunovan mieleen:

--- sodan jälkeen lypsäjät kertoivat, että lattiat ovat lämpimät. Lämmitysjärjestelmä oli säilynyt Suomen ajalta. Esimerkiksi juottokupit oli asennettu, ei tarvinnut kantaa vettä. --- Navetta oli paras mitä voi kuvitella. Siellä oli erittäin mukava työskennellä.¹⁷²

On todettu, että uusilla alueilla nähty hyvinvointi ja vauraus ei nostattanut siirtolaisissa yksinomaan ihailua vaan myös kritiikkiä. Ympäristö kertoi kyllä tuntemattomiksi jääneiden aikaisempien asukkaiden käytännöllisyydestä, huolellisuudesta ja uutteruudesta sekä siitä, että nämä olivat sopeuttaneet taloudenpitonsa onnistuneesti paikallisiin olosuhteisiin ja viljelleet maata järkevästi ja neuvokkaasti.¹⁷³ Toisaalta muuttajat, joilla ei välttämättä ollut muistoja taikka käsitystä muunlaisesta elämäntavasta kuin se, jonka he olivat omaksuneet yli 20 vuotta jatkuneessa sosialismissa, näkivät ympäristössä kapitalistisen yhteiskunnan aiheuttamaa epätasa-arvoa. Hakkaraisen mukaan he tulkitsivat suomalaiskylien pienet ja isot talot todistuksiksi jyrkästä ja epätasa-arvoisesta jaosta vauraisiin maanomistajiin ja köyhiin työläisiin – erosta, joka sosialismissa oli eliminoitu.¹⁷⁴

Tällaisia tulkintoja saatettiin tehdä myös Kurkijoen kirkonkylässä. Esimerkiksi kunnanlääkärillä, maamiesopiston opettajilla ja koulutilan tilanhoitajalla oli muita isommat ja näyttävämmät talot, joissa sosiaalinen ja funktionaalinen hierarkia ilmeni paitsi ulkoasussa myös pohjakaavoissa. Maamieskoulun 1890-luvulla suunnitellut opettajien asuintalot käsittivät kaksi tilavaa, erillisillä herrasväen ja palvelusväen sisäänkäynneillä varustettua huoneistoa, joissa oli sali, ruokasali, herrainhuone, makuuhuone, lastenhuone, keittiö, palvelijahuone ja ruokakomeroita.¹⁷⁵ Hahmoltaan mahtipontisin oli maamiesopiston johtajan kaksikerroksinen talo, joka lähenteli ulkoasultaan vuosisadan vaihteen ylempien sosiaaliluokkien huviloita. Siinä oli parvekkeita, ulkoportaikkoja, terassi ja näköalatorni, josta käsin ”kapitalistien” saattoi kuvitella aikoinaan nauttineen näkymistä Laikkalanlahdelle sekä tarkkailleen uurastusta maanviljelyskoulun pelloilla ja omenatarhoissa. Tällainen huvilamainen talo assosioitui

epäilemättä mitä räikeimmin luokka-ajatteluun ja epätasa-arvoon.

Sosialismissa olennaista tasa-arvon ideaa taas toteutti se, että taajaman taloja jaettiin pienemmiksi asunnoiksi ja jopa *kommunalkoiksi*. Kommunalkat olivat yhteisasuntolamaisista kommuuneja, joita kaupungeissa oli muodostettu yleensä sosialisoimalla tilava porvarisasunto ja majoittamalla työläisperhe tai asukas huonetta kohti muiden tilojen jäädessä yhteiskäyttöön. Näin asuintilaa annosteltiin ikään kuin tasapuolisesti kaikkien kesken, minkä voi nähdä osana sovietisoimista. *Kurkijoen kihlakunnan historiassa* kerrotaan esimerkiksi Hiihtolasta, että asutus näytti neuvostokuukausina olleen ”tiheämpää kuin oikeiden omistajien aikana”, koska huoneita oli jaettu väliseinillä ja ullakoille rakennettu ”pieniä mörskiiä” joihin oli tehty uunit suoraan puulattialle.¹⁷⁶ Tuloksena oli, että yksittäistä rakennusta saatettiin asua huomattavasti ahtaammin ja epämu-kavammin kuin suomalaisena aikana.

MENNEISYYDEN UUELLEENKYTKEMINEN

Samoin kuin vallankumouksen jälkeisellä Venäjällä oli sosialisoitu konnotaatioiltaan ideologisesti arveluttavia rakennuksia, myös Suomen luovuttamilla alueilla osoitettiin porvarillista elämänmuotoa edustaville rakennuksille sosialistiseen yhteiskuntaan sopivampia käyttöjä. Kirkot muutettiin klubeiksi tai kulttuuritaloiksi, kolhoosien konttoreiksi, ruokaloiksi tai varastoiksi, ja kommunistisen aatteen tuomitsemien yhteiskuntaluokkien kookkaat rakennukset, kuten pappilat, kartanot ja huvilat, avattiin kansalle sanatorioina, lepokoteina, majataloina, pioneerileireinä ja lastentarhoina. Komeiden rakennusten sosialisointi palveli osaltaan sosialismissa keskeisen tasa-arvon ideaa: suomalaisen yhteiskunnan rakennuksia voitiin muokkaamalla saada vastaamaan paremmin sosialistisen yhteiskunnan arvoja ja vaatimuksia sekä sosialistisen, kollektiivisen elämänmuodon sisäistäneen kansalaisen tarpeita.

Onkin todennäköistä, että ne kaksi sairaalaa, kaksi poliklinikkaa, kolme välskäri-kätilöasemaa ja muut hoitolaitokset, jotka mainittiin marraskuun 1940 lopussa Karjalan kulttuurin tutkimuslaitoksen Kurkijoen piiriä koskevassa raportissa, sijoitettiin nimenomaan sotaa edeltäneen ajan rakennuksiin. Suomalaisissa koulutaloissa lienevät aloittaneet samassa raportissa mainitut kahdeksan alkeiskoulua, keskikoulu ja kaksi täysimittaista keski-koulua, kaksi sisäoppilaitosta sekä lastentarhojen ja -seimien verkosto, joiden ilmoitettiin alkavan toimintansa lukuvuonna 1940–1941. Olemassa oleviin rakennuksiin kaavailtiin varmaankin myös alueellista kirjastoa, kolmea kyläkirjastoa ja kahta lukutupaa, jotka mainitaan raportissa.¹⁷⁷

Välttämättömän kulttuuritalon aseman sai Kurkijoen luterilainen kirkko, lähiseutujen ilman muuta suurin ja vaikuttavin rakennus. Tilallisesti se soveltuikin tehtävään hyvin: Kurkijoen kirkko ilmensi 1800-luvun lopun näkemystä kirkkosalista ennen kaikkea saarnahuoneena, jossa seurakuntalaisilla

tuli olla esteetön näkö- ja kuuloyhteys alttarille ja saarnatuoliin.¹⁷⁸ Maamiesopiston johtajan talo toimi puna-armeijan divisioonan komentopaikkana ja juhlasalirakennus kenttäsairaalana; näin päättelivät suomalaiset jälkien perusteella takaisinvaltauksen jälkeen.¹⁷⁹ Ortodoksisesta kirkosta tehtiin ruokala.¹⁸⁰ Kurkijoen kyläneuvostolle kunnostettiin kaksi huonetta ”kirjapainon tiloihin”.¹⁸¹

Kurkijoen kulttuuritalo ansaitsee syvempääkin tarkastelua. Käytäntönä oli, että kulttuuritaloja avattiin pääasiassa kaupunkeihin ja suurempiin taajamiin, kun taas maaseudulle perustettiin yleensä työläisklubeja. Kulttuuritalo oli kaupungin tai taajaman keskeisin julkinen rakennus ja kokoontumispaikka, samoin kuin klubi maalla. Voidaan olettaa, että piirikeskuksena Kurkijoen taajama asettui suuremman taajaman kategoriaan ja että siellä tuli siksi olla kulttuuritalo. Entisen luterilaisen kirkon urkuparvelle rakennettiin projektorihuone, alttaritaulun paikalle maalattiin valkea pinta elokuvien heijastamista varten ja alttariosasta muokattiin näyttämö. Lehtereiltä ripustettiin Leniniä, Stalinia ja muita neuvostosankareita esittäviä julisteita, seinille kiinnitettiin punaiselle kankaalle tekstattuja iskulauseita.¹⁸² Yleisliittolainen kulttuuri-toiminta pääsi käyntiin.

Kulttuuri-toiminnan merkitys oli sosialistisessa yhteiskunnassa sekä sosiaalinen että poliittinen. Kulttuuritaloissa oli tapana järjestää tansseja, esittää näytelmiä ja elokuvia sekä viettää juhlatilaisuuksia. Lidija Bokunova on kertonut, että Kurkijoen kulttuuritalossa esiintyi myös artisteja.¹⁸³ Erityisesti Stalinin kaudella oli tärkeää *kul'turnost'*, olla kultivoitu, ja valtio tuki kansan valistamisen nimissä kulttuuria ja koulutusta.¹⁸⁴ Maaseudullakin kansalaisten oli määrä viettää klubeilla työpäivän jälkeistä vapaa-aikaansa monipuolisissa kulttuuriharrastuksissa. Lisäksi kulttuuri-toiminnan ja neuvostokulttuuriin liittyvien juhlien avulla pyrittiin korvaamaan uskontoon liittyvät juhlat ja rituaalit, jotka olivat modernisaation pyrkivän sosialistisen yhteiskunnan näkökulmasta resurssien haaskaamista. Poliittisessa mielessä klubi ja kulttuuritalo symboloivat kollektiivin valtaa ja toimivat puolueorganisaation perustana sekä valtion agitaation ja poliittisen vaikuttamisen välineenä, jonka avulla muokattiin neuvostoihmisen ajattelua. Käytännössä kulttuuritalo ja klubi pyrkivät ateistisessa, uskonnonvastaisessa neuvostoyhteiskunnassa syrjäyttämään kirkon ja tsasounan maaseutuyhteisöjen tärkeimpänä rakennuksena. Oli siis selvää, että klubin piti sekä kokonsa että arkkitehtuurinsa ja tilallisen ratkaisunsa puolesta muodostaa kylämaiseman rakennustaiteellinen kohokohta.¹⁸⁵ Arkkitehti Nikolaj Kolli kiteytti tämän juhlaallisesti Yleisliittolaisen arkkitehtuuriakatemian julkaisussa vuonna 1936:

*Kolhoosin klubia, kolhoosin kulttuuritaloa ja jopa kolhoosin punanurkkaa tulee tarkastella kokonaan uuden, sosialistisen kulttuurin ahjona. Tämä uudentyyppinen rakennus toimii arkkitehtonisena sommitelmakeskuksena, jonka ympärille ilmiselvästi orgaanisesti kehittyy uuden kolhoosikylän asemakaavallinen muoto.*¹⁸⁶

Arkkitehti Nikolaj Kollin vuonna 1935 suunnittelema kyläklubi, joka on mainittu yhtenä parhaista maa-seutua varten laadituista uusien kyläklubien malleista. Kollin suunnitelma tulkitsi Stalinin kauden arkkitehtuurityyliä havumetsävyöhykkeen perinteisellä salvostekniikalla. Tempelipäädyn kruunasi kommunismin symboli, punatähti. *Bylinkin & Rjabušin*

Koivistoon neuvostokuukausina pystytetty hirsirakennus, mahdollisesti klubi, 1.9.1941 päivättyssä kuvassa. Seinässä näkyvä numerointi osoittaa, että rakennus on tehty siirtohirsistä. S. Alkio. *Sotamuseo*

Neuvostokuukausina pystytetty kunniaportti Kurkijoella Huutomäen tien varrella. Kunniaportit olivat osa ideologista kartografiaa, jota ilmensivät neuvostomonumentit, kadunnimet ja iskulauseet. Valde Rähjän perikunnan kokoelma. *Hakulinen 1977, 229*

Kurkijoen taajaman kirkkokuisto 12.8.1942 päivätysä valokuvassa. Kirkko toimi kulttuuritalona, ja kirkkokuistoon rakennettiin tanssilavaa. Tauno Norjavirta. *Sotamuseo*

Leningradin alueen ammattiyhdistysneuvoston kulttuurioston juliste vuodelta 1927 kehottaa: "Toveri! Tule klubille kovan työpäivän jälkeen rentoutumaan, saamaan tietoa ja harrastamaan". Toverištš... *Wikimedia Commons*

Epäilemättä klubien, kulttuuritalojen ja kulttuuritoiminnan poliittisesti ja ideologisesti merkittävä rooli korostui suomalaisella maaperällä, missä valtiollinen raja erotti samalla kahta hyvin erilaista maailmaa: kapitalistista ja sosialistista. Kulttuuritoiminnan keinoin voitiin demonstroida sosialistisen talousmuodon ylivoimaisuutta sekä vahvistaa sosialistista elämäntapaa tilanteessa, jossa oli ilmiselvästi nähtävissä tuoreita merkkejä kapitalistisen maailman houkuttavista puolista. Geraštšenko väittää jopa, että näillä Neuvostoliittoon liitetyillä alueilla oli ”mitä tärkein poliittinen tehtävä” ja että viranomaisten tärkeimpänä tehtävänä oli vahvistaa sosialistista elämäntapaa sekä lujittaa sosialismin ihanteita ihmisten tietoisuudessa, niin vuosina 1940–1941 kuin vuonna 1944 alkaneella ajanjaksolla.¹⁸⁷ Samalla kulttuuritoiminta saattoi lujittaa kaukaa muuttaneiden siirtolaisten yhteisöä sosiaalisesti ja auttaa seudulle sopeutumisessa.

Vastaavasti on selvää, että Suomen valtaan ja uskontoon viittaavia symboleita ja monumentteja ei sellaisinaan sallittu. Ne poistettiin, muokattiin ideologisesti tai kansallisesti sopivammiksi taikka korvattiin neuvostokulttuurin symboleilla ja emblemeillä, jotka kuvallisessa muodossa julistivat sosialismin voittoa entisellä kapitalistisella alueella. Yleinen käytäntö oli riisua maallisista rakennuksista Suomen valtaan ja suomalaiseen kulttuuriin selvästi viittaavat symbolit, pyhäköistä uskonnolliset symbolit ja esineet. Kurkijoen ortodoksisen kirkon ulkoasu lähenteli itse asiassa varsin paljon Stalinin kauden klassismia, kunhan siitä oli purettu ristit, sisustukset, kellotorni ja keskuskupoli. Julkiseen tilaan tuotiin myös neuvostosymbolein varustettuja paraatiportteja, ja suomalaisia muistomerkkejä korvattiin neuvostoliittolaisilla.¹⁸⁸ Olennainen oli Leninin patsas. Kurkijoen taajamassa se pystytettiin vuonna 1940 entiseen kirkkopuistoon 20 vuotta aikaisemmin paljastetun sisällissodan muistomerkin paikalle. Kunnia-portteja löydettiin takaisinvaltauksen jälkeen Huutomäen tieltä ja Sorjon nuorisotalolta.¹⁸⁹

Pietarilainen kirjailija Jelena Tšižova on rakennusten neuvostoaikaisiin uudelleenkäyttöihin viitatessaan käyttänyt ilmaisuja ”bolševistinen nurinkurinen logiikka” tarkoittaen sitä, että ei riittänyt pyyhkiä menneisyys pois muistista, vaan se täytyi ”uudelleenkytkä” ylösalaisin käännettynä.¹⁹⁰ Näin oli tapahtunut vallankumouksen jälkeisellä Venäjällä, ja näin tapahtui Suomelta saadulla alueella. Uudelleenkytkemisen tarkoituksena voidaan pitää alueen symbolista haltuunottoa mutta myös kaukaa muuttaneiden neuvostosiirtolaisten vakuuttamista siitä, että valta oli todellakin siirtynyt Neuvostoliitolle ja että tämä kaikin puolin outo ja tuntematon alue oli turvallisesti ja pysyvästi asutettavissa.

Riemuportti Hiitolan kirkonkylässä 12.8.1941 päivätyssä valokuvassa. Porttia juhlistavat punatähti ja liehuvien punalippujen maalattu viuhka. Puusta nikkaroitujen pilareiden jalustaosa on marmoroitu. Kylteissä lukee, että puna-armeijan on ammuttava paremmin kuin kaikki maailman armeijat ja että RKK:n taistelija on tarkka, kylmäverinen ja taloudellinen ampuja. Puolustuksen kansankomissaarin Kliment Vorosilovin nimiin on merkitty iskulause "Opeta joukoille vain sitä, mitä sodassa tarvitaan, eikä vain sitä, miten sotaa käydään". Semjon Timošenkon lausumana esitetään: "Päätehtävämme kuluvana vuonna ja meidän jokaisen velvollisuus on nostattaa joukkue, komppania, pataljoona ja rykmentti kykeneväksi kaikkeen." Timošenko oli tammikuussa 1940 onnistunut murtamaan Mannerheim-linjan ja saanut puolustuksen kansankomissaarin aseman. Pärttyli Virkki. *Sotamuseo*

TAVOITTEIDEN TOTEUTTAMISEN VAIKEUKSISTA

Kurkijoen seutu pysyi osana Neuvostoliittoa 16 kuukautta, ennen kuin suomalaiset valtasivat sen takaisin. Näin lyhyessä ajassa aluetta ei ehditty täysmittaisesti sovietsoida, mutta silti aikakauden talous- ja asutuspoliittiset päämäärät sanelivat sitä, miten aluetta muokattiin sosialistisen yhteiskunta- ja talousmallin palvelukseen.

Entisellä suomalaisalueella maatalouden kollektivisointia ja omaisuuden kansallistamista helpotti tiettyssä mielessä se, että se toteutettiin autioiksi jääneille taloille ja maatiloille, ilman vastaan hangoittelevaa kantaväestöä. Kurkijoen piirissä näyttää riittäneen työvoimaa jopa talojen muutto-operaatioon, sillä ennen uuden sodan puhkeamista oli huutoreista siirretty yhteensä 1760 taloa ja talousrakennusta.¹⁹¹ Peltoa oli entisen Kurkijoen kunnan alueella saatu viljelyyn 5174 hehtaaria eli noin 40 prosenttia vuoden 1939 viljelysalasta, kuten suomalaiset takaisinvaltauksen jälkeen elokuussa 1941 totesivat.¹⁹²

Muutoin Neuvostoliiton kaikkia siirtolaisjaostoja arvioitaessa todettiin toukokuussa 1941, että Neuvosto-Karjalassa ne olivat koko maan mittakaavassa suoriutuneet tehtävistään poikkeuksellisen huonosti. Karu arvio jätti huomiotta, että Neuvosto-Karjalan entisten suomalaisalueiden asuttamiseen liittyi aivan omia erikoisvaikeuksiaan ja -haasteitaan.¹⁹³ Ilmeisiä esteitä sujuvalle käyttöönotolle olivat nopean asuttamisen vaatimuksen aiheuttama kiire, rakentamisen valvonnan ja ammattilaisten puute sekä järjestelmän armoton jähkyys. Jatkuvat puhdistukset ja vangitsemiset, koulutukset, jättimäiset uusien tuotantolaitosten ja kaupunkien rakennusprojektit sekä paisuva byrokraatia aiheuttivat pysyvän pulan ammattitaitoisista työntekijöistä.¹⁹⁴ Siirtolaisviranomaisten koordinoitavaksi oli kuormattu valtava työtaakka, josta se ei voinut vaikeuksista selvitä, mutta ongelmien ilmetessä siirtolaisosaston, laitosten ja kolhoosien johtajia vaihdettiin ja vietiin oikeuteen henkilökohtaisesti vastuullisina ongelmista.¹⁹⁵

Samalla asutus- ja käyttöönottohankkeeseen sisältyi resursseihin nähden lähes mielettömiä tavoitteita, kuten raskaiden hirsitalojen purkaminen ja siirtäminen paikasta toiseen, minkä toteuttaminen söi kohtuuttomasti aikaa ja voimavaroja maataloustyöltä.¹⁹⁶ Tilannetta ei helpottanut se, että tilat ja kylät piti samanaikaisesti sekä asuttaa että muuttaa kolhooseiksi, kun tavallisesti siirtolaisperheitä asutettiin Neuvostoliitossa jo olemassa oleviin kolhooseihin. Kaadereiden ehdotuksia asioiden järjestämiseksi ei yleensä otettu huomioon, vaan kun kävi ilmi hankkeiden aliresursointi, heitä ryhdyttiin syyttämään rohmuamisesta ja johtamistaidon puutteesta.¹⁹⁷ Maataloutta haittasi myös se, että kantaväestön poistumisen vuoksi oli rakentamisen ja maatalouden harjoittamisen perinne alueella katkennut. Asukkaiden mukana oli hukattu sukupolvien aikana kertynyttä tietoa ja taitoa paikallisiin olosuhteisiin sopeutuneesta elämänmuodosta, johon kuuluivat haja-asutus ja pienviljelyyn perustuva maatalous.

Maatalousväestön värväämisessä taas kohdattiin se yleinen ongelma, etteivät ankaraa ruumiillista työtä ja matalaa elintasoja tarjonneet kolhoosit vetäneet puoleensa. Muuttohalukkuus kaupunkimaisempiin olosuhteisiin ja oikean palkkatyön pariin esimerkiksi Terijoelle, Viipuriin ja Käkisalmeen ylitti tarvitun. Shikalov huomauttaa, että Viipurissa ihmisiä houkuttivat asunnot, tavarat ja mukavuudet, joiden vertaisia ei ollut saatavilla missään muualla Neuvostoliitossa: kylpyhuoneet, kaasuliedet, wc:t.¹⁹⁸ Onkin todettu, että siirtolaisiksi lähtemistä motivoi ennen kaikkea mahdollisuus päästä parempiin elinoloihin, ja sellaisia värvääjät olivat lupailleetkin: asunnon, ruokahuollon, palkallista työtä, jopa joitain etuoikeuksia. Muina siirtolaisten erityispiirteinä on mainittu, että valtaosa oli naisia ja että lukutaidoltaan heikkojen, pelkästään kansakoulutasoisen opetuksen saaneiden aikuisten osuus oli melko suuri.¹⁹⁹ Osaavien kolhoositalonpoikien sijasta ”Suomen” maaseudulle asettui myös huomattavan paljon vähävaraisia työläisiä ja toimihenkilöitä, joilla ei ollut kokemusta maataloustyöstä.²⁰⁰ Vapaaehtoisia ei sittenkään saatu tarpeeksi, ja paikalle vaivautuneita siirtolaisia pyörsi maaseudun oloihin pettyneinä joukoittain takaisin kotiseudulleen.

Jos taas entisen suomalaisalueen käyttöönottoa ja rakentamista tarkastelee koko Neuvostoliiton kontekstissa, voi havaita, että siinä toistuivat hyvin samanlaiset ongelmat kuin ne, joita Neuvostoliitossa oli koettu jo 1930-luvulla. Tuolloin rakentamisen resurssit oli suunnattu voittopuolisesti tuotanto- ja kulttuurirakennusten sekä useampia asuntoja käsittäneiden talojen toteuttamiseen eivätkä ne olleet riittäneet maaseudun kylien ja niiden rakennusten uudistamiseen, saati sitten uljaiden taajamavisioiden toteuttamiseen. Päänvastoin, arkkitehtuurihistorioitsija Julija Kosenkovan mukaan kolhooseissa ja sovhooseissa rakennettiin 1930-luvulla yhä mitä alkeellisimmin. Maaseudun uudistamista oli vaikeuttanut myös ankara pula päteivistä kaadereista, ja kun

arkkitehtejakin oli vain vähän, maaseudun rakentamisen kenttä oli jäänyt pääosin maanmittareiden ja teknikkojen huoleksi. Lisäksi maaseudun elämänmuoto ja samalla kylien suunnittelun ja rakentamisen tavoitteet olivat olleet viranomaisen mielivaltaisesti muuttuvien määräysten vuoksi jatkuvassa muutostilassa, eikä suunnittelutyölle siis ollut pysyvää perustaa. Kesällä 1939 käynnistettyä maanlaajuista asutushanketta taas vaivasi suuri epämääräisyys. Maan johto ei ollut määritellyt, miten maaseudun suunnittelu käytännössä tulisi organisoida: mikä taho toteuttaisi niitä kylien rakentamis-, uudistamis- ja laajentamissuunnitelmia, joita tarvittiin siirtolaisten asuttamiseksi uusille asuinsijoille, ja millä varoilla tämä tapahtuisi. Maaseudun kokonaisvaltaisen suunnitteluohjeen puutetta yritettiin sitä vastoin korvata antamalla yksityiskohtia sääteleviä ohjeita.²⁰¹

Vaikka siis Bekker totesi kirjoituksessaan, että hyvä maataloustaajaman suunnitelma syntyisi arkkitehdin piirustuspöydällä paikan huolellisen analyysin jälkeen ja yhteistyössä maanmittarin ja agronomin kanssa,²⁰² tällaiseen näyttää olleen harvoin mahdollisuuksia. Neuvosto-Karjalasta ei käsillä olevaa tutkimusta tehtäessä tullut esiin, että sinne olisi 1930-luvulla suunniteltu tai toteutettu ainuttakaan arkkitehtisuunnitteluun perustuvaa maatalouden keskustaajamaa. Neuvosto-Karjalassa maatalouden ponnistelut olikin suunnattu toisella viisivuotiskaudella, vuosina 1933–1937, pääasiassa kolhoosien uudelleenjärjestelyyn niiden heikon tuottavuuden kohentamiseksi.²⁰³

Tätä taustaa vasten Budjonnyjn vuonna 1940 esittämä väite, että Neuvostoliitossa talonpojat rakensivat nyt aktiivisesti sosialismia, oli lievästi sanottuna yliampuva, samoin kuin väite, että heille, toisin kuin missään muussa maassa, suunniteltiin taloja ja kyliä insinöörien, teknikkojen ja arkkitehtien yhteisellä asiantuntemuksella. Osaavat talonpojat oli likvidoitu tai karkotettu Siperiaan sen sijaan, että heidän taitojaan olisi hyödynnetty esimerkiksi Suomen luovuttaman alueen käyttöön otossa. Kauas todellisista oloista jäi Budjonnyjn laskettelema ylistys Stalinin kauden saavutuksille, kolhoosien maaseudulle tuomalle yltäkylläisyydelle ja kulttuuriselle tasolle sekä hellittämättömälle luokkataistelulle, jota käytiin puolueen ja kansan vihollisia eli ulkomaisia agenteja ja toisinajattelijoita vastaan.²⁰⁴

Jos Kurkijoen taajaman kehitystä näinä 16 kuukautena verrataan Suomen aikaan, voi väittää, että siellä oli itse asiassa menty takapajuisempaan ja vähemmän yltäkylläiseen suuntaan niin rakentamisen, kulttuurin kuin maatalouden suhteen. Jos sen sijaan vertauskohdaksi otetaan siirtolaisten lähtöalueet ja -tilanteet, heidän elinolonsa saattoivat joiltain osin selvästi parantua, erityisesti rakennusten laadun ja ympäristön järjestyksen osalta.

Vuosiksi 1941–1942 laadittiin uudet asuttamissuunnitelmat ja hallintopiirien siirtolaisjaostojen rakennetta uudistettiin. Ajatuksena oli nyt värvätä uudelle alueelle asukkaita Kalininin, Kirovin, Vologdan, Jaroslavl ja Vladimirin

hallintoalueilta.²⁰⁵ Kesäkuussa 1941 suunnitelmien toteuttaminen kuitenkin katkesi äkillisesti. Sotilaallinen yhteistyö Suomen ja Saksan välillä oli Moskovan välirauhansopimuksen jälkeisenä aikana tiivistynyt, ja kun Saksan joukot 22.6.1941 tunkeutuivat Neuvostoliiton alueelle, suurisuuntaisena tarkoituksenaan vallata Leningrad ja Moskova, neuvostopommikoneet lähtivät hävittämään suomalaisia asutuskeskuksia. Alkoi Neuvostoliiton kommunistisen puolueen keskuskomitean Suureksi isänmaalliseksi sodaksi nimeämä sota.

Kurkijoen uusille asukkaille sota tuli yllätyksenä. Näin muistelee lapsena vuonna 1940 Kurkijoelle muuttanut vologdalaisnainen:

*Ei ollut radiota, ja siksi emme tästä 22.6.1941 alkaneesta sodasta heti kuulleet.*²⁰⁶

Tuolloin noin 14-vuotiaan Lidia Bokunovan perhe läksi karjoineen jalan evakkoon mutta sai käskyn palata Kurkijoelle heinätoihin, vaikka Bokunovan mukaan sotaa käytiin jo lähikylissä.²⁰⁷ Silti 10.7.1941, kun Suomen sotajoukot ylittivät Moskovan rauhan rajan, entisen suomalaisalueen neuvostoasukkaat oli jo evakuoitu lähes kokonaan.²⁰⁸ He viettivät seuraavat vuodet muun muassa Vologdan, Arkangelin, Udmurtian, Tatarian ja Tšuvašian hallintoalueilla sekä Siperiassa,²⁰⁹ ja osa palasi vanhalle kotiseudulleen.²¹⁰ Tasavallan siirtolaisjaosto lakkautettiin 1.1.1942.²¹¹

Ilmoitustaulu Kurkijoen kirkon portin pielessä 12.8.1941 päivätyssä kuvassa. Tauno Norjavirta. *Sotamuseo*

Talvisodan jälkeinen alueluovutus ja liittäminen Neuvosto-Karjalaan merkitsi Kurkijoelle kulttuurisesti kiistämättä sen tunnetun historian jyrkintä taitekohtaa. Suomen yhteydessä tuottoisa maatalousalue muuttui Neuvostoliiton perifeeriseksi reuna-alueeksi, joka asutettiin kokonaan uudelleen ja sovietisoitiin. Tämä merkitsi muun muassa teollisuuden, maatalouden ja rakennuskannan kollektivisoimista ja viisivuotissuunnitelmien noudattamista. Valtio sääteli ja ohjasi maaseudun uudelleenstrukturoimista ja rakentamista neuvostososialismin normien ja ihanteiden sekä talouden tarpeiden pohjalta.

Kurkijoki määrättiin suunnitelmataloudessa maataloustuotantoalueeksi, ja piiriin onnistuttiin vuoden 1941 alkuun mennessä perustamaan ainakin nimellisesti 76 kolhoosia, jotka käsittivät 1950 ”perheiden tai yksineläjien” maatilaa.²¹² Piirin keskustajamaksi määrättiin sotateoimilta varjeltunut Kurkijoen kirkonkylä eli Kurkijoen taajama, jonka voi väittää vastanneen hyvin aikakauden maaseudun ihannetaajamaa: se oli muodoltaan eräänlainen raittikylä, joka jakautui jo ennestään toiminnallisiin vyöhykkeisiin, ja se käsitti laajan, ehjän rakennuskannan. Taajamaan ei rakennettu neuvostokuukausina uutta, lukuun ottamatta muutamaa muualta siirrettyä taloa, vaan suomalainen rakennuskanta hyödynnettiin sellaisenaan pienin muutoksin. Vain taajaman ”sosiaalinen olemus”²¹³ muuttui, kuten sovietisoitaessa tavoitteena olikin.

Yleisesti ottaen rakennuskanta Kurkijoen piirissä lienee ollut talvisodan jäljiltä pääosin ehjää ja käyttökelpoista. Rakennukset olivatkin Neuvostoliitolle selkeästi voimavara, jota tosin täytyi muokata. Mutta siinä missä Kurkijoen taajama säilytti lähes täysin sotaa edeltäneen ajan ilmeensä ja rakenteensa, alkoivat maanviljelyskylät muuttua, kun tiloista ryhdyttiin muodostamaan kolhooseja. Prosessina alueen asuttaminen, sopeuttaminen ja sovietisoiminen jäivät kesken uuden sodan puhjetessa.

Stalinin kauden tyyliä mukaileva, puusta rakennettu klubitalo Tšalnan "kaupunkilaistyyppisessä taajamassa". Prääžän piirissä sijaitseva Tšalna oli metsätyöpiirin keskuspaikka, jonka väestöstä osa oli ollut Amerikasta muuttaneita suomalaisia. Kirjasta *Neuvosto-Karjalan näkymiä*, 1964

IV

Lopotissa 11.8.1941. Tauno Norjavirta. Soitamuseo

ELOKUUSTA 1941 SYYSKUUHUN 1944

SUOMALAISET

PALAAVAT

Suomessa kyti karvaita mielialoja talvisodan traumaattisten menetysten ja Moskovan rauhan raskaiden ehtojen vuoksi. Maailmanpoliittisesti jännittyneessä tilanteessa Suomi liittoutui Euroopan toisen diktatuurin, Adolf Hitlerin johtaman kansallissosialistisen Saksan kanssa. Vaa'assa painoivat sekä turvallisuussyyt että unelma revanssista ja luovutetun suomalaisalueen takaisinvaltaamisesta.

Lähes koko Euroopan miehittänyt Saksa puolestaan haaveili Neuvostoliiton valloittamisesta. Saksan joukot vyöryivät 22.6.1941 Puolan rajan yli, mikä merkitsi Saksan ja Neuvostoliiton sopiman etupiirirajan loukkaamista. Vastaiskuna Neuvostoliitto aloitti kesäkuun 25. päivänä 1941 ilmahyökkäykset Suomeen, ja samana päivänä Suomen pääministeri totesi maan olevan sodassa Neuvostoliittoa vastaan. Ei aikaakaan, kun Suomi Saksan vahvistamana rohkaistui hyökkäyssotaan itärajan yli. Suomalainen Karjalan armeija lähti hyökkäykseen 10.7.1941 saatteenaan Suomen armeijan ylipäällikön Carl-Gustaf Emil Mannerheimin 3. päiväkäsky, joka kannusti myös Itä-Karjalan "vapauttamiseen".

Ensin oli kuitenkin valloitettava takaisin luovutetut alueet. Heinäkuun 20. päivänä 2. Divisioonaa hyökkäsi Suomesta kohti Laatokan koillisrannikkoa. Kurkijoella perääntyvien neuvostojoukkojen polttama Elisenvaara vallattiin 9. elokuuta, ja seuraavana aamuna Erillinen Rajajääkäripataljoona ja Jalkaväkirykmentti 57 tunkeutuivat kirkonkylään. TK-kirjeenvaihtaja Vartia raportoi *Aamulehdessä*, että neuvostosotilaat olivat sytyttäneet kirkonkylän kansakoulun tuleen, mutta suomalaisjoukkojen oli onnistunut estää apteekin talon polttaminen ja kauppakylää opistolle yhdistävän sillan räjäyttämisen. Menestyksekkäs takaisinvaltaus oli kokenut symbolisen huipentuman, kun suomalainen ”huimapää” oli käynyt pudottamassa alas luterilaisen kirkon tornissa liehuneen ”punaisen räsyt”.¹ Pitäjän viimeiset rantakylät vallattiin paria päivää myöhemmin. Kurkijoki oli palautettu takaisin Suomen yhteyteen.²

Jo elokuun viimeisellä viikolla Kurkijoelle saapui kunnanesikunnasta ja muista siviileistä muodostettu kärkiryhmä, jonka tehtävänä oli valmistella aluetta väestön paluuta varten.³ Kärkiryhmät kohtasivat sodanjälkeisen tilanteen karuimmillaan: savuavia raunioita, palanutta ja kaadettua metsää, myllättyjä peltoja, hävitettyjä sähkölinjoja, tuhottuja muuntajia, vainajia, likaa ja sekasortoa.

Suomalaiset olivat uuden edessä. Punaisia lippuja laskettiin alas, kuten Sotamuseon SA-kuvat todistavat, mutta väestön palauttamisesta luovutetulle alueelle ei ollut olemassa mitään ennakkoon laadittua suunnitelmaa, toisin kuin evakuoinnista.⁴ Oli kartoitettava, miten alue oli vieraan vallan alla muuttunut, järjestettävä sen käyttöönotto, asuttaminen ja jälleenrakentaminen sekä saatava elintarviketuotanto ja talous pikaisesti jaloilleen. Miten palauttaa alue ja sen rakennuskanta suomalaisen normaaliin, ja miten suhtautua neuvostoajan aineellisiin jälkiin?

Sanomalehtivalokuvat välittivät kotirintamalla kuvaa neuvostoelämän jäljistä Kurkijoen seudulla. *Uusi Suomi* 22.8.1941, 8. KK

Kurkijoen sotilashallintopiirin kansliahenkilökuntaa työssään Lahdenpohjassa. Pekka Kyytinen. *Sotamuseo*

SOTILASHALLINNOSTA SIVILIOLOIHIN

Ajanjakso luovutetun alueen takaisinvaltaamisesta elokuulla 1941 sen toiseen luovuttamiseen syyskuussa voidaan jakaa käyttönoton ja jälleenrakentamisen osalta kahteen päävaiheeseen: vuoden 1942 kevätpuolelle jatkuuneeseen sotilashallinnon aikaan, jolloin aluetta hallinnoi Mikkeliin perustetun päämajan sotilashallinto-osasto, ja sitä seuranneeseen siviilihallinnon aikaan.

Jälleenrakennustyön ohjaamista varten sotilashallinto-osaston alaisuuteen muodostettiin elokuun 1941 lopussa rakennustoimisto, jonka oli alkajaisiksi kartoitettava alustavasti rakennusten vauriot ja laadittava korjaustyösuunnitelmat.⁵ Sen alaisuuteen palautetulle alueelle perustettiin 12 sotilashallintopiiriä, joihin kuhunkin osoitettiin arkkitehdiksi valmistunut tai opiskeleva rakennusupseeri vastaamaan rakennusasioista. Kurkijoen sotilashallintopiiri aloitti toimintansa 25.8.1941, ja takaisinvaltauksen edetessä siihen liitettiin Hiitolan, Lumivaaran ja Jaakkiman kunnat, Lahdenpohjan kauppala sekä osia Parikkalan, Saaren ja Simpeleen kunnista. Vastaavasti sotilashallintopiirin toimipiste oli aluksi Parikkalassa mutta siirtyi pian Jaakkiman kirkonkylälle ja lokakuussa Lahdenpohjaan.⁶ Kurkijoen sotilashallintopiirin rakennusupseeriksi määrättiin lokakuun 1941 lopussa arkkitehti, vänrikki Aaro J. Alapeuso. Kurkijoen kuntaan komennettiin Alapeuson alaiseksi ja rakennustöiden valvojaksi rakennusmestari, vääpeli Mäkinen ja pahoin vaurioituneen Elisenvaaran rakennus- ja korjaustöitä johtamaan jo elokuussa rakennusmestari Viktor Mäkelä.⁷ Kunnan tehtäviä hoitivat palautetulla alueella sotilashallinnon alaiset kunnanesikunnat, jotka vastaanottivat paluumuuttajia, turvasivat väestön toimeentuloa ja ohjasivat jälleenrakentamista paikallistasolla.⁸

Palautetulle alueelle muodostui rakennusupseerien ansiosta selvästi tiuhempi arkkitehtiverkosto kuin ennen talvisotaa, jolloin kaavoitusta ja rakentamista valvovia virkamiesarkkitehteja oli toiminut vain suurimmissa

kaupungeissa.⁹ Rakennustoimiston päällikkönä oli insinöörikapteeni Yrjö Laine, kansanrakentamisesta kiinnostunut arkkitehti, joka oli toiminut Maataloushallitukseen 1930-luvun loppupuolella perustetun kotitalous- ja kotiteollisuusosaston päällikkönä.¹⁰ Toimintapäälliköksi tuli arkkitehti, insinööriluutnantti Esko Suhonen ja asemakaava-asiantuntijaksi Viipurin ansioitunut asemakaava-arkkitehti, insinöörikapteeni Otto-Iivari Meurman.¹¹

Rakennustoimisto pyrki tarttumaan nopeasti asemakaavakysymyksiin taajamien ja kaupunkien jälleenrakentamisen käynnistämiseksi mutta myös siksi, että monien maaseudun taajaväkisten yhdyskuntien katsottiin kehittyneen rakenteeltaan epätoivotulla ja hallitsemattomalla tavalla. Alvar Aalto selosti ongelmaa kirjoitus *Arkkitehti*-lehdessä loppuvuodesta 1941, propagoiden painokkaasti maaseudun rakentamisen tiukemman ohjauksen puolesta. Sellaista tarvittiin, koska maaseudulla ”asutustiheytyviä syntyy spontaanisti rikkaan pisteverkoston tapaan” mutta ilman niiden muotoutumista sääteleviä lakeja ja määräyksiä. Aallon viesti oli, että maaseudulle oli saatava viipymättä rakentamisen suunnittelua ja ohjausta aina seutusunnittelusta ”maaseudun rakennuskulttuurin ja rakennustalouden kantaelementtien” eli asuintalojen suunnitteluun.¹²

Rakennusjärjestyksen kurissa pitämä Lopotti ei kuulunut Kurkijoen sotilashallintopiirissä epätoivotulla tavalla kehittyneisiin paikkoihin, mutta sellaisia olivat rautatien solmukohtina räjähdysmäisesti kasvaneet Elisenvaaran ja Hiitolan asemanseudut. Viipurin lääninhallitus oli jo ennen talvisotaa määrännyt ne rakennuskieltoon ja rakennussuunnitelman avulla järjestettäväksi. Sotilashallinto-osasto säilytti ne edelleen rakennuskieltoalueina, kun taas Kurkijoen kirkonkylä määrättiin tehostetun rakennusvalvonnan kohteeksi. Tarkoituksena oli estää rakentaminen ”epäterveissä kohdissa”, kunnes niitä varten ehdittäisiin laatia asemakaava tai korjaussuunnitelma.¹³

Piireissä ei rakennusupseereilla ollutkaan työstä pulaa. Sen lisäksi, että he laativat suunnitelmia aina uudis- ja korjausrakentamisesta sankarihauta-alueihin saakka, työkenttään kuului huolehtia piirin rakennustoiminnasta, rakennusluvista ja -valvonnasta, rakennusmateriaalien hankinnasta ja kuljetuksesta sekä säännöstelynälaisten rakennustarvikkeiden ostolupien jakelusta.¹⁴ Kurkijoen jälleenrakentamisen toinen vaihe koitti, kun sotilashallinnon tehtäviä ryhdyttiin vuoden 1942 alussa siirtämään siviilihallinnolle. Helmikuusta lähtien kuntien hoitokuntia palasi kunnallishallinnon järjestämiseksi evakosta kotiseuduilleen, ja kesän 1942 kynnyksellä jälleenrakentamiseen liittyvät viranomaistehtävät organisoitiin uudelleen. Päämajan sotilashallinto-osaston rakennus- ja maataloustoimistot lakkautettiin ja sotilashallinnon rakennustoimiston tehtävät siirtyivät kulkulaitosten ja yleisten töiden ministeriön rakennusasiain osastolle, KYMROlle. Sotilashallintopiirit yhdistettiin suuremmiksi rakennuspiireiksi, joiden keskuskonttorit sijoitettiin Viipuriin, Käkisalmeen, Sortavalaan ja Hankoon, ja maalaiskunnissa rakentamisen ohjauksen alimmaksi portaak-

si tuli piirikonttorin alainen, rakennusmestarin johtama rakennustoimisto.¹⁵ Lisäksi voimaan astuivat samat lait ja määräykset kuin ennen talvisotaa.¹⁶

Rakentamisen laadun kannalta merkittävä vaikutus oli sillä, että Suomen Arkkitehtiliitto SAFA pysyi valppaana siviilihallintoon siirtymisen edellä. Arkkitehdit olivat saaneet sotilashallinnon aikana vahvan roolin palautetun alueen jälleenrakentamisessa,¹⁷ mutta liitossa pelättiin, että siviilihallinnossa arkkitehtien mahdollisuudet vaikuttaa aktiivisesti jälleenrakentamiseen voisivat karata arkkitehtien käsistä, mikä johtaisi rakentamisen tason heikkenemiseen. Taatakseen arkkitehdeille hyvän aseman myös siviilihallinnossa Arkkitehtiliitto polkaisikin jo tammi- ja helmikuun vaihteessa 1942 käyntiin kolme arkkitehtien talkoo-organisaatiota: jälleenrakennustoimiston, standardisoimislaitoksen sekä arkkitehtityön keskustoimiston Suunnitteluavun, jotka tarjosivat valtiovallalle työpanostaan.¹⁸ Sen lisäksi, että arkkitehdit hankkiutuivat asemiin siviilihallinnossa ja päätöksenteossa, he kampanjoivat laadukkaan suunnittelun puolesta sodan poikkeusoloissa, joissa he katsoivat rakentamisen vaativan keskitettyä valtion ohjaamaa jälleenrakennustoimintaa.¹⁹ Näillä keinoilla arkkitehdit onnistuivat säilyttämään jälleenrakentamisessa aseman rakentamisen laadun kaitsijoina.

Voimakkaan keskittämisen ansiosta KYMROsta muodostui 1940-luvun Suomessa vaikutusvaltaisin rakentamisesta vastaava organisaatio, jolle kuuluivat kaikki rakentamiseen ja rakennusresursseihin liittyvät asiat sekä niiden koordinoiminen.²⁰ Perittyään sotilashallinto-osaston rakennustoimiston rakennustarvikevarastot se valvoi rakennustarvikkeiden tuontia palautetulle alueelle, vastasi rakennusaineiden säännöstelystä ja myönsi eri tuotantoaloille rakennusainekiintiöt.²¹ Lisäksi se julkaisi valtakunnallisia ohjeita ja määräyksiä palautettujen alueiden rakennustoimintaa sekä työvoiman ja rakennusaineiden hankintaa ja käyttöä varten pula-ajan ja säännöstelyn olosuhteissa.²²

Omatoimirakentamiseen tottuneella maaseudulla KYMROn toimintamalli aiheutti kuitenkin tyytymättömyyttä, ja organisaatorakennetta päädyttiin muuttamaan jo heinäkuun 1942 lopussa. Maaseudun jälleenrakentamisen suunnittelu ja johtaminen osoitettiin lailla Maatalousseurojen Keskusliiton, MKL:n jälleenrakennusvaliokunnalle, johon siihenkin kuului arkkitehti. Paikallisemmin MKL:n alaisina toimivat Viipurin läänin maanviljelysseurat, joissa oli kussakin arkkitehtijäsenellä vahvistettu jälleenrakennustoimikunta. Sekä MKL:n että maanviljelysseurojen rakennussuunnittelijat rinnastettiin hallinnollisiin virkamiehiin, joten heillä oli laaja toimivalta alueellaan ja oikeus virka-apuun. Kolmantena jälleenrakentamista koordinoivana portaana olivat kuntien omat jälleenrakennuslautakunnat, joissa rakennusasioista vastasi rakennusmestari. Kaikilla näillä viranomaistasoilla laadittiin suunnitelmia ja piirustuksia korjaus- ja uudisrakentamista varten sekä valvottiin niihin myönnettyjen lainojen käyttöä.²³ Valtiovalta loi näin edellytykset maaseudun asukkaiden pääasiassa omatoimiseen rakentamiseen pula-ajan ja säännöstelyn olosuhteissa.

Kesken jäänyt puutalo, joka oli neuvostokuukausina pystytetty kelloseppä Hurmeen talon paikalle. Kari Hurme.
Kurkijoki-museo

Pitäjäläisille aiheutti silti sekaannusta ja päänvaivaa se, että samassa kunnassa oli nyt sekä KYMRO:n että maanviljelysseuran rakennustoimisto. Kun hyväksyttiin, että maaseudun tarpeet erosivat asutuskeskusten tarpeista, niiden jälleerakentamisasiat päädyttiin huhtikuulla 1943 erottamaan toisistaan. Vastedes maaseudun rakentamisen suunnittelu, johto ja valvonta kuuluivat yksinomaan maatalousseuroille, jotka vastasivat myös rakentamisesta, kuljetuksista sekä ostoluvista.²⁴ Näissäkin järjestelyissä arkkitehdit säilyttivät asemansa, sillä niin MKL:n jälleerakennusvaliokunnassa kuin Viipurin läänin maanviljelysseurojen jälleerakennustoimikunnissa istui agronomin ohella arkkitehti.²⁵

Paikallistasolla Kurkijoen jälleerakentamista kaitsivat tästedes jälleerakentamislautakunta, joka toimi Laatokan Karjalan Maanviljelysseuran jälleerakennustoimiston alaisuudessa, ja kunnan jälleerakennustoimisto. Kunnan toimistossa, joka sijaitti kesästä 1943 Hotelli Kurjen talossa, rakennusmestari A. Lehtinen käsitteli jälleerakennuslainahakemuksia, laati rakennuspiirustuksia ja valvoi korjaustöitä, kun taas maatalousteknikko Paavo Rahiala teki uudisraivaus- ja ojitussuunnitelmia sekä hankki Kurkijoelle siitoseläimiä. Sekä Lehtinen että Rahiala vaikuttivat myös jälleerakentamislautakunnassa.²⁶ Näin Kurkijoen omatoimirakentamista ohjattiin suurelta osin paikallistasolta, pitäjän vuosisataisesta keskuksesta käsin.

ASUMISTAPOJEN TUNTEMATTOMAT MUODOT

Kurkijoella tarkkailijana elokuun 19. päivänä 1941 käynyt maanviljelijä ja kansanedustaja Kaapro Huittinen kuvaili sanomalehdelle kotipitäjän viljelyksiä, että ne näyttivät siltä

--- kuin tänä aikana ei kukaan olisi niitä kyntänyt ja muokannut ja kuitenkin siellä näyttää osittain suoritettun kylvöjä.²⁷

Suomalaisista tuntui hämmentävältä, ettei heidän vaivalla raivaamiaan ja muokkaamiaan peltoja ollut juurikaan hyödynnetty. Mitä alueella oli ennen takaisinvaltausta tarkkaan ottaen tapahtunut ja millainen rakennuskanta siellä oli olemassa neuvostoajan päätyttyä? Tämän selvittämiseksi tarvittiin maastossa tehtävää tilannekartoitusta.

Ilmeni, että Kurkijoen kunta oli päässyt sodista aineellisessa mielessä huomattavasti vähemmällä kuin esimerkiksi Kannas, missä ei ollut harvinaista, että rakennuksista oli säilynyt jokseenkin ehjänä vain kymmenisen prosenttia.²⁸ Kurkijoen kunnan alueella laskettiin olleen 1454 taloa, joista melko ehjiksi ja asumiskuntoisiksi luokiteltiin 278 taloa ja täysin tuhoutuneiksi 379. Yli 50-prosenttisesti oli vaurioitunut sata taloa, 10–15-prosenttisesti 220 taloa ja alle 10-prosenttisesti 755 taloa. Kaikkiaan oli joko tuhoutunut tai vaurioitunut 1154 rakennusta eli noin kaksi kolmasosaa pitäjän rakennuksista.²⁹ Kuudesta-toista koulusta oli hävitetty seitsemän.³⁰

Kurkijoellakin oli silti suuria paikallisia eroja. Lopotti oli säästynyt suhteellisen vähäisin vahingoin, ja siellä rakennuksille riitti kohtalaisen kevyt korjaaminen. Kirkoista olivat hävinneet uskonnolliset symbolit, ja luterilaisen kirkon urkupillejä uiskenteli joessa. Pyhäkön penkkejä ja lattioita oli purettu, ja niistä oli nikkaroitu kirkkopuistoon tanssilavaa. Ortodoksisen kirkon katosta puuttui osa, koska keskuskupoli oli purettu. Uutta taas oli rakennettu vain vähän: kansakoulun pihalle oli pystytetty varastorakennus ja pitkittäin Sepän-

Sisäkuva Kurkijoen luterilaisesta kirkosta. TK-kirjeenvaihtaja Vartia raportoi, että sakaristossa oli pelattu biljardia ja kirkkosalissa katseltu teatteri- ja elokuvanäytäntöjä. Altteri oli hävitetty ja korvattu näyttämöllä sekä valkokankaalla, urkujen paikalla oli projektorihuone. Salia koristi suuri Stalinin kuva. Tauno Norjavirta. *Sotamuseo*

Maamiesopiston johtajan talo 11.8.1941 päivätyssä valokuvassa. Rakennusta oli käytetty venäläisen divisioonan komentopaikkana. *Sotamuseo*

Neuvostosotavankeja tuodaan kylään 11.8.1941 päivätyssä kuvassa. Kyllit kertovat, että kuvan rakennuksessa, joka oli entisen maamiesopiston varastokäytössä, oli neuvostokuukausina suutarin ja parturin työtilat. Asemakartoissa № 100. Tauno Norjavirta. *Sotamuseo*

kadun varteen kaksi taloa, jotka olivat jääneet keskentekoisiksi. Hiidenmäen rinteestä oli kadonnut kellosepän iso talo, ja sen paikalla seiso i viimeistelemättön hirsirakennus, joka oli vanhalle kivijalalle liian suuri. Rinteessä ammotti keskeneräisiä korsurakennelmia.³¹ Opistolta oli kadonnut halkoliiteri, ja sauna oli ”käyttökelvottomassa kunnossa”.³² Piharakennukset olivat valokuvista päätellen hävinneet lähes kokonaan, todennäköisesti polttopuiksi.

Sitä vastoin Elisenvaarassa seiso i pystyssä vain yksittäisiä rakennuksia, kuten rautatieläisten asuinkasarmi ja Suohovin koulun sementtitiilinen runko. Vetäytyvä puna-armeija oli sytyttänyt talot perääntymisreitillään tuleen, ja asemanseutu oli palanut piippuerämaaksi. Suojeluskuntatalo, seurakuntatalo ja yhteiskoulu olivat tuhoutuneet, samoin lähes kaikki Suohovin maanviljelyskoulun ja koulutilan rakennukset. Pystyyn oli jäänyt yksittäisiä rakennuksia, kuten rautatieläisten asuinkasarmi ja Suohovin koulun sementtitiilinen runko. Alhon asemanseudulta oli palanut takaisinvaltauksessa parikymmentä rakennusta, myös rautatieasema asuinkasarmeineen. Asemarakennus oli säilynyt ainoastaan Sorjossa.³³

Suurinta hämmästyttä herätti silti se, että taloja oli kadonnut. Ajan mittaan niitä myös löytyi; ne oli vain purettu ja pystytetty uudelleen, joskus jopa eri pitäjään. Melkein kaikissa Kurkijoen kylissä rakennuksia oli siirretty, ja Alhossa ja Marianvaarassa kohdattiin siirretyistä taloista kesken jääneitä kolhoosikyläi.³⁴ Niiden rakennustapaa V. H. Vainio on kuvaillut seuraavasti:

*Venäläiset olivat tuoneet rakennukset eri kylistä ja pystyttäneet ne maaperälle ilman perustusta, korkeintaan lyhyt pölkyn pätkä kunkin nurkan alle.*³⁵

Kaikkein eniten paheksuttiin kohdattua epäjärjestyttä ja epäsiisteyttä. Hiitolassa Laurolan kartanossa asunut Margareta Grigorkoff on kuvaillut syyskuun alussa palailleiden siviilien tunnelmia:

*--- [päärakennus] oli paikallaan mutta näytti surkealta, seinät kranaatinreikiä täynnä. Ikkunoita puuttui ja ulko-ovi oli poissa. --- Hirveä lemu löi vastaan. Huoneet oli jaettu pieniksi asuintiloiksi, alkeellisia keittiöitä oli siellä täällä, lattiaa peitti likakerros, seinillä näkyi selvästi täinjaljkiä ja seinäpaperit olivat riekaleina. Kaikki irrallinen oli viety pois, jopa korkkimatot, wc-altaat, kylpyammeet ja ovenkahvat.*³⁶

Menneiden kuukausien uudisrakentaminen puolestaan herätti ylenkatsetta ja ihmetystä. *Arkkitehti*-lehden alkuvuoden 1942 jälleenrakennusnumerossa Yrjö Laine moitti neuvostorakentajien materiaalikäyttöä ja rakennustekniikkaa yleensä ”kehnoksi”, paikoin jopa ”alkeelliseksi” ja asuinkasarmeja sekä suunnittelultaan että toteutukseltaan kaikin puolin ankeiksi. Niin siirrettyjä kuin uusia rakennuksia Laine moitti myös siitä, että ne olivat

--- miltei poikkeuksetta olleet sijoitettuja parhaille viljelysalueille kokonaan piittaamatta asemakaavasta ja maanomistusseikoista.³⁷

Rakennusten varustelusta hän raportoi:

Säilyneistä rakennuksistaakin oli vihollinen useimmista repinyt ikkunat puitteineen, hellat, ovet ja ovien lukot ym. paikoiltaan ja kuljettanut ne korsuihinsa tai harvinaisena sotasaaliina Venäjälle. Tämä talojen puhtaaksi ryöstäminen on ilmeisesti aloitettu heti alueen miehittämisen jälkeen keväällä 1940, sillä sen jälkeen on vihollinen yrittänyt korvata ryöstettyjen rakennusosien puutetta tuomalla taloihin alkeellisia, oman kulttuuritasonsa mukaisia helloja, ikkunoita, ovia, lukkoja, standardihuonekaluja ym.³⁸

Hakuliseen verrattuna Laineen kommenteista huokuu närkästys siitä, ettei neuvostoväestö ollut kunnioittanut suomalaista rakentamisen ja elämisen tapaa eikä ymmärtänyt suomalaisia omistus- ja kaavaoloja – joita neuvostoliittolaiset eivät tosin mitenkään voineet tuntea. Niitä vastaan rikkominen näyttäytyy Laineen kuvaamana tahallisenä piittaamattomuutena ja vandalismina. Rainar Hakulinen on 35 vuotta myöhemmin kuvaillut rakennusten kuntoa sekä suomalaisten hämmennystä ja loukkaantuneisuutta koteihinsa kajoamisesta huomattavasti maltillisempaan sävyyn:

Väestön asumistavassa oli ollut meille tuntemattomia muotoja, joista johtuen useat asuinrakennukset olivat asumiseen kelpaamattomia. Moniin taloihin oli tehty ylimääräisillä väliseinillä lisää huoneita. Helloja puuttui tai niitä oli muurattu kömpelösti jokaiseen asuttuun komeroon. Uusia sisäänkäyntejä oli tehty ikkunoiden kohdalle. Seinäpaperit puuttuivat monista taloista tai seinät oli paperoitu sanomalehdillä. Ikkunain ja ovien heloitukset oli useimmiten poistettu. Ikkunaruutuja oli rakennuksista rikki varsinkin niistä taloista, jotka sijaitsivat lähellä taistelumaastoa. Kun lisäksi otetaan huomioon asutuissa taloissa vallinnut suomalaiselle tuntematon epäsiisteys, ei väestön siirtyminen piitjään ollut mahdollista ennen talojen perusteellista puhdistusta ja korjausta.³⁹

Laineen käyttämät sanamuodot edustavat tyypillistä sodanajan propagandaa, jossa vihollisesta maalattiin kuvaa alhaisena, hädin tuskin ihmismäisenä barbaarina. Neuvostoelämän jäljet järkyttivät, ja kaiken irti saatavissa olleen ryöstäminen saniteettikalusteita myöten tulkittiin – sinänsä oikein – merkiksi Neuvostoliiton pohjattomasta tavarapulasta. Silti havainnot eivät kerro vain siitä fyysisen ympäristön tilasta, joka palautetuilla alueilla vallitsi neuvostokaukausten jäljiltä, vaan myös siitä, miten näitä jälkiä tulkittiin. Turmeltu ympäristö oli suomalaisen propagandan syöttämien viholliskuvien kautta tulkittuna se todistusaineisto, jonka varassa suomalaiset muodostivat käsityksensä evaku-

Karjan paimennusta Lopottin kauppakadulla. Pekka Kyytinen. KK. MVK. MV

oiduista neuvostoasukkaista, näiden elämäntavasta ja kulttuurisesta tasosta. Etninen erottelu omiin ja vihollisiin oli osa sota-ajan mielipiteenmuokkausta, ja sota käyvässä Suomessa erottelu koettiin epäilemättä tärkeäksi myös kansallisesti, venäläisestä pesäeroa tekevän suomalaisen identiteettikonstruktion kannalta. Siksi ei ole yllättävää, että ympäristön kielteiseksi koettu muutos nähtiin osoitukseksi sekä kommunismin negatiivisista vaikutuksista ja neuvostojärjestelmän epäkohdista että ”venäläisen kansanluonteen” heikkouksista.

Muuttoinnon herättämiseksi ei tarvittu varsinaista asuttamiskampanjaa, sillä kaipuu vierailta seuduilta ja usein ahtaista oloista kotikonnuille poltteli. Myös yleinen mielipide oli suopea palumuutolle, eikä ainoastaan maassa vallinneen elintarvikepulan vuoksi. Väestövirtaa täytyi kuitenkin säännöstellä ja kontrolloida. Siitä huolehtivat pääasiassa päämajan sotilashallinto-osaston väestönsiirtotoimisto, kunnanesikunnat ja kuntien väestönsiirtojohtajat sekä toisaalta Siirtoväen Huollon Keskus ja sijoituskuntien huoltojohtajat. Tutkija Seppo Simonen on selostanut palumuuton vaiheita, että sanomalehdissä neuvottiin palaamiseen halukkaita rekisteröitymään sijoituskunnissaan huoltojohtajille, minkä jälkeen paluukunnasta tiedusteltiin, mitkä talot olivat asumiskelpoisia, miten paljon väkeä pystyttäisiin asuttamaan ja millä aikataululla. Ilman virallista paluulupaa kotiseudulle ei varsinkaan alkuvaiheessa saanut lähteä.⁴⁰

Kurkijoen evakkoja lähti kotikonttujaan kohti jo syksyllä 1941, vaikka kansanhuoltoa oltiin vasta käynnistämässä ja vaikka asuinolot saattoivat olla surkeat ja sodan tuhot tyrmistyttävät. Syksyn palumuuttajien tunnelmia on kuvaillut muistelmissaan Eino Heikinmaa, joka oli kotikyläänsä Kurkijoen Saarekseen palatessaan 16-vuotias:

Jokainen halusi päästä mitä pikimmin omalle kotipaikalleen siivoamaan ryssien jättämää roinaa.⁴¹

Pahimmin tuhoutuneilla alueilla palumuuttajat joutuivat aluksi majoittumaan mihin tahansa jäljellä olevaan rakennukseen: navettoihin ja sikaloihin, kellareihin, latoihin, korsuihin ja havumajoihin.⁴² Elisenvaaran yhteiskoulun tuolloinen johtaja Saimi Hukkanen on selostanut, että Elisenvaarassa ihmiset asuivat syksyllä 1941 aluksi

--- saunoissaan, uuteen käyttöön muunnetuissa navetta- ja riihisuojuissa, joita oli jäänyt poltettujen päärakennusten lähetyville, väliaikaisesti pihvitaloissa,

Kauppakatua Hiidenmäeltä nähtynä noin ajanjaksolla syyskuusta 1943 syyskuulle 1944. Piharakennuksia on kadonnut, muuten kaikki on miltei ennallaan. Uutena rakennuksena näkyy Anni Autereen uusi, kulmaikkunalla ja 1930-luvun kolmijakoisilla ikkunoilla varustettu talo, joka on muista poiketen sijoitettu tontin keskelle. Asemakartoissa № 10. Pekka Kyytinen. KK. MVK. MV

*hylätyissä rautatievaunuissa tai ympäristön maalaistaloissa, mikäli niitä enää oli olemassa.*⁴³

Puhdistusurakkaa hoitivat tehtävään koulutetut martat ja lotat sotilashallinnon alaisuudessa.⁴⁴ Heikinmaa kertoo Saareksen kylästä, että jo syksyllä 1941 siivousryhmät puhdistivat asunnoista ”suurimmat roinat” ja desinfioivat niitä natronlipeällä.⁴⁵ Taloihin ei ollut lupa muuttaa, ennen kuin ne oli puhdistettu ja desinfioitu.

Lopotissa arki asettui hiljalleen uomiinsa, kun kunnanesikunta ja kansanhuolto pääsivät asettumaan kunnantalon⁴⁶ ja kauppoja ja liikkeitä palasi entisiin tiloihinsa. Kurkijoen Osuuskauppa avasi ovensa 1.9.1941,⁴⁷ ja vähitellen palasivat myös Keski-Karjalan osuusliike, osuuskassa, säästöpankki, kangas- ja lyhyttavarakauppa, Kaupin kirjakauppa ja monet muut kaupalliset palvelut sekä lottien suojeluskuntatalossa pitämä kahvila- ja majoitusliike. Kirkonkylän kansakoulu aloitti väliaikaistiloissa.⁴⁸

Sota-ajan pulataloudessa kyettiin keväälle 1942 saakka enimmäkseen hätä- ja suojakorjauksiin, lasituksiin ja uunien laittamiseen.⁴⁹ Päämajan yleisohje sotilashallintopiireille oli, että asuinrakennukset, joiden vauriot arvioitiin enintään kymmeneksi prosentiksi, korjattaisiin asuttavaan kuntoon valtion tuella, pahemmin vaurioituneisiin tehtäisiin tilapäisluonteisiakin hätäratkaisuja.⁵⁰ Kurkijoella rakennusten korjaaminen tarkoitti enimmäkseen lasien ja uunien korjaamista rakennusmestari Mäkisen valvonnassa.⁵¹ Tämä täydensi rakennustarvikevarastoaan Parikkalassa sijainneelta huoltovarikolta. Saha-tavaraa tuli saataville, kun Kurkijoella alkoi syksyllä pyöriä myllyjä ja sahoja sekä siirrettävä kenttäsiirkeli ja vuonna 1942 osuusmeijerin sirkkelisaha. Lasia saatiin sotasaalisvarastosta ja rakennuspuuta metsää kaatamalla sekä korsuja purkamalla.⁵² Silti puutetta oli paitsi materiaaleista myös työkaluista, osaamisesta ja rahasta. Heikinmaa muistelee maaseudun tilannetta:

*Varmaan ei ollut montakaan sellaista kotia, jossa ei korjaamisen tarvetta olisi ollut. Myös peltohommat oli tehtävä. Mahdollisimman moni halusi saada leipää omasta pellostaan. Jauhottivat kortilla ja rahasta oli monella pula, sitä kun tarvittiin rakennusten korjauksiin ja muihinkin menoihin.*⁵³

Keväällä 1942 olosuhteet Saareksen kylässä näyttävät olleen jo paremmat:

*Jokaisessa talossa oli asukkaita. Vauriot oli korjattu niin, että taloissa voitiin asua. Jos ei niin hyvin, mutta väliaikaisesti kuitenkin. Meilläkin oli Kurrin Jussi käynyt korjaamassa tuvan leivinuunista revityt peltikuoret, joten uuni oli taas siistissä kunnossa. Tuvan seinissä olleet venäjänkieliset sanomalehdet oli otettu pois. Kaunis hirsiseinä oli jälleen näkyvissä.*⁵⁴

Sen lisäksi, että kiinteä ja irtain omaisuus piti palauttaa omistajilleen, sotilashallintopiiri auttoi palauttamaan neuvostoaikana siirretyt rakennukset alkuperäisille sijoilleen omistajien niin halutessa.⁵⁵ Oma lukunsa olivat neuvostokuukausina pystytetyt rakennukset, joita Kurkijoen sotilashallintopiirissä laskettiin olevan noin 170. Niidenkin arvioiminen ja myynnistä sopiminen kuului sotilashallintopiirin tehtäviin.⁵⁶ Rakennustoimisto ja myöhemmin KYMRO kuljetti tilapäiskäyttöön pahvimajoja ja asuinparakkeja paikkoihin, joissa talot olivat kokonaan tuhoutuneet, SA-kuvista päätellen myös Kurkijoelle.⁵⁷

Yleisesti palautetun alueen käyttöönotto ja asuttaminen eteni silti kankeasti ja kaoottisestikin aina kevääseen 1942 saakka, jolloin muuttamista pystyttiin vähitellen organisoimaan järjestelmällisemmin ja tarkkojen aikataulujen mukaisesti.⁵⁸ Aineellisesti ja henkisesti raskaissa oloissa epäilemättä tärkeää lohtua tarjonnut luterilainen kirkkokin saatiin jumalanpalveluskuntoon vasta kesäksi 1942, mitä ennen Jumalan sanaa oli kuunneltu seurakuntatalossa.⁵⁹ Myös kansakoulun, koulutilan ja seurakunnan toiminnot vaelsivat rakennuksesta toiseen etsien kulloinkin sopivinta paikkaansa.⁶⁰ Kurkijoen koulutilan rakennuksiin majoitettiin syyskuussa 1941 yli 600 sotavangin leiri, jolta osoitettiin työvoimaa pelloille, maataloille ja rakennustyömaille.⁶¹ Vangeista tuli osa Kurkijoen arkea.

YLEISÖLTÄ

Tiedotus kurkijokelaiselle siirtoväelle

Armeijamme sankarillisten ponnistusten tuloksena on nyt m.m. Kurkijoki taas vapautettu ryssien komennosta ja meille kaikille on sen mukana avautunut mahdollisuus lähitulevaisuudessa palata entiselle kotiseudullemme. Se vain ei ole nyt sama minkä me Moskovan rauhan jälkeisinä kohtalokkaina päivinä jätimme veräläisille, vaan huomattavalla osalla tuhoituna ja runnettuna ja saatuisen likaisena nykyinen Kurkijoki odottaa entisiä asujiaan. Tästä ja eräistä muista syistä täytyy siirtyminen sinne tapahtua asteittain, mutta sikäli kuin siviilihuolto ja elämisen mahdollisuudet siellä ehdittään järjestää avautuu mahdollisuus yhä useammille kurkijokelaisille päästä kotiseudulleen takaisin. Tekemäni tarkastusmatkan tuloksena voin nyt jo mainita, että sodan tuhoista huolimatta lähivikoina ja kuukausina voidaan, Eisenvaaran asemaseutua lukuunottamatta, kaikille muille kurkijokelaisille varata mahdollisuus siirtymiseen takaisin kotiseudulleen.

Kurkijoen Kunnan Esikunta on jo lähettänyt huomattavan määrän matka-

Tiedotus *Karjala*-lehdessä
26.8.1941, 1. KK

Ilmoituskala Kurkijokelaiset

Täten kehoitan kaikkia työkykyisiä ja vapaana olevia kurkijokelaisia miehiä ja naisia, jotka haluavat palata kotiseudulleen, ryhtymään siviili-asentokorjuihin y.m. töihin, heti ilmoittamaan allekirjoittaneelle, os. Kurkijoen Kunnan Esikunta, Kurkijoki, paitsi osoitteensa, myös os. os. kotoisaimia ja maanviljelyksalasta, maahanvian ja kuljetuksen järjestämisestä.

K. Huittinen,
Kurkijoen Kunnan väestösihteerijohdaja.

Tiedotus *Karjala*-lehdessä
26.8.1941, 1. KK

Entisen koulutilan henkilökunnan asuintaloja, joihin majoitettiin syksyllä 1941 Kurkijoen sotavankileirin pääleirin vankeja. Asemakartoissa № 75, 76. *Sotamuseo*

Sotavanki töissä piston puolella 1.11.1941. Taustalla kohoavat kivi-navetta ja Linnämäki. *Sotamuseo*

Elisenvaaralaisen talon rauniot 25.8.1943 päivätyssä valokuvassa. Kellarikerroksen sauna muutettiin takaisinvaltauksen jälkeen Elisenvaaran yhteiskoulun johtajan väliaikaisasunnoksi. Pekka Kyytinen. *Sotamuseo*

Pahvinen tilapäisasumus talonrauniolla Kurkijoella 25.8.1943. Pekka Kyytinen. *Sotamuseo*

Uutta taloa pystytetään Kurkijoen Särkijärvellä. Pekka Kyytinen. Kurkijoki-museo

Jo kevääksi OMA KOTI!

Koottavat puutalomme ovat nopeasti päässet oman kodin suunnittelijoiden suosioon.

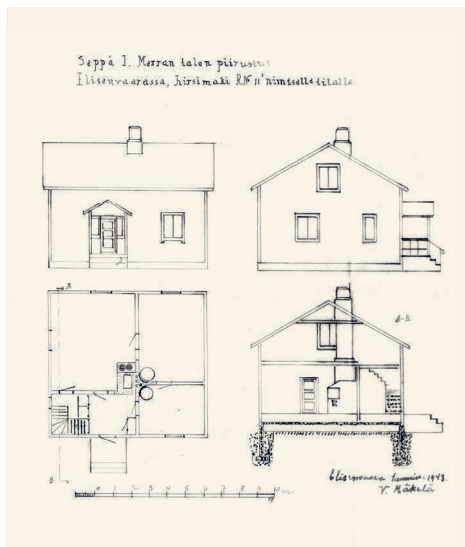
Jos olette aikeessa rakentaa
**TALVIASUNNON,
KESÄASUNNON,
VIIKONLOPPUMAJAN**
y.m. niin pyytäkää meiltä tarjouksia.

Eriä nopeasti koottava kesäasuntotyyppi.

Erlaiset tyyppimme ovat laatuun, käytännöllisyyteen ja hintaan nähden täysin kilpailukykyiset.

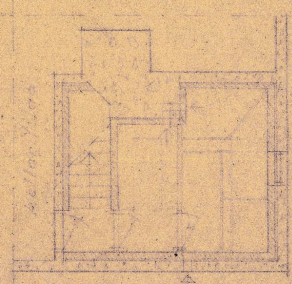
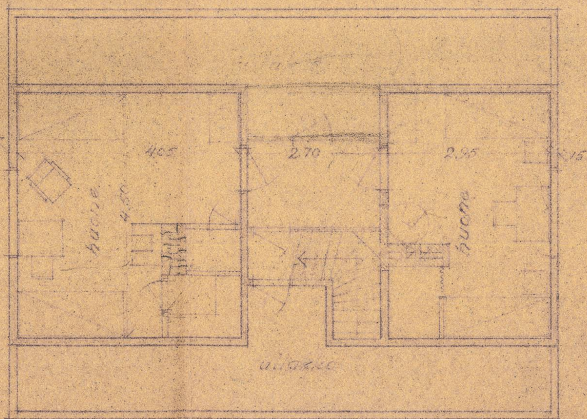
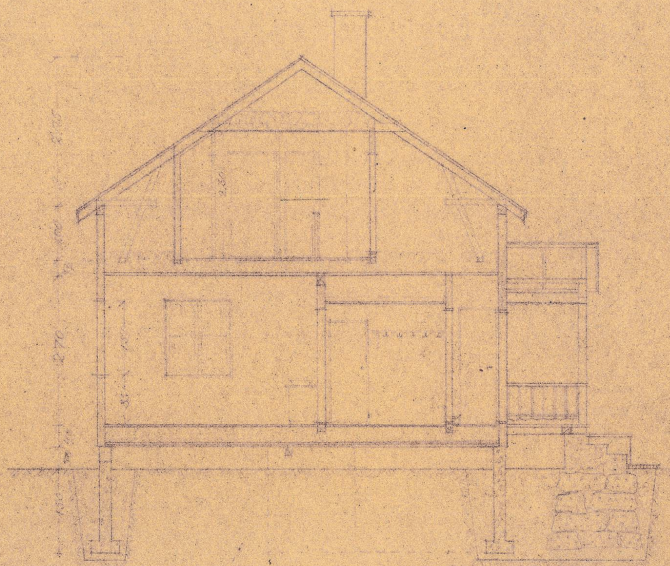
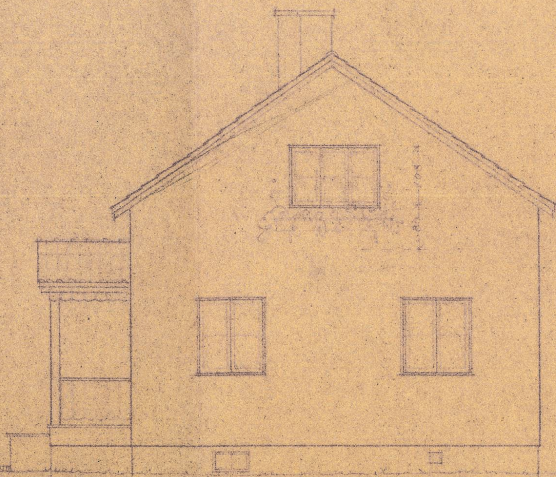
KAUSE

PORI — Puhelimet 1119, 1280 ja 1291

Rakennusmestari V. Mäkelän tammikuussa 1943 laatima suunnitelma seppä J. Merran uudeksi taloksi Elisenvaaraan. Suunnitelma pohjautunee aikakauden tyyppiirustuksiin. Kartat ja piirustukset. KKKA. KA

Esivalmistettuja puutaloja valmistaneen Kause Oy:n mainos. Kurkijoen kunnan rakennuslautakunta sai jo elokuun 1941 alussa Kause Oy:ltä työselityksen koottavista "pienoisasuntotaloista". *Arkkitehti 1-2/1943. KK*

Ulkokäyttö

kellari

Mvs/02.7

ITÄ-KARJALAN MAANVILJELYSEUR- TA SORTAVALA		MK: 1-400.
...
Asuinrakennuksen piirustus. Elisenvaara. emint. Felka Tikää		TNo 47. PNo

Itä-Karjalan maanviljelysseuran nimiöllä varustettu uudisrakennuksen piirustus, joka on leimattu jälleerakennustoimikunnassa Sortavalassa 8.2.1943 ja hyväksytty lainoitettavaksi. Talo oli tarkoitus rakentaa Elisenvaaran "Amerikan ryhmään" tuhoutuneen tilalle. Kari Äikään yksityiskokoelma

Kiiireellinen.

Elisenvaaran 13.2.1942

Kurkijoen Sotilashallintopiirin Päälikölle.

Anon lupaa saada siirtää ennen sotaa v.1939 omistamani _____
huoneita sta tehdyn Asuin rakennuksen, jossa
on 5 huonetta takaisin omalle maalleni.

Rakennus on vihollisen toimesta siirretty 1.5 km:n pää-
hän entisestä paikastaan M. Kylläise n maalle ja tulisi
takaisin siirrettäessä kuljetettavaksi 1.5 km.

Rakennus on ei ole nykyään kenenkään käytössä.

Rakennus on 20 vuotta vanha ja on nykyisin hyvässä,
keskinkertaisessa, huonossa kunnossa.

Siirtämisen voin suorittaa omin voimin, käyttämällä vieras-
ta työvoimaa 4 miestä — hevosta.

Kurkijoen k. ta.

Elisenvaaran k. ta,

Helena ja Tiina Kaitosen tilasto. 24

Elisenvaaran

osoite.

Helmikuussa 1942 päivätty anomus saada siirtää oma talo takaisin paikalleen Elisenvaarassa. Yksityisiltä saapuneet kirjeet 1937-1943. KKR:n asiakirjat 1911-1945. KKRA. KA

TYYPPIPIIRUSTUKSIA, KORJAAMISTA JA RAKENTAMISTA

Siitä, miten jälleenrakentaminen Kurkijoella omatoimirakentajan näkökulmasta sujui, löytyy lähinnä hajatietoja ja valokuvia, ja ne ovat miltei yksinomaan muualta kuin Lopotista. Vaikka Lopottiin nousi mahdollisesti vain yksi talo – totunnaista jyrkkäkattoisempi, puolitoistakerroksinen asuintalo, jossa oli yksi savupiippu, moderni kulmaikkuna ja 1930-luvulla yleistyneet, kolmesta pystypuitteesta koostuvat ikkunat⁶² – sota-ajan erityisoloissa tapahtunut siirtyminen omaehtoisesta rakentamisesta ammattilaisten laatimien tyyppipiirustusten käyttöön ansaitsee lähempää tarkastelua.

Paluumuuttajia oli jo sotilashallinnon aikaan kannustettu pystyttämään parakkien sijasta pysyvämpään käyttöön soveltuvia rakennuksia, kuten kamarillisia saunoja ja tilapäisasunnoiksi soveltuvia karjasuojia, ja rakennusupseerit sekä kunnanrakennusmestarit olivat välittäneet maaseudun yksityisille rakentajille tyyppipiirustuksia.⁶³ Loimaalainen Kari Äikää on muistellut isoisänsä aikeita pystyttää uusi kotitalo Elisenvaaran keskustaaajaman tuntumassa sijainneeseen niin kutsuttuun Amerikan ryhmään, kun vanha talo oli tuhoutunut jatkosodan hyökkäysvaiheessa:

Heti, kun alueelle pääsi isoisäni sinne singahti perässään myöhemmin isoäitini ja Pekka rakensi heille väliaikaiseksi tarkoitettun mökin, jossa asustelivat. Heille sen piti olla väliaikainen ratkaisu siihen asti, kun suunniteltu uusi kotitalo valmistuisi, mutta eipä tuo ehtinyt. Tallella ovat kuitenkin piirustukset, joilla piti hakeman lainaa rakentamista varten.⁶⁴

Vaikka isoisä Äikää ei ehtinyt rakentaa taloa ennen sodan kesällä 1944 saamaa käännettä, suvulla ovat tallessa piirustukset. Niissä on Itä-Karjalan maanviljelysseuran nimiö ja Sortavalassa lyöty leima, joka vahvistaa, että maanviljelysseuran jälleenrakennustoimikunta on helmikuussa 1943 hyväksynyt hankkeen lainoitettavaksi.⁶⁵

Säännöstelyn alaisille rakennustarvikkeille, kuten nauloille, betoniraudalle, kate- ja eristysaineille, sementille ja tiilille, heltisi ostolupa vasta sitten, kun rakennuspiirustukset ja kustannusarviot oli hyväksytty rakennuspiirin konttorissa.⁶⁶ KYMRO ajoi rakennustarpeiden mahdollisimman taloudellista ja tarkoituksenmukaista käyttöä ja korosti julkaisemissaan yleisohjeissa tarkkojen menekkilaskelmien tärkeyttä. Se kielsi tasakattojen tekemisen ja suositti rakentamaan maaseudulla uunilämmitteisiä taloja ilman vesijohtoa ja viemärintiä. Rakennusmateriaalipulasta koetettiin selvitä muillakin keinoilla, kuten keskittämällä maan jälleenrakentamisen voimavarat palautetulle alueelle ja kieltämällä puutavaran vienti palautetulta alueelta ja Itä-Karjalasta asetuksella, joka kumottiin vasta elokuussa 1943. Säännöstelyn lisäksi rakennusaineita säännösteltiin. Kiertoon pantiin esimerkiksi raunioituneiden rakennusten tiilet, sotasaaLiina saadut tarvikkeet sekä neuvostokuukausina pystytetyt uudisrakennukset, joita myytiin huutokaupalla.⁶⁷

Taloudellista materiaalinkäyttöä ja yhtenäisen ympäristön syntymistä edistivät osaltaan arkkitehtien omatoimirakentajille laatimat ja materiaalimenekiltään harkitut tyyppiirustukset, joihin Äikäänkin talon piirustukset näyttävät perustuvan. Agraarimaassa, missä maataloutta harjoitettiin yleensä perheen kokoisina talousyksikköinä, oli kehitelty yhden perheen talojen tyyppiirustuksia jo 1940-luvun alussa,⁶⁸ ja ja edellä mainitussa kirjoituksessaan syksyiltä 1941 Alvar Aalto oli propagoinut tyyppiirustusten jakamisen puolesta keinona kohentaa maaseudun rakentamisen tasoa. Vuonna 1943 Aarne Hytönen, Yrjö Lindgren ja Olli Pöyry suunnittelivat SAFAn jälleenrakennustoimiston nimissä MKL:lle palautetun alueen tarpeisiin tyyppisarjan, joka kytkeytyi työ- ja osapiirustusten osalta suoraan upouusiin rakennustietokortteihin,⁶⁹ ja Kaj Englund työsti uuden tyyppisarjan maatalousministeriölle; vuonna 1944 Aulis Blomstedt ja Yrjö Lindegren piirsivät SAFAn jälleenrakennustoimistossa KYMRO:n omakotityyppisarjan asutuskeskuksia varten.⁷⁰

Tarjolla oli myös esivalmistettuja puutaloja niin kaupunkimaisiin kuin maaseudun oloihin, joiden tarpeet erosivat toisistaan. Suomen Aseveljien Liiton aloitteesta Aulis Blomstedt, Kaj Englund ja Lauri Tolonen kehittivät Suunnitteluavussa 1942 maaseutua varten perusratkaisut standardoiduista ”asevelitaloista”, jotka tarkoitettiin ennen kaikkea takaisin vallatulle alueelle palanneille sotaleskille ja heidän perheilleen. Pieni 22 neliömetrin malli oli suunniteltu tilapäiseksi talviasunnoksi, joka voitaisiin muuttaa saunaksi, saunakamariksi tai pesutuvaksi, 41,2 neliömetrin malli soveltui yhtä hyvin tuvaksi kuin karjasuojaksi.⁷¹ Asevelitalojen hirsikehikkojen tuotannosta vastasivat sotilaat, jotka veistivät niitä tuhansittain rintamien läheisyydessä Aunuksessa ja Kannaksella. Muun muassa ovet, ikkunat sekä uunit saatiin KYMROlta, mutta ne piti maksaa takaisin.⁷² Kevytrakenteisempien, esivalmistetuista puuelementeistä koottavien talojen kehittäjänä ja valmistajana tunnetuimmaksi tuli Puutalo Oy.⁷³

Erityisesti maaseudulla arkkitehtien suunnittelemat asuintalot merkitsivät vanhasta tupakeskeisestä perinteestä radikaalisti poikkeavaa asuin- ja rakennuskulttuuria. Talot tehtiin kyllä puusta, joka oli parhaiten saatavilla oleva materiaali, mutta hirsirungon korvasivat pian variaatiot määrämittäisestä, kevyestä sahatavarasta koottavasta rankarakenteesta, joka jäykistettiin vino- tai vaakalaudoituksella ja eristettiin sahanpurulla. Katosta tehtiin usein jyrkempi, jotta ullakollekin voisi rakentaa huoneita. Tiilien säästämiseksi taloihin muurattiin tavallisimmin vain yksi savupiippu ja huoneet kiertyivät taloudellisesti yleensä yhden hormiryhmän ympäri.⁷⁴ Tällainen oli myös edellä mainittu Lopotin kauppakadulle valmistunut talo. Aikakauden ihanteen mukaisesti arkkitehdit eriyttivät pienenkin talon toiminnot funktionaalisesti ja hygieenisesti eri huoneisiin: keittiötilaksi, oleskelutilaksi ja makuutilaksi, ja perinteinen monitoimitupa jäi harvinaisuudeksi.⁷⁵ Tällainen modernia ja perinteistä rakentamista risteyttävä talo oli maaseudulla huomattava uutuus niin rakenteiltaan, rakennustekniikaltaan ja pohjakaavaltaan kuin ulkomuodoltaan eikä herättänyt pelkäämistä ihastusta.

Myös kunnallisessa rakennustoiminnassa pyrittiin suunnitelmallisuuteen, vaihteellisuuteen ja säästeliäisyyteen. Tammikuussa 1942 rakennusmestari V. Mäkelä sai tehtäväkseen laatia kustannusarvion Kurkijoen kunnan omistamien rakennusten ja irtaimiston kärsimistä vahingoista. Mäkelä laski, että Lopotissa korjaamista vaativat kunnanlääkärin talo ja kansakoulun opettajien asuintalo, mutta suurimmat kustannukset koituisivat kansakoulujen ja Tervun kunnalliskodin korjauksista. Tarveluettelot osoittavat, miten loputonta määrää materiaaleja ja rakennusosia koulujen korjaustöihin kaivattiin: lukkoja, painikkeita, ikkunalasia, kittiä, lasituslankaa, kattolistaa, paneelia, raakalautaa, kattotiiliä, korkkimattoa ja nauvoja. Vaadittujen korjaustöiden laajuutta havainnollistaa Mäkelän kesäkuussa 1943 allekirjoittama työselitys vain seitsemän vuotta aiemmin valmistuneen Raholan koulun kunnostusta varten. Koulun kaikki seinät, välikatot, ovet ja ikkunanpuitteet määrättiin maalattaviksi, ullakon ikkunoiden puitteita uusittaviksi, uuneja ja helloja muurattaviksi ja lattiaa palamisen vuoksi paikattavaksi. Julkisivuja oli korjattava lähes kauttaaltaan, ja lisäksi tarvittiin valaisimia, ilmanvaihtoventtiilejä sekä lipputanko.⁷⁶

Kirkonkylään taas kaavailtiin jo syksyllä 1942 modernia koulurakennusta samalle tontille, jolta vanha oli takaisinvaltauksessa palanut. Piirustukset laativat arkkitehti Lauri Hanstén ja hänen puolisonsa Kitty Hanstén, joiden käsialaa oli myös Tervuon 1929 valmistunut kansakoulu.⁷⁷ Kirkonkylän koulun marraskuussa 1942 päivätyissä piirustuksissa esitettiin pelkistetyn funktioylinen rakennus, joka käsitti kolmikerroksisen, pyramidikattoisen osan ja kaksikerroksisen, sivikäytäviin perustuvan luokkahuonesiiven. Uudenaikainen tilaohjelma sisälsi neljä luokkahuonetta, veistosalin, kodinhoitotilat, koulukeittiön, vahtimestarin tilat, saunan, opettajainhuoneen sekä mies- ja naisopet-

tajan asunnot.⁷⁸ Mikäli koulutalo olisi toteutunut, se olisi ollut kirkonkylän suurin ja tyyllisesti uudenaikaisin rakennus. Kopiot arkkitehti Uno Ullbergin tammikuussa 1943 signeeraamista neuvolapiirustuksista kunnan rakennuslautakunnan arkistossa taas viittaavat siihen, että Kurkijoelle saatettiin toivoa sellaistaakin uutta ja ajankohtaista rakennustyyppiä kuin neuvola.⁷⁹

Sodassa vaurioituneiden kunnallisten rakennusten korjaaminen ja jälleenrakentaminen pääsi kuitenkin alkamaan vasta heinäkuun 1943 lopussa säädetyn kuntalain myötä.⁸⁰ Suohovin raunioksi poltettu sementtitiilirunkoinen koulu jälleenrakennettiin ja korotettiin Hansténien suunnitelmien mukaan,⁸¹ ja sotatoimissa palaneiden koulutalojen tilalle oli tarkoitus rakentaa uusia. Ainuttakaan ei ehditty pystyttää ennen Neuvostoliiton suurhyökkäystä heinäkuussa 1944.⁸²

Kirkkopuisto 11.8.1941 päivätyssä valokuvassa, jossa näkyy myös päätön Leninin patsas. Ilmoitustauluissa lukee suomeksi ja venäjäksi Kurkijoen kulttuuritalo. *Sotamuseo*

IRTI NEUVOSTOMENNEISYYDEN MERKEISTÄ

Aikalaiskirjoituksista päätellen useimmat suomalaiset näkivät takaisin vallatulla alueella oleskelun oikeutetuksi, eivät vain poliittisista vaan myös historiallisista ja sosiaalisista syistä. Pelot saattoivat olla isovanhempien raivaamia, kasvimaat vanhempien istuttamia ja talot itse rakennettuja. Monilla paluumuuttajilla oli seutuun omaan maahan ja menneisiin sukupolviin kiinnittynyt historiallinen paikkakytös, joka loi pohjaa heidän identiteetilleen ja olemassaololleen. Perustavanluontoinen, pysyvä todiste ja muistutus tästä paikkakytöksestä oli maisema rakennuksineen, ja voi ajatella, että sota-ajan epävarmuudessa vanhat maisemat ja rakennukset saattoivat vahvistaa paluumuuttajien turvallisuuden ja pysyvyyden tunnetta. Voi myös ajatella, että kotitalon tai pitäjän kirkon löytäminen ehjänä tai edes pystyssä ei kenties merkinnyt ainoastaan helpotusta jälleenrakentamisen ja arjen taakkoihin vaan myös lujitti paikallisidentiteettiä ja uskoa ajallisen jatkuvuuden mahdollisuuteen huolimatta siitä, että välirauhansopimuksen mukaan maa kuului Neuvostoliitolle.

Sitä vastoin siinä, mitä palautetulle alueelle oli neuvostoaikana rakennettu ja miten ympäristöä oli muokattu, eivät sen enempää jälleenrakentamisen johtotehtävissä toimineet suomalaiset kuin paluumuuttajatkaan vaikuta nähneen mitään myönteistä taikka arvokasta.

Tätä kulttuurien kohtaamista on kiinnostavaa verrata siihen, joka tapahtui takaisinvaltauksen saumattomana jatkona Itä-Karjalassa. Karjalan armeija jatkoi valloituskulkuettaan aina Aunukseen, Petroskoihin ja Äänisniemelle saakka, mitä perusteltiin julkisuudessa poliittisilla, kansallisilla, historiallisilla ja luonnonmaantieteellisillä tekijöillä.⁸³ Epäilyttävästä kreikanuskoisuudesta huolimatta idempänä asuvat suomensukuiset kansat olivat noin sadassa vuodessa muuttuneet Suomen sivistyneistön mielissä kansatieteellisestikin kiinnostavaksi veljeskansaksi, joka oli nyt pelastettava kommunismista, venäläistämisen paineista ja luonnonvarojen ryöväyksestä ja saatettava Suomen

yhteyteen. Näin syntyisi entistä laajempi mutta silti etnisesti ja taloudellisesti mahdollisimman yhtenäinen Suomen kansallisvaltio. Vanha mutta jo hieman haalistunut idea Suur-Suomesta oli Saksan-yhteyksien vahvistuttua vironnut uusilla painotuksilla, joita värjivät natsi-Saksan poliittiset ja ideologiset vaikutteet, *Lebensraum*-ajatus ja romanttinen heimoveljeyden idea. Venäläistämisen paineen tilalle olisikin tullut suomalaistamisen paine: ylipäällikkö C. G. Mannerheimin asettaman Itä-Karjalan maa-asiaintoimikunnan lokakuussa 1942 valmistuneen esityksen mukaan alueelta piti osoittaa asutustiloja paitsi suomenheimoiselle maanviljelysväestölle myös alueen ”vapauttamiseen” osallistuneille suomalaisille.⁸⁴

Sitä vastoin venäläisiä ei etnisesti valikoivassa kansallisvaltiossa tarvittu. Kansatieteen alan tutkija Tenho Pimiä on teoksessaan *Sotasaalista Itä-Karjalasta* kuvaillut käsityksiä, joita venäläisistä vallitsi Itä-Karjalaa jatkosodan asematavaiheen aikana tutkineiden kansatieteilijöiden piirissä. ”Ryssä ei koskaan saanut aikaan mitään hyvää”, vaan neuvostosaavutukset Karjalassa näyttäytyivät ”autenttisuutta tuhoavana voimana”. Itä-Karjalan kansankulttuurin tieteellistä tarkastelua leimasi usko ”menneisiin loiston päiviin”, jotka bolševismi oli pilannut, ja kolhoosit ”loukkasivat suomenheimoisuuden tutkijoiden vaivalla rakentamaa idylliä”. Pimiä toteaa, että suomalaisten Karjala-tieteilijöiden keskuudessa ristiriitaa pyrittiin selittämään sillä lähtökohtaisella olettamuksella, että oli olemassa ”ryssä”, karjalainen ja suomalainen, jotka voitaisiin pitää toisistaan erillään. Hänen mukaansa suomalainen Karjala-kiinnostus kohdistuikin idealisoituun, venäläisistä ja venäläisinä pidetyistä piirteistä *puhdistettuun* pysäytyskuvaan arkaaisesta kalevalaiskarjalaisesta kulttuurista runonlaulajineen, karjalantaloineen ja tsasounoineen.⁸⁵ Samaan on viitannut Rainer Knapas todetessaan, että neuvostokulttuurin symboliset elementit särähivät suhteessa siihen romantisoituun Karjala-kuvaan, jota Suomessa vaalittiin Itä-Karjalan Suomen yhteyteen liittämisen oikeuttamiseksi.⁸⁶

Ylhäältä sanellulla kulttuuripolitiikalla oli toisaalta konkreettinen vaikutus siihen, miten Suomi suhtautui miehittämänsä Itä-Karjalan kansanrakennusperintöön. Perinteisten karjalaisten hirsitalojen muotokieltä ja koristeaiheita lainattiin romanttisesti niin korsu- kuin muuhun puuarkkitehtuuriin.⁸⁷ Ikoni-taiteen tutkimuksen ohella miehitysajan merkittävimpiä ja kestävimpiä saavutuksia oli kuitenkin ortodoksikarjalaisen hirsirakennusperinteen aiempaa systemaattisempi dokumentointi.⁸⁸

Kurkijoella neuvostosaavutuksia ei varsinaisesti kuvattu ”autenttisuutta tuhoavana voimana” vaan yksinkertaisesti karkeana hävityksenä. Ihmiset oudoksuivat kotiseuduillaan nopeasti tapahtunutta taantumista, neuvostoväestön ilmeistä köyhyyttä ja siivottomuutta, keinoa rakennustekniikkaa ja talousrakennusten hävittämistä, parakkeja ja kopeiksi jaettu taloja. Pääteltiin, että neuvostoasukkaat eivät olleet sopeuttaneet elämänmuotoaan paikallisiin olosuhteisiin, eivät kunnioittaneet suomalaisille tärkeitä arvoja eivätkä edes

viljelleet maata järkevästi ja neuvokkaasti. Kommunistinen elämäntapa näyttäytyi aineellisen todistusaineiston pohjalta siivottomana ja barbaarisena, suomalaisen ympäristön muokkaaminen kommunismin ja neuvostoväestön tarpeisiin vandalismina ja hävityksenä. On selvää, että suomalaisten arvioita värittivät poliittisesti, sotilaallisesti ja taloudellisesti kireä tilanne sekä tunne vieraan epäoikeutetusta kajoamisesta suomalaisten omaisuuteen, mutta silti tämä kulttuurien kohtaaminen oli aikalaiskirjoitusten ja myöhempien historiikkien pohjalta tulkittuna suomalaisille yksinomaan kielteinen kokemus.

Koska neuvostokulttuurin jäljet nähtiin yleisesti todisteina venäläisten ja kommunistisen yhteiskunnan alhaisemmasta kulttuurisesta tasosta ja muutokset suomalaista elämänmuotoa estävinä, ne korjattiin tai hävitettiin niin hyvin kuin vajaassa kolmessa vuodessa suinkin kyettiin. Rakennusten osalta se merkitsi, että talot palautettiin omistajilleen, sikäli kuin nämä palasivat takaisin kotiseudulleen. Kolhoosikylät purettiin suomalaiseen maatalouden muotoon sopimattomina ja paikoiltaan siirretyt talot palautettiin entisille sijoilleen. Neuvostoaikaiset väliseinät ja kamiinat hävitettiin ja uudisrakennukset myytiin rakennusmateriaaleiksi. Kommunismiin liittyvä ideografia – kunniaportit, punaliput ja -tähdet, iskulauseet, patsaat sekä aatteen suurmiesten rintakuvat – eliminoitiin ja tilalle tuotiin suomalaisesta kulttuurista ja sen arvoista kertovia elementtejä, kuten Elsa Arokallion jalustaltaan suistettu vapaussodan muistomerkki sekä uusi sankarihautausmaa talvisodassa ja takaisinvaltauksessa kaatuneille.

Suuressa kuvassa olojen normalisoiminen merkitsi *desovietisoimista*, neuvostokuukausien jälkien ja muutosten eliminoimista sekä rakennusten ja ympäristön palauttamista mahdollisimman pitkälti siihen muotoon, jossa ne olivat olleet ennen talvisotaa. Rakennukset, jotka oli vuosina 1940–1941 muokattu sosialistisen yhteiskunnan tarpeisiin, ikään kuin *dehybridisoitiin* palauttamalla ne sotaa edeltäneen ajan tilaansa. Tämä nähtiin välttämättömäksi, jotta alkuperäiset asukkaat voisivat asettua entisille sijoilleen ja jotta maaseudulla voisi jatkua pienviljelijän elämäntapa. Uudelleenjärjestelyn sijasta kyse oli oikeastaan takaisinjärjestelystä, jossa neuvostokuukausien kerrostumat pyrittiin poistamaan. Epäilyksettä neuvostokuukausien jälkien poispyyhkimisen ja uudelleenkytkemisen tarkoituksena oli myös vakuuttaa suomalaiset siitä, että alueen hallinta oli todellakin palautettu Suomelle.

Väestöstä tyhjennetyt alueen uudelleen asuttaminen oli Suomelle yhtä lailla ennen kokematon haaste kuin Neuvostoliitolle. Kuten odottaa saattaa, tehtävät, joita väliaikaisten sotilashallintopiirien, kunnanesikuntien ja väestönsiirroista vastaavien toimijoiden oli ratkottava, olivat hyvinkin analogisia niihin nähden, joita oli neuvostokuukausina perustettujen hallintopiirien väliaikaisilla hallintoelimillä, siirtolaisjaostoilla ja rakennuspiireillä. Elintarviketuotannon käynnistämiseksi sadot oli saatava kiireesti korjattua ja pellot valmisteltua seuraavaan kevääseen, paluumuuttajille täytyi pikaisesti järjestää väliaikaisia ja pysyviä talviasuntoja, piti tehdä hätäkorjauksia ja tukea omatoimista korjaamista sekä jälleenrakentaa asuntokanta ja palveluverkosto. Toisin kuin Neuvostoliitossa, paluumuutossa ei kuitenkaan ollut kyse yhdestä lukuisista väestönsiirto-operaatioista, vaan kansakunnan kannalta keskeinen ja laajasti vaikuttanut hanke, samoin kuin evakkojen asuttaminen Suomeen talvisodan jälkeen. Muuton kohdealue oli useimmille muuttajille ennestään tuttua kotiseutua, ja alueen vankan esituntemuksen ohella heillä olivat etuinaan pienen maan suhteellisen lyhyet etäisyydet ja matalat hierarkiat.

Jälleenrakentamisen tarvetta koetettiin hallita suunnitelmallisuudella ja harkitulla priorisoinnilla sekä alistamalla asutus- ja rakennustoiminta ministeriöiden ja viranomaisten kontrolliin. Valtiolla oli vahva ohjaava ja rahoittava rooli, ja merkittävää oli myös Suomen Arkkitehtiliiton ja arkkitehtikunnan aktiivinen osallistuminen jälleenrakentamisen tehtäviin. Arkkitehtien voimakas vaikutus olikin eräs suomalaisen jälleenrakentamisen erityispiirre. Samalla se merkitsi sitä, että sota-ajan niukkuudesta huolimatta arkkitehtuurin ja uudisrakentamisen laatuun pyrittiin kiinnittämään huomiota ja sitä pystyttiin jossain määrin myös valvomaan.

Arkkitehtien työpanoksella oli myös kauaskantoisempi merkitys. Vapaaehtoistyön ansiosta sota-ajan keskitetyssä suunnitelmataloudessa päästiin tehokkaaseen rationalisoimiseen, standardoimiseen ja valmistajien keskinäi-

siin sopimuksiin yhteismitallisuudesta. Teollisen sarjatuotannon, materiaali-tehokkaiden rakenneratkaisujen, yhteensopivien rakennusosien sekä kaikille tarjolla olevien, omatoimirakentamista tukevien tyyppi-piirustusten kehitystyö otti suuren harppauksen eteenpäin. Näin jatkosodan päätyttyä oli jo olemassa keinot tuottaa maatalousvaltaisessa, pienviljelyvoittoisessa maassa lyhyessä ajassa suunnaton määrä pientaloja sekä maaseudun että kaupunkimaisiin oloihin.

Toisena huomionarvoisena erona neuvostokuukausien asuinrakennus- ja korjaushankkeisiin verrattuna oli paluumuuttajien korkea motivaatio päästä jälleenrakentamaan sekä kyky rakentaa omatoimisesti ja itsenäisesti. Lisäksi maaseudun ja asutuskeskusten yksityisille talonrakentajille oli tarjolla sekä arkkitehtien laatimia piirustuksia että ammattilaisten suunnitteluapua. Viranomaiset säätelivät, lainoittivat ja valvoivat rakentamista ja säännöstelivät rakennusmateriaaleja, mutta motivaatio jälleenrakentamiseen kumpusi paluumuuttajista itsestään – eihän rakentaminen ainoastaan parantanut perheen hyvinvointia ja luonut edellytyksiä elinkeinoille, vaan pysyvä koti, alkeellinenkin, lienee myös valanut uskoa tulevaisuuteen takaisin vallatulla alueella.

Niiden kolmen vuoden aikana, jotka Kurkijoen kunta pysyi takaisinvaltauksen jälkeen Suomen yhteydessä, alue saatiin monessa mielessä palautettua ”suomalaiseen normaaliin”. Silti ajanjakson rakennustoiminta tarkoitti Kurkijoella materiaalisäännöstelyn ja resurssipulan vuoksi enimmäkseen kunnostamista, korjaamista, alkuperäisille paikoilleen palauttamista ja tuhoutujen rakennusten korvaamista uusilla. Samasta syystä varsinaisen arkkitehtisuunnittelun tarve näyttää jääneen Kurkijoella jääneen melko vähäiseksi, lukuun ottamatta Elisenvaaraa, missä sodan tuhot olivat olleet mittavimmat.⁸⁹ Sodan käytännössä maan tasalle polttaman asemaseudun rakennussuunnitelman luonnos valmistui Rakennushallituksessa arkkitehti Erkki Hyhkön pöydällä kesäkuun 1942 lopulla.⁹⁰ Mittaluokaltaan merkittävimmäksi toteuttamattomaksi rakennushankkeeksi kunnan alueella jäi Lopotin suuri kansakoulu.

Agraaripitäjän maanviljelys elpyi niin hyvin, että vuonna 1943 pitäjässä viljeltiin jo miltei samaa peltoalaa kuin vuonna 1939 ja leipäviljan – kauran, rukiin, vehnän ja ohran – osuus oli suurempi kuin millään muulla Laatokan Karjalan pitäjällä.⁹¹ Jos pitäjän väkiluku olikin syksyllä 1941 kohonnut maltillista tahtia – elokuun lopussa pitäjässä oli väkeä 132 henkeä, syyskuun lopussa 514 ja vuoden lopussa 2665⁹² – toukokuun 1944 puoliväliin mennessä se oli noussut 7582 henkeen, kun vuoden 1939 viimeisenä päivänä kirjoilla oli ollut 10032 henkeä.⁹³ Elokuun 1944 alussa Kurkijoen jälleenrakennuslautakunta laski, että ajanjaksolla heinäkuun 1943 alusta heinäkuun 1944 loppuun lautakunnassa oli tehty kaikkiaan 157 rakennuspiirustusta ja suunnitelmaa ja että kunnan alueella oli valmistunut 134 uudisrakennusta ja 62 korjausta. Lautakunta kiteytti:

Rakennus toiminta on kertomus vuonna ollut olosuhteisiin katsoen ripeätä. Ammatti työvoiman ja osaksi tarvikkeiden puute on työtä jonkun verran vaikeuttaneet.⁹⁴

Rakennus- ja jälleenrakennussuunnitelmia oli laadittu sen olettamuksen pohjalta, että palautettu alue jäisi pysyvästi osaksi Suomea, mutta epävarmuus tulevasta häämötti silti jatkuvasti taustalla, eikä aiheetta. Neuvostoliitto aloitti Kannaksella 9.6.1944 suurhyökkäyksen, ja elokuun 1944 alussa Suomi oli jo täydessä sodassa Neuvostoliiton rintamalla.

KURKIJOKI LUOVUTETAAN UUDELLEEN

Kesäkuussa 1944 Raholan kylässä koettiin ilmapommitus, jossa särkyi lähinnä ikkunalaseja, ja Elisenvaaran asemanseudulla kolme pommitusta. Tuhoisin niistä tapahtui 20.6.1944 suomalaisten ollessa evakuoimassa Elisenvaaran kautta siviilejä Räisälästä ja kuljettamassa joukkoja Kannaksen torjuntataisteluihin. Kaikkiaan pommituksissa kuoli yli 160 henkeä ja vaurioitui kymmenittäin rakennuksia.⁹⁵

Jatkosodan aselevon myötä Kurkijoen sotilashallintopiiri antoi 2.9.1944 käskyn piiriin evakuoinnista,⁹⁶ ja 19.9.1944 allekirjoitettiin Moskovan välirauhan-sopimus. Siinä Suomen ja Neuvostoliiton välinen maaraja vedettiin samaan paikkaan kuin maaliskuussa 1940, mutta lisäksi Suomi joutui luovuttamaan Petsamon, Sallan ja saaria Suomenlahdelta sekä vuokraamaan Neuvostoliitolle 50 vuodeksi suuren osan Kirkkonummea.⁹⁷ Vauras 7300 asukkaan maatalous-seutu kartanoineen ja isoine maalaistaloineen tyhjennettiin syyskuussa 1944 kymmenessä päivässä väestöstä ja karjasta. Lisäksi Suomelle jäi maksettavaksi sotakorvauksena laivoja, vetureita, taloja, parakkeja, koneita, laitteita, tehdaskalustoja sekä metalliteollisuuden tuotteita. Raskaat rauhanehdot olivat suomalaisille shokki.

Luovutettavien alueiden täydellinen tyhjentäminen määrättiin aloitettavaksi 21.9.1944. Pinta-alaltaan 12 prosenttia pienentyneeseen Suomeen sijoitettiin väkimäärä, joka muodosti noin 11 prosenttia maan koko väestöstä. Kolmannes energiantuotannosta ja huomattava osa teollisuustuotannon kapasiteetista jäi luovutetulle alueelle tai oli tuhoutunut.

Sotienjälkeisen Suomen talous- ja sosiaalishistorian tärkein kysymys sotakorvausten ohella oli kuitenkin asutuspoliittinen: pääasiassa pienviljelijävaltaisen siirtoväen ja rintamamiesten asuttaminen. Koska tavoitteena oli asuttaa evakot entistä muistuttavaan ympäristöön, kurkijokelainen maatalousväki

pyrittiin pika-asutuslain ja maanhankintalain nojalla asuttamaan kylittäin tai kylänosittain viljavalle Loimaan seudulle sekä Alastarolle, Mellilään, Metsämaalle, Oripäähän, Pöytyälle, Vampulaan ja Yläneelle. Kalastajat sijoitettiin pääosin Uuteenkaupunkiin ja sen maalaiskuntaan.⁹⁸ Yleensäkin maatalous-siirtoväki asutettiin valtaosin eteläiseen, suomenkieliseen pelto-Suomeen.⁹⁹ Järjestelyt takasivat vaikeissa ja epävakaisissa sodanjälkeisissä oloissa tietyn yhteiskuntarauhan. Menetetyn omaisuuden korvaamisesta säädettiin uusi korvauslaki, jonka nojalla luovutettujen alueiden asukkaille sekä muun muassa kunnille, seurakunnille ja eri alojen laitoksille suoritettiin korvauksia vuoden 1946 loppuun mennessä.¹⁰⁰

Rauhanehdot vahvistettiin Pariisin rauhansopimuksessa 10.2.1947. Niissä Suomi määrättiin luovuttamaan Laatokan Karjalan ja Kannaksen osalta samat alueet kuin Moskovon rauhansopimuksessa oli määrätty. Sodassa säästyneet rakennukset oli luovutettava täysin säilyneinä ja hyvässä kunnossa, mikä merkitsi jälleen suomalaisten ennen alueen luovuttamista pois viemien tai tahallaan rikkomien koneistojen takaisinamentamista ja korjaamista. Kurkijoen kunta jäi rauhansopimuksessa määritellylle luovutettavalle alueelle, mutta Kurkijoki lakkautettiin suomalaisena kuntana sisäasiainministeriön määräyksestä vasta vuoden 1948 viimeisenä päivänä.¹⁰¹

Jo takaisinvaltauksen jälkeen suomalaiset olivat tulleet silmätysten sen kanssa, mitä rakennuksille ja ympäristölle saattoi tapahtua sovietisoimisen seurauksena. Seuraavan kerran tällainen kohtaaminen tapahtui vuonna 1956 Neuvostoliiton palauttaessa Porkkalan vuokra-alueen Suomelle etujassa.¹⁰² Nyt vertailukohtana oli se vauras 7300 asukkaan, kartanoiden ja isojen maalaistalojen maatalousseutu, joka vuokra-alue oli ollut ennen sen syyskuussa 1944 kymmenessä päivässä suoritettua tyhjentämistä. Neuvostoliitto oli rakentanut uusmaalaiseen viljelys- ja asutusmaisemaan Itämeren Punalippuisen laivaston merisotilaallisen tukikohdan, ja sinne oli siirretty kymmeniä tuhansia neuvostosotilaita ja -siviilejä, pääasiassa Leningradin seudulta, sekä kokonaisia sairaaloita sairaanhoitajineen, kauppoja myyjineen ja sovhooseja karjoineen.

Vertailu Porkkalaan tuo esiin sen, että ympäristön kannalta ei näytä olleen merkitystä sillä, joutuiko Suomi vuokraamaan vai pysyvästi luovuttamaan hyvinvoivan maatalousalueen rakennuksineen Neuvostoliitolle. Kaksitoista vuotta oli riittänyt Porkkalan vuokra-alueen kouriintuntuvaan rappeutumiseen. Ennen hyvin hoidetut metsät ja pellot olivat joutuneet alennustilaan. Suomalaisaikaiseen verrattuna moninkertaisen asukasmäärän mahdollistamiseksi yhdenperheentaloja oli käytetty kommunalkan tapaan useamman neuvostoperheen asuntoina. Lautalattioille oli muurattu uusia tulisijoja, ja ulkorakennuksia oli muutettu asunnoiksi vuoraamalla seinät pahvilla ja tapetoimalla ne sanomalehdillä. Ulkorakennuksia oli purettu polttopuuksi, ja puimalat ja ladot olivat tyystin hävinneet. Hämmästyttä herätti, että jopa upseeriperheet olivat käyttäneet komeroita käymälöinä ja pitäneet lampaita sekä porsaita talojen

yläkerrassa.¹⁰³ Tällaista kulttuuria oli suomalaisten vaikea ymmärtää; alueen rakennusten ja ympäristön rappio tulkittiin jälleen osoitukseksi neuvostojärjestelmän heikkouksista, väestön piittaamattomuudesta, barbaarisuudesta tai yksinkertaisesti ”venäläisestä kansanluonteesta”.

Suomen yhteydessä entinen Porkkalan vuokra-alue palautettiin pian suomalaisen normaaliin, ja lähes kaikki neuvostoajan rakennelmat hävitettiin. Silti alueella kulkiessaan voi yhä kohdata jälkiä ja muistumia alueen hämärästä vuokra-ajasta. Miten kävi Lopotissa, josta rintamalinjat ja sotatoimet olivat syksyn 1942 pommituksia lukuun ottamatta pysyneet takaisinvaltauksen jälkeen loitolla ja joka luovutettiin Neuvostoliitolle vasta rauhanteossa – korjattuna?¹⁰⁴

Näkymä Linnamäeltä 2.9.1943. Etualalla opiston puolta, taustalla keskellä metsänrajassa tornin ja kupolin menettänyt ortodoksinen kirkko. Sot.virk. T. Ovaskainen. *Sotamuseo*

V

Pärekattoisia hirsitaloja rakentella Kurkijoki-sovhoosin työläisille vuonna 1954. Kyseessä saattolivat olla muualta siirretyt suomalaiset talot. K. N. Perfiljov. *NA RK*

NEUVOSTOAIKA SYKSYSTÄ 1944 VUOTEEN 1953

TAAS MUUTETAAN

SUOMEEN

Syyskuun 1944 lopussa Kurkijoen pitäjä odotti tyhjennettynä uusia asukkaita kolmatta kertaa neljän ja puolen vuoden sisällä. Sota Suomea vastaan oli päättynyt, ja 19. syyskuuta oli allekirjoitettu välirauhan-sopimus. Rajalinja Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasavallan ja Leningradin hallintoalueen välillä vedettiin tällä kertaa Hiitolan pitäjän poikki, jolloin Jääski, Viipuri, Käkisalmi ja Vuoksenjokilaakso teollisuus- ja energiantuotantolaitoksineen jäivät Leningradin hallintoalueen puolelle.

Neuvostoliitolla oli toistamiseen edessään aution ja paikoin sotatoimissa pahasti kärsineen alueen käyttöönotto, asuttaminen ja sovietsiominen. Maa oli kuitenkin toisenlaisessa tilanteessa kuin talvisodan aikaan: toukokuun 9. päivään 1945 saakka se kävi Suurta isänmaallista sotaa Saksan kukistamiseksi. Sodan aikana resurssit suunnattiin ennen muuta sotaan ja sotateollisuuteen, asutuskysymysten jäädessä toissijaisiksi vielä vuosikausiksi sodan jälkeenkin.

Hyödynsikö Neuvostoliitto Suomen luovuttaman alueen käyttöönotosta vuosina 1940–1941 saamaansa kokemusta, vai toistuiko Kurkijoella samanlainen kehitys kuin siellä oli nähty vuosina 1940–1941 ja Porkkalassa vuosina 1944–1956? Onnistuiko toinen käyttöönotto ensimmäistä paremmin, ja pyrittiinkö maaseudun kylä- ja tilamuotoon ja rakennuksiin liittyviä ongelmia ratkaisemaan uudella tavalla?

Kurkijoen piiriin palautettiin ihmisiä evakosta jo syksyllä 1944, ja asuttamisesta ja käyttöönnotosta vastasivat, samoin kuin talvisodan jälkeen, erityiset siirtolaisjaostot.¹ Silti helmikuun 1945 alkuun mennessä piiriin saapui vain 900 henkeä, Elisenvaaran risteysasemalle komennettujen vajaan 281 rautatieläisen lisäksi.² Tämä oli vähän verrattuna takaisinvaltauksen jälkeiseen aikaan, jolloin vastaavan pituisella ajanjaksolla elokuun lopulta joulukuun 1941 loppuun jo yksin Kurkijoen kunnan alueelle oli asettunut yli kaksinkertainen määrä asukkaita.³ Vähälukuisen väestön varassa kolhooseja oli helmikuun 1945 alkuun mennessä saatu toimintaan vain viisi ja johtaja vasta yhdelle sovhoosille. Palvelujakin oli niukasti: piiristä puuttuivat pankki, säästökassa, kirjasto, elokuvateatteri sekä syyttäjänvirasto, ja piirin viidestä sähköasemasta oli käynnissä yksi.⁴

Suuremman muuttoinnon herättämiseksi ministerineuvoston alainen erityishallinto käynnisti maassa uuden asuttamiskampanjan, jonka osana eri puolille Neuvostoliittoa lähetettiin valtuusmiehiä. Kerrotaan, että värväysseuduilla lehdistö ja radio mainostivat ”Suomea”, asukkaille jaettiin lentolehtisiä, kirjasia ja julisteita, joissa luonnehdittiin uusia alueita, ja kolhoosilaisille pidettiin tilaisuuksia, joissa kannustettiin muuttamaan ”vihreän kullan tasavaltaan”.⁵ Maaliskuussa 1945 annetussa asetuksessa valtio lupasi maksaa rajan lähialueilla puolet kustannuksista, mikäli rakennettiin uusia taloja ja kunnostettiin vanhoja, ja paluumuuttajina saapuville kolhoosilaisille luvattiin monia taloudellisia helpotuksia, kuten viiden vuoden vapautus veroista, maataloustuotteiden luovutuksista sekä vakuutusmaksuista.⁶ Kirjasessa *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–1941, 1944–1950* lainataan kirjettä, jossa Kirovin alueelta ”Suomeen” muuttaneet kolhoosilaiset maalaavat entisen kotiseutunsa asukkaille kuvaa siitä, millaista olisi saapua ”vapautetulle maalle” Jääskeen vuonna 1945:

Kurkijoen taajaman Ulitsa Sovjetskajaa vuonna 1948. Etualalla entinen Rökköläisen liiketalo, joka oli vuodesta 1937 ollut suojeluskunnan talona, asemakartoissa № 9. Kadunpuolen sisäänkäynti on pantu umpeen. K. N. Perfiljov.
NA RK

Fasistiset anastajat tekivät täällä paljon tuhoa. --- Me kaikki saimme hyvät talot piharakennuksineen. Täällä talot ovat kauniita, hyviä ja isoja, kolmi- ja jopa nelihuoneisia. Uunit, ovet ja ikkunat ovat täysin ehjiä. Kaikki oli valmista meidän vastaanottoamme varten. Monet talot oli lämmitetty, ja niille oli pilkottu polttopuitakin. Valtio antoi meille 200 kiloa viljaa joka perheelle, 30 metriä leninkikangasta, saippuaa, paloöljyä ja muuta.⁷

Mainoksenomainen kirje lupaa, että uusien alueiden maaseudulla olisi siirtolaisten ulottuvilla lukuisia hyväkuntoisia taloja peltoineen ja maatalouskalustoineen.⁸ Lupaukset kuulostivat varmasti viekoittelevilta maassa, jossa elettiin sota-ajan ankarassa elintarvikepulassa ja usein monen perheen kesken jaetuissa asunnoissa ja jonka läntiset alueet rakennuksineen ja peltoineen oli sodassa Saksaa vastaan pahoin hävitetty. Tässä tilanteessa ”Suomesta” tarjotut elämän edellytykset kiinnostivat huomattavasti laajempia joukkoja kuin talvisodan jälkeisenä aikana.

Kurkijoki-sovhoosin entinen työläinen muistelee valtioneuvoston historiikissa, miten hänen lapsuudenperheensä päätyi Kurkijoelle. Alun perin perhe oli muuttanut Vologdasta patohankkeen alta Prääžän piirin Matroosaan, mistä se oli evakuoitu sodan tieltä takaisin Vologdaan. Vuonna 1945 sattumukset johdattivat perheen Kurkijoki-sovhoosiin – joka asiakirjojen mukaan tosin perustettiin uudelleen vasta 27.5.1946, keskuksenaan Kurkijoen taajama.⁹

Kun sota julistettiin päättyneeksi, äitini perhe alkoi tehdä paluuta Karjalaan. Matkalla he tapasivat maanmiehiä, jotka olivat menossa --- Iskra-kolhoosiin Kurkijoen piiriin. He saapuivat yhdessä Hiitolan asemalle. --- Aseman työntekijä kertoi, että 20 kilometrin päähän oli perustettu uusi Kurkijoki-sovhoosi. Monet rupesivat heti etsimään tätä paikkaa, ja loput jäivät asemalle odottamaan tavaraa. Oli 25. toukokuuta 1945. Tiellä he tapasivat naisen ---, joka --- selitti, minne mennä seuraavaksi --- Lopulta äitini ja muut hänen kanssaan olleet ihmiset löysivät sovhoosin toimiston, jossa työskenteli vain kolme henkilöä. ”Otatteko meidät sovhoosiin töihin?” tulokkaat kysyivät. Tulevat työntekijät oli kirjattava rekisteriin. --- He kysyivät asumisesta. Heille kerrottiin, että he voivat käydä asumaan mihin tahansa vapaaseen taloon, suomalaiset olivat jo poistuneet alueelta. Äiti asettui kahden siskonsa ja isoäidin kanssa huutoriin.¹⁰

Tarinan voi nähdä kertovan siirtolaisten omatoimisuuden merkityksestä sekavassa asuttamisvaiheessa. Muistelija tuo esiin myös sodan loppumisen, joka edistikin muuttohanketta kirjeitä tehokkaammin, sillä sen ansiosta entisiä suomalaisalueita päästiin jo kesällä asuttamaan myös demobilisoiduilla sotilailta ja näiden perheillä. Siirtolaisia saapui nyt laajalti Neuvostoliiton Euroopan-puoleisilta alueilta. Teoksessa *Granitsa i ljudi* mainitaan, että Kurkijoen, Räisälän ja Lahdenpohjan seudulle asettui 1950-luvun alkuvuosiin jatkuneen

asuttamiskampanjan tuloksena väkeä Valko-Venäjältä, Ukrainasta, Mordvasta, Tatariasta ja Tšuvašiasta sekä Vologdan, Kalininin, Kirovin, Jaroslavlin, Vladimirin, Pihkovan, Novgorodin ja Rjazanin hallintoalueilta.¹¹ Tästä kertoo myös edellä mainittu vologdalaistaustainen nainen:

--- [sovhoosissa] oli töissä siirtolaisia Vologdan, Kostroman, Gorkijn ja Kalininin alueilta, Tšuvašiasta sekä Tatariasta. Yhtenä kesänä saapui autoja, joissa oli siirtolaisia Ukrainasta ja Valko-Venäjältä.¹²

Monista lähteistä ilmenee, että muutto oli usein järjen sanelema ratkaisu. Esimerkiksi vologdalaisia oli palannut suomalaisten hyökkäyssodan alta takaisin vanhoihin kotikyliinsä, jotka oli määrä hukuttaa tulevaan Rybinskin tekojärveen, mutta nyt näistä kylistä oli jälleen pakko muuttaa pois, vaikkapa sitten ”Suomeen”.¹³ Ukrainan ja Valko-Venäjän rakennuskanta taas oli sotavuosina 1941–1944 pahoin hävitetty, työikäisistä miehistä moni oli kaatunut, ja naisvaltaiseksi jääneeltä väestöltä puuttuivat niin realistiset toimeentuloedellytykset kuin voimat ja varat ryhtyä kotiseudullaan jälleenrakennustyöhön.¹⁴ ”Värväytyminen oli pelastautumiskeino”, toteaa Kurkijoki-sovhoosin historiikissa nainen, joka saapui Kurkijoelle leskiäitinsä kanssa tavarajunassa kesäkuussa 1951 Ukrainan ”hirveästä köyhyydestä”.¹⁵ Väestötasapainoa ei parantanut se, että kaadereita ja asiantuntijoita, jotka olivat talvisodan jälkeen toimineet entisillä suomalaisalueilla, ei välttämättä haluttu päästää uusilta asuinsijoiltaan takaisin ”Suomeen”; tällaisista osajista podettiin pulaa kautta maan ja heistä haluttiin pitää kiinni.¹⁶

Elokuussa 1945, vajaa vuosi alueluovutusten jälkeen, Kurkijoen piirin väestömäärän laskettiin nelinkertaistuneen helmikuun luvuista. Piirissä asui 3668 henkeä, mikä tosin oli edelleen kaukana tavoitellusta väkimäärästä.¹⁷ Saman vuoden loppua kohti kolhoosien perustaminen edistyi siinä määrin, että Kurkijoen kyläneuvoston piiriin kuuluvalla alueella oli sovhoosin historiikin mukaan 15 kolhoosia, joista Iskra toimi Soskuassa ja Krasnoje Znamja Otsanlahdella.¹⁸ Kolhoosien lukumäärästä ei kuitenkaan ole pääteltävissä se, kuinka toimintakykyisiä ne todellisuudessa olivat. On paljastavaa, että koko piirissä laskettiin seuraavana vuonna olevan 1989 työkykyistä kolhoosilaista ja 54 kolhoosia, jotka luokiteltiin talojen, *dvor*, lukumäärän mukaan kolmeen luokkaan. Alle viidentoista talon kolhooseja oli yksitoista, mutta oli myös 31–60 talon kolhooseja, ja kolhooseista 47 käsitti 26–100 hehtaaria talousmaita.¹⁹ Koska Kurkijoen piiri käsitti Kurkijoen pitäjää huomattavasti suuremman alueen, luvut eivät ole suoraan verrannollisia Suomen aikaan, mutta vertailun vuoksi todettakoon, että satovuonna 1943–1944 Kurkijoen kunnan alueella ilmoitettiin olleen peltopinta-alaa 12108 hehtaaria ja viljelmiä 1006,²⁰ mikä oli varsin lähellä vuoden 1939 tilannetta ja merkitsi karkeasti arvioiden kahtatoista hehtaaria peltomaata taloa kohti.

Nytkään asuttamiskampanjat ja väestönsiirrot eivät koskeneet vain Suomen luovuttamaa aluetta, sillä suuria muuttoliikkeitä aiheuttivat Euroopan itäosassa myös muut toisen maailmansodan jälkeen uusiksi piirretyt valtiolliset rajat. Baltian maiden lyhytaikainen itsenäisyys päättyi nimellisesti itsenäiseen asemaan sosialistisina neuvostotasavaltoina, joihin Neuvostoliitto asutti muualta maasta erityisesti etnisesti venäläisiä. Kokonaan uudelleen asutettiin Puolan itäosa ja Kaliningradin hallintoalueeksi nimetty alue Saksan Neuvostoliitolle luovuttamassa Itä-Preussissa, kun taas alueiden kantaväestö karkotettiin. Pakkosiirrot ja karkotukset olivat Stalinin kaudella tunnetusti arkea.²¹

Entinen Lismamarin talo, asemakartoissa № 63. *KK7s*

Neuvostoliiton alueita, joilta muutettiin tai oli määrä muuttaa Suomelta saaduille alueille vuosina 1940–1941 ja vuosina 1944–1952. Karttaan on lisäksi merkitty Karjalais-suomalainen SNT, Leningradin hallintoalue, Viron SNT ja Kaliningradin alue. Kartta Hannes Teräsuvori / Janne Gammelin

Siitä, millaisia maaseutua koskevia tulevaisuudennäkymiä Neuvostoliitto tarjoili Suomen suuntaan, kertoo Helsingissä vuonna 1946 ilmestynyt kirjanen *Neuvostoliiton jälleenrakennustyö*. Suomen luovuttamista alueista siinä ei puhuta, mutta eräässä luvussa viitataan epämääräisesti ”maaseudun siirto-kylien” rakentamiseen. Maaseudulle tuli rakentaa uudenlaisia kyliä ja asuntoja siksi, että kollektiivissa ”yksityiset taloudelliset huolet” vähenisivät ja maatalous muuttuisi yhteistyöksi. Tarvittiin myös ”huomattavia teknisiä ja rakennustaiteellisia uudistuksia”, koska kolhoosilaisten kulttuurivaatimukset olivat kohonneet, ja joissain kolhooseissa olikin jo ennen Suurta isänmaallista sotaa ryhdytty hankkimaan sähköjä ja parantamaan vedensaantia. Rakentajilta neuvostovaltio edellytti ”ehdotonta tarkkaavaisuutta ja varovaisuutta huomioitaessa neuvosto-talonpojan ja hänen kolhoosinsa elämäntapoja ja mukavuuksia”, ja ennen suunnittelutyöhön tarttumista arkkitehtien tuli tutustua paikalliseen talonpoikaiseen perinteeseen.²²

Kohdistuiko Kurkijoen taajamaan tällaista suunnittelutyötä, ja oliko sellainen ylipäätään tarpeen? Taajamahan oli sotatoimilta varjeltuneena edelleen eheä kokonaisuus, jonka taloissa oli sähkö- ja joskus jopa vesijohdot ja pihossa kunnan kaivot. Taajama saikin toistamiseen statuksen piirikeskuksena ja sovhoosin keskuskylänä, mikä merkitsi asemaa alueellisena kasvukeskuksena.

Kaikki viittaa myös siihen, että taajaman rakennukset pyrittiin jälleen tarkkaan hyödyntämään. Logiikkana näyttää olleen, että suurikokoiset rakennukset osoitettiin laitosten tarpeisiin. Kurkijoki-sovhoosi sai käyttöönsä Kurkijoen entisten hevos- ja karjanhoitokoulujen punamultaiset asuinrakennukset, eläinsuojat ja talousrakennukset, kun taas Kurkijoen maamiesopiston tiloihin sijoitettiin maatalouskoneiden käyttöön kouluttava oppilaitos asuntoloinen ja ruokaloinen.²³ Entiseen maamiesopiston opettajien asuintaloon Linnamäestä kaakkoon avattiin tuberkuloosiparantola. On muisteltu, että 1940-luvun lopulla entisen kunnanlääkärin talon naapuritalossa toimi sairaala ja synnytyslaitos²⁴

ja että orpoutuneita lapsia varten perustettiin orpokoti, joka levittäytyi useisiin rakennuksiin.²⁵ Klubiksi sisustettiin entinen palokunnantalo, joka soveltuikin tarkoitukseen hyvin, olihan siinä jo alun perin juhlasali näyttämöineen, kirjasto ja lukusali sekä pukuhuoneita ja ravintola- ja keittiötilat.²⁶ Eräs vanha Kurkijoen taajaman sotaveteraani on muistellut, että klubilla järjestettiin jo vuonna 1944 tanssit, joihin osallistui korkeita virkamiehiä ja rajanvartijoita.²⁷

Palaneen kansakoulun korvikkeeksi tuotiin Lidija Bokunovan mukaan huutorista suuri kaksikerroksinen hirsirakennus, jossa oli ”hieno teknisen työn luokka ja urheilusali”. Ortodoksisesta kirkosta Bokunova on kertonut, että niin kauan kuin taajama oli hallintopiirin keskus, ortodoksinen kirkko palveli virkamiesten majatalona. Taloja osoitettiin myös piirineuvoston käyttöön, ja koska Kurkijoki kuului tarkoin valvottuun raja-alueeseen, sinne asettui rajanvartijoita.²⁸

Taajaman kasvuun vihjaa vuodelle 1954 päivätty arkistovalokuva taloryhmästä, joka oli kuvatietojen mukaan rakenteilla Kurkijoen taajamaan sovhoosin työntekijöille. Tolpille pystytettyjen yhdenperheentalojen lyhytnurkalle salvotut, sileiksi veistetyt hirsiseinät on tilkitty turpeella tai sammalella, vinttien päädyt ovat lautarakenteiset, ja katteena on päre. Kuvaa voisi pitää todistusvoimaisena esimerkkinä aikakauden rakennustavasta, sillä kielteisiä tai huonoina pidettyjä esimerkkejä sovhoosin rakennustyön tuloksista tuskin olisi vaivauduttu valokuvaamaan aikana, jolloin kameroita, filmirullia ja filmien kehitysmahdollisuuksia oli vain harvojen ulottuvilla. Talot muistuttavat kuitenkin sekä kattokulmaltaan että yleishahmoltaan suomalaisia taloja, ja seinähirsiiä on vaihdettu ja paikattu, mikä viittaa siihen, että nämäkin talot olivat ehkä muualta siirrettyjä suomalaisia taloja. Niiden tarkkaa sijaintia ei valokuvan tiedoissa ilmoiteta, mutta kyseessä on saattanut olla Kurkijoen taajaman länsipuolella sijainneen entisen Pohjiin kylän alue.²⁹

Paluumuuttajat saivat tietävästi usein käyttöönsä entisen talonsa, mutta taloja sai myös valita vapaasti. Valko-Venäjältä Räisälään vuonna 1953 muuttanut nainen on muistellut tätä seuraavasti:

Suomalaisia taloja oli kaikkialla huutoreissa. ”Valitkaa mikä vain ja siirtäkää se!” Tukeakin antoivat, valtionpankista --- maatalouspankista. --- [Rakennus] työläiset olivat leningradilaisia, kuusi ihmistä pystytti taloja. --- Me siirsimme talon kuuden kilometrin päästä. Menimme katsomaan, taloja oli paljon. Kaikki veivät niitä minne halusivat.³⁰

Lidija Bokunovan perhe asettui palattuaan Kurkijoen taajamaan entiseen apteekin taloon. Bokunova esitti minulle vanhan postikortin, jonka perusteella hän arveli talon olevan 1900-luvun alusta, ja arveli, että siinä oli ennen sotia ollut muun muassa keittiö, 40 neliömetrin sali, apteekki ja varasto. Talossa oli suomalaisajalta myös sellainen harvinainen ylellisyys kuin kylpyhuone. Apteek-

kin talo pilkottiin useammaksi asunnoksi, kuten käytäntönä oli; tarvittiin vain uusia väliseiniä ja ulko-ovia, eteisiä ja keittonurkkia. Siitä huolimatta Kurkijoen taajaman talot eivät asutuksen keskittämisen vuoksi riittäneet vastaamaan kasvavaan asuntotarpeeseen, vaan perheettömiä nuoria asui asuntoloissa ja useampi perhe saattoi jakaa saman asunnon.³¹ Samaan aikaan taloja seisoi tyhjillään neuvostomaatalouden kannalta väärissä paikoissa, kuten huutoreissa.

Myöskään asuttaminen ja talojen kartoittaminen eivät edenneet samaa tahtia. Vaikka Neuvosto-Karjalaan liitettyjä alueita alettiin asuttaa jo syksyllä 1944, ajantasaisia tietoja pystyssä olevista asuintaloista ja muista rakennuksista ryhdyttiin kokoamaan vasta vuoden 1946 puolella. Vertailun vuoksi mainittakoon, että suomalaiset olivat kartoittaneet talotilanteen Kurkijoen kunnan alueella jo alkusyksystä 1941 lähtien, kun taas Suomelta saatujen alueiden talojen kartoittaminen lienee alkanut vasta sen jälkeen, kun KSSNT:n ministerineuvosto antoi joulukuussa 1945 määräyksen rakennusten luetteloinnista, arvioinnista ja omistuksesta. Aikaa kartoitustyöhön suotiin vuoden 1946 elokuun alkuun asti.³² Suojärvellä se kuului kolhoosirakentamisen osaston tehtäviin, samoin kuin uusien kylien suunnittelu sekä kolhoosien rakennus- ja korjaustöiden valvominen,³³ ja voitaneen olettaa, että samanlainen työnjako päti Kurkijoen piirissä, jonka työtätekevien edustajain neuvoston toimeenpanokomiteassa oli jo vuonna 1945 kolhoosirakentamisen osasto, maatalousasioista vastaava maajaosto sekä väestöasiain osasto.³⁴

Kurkijoen piirille laadittiin pikaisesti uudis- ja korjausrakentamisen viisi-vuotissuunnitelma ajanjaksolle 1946–1950. Näyttää siltä, että paljon laskettiin suomalaisaikaisten rakennusten varaan, sillä koko piirissä tuli vuosikymmenen loppuun mennessä toteuttaa tai saattaa käyttökuntoon vain vajaat 400 asuinrakennusta, 23 hevostallia, 32 viljankuivaamoaa, 21 juuresvarastoa ja 35 ajoneuvo- ja maatalouskonekatosta. Karjasuojia suunnitelmassa oli vähän, mutta klubeja oli määrä pystyttää neljä, hallintorakennuksia 13 ja tiilitehtaita vuosittain yksi. Aivan aluksi voimavarat suunnattiin kuitenkin rakennusten korjaamiseen. Syyskuun 1946 puolivälissä päivätty selonteko saman vuoden korjaus- ja rakennustyösuunnitelman toteutumisesta kertoo, että kuusi asuintaloa ja 24 koulutaloa oli korjattu ja että paraikaa kunnostettavana oli 20 koulua, 642 asuintaloa, 45 karjasuojaa ja 33 hevostallia. Huutoreista oli siirretty kaksi taloa.³⁵

Se, että suomalaiset olivat palauttaneet takaisin entisille sijoilleen talot, jotka kolhoosilaiset olivat vuosina 1940–1941 valtavasti ponnistuksin siirtäneet huutoreista isompiin kyliin oli erityisen suuri takaisku ja hämmästyksen aihe siirtolaisille. Räisälässä tilanteen herättämää ällistystä on muisteltu seuraavasti:

Me, kun tulimme tänne [vuonna 1941], siirsimme vuodessa kaikki talot huutoreista. --- Vuodessa rakennettiin kokonainen maalauskylä. Ettei tarvitsisi kulkea töihin huutorista. Ja mitäpä luulette! Kun palattiin sotien jälkeen, taas

*olivat kaikki talot paikoillaan. Suomalaiset olivat siirtäneet kaikki talot taas paikoilleen.*³⁶

Lidija Bokunovakin ihmetteli talojen siirtymistä entisille sijoilleen:

*Tapautui tällainen, paradoksaalista kyllä, 1941 yksi venäläinen purki talonsa, numeroi jokaisen hirren ja siirsi. Tuli sota uudestaan ja kun he palasivat 1945, se talo oli siirretty tasan entiselle paikalleen. Jokainen hirsi numeroituna.*³⁷

Siirtolaisten tyrmistyksen voi ajatella juontuneen paitsi siitä, että he joutuivat toteamaan talvisodan jälkeiset ponnistelunsa kolhoosikylien rakentamiseksi turhiksi, myös siitä, että edessä oli jälleen käytettävissä oleviin voimavaroihin nähden suunnaton talojensiirtourakka. Jos suomalaiset olivat selviytyneet siitä ennen kaikkea korkean motivaationsa ansiosta, vastaavaa motivaatiota kolhoosilaisten keskuudessa tuskin pääsi syntymään. Yleensä operaatiota ei pystytty myöskään organisoimaan tehokkaasti. Siirtolaisjaostojen tuli kyllä periaatteessa osoittaa siihen tukea, mutta tekijöitä, osaajia ja rakennusmateriaaleja ei riittänyt, ja kolhoosirakentamista saattoi joutua johtamaan vaikkapa sähköinsinööri, kuten Geraštšenko kertoo.³⁸ Jotkut näyttävät tehneen saman havainnon kuin arviointikomitea Suojärvellä ja kolhoosinjohtaja Hahunov Kannaksella vuonna 1940: ettei huutorien suomalaistaloja olisi ylipäätään kannattanut siirtää, koska ne koottiin uudelle paikalle kehnosti tai joidenkin muistelijoiden sanoin *po-russki* eikä niistä tullut entisen veroisia.³⁹ Siirtohanketta eivät helpottaneet siirtolaisten vähälukuisuus, naisvaltaisuus ja se, että maataloustyöläisten piti samaan aikaan huolehtia elintarviketuotannosta ja vieläpä rakennustöihin tarvittun puun kaadosta. Seurauksena oli, että purkureita ja siirtotyöt usein kangertelivat, rakennustyöt suoritettiin surkeasti tai että puretut ja siirretyt rakennukset jäivät pystyttämisen sijasta lahoamaan.⁴⁰ Sergei Veriginin väitöskirjassaan siteeraama kolhoosilainen lienee pukenut sanoiksi monen toverin toiveen:

*Emmekö voisi elää ilman kolhooseja vielä vuoden ajan ja korjata mailtamme sadon itsenäisesti?*⁴¹

Oikeassakaan paikassa sijaitsevien talojen asuttaminen ei aina sujunut ongelmitta, vaan viranomaiset, jotka olivat vastuussa talojen valmistelusta siirtolaisten vastaanottamiseen ja käyttöönnotosta, raportoivat odottamattomista vaikeuksista.⁴² Puuttui kulkuneuvoja ihmisten siirtämiseen uusille asuinpaikoille, eikä tulokkaita osattu ohjata minnekään. Lisäongelmana oli ”huliganismi”, kuten Kurkijoen piirin puoluekokouksessa helmikuussa 1945 valitettiin: taloja oli hajotettu, teollisuuslaitoksia tuhottu ja työtehtäviä laiminlyöty.⁴³ Sabotaasiin ja huliganismiin viittaava retoriikka oli Stalinin aikana tavallinen keino peitellä

Useammaksi asunnoksi jaettu entinen Kaupin kirjakaupan talo, johon on lisätty uusia sisäänkäyntejä. Asemakartoissa № 37. *Juhani Seppovaara 2005*

Kaksikerroksisia, hirsirunkoisia monen asunnon taloja Sortavalan Helylän seudulta 12.8.1941 päivätyssä valokuvassa. Kuva osoittaa, että tämäntyyppisiä rakennuksia toteutettiin entiselle suomalaisalueelle paikoin jo talvisodan jälkeisinä neuvostokuukausina. M. J. Vuorela. *Sotamuseo*

Kaksikerroksinen monen asunnon talo, joka pystytettiin Kurkijoen maamiesopiston palaneen juhlasalirakennuksen paikalle viimeistään vuonna 1953. Asemakartoissa kirjain A. *NB 2007*

tyystin toisenlaisia ongelmia, mutta on tosiasia, että kautta entisten suomalaisalueiden vielä asuttamattomista taloista varastettiin ja hajotettiin liesiä, uuneja, ovia ja ikkunoita.⁴⁴ Näin Lidija Bokunova on kertonut tapahtuneen myös Kurkijoella.⁴⁵ Menetettyjen rakennusosien tilalle taas oli puutetaloudessa vaikea hankkia uusia.

Ajanjakson valokuvista näkyy, että Kurkijoen taajamaan pystytettiin myös uusia rakennuksia. Vuodelle 1953 päivätyssä valokuvassa erottuu kaksi kookasta, kaksikerroksista taloa, joista toinen sijaitsee maamiesopiston palaneen juhlasalirakennuksen paikalla ja toinen lähellä paikkaa, josta oli vuonna 1911 palanut Häklin kauppakartano.⁴⁶ Mitä olivat nämä kaikkialla entisen Neuvostoliiton pohjoisilla alueilla tavattavat kasarmimaiset puurakennukset?

Ilmiönä kaksikerroksiset hirsirunkoiset ”pienkerrostalot”, joita on kutsuttu myös Stalinin parakeiksi, *stalinskije baraki*, olivat saman kauden tuotteita kuin tiilirunkoiset *stalinkat*, Stalinin kauden juhlat, arkkitehtuuriltaan historisoivat asuinkerrostalot. Klassisistisilla ja sosialistisilla aiheilla koristeltuja stalinkoja rakennettiin 1930-luvulta alkaen paraatipaikoille kaupunkimaisiin ympäristöihin, kun taas hirsirunkoisia monen asunnon taloja pystytettiin kaupunkien laita-alueille, pikkukaupunkeihin ja taajamiin, ja niistä puuttuivat yleensä niin mukavuudet kuin vähäisetkin koristeaiheet. Talotyyppi oli suunniteltu rakennettavaksi pyöröhirrestä lyhytnurkalle ja laudoitettavaksi, mikä toki antoi tilaisuuden myös pilastereiden ja muiden klassististen koristeaiheiden käyttöön. 1950-luvun mittaan runkomateriaalina yleistyi rakennusaine- ja sahateollisuuden kehittyessä saahirsi. Pohjakaavaltaan rationaaliset talot käsittivät pääasiassa kaksi- tai kolmihuoneisia asuntoja, joiden keskipinta-ala oli 32–52 neliometriä, ja niitä käytettiin usein kommunalkojen tapaan, asuttamalla kuhunkin huoneeseen yksi perhe. Näin yhdessä asuinhuoneistossa saattoi majoilla 8–14 henkeä, jotka jakoivat keskenään eteisen, keittiön ja mahdollisen käymälän. Tätä arkista ja askeettista puutalotyyppiä monistettiin ja varioitiin keskussuunnittelulaitoksissa kautta maan, ja se olikin materiaaliltaan edullinen ratkaisu kylmiin pohjoisiin oloihin. Arkkitehtuurijulkaisuissa talotyyppiä ei näkynyt.⁴⁷ Niissä esiteltiin maaseutua varten laadittuja herooisia arkkitehtuurifantasioita, jotka Stalinin kauden henkeen edustivat tai yhdistivät klassismia ja kansanperinnettä ja joita harvoin toteutettiin.⁴⁸

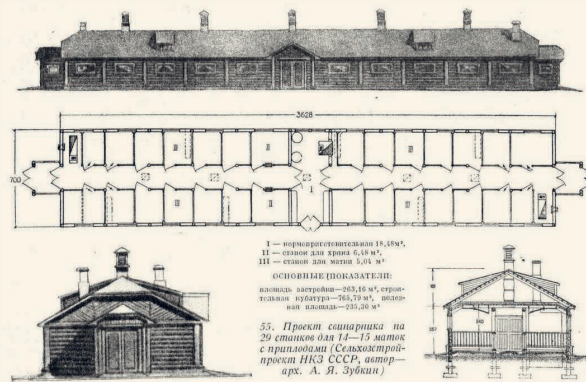
Kurkijoen taajamaan kaksikerroksisia monen asunnon puutaloja rakennettiin vielä 1960-luvun viime vuosina. Ne poikkesivat selvästi taajaman aiemmas- ta rakentamisesta mutta lienevät tarjonneet asunnontarvitsijoille kohtuulliset olot, ainakin verrattuna muihin aikakauden nopean asuttamisen ratkaisuihin, kuten kevytrakenteisiin, kylmiksi moitittuihin koottaviin taloihin. Sellaisia pystytettiin varsinkin uusille metsätyö- ja teollisuusalueille, joita perustettiin myös luovutettuun Karjalaan. Esivalmistettujen talojen valtavasta levikistä todistaa se, että vuonna 1970 koko Neuvosto-Karjalan asuntokannasta oli yli 30 prosenttia vuosina 1950–1955 pystytettyjä levytaloja.⁴⁹

Monissa pohjoisvenäläisissä ja itäkarjalaisissa kylissä, kuten Aunuksen Särkilahdessa, rakentamisen perinne jatkui silti lähes muuttumattomana vielä 1960-luvullakin. Niissä salvottiin taloja, joissa saattoi olla venäläisellä uunilla lämpiävä tupa ja uutuuksina ehkä kattotuolit, betoniperustukset, lasiveranta ja asbestisementtilevykatto.⁵⁰ Asbestisementistä valmistetut aaltolevyt saavuttivat nopeasti aseman myös Kurkijoen taajaman yleisimpänä vesikattomateriaalina.

Vuosisatainen rakentamisen perinne jatkui siis niillä Karjalan tasavallan alueilla, joilla väestö ei neuvostovuosina vaihtunut. Sitä vastoin Suomelta saaduilla alueilla rakentamisen perinne katkesi. Vaikka Kurkijoen taajama säilyi pääpiirteissään entisellään, maaseutukylissä kylämuoto ja maisema alkoivat muuttua, kun maatiloja ryhdyttiin toistamiseen yhdistämään kolhoosi- ja sovhoositalouksiksi ja pienempiä kyliä hävitettiin. Käyttöönottossa ei taaskaan otettu huomioon sitä perustavanlaatuisia tosiasioita, että harva asutus ja haja-asutus eli huutorit olivat paitsi historiallisista syistä luonnonolosuhteiden sekä väestön toimeentulokeinojen vuoksi olleet alueelle ja itse asiassa myös Itä-Karjalalle luontaisia, saati sitä, että kollektivisoiminen ja kolhoositalouteen siirtyminen oli Itä-Karjalassa osoittautunut epäonnistuneeksi ratkaisuksi. Näistä lähtökohdista kehitetty suomalainen maatalouden malli hylättiin jälleen. Maan johto ei nähnyt aiheelliseksi muuttaa pohjoisten alueiden maatalouden strategiaa eikä hyödyntää vuosisatojen perinnettä ja tietotaitoa, ja niin se hylkäsi jälleen ilmaston ja olosuhteisiin sopeutetun suomalaisen maatalouden mallin. Samoin kuin Itä-Karjalassa, myös entisillä suomalaisalueilla tuloksena oli kooltaan pieniä ja kaukana toisistaan sijaitsevia kolhooseja, joiden tuotavuus jäi heikoksi. Kurkijoen kolhoositaloudet eivät olleet tästä poikkeus.⁵¹ 1950-luvun alussa myös halut muuttaa ”Suomeen” tyrehtyvät, ja vuonna 1952 väestönsiirtokampanja päättyi.⁵²

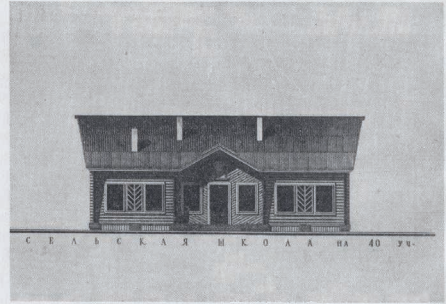
Kurkijoki-sovhoosin uusi, hirsistä salvottu navetta Kurkijoen taajamassa vuonna 1956. N. Uspenskij. *VA RK*

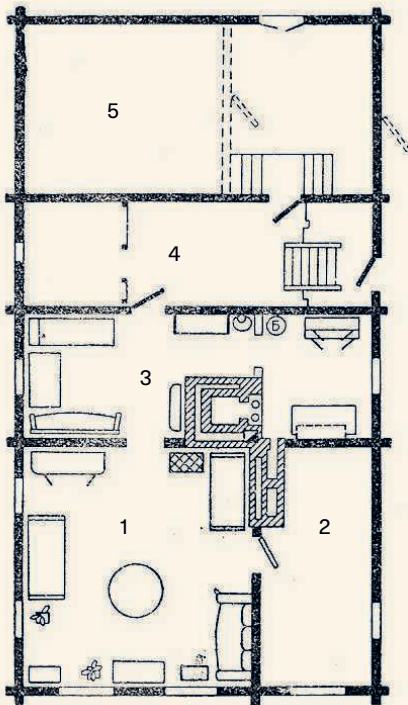
Arkkitehti A. Zubkinin maatalousrakentamisen suunnittelulaitoksessa Sel'hozstrojprojektissa laatima suunnitelma hirsirakenteisesta sikalasta. *Planirovka i stroitel'stvo kolhozov, sovhozov i MTS, 1940*

Kyläkoulun luonnos. Tiiltä. Arkkit. P. Spiller.

Kyläkoulun luonnos. Puuta. Arkkit. O. Ljalin.

Aunuksen Kolatselän kylään vuonna 1957 sal-
votun hirsitalon pohjakaava: 1 pirtti, 2 gornitsa
eli vierashuone, 3 keittiö, 4 sintšo eli porstua,
5 karjasuoja. Pohjakaava, joka mukailee
alueen perinteistä pohjaratkaisua, kertoo osal-
taan siitä, että Itä-Karjalan vanhoissa kylissä
kolhoosilaisten asuinmuoto muuttui hitaasti.
Tarojeva 1965, 196

Koulujen mallisuunnitelmia suomalaisille suunnatus-
ta propagandakirjasta *Neuvostoliiton jälleenraken-*
nustyö, 1946

Aleksei Kokorekinin juliste vuodelta 1952 maalaa optimistista kuvaa ajan ihannetodellisuudesta. Kiiltäväkyllisen auton kupeessa hyvinvoiva työläis- tai kolhoosilaisnainen varjostaa silmiään hehkuvalta auringolta, koristeinaan rannekello ja työn sankaruudesta todistava rintamerkki. Sadonkorjuuta odottavaa viljapeltoa halkovat maan sähköistämishankkeista kertova voimalinja ja vilkkaasti liikennöity joki purjevereineen ja proomuineen. Teksti kannustaa: "Elämä on päivä päivältä iloisempaa!". *Retro otkrytki-verkkosivut*

KOLHOOSIEN JA SOVHOOSIEN RASKAS ARKI

Kollektivisoidussa maataloudessa elämä maalla ei ollut perinteiseen tapaan kytköksissä perheeseen tuotantoyksikkönä. Työtä tekevä yksilö oli erotettu maaseudun omaisuudesta, kuten maanomistuksesta, ja työtä tehtiin kollektiivin hyväksi kollektiivisessa työprosessissa elintarvikkeiden tuottamiseksi kuluttajille. Kyläyhteisöille ja perheille vanhastaan kuuluneet työtehtävät oli alistettu keskusjohtoisen suunnitelmatalouteen.

Sovhoosit nauttivat valtiontukea, ja sovhoosien työntekijöille maksettiin vaki-
tuista rahapalkkaa. Kolhoositalonpojat sitä vastoin olivat joutuneet tässä maatalouden mallissa asemaan, joka lähenteli maaorjuutta. Vaikka he muodollisesti omistivat karjansa, peltonsa sekä tuotantovälineensä ja saivat osuuden kolhoosin tuotosta, tosiasiallisesti maan omisti valtio, joka myös käytännössä saneli sen, mitä kolhooseissa tuotettiin. Kunkin kolhoosin tuli noudattaa alueensa maataloushallinnon laatimaa tuotanto- ja investointisuunnitelmaa ja täyttää niissä asetetut tavoitteet. Kun lisäksi vuoteen 1940 mennessä oli luotu järjestelmä, jossa valtio saattoi karhuta kolhooseilta luovutuskiintiöinä niiden koko tuotannon itse määrittämäänsä hintaan, osuustoiminta ja kolhooseissa harjoitettu maataloustyö saivat osin pakotetun luonteen.⁵³

Sosialistisen haavetodellisuuden ja reaalityodellisuuden välistä kuilua havainnollistaa ajan propagandakuvaston asettaminen rinnan muistitiedon kanssa. Monumentaaliset agitaatiojulistheet onnellisine ja terveyttä uhkuvine tehdas- ja kolhoosityöläisine kuuluivat aikakauden arkeen luomassa mielikuvia siitä, miten kaikki koko ajan kasvaa ja muuttuu paremmaksi. Voronin valistaa suomalaista lukijaa kirjassaan *Neuvostoliiton jälleenrakennustyö* seuraavasti:

*Kolhoosilainen ei muistuta entistä --- omaan talouteensa ja omiin henkilökohtaisiin harrastuksiinsa eristynyttä --- talonpoikaa, hän on kollektiivin jäsen, joka rakentaa uutta talousjärjestelmää.*⁵⁴

Neuvostopropagandan mukaan suunnitelmatalouden viisivuotiskausten tavoitteet täyttämällä luotaisiin yhteiskunta, joka tarjoaisi proletariaatin ulotetuville ”universaalin runsauden”. Sen saavuttamiseksi tarvittiin kuitenkin ensin kovaa työtä ja uhrimieltä. Näin oli myös Kurkijoen seudulla. Hakkarainen on todennut, että kaoottisen siirtolaisuusvaiheen kuvaukset päättyivät usein siihen, että ”sitten me tulimme tänne ja aloimme elää ja tehdä työtä”.⁵⁵ Millaista siis oli Kurkijoella jatkosodan jälkeisinä vuosina? Lidija Bokunova on kesäkuussa 2015 muistellut aikaa seuraavasti:

*... talous oli niin huonossa kunnossa, se oli vähän niin kuin kädestä suuhun. Täytyi ottaa maasta kaikki. Valtio ei auttanut.*⁵⁶

Sovhoosin historiikin perusteella erityisesti ensimmäiset sodanjälkeiset vuodet olivat raskaita, sillä työvoimasta oli pulaa ja työ kasautui naisten harteille.⁵⁷ Eräs ajanjakson kokenut nainen muistelee:

*Alkoi sodanjälkeinen jälleenrakennus, hirveän tuhon raivaaminen. Sodan ja nälän uuvuttamat ihmiset näyttivät ikäistään vanhemmilta. Niin aikuiset kuin lapset raatoivat räjäisissä vaatteissa ja kengissä ympäripyöreitä päiviä. Kaikkia innoitti tieto siitä, että sota oli ohi ja me olimme voittaneet. --- Koneita ei ollut, kaikki piti tehdä käsin, kyntää, kylvää ja korjata sato.*⁵⁸

Kurkijoen piirin tuotantosuunnaksi määrättiin Moskovassa 1946 karjankasvatus ja maito- ynnä muiden maataloustuotteiden tuotanto, ja samaa vuotta koskevassa raportissa Kurkijoki-sovhoosin ilmoitettiin tuottavan laaja-alaisesti viljaa, kasviksia, rehua, maitoa, lihaa sekä villaa.⁵⁹ Valtiontilan historiikki kuitenkin kertoo, että ihmiset olivat köyhiä ja varsinkin alkuvuosina nälän ahdistamia. Eräs sovhoosin työntekijä muistelee historiikissa äitinsä ja tätiensä yrityksiä selviytyä elintarvikepulassa:

*He söivät maahan jääneitä perunoita. Repivät tähkät viljankorsista, kuorivat jyvät ja leipoivat leipää, keittivät pohljokkaa.*⁶⁰

Ruoan niukkuus on jäänyt muidenkin Kurkijoelle lapsena muuttaneiden mieleen:

*Sato korjattiin heti alueen vapauttamisen jälkeen, mutta kolhoosilaisille siitä jäi vain rippeet.*⁶¹

*Meillä ei ollut palstaa, jolle olisimme voineet istuttaa edes perunaa. Saimme perunoita ja muita vihanneksia vaihtamalla niitä niukkoihin tavaroihimme. Kesällä söimme monenlaisia vihanneksia, mutta talvella meillä oli kova nälkä. Viljasadon tähteet murskattiin, sekoitettiin perunankuoriin, lisättiin hieman jauhoja ja seoksesta paistettiin kakkaraita.*⁶²

Päivätyönormiinsa yltääkseen maataloustyöläiset raatoivat heikollakin ravinnoilla aamusta iltaan, joskus viikonloputkin.⁶³ Eräs nainen muistelee karjakkoäidistään, että karjakot eivät ehtineet istua edes syömään vaan juoksivat pala leipää taskussa.⁶⁴ Sunnuntaisin oli vapaata, mutta silloin hoidettiin oma kasvimaata, ja lisäksi kaikilla oli hiukan karjaa.⁶⁵ Myös lapset osallistuivat kolhoosin töihin, esimerkiksi istuttivat perunaa ja niittivät heinää.⁶⁶ Aikakautta ei silti kuvailla historiikissa kielteisesti. Eräs siirtolainen muistelee, että uurastettiin tunnollisesti ja kaikin voimin ja työ koettiin tyydyttäväksi. Toinen muistelee, miten ”iloisesti kohdattiin uusi päivä ja uskottiin tulevaisuuteen, siihen, että työ hyödyttää neuvostotuotantoa ja sillä on merkitystä koko maalle”.⁶⁷ Soskuuan asettunut nainen arvioi sovhoosin historiikissa:

*Meidän sukupolvemme on ”sodan lapsia”. Selvisimme pommituksista, nälästä, kodin ja läheisten menetyksestä. Mutta se ei heikentänyt meitä vaan päinvastoin vahvisti. --- Näinä vuosina kaikkien työläisten voimat mobilisoitiin kansantalouden viisivuotissuunnitelmien täyttämiseen. Soskuassa kunnostettiin sähköasema ja mylly, sahalla valmistettiin sahatavaraa rakentamista varten, päreitä talojen, navettojen ja vajojen kattojen korjaamiseen.*⁶⁸

Kurkijoki-sovhoosin historiikissa kirjoittajat toistelevat ymmärtäväisesti, että oli ponnisteltava viisivuotissuunnitelmien täyttämiseksi. Raskaan raadannan vastapainona iloa näyttävät tuottaneen Kurkijoen seudun vehmaus ja vehreys, joihin monet haastatellut ovat viitanneet. Näin muistelee ensivaikutelmiaan Valko-Venäjäältä elokuussa 1948 muuttanut nainen:

*Vaikutuksen tekivät seudun kauneus ja loisto: kadut kylpivät vehreydessä, kaikkialla kasvoi tuoksuva syreeniä, punaiset ja valkoiset ruusut tuoksuivat. Keskusraittia reunustivat akaasiapensaat, hopeapajut, pähkinäpensaat, lehtikuuset.*⁶⁹

Myös Ljudmila Rjabtseva on kertonut vanhempiensa ihastelleen Huhtervussa, että se oli ”kukkiva paratiisi”:

*Joka talossa oli valtava, kukkiva, tuoksuva puutarha --- omena-, kirsikka- ja luumupuita, syreenejä, ruusupensaita. Aitojen sijaan oli kuusi-, syreeni- ja ruusupensasaitoja.*⁷⁰

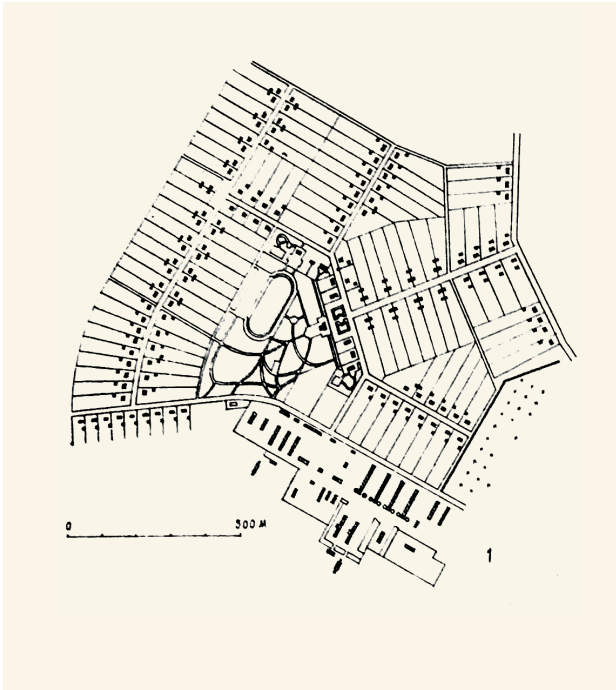
Imeisiä vaikeuksia aiheutti kuitenkin jälleen se, ettei uusilla asukkailla ollut mahdollisuutta saada mistään pätevää perehdytystä alueen maataloudessa hyödyllisiin toimintatapoihin. Arviointikomiteat olivat kyllä keränneet tietoa siitä, miten suomalaiset olivat maata viljelleet, mutta toimintaohjeet tulivat kommunistiselta puolueelta Moskovasta eikä niissä otettu huomioon pai-

kallisia luonnonolosuhteita.⁷¹ Suomensukuisia, kuten karjalaisia, joilla olisi voinut olla kokemusta siitä, mitä menestyksekkäs maatalous pohjoisissa oloissa edellytti, ei päästetty tässäkään vaiheessa asettumaan alueelle. Eteläisemmiltä alueilta muuttaneilla siirtolaisilla taas tuskin oli käsitystä siitä, millaisin viljelys- menetelmin pohjoisen metsäseuduilla saisi tuloksia. Heinälatojen merkitystä ei ymmärretty – sitä, että heinä oli säilytettävä hyvin tuulettuvassa ladossa, eikä viljankaan kuivattamisen tarve ehkä ollut tuttu. Aiemmin hiekkaperäisiä maita viljelleet siirtolaiset eivät myöskään voineet aavistaa, että vettä läpäisemätön savimaa oli välttämätöntä ojittaa tulvimisen estämiseksi, ja siksi ojat aluksi tukittiin.⁷² Kaiken kukkuraksi neuvostoliittolaisille suurpelloille tarkoitetut maatalouskoneet osoittautuivat, sikäli kuin niitä oli saatavilla, usein sopimattomiksi suomalaisten suhteellisen pienille peltotilkuille, eivätkä alimiehitetyt ja naisvaltaiset kolhoosit jaksaneet kunnostaa peltoja lihasvoimalla.⁷³

Onkin nurinkurista, että huolimatta realiteeteista piittaamattomista ratkaisuksista maatalouden järjestämisessä entisten suomalaisalueiden maataloudelta odotettiin suuria tuloksia. Shikalov on tulkinnut päättäjien kuvitelleen, että suomalaisten hyvin hoidetuista maataloista voitaisiin suhteellisen vähällä vaivalla muodostaa uusia, menestyviä kolhooseja. Talot tarvitsisi vain siirtää haja-asutuksesta isoihin kyliin ja asuttaa siirtolaisilla, jotka ripeästi nostaisivat maataloudenkin jaloilleen. Kolhooseiksi ja sovhooseiksi järjestettynä entisten suomalaisalueiden maataloustuotanto ei kuitenkaan pysynyt tavoitteissa eikä kolhoosilaisen palkalla pystynyt elämään.⁷⁴ Siirtolaisten voikin kuvitella ihmetelleen, miten seudun aiemmat asukkaat olivat pystyneet luomaan niin silminnähtävää hyvinvointia niin lyhyen kesän olosuhteissa, niin pienillä peltotilkuilla ja niin hajanaisina maatalousyksikköinä. Sellaisessa muodossa maataloutta ei voinut neuvostaloudessa harjoittaa, koska tuloksia piti saada kollektiivisin ponnistuksin kolhooseissa ja sovhooseissa. Kolhoosien viheliäisistä oloista oli seurauksena, että kolhoositalonpojat palailivat takaisin kotiseuduilleen tai siirtyivät kolhooseja paremman elintason turvaavaan teollisuustyöhön.⁷⁵

Pohjimmiltaan kolhoositalonpojan riistetyn aseman ongelma oli sama kautta Neuvostoliiton ja vaikutti suoraan siihen, millaista väestöä maaseudulle asettui. On arvioitu, että maataloustyön piiriin jäi kyvyiltään ja työmoraaliltaan heikompaakin ainesta, kun kyvykkäämmät talonpojat hakeutuivat 1940- ja 1950-luvulla paremmin palkattuihin töihin.⁷⁶ Niinpä vielä vuoden 1949 alussa koko Kurkijoen piirissä laskettiin olevan kaikkiaan vain 1892 työikäistä eli 16–60-vuotiasta teollisuus- ja maataloustyöläistä, joista kolhoosilaisia oli 1846, sekä 751 vanhusta ja lasta. Koska työresurssiksi ilmoitettiin 2597 henkeä, myös vanhukset ja lapset laskettiin työvoimaksi.⁷⁷

Piirin asukkaiden vähälukuisuus käy havainnolliseksi, kun väkilukua vertaa tilanteeseen evakuoinnin alkaessa syyskuussa 1944: jo yksin Kurkijoen kunnan alueella asui tuolloin 7250 henkeä.⁷⁸ On selvää, että 2597 työikäisen voimat eivät mitenkään voineet riittää koko Kurkijoen piirin maiden, rakennusten ja

Stalinin kauden juhlava akselikomposio virolaisen Koidula-kolhoosin keskuskylän Padisen toteutumattomassa suunnitelmassa. Sommitelman ytimessä on vanha baltiansaksalainen kartano puistoineen, katuja reunustavat talorivit pitkänomaisilla tonteilla, joilla kolhoosilaisten on tarkoitus hoitaa omaa ruokahuoltoaan. *Arman & al.* 1965

infrastruktuurin kelvolliseen hoitoon. Niinpä 1940-luvun lopulla yleistä työvoimapulaa pyrittiin jälleen helpottamaan kolhooseja yhdistämällä ja keväällä 1949 annetulla määräyksellä siirtää alueelle vuoden 1950 aikana 21700 perhettä.⁷⁹ Kurkijoen piirissä hanke näyttää viranomaisten yhteenvedojen mukaan sujuneen verrattain hyvin, sillä siellä oli toukokuun 1952 alkuun mennessä lähes saavutettu vuositavoite 810 työikäisen asuttamisesta. Asuntotilannekaan ei vaikuta olleen huono: kun tulokkaista oli maaliskuuhun 1952 mennessä asuintalo vain 16 perheellä, seuraavan vuoden alussa päivätys yhteenvedossa todettiin, että maaliskuusta alkaen piirissä oli ”valmisteltu” siirtolaisia varten 205 asuintaloa ja pystytetty 64 uudisrakennusta.⁸⁰

Tämä ei silti kerro koko totuutta. Talojen autioituminen ja siirtäminen keskuskyliin takelteli, kun siirtolaisten piti yhtä aikaa likvidoida sivutiloja ja muodostaa uusia kolhooseja. Monesti kolhoosien ja sovhoosien tilanne oli niin heikko, etteivät ne kyenneet suoriutumaan edes veroistaan ja muista maksuistaan,

joita ryhdyttiin sitten perimään oikeustoimilla. Kurkijoen piirissä sanktioiden kohteiksi joutuivat vuonna 1951 kaikki kolhoosit.⁸¹ Voikin todeta, että koko asuttamis- ja käyttöönottohankkeessa oli monta kompastuskiveä, joihin ei Stalinin kauden hierarkkisessa, yksilöä passivoivassa ja pelon sävyttämässä toimintakulttuurissa pystytty järjestelmän rakenteellisista syistä puuttumaan. Näistä vähäisin ei ollut se, että suunnattomasti energiaa hukattiin talojen työlääseen siirtelyyn. Voimavarojen haaskaus järjettömiin ja ihmiselämistä piittaamattomiin hankkeisiin oli Stalinin kaudelle tunnusomaista. Yhteenvetona voi väittää, että suomalaisalueen käyttöönotto ja sovietisoiminen seurasi kompromissittomasti samoja päälinoja kuin vuosina 1940–1941.

Kehityskulkua luovutetussa Karjalassa voi tarkastella myös suhteessa sovietisoituun Viroon. Maan lyhyt itsenäisyyden aika oli katkennut kesällä 1940 neuvostomiehitykseen, sitä seuranneeseen saksalaismiehitykseen ja viimein kesällä 1944 neuvostomiehittäjien paluuseen. Neuvostoliitossa virolainen maaseutu tuotti lihaa ja maitotuotteita pääasiassa Leningradin hallintoalueelle.⁸² 1940-luvun lopulla toteutetun pakkokollektivisoinnin jälkeen maaseudulle ryhdyttiin laatimaan uudistamissuunnitelmia, joihin kuului kylien järjestely funktionaalisen vyöhykejaon mukaisesti, mutta tavallisesti Viron kolhoosit olivat 1950-luvulla liian köyhiä uudistushankkeiden toteuttamiseen. Niinpä keskuskolhoosit ja -sovhoosit kehittyivät yleensä olemassa olevien kylien ja niiden infrastruktuurin pohjalta.⁸³ Neuvosto-Karjalan osalta *Istorija Kareliassa* todetaan lakonisesti, että ajanmukainen suunnittelu ei vielä 1950-luvulla ulottunut sen maaseudulle, vaan ylätasolla tehtiin harkitsemattomia ratkaisuja.⁸⁴

Sota-aika ja muutto ”Suomeen” ovat olleet siirtolaisille sukupolvi-kokemus, joka Marina Hakkaraisen mukaan yhdistää seudun asukkaiden menneisyyksiä, paikallisyhteisöjen varhaisvaiheita ja valtion historiaa yhdeksi ajalliseksi ja paikalliseksi kokonaisuudeksi.⁸⁵ Toisaalta selviäminen sotien ja niiden jälkeisen ajan oloissa vieraalla maalla ja vieraisissa taloissa viisivuotissuunnitelmien asettamissa paineissa tuskin jätti siirtolaisille paljonkaan tilaisuuksia tunteittensa ja kokemustensa reflektointiin. Vaikka varsinaisia aikalaismuistelmia ei ole saatavilla, eri lähdeaineistojen sirpaleista välittyy silti eräänlaista kokemusten, tunteiden ja mentaliteettien historiaa. Niiden kautta avautuu näköaloja siihen, miten siirtolaiset sopeutuivat uuteen asuinseutuunsa ja taloihinsa ja miten katkos alueen sotaa edeltäneen ajan historiaan ja kulttuuriin vaikutti heidän sopeutumiseensa.

Tämän vuosituhannen alun haastattelututkimukset osoittavat, ettei Kurkijoen, Räisälän ja Lahdenpohjan seuduista ollut edes puolessa vuosisadassa tullut kotiseutua, *rodina*, sinne muualta muuttaneille.⁸⁶ Aineellisella tasolla onkin helppo ymmärtää, että uudet, kaikin tavoin oudot olosuhteet ja vieras rakennuskulttuuri aiheuttivat siirtolaisille paitsi monenlaisia käytännön haasteita myös psykososiaalisia seurauksia, joilla on merkitystä ympäristön ja rakennusten kannalta.

Kuten edellä on käynyt ilmi, Stalinin kauden Neuvostoliitossa muuttaminen tyystin vierasiin oloihin ei ollut mitenkään ainutlaatuista, vaan ihmisiä siirtyi sekä vapaaehtoisesti että pakotettuna paikasta toiseen jopa tuhansia kilometrejä. Väestön värväämiset ja siirrot kaukaisilta, eri kulttuureja ja kansallisuuksia edustavilta alueilta katkaisivat ihmisten juuret ja yhteisöjen sisäiset siteet, mikä tavoitteellisesti nopeutti perinteisen kulttuurin hajoamisprosessia, ihmisen persoonallisuuden menetystä ja uuden neuvostoihmisen syntyä, kuten Neuvosto-Sortavalassa varttunut historiantutkija Aleksandr Izotov tulkitsi 2000-luvun alussa.⁸⁷ Yhdistyneenä vainojen aiheuttamaan

pelkoon ja monenlaiseen salailun tarpeeseen ne hajottivat kyläyhteisöjä, perheitä ja sukuja sekä hälvensivät identiteettejä ja perinteitä, eikä Stalinin kauden ilmapiirissä ollut hyvä kysellä vaan totella. Neuvostoaarkea varjosti alati pelko joutumisesta – usein aiheettomasti – ilmiannetuksi ”neuvostovastaisuudesta”, millä oli usein kohtalokkaat seuraukset.⁸⁸ Näin tuli syntyä yleisliittolainen, paikkaan sitoutumaton ihmistyyppi, neuvostoihminen, jolle kotimaa, *rodina*, oli Neuvostoliitto, ei mikään sen tietty alue. Yksilön kannalta seurauksena oli myös se, että moni nykyvenäläinen tuntee sukunsa vaiheet vain isovanhempiinsa tai toiseen maailmansotaan asti.

On yleisesti tunnettua, että uuteen maahan muuttaneiden ensimmäinen sukupolvi harvoin täysin kotiutuu. Sopeutuminen uuteen asuinseutuun on pitkäkallinen prosessi, ja on tunnettua, että usein vasta toinen tai kolmas sukupolvi pystyy samastumaan ja juurtumaan siihen sekä löytämään siitä identiteettinsä kannalta merkityksellisiä paikkoja. Paikkaan juurtumisen edellytyksiä poh-tiessaan yhdysvaltalainen historioitsija ja maantieteilijä David Lowenthal on esittänyt ajatuksen, että siirtolaiset elävät muistojen puuttuessa ”vain laihaa, monokromaattista nykyhetkeä”, vailla tunnetta jatkuvuudesta, joka syntyy kytköksestä menneisyyden tapahtumiin ja aiempiin sukupolviin, kun taas alueen pitkäaikaisille asukkaille jokainen pelto ja polku muistuttaa jostakin tapahtumasta.⁸⁹ Muualta muuttaneilta puuttuvat uudella asuinseudullaan paitsi muistot myös yhteys uuden kotimaan mystiseen ja myyttiseen ulottuvuuteen, sen symbolisiin tasoihin.

Ympäristöpsykologian kielellä saman voisi ilmaista niin, että myönteisen paikkakokemuksen syntymiseksi ihmiselle ovat merkityksellisiä tunne ajallisesta jatkuvuudesta sekä käsitys omasta paikasta ajan virrassa. Parhaimmillaan nämä tekijät saavat hänet arvioimaan paikkaa positiivisemmin, huolehtimaan siitä paremmin ja juurtumaan paikkaan helpommin. Samaan suuntaan vaikuttaa tunne paikan hallittavuudesta ja valinnaisuudesta.⁹⁰ Entisen suomalaisalueen siirtolaisten mahdollisuudet vaikuttaa valinnoillaan elämäänsä olivat kuitenkin paitsi rajallisia myös alisteisia maan johdon suuremmille tavoitteille. Myönteisen paikkakokemuksen muodostumiseen vaikuttavat ehdot eivät var-sinkaan ensimmäisen siirtolaispolven osalta aina täyttyneet.

Vaikka vertaus on ehkä ontuva, siirtolaisten kokemuksissa luovutetussa Karjalassa voi nähdä joitain yhtäläisyyksiä sodanjälkeisen Suomen siirtokarjalaisten kokemusten kanssa. Ainakin osalle neuvostosiirtolaisista muutto tarkoitti kodin ja koko arkielämän tutun näyttämön menettämistä ja siitä koettua surua sekä eräänlaista voimattomuuden kokemusta ulkopuolisten voimien päättäessä heidän kohtalostaan.⁹¹ Kuten 2000-luvun alun haastatteluissa kävi ilmi, valtaosa Kurkijoen, Räisälän ja Lahdenpohjan seudulle asettuneista siirtolaisista muutti ”Suomeen” vapaaehtoisesti, mutta monet pitivät itseään pakkomuuttajina. Näin oli esimerkiksi silloin, kun kotikylä oli jäämässä patoaltaan alle tai kun paettiin kotiseudun nälänhätää taikka sodan tuhoja. Tällainen muuttaminen

poikkeaa vapaaehtoisesta, selektiivisestä muuttamisesta, ennen kaikkea niiden odotusten suhteen, joita muuttajalla on uuteen ympäristöön tullessaan.⁹²

Oudossa ympäristössä koettujen käytännön vaikeuksien lisäksi siirtolaisten kotiutumista häiritsi tilapäisyyden tunne, jonka aiheuttivat toistuvat, usein olosuhteiden pakosta tehdyt muutot ja epävarmat tulevaisuudennäkymät. Eräs haastateltu kuvailee *Granitsa i ljudi* -aineistoteoksessa, että venäläisillä siirtolaisilla oli olo kuin rautatieasemalla, koska ”tämä ei ollut heidän pysyvää maataan”.⁹³ Lidija Bokunova on keskusteluissamme arvellut, että Kurkijoelle häntä myöhemmin tulleet uumoilivat asuvansa siellä vain väliaikaisesti ja asennoituivat siksi ympäristöön kuin olisivat olleet läpikulkumatkalla. Vastaavasti he olivat pettyneitä, kun heille valkeni, että he joutuisivat jäämään.⁹⁴ Bokunovaa ovat mietityttäneet myös omistajuuteen liittyvät kysymykset:

*Emme saaneet mitään apua valtiolta, ja asutettiin tänne; se mikä oli jäänyt tyhjäksi, täytettiin. Oli käsky, että tämä kylä siirretään tähän, se oli Stalinin aikaa. Ei ollut avustuksia; ihmiset lähtevät, perustetaan kolhoosi, annetaan maata mutta ei omistusta, ne ovat valtion. Valtio antoi talon, mutta ei omaksi.*⁹⁵

Paikalleen asettuneille siirtolaisille ei välttämättä käynyt selväksi sekään, olivatko heille osoitetut talot oikeastaan heidän vai eivät, eikä taloksi asettuinen taannut sitä, ettei edessä taas kohta olisi muutto. Ajatus nousee esiin aineistoteoksen *Granitsa i ljudi* haastatteluista, joissa jotkut siirtolaiset harmittelevat sitä, miten heidän juuri totuttuaan elämään haja-asutuksessa tuli ylhäältä käsky, että suomalaisten taitavasti rakentama ja jo tutuksi tullut talo olikin siirrettävä isompaan kolhoosikylään.⁹⁶

Omistajuuden tunteen tai sen puuttumisen merkitystä siirtolaisten asennoitumisessa ympäristöönsä ei pidäkään vähätellä. Berjozovon 1940- ja 1950-luvun muutosta tarkastellessaan Tatjana Isatšenko on tullut siihen päätelmään, että pienten kolhoosien likvidoiminen ja suuriin yksikköihin siirtyminen hävitti asukkailta omistamisen, isännyyden ja vastuun tunteen. Se heikensi myös siirtolaisten mahdollisuutta sitoutua ja juurtua uuteen ympäristöön sekä vähensi heidän motivaatiotaan ja konkreettisia mahdollisuuksiaan pitää huolta taloista ja ympäristöstä. Maatilojen toistuvat uudelleenjärjestelyt verottivat kolhoosilaisten voimavaroja ja ylläpitivät epävarmuuden ja väliaikaisuuden tunnetta, mikä johti ”talouden asteittaiseen luhistumiseen”.⁹⁷ Isatšenko nostaa näin näkyville ajatuksen omistajuuden ja huolenpidon keskinäisestä riippuvuudesta, joka kommunismissa lähtökohtaisesti kiistettiin.

Myöskään Stalinin kaudella arvossaan ollut *kul'turnost'* ei käytännössä ulottunut ympäristön vaalimiseen. Sen sijaan esiintyi jopa suoranaista yhteiskunnan hiljaa hyväksymää vandalismia. Sodanjälkeisessä Sortavalassa varttunut suomalaistaustainen toimittaja Raija-Liisa Mäkelä esittää Valamoon 1950-luvulla tehtyä kouluretkä muistelllessaan kysymyksen, mistä mahtoi

kertoa se, että koululaiset repivät pääkirkossa seinistä irti kaiken, mikä vain lähti irti, eivätkä opettajat puuttuneet siihen. Mäkelä aprikoi, eikö menettelyä pidetty kulttuuriarvojen hävittämisenä vai kuvastiko se vain yleistä välinpitämättömyyttä ympäristöä kohtaan.⁹⁸ Boris Tikka taas on muistellut Koivistosta, että koululaisia ja erilaisten laitosten työntekijöitä komennettiin toistuvasti purkamaan suomalaistaloja, jotka olivat yleensä ”erillisiä kaksikerroksisia kunnossa olevia taloja”. Tavallisesti ne purettiin polttopuuksi. Jäljelle jäi ”korkeat graniittiperustukset isoine kellareineen, värikkäitä laatoitettuja takkoja ja pitkät savupiiput”. Tikka kummastelee tätä hävittämistä, joka ”oli niin kuin luonnollista”.⁹⁹ Shikalov kertoo, että Sortavalan ja Kurkijoen hallintopiireissä raportoitiin vuonna 1948 tuhotuksi paljon rakennuksia, ja toteaa, että Neuvosto-Karjalan entisillä suomalaisalueilla sekä piirien johto että asukkaat suhtautuivat maaseudun tyhjiilleen jääneisiin rakennuksiin piittaamattomasti. Kylmilleen jätetyt talot rapistuivat nopeasti, ja valvonnan puutteessa niistä ryövättiin ikkunoita, ovia ja uuneja. Niitä myös poltettiin ja halkotoimitusten takellessa hakattiin polttopuuksi.¹⁰⁰

Tikan muistelmien perusteella on merkkejä siitäkin, ettei oma-aloitteisuutta ja ponnistelua oman talon ja kaluston kunnossapitämiseksi välttämättä pidetty kommunistisen eetoksen mukaisena. Päinvastoin, hyvinvoiva talo saattoi herättää kateutta ja pahansuopuutta.¹⁰¹ Shikalov taas huomauttaa Viipurista kirjoittaessaan, että kapitalistisen kulttuurin aineellinen jäämistö oli monenkirjavista olosuhteista tulleille hämmentävä ja ihmeellinen kokemus, joka yhdistyessään tunteeseen kaiken tilapäisyydestä sekä epävarmuudesta tulevaa kohtaan johti siihen, että ympäristöstä ei välitetty huolehtia, vaan siitä pyrittiin ottamaan kaikki irti. Viipurin sotaa edeltäneen ajan kulttuurikohteisiin kohdistuneet tihutyöt Shikalov näkee seurauksena suomalaisen kulttuurin tuntemuksen puutteesta ja siitä johtuvasta kyvyttömyydestä nähdä kohteiden arvoa.¹⁰² Näin tulkittuna siirtolaisten välinpitämättömyys ympäristöään kohtaan juontuisi ainakin osin heidän vaikeasta tilanteestaan ja väliaikaisuuden tunteestaan.

Vuosituhanen alun haastatteluissa tutkijat havaitsijat kuitenkin erikoisen seikan: osa Kurkijoen, Räisälän ja Lahdenpohjan varhaisista siirtolaisista näytti identifioituneen suomalaisiin ja pyrkineen ylläpitämään alueella siellä suomalaisaikana vallinnutta ”standardia”. Marina Hakkarainen kirjoittaa, että informanttien muistoissa parhaat ajat olivat heti uudelle alueelle muuttamisen jälkeen, mutta pian tämä aiemmilta asukkailta peritty ideaalinen järjestys törmäsi väistämättömään epäjärjestykseen, joka vähitellen tunkeutui kaikkialle sosiaaliseen ja aineelliseen tilaan.¹⁰³ Tällaiseksi suomalaisiin identifioituneisiin siirtolaisiin voi lukea myös Lidija Bokunovan. Hänestä Kurkijoen ensimmäiset neuvostoasukkaat, kuten hän itse, suhtautuivat rakennuksiin ja ympäristöön vastuuntuntoisesti, toisin kuin ne, jotka saapuivat vasta Suuren isänmaallisen sodan jälkeen. Bokunova on selittänyt tätä minulle sillä, että ensimmäiset siirtolaiset tulivat samoista kylistä, tunsivat toisensa ja kokivat yhteishenkeä.¹⁰⁴

Voikin väittää kulttuurien kohtaamisen vaikuttaneen Kurkijoen seudulla siihen, miten osa siirtolaisista rekonstruoi identiteettiään. Samastuminen ”ideaalisen järjestyksen” luoneisiin suomalaisiin on ollut keino rakentaa uudelleen identiteettiä, jonka kotiseutunsa taakseen jättänyt siirtolainen joutui joka tapauksessa konstruoimaan osin uudelleen.¹⁰⁵

Miten siirtolaiset sitten selittivät maaseudun fyysisen ympäristön vähittäisen rapistumisen? 2000-luvun alun haastattelututkimuksissa havaittiin, että erityisesti muuttajien ensimmäinen sukupolvi on soimannut maaseudun fyysisen ympäristön vähittäisestä rapistumisesta myöhempiä siirtolaisia, kuten yksinhuoltajaaitejä, joilla ei riittänyt kykyjä eikä voimia ylläpitää ympäristössä suomalaista standardia, sekä lähes tarunomaista anonyymia hahmoa, ”hölmöläis-iivanaa”.¹⁰⁶ Ongelma on nähty yksilöissä, ”toisissa”, pikemmin kuin psykologisesti, taloudellisesti ja poliittisesti vaikeissa olosuhteissa kahden huomattavan erilaisen kulttuurin törmäyskentällä, jossa yksilön liikkumatila ja voimavarat vaikuttaa ympäristöönsä olivat vähäiset.

Merkittävä tekijä oli myös edellä esiin tuotu epäselvyys omistajuudesta. Itä-Euroopan entisten sosialististen maiden maaseudulla tehdyissä haastattelututkimuksissa se on noussut toistuvasti esiin oleellisena perusteena välinpitämättömään suhtautumiseen ympäristöön, joskin haastatellut ovat usein viitanneet ennen kaikkea sosialismin jälkeiseen aikaan.¹⁰⁷ Galina Sitar selitti minulle Kurkijoen taajaman asukkaiden suhdetta rakennuksiin ja niiden kunnossapitoon:

*Ensiksikin ihmiset tottuivat Neuvostoliitossa odottamaan, että kaikki annetaan ylhäältä eikä itse tarvitse tehdä mitään. Elämä vain jatkuu, eivätkä he halua mitään. Toiseksi kulttuurinen taso. Toiset ovat matalalla kulttuurisella tasolla, pinnallisempia, ja koristelevat mieluummin itseään. Toiset ovat henkisempiä ja satsaavat taloon ja ympäristöön. Sitten on psykologisia syitä, kuten laiskuus. Ei ole totuttu ponnistelemaan.*¹⁰⁸

Sitarin ja Bokunovan pohdinnat voi tulkita siten, että heistä syy ympäristön rappioon oli ainakin osittain neuvostojärjestelmässä, joka passivoi ihmisen. Toisaalta he näkevät, että on olemassa ihmisiä, joita järjestelmä ei passivoinut, kuten he itse. Lidija Bokunova on myös viitannut ”alkuperäisten asukkaiden” ja ”hyvien aikojen” merkitykseen. Kysymykseeni siitä, miksi hän piti taloan kunnossa, hän vastasi:

*Alkuperäiset asukkaat pitäisivät paikat kunnossa. Minä kunnostan taloani siksi, etten halua jättää lapsilleni mitään mörskää.*¹⁰⁹

On kiistatonta, että juurettomuus, historiattomuus, olojen epävakaus ja huoli tulevasta vaikeuttivat kotiutumista ja heijastuivat tapaan suhtautua ai-

neelliseen ympäristöön. Kotiutumisen prosessin epäonnistuessa ympäristö jää emotionaalisesti vieraaksi, eikä siitä muodostu minän jatketta eikä samastumisen kohdetta. Se saatetaan kokea jopa vihamieliseksi, ”toisten” ympäristöksi, johon voidaan suhtautua välinpitämättömästi tai aggressiivisesti.

Monessa yhteydessä onkin viitattu siihen, että entisten suomalaisalueiden aineellista perintöä pidettiin neuvostokulttuurin kontekstissa vieraana, ”toisena” ja ”ulkopuolisena” ja arvotettiin sen mukaisesti. Tämän arvolatauksen voi katsoa tuottaneen sovietisoimisprosessissa sisäänrakennettua ambivalenssia suhteessa suomalaisaikaisiin rakennuksiin ja muihin aineellisen ympäristön tarjoamiin resursseihin. Vaikka virallisesti rakennuksia kiellettiin alueluovutusten jälkeen vahingoittamasta, rinnalla vaikutti toinen, vähemmän selkeästi artikuloitu viesti. Kapitalistisen tai ”fasistisen” yhteiskunnan tuotteina rakennukset olivat arvoiltaan ja merkitykseltään ambivalentteja, ja niihin saatettiin liittää kielteistä arvolatausta.¹¹⁰ Kapitalistisen ajan kulttuuripääoma kiellettiin Neuvostoliitossa samaan aikaan kuin sen fyysisiä tuotoksia, kuten rakennuksia, hyödynnettiin.

ба-зар

бак	боты	бул-ка	бо-ло-то
бык	бобы	бел-ка	за-бо-та
бок	рыба	блу-за	ра-бо-та
бук	шуба	хле-бы	ра-бо-ти-ни-ки
бинт	бусы	би-дон	кол-хоз-ни-ки

Базар. На базар кол-хоз-ни-ки во-зи-ли сало, масло, мо-ло-ко, рыбу, бобы, лук, репу, ба-ра-ни-ну.

На ба-за-ре по-за-ти.

Кол-хоз-ни-ки по-ку-па-ли шубы, боты, плат-ки, блу-зы, булки, бидоны. Наши кол-хозы дали Родине сотни тонн хлеба сверх плана.

Ба-за-р. На ба-за-ре по-за-ти.

Кол-хоз-ни-ки по-ку-па-ли шубы, боты, плат-ки, блу-зы, булки, бидоны.

й

са-ра-и	са-рай
---------	--------

па-и	— пай	сарай	— сарай	май-ка
ро-и	— рой	куй	— куйте	сай-ка
мо-и	— мой	шей	— шейте	лей-ка
сво-и	— свой	сей	— сейте	рей-ка
тво-и	— твой	пой	— пойте	бай-ка
удо-и	— удой	лей	— лейте	крой-ка

За новый урожай.

Мы не хотим войны. Мы за мир, мы за мирный труд. Нам нужен новый высокий урожай. Работаем мы и зимой, и весной, и летом. Зимой у нас ремонт машин, сортировка зерна. Весной — пахота и удобрение по-лей. Летом полка и подкормка. Потом мы у-би-ра-ем но-вый у-ро-жай.

Й. Й. Й. Мы не хотим войны.

Й. Й. Й. Мы за мир, мы за мирный труд.

со-вет

со-ве-ты	за-ве-ты	шли	жало	жиры
со-вет	за-вет	пошли	жигто	живы

По пути Ленина — Сталина.

Советы — наша сила.

Мы за советы. Мы пошли по пути Ленина — Сталина.

Ленин умер, но заветы Ленина живы.

Сталин — наша сила.

Советы — наша сила.

Мы пошли по пути Ленина.

Ленин умер, но заветы Ленина живы.

Дд

дом	Дина	у-дар	у-стал
дым	Дина	у-дар-но	до-стал
дума	Дина	у-дар-ник	стан-ки
душ	Лида	по-да-рок	стан-ки

теп-ло	ут-ро
свет-ло	тро-е
квяд	стро-им
до-квяд	по-стро-им

У нас новые дома. Мы стро-им по плану. В домах тепло, светло. Тут и вода, и электричество, и радио. По радио мы слушаем доклады, песни.

Дома, заводы, стнки мы строим ударно.

Д. Д. Д. У нас новые дома.

Д. Д. Д. Мы строим по плану.

Оо

Но! Но!

но	он	Рома
на	о-на	Рона
ну	Ан-на	рана

ра-на	ра-ма	но-ша
рана	рама	на-ша
ра-но	Ма-ра	Ма-ша

Шура ум-на. Наша Шура.
Наш На-ум. Наш Рома.

Но! Но!

на, на, наша, Рома, Шура.

© Востокревский, Ленинград 17

Aikuisissa oli vielä 1950-luvulla lukutaidottomuutta, jonka kitkemiseksi heillekin tarvittiin kuvitettuja aapiskirjoja. Kuvitus havainnollistaa ihanteellista neuvostotodellisuutta, jota edustavat muun muassa klubi, tehdas, kyläneuvoston talo, harmoninen perhe-elämä ja perinteinen rakentaminen. *Voskresenskij & Pavlovskaja 1952*

Mukaillen vapaasti David Lowenthalin ajatusta voisi sanoa, että murheellisimpia seurauksia väestön ja sen aineettoman kulttuurin siirtämisestä on rakennusten historiallisen kontekstin katoaminen.¹¹¹ Aineistojulkaisun *Granitsa i ljudi* perusteella Kurkijoen, Mel’nikovon ja Lahdenpohjan seudun asukkailla oli vielä 2000-luvun alussa varsin hatara käsitys sen historiasta. Väitettiin, että siellä oli ennen suomalaisia asunut ruotsalaisia tai että maa oli kuulunut venäläisille, mutta Lenin oli antanut sen suomalaisille ja muodostanut siitä valtion. Esitettiin, että jatkosodan päätyttyä suomalaiset ”muuttivat pois kyneleet silmissä”, kun taas joidenkin siirtolaisten oli vaikea hahmottaa, että näitä seutuja oli vuosisatojen ajan asuttanut kansallisuudeltaan pääosin suomalainen väestö. Eräs haastateltu muisteli, että he kyllä tiesivät tulleensa ”Suomeen” ja että suomalaiset oli ajettu pois nopeasti. Toinen totesi, että maat ja talot eivät olleet heidän, vaan ne oli saatu suomalaisilta.¹¹²

Miten näin suuri tietämättömyys alueen historiasta oli mahdollista? Vai oliko alue sittenkään siirtolaisille puhdas historiastaan tyhjennetty maisema? Marina Hakkarainen on huomauttanut entisten suomalaisalueiden asukkaiden historiakäsityksistä, että nämä olivat kyllä ymmärtäneet julkisen historiankirjoituksen valtion historiana, joka ei välttämättä ollut yhteneväinen heidän henkilökohtaisen historiakokemuksensa kanssa.¹¹³ Jälkikäteen näitä seikkoja on vaikea luotettavasti selvittää, mutta ei tarvinne epäillä, etteivätkö Kurkijoellakin siirtolaisten mieliä askarruttaneet lukuisat kysymykset, joita tuskin kannatti pohdiskella ääneen. Ajan propagandassa ja agitaatioplakaateissa rakennettiin mielikuvaa kommunistisesta ihannetodellisuudesta, jossa etusijalla olivat työläiset, ja vakuuteltiin kansalaisia sosialistisen järjestelmän ylivoimaisuudesta. Näin rakentui sisäinen itseymmärrys, jossa Neuvostoliitto yhteiskuntien kehityksen huipentumana turvasi parhaiten ihmisoikeudet, elintason, tasa-arvon ja rauhan, toisin kuin länsimaat. Mutta mistä pohjimmiltaan johtui se, että suomalaiset olivat jättäneet tällaisen silminnähden hyvinvoivan ja hyvin hoidetun alueen?

Miksi suomalaisten talot olivat niin hyvin tehtyjä ja varusteltuja siirtolaisten kotiseutuihin verrattuna? Missä Kurkijoella olivat ne porvarillisen yhteiskunnan epäkohdat, joita kuvattiin neuvostopropagandassa? Missä olivat riistettyjen työläisten ja talonpoikien kurjat majat, ja missä olivat työläiset ja talonpojat nyt, kun alue oli ”vapautettu valkoisista fasisteista”? Oliko siirtolaisilla oikeus asettua näihin taloihin ja ottaa ne tavaroineen käyttöönsä? Palaisivatko suomalaiset jonain päivänä, ja miten he silloin suhtautuisivat talojensa valtaajiin?

On monesti viitattu siihen, että ihmiset elivät vain nykyhetkessä, sillä kaikki olivat siirtolaisia vailla mitään kytköksiä uuteen kotiseutuunsa, jonka menneisyydenkin oli heille tuntematon. Vaikka tällainen oli Stalinin kaudella tavallista koko Neuvostoliiton mittakaavassa, menneisyys on silti ihmiselle olennaisen tärkeä ulottuvuus. Ihminen määrittelee itsensä yksilönä ja osana ryhmää tietyssä ajassa ja paikassa, kuten Hakkarainenkin pohtii,¹¹⁴ ja on inhimillistä kaivata selityksiä olemassa olevalle ympäristölle. Lidija Bokunova kertoi haastattelussa kesäkuussa 2015, että he yrittivät kyllä löytää tietoa. Bokunova oli selaillut suomalaisilta jääneitä lehtiä ja lukuisia kauniita postikortteja. Suomen kieltä taitamattomana hän oli katsellut lehdissä julkaisuja kuvia ja pilapiirroksia.

Meillä ei ollut näin paljon tällaista Volodgan alueella. Tämä oli aivan uusi maailma. Nämä kauniit postikortit sitten. Ne heitettiin pois vuonna 1945.¹¹⁵

Oli luultavasti viisautta heittää kortit pois, samoin pilapiirroksiset, varsinkin kun yksi niistä esitti Bokunovan mukaan itse Stalinia. Jo sellaisen kuvan katseleminen olisi saattanut johtaa vankileirille.¹¹⁶ *Granitsa i ljudi* -aineistoteoksessa Bokunova vastaa myös kysymykseen, keskustelivatko Kurkijoen uudet asukkaat alkuaikoina siitä, miksi suomalaisten elämä oli niin hyvää ja miksi suomalaisilla kaikki oli niin kaunista.

On hyvä, jos on kantaväestöä. Mutta kun väestö vaihtuu -- katsotaan kaikkea kuin vierasta. Ei katsota kuin omaa. Ja siksi suhtaudutaan siihen niin kuin suhtaudutaan. -- Väliaikaisesti asutaan, hylätään, lähdetään. Väliaikaisesti. Eikä ole sellaista huolta. Mutta suomalaiset asuivat [pysyvästi]. Oli oma pysyvä maa, oma talo.¹¹⁷

Julkisuudessa tällaista itsenäistä ajattelua tuskin esiintyi Neuvostoliiton aikana. Saksalainen rakennusperinnön tutkija Susanne Jaeger on muistuttanut, että poliittisen vallan vaihtuessa uusi hallinto määrittää kollektiivisen muistin ja tietoisuuden sisältöä ja että tämä pätee erityisesti totalitaarisissa järjestelmissä. Kollektiivista tietoisuutta säädellään käsittelemällä kulttuurihistoriallista perintöä mielivaltaisesti, ohjaamalla ihmisten ”virallista” tietoisuutta ja hävittämällä muistoja.¹¹⁸

Tässä mielessä on vain loogista, että propaganda ja sensuuri kuuluivat eli-

mellisesti sovietisoimisen prosessiin. Viktor Stepakovin mukaan sensuuri- ja propagandatyössä oli ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina tärkeä rooli rajavartijoilla, jotka saivat ”valistaa” siirtolaisia Suomen luovuttaman alueen aikaisemmista asukkaista. Suomen luovuttamista alueista ilmestyi jo talvisodan päätyttyä kaksiosainen historiateos, ja vuonna 1942 oli ollut tarkoitus julkaista peräti seitsenniteinen suurteos *Neuvostoliiton ja Suomen sota 1939–1940*. Pyrkimyksenä oli ollut lujittaa median keinoin kansan uskoa siihen, että sota oli välttämättömyys aluekysymyksen ratkaisemiseksi.¹¹⁹ Myös kansalaisten yleinen tiedonlähde, tietosanakirja *Bol’shaja sovjetskaja entsiklopedija* esitti puolueen hyväksymän käsityksen historiallisista tapahtumista. Opetuslaitosten, puoluekoneiston ja tiedotusvälineiden avulla kansalaisten mieliin juurtui kommunistisen puolueen historiantulkinta, jonka voidaan nähdä luoneen perustan neuvostokansalaisten kansalliselle itseymmärrykselle. Aleksandr Izotov onkin todennut suomalaisen historian pimittämisestä Neuvostoliitossa yksikantaan, että tämänkaltainen ”lähimenneisyyden unohtaminen johtuu tietenkin ideologiasta ja politiikasta”.¹²⁰

Peter Burke on puhunut *sosiaalisesta amnesiasta* eli muistinmenetyksestä, johon liittyy perimmäinen kysymys siitä, mikä taho haluaa keiden unohtavan mitä ja miksi. Mitä menneisyydestä pyritään jättämään kertomatta, unohtamaan tai sensuroimaan, esimerkiksi sosiaalisen yhteenkuuluvuuden vahvistamiseksi?

Neuvostoliiton tarkoituseriä palveleva historiankirjoitus lienee ollut erityisen tärkeää entisellä suomalaisalueilla, jotta siirtolaisille voitiin tarjota vakuuttava ja ideologisesti vedenpitävä selitys niiden lähimenneisyydestä ja samalla välttää hankalia kysymyksiä. Alueen menneisyys on täytynyt esittää neuvostoyleisölle tarkoitushakuisesti suodatettuna. Tämän voisi ajatella vielä korostuneen Kurkijoella, joka sijaitsi kapealla ja perifeerisellä maakaistaleella Laatokan ja kapitalistisen valtion välissä. Aineistoteoksessa *Granitsa i ljudi* on viitattu siihen, että rajaseutujen väestöltä odotettiin ideologisista syistä jatkuvaa varuillaanoloa ja ylhäältä käsin määritetyn paikallishistoriakäsityksen omaksumista.¹²¹

Neuvostoyleisölle suunnatussa historiankirjoituksessa viljeltiinkin jo Suuren isänmaallisen sodan ajan propagandassa omaksuttua sanastoa, kuten Rainer Knapas on tuonut esiin. ”Hitleriläisillä”, *gitlerovtsy*, viitattiin Suomen poliittisiin johtajiin, ja ”valkosuomalaisilla”, *belofinny*, maataan puolustaviin suomalaisiin. Lisäksi suomalaiset olivat muiden Saksan liittolaisten ohella ”fasistisia anastajia”, *fašistskije zahvatšiki*, ja niin talvisota kuin jatkosota selitettiin neuvostoyleisölle paikallisiksi välikohtauksiksi suuressa taistelussa ”fasisteja” vastaan.¹²² Neuvostoliittolaisen historiantulkinnan mukaan puna-armeija palautti alueelle historiallisen oikeudenmukaisuuden, kun taas suomalaisen väestön evakuointi esiteltiin suomalaisten tai ”valkosuomalaisten” suorittamana pakkosiirtona.¹²³

Historiallinen oikeutus suomalaiseen maahan perusteltiin esittämällä Viipu-

rin Karjala ikimuistoisena venäläisenä maaseutuna ja ohittamalla se tosiasia, että suuri osa Kannasta oli ollut osa Venäjää vain vuodet 1721–1917. Neuvostoliittolaisessa historiankirjoituksessa Viipurista tuli ”nuori neuvostokaupunki” ja ”vanha venäläinen kaupunki”, mikä ei silti hälventänyt Viipuriin asettuneiden siirtolaisten kokemuksta ympäristöstä ”oudon näköisenä ja vihollisperäisenä”, saati pelkoa suomalaisten paluusta. Shikalovista ei ollutkaan ihme, että kaupungissa esiintyi vandalismia ”valkosuomalaisten” ympäristöä kohtaan.¹²⁴ Mäkelä puolestaan muistelee Sortavalasta, että siellä esiintyi heti sodan päätyttyä ja myöhemminkin suomalaisvihaa, ”olihan neuvostopropaganda vuosikausia vaahdonnut valkosuomalaisista maahanhyökkääjistä”.¹²⁵

Tällainen retoriikka ei ole mitenkään epätavallista valtioiden välisestä rajaseudusta puhuttaessa. Esimerkiksi maisemantutkija Maunu Häyrynen on rajamaaisemia tarkastellessaan viitannut niiden valtiokontekstista riippuvaisiin symbolisiin ulottuvuuksiin, joita voivat olla keksitty menneisyys ja kulttuuriperintö, ei-toivottujen ja epäsovivien symbolien ja elementtien eliminoiminen sekä kilpailevat ikonografiset tulkinnat. Rajaseudulla on myös tyypillistä korostaa sodan ja sotasankaruuden isänmaallisia merkityksiä ja oman suvereenisuuden tähdentämiseksi painottaa kansallisessa narratiivissa rajaa ja sen takana uhkaavaa vihollista.¹²⁶

Toisena suomalaisen menneisyyden häivyttämisen keinona oli paikkaan liittyvän suomalaisen historiatiedon hälventäminen entisten suomalaisalueiden kuvauksissa ja jopa neuvostoaikaisissa tutkimuksissa. Alueiden historia esitettiin muodossa, jossa viitattiin paikkojen ”ikimuistoiseen” venäläiseen tai karjalaiseen alkuperään ja ”ruotsalaisten valloittajien” ja ”suomalaisten valko-lahtareiden” kataliin interventioihin.¹²⁷ Pietarilainen kulttuurimaantieteilijä Gregory Isachenko on todennut, että julkisuudessa vaiettiin alueiden suomalaisesta menneisyydestä erityisesti Suomen itsenäistymisen, itsenäisyyden ja talvisodan ajalta. Esimerkkinä hän mainitsee, ettei kirjojen ja esitteiden teksteissä välttämättä mainittu lainkaan, minkä maan kanssa Neuvostoliitto kävi vuosina 1939–1940 ja 1941–1944 sotaa Kannaksella.¹²⁸

Leningradin alueeseen liitetyillä alueilla myös paikannimet vaihdettiin ajanjaksolla vuodesta 1948 aina 1950-luvun puoleenväliin melkein läpikotaisin. Isachenko on selittänyt tätä haluna häivyttää paikkojen suomalainen alkuperä, kun taas kotiseuduntutkija Jevgenij Balašov on nimittänyt paikannimistön muuttamista provokatiivisemmin *paikannimisterilisaatioksi*, jota neuvostojohto käytti yhtenä keinona hävittää muisto alueen vuosisataisesta suomalaisasutuksesta.¹²⁹ Vanhat, jo siirtolaistenkin keskuudessa vakiintuneet suomalaiset paikannimet korvattiin neuvostokulttuuriin sopivammilla, yleisliittolaisessa käytössä olleilla nimillä, jotka viittasivat Leniniin, vallankumoukseen, kommunismin aatteeseen ja yksinkertaisimmillaan luontoon, kun taas esimerkiksi suomalaisiin kirjailijoihin, taiteilijoihin, säveltäjiin tai muihin merkkihenkilöihin liittyviä paikkoja ei mainittu.¹³⁰ Näin nimistönkin avulla pyyhittiin suomalaista historiaa ja luotiin

alueelle ikään kuin venäläistä historiaa. Sitä vastoin Neuvosto-Karjalaan liitettyllä alueella, jonka toisena virallisena kielenä oli nyt suomi, vanhat paikannimet pääosin säilytettiin. Kaduille osoitettiin kuitenkin yleisneuvostoliittolaisia standardinimiä. Lopotista tuli Kurkijoki,¹³¹ mutta kadut saivat sellaisia nimiä kuin Ulitsa Lenina, Ulitsa Sovjetskaja, Ulitsa Proletarskaja, Ulitsa Sovhoznaja ja Ulitsa Lesnaja eli Lenininkatu, Neuvostokatu, Proletariaatinkatu, Sovhoosikatu ja Metsäkatu.

Maantieteellisten nimien manipulointi yhdistyneenä luotettavien paikallishistoriaa valottavien lähteiden ja muistitiedon puuttumiseen sekä historian vääristelyyn aiheuttivat Isachenkon mukaan sen, että alueen siirtolaisten oli helppo omaksua ideologiset kliseet, kuten ajatus ”maisemasta ilman aikaisempaa väestöä ja kulttuuria”. Kun ympäristöltä riistettiin sen historiallinen ulottuvuus, se latistui ajallisesti ikään kuin preesensiin: siihen, mitä se saattoi konkreettisesti tarjota. Tiedon puute johti joskus absurdeihinkin päätelmiin. Isachenko on kuvaillut, miten neuvostoturistit tekivät Kannaksen-matkailun suosion kasvaessa 1950-luvulta alkaen kiinnostavia löytöjä: ruohottuneita teitä, oudonkielisiä paikannimiä ja rakennelmien jäänteitä. Ne näyttäytyivät ymmärrettävien selitysten ja historiantuntemuksen puuttuessa eksoottisina ja arvoituksellisina raunioina, joita maan aiemmat, tuntemattomiksi jääneet asukkaat olivat jättäneet jälkeensä. Matkailijat saattoivat olettaa metsässä kohtaamiensa, isoista graniittilohkareista tehtyjen kivijalkojen olevan Mannerheim-linjan jäänteitä. Tehtiin myös havaintoja useista ”Mannerheimin datšoista” – pelottavan marsalkka Mannerheimin nimi tunnettiin. Suomalaisten tekemiksi uskottiin jopa sotien jälkeen pystytettyjä rakennuksia.¹³²

Uuden kotiseudun ajallista ja paikallista hahmottamista ovat näin haitanneet sekä siirtolaisten olematon suomalaisalueiden esituntemus että se, ettei niiden aiemmista vaiheista ollut saatavissa juuri mitään luotettavaa tietoa. Kaiken edellä esitetyn huomioon ottaen voi suhtautua hieman epäillen siihen 2000-luvun alun haastattelututkimuksen tulokseen, etteivät kohdealueelle vuosina 1940–1941 ja vuoden 1944 jälkeen värvätyt siirtolaiset olisi kokeneet yleistä mielipidettä säätelevää ideologista kontrollia.¹³³ Historian tietoisien häivyttämisen voi katsoa olleen nimenomaan sitä.

Entisille suomalaisalueille juurtumiseksi uusia asukkaita kannustettiin kuitenkin kartuttamaan kotiseuduntuntemustaan.¹³⁴ Siitä, mitä sillä tarkoitettiin, on ilmaissut käsityksensä kansallisuudeltaan suomalainen toimittaja Raija-Liisa Mäkelä muistellessaan kouluaikojaan 1950-luvun Sortavalassa:

*[N]iin paljon kun koulussa opetettiinkin historiaa muinaisajoista aina Neuvostoliiton historiaa myöten, kotiseudun tuntemus ei mahtunut opetusohjelmiin.*¹³⁵

Kotiseuduntuntemukseen eivät sisältyneet seudun suomalainen historia ja kulttuuri, vaan sillä tarkoitettiin seudun luonnon, kolhoosien ja muinaishis-

torian tuntemusta.¹³⁶ Tämän tiedon kartuttamiseksi kansalaisia kehoitettiin varsinkin 1950-luvulta alkaen vierailemaan kolhooseissa ja sovhooseissa, turkistarhoissa, kone- ja traktoriasemilla, uusissa vesivoimaloissa sekä tehtaissa ja näin tutustumaan neuvostotalouden saavutuksiin ja sosialistiseen maanviljelykseen – ei kirkkoihin tai muihin suomalaisen kulttuurin tuotoksiin.¹³⁷

Pelon ja epävarmuuden ilmapiiri tuotti kuitenkin omanlaisensa paikkaan ja suomalaisiin sitoutuneen tarinaston, jossa suomalaiset pysyivät poissaolostaan huolimatta henkisesti läsnä. He esiintyivät paikallisissa kertomuksissa vakituisina henkilöhahmoina, ja varsinkin alkuvaiheessa pelättiin, tulisivatko suomalaiset kostamaan taikka vaatimaan talojaan ja maitaan takaisin.¹³⁸ Kurkijoella näitä ajatuksia epäilemättä vahvisti se, että vaikka seutu kuului tiukasti vartioituun rajavyöhykkeeseen, jonne saapuvien piti erikseen ilmoittautua viranomaisille, 1960-luvulle saakka valtiollinen raja vuoti ja suomalaisia todellakin ilmestyi kuin tyhjästä entisille kotikonnuilleen.¹³⁹ Tämä sekä hämärä tietoisuus siitä, että maa oli kuulunut suomalaisille, sai jotkut siirtolaiset epäilemään, oliko heillä sittenkään alueeseen laillista oikeutta.¹⁴⁰ Tähän viittaa myös Ljudmila Rjabtsevan tokaisu vuonna 2015:

*Tietysti ihmiset ymmärsivät, että tämä oli Suomen maata. Heillä oli tunne, ettei tämä ole heidän maataan.*¹⁴¹

Kolmantena historian häivytyksen keinona voi nähdä Suomeen ja Suomen aikaan viittaavien symbolien, elementtien ja muistomerkkien poistamisen tai muokkaamisen. Kun uudisrakentaminen jäi tässä vaiheessa vähäiseksi ja julkisten rakennusten osalta suorastaan olemattomaksi, neuvostoyhteiskunnan julkisille rakennuksille varatut roolit säilytettiin suomalaisen ajan merkkirakennuksille, joita oli muokattava ideologisesti sopivampaan asuun. Kokonaisen rakennuksen eliminoimisen sijasta tietyille merkityssisällöltään sosialismin ideologiaan sopimattomille rakennuksille, kuten kirkkoille, annettiin uusi yhteisöä palveleva funktio, joka ikään kuin muutti rakennuksen tulkinnan, vaikei ehkä kyennytään poistamaan alkuperäisiä konnotaatioita.

Yhtä lailla tärkeää oli luoda maisemaan ideologista kartografiaa, joka osaltaan vakuuttaisi kansalaisia Neuvostoliiton oikeudesta Suomen luovuttamaan alueeseen ja auttoi heitä unohtamaan sen sotaa edeltävän ajan historian. Kuten Petri J. Raivo on osoittanut, maisemassa keskeisiä olivat Venäjän historiaan assosioituvat rakennusmuistomerkit sekä puna-armeijan voittojen ja taistelussa kaatuneiden muistomerkit muistuttamassa Suuresta isänmaallisesta sodasta, jossa kärsimysten karaisema neuvostokansa onnistui murskaamaan fasismin. Täälliset muistomerkit kytkivät alueen Venäjän historiaan ja kulttuurihistoriaan, sosialismin rakentamiseen ja puna-armeijan voittoihin.¹⁴²

Suomen luovuttamiin alueisiin verrattavissa oleva esimerkki keskusjohdon tarkoituksperiä ajavasta historian häivyttämisestä on Saksan Itä-Preussi, joka

pian Neuvostoliittoon liittämisen jälkeen tyhjennettiin saksalaisista ja asutettiin neuvostosiirtolaisilla. Pääkaupunki Königsberg uudelleennimettiin vuonna 1946 samana vuonna kuolleen bolševikkivallankumouksellisen ja korkea-arvoisen neuvostopoliitikon Mihail Kalininin mukaan Kaliningradiksi. Bert Hoppe on kiinnittänyt huomiota siihen, että Neuvostoliiton valtiollisen yhtenäisyyden ylläpitämiseksi oli erityisen tärkeää kontrolloida tulkintoja tämän uuden ”fasisteista vapautetun” ja alkuperältään kiistämättömän kapitalistisen hallintoalueen vaiheista. Saksalaisten karkottamisen vuoksi alueella ei ollut uuden historiankirjoituksen haastajia, ja aikakauden propagandassa Königsbergin tuhot vuosina 1944 ja 1945 selitettiinkin ansaittuna ”puhdistuksena”, jossa vanha kaupunki ja sen ”paha” menneisyys poltettiin tuhkaksi. Neuvostojohto pyrki ohjailemaan käsityksiä paikallishistoriasta ideologisesti sopivaan suuntaan ja ponnisteli huomattavasti todistaakseen alueliitoksen oikeutuksen, ennen muuta Kaliningradin uudisasukkaille. Hoppen mukaan yleisenä ylhäältä käsin syötettynä perusteluna oli ”historiallisen normaalin” palauttaminen. Kommunistinen puolue pyrki vakuuttamaan kaupungin uuden väestön siitä, että he asuivat aivan tavallisessa venäläiskaupungissa. Vaikeuksia ”normaalitilan palauttamisessa” tuotti kuitenkin se, että uudet asukkaat pelkäsivät kaupungin olevan Neuvostoliiton hallussa vain tilapäisesti, eikä kaupungin johtokaan ollut position pysyvyydestä aivan varma. Monet uudet asukkaat kokivat itsensä ikään kuin ”vierailijoiksi”, ja jopa kommunistivirkamiehillä saattoi olla entisissä kotikaupungeissaan lainvastaisesti asunto, jonne he ehkä kaipasivat takaisin. Samaan aikaan kaupungin korjaamisen puute esti arjen normalisoitumisen, ja siellä elettiin vielä 1950-luvun lopulla raunioiden ja rakennusten jäänteiden keskellä. Toisaalta paikoin säilyneet saksalaisrakennukset olivat jatkuva muistutus siitä, että neuvostoelintaso jäi kauas jälkeen saksalaisaikaisesta.¹⁴³ Rakennukset muistuttivat siitä, mistä ei voinut puhua Kaliningradin hallintoalueen menetettyä kulttuurisen viitekehýksensä ja historiansa, joka korvattiin keksityllä menneisyydellä. Kaliningradin kohtalo rinnastuu näin monella tavalla Suomen luovuttaman alueen kokemaan historian häivyttämiseen ja uudelleenkirjoittamiseen. Modifioitu historiankirjoitus vähensi ja hämärsi entisestään siirtolaisten mahdollisuuksia muodostaa itsenäisesti kuvaa uuden kotiseutunsa menneisyydestä.

Voi perustellusti sanoa, että Neuvostoliitto ei hyödyntänyt entisen suomalaisalueen käyttönotosta vuosina 1940–1941 saamaansa kokemusta vaan toisti käytännössä samaa kaavaa kuin talvisodan jälkeen sekä Porkkalassa vuosina 1944–1956. Kehityslinjoja määritti 1920-luvulla tehty jako teollisuus- ja sotilaskaupunkeihin ja maaseutuun, jotka pyrittiin restrukturoimaan sosialistisen kaupungin tai taajaman mallin mukaisiksi. Näin tapahtui myös Kurkijoen seudulla siinä määrin kuin se oli sodanjälkeisen vuosikymmenen resurssipulassa mahdollista. Asutusta keskitettiin, mikä merkitsi talojen suunnattoman työllästä ja resursseja tuhlaavaa siirtämistä isompiin kyliin. Kurkijoen taajamaan rakennettiin joukko kaksikerroksisia monen asunnon taloja, mutta yleisesti painopiste Kurkijoen seudulla oli uudisrakentamisen sijasta sodan jälkien korjaamisessa ja kolhoosien, sovhoosien ja maatalouskoneasemien muodostamisessa. Vaikka suomalainen rakennuskanta oli resurssi, joka pyrittiin hyödyntämään neuvostokulttuuriin ja talouteen sopivilla tavoilla, talojen sijainti kolhoosimaatalouden kannalta väärissä paikoissa haittasi merkittävästi niiden hyödyntämistä, mikä koitui niille usein kohtalokkaaksi – ei vain Kurkijoella vaan kautta entisen suomalaisalueen.

Vuosien 1944–1953 sovietisoimis- ja sopeuttamisvaiheen tuloksena entinen suomalaisalue oli sen uudelle väestölle yhä eräänlainen historialtaan manipuloitu ja tyypistetty *terra incognita*.¹⁴⁴ Tieteen kentällä historian häivyttäminen johti siihen, että entisistä suomalaisalueista tuli vuosikymmeniksi ”kummajainen neuvostoliittolaisessa tieteellisessä kirjallisuudessa”. Kansatieteellisissä ja murreopillisissa kartoissa entiset suomalaisalueet esitettiin osana Neuvostoliittoa mutta vailla mitään niiden paikallisista ominaisuuksista kertovia merkintöjä, ikään kuin tyhjänä.¹⁴⁵ Ja silti, kaikista ponnistuksista huolimatta, lähes koko rakennettu ympäristö Kurkijoella todisti vuonna 1953 vastaansanomattomasti sotaa edeltäneen ajan yhteiskunnasta ja sen rakentajista, jäljettämiin hävinneistä ja vaietuista suomalaisista; varsinkin varhaisille siirtolaisille suomalaisilta peritty aineellinen maailma oli se referenssipiste, johon he vertasivat uuden kotiseutunsa vähittäistä mutta vääjäämätöntä muutosta.

VI

Kurkijoen taajama vuonna 1953. KKTs

SUOJASÄÄSTÄ PYSÄHTYNEISYYDEN
JA PERESTROIKAN AIKAAN 1953–1991

MAATALOUDEN YKSIKÖIDEN KASVU

JA AGRO- KESKUKSET

Unelma maaseudusta, joka ei sosioekonomisesti, kulttuurisesti ja paikallisilta piirteiltään eroaisi kaupungista, oli Marxin teorioiden pohjalta kajastellut Neuvostoliitossa jo varhain.¹ Tämän ajatuksen käytännön toteuttaminen alkoi orastaa vasta Stalinin kauden jälkeen. Tavoitteena ei ollut vain yhdenmukaistaa ja yhdenvertaistaa maaseudun ja kaupungin olosuhteita vaan myös kohottaa maatalouden tuottavuutta, Maatalouden väkivaltaisen kollektivisoimisen, sotaan valmistautumisen ja alati muuttuvien määräysten vuoksi maan resurssit eivät kuitenkaan olleet 1930-luvulla riittäneet tähän, ja oman veronsa oli vaatinut monivuotinen suursota. Sen päätyttyä Neuvostoliiton kannalta voittoa maan johto oli edelleen resursoinut ennen muuta teollisuuden, sotateknologian ja uusien teollisuuskeskusten kehittämistä, kun taas asuntokysymys oli jäänyt toissijaiseksi.

Arkkitehtuuri oli silti elimellisen tärkeä osa sosialistisen valtion tavoitteita; sen rooli ja luonne valtion rakentamisessa vain muuttuivat ajan myötä, kuten sosiologi Virág Molnár on huomauttanut. Stalinin kaudella arkkitehtuuri oli ensisijaisesti poliittisen propagandan väline, 1960-luvulla se julistettiin sosiaalisen reformin välineeksi,² joka ulottui maaseudulle saakka. Sen avulla pyrittiin kohentamaan maaseudun houkuttavuutta asuin- ja työskentelypaikkana sekä nostamaan maatalouden tuottavuutta.

Kurkijoen taajamaan ei tullut Stalinin kaudella ideologisesti ilmaisuvoimaista arkkitehtuuria, vaan olemassa oleviin rakennuksiin oli suhtauduttu ennen kaikkea hyödynnettävänä resurssina ja voimavarat oli suunnattu sovietisoimiseen, käyttöönottoon ja asuttamiseen. Miten maassa 1960-luvun alussa käynnistynyt uusi, aiempaa voimallisempi maatalouden ja maaseudun taajama- ja asuntomuodon modernisointi vaikuttivat taajamaan? Millainen oli uuden ja vanhan yhteen-törmäys, kun Kurkijoen taajaman vanha kylämuoto ja rakennuskanta tulivat sosialistisen modernisaation kohteeksi?

Rypistyneen mustavalkokuvan yläreunaan on kirjoitettu käsin ”pos. Kurkijoki 1953 g.”, *posjolak* Kurkijoki, Kurkijoen taajama vuonna 1953. Kuvaushetkellä lienee kevät taikka myöhäinen syksy. Kylä tuntuu uinuvan, vain joenmutkassa häilyy ihmishahmo. Ulitsa Sovjetskaja, Lopotin entinen kauppakatu, kaartuu sähkötolppien reunustamana kohti taustalla häämöttävää luterilaista kirkkoa, jonka suippeneva kellotorni kipuaa korkealle kaiken yläpuolelle. Kadun varressa erottuu kookkaimpana entinen palokunnantalo. Letkutorni on hävinnyt, samoin kuin naapurina ollut suuri, mansardikattoinen talo, entinen suntion talo. Kadun varteen on pystytetty muutamia satulakattoisia puutaloja, jotka on saatettu siirtää muista seudun kylistä. Jos katsoo oikein tarkkaan, taustalla voi huomata vielä kaksi uutta taloa, jotka ovat kaksikerroksisia monen asunnon taloja. Pihoilla näkyy harmaita vajoja. Suomea vastaan käydyn sodan päättymisestä on yhdeksän vuotta. Josif Stalin on kuollut maaliskuussa.

Stalinin kuolemaa seurasi ajanjakso, jota on kutsuttu *suojasääksi*.³ Nimitys kuvastaa yhteiskunnallisen ilmapiirin ja kulttuurielämän rajoitettua vapautumista sekä rauhanomaista rinnakkaiseloä suhteessa kapitalistisiin maihin. Terrorilla ja pelolla hallitsemisen sijasta kansaa kontrolloitiin ja mobilisoitiin nyt muilla keinoin. Linjanvedon teki itsensä maan johtohahmoksi ja puolueen pääsihteeriksi juoninut Nikita Hruštšov, joka sanoutui näkyvästi irti Stalinin kauden totalitaarisesta kommunismin suuntauksesta ja poliittisesta järjestelmästä, purki Staliniin kohdistunutta henkilökulttia ja armahti osan Gulagiin tuomituista.

Huolimatta jatkuvasta lännen kanssa kilpailusta ja ideologisesta vastakkainasettelusta Neuvostoliitto tarvitsi välttämättä teknologian siirtoa kehittyneistä talouksista.⁴ Suojasään aikana neuvostoinfinöörejä ja länsimaiden kanssa käytävän kaupan avainhenkilöitä lähetettiin teknologiavaihdon merkeissä työmatkoille länteen, ja arkkitehdeillekin avautui 1950-luvun puolimaista alkaen tilaisuuksia päästä opintomatkoihin kapitalistisiin maihin ja väyliä ammatilliseen vuorovaikutukseen länsimaisten kollegojen kanssa. Heitä kannustettiin

perehtymään niin yhdyskuntasuunnittelun, arkkitehtuurin ja rakennusteknologian länsimaisiin saavutuksiin kuin asuntojen sarjatuotantoon ja sovelta-
maan oppimaansa sosialistisen modernisaation hyväksi.⁵ Näin arkkitehtuuri ja
kaupunkisuunnittelu palasivat vuoropuheluun lännen kanssa – kilpailakseen
sen kanssa.

Osana tätä kilpailua voidaan pitää Hruštšovin vuonna 1961 kommunistisen
puolueen kolmannessa puolueohjelmassa julistamaa visiota, jonka mukaan
kommunismi saavutettaisiin 1980-luvulla. Ohjelmassa maalailtiin optimistises-
ti, että Neuvostoliitto olisi pian hyvinvointivaltio, jossa sosialistinen tuotanto-
järjestelmä takaisi kaikkien hyödykkeiden, kuten asuntojen ja kulutustavaroien,
yltäkylläisen saatavuuden. Kilpailuun – ennen muuta Yhdysvaltain kanssa –
pyrittiin näin myös kansalaisten aineellisessa hyvinvoinnissa. Teollisuuden
oltua aiemmin etusijalla huomiota suunnattiin nyt arjen ja asuinolojen paran-
tamiseen, joka merkitsi arjen ja asuinympäristöjen suhteen suurta, joskaan ei
aivan äkkinäistä linjamuutosta. Maan johto oli jo vuonna 1957 tehnyt päätök-
sen, että niin maalle kuin kaupunkiin tuli suunnitella taloudellisia, mukavuuksin
varustettuja yhden perheen asuntoja, mille vuoden 1961 puolueohjelman mää-
räys kolhoosiasutusten vähittäisestä kehittämisestä suuriksi kaupunkimaisiksi
asutuskeskuksiksi palveluineen oli ohjelmaksi puettua jatkoa.

Valtaisan asutuskäytännön taas voitaisiin vastata ainoastaan tehokkaam-
malla ja edullisemmalla asuinrakentamisella, johon päästäisiin teräsbetonin
käytön, standardoinnin ja teollisen sarjatuotannon keinoin. Vastaavasti Stalinin
kauden konservatiivinen arkkitehtuuri- ja sisustusihanne, ”suuri tyyli” eli *bolšoj
stil'* tuomittiin porvarilliseksi, tuhlailevaksi ja kommunistisen puolueen uuden
linjan vastaiseksi.⁶ Sen korvasivat funktionaalinen kaupunkimuoto, sosialisti-
nen lähiö eli *mikrorajon*, moderni arkkitehtuuri- ja sisustustyyli sekä jälleen uusi
elämäntapa, *novyj byt'*. Valtion päämiehen nimi jäi tunnetusti elämään uudessa,
tyyppiin perustuvassa lamellitalossa, puhekielellä *hruštšovkassa*.⁷
Siitä, missä hengessä uutta maaseututaajaman ihannetta propagoitiin ammattilais-
yleisölle, kertoo maatalousrakentamiselle omistettu *Sel'skoje stroitel'stvo* -leh-
ti, jossa siteerataan Hruštšovin jo vuonna 1959 julistamia periaatelinjauksia:

*Yksittäisistä talonpoikaistalouksista muodostuneen vanhan kylän
sijasta on rakennettava uusi, sosialistinen kylä. Uusissa kylissä tulee olla hy-
vien ulkorakennusten ohella mukavia asuinrakennuksia, kouluja, sisäoppi-
laitoksia, kerhoja, ruokaloita, sairaaloita, hoitokoteja, kuluttajapalvelui-
ta, saunoja ja muita. Asuinpaikkojen tulee olla mukavia ja kompakteja.*⁸

Kompaktiuden ihannetta markkinoitiin lukijoille kaunopuheisesti. Maatalous-
rakentamista esittelevissä *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdissä toistuivat 1960-luvun
alussa rakenteilla olevien ”maatalouskaupunkien” eli *sel'hozgorodokien*, maa-
seudun kaupunkimaisten taajamien ja kerrostalojen suopeat, agitaatiohenkiset

kuvailut. Taustalla häälyi tavoite toteuttaa mukavia asuntoja mahdollisimman kustannustehokkaasti ja mahdollisimman monille, mikä tarkoitti käytännössä kerrostalojen rakentamista. Artikkelissa ”Maalla kuin kaupungissa” kiinnitettiin lukijan huomiota myös uudenaikaisen sovhoositaajaman terveystarkoituksiin:

Kommunismmin rakentajan ei pidä olla pelkästään aatteellisesti karaistunut vaan myös fyysisesti terve. Siksi sovhoosissa on otettu erityisesti huomioon terveyspalvelut.⁹

Tavoite laajamittaisesti urbanisoida ja modernisoida maaseudun elinoloja merkitsikin huomattavaa ideologista suunnanmuutosta. Oli uutta, että maataloustyöntekijöille, joita oli aiemmin pidetty muita työläisiä vähempiarvoisina, piti taata samat mukavuudet ja palvelut kuin kaupunkilaisille. Arkkitehtuurihistorioitsija Mart Kalm on selittänyt päätöstä parantaa maaseudun elinoloja sillä, että Neuvostoliitossa oli huutavan elintarvikepuulan vuoksi pakko arvioida uudelleen maataloustyöväen ja sen elinolojen merkitys.¹⁰ Tuloksena oli, että Neuvostoliiton maaseudulle rakennettiin 1960- ja 1970-luvulla paljon ja varsinkin asuintaloja, toisin kuin Suomessa ja valtaosassa läntistä Eurooppaa. Niissä maaseudulle oli kehittynyt laaja palvelujen verkosto jo ennen toista maailmansotaa, kun taas sodan päätyttyä koneistuva ja teollistuva maatalous tarvitsi yhä vähemmän tekijöitä ja maaseutu oli alkanut tyhjetä.

Maissinkasvatusta Kurkijoella 1950-luvun lopussa. P. V. Bezzubenko. NA RK

Sel'skoje stroitel'stvo -lehden kansia, jotka kertovat maataloustaajamien ihanteista vuosina 1961 ja 1962. *Reprokuvat NB*

ELÄMÄÄ ILMAN MUKAVUUKSIA, 1953–1964

Aikalaisvalokuvat ovat todistusvoimaisia dokumentteja siitä, miltä Kurkijoen taajama näytti Stalinin kauden päättyessä ja Hruštšovin kauden alkaessa. Kuvista päätellen se oli ulkoisesti muuttunut vain vähän sotaa edeltäneen ajan asustaan. Jo vuonna 1953 ympäröivällä maaseudulla alkoi kuitenkin myllerrys, jonka seuraukset heijastuivat myös itse taajamaan: kolhooseja ryhdyttiin jälleen uudelleenorganisoimaan eli käytännössä keskittämään. Muistellessaan tätä vaihetta Kurkijoen seudulla Lidija Bokunova on kertonut minulle, että kussakin kylässä toimi vuoteen 1955 asti oma kolhoosinsa, minkä jälkeen taloja siirrettiin kolhooseja yhdistettäessä isompiin kyliin, muutamia myös Kurkijoen taajamaan.¹¹

Koska Neuvosto-Karjalan alimiehitetty kolhoositalous ei edelleenkään nousut alhostaan, ministerineuvosto teki maaliskuun 1956 alussa päätöksen Karjalan tasavallan kolhoosien ja sovhoosien ”vahvistamisesta”.¹² Perimmäisenä tarkoituksena oli tehostaa heikkotuottoista maataloutta, mihin tepsiväksi lääkkeeksi nähtiin heikkojen kolhoosien lakkauttaminen, asutuksen keskittäminen ja resurssien kohdentaminen keskuskyläiden kehittämiseen. Päätöksen seurauksena viimeisetkin kolhoosit lakkautettiin Kurkijoen piirissä vuonna 1958 ja entisen Tervun hovin eli Kurkijoen kunnalliskodin mailla toiminut Ladoga-sovhoosi sulautettiin Kurkijoki-sovhoosiin.¹³ Kolhooseja likvidoidaessa kolhoosilaisperheet omaisuuksineen siirrettiin sovhooseihin, maatalouskoneet joko sovhooseihin tai teollisuuslaitosten palstaviljelmille.¹⁴ Kurkijoki-sovhoosi paisui keskittämisen myötä pinta-alaltaan niin laajaksi, että sen maat ulottuivat lännessä pitkälle Alhon rautatieasemasta länteen ja pohjoisessa Huhtervuon, missä toimi sovhoosin sivutila Trud. Koko Neuvosto-Karjalassa tuloksena oli, että maataloutta harjoitettiin yksinomaan valtion tukemilla valtiontiloilla, toisin kuin esimerkiksi Virossa, jossa kolhoosituotantoa onnistuttiin tehostamaan ja tuotanto myytiin voitollisesti pohjattomille neuvostomarkkinoille.¹⁵

Kurkijoki-sovhoosin historiikki vaikenee lähes täysin asutuksen keskittämisestä, kolhoosien hävittämisestä sekä talojen purkamisesta ja siirtämisestä, mutta on selvää, että prosessi kulutti merkittävästi resursseja myös Kurkijoen seudulla. Huhtervussa varttunut Ljudmila Rjabtseva muistelee sovhoosin historiikissa:

*Silloin ihmiset alkoivat hylätä näitä kontuja ja lähteä eri puolille maata, takaisin Vologdan alueelle, jonne rakennettiin uutta Tšerepovetsin kaupunkia --- Jotkut nuoret perheet muuttivat töihin Lahdenpohjan vaneritehtaalle ---.*¹⁶

Rjabtseva ei varsinaisesti analysoi poismuuton syitä, mutta yleisesti Hruštšovin kauden vuosia muistellaan historiikissa raskaina ja työntäyteisinä. Kun palkkatyön ohella täytyi huolehtia perheen palstaviljelmistä ja vähäisestä karjasta, viikossa ei välttämättä ollut yhtäkään lepopäivää. Sovhoosin karjakko selittää historiikissa:

*Melkein joka talossa oli lehmä ja hieho. Pidettiin porsaita, kanoja ja lampaita. Jatkuvasti kalastettiin, ja oma kasvimaat oli välttämätön.*¹⁷

Karjatiloilta oli tiukka päiväjärjestys karjanhoito-ohjelmiseen. Entiset työntekijät kertovat historiikissa, että pääosin niillä uurastettiin lihasvoimalla: korjattiin karjalle turnipsia ja lanttua, luotiin lantaa, lypsettiin, kannettiin maitosankoja ja raahattiin tonkkia, jotka toimitettiin entiseen Turkulaisen niemen osuusmeijeriin.¹⁸ Rjabtseva arvioi, että vaikka Huhtervuon jäi kolhoosien yhdistelyn jälkeen vain parisataa asukasta, maatalous kukoisti:

*Trud-sivutilalla oli kaksi suurta navettaa, vasikkanavetta, hevostila, sepänpaja, varasto, konttori, kasvihuoneita. Kasvatettiin kurkkua ja kaalia.*¹⁹

Kaalin ja kurkun taimien ohella Kurkijoen kasvihuoneissa hoivattiin 1950-luvun lopulla muun muassa maissintaimia.²⁰ Lyhyeksi jäänyt maissikokeilu johtui siitä, että Hruštšov, joka piti itseään maalaistaustansa vuoksi maatalouden asiantuntijana, ajoi rehuviljan viljelyn asiaa ja luotti ennen kaikkea Yhdysvalloissa ihastelemaansa ja satoisaksi uskomaansa maissiin.²¹ Ahkerille sovhoosilaisille myönnettiin hengennostatukseksi sosialistisen työn sankarien kunniakirjoja ”parhaana traktorinkuljettajana”, ”kommunistisen työn iskutyöläisenä”, ”työn veteraanina” tai ”piirin parhaana karjakkona”. Erityisen ansioituneita karjakkoja pääsi Moskovaan noutamaan mitalin Neuvostoliiton kansantalouden saavutusten näyttelystä.²² Näin maataloustyöntekijöitä kannustettiin hyviin suorituksiin. Etevien työntekijöiden nimiä julkistettiin kylän erityisessä radiohuoneessa, jossa kuultiin tiettyyn aikaan päivästä raportteja sosialistisista saavutuksista sekä moitteita kurinrikkojista, laiskottelijoista ja

Ulitsa Leninaa mahdollisesti 1950- tai 1960-luvulla. Etualalla oikealla entinen Säästöpankin talo. KK7s

juupoista.²³ Koteihinkin saatiin radioita, jotka usein sijoitettiin kunniapaikalle tuvan nurkkaan.

Valtion investoiminen asumiseen ilmeni myös Neuvosto-Karjalan kansantalouden kehityssuunnitelmassa vuosille 1956–1965: ajanjaksolle budjetoitiin huomattavasti enemmän varoja asuinrakentamiseen kuin teollisuuteen.²⁴ Kurkijokin näyttää saaneen 1950-luvun lopulta alkaen määrärahoja palvelujen parantamiseen. Huhtervuon avattiin Ljudmila Rjabtsevan mukaan kauppa ja rakennettiin uusi konttori, eikä siinä kyllin, vaan kylään tuotiin sähkökin.

*Saatiin sähkö, ensin kylän keskusta, sitten vedettiin sähkölinja huutoreihin. Me sodanjälkeisen kauden lapset --- olimme käyneet tunneilla öljylampun valossa. Miten iloisia olimmekaan, kun saatiin sähkölamput!*²⁵

Kurkijoen taajamaan pystytettiin uusia hirsirunkoisia asuintaloja, pääosin rakentamattomille paikoille Ulitsa Proletarskajan ja Ulitsa Novajan varteen ja kaikesta päätellen ilman varsinaista kaavallista ideaa. Ne olivat kahden asunnon sekä kaksikerroksisia monen asunnon tyyppitaloja, joita suunniteltiin useissa laitoksissa ja optimoitiin rakennuskustannuksiltaan alhaisiksi ja varustelultaan niukoiksi. Esimerkiksi metsä- ja puunjalostusteollisuuden laitosten valtiollisen suunnittelulaitoksen Giprolespromin tyyppiirustusten 3-30-25B ja 3-30-27B mukaiset talot käsittivät yhden portaikon ympärille kiertävän, syvän rungon ansiosta kahdeksan kaksihuoneista asuntoa, ja asuntojen mukavuuksina olivat sähköjen lisäksi pönttöuunit ja ikkunalliset *ilmaklosetit* eli viemäriömättömät sisäkäymälät. Kaupungeissa valtio pyrki tällaisten talojen avulla

Kurkijoen taajama vuoden 1953 neuvostokartassa. Entisen maamiesopiston rakennuksia on koulu- ja sanatoriokäytössä, Turkulaisenniemen meijeri on toiminnassa. Luterilaisen kirkon kohdalla on risti, ortodoksisen kirkon paikalla ei ole mitään. Kuvälähde *Itsikson 2014, liite 5, 22*

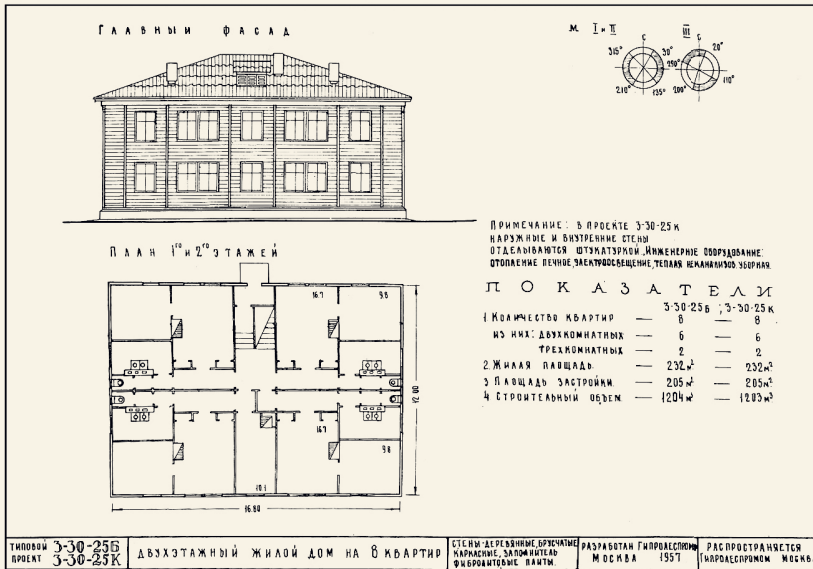

Linnamäeltä otetusta kuvasta voi nähdä, että vuonna 1958 Kurkijoen taajaman maita viljeltiin ahkerasti. Etualalla on suomalaisaikaisen hevoshoitokoulun rakennuksia. *KKTs*

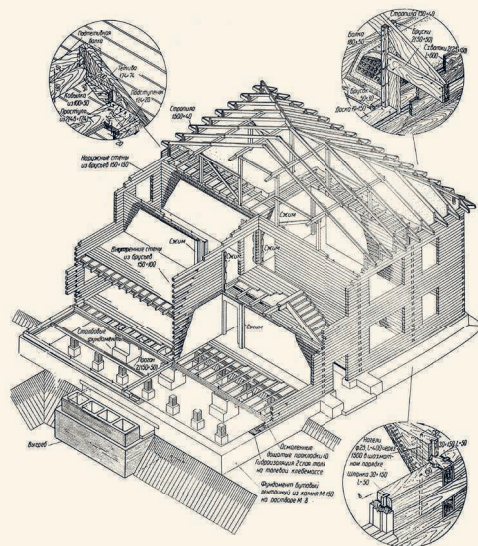
helpottamaan ankaraa asuntopulaa aina 1950-luvulle asti ja niitä pystytettiin alueille, jotka olisivat kaupunkien kasvaessa ikään kuin maareserviä. Talot tarkoitettiin periaatteessa tilapäisiksi; tulevaisuudessa ne purettaisiin ”tekni- sesti ja moraalisesti vanhentuneina” ja korvattaisiin kunnollisilla kerrostaloilla edellyttäen, että paikallishallinto pystyisi kustantamaan purettavien talojen asukkaille asunnon muualta.²⁶ Näin kerrotaan samantyyppisistä taloista myös Kurkijoen taajamassa, missä on esimerkiksi Ulitsa Novajalla kolme tällaista edelleen asuinkäytössä olevaa taloa. Ne tarkoitettiin muistitiedon mukaan kiertävän rakennuspalvelun työntekijöiden väliaikaisiksi asunnoiksi, ja ne oli määrä korvata kivitaloilla, ”kun standardin mukainen käyttöikä päättyy”.²⁷ Osaltaan talotyypin vähäisestä arvostuksesta kielii se, että tällaisia taloja on yleisesti kutsuttu parakeiksi. Eräänkin karjakon tytär muistelee perheen asuneen Kurkijoen taajamassa alkuun ”parakissa”.²⁸

Silti suurin osa asunnoista, palvelut, kuten ruokalat, kaupat ja klubi, sekä sovhoosi toimistoinen pysyttelivät Kurkijoen taajamassa yhä sotaa edeltäneen ajan taloissa. Kun orpokodit kävivät vähitellen tarpeettomiksi ja maatalouden koneellistamisoppilaitos muutti vuonna 1954 entisistä maamiesopiston raken- nuksista Lahdenpohjaan,²⁹ vanhoja rakennuksia vapautui uusiinkin käyttöihin. Virkamiesten majataloksi muutetun ortodoksisen kirkon Bokunova muistelee jääneen virattomaksi silloin, kun Kurkijoen piiri liitettiin – vuonna 1958 – Sor- tavalan hallintopiiriin.³⁰ Koska piirin keskus oli Sortavala, Kurkijoella ei enää tarvittu majataloa virkamiehille, ja kirkko purettiin. Kurkijoen taajamassa on huhuttu, että hirret rahdattiin rakennustarpeiksi muualle, kukaties Ukrainaan saakka.³¹ Luterilainen kirkko seisoi Vadim Rjabtsevin mukaan käyttämättö- mänä 1960-luvulle saakka.³²

Voikin todeta, että uudisrakentamisesta huolimatta Kurkijoen taajama säi- lytti Hruštšovin kaudella pitkälti sotaa edeltäneen ajan asun ja muodon. Ym- päröivän maaseudun uudistaminen taas tarkoitti sitä, että vanhaa maatalous- maisemaa pienine kylineen ja yksittäistiloineen järjesteltiin vastaamaan parem- min kollektiivisen maatalouden tarpeita ja että isompiin kyliin rakennettiin vaatimattomia hirsirunkoisia tyyppitaloja. Koko Karjalan osalta maaseutu- taajamien uudistamisen tuloksia väläyttää vuonna 1964 ilmestynyt kirjanen *Neuvosto-Karjalan näkymiä*. Se maalailee mielikuvaa tasavallan tilasta ja tu- levaisuudesta sosialismia kiittävällä kaunopuheisella päätöksellä ja runsaalla kuvituksella, mutta sen enempää uudesta kuin vanhasta maataloustaajamasta ei ole ainuttakaan kuvaa eikä kuvailua. Tekstistä kangastelee kuitenkin ur- baanimman ja kultivoidumman elämänmuodon ideaali,³³ joka alkoi toteutua sen jälkeen, kun Hruštšov oli keskuskomitean tapaamisessa lokakuussa 1964 syrjäytetty. Hruštšovin kaudella maatalouskaupunkeja ja maaseudun kau- punkimaisia taajamia ei pystytty laajamittaisesti toteuttamaan eikä reformi ulottunut Kurkijoen taajamaan lainkaan.

Metsä- ja puunjalostusteollisuuden laitosten valtiolisessa suunnittelulaitoksessa vuonna 1957 laadittu kahdeksan asunnon talon tyyppiirustus 3-30-25B, 3-30-25K. *Iljustrirovannyj katalog tipovyh projektov... 1958, 65.*

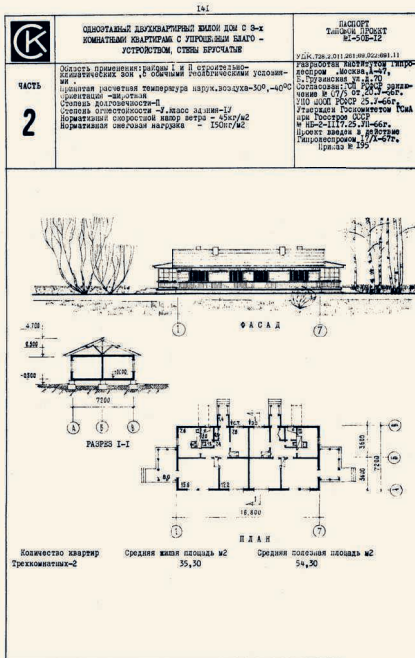

Hirsirunkoisen kaksikerroksisen monen asunnon talon rakenneaksonometria asuinrakennusten konstruktioita esittelevästä käsikirjasta. *Šereševskij 1965, lehti 41*

Talo tyyppiä 3-40-25B tai 3-40-27B Kurkijoen taajamassa. Asemakartoissa 12. NB 2005

Kaksi vuonna 1961 valmistunutta kahden asunnon taloa Ulitsa Leninalla. Kahden asunnon talotyyppi, joihin käytiin sisään päätyverantojen kautta, yleistyi Neuvostoliitossa monina variaatioina. Asemakartoissa G1, G2. MP 2020

Metsä- ja puunjalostusteollisuuden rakennusten suunnittelulaitoksessa laaditun tyyppiirustuksen 1-50B-12 perustietokortin etulehti. Tätä kahden asunnon päätyverannallista puutalotyyppiä rakennettiin myös Kurkijoen taajamaan. Tyyppi oli hyväksytty käyttöön vuonna 1967. VTs/S

MAATALOUSPOLITIIKKAA PYSÄHTYNEISYYDEN AJALLA, 1964–1985

Kurkijoki-sovhoosin historiikissa ajanjaksoa 1960-luvun lopulta 1980-luvun alkuun muistellaan nostalgisesti ja uutteruutta korostaen. Onkin arvioitu, että Neuvosto-Karjalan maaseudulla elettiin Hruštšovin aikaa seuranneella *pysähtyneisyyden aikakaudella* mukavimmin nimenomaan sovhoosien keskustiloilla. Ajanjaksoa on pidetty erityisesti 1970-luvun alkuun asti tavallisen kansalaisen kannalta Neuvostoliiton taloudellisesti ja sosiaalisesti vakaimpana ajanjaksona.³⁴

Neuvostoliitto jatkoi totalitaarisena valtiona, jota johti kommunistisen puolueen pääsihteerin ja noin kymmenen miehen muodostama sisäpiiri, *politbyroo*. Pääsihteeriksi nousi Leonid Brežnev, ja puolue omaksui Brežnevin oppina tunnetun doktriinin, joka ei sallinut muutoksia sosialististen maiden yhteiskunnissa.³⁵ Maan poliittinen ilmasto kylmeni jälleen, ulkopolitiikkaa leimasi kylmä sota, ja yhteiskunnan arvosteleminen vei toisinajattelijat helposti joko oikeuteen tai mielisairaalaan. Kuitenkaan – toisin kuin Stalinin kaudella – väestön pakko-siirtoihin ei enää ryhdytty, vaan ankariin pohjoiisiin olosuhteisiin muuttamista kannustettiin muun muassa korkeammalla palkalla ja muilla eduilla. Jostain kertonee myös se, että alkoholinkulutus kaksinkertaistui.³⁶

Sitkeänä ongelmana Neuvostoliitossa pysyi maataloustuotannon heikkous. Korjatakseen huutavaa elintarvikepulaa, johon Hruštšovin kausi oli päättynyt, kommunistinen puolue linjasi vuonna 1965 *uuden maatalouspolitiikan*. Siitä alkanut vaihe on kirjassa *Planirovka i zastrojka sel'skih naseljonnyh punktov v SSSR* – maaseudun asutuskeskusten suunnittelu ja rakentaminen – nähty maaseudun uudistamisen neljäntenä kehitysvaiheena, jonka aikana maataloustuotanto pyrittiin järjestämään entistä suuremmiksi ja teollisemmiksi yksiköiksi ja asuminen keskittämään suuriin, hyvin varusteltuihin kaupunkimaisiin taa-jamiin.³⁷ Tämän kaiken uskottiin tehostavan maataloustuotantoa.

Aiemmista erehdyksistä viisastuneena maan johto uhrasi huomiota myös

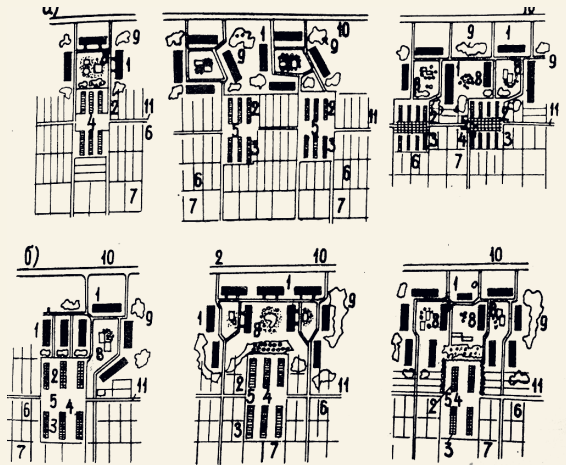
paikallisiin luonnonolosuhteisiin ja resursseihin, joten maanviljely keskitettiin ennen kaikkea ravinteikkaan ja kalkkipitoisen mustanmullan vyöhykkeelle Venäjälle ja Ukrainaan. Neuvosto-Karjala oli jo aiemmin päätelty ilmastonsa ja maaperänsä vuoksi viljanviljelylle sopimattomaksi, ja sen maataloutta oli ohjattu pääasiassa karjatalouden ja perunanviljelyn suuntaan.³⁸ Ajan vaatimusten mukaisesti sovhoosit erikoistuiivat, ja Kurkijoki-sovhoosin alaksi tulivat nautakarjan, lampaiden ja sikojen kasvatusta sekä meijerialous.³⁹ Uuteen maatalouspolitiikkaan kuului olennaisesti myös se, että maaseututaajamiin ryhdyttiin lähettämään maatalouden ja talouden koulutettuja ammattilaisia. Sovhoosin historiikissa selostetaan:

[Kehitysohjelmassa] tuli luoda vakaat taloudelliset olosuhteet valtiontilojen tuotannon kasvun takaamiseksi, vahvistaa maatalouden aineellista ja teknistä perustaa sekä yhdistää kansalliset, kollektiiviset ja yksilölliset edut. Ohjelmaan kuului myös ratkaista maaseudun kehittämisen tärkeimmät sosiaaliset ongelmat: luoda edellytykset korkeasti tuottavalle työlle pelloilla ja karjataloilla, turvata ihmisten terveellinen ja kulttuurinen vapaa-ajanvietto, parantaa heidän koulutustaan ja ammattikoulutustaan sekä vahvistaa maaseudun johtohenkilöitä.⁴⁰

Uuden maatalouspolitiikan oli määrä paitsi parantaa maaseudun keskuksitaajamien elinoloja ja kulttuurista tasoa myös kohottaa maatalouden tuottavuutta. Kurkijoen lähiseuduilla maatalousyksikköjen koon kasvattaminen johti 1960-luvulla siihen, että sovhooseja oli Kurkijoki-sovhoosi mukaan luettuna viisi, joista Zarja toimi Elisenvaarassa, Zastava Hiitolassa.⁴¹

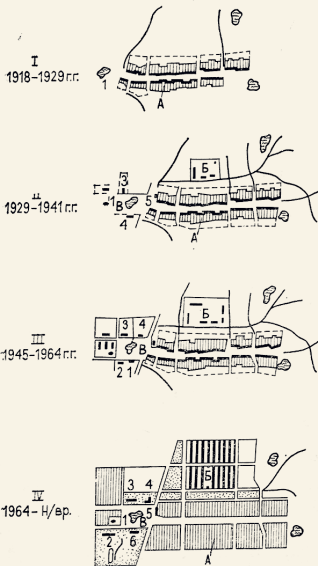

Sel'skoje stroitel'stvo -lehden kansi vuodelta 1970 kertoo maataloustaajamien julkisen rakentamisen ihanteista. Suurimpiin taajamiin kuului kulttuuritalo, jonka eteen oli sopivaa pystyttää Leninin patsas. *Reprokuva NB.*

Sel'skoje stroitel'stvo -lehdessä julkaistu tutkielma siitä, miten 1) kaksikerroksiset lamellitalot, 2) varastot ja 3) pienkarjan suojat tulisi sijoitella suhteessa kasvimaihin (6 ja 7). *Majkov 1970, 16.*

ЭТАПЫ РАЗВИТИЯ ХАРАКТЕРНАЯ СХЕМА ПОСЕЛКА

Käsikirjassa *Planirovka i zastrojka sel'skih naseljonnyh punktov v SSSR* julkaistu kaavio maaseudun neljästä kehitysvaiheesta Neuvostoliitossa:

I Vuosina 1918–1929 entisten kartanoiden ja suurtilojen maille muodostettiin sovhooseja. Yksityinen talonpoikainen maatalous elpyi ja yksityinen talonrakentaminen jatkui. Kylien paloturvallisuutta ja hygieniää koetettiin parantaa.

II Vuosina 1929–1941 maatalous kollektivisoitiin ja siirryttiin sosialistiseen maatalouteen. Luotiin socialistisen kylän asemakaavaa ja rakentamista koskevat periaatteet, joiden mukaisesti kylää tuli rakentaa tai uudistaa. Kyliin ilmestyi uusia julkisia, talous- ja tuotantorakennuksia, jopa yhdyskuntakeskuksia.

III Vuosina 1945–1964 kyliin toteutettiin tuotantovyöhykeitä, yhdyskuntakeskuksia, suuria julkisia rakennuksia, kaksi-neljäkerroksisia asuintaloja sekä kunnallistekniikkaa.

IV Vuodesta 1964 alkaen maataloutta tehostettiin, koneistettiin ja teollistettiin ja pyrittiin rakentamaan suuria mutta kompakteja, hyvin varustettuja taajamia uudenaikaisella rakennustekniikalla.

A asuintaloja, B tuotanto- ja talousvyöhyke, B yhdyskuntakeskus, 1 kirkko, 2 koulu, 3 klubi, 4 terveysasema, 5 kauppa, 6 lastenseimi ja -tarha. *Bagirov & al. 1980, 38.*

Kurkijoella taajaman vehreys, luonnonkauneus ja huolellisesti rakennetut suomalaiset talot näyttävät yhä tenhonneen muualta muuttaneisiin. Petroskoilaissyntyinen opettaja Galina Sitar, joka asettui Kurkijoelle 1960-luvulla, on kertonut minulle ensivaikutelmistaan:

*Oli siistiä ja vehreää. Oli hyvin rakennetut [suomalaiset] talot.*⁴²

Sovhoosin historiikissa hän kuvailee koulua, joka toimi tuolloin entisessä maamiesopiston opettajien asuintalossa Hiitolaan johtavan tien varressa:

*Ympäriellä oli paljon vehreyttä ja kukkia, [koulu]talossa kaksi kaunista verantaa. Suuressa salissa pidettiin voimistelutunteja ja kaikki tilaisuudet. Luokkahuoneissa oli valoisat ikkunat ja korkeat ovet.*⁴³

Sortavalan sovhoosiammattikoulusta valmistunut eläinteknikko, joka muutti Kurkijoelle vuonna 1973, kertoo:

*Pidin kylästä heti ensi päivistä lähtien sen omalaatuisen, muista kylistä poikkeavan kauneuden, upean luonnonmaiseman ja leudon lämpimän ilmaston vuoksi. Minulla on mihin verrata, koska synnyin Karjalan pohjoisosassa.*⁴⁴

Eläinteknikon muistikuvissa Kurkijoen taajama hehkuu miellyttävänä vasta-kohtana Neuvosto-Karjalan viileämmille pohjoisalueille. Sikäli kuin muistitietoon on luottamista, ei elintarvikkeistakaan ollut pulaa, mikä ei ollut tavallista Neuvostoliitossa vallitsevassa puutetaloudessa.⁴⁵ Näin muistelee historiikissa pysähtyneisyyden aikaa nainen, joka teki työuransa Kurkijoki-sovhoosissa:

*--- elämämme oli --- parempaa, eivätkä jääkaapit olleet tyhjinä. Söimme laadukasta, kaloripitoista ruokaa. --- Jos puuttui naudanlihaa, kauppoissa oli kylliksi kotimaista kanaa ja munia.*⁴⁶

Kurkijoelle pysähtyneisyyden ajalla muuttaneiden ensivaikutelmiin ja sopeutumiseen vaikutti epäilyksettä se, että elämä taajamassa oli jo vakiintunut neuvostoelämän kaavoihin ja muotoihin. Arki oli monella tavalla selkeää. Yhteiskunta tarjosi palkkatyön ja käytännössä ilmaisen asunnon; vuokraa piti erään kurkijokelaisen sanoin maksaa ”muutama kopeekka”⁴⁷. Yhteiskunta takasi myös laajat maksuttomat palvelut sekä valtion edullisiksi säätämin hinnoin saatavilla olevat kulutustavarat, ja maaseudulla omaa ruokahuoltoa turvaava kasvimaakin oli lähellä. Kaiken lisäksi työnantaja huolehti työntekijöidensä sosiaalisista tarpeista. Näin työntekijät perheineen olivat tiiviisti sidoksissa työnantajansa sosiaalisiin instituutioihin ja infrastruktuuriin, joihin kuuluivat päiväkodit, ruokalaitokset ja kaupat, asunnot ja kulttuurilaitokset, jopa koulut ja lomaviikkoalueet.⁴⁸

Kurkijoki-sovhoosia vuodet 1969–1980 johtanut Eduard Krušel'nitskij konttorissaan, edessään laskutoimitusten apuna käytetty helmitaulu. KKTs

Kurkijoen taajamasta voisikin käyttää termiä *industrialized village*, joka vapaasti suomennettuna kääntyy maatalousteollisuustaajamaksi. Termi määriteltiin 2000-luvun alun eurooppalaisessa tutkimushankkeessa *Reflecting transformation in post-socialist rural areas* tarkoittamaan tiettyä, ainoastaan Itä-Euroopan sosialistisissa maissa esiintynyttä maaseudun taajamatyyppiä, joka rakentui yhden tuotantoalan – maatalouden – ja suurten kollektiivi- tai valtiontilojen ympärille. Maatalousteollisuustaajamille oli tunnusomaista työntekijöiden ja heidän perheidensä elämän tiivis nivoutuminen kolhoosin tai sovhoosin toimintoihin.⁴⁹ Kurkijoella sovhoosi, kyläneuvosto ja koulu muodostivat toisistaan monin tavoin riippuvaisen koneiston, jonka kautta kommunistisen puolueen ideologia, poliittinen propaganda ja tuotantotavoitteet välittyivät asukkaiden keskuuteen. Näkyvässä muodossa tavoitteista muistuttivat sovhoosin konttorin edustalle pystytetyt korkeat agitaatiokyltit, joiden otsikkona luki ”Kurkijoen sovhoosin sosialistiset velvoitteet” ja vasenta laitaa koristi Leninin siluettikuvan ohella teksti ”Tavoitteemme on kommunismi”.⁵⁰

Ideologinen työ ulottui kaikille julkisen elämän osa-alueille. Sovhoosin hallintorakenteeseen kommunistisen puolueen tavoitteita ja linjauksia välittivät vuodesta 1971 *partkom* eli puoluekomitea sihteereineen sekä puoluekomitean alainen *partkabinet* eli puoluekabinetti. *Profkomin* eli ammattiyhdistyksen kaaderiosaston tehtävänä taas oli kohottaa työmoraalia ja työn tuottavuutta. Puolue-elimet siis mobilisoivat kurkijokelaisia täyttämään sovhoosin sosialistisia velvoitteita sekä agitoivat kilvoittelemaan työn tuloksissa.⁵¹ Propagandatyöhön osallistui lisäksi puoluekabinetin yhteydessä toimiva kirjasto, jota hoiti Lenin-

gradissa koulutettu kirjastonhoitaja.⁵² Valtiontilojen yleistä kehitystä tarkasteleva teos *Sovhozy SSSR* vuodelta 1976 selittääkin, että sovhooseille muodostui usein asema maaseudun kulttuuri- ja yhteiskunnallisen elämän keskuksina, joilla oli suuret puolue- ja ammattiyhdistyselimet ja laaja kirjo asiantuntijoita, kulttuurityöntekijöitä sekä maatalouden alan valistustyöntekijöitä.⁵³

Yksilötasolla selkeä muutos sodanjälkeiseen aikaan oli se, että 1960-luvulta alkaen Kurkijoki-sovhoosin työntekijät edustivat yhä useammin seudulla syntynyttä tai ainakin siellä varttunutta sukupolvea. Vaikka vanhemmat ehkä yhä haikailivat paluuta entisille kotikonnuilleen, nuori polvi tunsi jo lapsesta paikalliset olosuhteet. Ne tunsi myös metsäinsinööri Eduard Krušel'nitskij, joka tuli sovhoosin puheenjohtajaksi vuonna 1969 eli kahdeksannen viisivuotiskauden 1966–1970 lopulla.⁵⁴ Ammatillinen osaaminenkaan ei enää ollut sattumanvaraista, vaan työntekijät alkoivat olla koulutetumpia ja valikoidumpia. Kurkijoella sovhoosin leipiin palkattiin Lahdenpohjassa, Sortavalassa ja Petroskoissa koulutettuja mekaanikkoja, agronomeja, insinöörejä ja muita ammattilaisia,⁵⁵ ja sovhoosin työprosesseja koneistettiin laajasti.⁵⁶

Opettaja Galina Sitarin muisteluissa tämä oli ”onnellista aikaa”. Kollegat olivat työtovereina verrattomia, ja koululaiset, joita tuli aina Lasasesta, Alhosta, Otsanlahdelta ja Soskuasta asti, olivat kilttejä ja ahkeria ja kunnioittivat opettajia. Kaikki oli Sitarista niin kiinnostavaa, että ensimmäiset kymmenen vuotta Kurkijoella

*--- kiisivät kuin pikajuna --- Kunpa voisin edes hetkeksi palata niihin 1960-luvun vuosiin!*⁵⁷

Kommunistisen työnteon ja sosialististen arvojen eetos esiintyi tärkeänä jo varhaisopetuksessa. Lapset kasvatettiin vakaumuksellisiksi kommunisteiksi, jotka olivat sisäistäneet sosialistisen yhteiskunnan käytännöt ja rituaalit. Lidija Bokunova, joka toimi vuodet 1967–1991 Kurkijoen keskikoulun johtajana, selittää sovhoosin historiikissa, että koulu oli tavallaan sovhoosin alaosasto: koko opetus- ja kasvatustilanne tähtäsi siihen, että oppilaita valmisteltiin maatalouden asiantuntijoiksi.⁵⁸ Tästä kertoo havainnollisesti paikallislehti *Prizyviä* varten vuonna 1981 otettu valokuva, jossa lapset hoitavat koulutamineissaan koulun edustalla vihannoivaa kasvimaata.⁵⁹ Nuorison oikeaoppista kommunistista kasvattamista valvoi lisäksi Kurkijoen yleisliittolainen leniniläinen kommunistisen nuorisoliiton eli Komsomolin osasto, joka yllytti Komsomol-nuoria rehunvalmistus-, perunanlajittelu- ja siivoustalkoisiin sekä ”aktiiviseen ja yhteiskunnalliseen toimintaan”.⁶⁰ Vapaa-ajanongelmia ei ollut. Sovhoosin historiikissa eräs taajaman entinen koululainen kertoo:

Kun me Kurkijoen keskikoulun 10-luokkalaiset päätimme koulun loputtua lähteä raivaamaan uudismaata, kuten monet Komsomol-vapaaehtoiset, emme

Ainaksen takenodella

Kurkkuja pöy

Neuvostotilan kesälaitumella.

Kuvia maataloudesta Neuvosto-Karjalassa: leikkuupuimuri viljalakeudella, lehmi-
laidun, jolla valkotakkinen karjako käsittelee vasta lypettyä maitoa, kasvihuone,
jossa nainen hymyilee pulleiden kurkkujen keskellä. *Rugojev 1964*

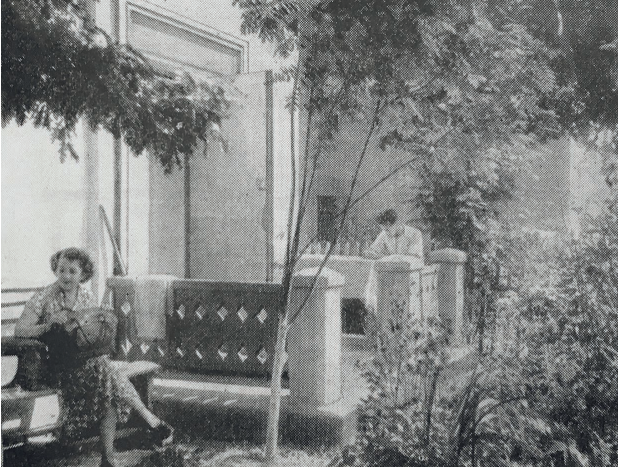
*lähteneetkään minnekään, koska luokkaan tuli puoluevirikailija ja ehdotti, että
raivaisimme maata kotisovhoosissamme. --- Niin paimensimme kesän vasikoi-
ta, prikaatimme hoiti kaalimaita, korjasi sadon ja vei sitä Karjalan pohjoisosien
metsätyömaille ja kauppoihin.*⁶¹

Monille kurkijokelaisille rakentui näin varhaiskasvatuksesta alkaen selkeä
yhteiskuntaa palveleva urapolku, jossa heidän oletettiin aikanaan astuvan
maaloustyöläisinä toimivien vanhempiensa saappaisiin.⁶² Maaloustyö
kulki ikään kuin perheessä, tosin siten, että työntekijät tekivät työtä palkka-
suhteessa ja maan, rakennukset ja tuotantovälineet omisti sovhoosi – suurtila,
joka kooltaan vastasi hyvinkin edellisen vuosisadan hoveja. Isäntinä olivat
sovhoosi ja puolue.

”KEHITTYNEEN SOSIALISMIN” ASUINIHANTEET

Kommunistisen puolueen mukaan Neuvostoliitossa elettiin 1960-luvun lopulta lähtien ”kehittyneen sosialismin” aikaa. Tällä tarkoitettiin, että vaikkei Neuvostoliitossa ollut vielä päästy kommunistiseen yhteiskuntaan, maa oli sosialismin polullaan muita pitemmällä.⁶³ Sinne oli myös muodostunut yhtenäinen neuvostokansa sekä erityinen neuvostoelämänmuoto.⁶⁴ Tosin puolueen johdolle oli jo selvää, ettei unelma kommunistisesta tulevaisuudesta voisi koskaan toteutua täysimääräisenä. Yhteiskunnallisen vakauden ylläpitäminen edellytti silti ihmisten jatkuvan uhrautumisen sijasta heidän toiveisiinsa ja odotuksiinsa vastaamista vuoden 1961 puolueohjelman lupauksen mukaisesti.⁶⁵

Neuvostoliitolla olikin nyt jo Hruštšovin kaudella tapahtuneen rakennusteollisuuden ja betonielementtitekniikan kehitysharppauksen ansiosta aiempaa paremmat edellytykset vastata kansalaisten asuintarpeisiin. Asumista voitiin uudistaa ja sen tasoa kohottaa tehokkaasti käyttämällä tyyppiirustuksia ja standardoituja rakennusosia ja toteuttamalla niin maalle kuin kaupunkiin kokonaisia ajanmukaisia kaupunkeja ja asuinalueita, *mikrorajoneja*. Olenainen osa tätä asumisen reformia olivat monikerroksiset lamellitalot, joita oli rakennettu jo Hruštšovin kaudella. Ne olivat useita perhekohtaisia asuntoja käsittäviä, tyyppiirustuksiin perustuvia kiviaineisia taloja, jotka koostuivat standardoiduista, portaikon varaan kiertyvistä rakennusyksiköistä, lamelleista.⁶⁶ Talojen mukavuuksiin kuuluivat periaatteessa sähkö, kaasu, patterilämmitys, juokseva vesi ja viemäri, wc-istuin ja istuma-amme tai suihku, uudenaikaiset taloustyötasot, kiinteät kaapit ja kodinkoneet sekä esimerkiksi linoleumilattiat ja muoviset rakennusosat. Tällaiset mukavuudet olivat kalliita, joten toteutuskustannusten minimoimiseksi arkkitehtuurista karsittiin kaikki tarpeettomana pidetty ja käytettiin edullisia rakennusmateriaaleja. Rakennuskustannuksia painettiin ajan myötä edelleen alas muun muassa supistamalla kaksioiden pinta-ala 40–45 neliometriin. Erityisesti tingittiin norminmukaisten

Kuva kesäisen leppoisasta hetkestä pientalon puutarhassa käsikirjasta *Sel'skije žilyje doma i kvartiry*. Kirjanen oli tarkoitettu arkkitehdeille, jotka laativat pientalosuunnitelmia Venäjän Euroopan-puoleiseen osaan. *Agajants & al. 1975, 39*

henkilöperusteisten asuinneliömetrien – yhdeksän asuinneliömetriä asukasta kohti – ulkopuolelle jäävien keittiön, kylpyhuoneen ja wc:n koosta. Tuloksena oli pienasunto, joka käsitti useimmiten vain yhdestä kahteen tai kolmeen minimimitoitettua huonetta ja 4–5 neliömetrin keittiökopin.⁶⁷ Vaikka talotyypin sai kansan suussa ironisoivan nimityksen hruštšovka ja monien puutteittensa vuoksi vielä ironisemmin *hruštšoba*, jossa yhdistyivät nimi Hruštšov ja venäjän kielen slummiä merkitsevä sana *truštšoba*,⁶⁸ se oli kollektiiviseen elämäntapaan totutetun neuvostokansalaisen kannalta erityisesti kaupungeissa käänteentekevä. Moderni lamellitalo hylkäsi aiemmin neuvostoelämänmuodon keskeisenä osana propagoidun kommuuni- tai yhteisasumisen ihanteen, ja arkielämän tyyssijaksi tarjoutui perhekohtainen, vaikkakin minimimittoihin puristettu asunto – normien mukaisesti suunnitellussa ja rakennetussa *mikrorajonissa*. Niille olivat tunnusmerkillisiä yhdenmukaiset neli-viisikerroksiset lamellitalot, ilmava asemakaava sekä kompaktin yhdyskuntarakenteen ansiosta helposti saatavilla olevat palvelut.⁶⁹ Aikakauden kaupunkisuunnittelun tavoitteet ja ihanteet manifestoituvat *Arhitektura SSSR*:ssa vuonna 1965 julkaistussa kommunistisen puoleen ohjelman sitaatissa:

*Kaupunkien tulee olla rationaalisia tuotantovyöhykkeiden, asuinalueiden, julkisten ja kulttuurilaitosten, jokapäiväispalveluiden, liikenteen, kunnallistekniikan ja energiatalouden kokonaisvaltaisia järjestelmiä, jotka turvaavat ihmisille parhaat työn, arjen ja levon olosuhteet.*⁷⁰

Nämä tavoitteet vastaavat läheisesti niitä, jotka maan johto antoi vuonna 1968 määräyksessään maaseudun rakentamisesta. Siinä korostettiin, että puolueen ja neuvostovallan eri elinten tärkeimpiin tehtäviin kuului valikoitujen maaseudun asutusten kehittäminen hyvin varustelluiksi taajamiksi, *posjolki*, jotka tarjoaisivat maaseudun väestölle sen tarpeita vastaavat ja maataloustuotantoa edistävät asuinolot sekä kulttuuri- ja jokapäiväispalvelut. Ajanmukaisissa taajamissa tuli olla modernin kaupunkisuunnittelun periaatteita noudattava asemakaavallinen rakenne, ajanmukaisia, tyyppipiirustuksin toteutettuja rakennuksia sekä nykyaikainen infrastruktuuri.⁷¹ Jaroslavlın alueen kolhoosien suunnittelulaitoksen johtaja N. Tarasjuk puki tämän *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä vuonna 1970 virkamiesmäiseksi iskulauseeksi: asutuksen taloudellisesti tarkoituksenmukainen sijoittelu sekä suurten, erikoistuneiden tuotantolaitosten muodostaminen kuuluvat läheisesti maataloustuotannon asianmukaiseen hallintointiin.⁷²

Keskitettyssä, valtiojohtoisessa suunnittelukoneistossa kaavoitusta, rakentamista ja resursseja voitiin ohjata kokonaisvaltaisesti ja rationaalisesti – tai mielivaltaisesti –, kun valtio tai valtion yritykset omistivat melkein kaikki kiinteistöt ja maankäyttöä ohjattiin hallintojärjestelmän kautta.⁷³ Tämä oli yksi perustavanlaatuisimmista eroista länsimaiseen yhdyskuntasuunnitteluun verrattuna. Valtion sosiaalipoliittisia ja taloudellisia päämääriä päästiin tavoittelemaan maan hintaa, tehokkuutta ja kiinteistöistä saatavaa tuottoa miettimättä, eikä suurelleenkaan suunnitelmien toteuttamista jarruttanut intressien sovittelu eri toimijoiden, kuten maanomistajien ja sijoittajien kanssa. Suunnitteluprosessiin ei kuulunut myöskään aito vuorovaikutus kansalaisten kanssa, saati paikallistason näkemysten kuuleminen, vaan kaupunkisuunnittelussa noudatettiin tiukkoja normeja ja ohjeita, joiden taustalla vaikutti kommunistinen puolue. Paikallishallintojen vaikutusmahdollisuudet jäivätkin hierarkkisessa ja normitetussa suunnittelussa vähäisiksi.⁷⁴

Koska maaseudun modernisoimisen nähtiin edellyttävän koko maaseudun rationaalista ja kokonaisvaltaista suunnittelua, maassa ryhdyttiin 1960-luvulla laatimaan alustavia seutukaavoja.⁷⁵ Niissä määriteltiin, mitä kyliä ja taajamia vastaisuudessa kehitettäisiin, ja niiden avulla pyrittiin säätelemään tuotantovoimien ja asutuksen jakautumista sekä asettamaan talouksille omat erikoistumissuuntansa, luontoa unohtamatta.⁷⁶ Neuvosto-Karjalassakin tässä päästiin vauhtiin niin, että *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä kerrotaan vuonna 1970, että valtiollisen maankäytön suunnittelulaitoksen Karjalan osastolla oli laadittu alustava seutukaava jo useista alueista tasavallassa.⁷⁷

Resurssit eivät tietenkään voineet riittää kaikkien maaseudun taajamien modernisoimiseen, vaan voimavaroja täytyi keskittää valikoituihin taajamiin, joihin ohjattaisiin myös syrjäisempien kylien asukkaita.⁷⁸ Seutukaavoja edelsikin yhdyskuntien luokitteluun asukasluvun perusteella eri kategorioihin, jotka ulottuivat yli puolen miljoonan asukkaan suurkaupungeista alle tuhannen

asukkaan maaseututaajamiin. Luokittelu esitettiin vuoden 1967 virallisissa rakennusnormeissa ja -määräyksissä, jotka ohjasivat kunkin yhdyskuntatyyppin suunnittelua.⁷⁹ Asutusta keskitettiin kehityskelpoisiksi arvioituihin taajamiin, joiksi valikoituivat yleensä kolhoosien ja sovhoosien vanhat keskustaajamat, jotka usein olivat entisiä kirkonkyliä. Haja-asutusta karsittiin ja pois seuloitiin kehityskelvottomiksi eli *perspektiivittömiksi*⁸⁰ tuomitut asutukset, joita olivat alle 200 asukkaan kylät, entisillä suomalaisalueilla myös kylät, jotka sijaitsivat lähellä Suomen rajaa. Likvidoitavien kylien ja yksinäistilojen rakennukset hylättiin tai purettiin siirrettäviksi elinvoimaisimmiksi katsottuihin, kehityskelpoisiin taajamiin. Näin toistui hyvin samankaltainen hallinto- ja talousreformi kuin kymmenisen vuotta aiemmin, ja maaseututaajamien lukumäärä supistui jyrkästi.⁸¹

Seuraavaksi piti tärkeimmille maataloustaajamille laatia kokonaisvaltainen kaava- ja rakennussuunnitelma,⁸² joka tosin Kurkijoella pysyi toistaiseksi kaukaisena haaveena. Myös Kannaksen vähemmän tärkeät ja heikommin menestyvät sovhoosit sekä sivuprikaatit joutuivat odottamaan uudistamista pitkään, mutta Neuvosto-Karjalan entisillä suomalaisalueilla uudistusprosessi eteni vielä hitaammin.⁸³ Kurkijoen taajamassa, jonka on pääteltävä lukeutuneen kehityskelpoisiin taajamiin, siitä alkoi silti näkyä merkkejä 1960- ja 1970-luvun vaihteessa. Samalla tämä muutos koettiin seudulla käännekohtana, kahden kulttuurin törmäämisenä, jossa taajaman sodanjälkeisen ajan ”idylli” vähitellen katosi.

Kurkijoki-sovhoosin historiikissa muistellaan, että 1960-luvulla ”alkoi asuintalojen rakentaminen” sovhoosin laskuun.⁸⁴ Asuinrakentamisen määrästä ja rakennuttajista saa käsitystä rakennushanke- ja käyttöönotto-asiakirjojen⁸⁵ sekä taajamasta vuonna 1975 laaditun inventointikartan avulla, joka piirrettiin Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisessä keskuslaitoksessa.⁸⁶

Asiakirjoissa rakennushankkeiden tilaajana, *zakazšik*, esiintyy tavallisimmin Kurkijoki-sovhoosi, mutta asuintaloja rakennuttivat muutkin valtionyritykset, kuten Länsi-Karjalan sähköverkko Karelenergo, Karjalan vesirakennusyritys Karelvodstroj, Sortavalan voi- ja juustomeijeri sekä asuinrakennusyhtymä⁸⁷ Žilstrojtrest. Asiakirjoista päätellen hanke eteni siten, että tilaaja jätti piirineuvostolle hakemuslomakkeen, johon oli usein jo merkitty sopivan tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen numerosarja. Hakemuksista on myös tulkittavissa, että ellei rakennuttajana ollut sovhoosi, joka hallinnoi Kurkijoen taajaman maita, siltä täytyi anoa tonttia hanketta varten. Ylempänä rakentamista ohjaavana asiakirjana oli kulloinkin voimassa oleva yleiskaava ja myöhemmin kaava- ja rakennussuunnitelma.⁸⁸

Hakemus käsiteltiin piirineuvostossa, jonka tärkeimpiin tehtäviin kuului yleisesti asuinrakentamisen suunnittelu, ja käytännön toteutustyön aloittamiseen tarvittiin piirineuvoston toimeenpanokomitean – paikallishallinnon todellisen johdon – lupa. Käytettävissä ollut budjetti määräytyi ylhäältä sanelluissa tuotantosunnitelmissa, mutta sitä sai lihottaa valtionyritysten, kuten Kurkijoki-sovhoosin, voitoilla.⁸⁹ Valmistuneen rakennuksen käyttöönotto taas edellytti piirin valtiollisen vastaanottolautakunnan päätöstä.⁹⁰ Proessin kaikkiin vaiheisiin osallistui piiriarkkitehti, jonka valtaa voidaan silti pitää varsin vähäisenä. Perustavanlaatuiset päätökset taajaman laajuudesta, asemakaavallisesta muodosta ja rakentamisen määrästä teki käytännössä valtio, jolla oli samaan aikaan rooli hankkeiden rahoittajana,⁹¹ ja piiriarkkitehdin harteille lankesi ohjata ”tilaaja”

kulloinkin tarkoituksenmukaisen tyyppiirustuksen ääreen, kynäillä rautalan-kamaisia asemapiirustuksia rakennuksille sekä koordinoita keskuslaitoksissa ja tasavaltojen virastoissa laadittujen suunnitelmien toteutusta.⁹²

Inventointikartasta päätellen taajamaan oli vuosina 1945–1975 rakennettu kaikkiaan 18 kaksikerroksista 8–12 asunnon taloa, joista ainakin yhdeksän oli vuosilta 1966–1975. Näissä yhdeksässä talossa oli yhteensä 72 asuntoa. Kun kahden asunnon taloja pystytettiin vuosina 1966–1975 ainakin kahdeksan, kyseisellä ajanjaksolla taajamaan valmistui uusia asuntoja vähintään 88. Kahden asunnon taloja rakennettiin ainakin tyyppiirustusten 3-40-6B ja 1-50B-12 mukaan.⁹³ Tyyppiirustus 1-50B-12 oli Giprolespromin vuonna 1967 käyttöön otettu malli, joka edusti Neuvostoliiton pohjoisilla alueilla erittäin yleistä talotyyppiä: se oli yksikerroksinen hirsirunkoinen talo, jossa asuntoihin käytiin sisään omien päätyverantojensa kautta.⁹⁴ Talotyyppi oli käytännöllinen arjessa, jossa hoidettiin kasvimaata ja pienkarjaa sekä kannettiin halkoja, vesisankoja ja laskiämpäreitä; Lidija Bokunovan mukaan vettä haettiin vielä 1970-luvulla yleisesti suomalaisaikaisista kaivoista.⁹⁵ Talomallia 3-40-6B kritisoitiin vuonna 1970 *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehden Karjalaa käsittelevässä artikkelissa sen epäkäytännöllisyydestä. Siinä todettiin, että kahden asunnon talojen tyyppiirustuksissa 3-40-6B ja 1-10M-6 oli hankala pohjakaava ja ahtaat keittiöt ja ettei niihin sisältynyt aputiloja, saati piharakennuksia.⁹⁶

Samassa lehtiartikkelissa todettiin sekin, etteivät kaksikerroksiset kahdeksan asunnon hirsitalot olleet maataloustaajamien asukkaiden arjen kannalta mukavia ja että Karjalan tasavallan maatalousministeriö oli joutunut kieltämään sellaisten rakentamisen.⁹⁷ Osa tällaisten pienkerrostalojen epämukavuudesta johtui siitä, että kunnallistekniikan puuttuessa asukkaiden piti yhtenäen kantaa yhteisessä portaikossa halkoja ja ämpäreitä. Samalla kunnallistekniikka määritteli ratkaisevasti sitä, millaisia asuintaloja maaseudun taajamiin sai rakentaa. Sellaisissa taajamissa, joista puuttui kunnallinen vesijohto- ja viemäriverkosto, ei taloihinkaan edellytetty vesijohtoja ja viemäriä, kunhan kerrosluku ei ylittänyt kahta.⁹⁸ Wc:n sijasta asuntoihin tehtiin ilmaklosetteja, joita oli kuitenkin lupa sijoittaa vain yksi- ja kaksikerroksisiin taloihin kunnallistekniikkaa vailla oleville alueille.⁹⁹ Ulkoisesti moderneissa taloissa voitiin käydä tarpeilla ilmakloseteissa tai ulkokäymälöissä.

Kurkijoen taajamaan viimeiset kolme kaksikerroksista monen asunnon hirsitaloa valmistuivat asiakirjoista päätellen vuosina 1966 ja 1968. Niihin käytettiin Giprolespromin tyyppiirustusta 3-40-25B ja samaan piirustussarjaan kuulunutta tyyppiirustusta 3-40-27B.¹⁰⁰ Sen jälkeen kalkkihiekkatiilet ja -harkot syrjäyttivät hirren kaksikerroksisten asuintalojen rakennusmateriaaleina, ja teräsbetonikin tuli aiempaa laajempaan käyttöön. Ensimmäinen kiviaineinen pienkerrostalo nousi keväällä 1969 Ulitsa Novajalle, ja viisi muuta valmistui samalle kadulle vuosina 1971–1975. Nämä vaatimattomat pienker-

Kurkijoen taajaman varhaisimpia kiviaineisia taloja. Vuosina 1969 ja 1972 rakennettujen pienkerrostalojen väliin on jäänyt pieni suomalainen puutalo. Asemakartoissa Q, № 44, L. *Ville Laakso 1994*

rostalot olivat eräänlaisia maaseudun hruštšovkoja, talotyyppin matalampia ja niukasti varusteltuja muunnelmia. Alkuun lamellitalot oli muuallakin maassa muurattu kalkkihiekkatiilistä, mutta Brežnevin kaudelle tultaessa valtavirraksi oli jo muodostunut huokeampi ja nopeampi elementtirakentaminen. Perifeerisillä alueilla jouduttiin silti odottamaan pitempään niin elementtirakentamista kuin kunnallistekniikkaa.

Myös Kurkijoen taajaman ensimmäisten kivitalojen varustetaso oli vaatimaton. Edellä mainituissa vuosina 1971 ja 1972 valmistuneissa taloissa, jotka noudattivat tyyppiirustusta 1-247-LO, keittiöihin muurattiin hellat ja huoneisiin pönttöuunit, mutta kunnallisen viemäriverkoston puuttuessa asunnot jätettiin aluksi vaille juoksevaa vettä, suihkuja ja wc:itä. Ilmanvaihdoksi ilmoitettiin fortuskatuuletus; tosin sanoen ikkunat varustettiin perinteiseen tapaan pienellä, avattavalla tuuletuspuitteella, *fortuskalla*. Oli myös teknisiä varusteita, joita pidettiin välttämättöminä. Ulitsa Novaja 15:n talosta todettiin vastaanottotarkastuksessa maaliskuussa 1972, ettei talossa ollut puhelimia eikä pesulaa mutta talon käyttäjän, kiertävän rakennuspalvelun 158 tuli syksyyn mennessä asentaa kuhunkin asuntoon keskusradio.¹⁰¹ Puhelimia ja pesulaa ei tosin liene ollut taajaman muissakaan taloissa.

Arkea helpottava käänne taloteknisessä varustelussa näyttää koittaneen vuonna 1972, kun klubin taloon eli entiseen vapaapalokunnan taloon, jossa

Ulitsa Novajan uusia lamellitaloja Proletarskajalta päin kuvattuina vuonna 1976. Kaksi keskimmäistä noudattavat tyyppiirustusta 1-247-LO, joka LO-tunnuksesta päätellen lienee laadittu jossain Leningradin alueen suunnitteluosastossa. Se on kahden portaalan lamellitalo, jossa on kolmen, kahden ja yhden huoneen pienasuntoja. Asemakartoissa S, P, O, N. Autergof. NA RK

näytettiin myös elokuvia ja käytiin kirjastossa, asennettiin vesikiertopatterit.¹⁰² Tämä uutuus levisi pian asuintaloihinkin: kun vielä Ulitsa Novaja 5:een tyyppiirustuksen 8966-PS mukaan vuonna 1973 valmistuneessa pienkerrostalossa jouduttiin tyytymään pönttöuuneihin, seuraavana vuonna valmistunut Ulitsa Novaja 19 varustettiin Vadim Rjabtsevin mukaan pannuhuoneella ja vesikiertopattereilla.¹⁰³

Viisivuotiskaudella 1971–1974 valtio investoikin taajaman palvelujen ja tuotantoalueen parantamiseen.¹⁰⁴ Ulitsa Leninalle muurattiin kalkkihiekkatiilistä ruokala ja vuonna 1974 modernistinen, mukavuuksin varustettu sekatavarakauppa, joka mukaili Maaseudun rakentamisen valtiollisen suunnittelulaitoksen Giprosel'strojn tyyppiirustusta. Uuden viisivuotiskauden alkua juhlisti ajanmukaisen, monelle sadalle oppilaalle mitoitettun koulun vihkiminen käyttöön elokuussa 1975. Kalkkihiekkatiilirakennus oli moderni niin ulkoisesti ja teknisesti kuin tilaohjelmaltaan, johon kuului muun muassa fysiikanluokka, ja luokkahuoneiden suurista ikkunoista avautui mykistävä näkymä kohti jyrkkää Mammalanmäkeä. Koulu oli merkittävä rakennushanke, josta paikallislehti *Prizyvissä* uutisoitiin useaan otteeseen.¹⁰⁵

Silti, kaikesta uudisrakentamisesta huolimatta, vuoden 1975 inventointikartta todistaa, että suomalaiset talot olivat miltei poikkeuksetta säilyneet ja edelleen käytössä. Kartan selitysosassa joidenkin puutalojen ilmoitetaan seisovan puutolpilla, mikä viittaa siihen, että ne olivat ehkä muualta siirrettyjä. Useimmissa oli päre-, huopa-, tiili- tai peltikatto, mutta neuvostoajan harmaa uutuus, asbestisementtinen aaltolevykate oli jo yleistynyt. Enimmäkseen talot olivat

asuinkäytössä, entinen Kaupin kirjakaupan talo yhteisasuntolana. Kyläkauppa ja sekatarvakauppa toimivat Kurkijoen osuuskaupan talossa ja Sunelan liiketaloissa, leipä ostettiin entisen kunnanlääkärin talon aittarivissä toimineesta puodista ja kirjat talosta Ulitsa Novajan ja Ulitsa Leninan risteyksessä. Entisessä kunnantalossa oli päiväkotia, seurakuntatalossa posti, Kurkijoen Säästöpankin talossa kyläneuvosto, neuvostohallinnon paikallistason elin, joka ratkoi ja toimeenpani esimerkiksi paikallista taloutta, palveluita ja kolhooseja koskevia asioita. Sotaa edeltäneen ajan taloissa toimivat myös ompelimo, lastenseimi ja metsänhoitoalueen konttori. Sovhoosin tuotantoalueellakin oli käytössä enimmäkseen entisten maatalousoppilaitosten rakennuksia. Suurimmissa niistä toimi kouluja ja sisäoppilaitos ruokaloineen ja loitompana Hiitolan-tien varressa sairaala. Maanviljelyskoulun entisessä luentorakennuksessa oli sovhoosin konttorin ja puolue-elinten toimintoja.¹⁰⁶ Kivinavetassa hoidettiin sovhoosin karjaa, koulutilan entisessä meijerissä ja henkilökunnan puutaloissa asuttiin. Toisaalta useita rakennuksia, kuten hevoshoitokoulun suuri talli, oli hävinnyt.

Inventointikartta kertoo taajaman rakenteesta, ettei sekään ollut erityisemmin muuttunut sitten sodan päättymisen. Uudisrakennuksia oli toki runsaasti, mutta suomalaisia taloja ollut juurikaan purettu, vaan uudet talot oli pystytetty aiemmin rakentamattomille paikoille. Tosin ne oli usein sijoitettu etäälle katulinjasta eivätkä ne luoneet samanlaista selvästi rajattua katutilaa kuin sotaa edeltäneen ajan talot. Mahtavimpana erottui edelleen luterilainen kirkko,¹⁰⁷ joskaan sitä ei ole mainittu inventointikartan numeroidussa rakennusluettelossa eikä numeroitu karttaan.

Oliko Kurkijoen taajama sitten poikkeus aikansa sovhoosien keskuskyläjen joukossa? Vuonna 1976 ilmestyneessä teoksessa *Sovhozy SSSR* todetaan suurpiirteisesti, että tavallisesti Neuvostoliiton maaseudulla asuttiin yhä vanhantyyppisissä puutaloissa, joissa ei ollut vesijohtoja ja kaasua. Kuitenkin useimmissa vanhoissakin taloissa oli nyt ”asbestisementtilevykatto, sähköt, radio ja katoilla tv-antenneja” ja kylissä ”klubit, kaupat, kampaamot, saunat ja muut arjen palvelut”, mitä teoksen kirjoittajat pitävät merkkeinä edistyksestä. He myöntävät, että kaupunkilaistyyppisten, kaikin mukavuuksin varustettujen talojen rakentamiseen ja taajamien ajanmukaistamiseen oli vuosina 1966–1970 päästy vasta joissain suurissa ja vauraissa sovhooseissa, mutta jatkavat, että 1970-luvun puolella kyliin ”ilmestyy koko ajan lisää kaupunkilaistyyppisiä taloja”.¹⁰⁸ Tällaisilla ilmaisuilla kirjoittajien voi ajatella julistaneen uskoaan kommunistisen puolueen suurisuuntaisille tavoitteille sovhoosien kehittämisessä ja samalla hämärtäneen kaupunkilaistyyppisistä taloista puhumalla sen tosiasian, että ulkoisesti uudenaikaiset talot olivat usein mukavuuksiltaan puutteellisia.

Teoksen *Sovhozy SSSR* kuvaus 1970-luvun maaseudusta istuu hyvin myös Kurkijoen taajamaan. Tämä entinen kirkonkylä oli vain yksi esimerkki siitä maaseudun taajamien suuresta enemmistöstä, johon asumisen reformi yhdyskuntateknisine varustuksineen ja laajoine palveluineen ei ulottunut. Kantovesi

Ulitsa Sovjetskajaa, entistä kauppakatua vuonna 1971 konsuli Aarne Roihan käväistessä Kurkijoen taajamassa. Aarne Roiha. KK. MVK. MV

Ulitsa Leninaa vuonna 1971: vasemmalla entinen Kaupin kirjakauppa, oikealla entinen kunnanlääkärin talo, asemakartoissa № 37 ja 25. Aarne Roiha. KK. MVK. MV

Kivinavetta ja entinen meijeri sovhoosin tuotanto-alueella vuonna 1971. Asemakartoissa № 85 ja 78. Aarne Roiha. KK. MVK. MV

Entinen maamiesopiston johtajan talo toimi vuonna 1975 kouluna. Kaavasuunnitelmassa se varattiin yhteistoiminnan hallinnon käyttöön. Asemakartassa 83. Ajoittamaton valokuva. *KK7s*

Sovhoosin konttori toimi vuonna 1975 entisessä maamiesopiston rakennuksessa. Valokuva 1900-luvun alkuvuosikymmeniltä, asemakartoissa № 77. Johan Kauppi. *KRK*

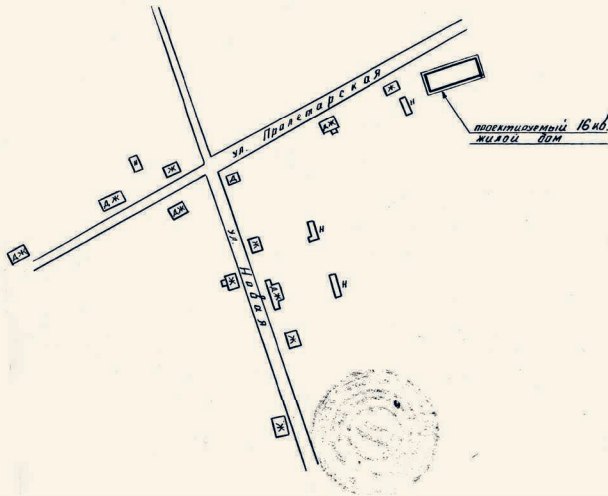

Kurkijoen entinen kirkko vuonna 1971. Aarne Roiha. *KK. MVK. MV*

Выкопировка

из плана п. Куркиёки для проектирования 16-квартирного
жилого дома.

M-1:2000

Согласовано:

Архитектор Лахденпохского района
17/8-742. *Василий С. Демички* =
Начальник инспекции Госплана
25.10.74 = В. Чечко =
2 гл врач Лахденпохской ЦЛ
Людмила = Л. Нажинова =

*Согласовано Куркиёки
Крушельский
Копировал: *Stiff**

Vuonna 1974 laadittu asemapiirustus kaupunkilaistyyppistä 16 asunnon taloa varten, jollaisen Karjalan vesi-rakennusyritys halusi rakennuttaa Ulitsa Proletarskajalle. Pienkerrostalon julkisivut olisi muurattu kalkkikiek-katiillistä ja kirjottu erivärisin tiilin. Rakennus ei toteutunut. NA RK, f. R-3519, op.1, d. 4/16, 175

ja uunilämmitys eivät toki olleet epätavallisia 1970-luvun alun Suomenkaan vanhassa rakennuskannassa, mutta Kurkijoen taajamassa rakennettiin tuolloin uudet pienkerrostalotkin niiden varaan. Tasa, johon Kurkijoen rakentamisessa yllettiin, havainnollistaa vertailu vastaavan ajanjakson rakentamiseen Suomen kuntakeskuksissa: niissä talot varustettiin käytännössä sähköllä, patterilämmityksellä, juoksevalla lämpimällä ja kuumalla vedellä, viemäroinnillä, wc:llä sekä suihkulisella tai ammeellisella kylpyhuoneella, jopa sähkökiukaalla lämpiävällä saunalla.

Yleensä Neuvostoliitossa perheasunto uudesta lamellitalosta tarjosi varmasti monelle paremmat asuinolot kuin esimerkiksi huone kommunalkassa taikka väliaikaiseksi tarkoitettu mutta usein pysyväksi kodiksi jäänyt sodanjälkeinen ”parakki”. Ei silti ole yksiselitteistä, oliko kerrostaloasunto maaseudulla erityisen mukava. Tyypilamellitalojen ja erityisesti kaksikerroksisten lamellitalojen ongelmina on yleisesti tuotu esille, etteivät ne olleet maaseudun elämänmuodon ja taloudenpidon kannalta yhtä käytännöllisiä kuin pientalot. Lisäksi ne pystytettiin – myös Kurkijoella – usein rakentamiseen huonosti sopivalle maaperälle, tonttien rajat merkittiin epämääräisesti eikä tonteilla ollut tilaa elintärkeille kasvimaille. Taloja hyväksyttiin toisinaan käyttöönotttaviksi myös keskeneräisinä, ilman että suunniteltuja mukavuuksia oli asennettu, kuten Lahdenpohjan piiriarkkitehti Konduktorov kertoo katsauksessaan vuoden 1976 lopussa.¹⁰⁹ Lamellitalojen tavallisia puutteita olivat yleisemminkin vetoisuus, kosteusongelmat, heikko ääneneristys ja lämmitys, kellareiden ja muiden säilytystilojen puute sekä huonosti järjestetty huolto. Asuntokohtaiset uunit koettiin ainoina lämmönlähteinä hankaliksi, veden raahaaminen toiseen kerrokseen raskaaksi ja ilmaklosetit epätydyttäväksi. Kautta maaseudun olemattomia säilytystiloja kompensoitiin käyttämällä kylpyhuoneelle varattua mutta viemärimätöntä tilaa varastona ja kyhäämällä satunnaisista rakennusmateriaaleista vajoja ja kellareita talojen pihoille ja lähiympäristöön, vaikka se oli periaatteessa kiellettyä.¹¹⁰

Yhteenvetona voi todeta, että suunnittelijoiden teoreettinen ja mekanistinen lähestymistapa tuotti kaupunkimaiseen elämään räätälöityjä taloja, jotka olivat kolhoosi- ja sovhoosikylien asukkaille epäkäytännöllisiä. Rakennusten toteutusvaiheessa taas pysyivät vaikeasti voitettavina ongelmina materiaalien kehnous, rakennusvirheet ja rakennusten jääminen keskeneräisiksi, jotka kytkeytyivät rakenteellisesti itse järjestelmään. Rakennusosa- ja -ainetuotantoa oli vaikea optimoida, koska tuotantolaitokset eivät voineet itsenäisesti säädellä hintoja, saati tuotantomääriä. Toteutuksen laatu kärsi myös todellisen kilpailun puutteesta. Pyrkimys tuotantotavoitteiden saavuttamiseen johti puolestaan siihen, että sekä tavarantoimittajat että rakennusmiehet kiirehtivät, työmailla hutiloitiin ja rakennusvirheitä tehtiin surutta.¹¹¹

Tilannetta ei auttanut se, että rakennushankkeisiin ei pyydetty urakkatarjouksia vaan riitti, että urakoitsijalla oli muodollinen pätevyys ja kapasiteetti toteuttaa työt. Koska jo 1930-luvulla vakiintuneen käytännön mukaisesti

suunnittelijan ja urakoitsijan kesken ei ollut juridista suhdetta eikä suunnittelija tehnyt rakennuspaikalle tarkistuskäyntejä, urakoitsija vaikuttikin voimakkaasti siihen, millainen rakennuksesta loppujen lopuksi tuli.¹¹² Kurkijoella rakennuksia urakoivat 1960- ja 1970-luvulla asiakirjoista päätellen tavallisimmin Kurkijoen liikkuvat mekanisoidut rakennusjoukot PMK 7 ja PMK 158 sekä liikkuva mekanisoitu maanparannusryhmä.¹¹³ Rakentamisen laadusta kertovat piiriarkkitehtien katsaukset. Lahdenpohjan piiriarkkitehdin N. M. Konduktorovin vuoden 1976 loppupäivinä allekirjoittamassa katsauksessa todettiin, että laaduntarkkailijoita oli urakoitsijoiden joukossa vain PMK 158:lla. Samalla huomautettiin, ettei työläisiä, jotka olivat päästäneet syntymään heikkolaatuisia rakennusmateriaaleja, kuitenkaan viedä oikeuteen.¹¹⁴ Stalinin kaudella työläisiä olisi vastaavassa tilanteessa voitu syyttää esimerkiksi sabotaasista, mutta nyt puutteet yksinkertaisesti listattiin urakoitsijan korjattaviksi.

Voisikin kysyä, olisiko esimerkiksi Kurkijoen keskikoulun johtajaopettaja Lidija Bokunova perheineen halunnut vaihtaa tilavan keittiön ja kahden kookkaan huoneen asuntonsa 1900-luvun alun apteekin talossa minimimitoitettuun ja monella tavalla puutteelliseen asuntoon uudessa lamellitalossa. Olisiko Galina Sitar ollut valmis luopumaan lähes 80 m²:n asunnostaan, keittiöstä ja kolmesta huoneesta, jotka perhe sai vuonna 1973 tuotantoalueen yli satavuotiaasta hirsitalosta?¹¹⁵ Entä kemian, maantieteen ja maatalouden opettajaksi kouluttautunut jaroslavlilainen Albina Kartševskaja, jonka perhe oli vuonna 1964 saanut asunnon saman talon toisesta päästä?¹¹⁶

Jos moderni talo oli rakennettu hutiloiden ja heikkolaatuisista materiaaleista eivätkä siinä toteutuneet modernit mukavuudet, elämä siinä saattoi olla jopa hankalampaa kuin uunilämmitteisessä suomalaisessa hirsitalossa, jossa usein oli talon alla kylmäkellari ja pihalla oma kaivo sekä kasvimaata. Litvinenko kertoo Viipurista, että vallanpitäjille olikin hieman kiusallista, että vanhat kapitalistisen ajan ja jopa kansanrakentajien rakennusratkaisut osoittautuivat uusia sosialistisen yhteiskunnan tuotoksia paremmiksi. Se antoi asukkaille tilaisuuden kärkeväänkin kritiikkiin sanomalehtien sivuilla.¹¹⁷

Mutta Kurkijoen taajamaan oli vireillä mullistava muutos. Vuonna 1974 puolueen keskuskomitea ja ministerineuvosto antoivat määräyksen maatalouden kehittämistä ei-mustanmullan vyöhykkeillä, mikä toi lisää resursseja taajamien ja niiden tuotantoalueiden ajanmukaistamiseen. Koska tämän uudistustyön pohjaksi maassa hahmoteltiin seutukaavat,¹¹⁸ on pääteltävä, että Kurkijoella oli niissä asema uudistettavana taajamana. Eittämätön todiste tästä on se, että taajamalle valmistettiin vuonna 1975 huomattavaan väestönkasvuun luottava kaava- ja rakennussuunnitelma, jonka valossa vuosikymmenen alkupuolen uudisrakennukset näyttävät ikään kuin alkusoittona taajaman uudelle, paremmalle tulevaisuudelle. Vanhoista suomalaistaloista siirryttäisiin pian ajanmukaisiin uudisrakennuksiin, joissa nautittaisiin kunnallistekniikan suomasta mukavuudesta. Malleja siitä, miten uudistaminen olisi tehtävä, oli

jo olemassa: 1960-luvun lopussa ja 1970-luvun oli rakennettu mallitaajamia, joiden kautta seuraavassa hahmotetaan ajan maaseututaajaman ihannetta, *agrokaupunkia* tai *-keskusta*.

Virolaisen Väätän kolhoosikylän asemakartta.

- 1 yhdyskuntakeskus
- 2 monen asunnon taloja
- 3 yhden asunnon taloja
- 4 viheralueita.

Volkov 1987, 266

MALLITAAJAMAT JA AGROKESKUKSET

Maaseudulle pyrittiin 1960- ja 1970-luvun vaihteesta alkaen muodostamaan aikakauden yleisiin kaupunki- ja asuntosuunnittelun periaatteisiin perustuvia, väljästi ottaen kaupunkimaisia 2000–4000 asukkaan asuin- ja hallintokeskuksia, joita on usein kutsuttu *agrokaupungeiksi* ja määritelmää pienempiä keskuksia *agrokokeskuksiksi*.¹¹⁹

Tarvittiin kuitenkin malleja siitä, millainen ajanmukainen maaseututaajama olisi. Tätä edistääkseen maan johto edellytti vuonna 1968 antamassaan maaseudun rakentamista koskevassa määräyksessä, että kunkin hallintoalueen, aluepiirin ja autonomisen tasavallan tuli toteuttaa yksi tai kaksi kokeellista mallitaajamaa, joiden asemakaavaan ja rakennuksiin käytettäisiin uusia tyyppi- ja piirustuksia sekä ”rakentamisen organisoinnin uudenaikaisten menetelmien edistyksellisiä keinoja”. Käytännössä tavoitteena oli agrokaupunkien ja -keskusten rakentaminen. Ajanmukaisuuden lisäksi mallitaajamille edellytettiin houkuttelevaa arkkitehtonista asua, jossa piti hyödyntää luovasti sekä aikakauden arkkitehtuurin parhaita saavutuksia että paikallisen kansanrakennustaiteen perintöä, ja näin mallitaajamat antaisivat pontta ja esimerkkejä myös alueen maaseudun muiden keskustaajamien uudistamiseen. Tehtävä sälytettiin ministerineuvostolle, maatalousministeriölle ja maaseuturakentamisen ministeriölle, ja taajamat piti suunnitella ja toteuttaa vuosien 1969–1975 aikana eli kutakuinkin yhdeksännellä viisivuotiskaudella 1971–1975. Siitä päätellen, että jo 1970-luvun alussa joukko rakentajia, arkkitehteja ja maatalousjohtajia sai valtionpalkinnon tällaisten kylien toteuttamisesta, haaste otettiin vastaan.¹²⁰

Taajamien suunnittelun pohjana oli jo Hruštšovin kaudella luotu kokonaisuvaltainen *mikrorajon*-konsepti. *Mikrorajon* oli sekä Neuvostoliiton 1930-luvun alun sosialistisen kaupungin suunnittelumalliin että länsimaisiin esikuviin ja lähioteorihon pohjautuva, kompakti asuinalue, joka muodostui tietylle asukasmäärälle – yleensä 5000–15000 asukkaalle – mitoitetuista kerrostaloista ja

arjen peruspalvelut tarjoavasta keskuksesta. Alueen kokoa määrittivät normitetut enimmäisetäisyydet: asunnolta julkisen palvelun ääreen sai kertyä jalan matkaa korkeintaan 500 metriä, kouluun ja lastentarhaan enintään 200 metriä, eikä päivittäisasiota hoidettaessa pitänyt joutua ylittämään suurta ajoväylää. Ihanteellisessa mikrorajonissa kaikki oli lähellä lastenseimestä alakouluun, kahvilasta elintarvikekauppoihin ja klubista jokapäiväispalvelujen kombinaattiin eli KBO:hon, jossa saattoi olla esimerkiksi ompelimo, suutari, kampaamo, pesula, kodinkonekorjaamo ja valokuvaamo. Lisäksi mikrorajoniin kuului leikki- ja urheilukenttiä sekä puistoja.¹²¹

Mallitaaajamien suunnittelu lähti käyntiin, ja jo vuonna 1970 omistettiin kokonainen *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehden numero niiden suunnittelussa ilmenneiden puutteiden käsittelyyn. Lukijoille teroitettiin, että taajama tulee rakentaa kompaktisti¹²² ja että kyliä pitää tiivistää ja vanhoja ränsistyneitä taloja korvata uusilla.¹²³ Näin tapahtui esimerkiksi ”suuren Leninin synnyinseudulla sijainneessa” Ozerkin kaupunkimaisessa taajamassa, josta kirjoitettiin *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä 1970 otsikolla ”Uuden neuvostokylän näkyviä piirteitä”:

*Katsokaa tarkasti näitä valokuvia: ne todistavat ennakkoluulottomasti ja kaunopuheisesti niistä valtavista muutoksista, joita tapahtuu Uljanovskin alueen maaseudun kylissä. Nimenomaan maaseudun kylissä. Koska monet, jotka Uljanovskin ja Melikesin välistä tietä kulkiessaan ihailevat tuttujen hirsimökien viereen kasvavia nykyaikaisia mikrorajoneja, olettavat, että kyseessä ovat kaupunkitaajamat.*¹²⁴

Erityisesti lehdessä ylistettiin kompaktin kerrostalorakentamisen etuja: kun kahden tai neljän asunnon talojen sijasta päädyttiin ”paikallisväestön vaatimusten pohjalta” rakentamaan kerrostaloja, ratkaisu

--- osoittautui erittäin edulliseksi. 2500 asukkaan taajama vie vain vähän maata, on kompakti ja helpompi varustaa kunnallistekniikalla.

Uudistuksista huolimatta Ozerki ei ollut kirjoittajan mukaan menettänyt maaseutukylän hyviä ominaisuuksia vaan saanut niitä päinvastoin lisää, mikä ”auttaa houkuttamaan ja sitouttamaan uusia kaadereita”.¹²⁵

Siitä, miten mallitaaajamien haaste otettiin vastaan Karjalan neuvostotasavallassa, antaa viitteitä *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä 1970 julkaistu artikkeli, jonka mainitaan perustuneen keskusteluun tasavallan maatalousministeriöön vastikään muodostetun tulostuullisen rakennustoiminnan osaston päällikön kanssa.¹²⁶ Artikkelissa kerrotaan, että maaseudun rakennustöitä koskevat suunnitelmat laadittiin pääosin valtiollisen maankäytön suunnittelulaitoksen Karjalan-osastolla, Karjalan siviili- ja yhdyskuntarakentamisen suunnittelulai-

toksessa Karelgraždanprojektissa sekä suunnittelu- ja kustannuslaskentatoimisto Sel'hoztehnika. Tämän voi varovasti tulkita niin, että myös Karjalan mallitaajamat suunniteltiin nimenomaan näissä toimistoissa. Artikkelissa näet mainitaan, että turkissovhoosi Povenetskijn keskuskylä oli menestynyt sovhoosi- ja kolhoositaajamien rakentamisesta sekä asuin- ja palvelutason parantamisesta käydyin yleisliittolaisen kilpailun ensimmäisessä vaiheessa. Povenetskijn keskuskylää, joka sijaitsi Ääniseen pistävällä niemellä, ei esitellä artikkelissa kuvin, mutta sanallisesti luonnehditaan, että sitä rakennettiin uuden, ”onnistuneesti sommitellun” yleissuunnitelman, *genplanin* mukaisesti. Asuminen, tuotanto ja julkiset palvelut sijoitettiin omille vyöhykkeilleen, ja taajaman ytimen muodosti aukio, jota reunustivat sovhoosin konttori ja kulttuuritalo, lastenkeskuksen eli *detskij kombinatin* jäädessä loitommas ”vehreyden ympäröimänä”. Rakennukset oli tarkoitus varustaa ”aiemmin kaupunkien monopolina” ollein mukavuuksin, eikä luonnonkauneuttakaan ollut unohdettu: paikalla säilytettäisiin pikku männikkö, ja ”ympäröivän maiseman värien harmonia” vahvistaisi ”rakennusten muotojen harmoniaa”. Artikkelissa vakuutetaan huolellisen ennakkosuunnittelun parantavan rakentamisen laatua ja pienentävän rakentamisen kustannuksia sekä antavan rakentajille ja suunnittelijoille tilaisuuden keskittää voimiaan siihen, että Karjalan maaseutu saisi arkkitehtonisesti viehättävän ulkoasun. Tämän korostaminen ilmaisee kiertoteitse sitä, että aiemmin niin ennakkosuunnittelu kuin taajamien estetiikka olivat jääneet toissijaisiksi. Nyt kehitys oli toista luokkaa:

*Ihan silmissä ja mieleemme mukaan syntyy uusia maaseututaajamia, joilla on uusi sosialistinen elämänmuoto, ekonomia ja kulttuuri.*¹²⁷

Povenetskij ja toinen artikkelissa kiitelty karjalainen mallitaajama Šuja¹²⁸ sijaitsivat Äänisen seudulla Petroskoista pohjoiseen, mutta avoimeksi jää kysymys, suunniteltiinko mallitaajamia vuosina 1968–1975 Suomen luovuttamille alueille. Yleisradion entisen Moskovan-kirjeenvaihtajan Juhani Lindströmin vuonna 1979 julkaistusta kirjasta *Karjala tänään* voi kuitenkin päätellä, että agrokaupungin idea tunnettiin myös Kannaksella.¹²⁹

Lindström selostaa Karjalassa tekemiensä matkojen pohjalta, että agrokaupungit olivat Neuvostoliiton tulevaisuuden maatalouden perusyksiköjä, ja mainitsee esimerkkinä Leningradin alueen 6000 asukkaan ”kaupunkimaisen taajaman” Pervomajskojen. Termin *agrokaupunki* Lindström lienee omaksunut pakolliselta matkakumppanilta, kuten oppaalta tai viranomaiselta, joka on tulkinnut hänelle matkalla nähtyä, ja Pervomajskoje, siipikarjasovhoosin keskuskylä entisellä Kivennavalla, on varmaankin esitelty hänelle nimenomaan agrokaupunkina. Toisena esimerkkinä Lindström tarkastelee Krasnosel'skojea, joka oli lypsykarja- ja sikasovhoosin keskuskylä Muolaan Kyyrölän entisen lahjoitusmaahovin paikalla. Krasnosel'skojessa oli ostoskeskus, kulttuuritalo,

Kannaksella sijaitsevan Krasnosel'skojen taajaman kerrostalo- ja julkista rakentamista 1970-luvulla. Kaupunkimaisissa taajamissa asuintaloista piti rakentaa vähintään viisikerroksisia, maaseutu-taajamissa riitti neljä kerrosta. Kaksikerroksisia asuintaloja sai pystyttää pienemmissä maaseudun kylissä sekä Kurkijoen kylän kaltaisissa taajamissa, joissa ei ollut kunnallista vesijohto- ja viemäriverkostoa. Kuvälähde Lindström 1979, 28

elokuvateatteri sekä kirjasto, elementtirakenteisia ja ”kaupunkimaisin mukavuus-” varusteltuja asuintaloja ja modernia, vaaleaa, horisontaalista ja tasakattoista arkkitehtuuria. Lindströmin mukaan se oli ”kaupunkityyppinen taajama” ja tyypillinen esimerkki ”Neuvostoliiton maatalouspolitiikan uudesta suuntauksesta hävittää maaseudun ja kaupungin välisiä eroja”.¹³⁰ Pervomajskoje ja Krasnosel'skoje vastasivat myös niitä kahta historiallista maaseudun asuinmuotoa, joita usein kehitettiin agrokaupungeiksi tai -keskuksiksi. Näitä olivat entiset kirkonkylät sekä entiset suurtilat tai lahjoitusmaakartanot.¹³¹ Agrokeskuksia ei entisillä suomalaisalueilla ryhdyttykään rakentamaan tyhjästä vaan jo osin olemassa olevan rakennuskannan varaan.

Mitä tulee suunnittelun ja rakentamisen laatuun, Neuvosto-Karjalan mallitaajamia ei esitellä aikakautta käsittelevässä arkkitehtuurihistoriassa eikä maaseudun suunnittelua koskevassa ammattikirjallisuudessa, vaikka ainakin Povenetskij-sovhoosi oli palkittu edellä mainitun yleisliittolaisen kilpailun ensimmäisessä vaiheessa.¹³² Tarkkaan ottaen ne mallitaajamat, joiden rakentajia, arkkitehteja ja maatalousjohtajia muistettiin 1970-luvun alussa valtionpalkinnoilla, näyttävät sijoittuneen lähes yksinomaan maan eurooppalaiselle ääri-laidalle ja Neuvosto-Karjalaa eteläisempiin paikkoihin.¹³³ Vuonna 1973 *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä kuvattiin Neuvostoliiton kansantalouden saavutusten näyttelyssä palkittua, 2500 asukkaalle mitoitettua sovhoosin keskustaajamaa Fjodorovskojea seuraavasti:

*Tuhannet Leningradin alueen maaseudun työläiset muuttavat vuosittain uusiin asuntoihin. Eivätkä ne ole mitään vanhoja maalaistupia vaan mukavuuksin varusteltuja asuntoja, joissa on kaasu, kuuma vesi ja kylpyhuone.*¹³⁴

Ennen muita tasoltaan erottui kuitenkin Viron kolhoosien keskuskylien arkkitehtuuri, jonka esimerkillisyyttä arkkitehtiopiskelijoita vietiin ihailemaan kauempaakin Neuvostoliitosta.¹³⁵ Arkkitehtuurihistorioitsija Vera Kalmykova

Yksilöllinen punatiilinen ostoskeskus entisen Voltvetin eli Tignitzin kartanon maille perustetussa kolhoosisissa Viron Tihemetsassa. Rakennuksen suunnittelivat arkkitehti Ado Eigi ja insinööri Tiit Masso. Kuva vuodelta 1973. *EAM*

Linda-kolhoosin japanilaisvaikutteinen hallintorakennus Viron Kobelassa. Arkkitehti Toomas Reinin vuonna 1969 suunnittelema kompleksin valmistui vuonna 1973. *NB 2022*

kiitti 1970-luvun alussa valtionpalkinnon saanutta virolaista kolhoosin keskustaajamaa Sakua kompaktiksi mutta vivahteikkaaksi ja kauniisti maisemaan sovitetuksi arkkitehtoniseksi kokonaisuudeksi.¹³⁶ Tihemetsan kolhoosikylästä on mainittu neuvostoajan arkkitehtuurinhistoriassa, että se ”poikkeaa huomattavasti perinteisistä virolaisista maalaiskylistä lähennellen sommitelmalliselta luonteeltaan pientä, vihreää, palveluin varustettua kaupunkia”, eikä Padisessa L. Koidulan mukaan nimetyssä kolhoosikylässä ollut ”mitään yhteistä perinteisen kylän kanssa”.¹³⁷

Näiden kuvailujen kautta piirtyy esiin ominaisuuksia, jotka on aikansa yhdyskuntasuunnittelun näkökulmasta arvotettu mallikelpoisiksi: kompaktius, kaupunkimaisuus ja ei-perinteisyys. Paikalla koettuna on selvää, että kyseisten taajamien viehätyks perustui myös sijainnille: ne kukin oli suunniteltu vanhan baltiansaksalaisen kartanon maille, kauniiseen ja historiaa huokuvaan kulttuurimaisemaan, ja kartanon rakennuksia oli hyödynnetty osana kokonaisuutta.

Niin Virossa kuin muualla Neuvostoliitossa arkkitehtuuriltaan palkittujen taajamien uudet julkiset rakennukset edustivat usein yleisliittolaista modernismia, jota kutsutaan myös *neuvostomodernismiksi*. Julkisia rakennuksia leimasivat horisontaalisuus, tasakatot ja suuret ikkunapinnat, ja aiempaa urbaanimpaan asuinmuotoon totuteltiin modernistisissa taloissa. Yksilöllisen ja paikallisen ilmeen aikaansaamiseksi julkisivuissa saattoi esiintyä kansallisen mausteena paikallista perinnettä heijastelevia koristeaiheita. Kalmykova antaa tunnustusta Sakun arkkitehtuurin modernistiselle yksinkertaisuudelle ja ”lakonisuudelle” sekä sille, että tyyppilamellitaloja oli yhdistelty ilmeeltään yksilöllisempien talojen kanssa, ja ihastelee Sakun pientaloalueen ”cottagejen” maalauksellisuutta, sievyyttä ja ”suomalaisia saunoja”.¹³⁸ Elämäntavan oli tosin tarkoitus olla siinä määrin urbaania, että Sakun asuintaloilta puuttuivat ulkorakennukset.

Kalmykova on vuonna 1991 – Neuvostoliiton rakenteiden jo horjuessa – arvioinut kokeellisten mallitaajamien rakentamista parin vuosikymmenen perspektiivistä. Oppikirjassaan *Istorija arhitektury sovjetskogo sela* hän toteaa, ettei mallirakentaminen ratkaissut maaseudun rakentamisen kaikkia kysymyksiä eikä kaikkialla kohottanut rakentamisen tasoa. Kaikki kolhoosit ja sovhoosit eivät resurssipulansa vuoksi kyenneet laajaan uudisrakentamiseen, eikä monin paikoin itse asiassa tapahtunut lainkaan olennaisia muutoksia.¹³⁹ Silti mallitaajamista oli Kalmykovan mielestä tullut ”eräänlaisia majakoita maaseudun rakentamiselle”. Kokeellisella suunnittelulla ja rakentamisella oli hänestä myös se etu, että prosessin kuluessa oli mahdollista ottaa huomioon ”myös sellaisia vaikeita mutta olennaisia tekijöitä kuin yhteisön ilmapiiri ja psykologia”, joilla hän näki merkitystä arkkitehtonisia ratkaisuja tehtäessä.

Tästä näkökulmasta kokeellisten mallitaajamien rakentaminen muodosti Kalmykovan mukaan tärkeimmän palautteenantokanavan maaseudun väestön ja suunnittelijoiden välillä, ja mallitaajamien avulla voitiin tehdä parempia,

Palkitun virolaisen kolhoosin keskustaajaman Sakun kaksikerroksisia neljän asunnon taloja vuonna 1972. Arkkitehteina olivat Boris Mirov, Valve Pormeister ja V. Herkell, insinööreinä V. Kuusik ja I. Jurisson. Oskar Vihandi. *Viron kansallisarkisto*

Arkkitehti Boris Mirovin vuonna 1958 suunnittelema neljän asunnon tyyppitalo № 61, josta tuli tavallinen Viron kolhooseissa. Kuvan talo on siirretty Valgan alueen Rabin kylästä, minne se valmistui vuonna 1964, ja avattu 2022 museokohteena Viron ulkoilmamuseossa Tallinnassa. *NB 2022*

Kerrostalo ja julkisia rakennuksia Krasnosel'skojen taajamassa Leningradin alueella. Sovhoosin keskustaajama sijaitsi Muolaan Kyyrölän entisen lahjoitusmaahovin paikalla. *Forssan Museo*

todellisiin tarpeisiin vastaavia ratkaisuja.¹⁴⁰

Onkin viitteitä siitä, että mallitaajamia suunniteltaessa ja rakennettaessa pyrittiin ajanmukaisesti suunnittelijoiden ja käyttäjien vuorovaikutukseen. Pyrkimys ilmenee myös edellä mainitusta Karjalan mallitaajamia koskevasta artikkelista vuodelta 1970. Siinä kerrotaan, että Karjalan maaseudun väestölle oli tehty kysely sen selvittämiseksi, millaisia taloja kyliin olisi parasta rakentaa. Tulokseksi oli saatu, että tarkoituksenmukaisena pidettiin sijoitella asuinrakennukset eri sektoreille niiden kerrosluvun ja mukavuuksien mukaisesti – mikä tuntuukin järkeenkäyvältä. Lisäksi lehti kertoo, että ”karjalaisen maaseututaajaman” arkkitehtonista ilmettä oli alettu hahmotella siten, että työhön osallistuivat paikalliset asukkaat. Medvežjegorskin eli Karhumäen piirissä suurimpiin taajamiin oli pääarkkitehdin aloitteesta perustettu jopa arkkitehtuuri- ja rakennusneuvostoja, joiden jäseninä oli ”taajaman kunnioitettuihin henkilöitä”.¹⁴¹ Miten neuvostot käytännössä toimivat, ja oliko niitä muissakin piireissä, jää epäselväksi, samoin kuin se, oliko paikallisten asukkaiden näkemysillä konkreettista vaikutusta suunnitelmiin.

Kuten edellä on tullut ilmi, taustalla vaikutti maaseudun urbanisointivision ohella voimakkaasti käsitys, että hyvinvointia ja urbaania elämäntapaa edistävät uudistukset houkuttaisivat ja juurruttaisivat maaseudulle tuiki tärkeitä maatalouden asiantuntijoita, jotka olivat tavallisesti kaupungeissa tai suurissa taajamissa koulunsa käyneinä tottuneet kaupunkimaiseen ympäristöön ja kattaviin palveluihin. Taajamien uudistamisen toivottiin myös ehkäisevän maataloustuotannon kapasiteettia heikentävää maaltapakoa, jonka suurimpana syynä pidettiin maaseudun huonoja elinolosuhteita.¹⁴² Maan johto koetti sosiaalisen reformin avulla pitää maaseudun asuttuna ja uskoi maatalouden tuottavuuden samalla kohentuvan.

Miten asuinoloja uudistettiin Kurkijoen taajamassa, ja paransiko uudistaminen tuotantolukuja?

Vuonna 1975 Kurkijoen taajamalle valmistui Moskovassa suuri-suuntainen kaava- ja rakennussuunnitelma.¹⁴³ Vanhanaikaisen, pienimittakaavaisen kirkonkylän oli määrä saada uudet kasvot aikansa tiiviinä ja urbaanina lamellitalovaltaisena maataloustaajamana, jossa koti, työ ja palvelut olisivat mukavasti kävelyetäisyydellä.

Asemakaavallisesti suunnitelma oli ajanmukainen sovellus mikrorajon-konseptista. Viisi vuotta myöhemmin 1980 ilmestyneessä käsikirjassa *Planirovka i zastrojka sel'skih naseljonnyh punktov v SSSR*, Neuvostoliiton maaseudun asutuskeskusten suunnittelu ja rakentaminen, korostetaan, että neuvostoliittolaisessa kaupunkisuunnittelussa on rationaalista asemakaavallista muotoa luotaessa johtavana periaatteena jakaa alue funktionaalsiin vyöhykkeisiin ”terveyden ja hygienian vaatimusten mukaisesti sekä paikalliset olosuhteet huomioon ottaen”. Kirjassa neuvotaan myös säästämään ympäröivää luontoa ja maisemaa taajamia ja niiden infrastruktuuria suunniteltaessa.¹⁴⁴ Kurkijoen kaava- ja rakennussuunnitelma noudatti ilmiselvästi näitä neuvostoliittolaisen yhdyskuntasuunnittelun ihanteita – mikä ei ole siinä mielessä yllättävää, että Kurkijoen uudistussuunnitelman taustavoimina oli nimiöstä päätellen samoja asiantuntijoita kuin edellä mainitussa käsikirjassa. Näitä olivat suunnittelulaitoksen johtaja B. A. Mahanko ja pääinsinööri V. M. Beljajev, jotka ovat nimikirjoituksellaan vahvistaneet suunnitelman. Heidän lisäksi suunnitelman ovat allekirjoittaneet työhuoneen johtaja Omel'tsenko, pääarkkitehti Vlasov sekä johtava kaupunkisuunnittelija Maksimov.¹⁴⁵ Kun vielä uudistussuunnitelmasta vastannut Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellinen keskuslaitos oli maan ylin maaseudun suunnittelun laitos, voinee väittää, että Kurkijoen taajaman uudistussuunnitelman laatimisessa hyödynnettiin maan parhaita asiantuntijoita.

Suunnitelma asettuu miltei täysin jyhkeiden kalliokumpareiden määrittämiin luonnollisiin rajoihin, kun taas asemakaavallisesti se perustuu sotaa edeltäneeltä ajalta periytyneeseen tieverkostoon ja rakenteeseen. Erotuksena Stalinin kauden

sosialistiseen kaupunki-ihanteeseen, jolle olivat leimallisia selkeä järjestys, akselit ja keskusaukiot, kokonaisuus on sommiteltu vapaammin ja maaston ja ilmansuuntien tarjoamia lähtökohtia on hyödynnetty paremmin. Tärkeää on myös toimintojen tietoinen funktionaalinen järjestäminen ja sommitteleminen. Keskuskylää jo ennestään leimannutta kahtiajakoa tuotantoalueeseen ja asuintaajamaan on työstetty eteenpäin niin, että taajama jakautuu asuin-, tuotanto- sekä virkistys- ja palveluvyöhykkeisiin. Taajaman uutena sydämenä ja sommitelmallisena maamerkkinä on kookas kulttuuritalo Ulitsa Novajan rajaaman kiilamaisen puiston ja Ulitsa Leninan risteyskohdassa, jota on monumentalisoitu raivaamalla siihen kolmiomainen paraatitenttä. Samalla kulttuuritalo on sijoitettu osaksi pääkatua seurailevaa puistomaista kulttuuri- ja virkistysvyöhykettä, jonka taustalla siintää Laikkalanlahti. Vanhan kirkon sekä uuden koulun ja kaupparakennuksen lisäksi pääkadun varrella on urheilukenttä, kyläneuvoston talo, ruokaloita ja myymälöitä. Rakennusten osalta kyseinen suunnitelma ulottui monesti kunkin rakennuksen tyyppiinrakennuksen numeroon ja suunnittelulaitoksen nimeen asti, mikä oli aikakaudelle luonteenomaista. Tyyppiinrakennuksiin tukeuduttiin 1970-luvun alun Neuvostoliitossa jo niin laajasti, että 94 prosenttia asuinrakennuksista ja 80 prosenttia kaikista rakennuksista pystytettiin niiden pohjalta.¹⁴⁶

Erityisen kunnianhimoiselta suunnitelma näyttää asuinkorttelien suhteen. Tärkeimmät kadut on tarkoitettu reunustaa kahdesta neljään kerrosta korkein lamellitaloin lähes kaupunkimaisen tiiviisti siten, että muodostuisi väljiä, avokulmaisia kortteleita. Metsänrajaan päin mittakaava kevenisi pientaloalueeksi, jonne tulisi kahden asunnon taloja ja rivitaloja.¹⁴⁷ Yhden perheen taloille suunnitelmassa ei näy varausta, vaikka Neuvostoliiton johto oli jo 1960-luvun puolimaista alkaen sallinut rakentaa aiemmin ideologisista syistä karsastettuja yhden perheen asuintaloja, jotka maaseudun oloissa koettiin käytännöllisimmiksi.¹⁴⁸

Rakentamisen mittakaavaa ja volyyymia on kasvatettu niin huomattavasti, että suunnitelman täytyy perustua optimistisille laskelmille väkiluvun ja sovhoosin tuotannon kasvusta. Tuotantoaluetta selkiytettäisiin poistamalla sieltä inventointikartassa vielä esiintyneet asuintoiminnot ja eriyttämällä alue toimintojen mukaisiksi karjatila-, varasto-, rakennustyö-, korjaamo- ja tallipihoiksi eli -yksiköiksi hyvin samaan tapaan kuin Bekkerin vuonna 1936 esittelemässä suunnittelumallissa. Tuotantoalueelle sijoittuisivat myös osuustoiminnan hallinto ja sovhoosin konttori.

Suunnitelmaan kuuluu lisäksi muistomerkki Suuressa isänmaallisessa sodassa kaatuneille neuvostosotilaille. Se on tarkoitettu pystyttäväksi suomalaisten Säkkinmäkenä tuntemalle kalliokumpareelle suurkorttelin sisään jäävälle puistomaiselle alueelle, kun taas välttämättömästi Leninin patsaasta voi uumoilla, että sellainen olisi sijoitettu paraatiaukiolle kulttuuritalon edustalle. Tällaiset alueen haltuunottoa sinetöivät symbolit olivat tietenkin jatkoa sovietisoimiselle

ja ideologisesti puhuttelevan kartografian luomiselle, missä toissijaista lienee ollut esimerkiksi se, oliko juuri Kurkijoella todellisuudessa kaatunut monikaan neuvostosotilas.

Kaava- ja rakennussuunnitelma muodosti taajaman rakentamiselle varmasti aikansa normien ja määräysten mukaisen perustan, ja sen tavoitteet oli ilmi-selvästi asetettu korkealle. Mikäli suunnitelma olisi toteutunut tarkoitettussa muodossaan, taajamasta olisi saattanut kehkeytyä varsin viihtyisiä ja vehreä moderni agrokeskus. Maisemallisesti sitä olisivat kehystäneet Laatokan-näkymät, joen vesipeili, muhkeat kalliot sekä laajat laidun- ja peltoaukeat. Arkki-tehtuuriltaan se olisi ollut ikään kuin yleisliittolainen, koska uudisrakennukset asuintaloista paloasemaan asti oli määrä toteuttaa lähes yksinomaan keskus-suunnittelulaitosten tyyppipiirustuksilla.¹⁴⁹ Asuinrakennuksiin olisi käytetty Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisen keskuslaitoksen piirustuksia, hotelliin ja terveysasemaan Venäjän federaation maatalousraken-tamisen valtiollisen suunnittelulaitoksen Rosgiprosel’hozstrojn piirustuksia, myymälään, yleispalvelukeskukseen sekä paloasemaan Maaseudun asuin- ja siviilirakentamisen valtiollisen suunnittelulaitoksen Giprosel’strojn piirustuksia. Tuotantorakennuksissa olisi noudatettu Maatalouskompleksien ja biologisen teollisuuslaitosten tyyppi- ja kokeellisen suunnittelun valtiollisen suunnittelu- ja tutkimuslaitoksen GiproNIIsel’hozin piirustuksia, muutamissa yksittäisissä kohteissa maatalousrakentamisen valtiollisen suunnittelulaitoksen Giprosel’hozpromin ja Viron maaseudun asuin- ja siviilirakentamisen valtiollisen suunnittelulaitoksen Estgiprosel’strojn eli Maaehitusprojektin tyyppipiirustuksia. Uuden kulttuuritalon kohdalta merkintä tyyppipiirustuksesta puuttui, mikä saattaa viitata siihen, että kylän tärkein julkinen rakennus oli tarkoitus toteuttaa yksilöllisin piirustuksin. Tavoitteena on selvästi ollut monipuolinen ja maisemaan sovitettu arkkitehtoninen kokonaisuus, joka olisi huomattavasti poikennut seudun perinteisistä maalaiskylistä ja lähennellyt asemakaavaltaan ja palveluiltaan pikkukaupunkia ja jonka asuinvyöhykkeellä olisi funktionaalisen vyöhykejaon ansiosta oltu loitompana karjatilan hajuhaitoista ja lantakasoista.

Mutta miksi uudistussuunnitelma työstettiin lähes tuhannen kilometrin päässä kohdealueesta, Moskovassa, vaikka Neuvosto-Karjalassa oli omiakin suunnittelutoimistoja? Esimerkiksi yleissuunnitelmat, *genplanit* Sortavalan kaupunkia ja Salmin taajamaa varten laadittiin 1970-luvulla Karjalan kunnal-lisasuintalouden ministeriön suunnittelutoimistossa Petroskoissa.¹⁵⁰ Tapahtuiko suunnittelu maan pääkaupungissa siksi, että Kurkijoen taajama oli sekä valtion tukeman valtioneuvoston keskus että olemassa oleva iso taajama, toisin kuin esimerkiksi Povenetskij-sovhoosin keskustila, joka sijaitsi Poventsan vanhan kaupunkimaisen taajaman lähistöllä? Vai laadittiinko tärkeimpien *sovhoosien* keskustaajamien kaava- ja rakennussuunnitelmat yleensäkin Moskovassa, jotta sovhoosit todistaisivat myös ulkoisella ilmeellään kollektiivisen maatalouden ylivoimaisuudesta? Ainakin voidaan todeta, että neuvostotasavaltojen

kaupunki- ja arkkitehtisuunnittelun tehtäviä hoidettiin usein Moskovan ja Leningradin keskuslaitoksista käsin ja että 1970-luvun alussa keskuslaitokset monesti auttoivat pikkukaupunkeja yhdyskuntasuunnittelussa ja huolehtivat siitä myös paikkakunnilla, joilta puuttui pätevä suunnittelijakunta.¹⁵¹

Jos taas Moskova- ja keskuslaitoskeskeisiä suunnittelukäytäntöjä vertaa Viron sosialistiseen neuvostotasavaltaan, nousee esiin toinen merkittävä ero. Virossa kolhoosien keskuskylien kaavat ja arkkitehtuuri saivat muotonsa paikallisten suunnittelijoiden piirustuspöydillä, ja arkkitehtuurillaan kunnostautuivat sovhoosien sijasta nimenomaan kolhoosit. Niiden työntekijät periaatteessa omistivat osan tilastaan, toisin kuin sovhoosien työntekijät, ja kun yritykset saivat vuodesta 1965 lähtien käyttää osan voitostaan asuin- ja yleishyödylliseen rakentamiseen, monet taloudellisesti menestyvät kolhoosit investoivat Virossa arkkitehtuuriin. Ne tilasivat paikallisilta arkkitehteilta yksilöllisiä suunnitelmia, ennen kaikkea hallinto- ja kulttuurikeskuksista, joilla oli merkitys kolhoosien käyntikortteina ja statussymboleina. Arkkitehtikoulutus oli jo Viron lyhyen itsenäisyyden aikana luonut tukevan pohjan itsenäiseen suunnitteluun, mihin neuvostojärjestelmän institutionaaliset rakenteet antoivat tilaisuuksia. Näin kolhooseissa pystyttiin toteuttamaan omaperäistä modernia arkkitehtuuria neuvostotalouden asettamissa rajoissa ja ammentamaan luontevasti vaikutteita myös omasta rakennusperinteestä. Tämä johti jo 1960-luvulla kansainvälistäkin huomiota herättäneisiin tuloksiin Viron profiloituessa Neuvostoliiton eturiviin yksilöllisesti suunnitellulla kolhoosiarkkitehtuurilla. Siihen virolaiset arkkitehdit ottivat vaikutteita ja mallia muun muassa Ruotsista ja Suomesta, joihin solmittiin suojasään ajalta alkaen tiiviit yhteydet. Pinnan alla vaikuttivat myös kansalliset ja poliittiset tavoitteet: korkealaatuiseen arkkitehtuuriin innostivat paljolti virolaisten kansalliset motiivit sekä halu samastua miehittäjänä koetun Venäjän sijasta läntisempään Eurooppaan. Huomionarvoista on myös se, että kolhooseissa työskenteli pääosin virolaisia.¹⁵²

Kurkijoen taajaman uudistusta suunniteltaessa tilanne oli toinen. Alueuovutusten seurausten vuoksi on selvää, ettei käytettävissä ollut sellaista alueen pitkälliseen ja läheiseen tuntemiseen pohjautuvaa kansallisesti latautunutta voimavaraa kuin Virossa. Suomen luovuttamalta alueelta puuttui kokonaan vanha kantaväestö, jolla olisi ollut omaa kansallista rakentamisen perinnettä tai kansallisia intressejä arkkitehtuuriin suhteen, minkä voisi olettaa vähentäneen paikallisen väestön mahdollista muutosvastarintaa. Neuvosto-Karjalan alueen suomalaisen arkkitehtuuriin tuntemusta ja tutkimusta tuskin edisti se, että lähin paikka koulututtua arkkitehdiksi sijaitsi Leningradissa.¹⁵³

Suomalaiset eivät myöskään kuuluneet virallisesti tunnustettujen neuvostokansojen joukkoon, joiden rakennusperinnettä olisi maan kansallisuuspolitiikan mukaisesti tullut vaalia. Litvinenko tuo tämän esiin tarkastellessaan Viipurin neuvostoaikaisen asuinrakentamisen paikallista kritiikkiä. Sen erityispiirteenä erottui, ettei kaupungin sotaa edeltäneen ajan suomalaista arkkitehtuuria

Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisessä keskuslaitoksessa 1975 laadittu Kurkijoen taajaman inventointikartta. UOOKN RK

Rakennusluettelossa numerot viittaavat sivun 23 suomalaisaikaisen kyläkartan numeroihin ja kertovat siis rakennuksen olevan sotaa edeltäneeltä ajalta. Kirjaimin on merkitty sotien jälkeisen ajan rakennukset. Tiedot ovat peräisin inventointikartan selitysosasta, jonka virheitä ja puutteita on korjattu muista lähteistä saaduista tiedoista. Jos rivin lopussa on numero hakasulkeissa, se viittaa inventointikartan numerointiin ja merkitsee, ettei rakennusta ole voitu varmuudella identifioida.

SUOMALAISEN AJAN RAKENNUKSIA

1 asuintalo, puinen, asbestisementtilevykate	60 asuintalo, puinen, pärekate
2 asuintalo, puinen, pärekate	61 asuintalo, puinen, tiilikate
3 asuintalo, puinen, pärekate	62B asuintalo, puinen, pärekate
4 asuintalo, 2 kerrosta, puinen, asbestisementtilevykate	63 lastenseimi, puinen, asbestisementtilevykate
5 asuintalo, puinen, pärekate	64 asuintalo, puinen, pärekate
6 asuintalo, puinen	65 asuintalo, puinen, pärekate
7 asuintalo, puinen, pärekate	66 asuintalo, puinen, pärekate
8 asuintalo, puinen, huopakate	67 asuintalo, puinen, pärekate
9 asuintalo, puinen, peltikate	68 asuintalo, puinen, pärekate
10 asuintalo, puinen, pärekate	75 asuintalo, puinen, peltikate
12 klubi, puinen, asbestisementtilevykate	76 asuintalo, puinen, tiilikate
13 asuintalo, puinen, pärekate	77 sovhoosin konttori, puinen, peltikate
14 asuintalo, puinen, pärekate	78 asuintalo, kivirunko, tiilikate
17 (entinen kirkko)	80 oppilasasuntola, puinen, peltikate
18 kyläkauppa, 2 kerrosta, puinen, peltikate	82 ruokala, puinen, peltikate
19 asuintalo, 2 kerrosta, puinen, pärekate	83 koulu, kaksi kerrosta, puinen, peltikate
20 lastentarha, tiilirunko (kunnantalo 1935)	84 koulu, puinen, peltikate
22 asuintalo, puinen	85 maatila (ferma), kivirunko, tiilikate
24 asuintalo, puinen	87 alkeiskoulu, hirsirunko
25 asuintalo, 2 kerrosta, puinen, asbestisementtilevykate	88 asuintalo, puinen, tiilikate
26 leipäpuoti, puinen, huopakate	89 sairaala, hirsirunko, asbestisementtilevykate
27 asuintalo, puinen, peltikatto	100 pitkämatkalaisten talo, puinen, peltikate (ent. varasto, ajantasapiirustus MaatH lo 11: 19. KA)
28 puutalo, pärekate	101 sauna (ent. koulutilan käsityöhuone, ajantasapiirustus MaatH lo 2, № 11. KA)
29 asuintalo, puinen	102 (ent. koulutilan sairastalli, MaatH lo 2, № 15. KA)
30 asuintalo, puinen, pärekate	
30b ompelimo	
31 talo, puinen, pärekate	
32 posti, kaksi kerrosta, puinen, asbestisementtilevykate	
33 taloustarvikemyymälä, puinen, asbestisementtilevykate	
34 asuintalo, 2 kerrosta, puinen, pärekate	
35 kyläneuvosto, puinen	
37 asuntalo, hirsirunko, asbestisementtilevykate	
38 asuintalo, puinen, pärekate	
43 talo, puinen, asbestisementtilevykate [9]	
44 asuintalo, 2 kerrosta, puinen, pärekate [11]	
45 (talo)	
46 (talo)	
49 asuintalo, puinen, pärekate	
50 metsänhoitopiiri, puinen, peltikatto	
52 talo, puinen, huopakate	
51 asuintalo, puinen, teräskate	
53–56 asuintalo, puinen, tiilikate [10], asuintalo, puinen, huopakate [12]	
57 (ortodoksinen kirkko purettu)	
58 asuintalo, puinen, pärekate	
59 asuintalo, puinen, pärekate	

NEUVOSTOLIITON AJAN RAKENNUKSIA

A asuintalo, kaksi kerrosta, puinen, asbestisementtilevykate (1944...1953)
B asuintalo, puinen, asbestisementtilevykate (kaksi kerrosta, 1944...1953)
C¹ (muualta siirretty puutalo, 1944...1953)
C² asuintalo, puinen, pärekate (muualta siirretty puutalo 1944...1953) [10]
C³ asuintalo, puinen, tiilikate (muualta siirretty puutalo 1944...1953) [9]
C⁴ asuintalo, puinen, pärekate (muualta siirretty suomalainen puutalo)
C⁵ (muualta siirretty suomalainen puutalo)
E koulu, puinen, asbestisementtilevykate (muualta siirretty suomalainen hirsirunkoinen koulu)
F asuintalo, puinen, tiilikate (muualta siirretty talo?)
G¹ asuintalo, puinen (1961**, kahden asunnon talo tyyppiä N3-40-6-B?)
G² asuintalo, puinen (1961**, kahden asunnon talo tyyppiä N3-40-6-B?)
G³ asuintalo, puinen (1966? kahden asunnon talo tyyppiä N3-40-6-B?)
H¹-H² 8 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko, asbestisementtilevykate
I¹-I⁴ 8 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko, asbestisementtilevykate (1963...1965*, Giprolesprom 3-40-25B tai -27B)
J¹ 12 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko, asbestisementtilevykate
J²-J³ 8 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko, asbestisementtilevykate
K (8 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko, Giprolesprom 3-40-25B tai -27B)
L 12 asunnon talo, 2 kerrosta, kiviaineinen, asbestisementtilevykate (1969)
M ruokala, tiilirunko, asbestisementtilevykate (rak. viim. 1971)
MN kirjakauppa, puinen, pärekate (rakennettu vuosien 1971–1985 välillä)
N 12 asunnon talo, 2 kerrosta, betonipanelit (1971***, Lengiprotrans 8966-PS?)
O 12 asunnon talo, 2 kerrosta, tiilirunko (1971, 1-247-LO = 114-012-10)
P 12 asunnon talo, 2 kerrosta, tiilirunko, asbestisementtilevykate (1972, 1-247-LO = 114-012-10)
Q 12 asunnon talo, 2 kerrosta, tiilirunko, asbestisementtilevykate (1972, 1-247-LO = 114-012-10)
R 8 työntekijän myymälä, tiilirunko, asbestisementtilevykate (1974, Giprosel'strojn tyyppiipiir. mukailleen)
S 12 asunnon talo, 2 kerrosta, tiilirunko (1975, Lengiprotrans 8966-PS, arkk. A. Apresjan, A. Rajljan, ins. V. Izmailov****)
T 420-paikkainen koulu, kaksi kerrosta, tiilirunko, asbestisementtilevykate (1975)
TT viestintätyöntekijöiden talo, tiilirunko, asbestisementtilevykate
U¹ kahden asunnon tiilitalo (myöhemmin on rakennettu U2)

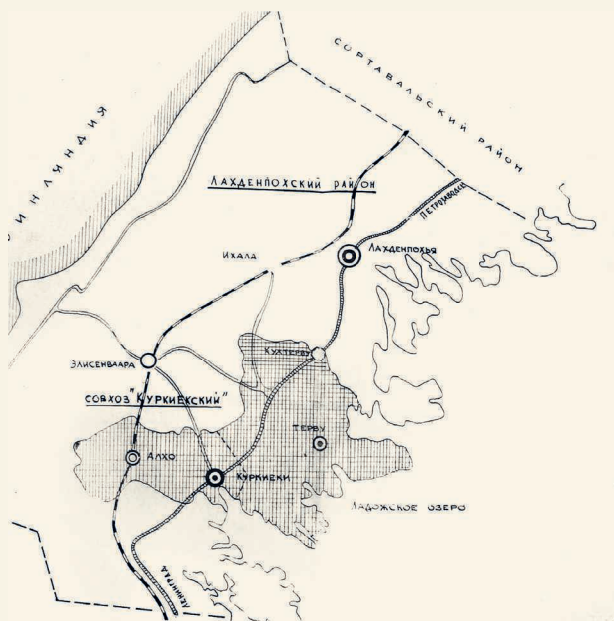
a varasto, puinen, peltikate (mahdollisesti sotaa edeltäneeltä ajalta)
b vasikkatali, tiilirunko, asbestisementtilevykate
c navetta, tiilirunko, asbestisementtilevykate (lupahak. 1972, NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 2/6)
d vasikkatali, tiilirunko, asbestisementtilevykate (lupahak. 1972, NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 2/6, lupa op. 1, d. 4/16?)
e verstaas, tiilirunko (1975?)
f autotali, kivirunko, peltikate (1975?)

* Marina Petrovan sähköposti 20.9.2021

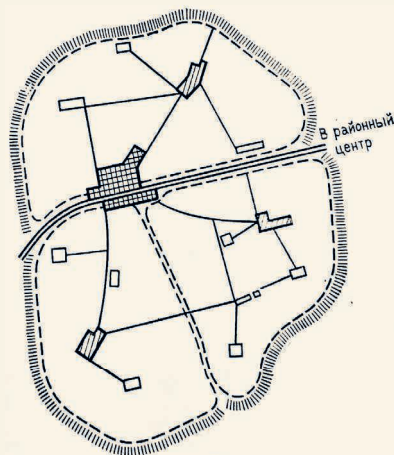
** Marina Petrovan sähköposti 23.12.2020, tieto talon asukkaalta

*** lähde olan.ru-verkkosivut, Продам... (2023)

**** lähde Neparadnyj stalians -verkkosivusto, Серия 8966. Виды и планировки (2023)

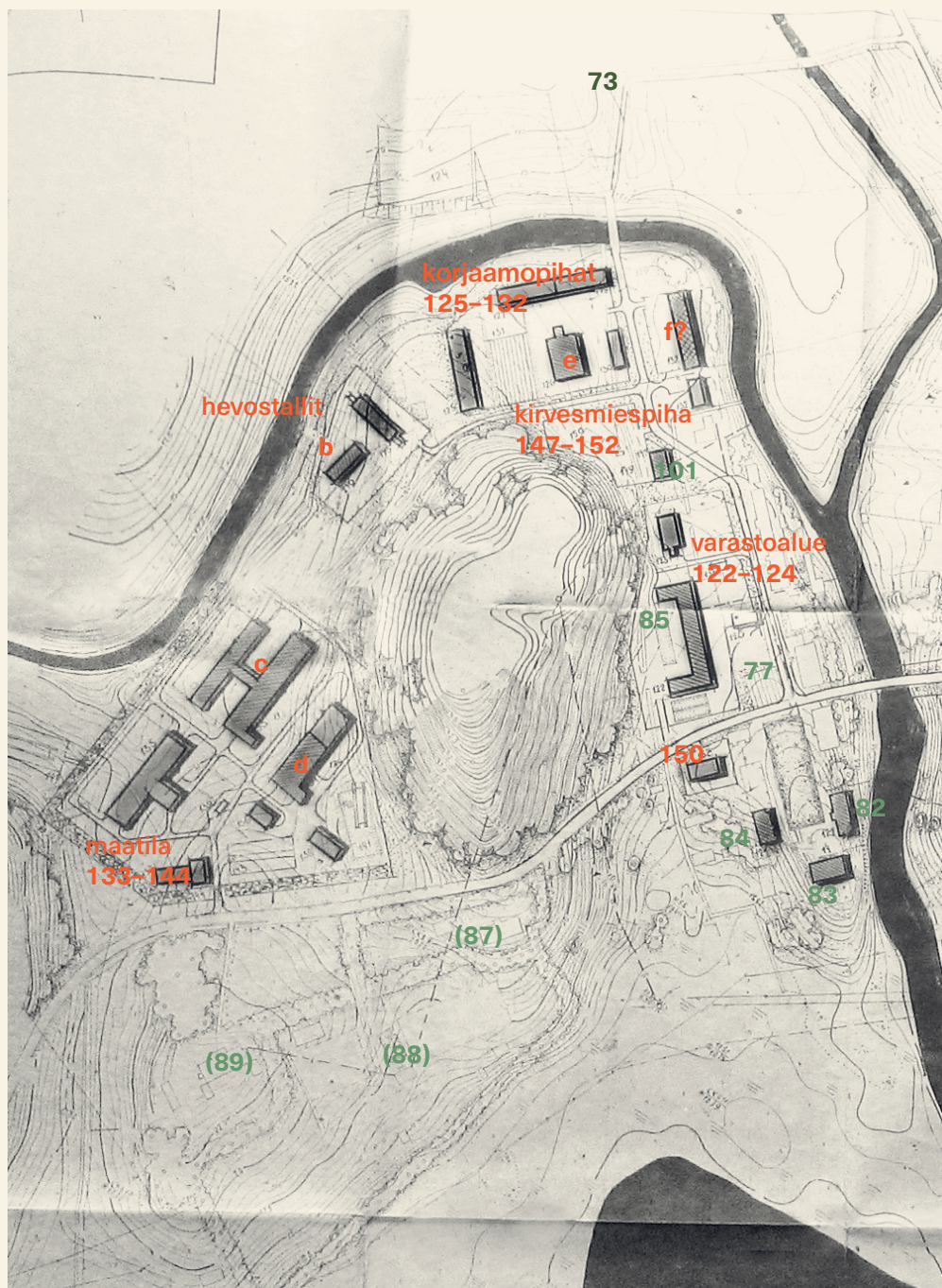

Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisessä keskuslaitoksessa laadittu maankäyttösuunnitelma, josta ilmenee Kurkijoki-sovhoosin laajuus osana Lahdenpohjan piiriä vuonna 1975. Kurkijoki on merkitty sovhoosin keskustilaksi ja Lahdenpohja piirikeskukseksi, *rajtsentr*. Tervu on tuotantoaluetta, Alho "rajoitetusti kehitettävä kylä". Alueen eteläpuolella toimii Hiitolan Zastava-sovhoosi, lännessä Taunanskij ja Elisenvaaraassa Zarja-sovhoosi. Keskustilan maankäyttösuunnitelma 1975. UOOKN RK

Esimerkki kolhoosin sisäisestä asuinpaikkojen ryhmittelystä maaseudun asutuskeskusten suunnittelun käsikirjasta.

1 keskuskylä, 2 erillinen kylä, 3 peruskylä, 4 kolhoosin alueen raja, 5 kolhoosin kylien raja, 6 piiritason tie, 7 kolhoosin alueen sisäinen tieyhteys. *Bagirov & al. 1980, 61.*

Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisessä keskuslaitoksessa vuonna 1975 laadittu kaava- ja rakennussuunnitelma Kurkijoen taajamaa varten. UOOKN RK

Uudisrakennusten numerointi on kaava- ja rakennussuunnitelman seliteosasta, ja ne on merkitty asemakarttaan punaisella. Sotien jälkeisellä ajalla suunnitelman valmistumiseen mennessä toteutetut rakennukset on merkitty samalla kirjaimella ja suomalaiselta ajalta säilytettävät rakennukset samalla numerolla kuin inventointikartassa. Suomalaiset rakennukset on merkitty vihreällä, sotienjälkeiset punaisella. Suunnitelman numerointi on osin epäselvä, eikä kaikkia rakennuksia voi identifioida.

SUOMALAISEN AJAN RAKENNUKSIA
ASUINVYÖHYKE,
SUUNNITELMA UUDISRAKENTAMISESTA

- 1** kulttuuritalo
- 3** sodassa kaatuneiden muistomerkki
- 5** 4 työntekijän myymälä, Giprosel'stroj 274-30-20
- 6** 50-paikkainen ruokala, TsNIIEP Graždansel'stroj 273-30-53
- 11** urheilukenttä
- 12** 240-paikkainen lastentarha
- 14** 12-paikkainen hotelli, Rosgiprosel'hozstroj 2-101-11
- 13** työntekijän yleispalvelukeskus KBO, Giprosel'stroj 284-1-11
- 15** talousrakennus
- 16** 10-paikkainen työläisten sauna, pesula
- 17** pannuhuone
- 18** terveysasema, Rosgiprosel'hozstroj 254-2-1
- 19** venelaituri
- 20** talleja yksityisomistuksessa oleville autoille
- 21** talousrakennuksia yksityisomistuksessa olevalle karjalle
- 22** painevesisäiliö
- 23** muuntaja-asema
- 24-34** kaksikerroksisia 18 asunnon taloja, TsNIIEP Graždansel'stroj 114-12-143
- 35** kaksikerroksinen 16 asunnon talo, TsNIIEPGraždansel'stroj 114-12-145
- 36-38** kaksikerroksinen 12 asunnon talo, TsNIIEP Graždansel'stroj
- 39** kolmikerroksinen 54 asunnon talo, soveltaen TsNIIEP Graždansel'stroj 114-12-145
- 40-41** nelikerroksinen 16 asunnon talo, soveltaen TsNIIEP Graždansel'stroj 114-12-132
- 42-59** kaksikerroksinen 4 asunnon rivitalo, TsNIIEP Graždansel'stroj 144-12-136
- 60-92** kaksikerroksinen 2 asunnon talo, TsNIIEP Graždansel'stroj 144-12-137
- 93-96** kaksikerroksinen 18-20 asunnon talo, yksilöllisesti

HYÖDYNNETÄVIÄ RAKENNUKSIA SOTIEN JÄLKEISELTÄ AJALTA

- E** koulun verstaia (mm. kouluksi siirrettyssä suomalaisessa rakennuksessa)
- I1-I4** 8 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko, 1963...1965?, Giprosel'stroj 3-40-25B tai -27B
- J1** 12 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko

- J2-J3** 8 asunnon talo, 2 kerrosta, hirsirunko, Giprosel'stroj 3-40-25B tai -27B?
- L** 12 asunnon talo, 2 kerrosta, kiviaineinen, asbestisementtilevykate (1969)
- M** kahvila, tiilirunko (rak. viim. 1971)
- MN** kirjakauppa, puutalo (aikaväliltä 1971...1985?)
- N** 12 asunnon talo, 2 kerrosta, betonipanelit (1971*, Lengiprotrans 8966-PS?)
- O** 12 asunnon talo, 2 kerrosta, tiilirunko (1971, 1-247-LO = 114-012-10)
- P** 12 asunnon talo, 2 kerrosta, tiilirunko, asbestisementtilevykate (1972, 1-247-LO = 114-012-10)
- Q** 12 asunnon talo, 2 kerrosta, 1973, Lengiprotrans 8966-PS (arkkit. A. Apresjan ja A. Railjan, ins. V. Izmailov)
- R** 8 työntekijän myymälä, tiilirunko (1974)
- S** 12 asunnon talo, 2 kerrosta, tiilirunko (1975)
- T** 420 oppilaan tiilirunkoinen koulu, kaksi kerrosta, urheilusalii (1975)
- TT** viestintätyöntekijöiden talo, tiilirunko

HYÖDYNNETÄVIÄ RAKENNUKSIA SUOMALAISelta AJALTA

- 17** kirkko, kulttuurimuistomerkki
- 20** kyläneuvoston talo, peruskorjataan (1935)
- 31** yhden tai kahden asunnon puutalo
- 59?** yhden tai kahden asunnon puutalo
- 61** yhden tai kahden asunnon puutalo
- 62B** yhden tai kahden asunnon puutalo

TUOTANTOVYÖHYKE

- 77** sovhoosin konttori (ennen vuotta 1873)
- 82** yhteistoiminnan hallintorakennus (ennen vuotta 1873)
- 83** yhteistoiminnan hallintorakennus (1891)
- 84** yhteistoiminnan hallintorakennus (ennen vuotta 1873)
- 85** perunavarasto, vihannesvarasto, peruskorjataan (vanhimmat osat 1860-luvulta?)
- 123** 200 tonnin viljavarasto
- 124** 300 tonnin öljyvarasto, GiproNIIsel'hoz 104-1-9

KORJAAMOPIHAT

- 125** 40 auton talli
- 126/e** korjausverstas (1975?)
- 127–128** vaja 20 traktorille, GiproNIIsel'hoz 8-108-6
- 129** maatalouskoneiden pesupaikka, GiproNIIsel'hozin tyypipiirustus 816-93
- 130** materiaalis-tekniinen varasto 50 traktorille, Giprosel'hozpromin tyypipiirustus 816-107
- 131** kovapäällysteinen avoin kenttä, GiproNIIsel'hozin tyypipiirustus 019-19/69
- 132/f?** yksityistalleja, omatoimisesti

MAATILAN ALUE

- 133/c** 200 naudan navetta (lupahakemus 1972: [GiproNIIsel'hoz] 801-70/69)
- 134/d** 228 pään vasikkatalli (lupahakemus 1972: [GiproNIIsel'hoz] 801-115)
- 135** 200 naudan navetta, GiproNIIsel'hoz 801-70
- 136** karjakeittiö
- 137** bensiinisäiliö, GiproNIIsel'hoz 807-32 (? rakennuslupa öljyvarastolle 1979)
- 138** rehuvarasto ja materiaalivarasto, GiproNIIsel'hoz 08-124
- 139** 10 tonnin rekkojen punnitushuone, Estgiprosel'stroj 817-21
- 140** säilytysrakennus, 1000 tonnin siilo, GiproNIIsel'hoz 811-29
- 141** juuresvarasto
- 142** 1000 tonnin lantala, soveltaen
- 143** heinäkatos
- 144** desinfiointipiste, GiproNIIsel'hoz 807-40

HEVOSTALLIT

- 145/b?** 20 työhevosen talli, soveltaen
- 146** katos, soveltaen

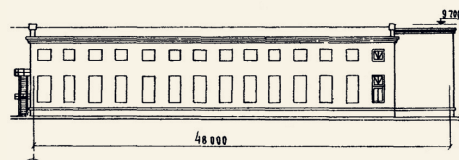
KIRVESMIESPIHA

- 147** kirvesmiesten verstas, GiproNIIsel'hoz 16-125
- 148** raamisaha
- 149** valmiiden tuotteiden varasto, GiproNIIsel'hoz 18-112-6
- 150** kuivien rakennusmateriaalien varasto, GiproNIIsel'hoz 15-141-10K
- 151** sahatavaravarasto
- 152** kahden paloauton paloasema, Giprosel'stroj 4-16-265
- 152** puhdistamoja

*lähde olan.ru-verkkosivut, Продам... (18.6.2023)

Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisessä keskuslaitoksessa suunnitellun nelikerroksisen 16 asunnon talon 114-12-132 julkisivupiirustuksia. VTs/S

Maatalouskoneiden pesupaikan julkisivu Maatalouskompleksien ja biologisen teollisuuden laitosten tyyppi- ja kokeellisen suunnittelun valtiollisen suunnittelun- ja tutkimuslaitoksen tyypipiirustuksesta 816-93. VTs/S

lainkaan tunnustettu maan ylimmän rakennustoimintaa johtavan laitoksen, valtion rakennuskomitean virallisessa diskurssissa. Tämä ei silti merkinnyt, etteikö suomalainen arkkitehtuuri olisi inspiroinut paikallisia suunnittelijoita. Päinvastoin, 1960-luvulta alkaen Viipurissa ja Kannaksella ilmeni suomalaisen arkkitehtuurin innoittamia regionalistisia virtauksia.¹⁵⁴

Samoin voi väittää, ettei se, että Kurkijoen taajaman uudistussuunnitelma edellytti sotaa edeltäneen ajan rakennusten mittavaa purkamista, todista suomalaisen rakennusperinnön väheksymisestä. Vanhojen puurakennusten hävittäminen lienee päinvastoin – aivan kuten samaan aikaan Suomessa – ollut tavoitteena itsestään selvä, sillä mukavuuksia vaille olleet ja paloarkoina pidetyt puutalot eivät vastanneet asumisen uutta tavoitetasoa.¹⁵⁵ Purkuaikeet näyttäisivätkin kohdistuneen Kurkijoen taajamassa pikemmin vanhentuneeksi arvioituun asuinmuotoon kuin nimenomaan suomalaiseen rakennusperintöön. Tätä ajatusta tukee se, että sotaa edeltäneen ajan rakennusperintöä ilmeisen tietoisesti säästettiin hyödyntämällä sen komeimpia edustajia. Entinen kunnantalo kelpuutettiin kyläneuvoston tiloiksi, puukirkko merkittiin kulttuurimuistomeriksi, entinen maamiesopiston johtajan talo ja opiston ruokala osoitettiin sovhoosin konttorin ja yhteistoiminnan hallinnon käyttöön. Lisäksi suunnitelmassa säilytettiin Sitarien talo, Bokunovan asuma apteekin talo, muutama pieni talo taajaman reunalla Ulitsa Lesnajalla, vanha muualta siirretty hirsikoulu sekä kivinavetta.¹⁵⁶ Antamalla rakennuksille edelleen merkittävä käyttötarkoitus ne ikään kuin hyväksyttiin osaksi modernia neuvosto-Kurkijokea.¹⁵⁷

Moskova-keskeisen suunnittelun käänköpuolena taas voi pitää sitä, että paikallistasolle jäi vain marginaalisia mahdollisuuksia vaikuttaa kaava- ja rakennussuunnitelman tavoitteenasetteluun ja lopulliseen muotoon. On todettu, että keskuslaitokset tekivät ratkaisunsa käytännössä ilman vuorovaikutusta paikallisten arkkitehtien kanssa ja turvautuivat laajasti tyyppipiirustuksiin.¹⁵⁸ Näin vältettiin paikallisen suunnittelun tarve ja säästettiin kustannuksia. Tyyppipiirustusten katsottiin takaavan normien ja ohjeiden mukaisen lopputuloksen. Normeja noudattamalla taas parannettaisiin rakennustyön tuottavuutta ja täytettäisiin tuotantotavoitteita, kuten maaseudun rakentamista käsittelevä oppikirja *Tehnologija i organizatsija sel'skogo stroitel'stva* vuodelta 1983 valistaa.¹⁵⁹ Rakennusmateriaalituotannon, suunnittelun ja rakennustyön läpikäyvä normittaminen ymmärrettiin näin olennaiseksi osaksi toimivaa neuvostotaloutta, ja arkkitehdille jäi rooli valtion virkamiehenä, joka toteutti sosialistista yhteiskuntaa ilmentävää ja palvelevaa rakennettua ympäristöä.

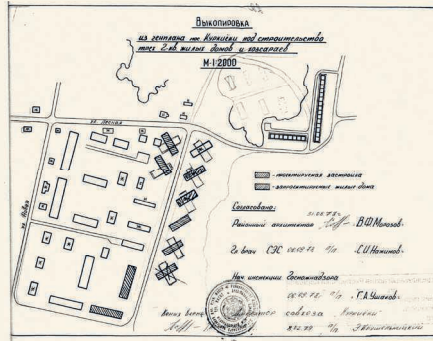
Kurkijoen taajaman oli siis määrä läpikäydä perinpohjainen muodonmuutos kaupunkimaiset olosuhteet tarjoavaksi sosialistiseksi maaseututaajamaksi ja agrokeskukseksi aikansa parhaiden kaupunkisuunnitteluperiaatteiden mukaisesti. Mitä lopulta syntyi entisen suomalaisen kirkonkylän ja sosialistisen sovhoositaajaman ihanteen kohdatessa?

RAKENTAMISTA KAAVAN MUKAAN JA ILMAN KAAVAA

Neuvostoliittolaisessa rakennusalan ammattikirjallisuudessa vakuutettiin 1970- ja 1980-luvulla edelleen sosialistisen maatalousmuodon ja maaseudun rakentamisen ylivoimaisuutta. Edellä mainitussa käsikirjassa *Planirovka i zastrojka sel'skih naseljonnyh punktov v SSSR* selostettiin, ettei maaseudun rakentamisessa ollut vuosisatojenkaan kuluessa tapahtunut niin perusteellisia muutoksia kuin sosialistisella ajalla ja että sosialistisista maatalousyrityksistä oli muodostunut maaseudun asuinpaikkojen kategoria, joka oli kapitalististen maiden maatalouskylä kehittyneempi niin sosiaalisesta kuin kaupunkirakentamisen näkökulmasta. Vanha kylämuoto, johon olivat kuuluneet ”yhden perheen asuin- ja työprosessit” käsittävät ja ”mekaanisesti sijoitellut” talonpoikaistalot, oli teoksen mukaan suhteellisen lyhyessä ajassa korvattu uudella, ”sosialistista tyyppiä” edustavalla maaseudun taajamalla, jossa oli ”uusi sosiaalitaloudellinen ja tuotannollisterritoriaalinen rakenne”. Taajamia leimasivat kollektivisoitu maatalous ja sovhoosit, asuin- ja tuotantovyöhykkeen erillisyys, yhdyskuntakeskus sekä monipuolisten palvelujen verkosto.¹⁶⁰ Samaan aikaan arkkitehtuurihistorian teoksissa valiteltiin, että maaseututaajamien uudistuspyrkimyksiä haittasi merkittävästi vuosisatojen saatossa vähittäin muodostunut kylä- ja asuinmuoto, josta oli jo vuosikymmenet pyritty eroon.¹⁶¹ Miten Kurkijoen taajama, jonka uudistus suunnitelma oli vuonna 1980 ollut voimassa viitisen vuotta, vastasi näitä kuvauksia?

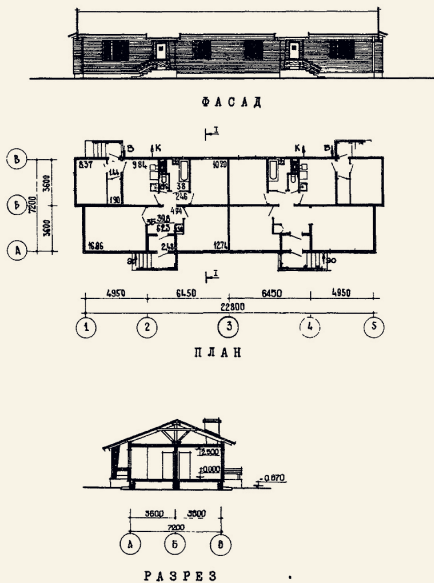
Sotaa edeltäneen ajan kylämuoto ja rakenne olivat käytännössä säilyneet, joskin niitä oli mukautettu sosialistisen kylän sosiaalitaloudellisiin ja tuotannollisterritoriaalisiin vaatimuksiin. Koko taajama rakentui sovhoosin varaan, ja asuin- ja tuotantovyöhykettä erotti toisistaan joki.

Asuinrakentamisesta voi asiakirjojen pohjalta todeta, että se näyttää pikemmin vähentyneen kuin vilkastuneen, sillä ajanjaksolla 1975–1979 valmistui varovasti arvioiden alle 10 asuntoa vuodessa ja lamellitaloja koskevia hake-

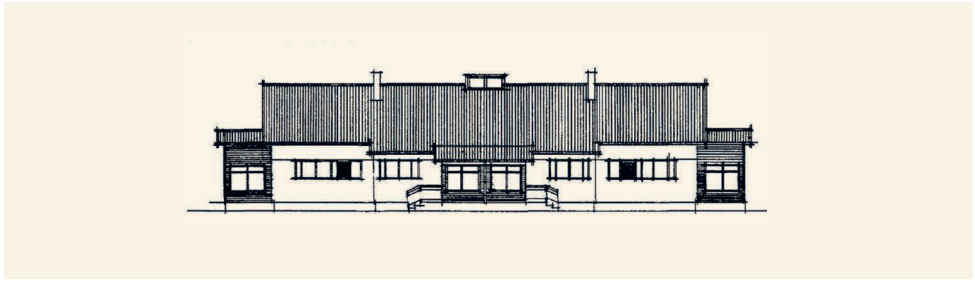

Talo tyyppiä 186-115-56 Ulitsa Proletarskajan eteläpuolella, minne valmistui vuosina 1978–1979 kuusi tätä tyyppiä edustavaa taloa. Ne oli tarkoitettu Kurkijoki-sovhoosin ja liikkuvan mekanisoidun rakennusryhmän PMK:n työntekijöille. Asemakartassa Za. NB 2007

Lahdenpohjan piiriarkkitehdin V. F. Morozovin elokuussa 1978 allekirjoittama asemapiirustus taloille tyyppiä 186-115-56. Talojen sijaintia mallattiin useaan kertaan, ennen kuin ne sijoiteltiin katuverkkoon nähden poikkeuksellisesti vinoon. NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 9/70, 22

Metsä- ja puunjalostusteollisuuden rakennusten suunnittelulaitoksessa kehitellyn mallin 186-115-56 tietokortin etulehti, jolla on esitetty julkisivu-, pohja- ja leikkauspiirustus. Talossa on kaksi kolmihuoneista asuntoa ja hirsirunko. VTs/S

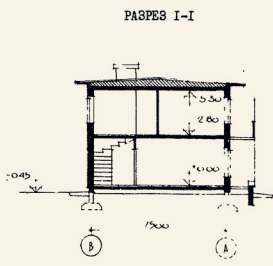
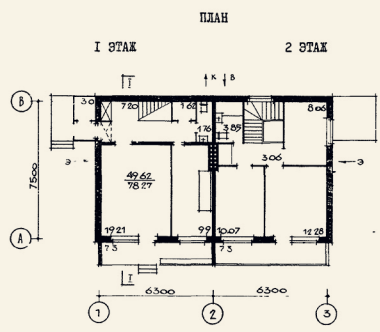
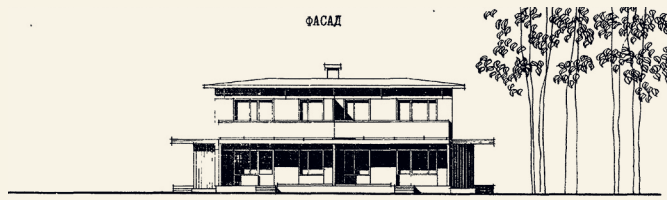
Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisen keskuslaitoksen mallin 144-12-135 julkisivu. Lahdenpohjan koneistettu metsänhoitoyritys Mehleshoz sai marraskuussa 1977 luvan rakentaa sovhoosin maille Ulitsa Protetarskajalle tällaisen neljän asunnon tiilitalon. Rakennus ei toteutunut. VTs/S

muksia jätettiin ani harvoja. Sen sijaan pantiin vireille tai otettiin käyttöön 14 kahden asunnon taloa, joista useimmat rakennettiin kalkkihiliekattiilistä, vakiomukavuutena vesikiertolämmitys pannuhuoneineen.

Toiseksi voi havaita, että kaava- ja rakennussuunnitelman ohjaava vaikutus asuinrakentamiseen oli jäänyt lähes mitättömäksi. Uskollisimmin suunnitelmaa olisivat noudattaneet Ulitsa Novajalle kaavailtu 16 asunnon talo Kurkijoen PMK 7:ä varten¹⁶² sekä kaksikerroksinen neljän asunnon talo, jonka Lahdenpohjan mekanisoitu metsänhoitopiiri sai marraskuussa 1979 luvan pystyttää taajaman koillisnurkkaan rivitaloille varatulle alueelle.¹⁶³ Hankkeet jäivät kuitenkin paperille. On vain yksi loppuun saatettu hanke, jossa vuosina 1975–1979 edes jossain määrin noudatettiin uudistussuunnitelmaa: pientaloryhmä, joka pystytettiin taajaman koilliskulmaan vuonna 1979. Tosin sinne rakennettiin alueelle ehdotettujen kaksikerroksisten tiilisten rivitalojen sijasta yksikerroksisia kahden asunnon puutaloja tyyppiä 186-115-56 ja 186-115-56/76 ja ne sijoiteltiin kaavasunnitelmasta poiketen katuun nähden vinottain.

Muuten kaavasunnitelma-alueella toteutettiin rakennuksia vain paikkoihin, jotka olisi uudistussuunnitelman mukaan pitänyt jättää rakentamatta. Tästä esimerkki ovat paritalotyyppiset asuintalot, joita sovhoosi rakennutti vuonna 1979 myönnetyllä luvalla klubitalon taakse jokirantaan, lähes vesirajassa olevalle maalle, missä oli ennen sotia ollut vain saunoja.¹⁶⁴

Kaava-alueen sijasta rakennettiin sen ulkopuolelle. Tammikuussa 1976 piiriarkkitehti hyväksyi suunnitelman kahden asunnon talojen ryhmästä joenrantaan entisen tilanhoitajan talon koillispuolelle,¹⁶⁵ ja heinäkuussa 1977 energiayritys Karelenergo sai luvan pystyttää taajaman ulkopuolelle 12 huoneiston lamellitalon. Talo, johon tyyppipiirustuksen 114-12-147 perustietokortin mukaan kuuluivat karsitut mukavuudet, kuten ilmaklosetit, sekä kaupunkilainen uutuus, parveke, rakennettiin Ulitsa Proletarskajan jatkeena olevan tien varteen, keskelle metsää.¹⁶⁶ Perusteena erikoiselle sijoitukselle lienee ollut linkkitorni,

4-комнатные квартиры
типа 4Б-2

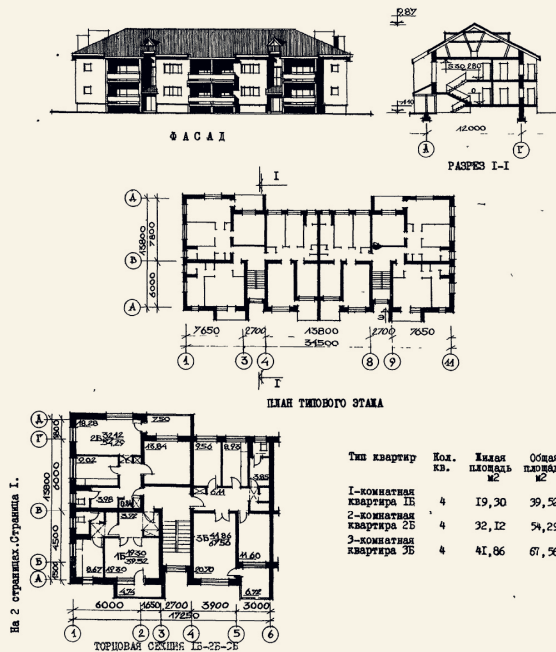
Средняя жилая площадь-19,02.

Средняя общая площадь-78,27.

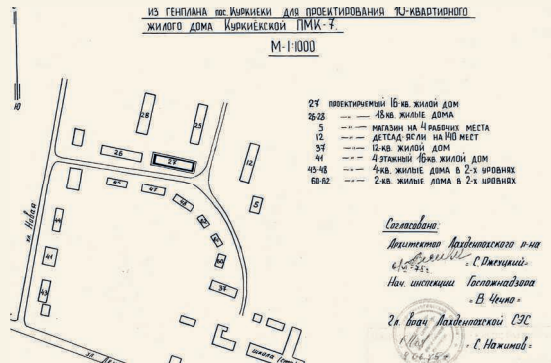
Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisen keskuslaitoksen vuonna 1972 käyttöön otetun tyyppiirustuksen 143-17-9/72 perustietokortin etulehti. VTs/S

Puretun ortodoksisen kirkon mäelle rakennettu talo, joka noudattaa tyyppiirustusta 143-17-9/72. Kahden asunnon talo tarkoitettiin linkkitornin talonmiehille, ja vuoden 1978 rakennusasiakirjojen mukaan siihen piti tulla keskuslämmitys, vesijohto sekä puhelin. Asemakartassa X. *Ville Laakso 1992*

Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisen keskuslaitoksen vuonna 1975 käyttöön hyväksytyn tyyppiirustuksen 114-12-147 perustietokortin etulehti. Länsi-Karjalan sähköverkkoyhtiö haki vuonna 1977 lupaa rakennuttaa Kurkijoen taajamaan tällainen 12 huoneiston talo. Asemakartassa W. VTs/S

Asemapiirustus, johon on merkitty vahvennetuin ääriivoin rakennus № 27, Kurkijoen liikkuvalla mekanisoidulle rakennusryhmä 7:lle kaavailtu 16 asunnon talo, jota ei toteutettu. Kesällä 1975 laadittu asemapiirustus viittaa optimistisiin suunnitelmiin toteuttaa Ulitsa Novajalle sekä asuintaloja että kauppa ja lastenseimi vuoden 1975 uudistussuunnitelman pohjalta. Asemapiirustuksen numerot viittaavat uudistussuunnitelman rakennusnumeriin. NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 5/22, 119

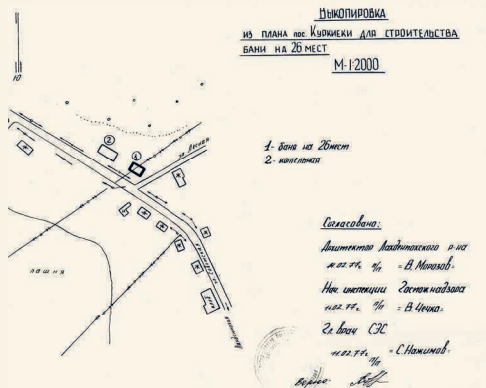
Sekatavara kauppa valmistui Kurkijoen taajamaan vuonna 1974. Asemakartoissa R. V. P. Soini 1982. NA RK

Kurkijoen taajamaan elokuulla 1975 valmistunut suurkoulu, jossa oli muun muassa fysiikan ja kemian laboratoriot sekä kirjasto. Asemakartoissa T. V. P. Soini 1982. NA RK

Kurkijoki-sovhoosin kalkkihiekkatiilistä muurattu rehunvalmistusasema Kurkijoen taajamassa. V. P. Soini 1982. NA RK

Asemapiirustus 26 hengen julkista saunaa ja sen pannuhuonetta varten vuodelta 1977. Ulitsa Sovjetskajan ja Lesnajan kulmaan suunniteltu rakennus ei toteutunut. NA RK, f. 3519, op. 1, d. 7/31, 61

joka kohosi talon lähistöllä entisellä ortodoksisen kirkon mäellä. Linkkitornin juureen taas rakennettiin linkkiasema ja sen talonmiehille kaksikerroksinen kahden asunnon talo, joka noudatti Maaseudun tyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellisen keskuslaitoksen tyyppipiirustusta 143-17-9/72. Asiakirjojen mukaan taloon oli tulossa poikkeuksellinen ylellisyys, puhelinlinja.¹⁶⁷

Yhteenvetona voi todeta, että taajamaan ei 10. viisivuotiskaudella 1975–1979 valmistunut ainuttakaan asuintaloa aivan kaava- ja rakennussuunnitelman mukaisesti eikä pääkadulle rakennettu mitään, mutta samaan aikaan suunnitelma-alueen ulkopuolelle toteutettiin useita asuinrakennuksia. Miksei niitä rakennettu kaavas suunnitelmassa määritellyille paikoille tai ylipäättään kaava-alueelle? Mihin jäivät kaavas suunnitelman suuret lamellitalokorttelit?

Ilmeisin selitys paljastuu vertaamalla uudistussuunnitelmaa sivujen 138–139 ja 374–375 asemakarttoihin, jotka kuvaavat tilannetta vuoden 1940 alussa ja noin vuonna 1995. Niistä voi havaita, ettei sotaa edeltäneen ajan taloja ryhdytty lainkaan purkamaan ja että edellä mainitut uudisrakennukset pystytettiin aiemmin rakentamattomalle maalle. Tästä seurasi myös eräitä ongelmia, joita Lidija Bokunova toi esiin keskustellessamme 1970–1990-lukujen uudisrakentamisesta:

Talot rakennettiin huonoon paikkaan. Hozjajstvennom sposobom, kostealle maalle. Sovhoosi rakennutti, tilasi paikalle rakennusmiehet. Maa on kosteaa, sinne suomalaiset eivät rakentaneet. Taloissa on kosteusongelmia kellareissa. Taloissa ei viihdytä.

Selitykseksi sille, miksi rakennettiin huonolle maalle, hän totesi:

*No, siellä oli tyhjää tilaa!*¹⁶⁸

Toinen selitys lienee Neuvostoliiton asuntopoliitikassa. Asunnot olivat rajallinen hyödyke, mutta asuntopoliitiikan mukaan tämä hyödyke oli valtionyritysten työntekijöille eräänlainen työsuhde-etu. Työnantajan tuli osoittaa asukkaalle toinen asunto, mikäli tämän kotitalo purettiin. Kurkijoen taajamaan valmistui kuitenkin uusia asuintaloja niin vitkaan, ettei vanhoja ehkä voitu purkaa, vaan uudisrakennukset pystytettiin ennestään rakentamattomille paikoille.

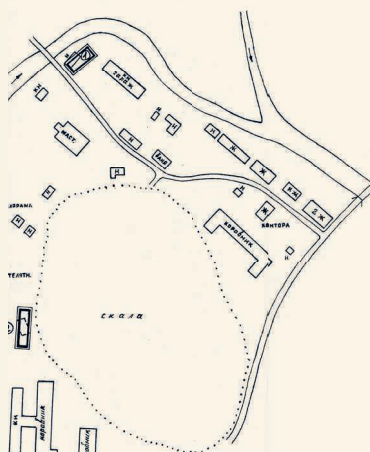
Kolmas ja merkittävin selitys lienee se, että Neuvostoliitto kärsi pahenevista talousongelmista. Vaikka Virossa kolhoosien menestys jatkui ja elintaso oli korkeampi kuin kaupungeissa, koko Neuvostoliiton talous pysähtyi 1970-luvulla.¹⁶⁹ Talousvaikeuksien vuoksi sekä yhdeksäs ja kymmenes eli vuosien 1971–1975 ja 1976–1980 viisivuotissuunnitelmat että niiden sosiaaliset ohjelmat jäivät olennaisessa määrin täyttämättä. Vuodesta 1979 lähtien maan resurssit upposi kalliiksi käyneeseen sekaantumiseen Afganistanin sotaan, ja 1980-luvulla niitä söi lisäksi asevarustelun kiihtyminen. Sotilaallisen sektorin

Kurkijoki-sovhoosin autotalleja vuonna 1982. Asemakartoissa f ja i. V. P. Soini. NA RK

Mahdollisesti piiriarkkitehdin toimistossa laadittu kaavio Kurkijoki-sovhoosin tuotantovyöhykkeestä kunnallistekniikan suunnittelemista varten vuodelta 1980. Производственная зона on tuotantovyöhykettä, Поселок taajaman aluetta. Suunnitelman ovat hyväksyneet piiriarkkitehti N. Konduktorov, Valtiolisen palotarkastuslaitoksen päällikkö G. Ušakov, Lahdenpohjan ympäristöhygieniaseman johtava lääkäri S. Nažimov ja sovhoosin johtaja E. Krušel'nitskij. NA RK, f. 3519, op. 1, d. 9/70

Asemapiirustus suomalaisaikaisen koulutilan saunan paikalle suunniteltua maatalouskonetallia (1) ja Linnamäen taakse suunniteltua heinävajaa (2) varten. Vuonna 1976 laaditusta suunnitelmasta päätellen useimmat suomalaisaikaisen maamiesopiston ja koulutilan rakennuksista olivat asuinkäytössä (ж). Asemakartoissa i ja h. NA RK f. 3519, op. 1, d. 6/27, 16

investoinnit haittasivat talouden siviilisektorin ja jalostavan teollisuuden kehitystä,¹⁷⁰ eikä ollut harvinaista, että taajamien modernisointipyrkimykset jäivät puolitiehen tai epäonnistuivat.¹⁷¹

Heikentyvä taloustilanne näyttää korreloineen myös sen suhteen, miten Kurkijoen taajaman kaava- ja rakennussuunnitelman toteuttaminen eteni. Suurkoulun lisäksi ei toteutettu ainuttakaan julkista rakennusta, ei edes vuonna 1977 kaavailtua yleistä saunaa, joka oli kylpyhuoneiden puutteessa tärkeä yleishyödyllinen rakennus. Lähes kaikki peruspalvelut pysyivät edelleen sotaa edeltäneen ajan puutaloissa, myös poliklinikka ja sadan hengen parantola, jotka mainitaan Kurkijoen seudun asutusta, turismia, kulttuuri- ja muita palveluita sekä historiallisia muistomerkkejä esittelevässä kartassa vuodelta 1978.¹⁷²

Voikin väittää, ettei taajaman sotaa edeltäneeltä ajalta periytynyt kaavallinen ja toiminnallinen rakenne itsessään vaikeuttanut taajaman uudistussuunnitelman toteuttamista. Se oli päinvastoin otettu koko suunnitelman lähtökohdaksi. Sitä vastoin taajaman modernisoimista haittasivat sen vanhat rakennukset. Ne olivat vieläkin resurssi, jota ei Neuvostoliitossa vallinneessa taloudellisessa tilanteessa ollut varaa purkaa eikä jättää tyhjilleen. Siksi taajamassa säilyivät paitsi ne sotaa edeltävän ajan rakennukset, jotka uudistussuunnitelmassa oli esitetty säästettäväksi, myös ne talot, jotka suunnitelma edellytti purettaviksi.

Neuvostoihmisiä on luonnehdittu eräänlaisiksi sosialistisen moderniteetin nomadeiksi: modernisoimisen tuloksena ihmiset kohtasivat muuttaessaan periaatteessa samankaltaiset, yhdenmukaistetut ja standardoidut elin- ja asuinolosuhteet maan länsiosista Kaukasukselle ja Keski-Aasiaan saakka, myös maaseudun urbaaneiksi tarkoitetuissa taajamissa. Yhdenmukaiset olosuhteet epäilemättä helpottivat uuteen kotiseutuun sopeutumista. Myös sovhoosin ympärille rakentunut maaseudun elämänmuoto oli periaatteessa yhdenmukainen kautta maan. Valtiontila oli korvannut perheen maaseudun työyksikkönä, ja siinä työskentely vastasi tavallaan tehdastyötä. Työntekijöillä oli kiinteä työaika ja palkka sekä mahdollisuus vaihtaa melko vapaasti työ- ja asuinpaikkaa.¹⁷³

Urbanilla elämänmuodolla oli marxismissa erityismerkitys edistyksellisenä voimana, joka tukisi kollektiivisen identiteetin kehittymistä.¹⁷⁴ 1960-luvun asuinreformin yleisinä ideologisina tavoitteina onkin tuotu esiin, että moderni asumisen ympäristö tukisi sosialistista elämäntapaa ja kollektiivisen identiteetin muodostumista, kun sosioekonomiselta asemaltaan ja etnisyydeltään erilaisten ihmisten asuminen sekoittuisi ja käytettävissä olevat resurssit jakautuisivat kaikille tasapuolisesti. Ajanmukainen asutuskeskus palvelisi kollektiivista kulluttamista, tarjoaisi asunnot ja laajat sosiaaliset palvelut sekä edistäisi talouden tehokasta toimintaa. Toki voi myös väittää venäläisen yhteiskuntahistorioitsijan Natalija Lebinan tapaan, että ihmisiä oli helpompaa koulia kommunistiseen elämäntapaan moderneissa, mukavuuksin varustelluissa perheasunnoissa kunnallisia palveluja tarjoavilla uusilla asuinalueilla kuin vanhoissa rakennuksissa ja olosuhteiltaan jälkeenjääneissä kylissä ja kommunalkoissa. Nykyaikaisten asuntojen ja mukavien asuinalueiden katsottiin näin osaltaan edistävän uuden neuvostoihmisen kasvattamista ja täydellisen kommunismin saavuttamista – ei yksin kaupungissa vaan myös maalla.¹⁷⁵ Reformilla oli poliittistakin merkitystä, sillä perhekohtainen asunto kavensi merkittävästi valtion mahdollisuuksia valvoa ihmiselämän yksityistä sfääriä ja vähensi pelkoa ideologisesti epäilyttävien

Karjatila Krasnoje Znamjan punanurkka, kuvausajankohta tuntematon. KKTs

keskustelunaiheiden ilmiantajista. Perheasunto oli henkilökohtaisten kasvi-
maatilkkujen tapaan myös kansalaisten yksityistä tilaa ja itseilmaisun aluetta.

Lamellitaloista oli toisenlaisiakin seurauksia. Marina Hakkarainen on ha-
vainnut, että Mel'nikovon, Kurkijoen ja Lahdenpohjan seudun siirtolaiset näki-
vät niiden rakentamisen käännekohtana yhteisönsä elämässä. Yksille kerrostalot
olivat todistus taloudellisesta kasvusta ja elinolosuhteiden kohenemisesta, toiset
taas assosioivat kerrostalot asuntopulaan, ja niihin viitattiin usein ironisesti
”mukavina”. Useimmat kuvasivat kerrostalorakentamisen aikakautta nostal-
gisin ilmaisin ajanjaksona, jolloin aiempi maailma ja suomalainen menneisyys
katosivat.¹⁷⁶

Kääntöpuolina maaseudun sosialistisesta modernisaatiosta onkin mainit-
tu alueellisten erityispiirteiden vähittäinen häviäminen, paikallistason vallan
katoaminen, riippuvaisuus keskusjohdosta sekä vieraantuminen perinteisistä
elämänmuodoista.¹⁷⁷ Kun tarkastelee mustavalkokuvia 1970- ja 1980-luvun
Kurkijoesta, tulee mieleen Mart Kalmin kuvailu maaseudun keskustaajamien
puoliurbaanista elämänmuodosta:

*Huolimatta siitä, että kyliin nousi kerrostaloja peltojen laitaan, elämää Neu-
vostoliiton maaseudulla leimasivat edelleen mutaiset tiet, köyhyys, alkoholismi
ja toivottomuuden tunne.*¹⁷⁸

Koettiinko Kurkijoen taajamassa vieraantumista ja toivottomuutta, vai oliko
elämä siellä harmonista ja toverillista, kuten sovhoosin historiikka lukiessa
voisi päätellä? Historiikin sivuilla toistuvat ihmisten sankarillinen uurastus ja
uhrautuminen, iloinen laulu työhön kulkiessa, jatkuva tekeminen ja harrastami-

nen. Muistelijat palaavat toistuvasti yhteishenkeen ja ihanteellisuuteen, jonka he kokivat siivittäneen yhteistä ponnistelua paremman tulevaisuuden eteen. Näin syntyy vaikutelma, että Kurkijoella ei olisikaan pätenyt se yleinen sananparsa, että Neuvostoliiton kaksoistodellisuudessa ihmiset teeskentelivät työntekoa teeskenneltä palkkaa vastaan. Olivatko kurkijokelaiset sisäistäneet neuvostoaikoina iskutyöläismentaliteetin vaiko vain sen, mistä ja miten voi puhua, ja näkyikö se yhä 2000-luvulla, sovhoosin historiikkaa laadittaessa? Olivatko kaikki, radiohuoneessa moitittuja kuhnureita lukuun ottamatta, ahkeria ja uhrautuvaisia? Missä olivat huonot johtajat, laiskat työtoverit, epäonnistuneet sadot, täyttymättömät tuotantotavoitteet? Vai saattoiko todella olla niin, että Kurkijoen taajama oli jossain mielessä poikkeuksellisen hyvä paikka asua ja sovhoosi erityisen hyvä paikka tehdä työtä? Miten päästä tämän kollektiivista sopuisuutta, toverillisuutta ja luonnon kauneutta korostavan muistelukulttuurin taakse?

Kun Kurkijoen seudulta on kerätty muistitietoa vasta turbulentin 1990-luvun jälkeen, aika on saattanut tietenkin kullata muistoja. Voitaneen myös ajatella, että asukkaiden kokemukseen elämästään on saattanut vaikuttaa se poikkeuksellinen tilanne, ettei arkea ollut heidän rinnallaan jakamassa ihmisiä, jotka olisivat asuneet seudulla jo sotaa edeltäneellä ajalla ja pystyneet näin vertailemaan aikaa ennen ja jälkeen sovietisoimisen. Vertailukohtina olivat yksinomaan olot muilla Neuvostoliiton alueilla.

Toisenlaista perspektiiviä voi hakea aikakauden harvoista suomalaisista silminnäkijäläusunnoista. Vuodesta 1954 Suomesta pääsi matkustamaan rautateitse Viipuriin, ja vuonna 1958 Viipurin–Pietarin maantie aukesi automatkailulle. Vaikka Laatokan- ja Raja-Karjala pysyivät suljettuina matkailijoilta eikä pääväyliltä ollut lupa poiketa, suomalaiset uhmasivat kieltoja tekemällä Leningradista, Terijoelta ja Viipurista entisiin kotikyliin omapäisiä kotiseutumatkoja.¹⁷⁹ Lukuisista tienvarsien valtion autontarkastuslaitoksen kontrollipisteistä huolimatta esimerkiksi Kurkijoella piipahti vuonna 1971 Kurkijoki-seuran puheenjohtaja, konsuli Aarne Roiha, jonka onnistui napata taajamasta sarja valokuvia.¹⁸⁰

Jo edellä siteeratun toimittajan Juhani Lindströmin ohella järjestyi valokuvaaja Caj Bremerille ja *Helsingin Sanomien* viipurilaisyyntiselle toimittajalle Sakari Määttäselle virallinen lupa tutustua entisiin suomalaisalueisiin. On huomionarvoista, miten eri tavalla Lindström ja Bremer kuvasivat näkemäänsä suomalaisille. Sodanjälkeisessä Suomessa luovutettu Karjala oli ympäröity nostalgisella sädekehällä, mutta luovutetun Karjalan kysymys oli poliittisesti arkana vaiettu. Luovutetusta alueesta sai tietoa vain tihkumalla, ja julkisuuteen annettu tieto oli sanamuodoiltaan harkittua. Lindströmin valikoi sanansa tarkoin. Hänestä rajan läheisyydessä sijaitsevat yhdyskunnat näyttivät ”omituisella tavalla nukkuvilta” ja ”ikään kuin uutiskatveessa” eläviltä.¹⁸¹ Asutukset olivat ”harvassa ja keskittyneet tuotantolaitosten tai suurten keskusfarmien ympärille”, mitä voidaan pitää poliittisesti korrektisti muotoiltuna huomiona

Biologianopettaja S. P. Smirnova ohjaa koululaisten työskentelyä Kurkijoen koulun kasvimaalla vuonna 1981. *NA RK*

Lastentarha entisessä kunnantalossa, joka toimi 1960-luvulle saakka orpokotina. Asemakartoissa № 20. *NB 2005*

kylien häviämisestä ja maaseudun autioitumisesta. Lindström valisti suomalaista lukijaa:

On ymmärrettävä, että mittakaava on nyt toinen: luovutetut alueet ovat osa suurvaltaa, jonka tila on loputon. Suuressa maassa ilmenee aina jonkinlaista atomistisuutta; ihmisiä ei yksinkertaisesti riitä joka paikkaan, välimatkat ovat pitempiä ja yhdyskunnat yksinäisempiä kuin pienessä maassa.¹⁸²

Poliittisesti korrekki tai tietämätön toimittaja ei sohaise kirjassaan arkoihin aiheisiin, kuten siihen, olisiko maaseudulle esimerkiksi riittänyt enemmän työväkeä, ellei maataloutta olisi pakotettu niin tiukkaan ja joustamattomaan muottiin ja lisäksi seudulle historiallisesti epätyypilliseen ja sopimattoman muotoon. Olisivatko yhdyskunnat olleet vähemmän yksinäisiä, ellei luovutetulla maaperällä olisi muutama vuosikymmen sitten räjäytelty ja poltettu kyliä ja alueita tuhkaksi ja raunioiksi? Olisiko maaseudulle riittänyt paremmin ja parempia työntekijöitä, ellei miljoonia ammattilaisia, talonpojat mukaan lukien, olisi Stalinin kaudella likvidoitu tai näännytetty vankileireillä?

Lindström vieraili myös Kurkijoella, josta hän kirjoittaa sopuisaan sävyyn:

Melko aution tuntuisen Hiitolan jälkeen alkaa runsaammin asutusta näkyä vasta Kurkijoella, ikivanhalla karjalaisseudulla. Kurkijoella tehdään arkeologisia kaivauksia kivikautisten löytöjen takia. --- Kurkijoen asutus keskittyy vanhan kirkonkylän tienoille pitkän lahden pohjukkaan. Näkyvin rakennus on yhä kaunis luterilainen kirkko, yksi luovutetun alueen harvoja hyvässä kunnossa olevia temppeleitä. --- Kurkijoen kirkko on sekin muutettu kulttuuritaloksi. Se palvelee seudun asukkaita monella tavalla: kokoontumispaikkana, elokuvateatterina, propagandakeskuksena. Pitkien välimatkojen takia tällaiset keskuksat ovat suosittuja Neuvostoliiton maaseudulla. --- Elokuvat ovat suurin väen kokoaja, ja monesti on ihmeteltävä jollakin syrjäseudulla esitettävien elokuvien tuoreutta. Elokuvien levitysjärjestelmä on jättiläisvaltakunnassa todella tehokas. --- Kurkijoki on muuttumassa myös lomapaikaksi. Siellä on useita lepokoteja ja pioneerileirejä, jotka joka kesä täyttyvät eri puolilta autonomista tasavaltaa tulevista lapsista.¹⁸³

Rauhanomaisen rinnakkaiselon ja YYA-sopimuksen hengessä suhtautuminen Neuvostoliittoon sekä tapa puhua ja kirjoittaa siitä pehmeni tai suomettu vuosikymmenten mittaan, mutta kyynisempi reportteri saattoi silti kuvata luovutetun alueen sotienjälkeisiä saavutuksia sarkastisesti ikään kuin suurena farsina. Näin teki Caj Bremer, joka pääsi Määtäsän kanssa useille juttumatkoille Neuvosto-Karjalaan vuosina 1979–1982. Kierreltyään Kannasta syyskuussa 1980 hän totesi, ettei entistä Karjalan kannasta ”ollut enää olemassakaan”, koska sotaa edeltäneen ajan kyliä ja kirkkoja löytyi vain vähän ja silloinkin

”rappiolla”.¹⁸⁴ Vierailua traktorikombinaatissa helmikuussa 1979 Bremer kommentoi, ettei kombinaatissa ollut ”ensimmäistäkään traktoria näkyvissä”. Kolhoosinjohtaja taas ”meuhkasi tuntikausia kaalinpäiden ja perunoiden valtavista sadoista”.¹⁸⁵ Bremerin Salmassa vuonna 1981 ottamissa valokuvissa vihannesten taimia kasvatetaan modernissa, kaarikattoisessa kasvihuoneessa ja istutetaan pellolle maanrajassa kyntävältä lavalta, jolla kolhoosin huivipäiset työntekijät otsalle vedetyissä sukeltajanlaseissa työntävät taimia paljain sormin multa.¹⁸⁶ Bremerin suorasukaiset ja piikikkäät huomiot poikkeavat jyrkästi Lindströmin kaiken hyväksyvistä tavasta kuvata näkemäänsä. Kertoiko näkökulma Bremerin ennakoasenteesta, vai osuiko Bremer havainnoissaan lähelle maaseudun virallisen julkisuuskuvan takaista todellisuutta?

On todettu, että entisten suomalaisalueiden sovhoosit olivat keskittämisestä huolimatta jääneet hajanaisiksi ja maataloustuotannoltaan vaatimattomiksi ja ettei niiden tuotanto riittänyt edes alueen asukkaiden ruokkimiseen. Sotaa edeltäneeseen aikaan verrattuna karjan ja viljellyn maan määrä oli kauttaaltaan merkittävästi kutistunut. Erityisen silmiinpistävää maataloustuotannon heikentyminen oli Kurkijoella, joka oli ennen sotia ollut vaurasta maanviljelysseutua.¹⁸⁷

Mutta heikentymistä ei ollut koettu vain maataloudessa. Kun asumista ja tuotantoa oli jatkuvasti keskitetty ja haja-asutusta likvidoitu, ensin Hruštšovin kaudella ja uuden maatalouspolitiikan aikana, ero asutun ja luonnonalueen välillä oli kasvanut ja muuttunut jyrkemmäksi. Marina Hakkarainen onkin tähän ajanjaksoon viitatessaan tuonut esiin, että Kurkijoen seudun varhaisille siirtolaisille suuret yhteiskunnalliset tapahtumat näyttäytyivät kulttuurimaiseman uudelleenjärjestelyn ja muutoksen kautta. He joutuivat todistamaan kehitystä, jossa ensimmäisinä sodanjälkeisinä vuosina ”löydetty paratiisi” tuhoutui tai ”ajat huononivat” kaupunkielämän piirteiden tunkeutuessa maaseudun kylien arkeen.¹⁸⁸ Modernisaation myötä alkuaikojen hyvin hoidettu ja tutuksi tullut idylli katosi, mihin asukkaat suhtautuivat ristiriitaisin tuntein.

Osaltaan kokemukseen paratiisin ja idyllin menettämisestä lienevät vaikutaneet tyyppipiirustusten käyttäminen ja rakentamisen laadun yleinen heikkous. Vaikka virallisissa suunnitteluohjeissa edellytettiin ottamaan huomioon paikallinen rakennusperinne, tuloksena oli yleispätevää, harmaavoittoista neuvostoympäristöä. Yleispätevyyden tavoite näkyi myös Kurkijoen kaava- ja rakennussuunnitelmassa, jossa aiemmin tärkeänä resurssina käytetyt hirsirunkoiset rakennukset osoitettiin pääosin purettaviksi ja korvattaviksi tyyppipiirustuksia noudattavilla mukavilla ja moderneilla rakennuksilla. Ne talot, jotka toteutettiin, näyttävät kuitenkin olleen varustetasoltaan ja yleiseltä laadultaan heikompia kuin esimerkiksi saman ajan suomalaisessa aluerakentamisessa ja kuntakeskusten uudisrakentamisessa, eivätkä ne välttämättä mukavuudeltaan voittaneet vanhoja hirsitaloja.

Myös ihannekuva puoliurbanista asuinmuodosta, jossa asukkaat vapaa-ai-

kanaan oleskelisivat rennosti puutarhassa ja hoitaisivat kenties kukkaistutuksia, jäi utopiaksi, sillä ihmisten täytyi hoitaa omaa kasvimaata ja pienkarjaa. Agrokeskukset onkin nähty uuden, puoliurbanin elämäntavan eräänlaisena seka-
muotona, jossa maaseudun ja kaupungin elämäntavat sekoittuivat ilman että niiden vastakkainasettelua ponnisteluista huolimatta pystyttiin poistamaan.¹⁸⁹

Epätasa-arvosta taas todistaa, että virallisesta tasa-arvon ideologiasta huolimatta vallitsi käytäntö jakaa asunnot hierarkkisessa järjestyksessä. Kalm kertoo, että maaseudulla olivat etusijalla usein koulutetut teknokratian edustajat, seuraavina ansioituneet työntekijät sekä nuoretparit ja vasta viimeisinä asuntojen jonottajat.

Tämä näkyi myös Kurkijoen taajamassa: 1960-luvulla uusiin asuntoihin olivat muistitiedon mukaan oikeutettuja ensisijaisesti karjatalouden työntekijät;¹⁹⁰ sittemmin uusia asuntoja varattiin ”Petroskoista kutsutuille” asiantuntijoille.¹⁹¹ Lidija Bokunova selitti tätä minulle seuraavasti:

Sovhoosiin tuli Petroskoista töihin uusia asiantuntijoita – mekaanikkoja, agronomeja, insinöörejä, eläinlääkäreitä – jotka tarvitsivat asuntoja ja halusivat niihin nykyaikaisia mukavuuksia. Petroskoin yliopiston kanssa sovittiin niin. He saivat asunnot ilmaiseksi, se oli sitä sosialismia.¹⁹²

Etuoikeutettuihin näyttää kuuluneen esimerkiksi Nižnij Novgorodin seudulla koulutettu talousasiantuntija, joka muutti Kurkijoelle sovhoosin talouspäälliköksi vuonna 1984. Hän muistelee historiikissa:

Sain heti kolmen huoneen asunnon puutalossa, ja minulle luvattiin mukavuuksilla varustettu asunto, kunhan rakennustyöt saatettaisiin loppuun. Lupaus pidettiin.¹⁹³

Neuvostoliiton yhteydessä onkin puhuttu hierarkkisesta, vertikaalisesta tasa-arvosta, jossa yksilöiden välinen tasa-arvo toteutui vain ryhmien sisällä.¹⁹⁴ Tähän liittyen voi pohtia, oliko sattumaa vai osa hierarkkista asunnonjakokäytäntöä, että opettajina toimiville Bokunovalle, Sitarille ja Kartševskajalle annettiin tavallista tilavampia asunnot suomalaisista hirsitaloista, joiden ominaisuuksina on 2000-luvun haastatteluissa usein mainittu, että niitä pidettiin hyvin rakennettuina ja lämpiminä.

Hierarkkisen tasa-arvon näkökulmasta on selvää, että 1970-luvun seudun parhaiten varustellut lamellitalot pystytettiin Kurkijoen seudulla sukellusveneteknologiaan keskittyneen Morfizpriborin koe- ja tutkimusaseman korkeasti koulutetuille työntekijöille. Ne rakennettiin kalkkihiekkatiilestä Lasaseen eli suomalaisaikaiseen Riekkalaan pari kilometriä Kurkijoen taajamasta etelään. Leningradilainen insinööri, joka kertomansa mukaan toimi Morfizpriborissa johtotehtävissä, muutti yhteen Lasasen tuliteristä kerrostaloista vuonna 1970.

Esitellessään minulle asuntoaan syyskuussa 2014 hän virkkoi, että keittiöt olivat ahtaita koppeja ja väliseinät oli asennettu vinoon. Hänen käsityksensä mukaan rakennusvirheitä oli tapahtunut siksi, että talojen rakentajiksi oli komennettu sotilaita eikä ammattitaitoa ollut edellytetty. Hän kuitenkin tiesi, että osa *hruššovkoista* oli lähtökohtaisesti suunniteltu 25–50 vuoden elinkaarta silmällä pitäen. Vallanpitäjien optimistisena ajatuksena oli, että nämäkin talot purettaisiin parinkymmenen vuoden päästä ja korvattaisiin uusilla, paremmilla.¹⁹⁵ Luokkaerot eivät olleet hävinneet, vaikka Neuvostoliitto virallisesti julisti tasa-arvon ideologiaa.

Myös arkkitehtoninen ja tekninen laatu jäi taloudellisuuden ja resurssien käytön minimoinnin vaatimusten jalkoihin, eikä ole viitteitä siitä, että rakennuksia olisi toteutettu yksilöllisillä arkkitehtipiirustuksilla. Vaikka piiriarkkitehti periaatteessa valvoi rakentamisen laatua, urakoitsijoilta ja rakentajilta näyttää puuttuneen sekä kunnianhimoa että ammattitaitoa. Vastoin Moskovassa laadittua kaavasuunnitelmaa talot rakennettiin suurelta osin paikoille, jotka oli kaavasuunnitelmassa jätetty joko rakentamattomaksi tai kokonaan sen ulkopuolelle, eikä tavoiteltu kaavallinen sommitelma voinut toteutua. Se, että uudisrakentaminen oli sijoitettu pääkadulta miltei näkymättömiin, saakin näin uuden, karun tulkinnan: uudisrakennukset on toteutettu sinne, missä on ollut tilaa, eikä sinne, minne uudistussuunnitelman laatinut asiantuntijaryhmä oli ne tarkoittanut. Huolellisesti laadittu kaava- ja rakennussuunnitelma ei taannut kurkijokelaisille sellaisia tasa-arvoisia ja mukavia arjen oloja, joiden luominen kuului neuvostoliittolaisen kaupunkisuunnittelun perustavoitteisiin.

PERESTROIKA JA KEHITTYNEEN SOSIALISMIN VAATIMUKSET, 1985–1991

Arkeologi Pirjo Uino pääsi käväisemään Kurkijoen taajamassa Käkisalmen linnan arkeologisten kaivausten yhteydessä heinäkuussa 1989. Seutu oli edelleen suljettua raja-aluetta, ja Uino kirjoitti matkapäiväkirjaansa, että kohtasi Hiitolassa ”miltei kuin valtionrajan”. Kurkijoen taajamassakin ulkomaisen vieraan piti mennä ilmoittautumaan toimeenpanevalle komitealle.¹⁹⁶ Päiväkirjassaan Uino kuvasi näkemäänsä:

Kurkijoen kyläraitti on kuin 30-luvulta, tosin vain uskomattoman ränsistyneenä, ja koko kylän rakennuskanta antaa tosi rähjäisen vaikutelman. Sitä lisäävät sodan jälkeen rakennetut ”uudet” 2-kerroksiset tummat puutalot. Hökkeli-kylän keskellä kohoaa varastona toimiva Kurkijoen kaunis puukirkko, joka tarkemmin katsoen on aivan hirvittävässä kunnossa, ikkunat rikki, laudoitetut, kuistin pylväätkö poikki jne. Postitoimiston ja säästöpankin seinässä teksti myös suomeksi! Lähellä keskustaa teollisuushalli, jossa suuri kyltti ”HUOLTAMO, KURKIJOKI OY” – ja sama venäjäksi (huom. järjestys).¹⁹⁷

Kesän vehreydestä huolimatta taajama näyttäytyi Uinon silmissä jotenkin alavireisenä; voisi puhua jopa kulttuurishokista. Yhtäältä Kurkijoen taajaman tunnisti selvästi vanhaksi suomalaiseksi kyläksi, mutta toisaalta sen ulkoasu masensi. Taajamaan oli rakennettu uutta, ja silti vaikutelma oli ”tosi rähjäinen”. Uino havainnoi päiväkirjassaan myös kauppojen tyhjiä hyllyjä. Monet taajaman asukkaista olivat kuitenkin kiinnostuneita suomen kielestä ja katsoivat Suomen televisiota, ja majapaikan suomalaistaustainen emäntä puhui suomea.¹⁹⁸

Historiikkeissa *Sovhoz Kurkijoki* ja *Kurkijoki – ljudi truda* perestroikan vuodet näyttäytyvät hyvin toisenlaisina kuin Uinon päiväkirjassa. Ne kertovat kukoistuskaudesta, joka taajamassa koettiin 1980-luvulla, ja lähes ainoa vihjaus maan yleiseen tilanteeseen on sana perestroika, jota käytettäessä viitataan

Kurkijoki-sovhoosin johtaja Vadim Rjabtsev ja virolaisen maanpa-rannusprikaatin johtaja Eino Karlovitš Linnamäellä todennäköisesti 1980-luvulla. Taustalla näkyvät sovhoosin konetallit. *KKTs*

Suurnavettoja Otsanlahdella. *KKTs*

niihin epävarmuutta aiheuttaneisiin muutoksiin, joita perestroika merkitsi pysähtyneisyyden aikakaudella vakiintuneeseen elämänmenoon Kurkijoella. Perestroika eli ”uudelleenjärjestely” oli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen pääsihteeriksi ja sittemmin maan valtionpäämieheksi kohonneen Mihail Gorbatsšovin johdolla tehty yritys korjata neuvostojärjestelmässä havaittuja vaikeita rakenteellisia ongelmia ja parantaa talouden heikkoa tuottavuutta muun muassa liberalisoimistoimilla. Esimerkiksi työntekijöiden osuuskunnat laillistettiin ja valtion tuotantolaitoksille, kuten sovhooseille, suotiin enemmän itsenäisyyttä ja sallittiin aiempaa laajempi yhteistyö länsimaisten toimijoiden kanssa.

Perestroikaan johtaneena muutosagenttina on pidetty huhtikuussa 1986 sattunutta Tšernobylin ydinvoimalakatastrofia. Suuronnettomuutta koskenut narratiivi karkasi politbyroon käsistä, mikä pakotti sen lopulta höllentämään sensuuria. Katastrofin jälkimainingit johtivat sekä perestroikaan että avoimempaan tiedonvälitykseen ja suurempaan sananvapauteen, *glasnostiin*.¹⁹⁹ Toisinajattelu ja järjestelmän kritiikki saivat ilmatilaa, luokkataistelun paradigmasta ja Brežnevin doktriinista luovuttiin. Aiemmin suljetut arkistot alkoivat avautua, ja uusi historiankirjoitus pääsi problematisoimaan neuvostoaikaa, maan valtopolitiikkaa ja sen tueksi rakennettua, poliittisesti määräytyntä historian ja nykyhetken tulkintaa. Vallanpitäjät menettivät otteensa menneisyyden hallinnasta, eikä maan sisäisiä ongelmia ja taloudellisia vaikeuksia voitu enää verhota kylmän sodan retoriikan taakse. Suunnitelmatalous pysyi ongelmistaan huolimatta silti edelleen Neuvostoliiton kansantalouden perustana.

Neuvostoliiton viimeiseksi jääneen, 12. viisivuotissuunnitelman 1986–1990 tavoitteisiin kuului toteuttaa ei-mustanmullan alueiden maatalouden ja sosiaalisten olojen kehitysohjelma sekä saavuttaa elintarvikeomavaraisuus. Tämä merkitsi Neuvosto-Karjalan maaseudulle suuria investointeja ja vuoteen 1990 ulottuvaa rakennusohjelmaa, jälleen yhtä, joka tähtäsi sovhoosien keskuskylien uudistamiseen.²⁰⁰ Rakennusohjelman arkkitehtonisista tavoitteista antaa vihiä vuoden 1985 teos *Sovremennaja sovjetskaja arhitektura 1955–1980 gg*. Sen mukaan nyt oli selvästi alkanut uusi ja tasokas ajanjakso, joka vastasi kehittyneen sosialismin olosuhteita ja vaatimuksia. Maaseudun sosialistiset taajamat kehittyisivät sellaisiksi, että ne ”eroaisivat yhä enemmän paitsi vallankumousta myös sotaa edeltäneen ajan vanhoista maalaiskylistä”. Inspiraatiota tuli edelleen ammentaa maaseudun arkkitehtuurin erityispiirteistä, kuten välittömästä suhteesta luontoon ja ”edistyksellisistä kansallisista perinteistä”. Arkkitehtien tuli laatia suunnitelmia yhteistyössä maaseudun asukkaiden kanssa, ja olemassa oleviin maaseudun taajamiin, *sela*, tuli suhtautua aiempaa armeliaammin ja säilyttävämmin. Kirjan maaseudun rakentamista käsittelevä luku päättyy julistukseen:

*Sosialistisen kylän uuden arkkitehtonisen ilmeen muotoutumisessa tärkeintä on paikallinen aloitteellisuus, kansan luomiskykyisyys, joka on aina synnyttänyt jäljittelemätöntä omaleimaisuutta.*²⁰¹

Vaikka kirja noudatti aiemmilta vuosikymmeniltä tuttua ideologista retoriikkaa, sen voi nähdä heijastelevan arkkitehtuurin uusia ulottuvuuksia keirona, jonka avulla yhteisöt koettivat saada takaisin kansallisia ja paikallisia traditioitaan.²⁰² Myös asennoituminen vanhaan rakennuskantaan oli aiempaa myönteisempää. Maaseudun taajamia ei enää ollut välttämätöntä uudistaa läpikotaisin, vaan sosialistisen taajaman kriteerit voitiin täyttää lempeämmälläkin otteella. Samaa lähestymistapaa edusti edellä mainittu käsikirja *Arhitekturno-planirovotšnaja organizatsija sel'skih naseljonnyh punktov*, joka ilmestyi vuotta myöhemmin. Siinä tähdennettiin maaseututaajamien asemakaavallisen ja tilallisen rakenteen suunnittelun tärkeimpänä periaatteena, että alue jaettaisiin toiminnallisiin vyöhykkeisiin. Olemassa olevissa taajamissa oli ensisijaista uudistaa keskusta palveluineen, ja mikäli taajaman rajojen sisäpuolella oli jo huomattava rakennuskanta, uudisrakentaminen kannatti sijoittaa tyhjille tonteille taikka ränsistyneiden talojen paikalle. Muutoin voitiin tyytyä olemassa olevaan rakennuskantaan, jota vähitellen tiivistettäisiin niin, että taajamasta kehkeytyisi kompakti. Tämä taas oli pienissä kylissä helpompaa kuin isoissa, sillä ensin mainituissa saattoi hyvin rakentaa tyhjille tonteille ja reuna-alueille ilman että vanhoja taloja tarvitsi välittömästi purkaa ja ilman että etäisyydet palvelujen ääreen kasvoivat liian suuriksi.²⁰³ Käsikirja kannusti säästämään resursseja ja purkamaan mahdollisimman vähän mutta silti pyrkimään rakentamisessa yhtenäiseen kokonaisuuteen.

Käsikirjassa ei mainittu entisiä suomalaisalueita mutta suositeltiin edellä esiteltyä uutta ja vanhaa rakennuskantaa harkiten yhdistävää lähestymistapaa erityisesti silloin, kun uudistettiin Baltian, Venäjän keskivyöhykkeen ja Ukrainan ”historiallisesti muodostuneita kyliä”. Kun vielä otettaisiin huomioon luonnonolot, taajamalle saataisiin sekä arkkitehtonisesti kiinnostava ilme että paikallisyäriä.²⁰⁴ Toisin sanoen käsikirjassa luovuttiin maaseututaajamien täydellisen uudistamisen paradigmasta ja hyväksyttiin se, että niissä olisi eri aikakausien kerrostumia.

Muutos on havaittavissa myös 1980-luvun lopun *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä, jossa ilmestyi aiempaa ihmisläheisempiä artikkeleita ja monimuotoisempaa arkkitehtuuria sekä esimerkiksi vanhan kansanrakennustaitteen esittelyjä. Tämä saattoi heijastaa sitä ideologista suunnanmuutosta, joka Neuvostoliitossa oli tapahtunut suhteessa rakennusperintöön. Vuonna 1976 maassa oli astunut voimaan erityislaki,²⁰⁵ jonka nojalla kulttuurin ja historian muistomerkit olivat kansan omaisuutta ja valtion tuli luoda edellytykset niiden suojelulle ja tehokkaalle käytölle ”kommunismien rakennustyön etujen mukaisesti”.²⁰⁶ Myös kapitalistisen ajan ja ideologisesti ei-toivottujen yhteiskuntaluokkien

Ulitsa Sovjetskaja kuvassa vuodelta 1985. Oikeassa reunassa klubi eli entinen VPK:n talo, asemakartoissa № 12. *KK. MVK. MV*

Ulitsa Leninaa suomalaisen kävijän vuonna 1985 ottamassa kuvassa, jossa on etualalla entinen Sunelan liiketalo, asemakartoissa № 33. *KK. MVK. MV*

Ulitsa Leninaa vuonna 1985, etualalla neuvostoaikainen talo, taaempänä entinen Kaupin kirjakauppa. Asemakartoissa F1 ja № 37. *KK. MVK. MV*

rakennuksissa voitiin nyt nähdä käyttöarvon ohella muita arvoja ja merkityksiä. Arvostuksen muutos ilmeni esimerkiksi teoksen *Arhitektura sovjetskoj Estonii* sanamuodoissa kirjoittajan esitellessä Viron moderneja kolhoosikyliä, joissa baltiansaksalaisten kartanorakennuksia oli taitavasti integroitu osaksi kokonaisuutta. Kirjoittaja toi esiin kerrassaan uuden, hyväksyvän näkökulman: sen, että Viron historialliset rakennukset, kuten 1700- ja 1800-luvun kartanot ja keskiaikaisten luostarien rauniot, antoivat moderneille kolhoosikylille ”erityistä tunnelmaa, arkkitehtuurin neljännen ulottuvuuden”.²⁰⁷

Voisi ajatella, että lempeämmästä lähestymistavasta näkyi merkkejä jo Kurkijoen taajaman uudistussuunnitelmassa vuonna 1975. Siinähan oli säilytetty vanhimpia tai ulkoisesti näyttävimpiä rakennuksia, eikä näin varmaankaan ollut tehty nimenomaan suomalaisen rakennusperinnön vaalimiseksi. Sen sijaan on mahdollista, että niitä säästettiin siksi, että ne kertoivat historiallisesta aikajatkumosta. Mutta olisivatko nämä olleet ainoat syyt, joiden takia asiantuntijat ohjasivat nyt suunnittelijoita sopeuttamaan uudistussuunnitelmansa olemassa olevaan ympäristöön ja käytettävissä oleviin resursseihin? Tätä käsikirjat eivät kerro, mutta vähäpätöinen ei välttämättä ollut se seikka, että vanhoja rakennuksia säilyttämällä voitiin sekä säästää resursseja että kaunopuheisesti peitellä sitä tosiasiaa, että Neuvostoliitto oli ajautumassa kohti konkurssia. Viime kädessä kaiken suunnittelun ja rakentamisen kustansi valtio, jonka taloudellinen epäonnistuminen oli kansalaisilta visusti peitelty salaisuus.

Sovhoosin historiikeista huokuu ylpeys menestyksestä, johon valtioneuvosto ylsi 1980-luvun mittaan. Näin kuvaillaan Kurkijoen taajaman oloja 1980-luvun vaihteessa historiikissa *Kurkijoki – ljudi truda*.

Kylämme on hyvä kaikkina vuodenaikoina. Kurkijoki vastasi kaikkia kaupunkimaisen taajaman statuksen vaatimuksia. Uusia taloja rakennettiin vilkkaasti, toteutettiin elintärkeitä hankkeita: kouluja, sairaaloita, terveysasemia. Meijeri-, metsänhoito-, sähköverkko- ja kemiallisen metsäteollisuuden yritykset, Kurkijoki-sovhoosi ja oppilaitokset – suurimpana Kurkijoen keskikoulu –, kylän kulttuuritalo ja kyläkirjasto valmistautuivat vireästi juhliinsa. --- Kaikissa taajamissa – Alhossa, Lasasessa, Tervussa, Tervajärvellä ja Huhtervussa – oli oma koulu, terveysasema, kauppa, klubi, kirjasto. Ja ihmisillä oli työtä. Oli ennennäkemättömät mahdollisuudet olla luova ja toimelias. Taajamassa rakennettiin tuolloin periaatteella ”kaikki ihmisen vuoksi”.²⁰⁸

Vadim Rjabtsevin kaudella valtioneuvoston kerrotaan nousseen kukoistukseen ja yltäneen jopa tasavallan parhaiden karjatilojen joukkoon. Aiemmin tappiollinen sovhoosi alkoi historiikin mukaan tuottaa voittoa ja esimerkiksi karjaa päästiin hankkimaan lisää,²⁰⁹ niin että vuoden 1992 ensimmäisenä päivänä valtioneuvostolla oli sen talouspäällikön mukaan 1103 nautaa, 1947 vasikkaa tai hiehoa. Työntekijöitä oli tuolloin 471.²¹⁰ Menestyksen avaintekijöinä historiikissa korostetaan johtamiskulttuurin muuttumista. Johtajat olivat nyt usein Kurkijoen seudulla syntyneitä ja varttuneita ja tunsivat siksi paikalliset olosuhteet.²¹¹ Erityisesti kiitetään Rjabtsevia, jonka kahden ensimmäisen viisivuotisjakson 1980–1990 aikana sovhoosin maidon- ja lihantuotanto kohosi ennätyslukemiin.²¹²

Tuotannon kasvua selittävinä tekijöinä esitetään historiikissa myös koneellistaminen, työntekijöiden aiempaa parempi koulutus ja ammattitaito sekä

Uliitsa Novajan 1990-luvun alkupuolen elementtikerrostaloja, jotka muistitiedon mukaan rakensi Lahdenpohjan PMK-158 sovhoosin tilauksesta vuosina 1993 ja 1995, ja 1950- tai 1960-luvun hirsirunkoinen monen asunnon talo. Asemakartoissa Z5, Z6 ja I2. MP 2021

organisoiduminen karjankasvatusprikaateiksi vuonna 1984.²¹³ Uudelleenjärjestelyn jälkeen sovhoosi muodostui Kurkijoen taajaman yhteydessä sijaitsevan keskustilan Tsentral'nyjn lisäksi karjatiloiosta Alho ja Krasnoje Znamja, jotka toimivat Alhossa ja Otsanlahdella, sekä työprikaateista Kamennik, Ladoga ja Trud, joista Kamennik toimi Ihojärvenkylässä, Ladoga Tervussa, Trud Huhtervun ja Tervajärven alueella suomalaisaikaisen Lumivaaran kunnan puolella.²¹⁴ Lähteistä ei ilmene yksiselitteisesti Kurkijoki-sovhoosin talousmaiden tuolloinen pinta-ala, mutta tammikuussa 1992 sillä oli historiikin mukaan 5135 hehtaaria maatalousmaata, josta 2732 hehtaaria oli laitumena.²¹⁵ Tämän perusteella voi todeta, että sovhoosi oli kooltaan kaukana tavoitekoosta: sillä oli maatalousmaata vain noin kolmasosa Neuvostoliiton sovhoosien keskipinta-alasta, joka oli 1980-luvun lopussa 15000 hehtaaria. Neuvostotalouden kannalta epäedullinen oli myös työntekijöiden korkea lukumäärä suhteessa maatalousmaahan. Tosiasia kuitenkin oli, että Karjalan sovhoosit tarvitsivat muun muassa talousmaiden hajanaisen sijainnin vuoksi suhteessa enemmän työvoimaa kuin eteläisemmät.²¹⁶

Sovhoosin 471 työntekijästä hallintoyksikkö käsitti noin 40 henkeä, mutta siltäkin liikenä tarvittaessa työpanos esimerkiksi perunannostoon.²¹⁷ Kurkijoen taajamassa oltiin historiikin mukaan ”kuin yhtä suurta perhettä”,²¹⁸ vaikka väestö edusti useita kansallisuuksia, venäläisten ja valkovenäläisten muodostaessa kuitenkin selvän enemmistön.²¹⁹ Sovhoosin eläinteknikko on kuvaillut valtioneuvoston työntekijöiden henkisiä ominaisuuksia:

*Meidän työdynastiamme --- edusti sukupolvea, jolla oli mitä parhaat inhimilliset ominaisuudet: työteliäisyys, rakkaus kotimaata ja maata kohtaan. Suuri vastuuntunto.*²²⁰

Sovhoosin taloudellisen menestyksen ohella hyviä mielialoja taajamassa ylläpiti epäilemättä se, että tasavallan budjetista osoitettiin varoja sovhoosin rakennushankkeisiin ja asuinolojen kohentamiseen.²²¹ Galina Sitar muisteli kesäkuussa 2007, miten Kurkijoen taajama muuttui:

*Kun toimin kyläneuvoston puheenjohtajana vuosina 1980–1990, tuli kaksikerroksisia taloja ja terveysasema Ulitsa Novajalle. Tuli television linkkitorni, vesijohtoverkko, vedenpuhdistamo.*²²²

Aikakauden rakennustoimintaa hehkutettiin *Prizyv*-lehdessä 20.6.1991 julkaistussa artikkelissa²²³, jota mitä ilmeisimmin on käytetty lähteenä myös sovhoosin historiikissa. Historiikki kertoo, että Vadim Rjabtsevin ja hänen työryhmänsä johdolla valtioneilalle rakennettiin joka vuosi viiden vuoden ajan yksi navetta, yksi heinälato ja säilörehun valmistuspiste ja että Rjabtsevin kaudella otettiin käyttöön yksi 18 asunnon talo ja kaksi kolmen asunnon taloa.²²⁴ Rjabtsev itse on muistellut kautensa talonrakentamisesta, että yksi lamellitalo rakennettiin vuonna 1984 ja toinen vuonna 1985, kaksikerroksinen rivitalo vuonna 1987 ja vielä kaksi lamellitaloa – taajaman ensimmäiset betonielementtitalot – 1990-luvulla.²²⁵ Historiikin kirjoittajat tuntuvat näkevän myönteisenä asiana sen, että näistä lamellitaloista muodostui suorastaan ”mikrorajon”, ja antavat tästä kunnian nimenomaan Rjabtsevälle.²²⁶ Sovhoosin puheenjohtaja itse on vaatimattomasti todennut, että Neuvostoliitossa haluttiin varmistaa, että valtioneilan työntekijät asuisivat kunnollisissa taloissa.²²⁷

Tämä oli myös ensimmäinen ajanjakso, jolloin ”mikrorajonin” rakentamisessa pyrittiin selvästi noudattamaan laajemmin vuoden 1975 kaava- ja rakennussuunnitelmaa. Lamellitalot toteutettiin suunnitelmassa lamelli- ja rivitaloille varatuille paikoille Ulitsa Novajan ja Mammalanmäen väliselle alueelle, ja niiden tieltä jopa purettiin muutama neuvostoaikainen puutalo. *Prizyv*-lehden mukaan taajamaan saatiin asuntojen ohella kunnallistekniikkaa ja terveysasema, joihin Galina Sitarkin edellä viittaa, sekä sauna- ja pesutuparakennus. Jopa syrjäisempiin Huhtervun ja Tervun kyliin rakennettiin päiväkodit, peruskoulut sekä asunnot niiden opettajille. Hiitolan-tien varteen taas vuodesta 1989 alkaen valmistuivat muun muassa konekorjaamo, konesuoja, bensiniasema, traktorien huoltopiste sekä valvomo.²²⁸ Vielä kesäkuussa 1991, kuukautta ennen Kurkijoen kirkon paloa, taajamassa elettiin historiikista päätellen toiveikkaissa tunnelmissa, ja uudelle asuinrakentamiselle oli kaikesta päätellen edelleen tarvetta.

Ja millaista oli Kurkijoen taajamassa 1980-luvulla? Muisteluteoksen *Kurkijoki – ljudi truda* mukaan saatavilla olivat oma apteekki ja ilmainen sairaala

Lamellitalo tiettävästi vuodelta 1984. Etualalla kasvimaata. Asemakartoissa Z2. *Juhani Seppovaara 2005*

Betonielementtitalo Ulitsa Novajalla. Asemakartoissa Z5 tai Z6. *NB 2009*

Sovhoosin rakennuttama rivitalo tiettävästi vuodelta 1987, taustalla pienkerrostalo vuodelta 1984. Asemakartoissa Z2 ja Z4. *Juhani Seppovaara 2005*

lääkäreineen, ilmainen koulutus, lastenseimet ja lastentarhat. Ateriapalvelut olivat ”mitä korkeatasoisimmat”. Oli ruokala 1 ja sovhoosin ruokala, jossa valtioneuvoston työntekijät aterioivat ilmaiseksi. Kulttuurielämä kukoisti: oli kerhoja, yhtyeitä, taidetoimintaa, tansseja, elokuvia ja juhlia. Ulitsa Leninalla oli keskikoulu, kirjakauppa ja leipäpuoti, kyläneuvoston talo, asuin- ja kunnallisten palvelujen toimisto, kampaamo, lastentarha, taloustavarakauppa, posti, ruokala, sekatavarakauppa ja elintarvikemyymälä. Postissa hoituivat postilähetykset ja säästötilit. Ulitsa Sovjetskajalla oli sovhoosin kommunistisen puolueen jäsenille – nämä olivat lähes yksinomaan traktorin- tai autonkuljettajia – tarkoitettu poliittisen valistuksen kabinetti, kulttuuritalo ja piirin parhaisiin kuulunut kyläkirjasto. Ulitsa Novajalla oli metsänhoitopiirin konttori, mistä kyläläiset varasivat myös joulukuusensa, Länsi-Karjalan sähköverkon huoltopiste ja uusi terveyskeskus. Tuotantoalueella oli vasta remontoitu hotelli Inter-Haus ja lastenseimi. Hieman kauempana sijaitsi sovhoosin konttori työhuoneineen. Meijerissä valmistettiin ensiluokkaiseksi kehuttua voita, kermaa ja rahkaa. Kaikilla työpaikoilla oli puhelin ja radio sekä maksuton valaistus, ja kaikki taajaman kadut oli valaistu. Kiertävä rakennuspalvelu 7 hoiti taajaman rakennus-, korjaus- ja asennustöitä.²²⁹

Kuitenkin 1990-luvun alusta historiikissa valitetaan, että seudun kiertävät rakennuspalvelut osoittivat yhä vähemmän kiinnostusta valtioneuvoston rakennustehtäviin ja että sovhoosin johtajien oli etsittävä rakennushankkeille uusia kumppaneita ja rahoittajia.²³⁰ Sovhoosi oli tässä jo osin onnistunut: edellä mainitun lehtiartikkelin mukaan se oli rahoittanut asuinrakentamistaan myymällä valmistuvia asuntoja muun muassa Länsi-Karjalan sähköverkkoyhtiölle Zapadno-Karel'skije Elektritšeskije Setille ja kyläneuvoston toimeenpanevalle komitealle. Artikkelin kirjoittaja iloitsikin, ettei asuin- ja tuotantorakentaminen lakannut Kurkijoella edes maan ollessa ”vaikeassa siirtymävaiheessa kohti markkinataloutta”.²³¹

Vanhat talot pysyivät käytössä, koska uusia asuntoja ei rakennettu riittävästi, ja valtio huolehti edelleen niiden kunnossapidosta ja korjaamisesta hierarkkisesti ja byrokraattisesti säädellyssä prosessissa, johon rahoitus saatiin rakennuksia hallinnoivien paikallisneuvostojen ja paikallisen budjetin kautta.²³² Kurkijoella korjaustarpeista ilmoitettiin sovhoosille tai paikallishallinnolle. Galina Sitar on selittänyt, miten korjaaminen Kurkijoen kyläneuvoston hallinnoimalla alueella oli organisoitu:

Oli tusinan verran kyliä. Kirjasimme talot, joissa oli korjattavaa, jonotuslistalle. Monet asunnot olivat huonossa kunnossa --- Joka vuosi tehtiin peruskorjaus viidessä talossa. Yleensä asennettiin vesi ja sähkö. Korjaustöiden ajaksi perhe asutettiin muualle. Lisäksi tehtiin pienempiä korjaustöitä. Korjaustyöt suunniteltiin Lahdenpohjassa, insinöörit suunnittelivat. Ja rakennusmiehet tulivat Lahdenpohjasta. --- Kukaan ei ryhtynyt omatoimisesti isoihin korjaustöihin,

*ne olivat kalliitakin. Vaikka valtio korvasi jälkikäteen, jos asukkaat itse remontoivat ja hankkivat materiaalit. Mutta sitten Neuvostoliitto hajosi, eikä korjaussuunnitelmia voitu enää rahapulan vuoksi toteuttaa.*²³³

Sitarin mielestä järjestely oli hyvä: oli korjaussuunnitelma, jonka mukaisesti voitiin vuosittain perusparantaa viitisen kohdetta valtion rahoituksella. Kääntöpuolena sekä Sitar että Bokunova mainitsivat kuitenkin, että järjestely heikensi asukkaiden oma-aloitteisuutta ja vastuuntunnetta ja ettei työnantajien omistamiin taloihin kehittynyt henkilökohtaista omistajuuden tunnetta eikä siihen liittyvää omaisuuden kunnossapidon perinnettä.²³⁴ Asunnolle muodostui merkitys yhtenä sovhoosin tarjoamana palveluna, jota käytettiin kuin mitä tahansa kuluvaan hyödykettä.

Korjaussuunnitelmista erityisen kiinnostava on Kurkijoen luterilaisen kirkon kunnostushanke, josta Pirjo Uino kuuli jo heinäkuun 1989 matkallaan kyläneuvoston tehneen päätöksen.²³⁵ Tarkoituksena oli, että kirkko, jota tuolloin käytettiin sovhoosin viljavarastona ja myllynä, kunnostettaisiin ortodoksiseksi pyhäköksi. Heinäkuussa 1990 kirkosta kirjoitettiin paikallislehti *Prizyvissä* otsikolla ”Eto li ne varvarstvo?” – eikö ole barbaarista?²³⁶ Näin kommentoitiin valokuvaa, jossa kirkkoon lastataan ikkunan kautta viljaa kuorma-autosta.²³⁷

Kertoo asenneilmaston radikaalista muutoksesta, että lehtimiehen oli nyt ideologisesti epäsuotuisaan valoon joutumatta mahdollista tarkastella kirkkoa julkisessa yhteydessä uskonnolliseen käyttöön tarkoitettuna sakraalirakennuksena. Se kertoo myös siitä, että julkiseen keskusteluun voitiin viimein tuoda yleisön aiemmin piilossa pysyneitä tunteita kirkkojen kohtalosta. Marina Hakkaraisen mukaan monet ihmiset olivat kommunismin edellyttämästä uskonnon- ja kirkonvastaisuudesta huolimatta kunnioittaneet kirkollisia rakennuksia ja pitäneet niiden maallistamista sopimattomana.²³⁸

Se, että Lahdenpohjan piiri sai kirkon kunnostusta varten tiettävästi rahoitusta maan keskushallinnolta ja pääsuunnittelijaksi Karjalan kirkkojen restauroinneista kokemusta keränneen petroskoilaisen restaurointi-insinöörin Jevgenij Vahramejevin, todistaa puolestaan siitä, että Kurkijoen maisemaa mahtavana hallitseva kirkko oli omaksuttu osaksi maan kulttuuriperintöä. Jo kesällä 1991 Kižin ulkomuseon kirvesmiestyöryhmä pystytti kirkon ympärille rakennustelineet.²³⁹ Korjaushanke koki kuitenkin traagisen loppunsa jo 24.7.1991, kun kirkossa syttyi tulipalo ja pyhäkkö tuhoutui dramaattisesti liekkeihin. Näin päättyi kalliolla kohoavien puukirkkojen ketju, joka oli jatkunut katkeamatta 1630-luvulta asti.

Näkymä Linnamäeltä sovhoosin tuotantoalueen yli taajaman puolelle vuonna 1992. Linkkimasto kohoaa paikalla, johon vuonna 1933 valmistui Kurkijoen ortodoksinen kirkko. *Ville Laakso*

Kurkijoen vuonna 1991 palaneen luterilaisen kirkon kivijalka vuonna 2021. Karjalan tasavallan kulttuuriministeriö rauhoitti kirkonmäen vuonna 2014 tunnistettuna merkittävänä paikkana, joka on saanut alkunsa 1600-luvun ensimmäisellä puolikkaalla. *Wikimedia Commons*

Entinen koulutilan tilanhoitajan talo, "Sonckin talo" vuonna 1989. Aiemmin lastenseimenä ja sittemmin kausityöläisten majapaikkana palvellut talo oli tyhjiään. Sittemmin sen osti ja kunnosti pietarilainen pariskunta. Asemakartoissa № 73. *Pirjo Uino*

Näkymä Linnamäeltä sovhoosin verstaalle ja autotalleille sekä entiselle tilanhoitajan talolle toukokuussa 1994. Asemakartoissa № 73 ja kirjaimet e, f, i. *Ville Laakso*

Ulitza Leninaa vuonna 1992. *Ville Laakso*

Näkymä sillan yli kohti Linnamäkeä vuonna 1992: vasemmalla entinen maamiesopiston asuntola, jota parikaa kunnostettiin Hotelli Kurjeksi, oikealla varhainen monen asunnon talo, asemakartoissa № 80 ja kirjain A. *Ville Laakso*

Näkymä kohti Linnamäkeä toukokuussa 1994. Linnamäen edustalla näkyvät vanha kiviavetta ja entiset koulutilan työläisten asuintalot, Linnamäen taustalla häämöttää sovhoosin tuotantorakennuksia. Asemakartoissa № 75, 76, 85 ja kirjain g. *Ville Laakso*

Näkymä Säkinmäeltä Ulitsa Leninan yli Laatokalle 1994. Etualan rakennelmat ovat maakellareita, jotka kompensoivat kerrostalojen viileäsäilytystilojen puutetta. Vasemmalla entinen kunnantalo, oikealla ruokala, asemakartoissa № 20 ja kirjain M. *Ville Laakso*

Perestroikan avulla ei kyetty ratkaisemaan suunnitelmatalouden ongelmia, sillä ongelma oli itse suunnitelmatalous. Jakelusysteemi oli raskas ja kankea, tuotantojärjestelmä tehoton ja resursseja tuhlaileva, ja maataloussektori oli pysynyt länteen verrattuna suurena, kuten muissakin itäblokin maissa.²⁴⁰ Valtio oli kyllä 1980-luvulla merkittävästi kasvattanut maaseudulle kohdistettuja tukia, mutta maatalouden kokonaistuotanto ei ollut kohonnut vastaavasti. Poliittisen ja yhteiskunnallisen vakauden turvatakseen valtio piti silti viimeiseen asti maataloustuotteiden kuluttajahinnat edullisina, mikä pahensi tilannetta.²⁴¹ Kohtalokkaaksi taloudelle koitui myös öljymarkkinoiden sukeltaminen vuosina 1985–1991, sillä Neuvostoliiton budjettijärjestelmä nojautui öljyn ja kaasun vientiin, ja suurvalta oli joutunut riippuvaiseksi länsiteknologiasta ja tuontiviljasta. Kuluttajamarkkinoilla taloussuhdanteen heikentyminen ilmeni tavallisten kulutustavaroiden loppumisena kauppojen hyllyiltä, ja kotimaisten tuotantomäärien laskiessa tuli puutetta jopa peruselintarvikkeista. Vuosikymmenen lopulla Neuvostoliiton elintarvikehuolto joutui suorastaan hätätilaan.²⁴² Kommunistisen puolueen Lahdenpohjan piirikomitean 1. sihteeri, joka oli vuodesta 1969 työskennellyt Kurkijoki-sovhoosissa, selittää umpikujaa sovhoosin historiikissa:

Jäykkä valtiollinen suunnittelujärjestelmä pakotti sovhoosien johtajat toisinaan tuottamaan sellaisia tuotemääriä ja -valikoimia, jotka olivat jo etukäteen tappiollisiksi tuomittuja. Aloitekykyiset työntekijät ja tuotantoprikaatit eivät voineet järjestää yksilöllisesti tehokasta tuotantoa, koska työtuloksia arvioitiin keskiarvoisesti ja enimmäispalkkoja rajoitettiin. Virheet aineellisten hyödykkeiden jakelusuunnitelmissa valtiotasolla aiheuttivat ongelmia niin sovhoosien tuotannon resursoimisessa kuin ruokahuoltoon liittyvien perustavanlaatuisten kysymysten ratkaisemisessa.²⁴³

Kurkijoellakin muistellaan, että tarjonta kauppojen hyllyillä kävi niin niukaksi, että kotitarveviljely ja lehmän pitäminen oli nyt kirjaimellisesti elintärkeää – ei vain omiksi tarpeiksi vaan myös lisätulojen saamiseksi.²⁴⁴ Sovhoosin historiikkia lukiessa syntyy kuitenkin vaikutelma, että talouskriisi ja se umpikuja, johon Neuvostoliitto oli ajautumassa, tulivat sovhoosille ja koko taajamalle yllätyksenä. Historiikissa valtioneuvoston talouden kerrotaan olleen 1980-luvulta 1990-luvun alkuun asti vankalla pohjalla, ja taantuma näyttää heijastuneen Kurkijoelle viipeellä. Rakennustoimintakin jatkui ikään kuin 13. viisivuotissuunnitelman imussa aina vuoteen 1995 asti huolimatta siitä, että etenkin maaseudulla rakentaminen hytyi usein jo 1980-luvun lopulla rakennusmateriaalien saatavuuden heiketessä jyrkästi ja rakentamisen kallistuessa.²⁴⁵

Neuvosto-Karjalassa maatalouden ongelmiin antoi tekohengitystä Suomen valtion tukema lähialueyhteistyö, jonka avulla maataloustuotantoa koetettiin auttaa jaloilleen. Myös Kurkijoki-sovhoosi loi kumppanuussuhteita itärajan yli. Sovhoosin historiikissa muistellaan, että käyntiin polkaistiin rehuohran viljelyhanke, jonka ansiosta sovhoosiin saatiin Suomen maa- ja metsätalousministeriön rahoituksella suomalaista siemenviljaa ja maanviljelystekniikkaa, jopa automatisoitu viljankuivaamo. Ensimmäinen ohrasato päästiin kuivaamaan elokuussa 1991, samoihin aikoihin kuin Moskovassa tapahtui koko maailmaa järjestyttänyt kommunistien vallankaappausyritys. Viljelyhanketta muistellaan historiikissa tärkeänä projektina, jonka avulla alueelle olisi palautettu jo ”tsaarinarin ajoista” harjoitettu viljanviljely. Samalla olisi osoitettu, että vilja saadaan menestyksekkäästi kasvamaan myös näillä seuduilla, joilla viljanviljely oli suunnitelmataloudessa hylätty. Lupaavasti alkanut ohranviljelyhanke tyrehtyi kuitenkin muutamassa vuodessa, sovhoosin historiikin mukaan Karjalan tasavallan kyvyttömyyteen täyttää taloudellisia velvollisuuksiaan yhteistyösopimuksen mukaisesti.²⁴⁶ Neuvostoliiton talous- ja finanssikriisi heijastui taajamaan syvemminkin. Historiikissa pahoitellaan:

*Vuonna 1991 koulun ja sovhoosin välinen yhteys katkesi perestroikan vuoksi. On sääli, että maataloussovhoosit hävitettiin, maaseudun väestön elämäntapa muutettiin, lapset vieroitetiin maan työstä ja nuorten parhaat moraaliset ominaisuudet tuhottiin.*²⁴⁷

Suunnitelmatalouden uudistuspyrkimykset keskellä kautta maan kärsittyä kriisiä ravistelivat kohtalokkaasti Neuvostoliiton perustoja. Sekä suunnitelmatalouteen perustunut valtiollinen huoltojärjestelmä että kommunistinen puolue lakkasivat vuoden 1991 kuluessa toimimasta, ja vuoden lopulla Neuvostoliitto hajosi ja luopui sosialistisesta järjestelmästä.²⁴⁸

Neuvostoliiton hajotessa menetti myös vuoden 1975 kaava- ja rakennussuunnitelma relevanssinsa, vaikka sen mukaisesti pystytettiin Rjabtsevin kaudella 1990-luvulla vielä muutama lamellitalo. Tällainen suunnitelmaa seuraava

uudisrakentaminen jäi yleisestikin taajaman alueella poikkeukseksi. Tämä ilmenee selvästi, kun verrataan keskenään vuoden 1975 uudistussuunnitelmaa ja taajaman 1990-luvun alun tilannetta kuvaavaa asemakarttarekonstruktiota. Ne osoittavat myös havainnollisesti sen, että valtaosa kaava- ja rakennussuunnitelmasta jäi kokonaan toteutumatta. Suurisuuntainen visio lamellitalovaltaisesta taajamasta kutistui toteutettaessa murto-osaan kaavaillusta, eikä tavoiteltua yhdyskuntakeskustakaan syntynyt. Paperille jäivät niin kulttuuritalo, hotelli ja yleispalvelukeskus kuin Ulitsa Novajan sivukadun kaupparakennus ja ympärivuorokautisesti toimiva 140-paikkainen lastentarha.²⁴⁹

Sen enempää eivät toteutuneet uudistussuunnitelman kaavalliset ideat, eikä esimerkiksi kulttuuritaloon huipentuvaa puistoakselisommitelmaa paraatitenttineen syntynyt. Sen sijaan uudisrakentamisen tuloksena oli tilallisesti jäsentymätöntä ja vaikeasti hahmotettavaa ympäristöä. Uudisrakennukset eivät noudattaneet taajaman rakennusten historiallista sijoittelutapaa, jossa päärakennus pystytettiin kadun varteen pitkittäin, vaan ne oli vedetty kauas katulinjasta tonttinsa keskelle, missä ne jäivät löyhään asemaan suhteessa maisemaan. Harkitusti suunnitellun sosialistisen taajaman sijasta oli kehkeytynyt sattumanvaraisen näköinen kokoelma rakennuksia, jotka ikään kuin kelluivat tilassa vailla aktiivista suhdetta sen enempää katuun kuin toisiinsa.

Uudistussuunnitelma ei toteutunut myöskään sotaa edeltäneen ajan talojen osalta, sillä vain harvoja niistä oli purettu. Palvelut löytyivät enimmäkseen sotaa edeltäneen ajan komeimmista puutaloista, ja suuri osa taajaman asukkaista eli yhä taloissa, jotka eivät kaakeliuuneineen, kaivovesineen ja ulkokäymälöineen vastanneet kehittyneen sosialismin olosuhteita ja vaatimuksia. Tavoite resurssien tasapuolisesta jakamisesta ei ollut toteutunut. Mahdollisuudet kehitysohjelmassa peräänkuulutettuun paikalliseen aloitteellisuuteen ja kansan luomiskyvyn ilmaisuihin taas pääsivät ilmenemään lähinnä vanhojen puutalojen koristelussa sekä kerrostalojen muuten hyödyttömien parvekkeiden muuttamisessa varastoiksi ja kasvihuoneiksi.

Neuvostoajan päättyessä Kurkijoki oli modernin yhdyskuntakeskuksen sijaan ilmiselvästi vanha suomalainen kirkonkylä, jota oli täydennetty yleisliittolaisilla uudisrakennuksilla. Sosialismin ideologiaa viestittivät arjessa näkyvällä tavalla monumentit, iskulauseet sekä Leninille, neuvostoille, proletariaatille ja sovhoosille omistetut kadunnimet. Jatkossa kaava- ja rakennussuunnitelman toteuttamiselle ei ollut enää taloudellisia perusteita, koska sovhoosilta – samoin kuin valtaosalta Neuvostoliiton maataloustuotantolaitoksista – katosi valtion tukiaisten loputtua taloudellinen pohja ja asiantuntijat alkoivat muuttaa pois kuihtuvasta taajamasta. On myös selvää, ettei Neuvostoliiton luoteisessa periferiassa sijainnut Kurkijoki voinut maataloudessa kilpailla eteläisten mustanmullan alueiden kanssa, eikä sen maatalouspotentiaalia toisaalta ollut edes pystytty täysimääräisesti hyödyntämään jäykässä neuvostojärjestelmässä ja sen keskusjohtoisessa, hierarkkisessa tuotanto-organisaatiossa. Vaikka sovhoosit

olivat jo varhain osoittautuneet huonosti toimiviksi, ongelman ratkaisemisen sijasta niitä oli tuettu valtavilla avustuksilla ja ponnistuksilla sen osoittamiseksi, että kollektivisoitu maatalous oli kannattavaa.²⁵⁰

Vuosikymmeniä harjoitetuista tukitoimista huolimatta Neuvostoliiton maatalouden tuottavuus ei tosiasiaassa noussut, vaan sosialismin maatalousdoktriinit johtivat uhrattuihin voimavaroihin nähden ennennäkemättömän huonoihin tuloksiin. Tämä ilmeni Kurkijoellakin karvaasti valtion tuen ja suunnitelmatalouden päätyttyä. Valtion omistusmonopoli purettiin, valtion omaisuus jaettiin federaation, federaatioon kuuluvien tasavaltojen ja hallintoalueiden sekä kuntien omaisuudeksi ja yksityistettiin. Valtion tukien ehtyminen lamautti paitsi sovhoosin myös rakennusten kunnallisen huollon, ja omistussuhteiden muuttuessa valtion omaisuuden yksityistämisen myötä rakennuksia jäi vaille selkeää omistajaa. Kurkijoki-sovhoosin viimeiset asiantuntijat lähtivät vuonna 2000 ja Bokunovan sanoin ”myivät ilmaiseksi saamansa asunnot”.²⁵¹

Sodan jälkeen syntyneille Neuvostoliiton hajoaminen ja kaoottinen siirtyminen sosialismista kapitalismiin oli perusturvallisuutta järkyttänyt sukupolvikokemus. Päämäärä, jota kohti oli suurin uhrauksin ponnisteltu, oli poissa, ja uhrautuvan neuvostoihmisen ja yhtenäisen neuvostokansan ihanne murtui. Valtiontilan entiset työntekijät murehtivat, että heidän sukupolvensa väistyesä häviäisi ”muisto uuden elämän suurimittakaavaisesta rakentamisesta”.²⁵² Sovhoosin historiikeissa anonyymi kertoja purkaa kollektiivista pettymystä seuraavasti:

*Talouden laaja-alaisuus ja tulevaisuudensuunnitelmat! Se ja sauna-pesula, asuntojen rakentaminen sovhoosin työntekijöille, karjatilatalouden luominen, Huhtervun, Kamennikin, Tervun ja Kurkijoen yhdistävän tien asfaltointi ja bussiliikennöinti. Uusinta teknologiaa edustavat navetat, heinävarastot, vitamiinirehujauheen valmistusautomaatti, säilörehuhaudat, asfaltoidut aukiot, tiet, sillat, uudet koneosastot ja autotallit, uudet koulut, päiväkodit Tervussa ja Huhtervussa, uusi ruokala, pitkämatkalaisten lepohuoneet, uusi sauna, uudet mukavuuksin varustetut talot, uusi poliklinikka, opettajien ja lääkärien asunnot. --- Mutta sen sijaan toivo ja unelmat romahtivat.*²⁵³

1970-luvun lopun puutaloja kasvimaaineen, jotka yhä olivat asukkaiden ruokatalouden perusta. Asemakartoissa kirjain Z. *NB*

1970-luvun alun kerrostalo vuonna 2009. Asemakartoissa kirjain S. *NB*

ASEMAKARTTA KURKIJOEN TAAJAMASTA 1990-LUVUN ALKUPUOLELLA

Kartta Hannes Teräsvuori / Janne Gammelin

ASEMAKARTTAAN LIITTYVÄ RAKENNUSLUETTELO

SOTAA EDELTÄVÄN AJAN RAKENNUKSIA

1-6	asuintalo	
7	asuintalo, siirretty muualta?	
8	asuintalo	
9	asuintalo	purettiin 1990-luvulla
10	asuintalo	
12	klubi / kulttuuritalo	paloi uudenvuodenyönä 2000
13-14	asuintalo	
17	luterilaisen kirkon kivijalka	kirkonmäki rauhoitettu 2014
18	kauppa	
19	asuintalo	
20	lastentarha	
21-27	asuintalo	
28	asuintalo	muutettu ja korotettu
29	asuintalo	eri kuin Suomen aikaan?
30	asuintalo	
31	apteekki ja asuntoja	säilytetty kaavassa 1975
32	posti	
33	kauppa, asuntoja	
34	asuintalo	
35	kyläneuvoston talo	suojelulistaus 2001, suojeltu 2019
37	asuntola (1975)	
38	asuintalo	
40-41	meijerin rakennuksia	2000-luvulla kalankasvattamo Kala-Ranta
43-44	asuintalo	
47	asuintalo	mahdollisesti Suomen ajalta?
49	asuintalo	
50	asuintalo	mahdollisesti Suomen ajalta?
51	asuintalo	
53	asuintalo	mahdollisesti Suomen ajalta?
54	asuintalo	mahdollisesti Suomen ajalta?
58-61	asuintalo	
62B	asuintalo	rakennettu 1941-44?
63	kirjasto	
64-68	asuintalo	
73	entinen lastenseimi ja -tarha	"Sonckin talo", suojeltu 2001
75	asuintalo	purettu 1990-luvulla

VUOSINA 1944-1995 TOTEUTETTUJA RAKENNUKSIA

A	kaksikerroksinen monen asunnon puutalo, 1944...1953
B	Sovetskaja, kaksikerroksinen monen asunnon puutalo, 1944...1953
C ¹	Sovetskaja, siirretty suomalaisen puutalo, 1944...1953
C ²	Sovetskaja, siirretty suomalaisen puutalo, 1944...1953
C ³	Sovetskaja, siirretty suomalaisen puutalo, 1944...1953
C ⁴	Proletarskaja, siirretty suomalainen puutalo
D	Lenina, siirretty (suomalainen?) puutalo
E	Lenina, siirretty suomalainen puukoulu
F ¹	Lenina, puutalo, aikaväliltä 1971...1985
G ¹	Novaja, kaksikerroksinen 8 asunnon puutalo
G ²	Novaja, kaksikerroksinen 8 asunnon puutalo
H ¹	Novaja, Giprolesprom 3-40-25B tai -27B
I ¹	Novaja, kaksikerroksinen 12 asunnon puutalo
I ²	Novaja, kaksikerroksinen 8 asunnon puutalo
I ³	Novaja, kaksikerroksinen 8 asunnon puutalo
J	Proletarskaja, Giprolesprom 3-40-25B tai -27B
K ¹	Lenina, kahden asunnon puutalo, 1960-luvun alku?

K ²	Lenina, kahden asunnon puutalo, 1960-luvun alku?
K ³	Novaja, puutalo
K ⁴	puutalo, neuvostoaikaista tyyppiä
L	Novaja, tiilitalo, 3-40-27B, 1969
M	Lenina, tiilestä muurattu kahvila-ruokala, viim. 1971
N	Novaja, pienkerrostalo, Lengiprotransin 8966-sarja, 1969 tai 1973
O	Novaja, pienkerrostalo, Lengiprotransin 8966-sarja, 1969 tai 1973
P	Novaja, pienkerrostalo 1-247-LO (114-012-10), 1971
Q	Novaja, pienkerrostalo 1-247-LO (114-012-10), 1972
R	Novaja, pienkerrostalo, 1973...1974?
S	Lenina, sekatarakauppa, 1974
T	Lenina, koulun rakennuksia, 1975
U	Sovetskaja, kahden perheen tiilitaloja
V	Sovhoznaja, pientaloja mm. tyyppiä 184-16-4/71 vuosilta 1976–1977
W	Proletarskaja, linkkiaseman kerrostalo, 114-12-147, 1977
X	viestintäyöntekijöiden kahden asunnon talo 143-17-9/72, 1977
Y	Lenina, kahden perheen taloja, 1979
Z	Proletarskaja, puutaloja, Giprolesprom 186-115-56/76, 1979
Z ¹	Novaja, pienkerrostalo, 1982...1985?
Z ²	Novaja, lamellitalo 1984?
Z ³	Novaja, lamellitalo 1986?
Z ⁴	Novaja 10, lamelli- tai rivitalo 1987?
Z ⁵	Novaja 12, betonielementeistä koottu lamellitalo, 1993?
Z ⁶	Novaja 14, betonielementeistä koottu lamellitalo, 1995?

SOVHOOSIN PUOLEN RAKENNUKSIA SUOMALAISelta AJALTA

76	asuintalo	purettiin 1990-luvulla
77	asuintalo	purettiin vuosituhannen vaihteessa
78	asuintalo	
79	asuintalo	1944...1953
80	asuintalo	paloi 2003
80b	asuintalo	
82	ruokala (1975)	säilytetty kaavassa 1975
83	opisto	säilytetty kaavassa 1975, paloi 1992
84	asuintalo	säilytetty kaavassa 1975
85	sovhoosin navetta	säilytetty kaavassa 1975, suojelulistaus 2001, purettu raunioituneena 2022
87	sovhoosin konttori	Kurkijoen kotiseutumuseon käytössä 2004–
89	sairaala	
100	ent. varasto	ajantasapiirustus MaatH lo 11: 19
101	? sauna	ent. käsityöhuone, ajantasapiirustus MaatH lo 2: 19
102	varasto	ent. jyvääitaa, ajantasapiir. MaatH lo 1: 2
103	ent. sairastalli	ajantasapiirustus MaatH lo 2:15

SOTIEN JÄLKEISELTÄ AJALTA

a	saha
b	vasikkatalli, rakennettu viim. 1975
c	suurnavetta, rakennettu viim. 1975
d	navetta, rakennettu viim. 1975
e	verstas, rakennettu viim. 1975
f	maatalouskonetalleja, rakennettu viim. 1975
g	suurnavetta, rakennettu aikaisintaan 1975
h	heinälato, piir. 1976
i	sovhoosin autotalli, piir. 1976

VII

KULTTUURIEN

TÖRMÄYKSIÄ

Kurkijoen Lopotti eli Kurkijoen taajama on ollut eräänlainen historian laboratorio, jonka kautta on voinut tarkastella rajatun paikan rakennetun ympäristön muutosta ja siihen vaikuttaneita tekijöitä historiallisen järjestelmämuutoksen jälkeen.

Ei ole ainutlaatuista, että esimerkiksi sodan ja sitä seuranneen yhteiskunnallisen ja poliittisen järjestelmämuutoksen vuoksi jonkin paikan historiallinen jatkuvuus katkeaa. Sitä vastoin niin perinpohjainen katkos kuin se, joka tapahtui Suomen Neuvostoliitolle talvisodan ja jatkosodan päätteeksi luovuttamilla alueilla, on harvinainen. Esimerkiksi Baltian maat kokivat toisen maailmansodan aikana kolmasti kahden totalitaarisen suurvallan, Stalinin Neuvostoliiton ja Hitlerin Saksan, miehityksen ja siihen elimellisesti kytkeytyneen terrorin. Kuitenkin vain osa niiden väestöstä karkotettiin, joten kantäväestö joutui todistamaan maansa täysimittaista sovietisoimista ja totuttelemaan samaan aikaan rinnakkaiseen venäläisten siirtolaisten kanssa.

Kurkijoen taajama ja laajemmin koko luovutettu Karjala taas koki kolmasti totaalisen vallan- ja väestönvaihdoksen ilman että nämä väestöt kohtasivat. Sovietisoiminen merkitsi siellä maatalouden ja omaisuuden kollektivisoimista poikkeusoloissa, joissa alue samaan aikaan asutettiin uudelleen, vieläpä kahden kertaan lyhyen ajan sisällä. Etnisen muutoksen jyrkkyyttä korosti se, ettei Neuvostoliitossa asuneiden suomalaisten, karjalaisten ja inkeriläisten sallittu alkuvaiheessa asettua tälle rajaseudulle.

Vuosien 1940 ja 1944 alueluovutusten jälkeen Kurkijoen seudun kehitys kytkeytyi Neuvostoliiton maaseudun agrariipolitiikkaan ja suunnitteluparadigmoihin. Kansallistettu maataloustuotanto, vallan hierarkkinen keskittäminen ja totalitaarinen järjestelmä tekivät mahdolliseksi suunnitella maaseutua kokonaisvaltaisesti. Arkkitehtien ammattikunta uurasti 70 vuotta koettaakseen parantaa arkkitehtuurin ja yhdyskuntasuunnittelun keinoin sekä maaseudun elinoloja että maataloustuotantoa kommunistisen puolueen kulloistenkin doktriinien mukaan. Jo 1930-luvun puolivälissä arkkitehdit määrittivät kolhoosi-

verkoston muodostamista ja kylien uudistamista varten periaatteet ja normit, joita vuosikymmenien mittaan päivitettiin aikansa tarpeiden ja ihanteiden mukaisesti. Läpikäyvänä piirteenä oli tavoite keskittää maaseudun asutus yhä suuremmiksi taajamiksi ja maataloustuotanto yhä suuremmiksi ja teollisemmiksi kollektiivisen työn yksiköiksi. Stalinin kaudella tähän pyrittiin laatimalla maaseudun taajamille mahtipontisia, geometrisiin akselisommitelmiin perustuvia rakennussuunnitelmia ja kolhoosilaisille viehättäviä kansanperinnettä tulkitsevia hirsitaloja, jotka vastasivat pikemmin haavetodellisuutta kuin maaseudun todellisia tarpeita ja resursseja. Hruštšovin ja Brežnevin kausilla arkkitehtuurissa siirryttiin Stalinin ajan klassismista ja traditionalismista modernismiin, ja tavoitteeksi tuli suuri, kaupunkimaiset palvelut ja mukavuuksilla varustetut asunnot tarjoava agrokaupunki, jonka rakentamisessa luotettiin taloudellisuuden nimissä moderniin rakennustekniikkaan ja vyöhykekohtaisesti suunniteltuihin yleisliittolaisiin tyyppiipiirustuksiin.

Nämä periaatteet määrittivät myös sitä, miten Suomen luovuttaman alueen maaseutua ryhdyttiin muokkaamaan osana sosialistista neuvostotaloutta. Kurkijoen taajaman kehitysvaiheet tarjoavat konkreettisen esimerkin siitä, miten Neuvostoliiton yritykset uudistusohjelmalla toisensa jälkeen nykyaikaistaa maaseudun asuinmuotoa, kohentaa maataloustyöläisen elämänlaatua ja parantaa maatalouden tuottavuutta käytännön tasolla toteutuivat.

Lähtökohtaisesti tärkein tekijä, joka määritti Kurkijoen taajaman roolia neuvostotaloudessa, oli sen säästyminen vuosien 1939–1944 sotatoimissa lähes ehjänä. Laaja varjeltunut rakennuskanta ei silti ollut ainoa syy siihen, miksi juuri Kurkijoen taajamaa ryhdyttiin kehittämään paikallisena keskuksena, vaan toinen merkittävä etu oli sen sotaa edeltävältä ajalta periytynyt rakenne. Tiheään rakennetusta kauppa- eli kirkonkylästä ja joen vastarannalla levittäytyneestä maatalousoppilaitosten alueesta muodostuneena se vastasi olennaisilta piirteiltään 1930-luvun lopun ja 1940-luvun alun sosialistisen maaseututaajaman ihannetta. Sodanjälkeisessä puutetaloudessa oli epäilemättä eduksi myös se, ettei rakennuksia tarvinnut merkittävästi modifioida uutta käyttökontekstiaan varten. Stalinin kauden iskulausetta mukaillen voisi jopa sanoa, että Kurkijoen taajaman kapitalistista muotoa edustaneille rakennuksille annettiin sosialistinen sisältö, kun taas Stalinin kauden arkkitehtuuri ilmeni taajamassa vain koruttomina monen asunnon hirsitaloina.

Vastaavasti voi sanoa, että sovhoosin keskustaajamalle Moskovassa vuonna 1975 räätälöity ajanmukainen ja kokonaisvaltainen kaava- ja rakennussuunnitelma olisi realisoituessaan uudistanut taajaman niin sisällöltään kuin muodoltaan. Kurkijoesta olisi tullut täysiverinen sosialistinen taajama, jonka sotaa edeltäneen ajan menneisyydestä olisivat muistuttaneet entinen luterilainen puukirkko ja muutama muu keskivertoa komeampi puurakennus. Tällaiset suurisuuntaiset suunnitelmat voi nähdä osana maan johdon ja kansan välistä yhteiskuntasopimusta: tarjoamalla lupauksen elinolojen parantamisesta –

tietenkin kommunistisen puolueen valitsemalla tavalla – maan johto koetti ylläpitää kansalaisissa uskoa siihen, että heidän uhrauksensa ja ponnistelunsa johtivat Neuvostoliittoa eteenpäin, kohti suurempaa ja tasaisemmin jakautunutta hyvinvointia, jonka vertaista ei-sosialistisissa maissa ei voinut toteutua. Neuvostoliittolainen kaupunkisuunnittelu toimi näin välineenä toteuttaa poliittisia tarkoitusperiä ja ilmentää sosialistista ideologiaa, pyrkien samalla todistamaan sosialistisen kaupunkisuunnittelun paremmuutta kapitalistiseen verrattuna.

Silti neuvostoarkkitehtien todelliset vaikutusmahdollisuudet näyttävät jääneen vähäisiksi verrattuna suomalaisten arkkitehtien aktiiviseen ja omaehtoiseen osallistumiseen sodanjälkeiseen jälleenrakentamiseen Suomessa. Alisteinen asema Neuvostoliiton jäykän, keskusjohtoisen järjestelmän virkamiehinä ei jättänyt arkkitehdeille juurikaan liikkumavaraa innovatiiviseen, saati paikallisiin olosuhteisiin sovitettuun ongelmanratkaisuun, vaan suunnittelijoita sitoivat tiukat normit ja tuotantotavoitteet sekä ideologian vaatimukset, jotka olivat usein käytettävissä oleviin resursseihin nähden ristiriidassa. Tästä traaginen esimerkki oli vaatimus siirtää suurimittakaavaisen neuvostomaatalouden kannalta ”väärissä paikoissa” sijainneet rakennukset isompiin kyliin taikka hylätä ne, mikä merkitsi luovutetussa Karjalassa sekä huomattavan rakennusresurssin että inhimillisten voimavarojen tuhlaamista. Viron sosialistisen neuvostotasavallan arkkitehtonisesti laadukas kolhoosirakentaminen taas osoittaa osaltaan paikallisen arkkitehtisuunnittelun ja yhteisen tahdon merkityksen kollektivisoidun maatalouden arkkitehtuurin kannalta.

*

Kurkijoen sotienjälkeinen asuttaminen vie ajatukset aikakoneeseen. Vastustamattomasti se siirsi ihmisiä outoihin olosuhteisiin paikkaan, josta aiemmat asukkaat ovat poistuneet jättäen jälkeensä vain aineellisia vihjeitä kulttuuristaan. On kahden kulttuurin kohdatessa tavallista, että uusi valtakulttuuri kritisoi väistyvää tai alistaiseen asemaan joutuvaa kulttuuria korostaen samalla oman kulttuurinsa erilaisuutta ja paremmuutta. Tämänkaltainen vastakkainasettelu kärjistyi Suomen ja Neuvostoliiton sota-ajan olosuhteissa, mutta suomalaisten ja neuvostoliittolaisten kritiikki kohdistui eri asioihin. Kohdatessaan takaisinvaltauksen jälkeen vuonna 1941 neuvostokulttuurin jälkiä suomalaiset kokivat vihollisen pelkästään sivistymättömästi, jopa tahallisesti turmelleen, halventaneen ja vandalisoineen suomalaista kulttuuria, rakennukset mukaan lukien, ja olleen kykenemätön itse tuottamaan mitään arvokasta. Neuvostokulttuurista ei jälleenrakennettaessa hyväksytty säilytettäväksi mitään, vaan vallattuaan alueen takaisin suomalaiset eliminoivat siellä tehdyt muutokset ja hävittivät neuvostokulttuurista todistaneet rakennukset, rakennelmat ja symbolit. Näin suomalaiset puhdistivat Kurkijoen sekä konkreettisesti että symbolisesti neuvostoajan merkeistä ja palauttivat sen ”suomalaiseksi”.

Yhtä lailla Kurkijoelle sovietisoimisen myötä asettuneet siirtolaiset oudoksivat suomalaista ”kapitalistista” ja ”fasistista” elämänmuotoa ja rakennuksia, jotka niin suuresti poikkesivat venäläisestä ja neuvostokulttuurista. Talot tuntuivat paitsi hyvin rakennetuilta ja varustelluilta myös vierailta, epäilyttäviltä ja epätasa-arvoa ilmentäviltä kapitalismin tuotteilta, eikä ollut selvää, miten niihin tulisi suhtautua. Yksilön näkökulmasta edellytettiin kykyä sopeutua henkisesti ja selviytyä aineellisesti poikkeusolosuhteissa, joissa koko suomalaisilta saatu elinympäristö edusti niin selvästi sosialismin ideologian vastaista aineellista maailmaa. Tähän voi tosin lisätä, että poikkeusolot olivat luovutetun Karjalan käyttöönotto- ja asuttamisvaiheessa pikemminkin vallitseva tilanne Neuvostoliitossa, joka oli vallankumouksesta alkaen ollut radikaalien ja väkivaltaistenkin muutosten tantereena.

Silti lukuisten varhaisten siirtolaisten kertomuksissa on korostunut se, miten lumoavan ensivaikutelman Kurkijoen seutu ja sen rakennukset heihin tekivät. Taajama onkin voinut asettua kokemuksellisesti vastakohtaksi aiemmille olosuhteille tai sota-ajan vastoinkäymisille, ja talot tavaroineen ja puutarhoineen ovat olleet sodanjälkeisenä pula-aikana elintärkeä resurssi. Muistitietoaineistoista ilmenee, että osa varhaisista siirtolaisista on jopa koettanut ylläpitää suomalaisiksi ymmärtämäänsä järjestystä ja siisteyttä sekä vaalia talojen kuntoa ja alkuperäistä ilmettä. Kyse on ollut paitsi henkilökohtaisista arvoalinnoista myös harvinaisesta uuteen kotiseutuun sitoutumisesta, sosialismin aatetta unohtamatta; neuvostoaikaa ja nuoruuden voiman päiviään 2000-luvulta käsin muistellessaan Kurkijoen varhaiset siirtolaiset ovat usein painottaneet sosialistisen yhteiskunnan rakentajien työn vankkumatonta idealismia ja eetos-ta, ja arjessa selviytymisen tueksi he ovat osin sepittäneet ja osin omaksuneet hallinnon alueesta tarjoaman taustakertomuksen ja historian, jossa korostettiin neuvostovuosien tapahtumia ja häivytettiin alueen suomalainen menneisyys.

Tästä ei kuitenkaan seurannut, että siirtolaiset olisivat omaksuneet suomalais-ta rakentamisen tapaa, sillä se ei näkyvästi vaikuttanut taajaman myöhempään rakentamisen tapaan ja tyyliin. Tässä mielessä Kurkijoen uudet asukkaat eivät sulauttaneet suomalaisia taloja omaksi perinnökseen. Ei silti ole yllättävää, että juuri varhaisten siirtolaisten pohdinnoista kuultaa läpi moite ja pettymys siitä, että nuoremmat, kaupungeissa koulutetut osajat eivät näyttäneet kiintyvän Kurkijokeen samalla tavalla kuin he, vaan olivat Neuvostoliiton hajottua ja työtilanteen heikettyä heti valmiita muuttamaan pois.

Ensivierailusta oli vuosi, kun kesällä 2005 palasin Kurkijoen taajamaan. Pietarista muuttanut eläkeläisrouva majoitti minut hirsihuvilaansa, jonka hän oli ostanut paikallishallinnolta pahoin vandalisoituna ”halkokasan hinnalla”. Kukaan ei ollut vielä tuolloin tiennyt, että kyseessä oli arkkitehti Lars Sonckin veljelleen suunnittelema tilanhoitajan talo, ja tuskinpa kukaan oli kuullut Lars Sonckistakaan, yhdestä Suomen 1800- ja 1900-luvun vaihteen tunnetuimmista arkkitehteistä.

Pääkadulla tuntui kuin olisi tullut 1930-luvun Suomen hieman hoitamattomaan ulkomuseoon. Talot tunnisti suomalaisiksi, koska niillä oli omanlaisensa ryhti, mittasuhteet ja korkeat kivijalat. Ikkunoita kehystivät hivenen nikkari-tyyliset vuorilaudat hilseilleine ja kauhtuneine maalipintoineen. Monessa oli toista maailmansotaa edeltäneen ajan pontattu vaakalautoitus taikka peiterimalautoitus. Tässä oli Kurkijoen taajaman suomalainen kerrostuma.

Saattoi myös havaita, että rakennuksia oli koristeltu venäläiseen tapaan vinolautoituksella, lehtisahakoristelulla ja kirkasvärisellä maalilla. Niitä voi pitää paitsi hybridisoimisena myös – ympäristöpsykologian termein – personalisoimisena, joka on eräänlaista positiivista omaksi tai haltuun ottamista. Rakennuksia oli muokattu venäläisen kulttuurin arvostusten, normien ja maun mukaisiksi. Se oli suomalaisten rakennusten venäläinen kerrostuma. Rakennusten arkkitehtuurimuotojen hybridisoiminen ja tyyllinen sekoittuminen sekä puhdistaminen symboliarvoltaan vahvimmin suomalaiseseen kulttuuriin viittaavista elementeistä onkin Kurkijoella ollut sovietisoimisen ohella ajanjakson 1944–1991 suurimpia muutoksia.

Pääkadulta poikettua korostuivat tyyppiipiirustusten pohjalta rakennetut kaksikerrokset pienkerrostalot, joiden piholla oli kukkaistutusten sijasta kasvimaita ja vajoja. Rakennukset muodostivat suomalaisaikaiseen verrattuna hankalasti hahmotettavaa ympäristöä, jota oli vaikea yhdistää vuoden 1975 optimistiseen kaava- ja rakennussuunnitelmaan.

Pintapuolisesti tarkasteltuna neuvostoliittolaisen maaseudun sosialistinen modernisaatio ja urbanisaatio noudatti samaa kaavaa kuin kapitalistisessa yhteiskuntajärjestelmässä. Merkittävä ero oli kehitystä ohjaavissa mekanismeissa ja rakentamisen laadussa. Kun 1960–1970-luvun Suomen maaseututaajamissa kaavoittaminen ja mukavuusvarustettujen kerrostalojen toteuttaminen tapahtui kunnan, rakennusliikkeiden ja pankkien yhteistyönä sekä reaktion rakennemuutoksen aiheuttamaan maaltapakoon ja keskustaajamien kasvuvisioniin, oli Neuvostoliitossa maaseututaajamien tuolloinen uudistaminen sosiaalisen reformin väline, jonka avulla valtio pyrki pitämään maaseudun asuttuna, luomaan tasa-arvoiset asuinolosuhteet sekä parantamaan maatalouden tuottavuutta. Valtiolliset organisaatiot päättivät viisivuotissuunnitelmissa, mitä asutuskeskuksia kehitettiin ja resursoitiin tai jätettiin kehittämättä ja ohjasi välillisesti niiden suunnittelua aina aluetasolta rakennuspiirustuksiin saakka. Toisin kuin Suomessa, missä asukkaat tavallisesti sitoutuivat uusiin modernei-

hin asuntoihinsa pitkäaikaisilla pankkilainoilla, Neuvostoliitossa asunnot olivat eräänlainen työsuhde-etu, johon asukkaille harvoin syntyi omistussuhdetta. Ne olivat valtion tarjoamia ja valtion huoltamia hyödykkeitä.

Tyyppipiirustusten käyttäminen teki tyhjäksi virallisen arkkitehtuuripoliitiikan vaatimuksen kansallisten ja paikallisten erikoispiirteiden vaalimisesta, sillä niiden pohjalta syntyi yleispätevää, yleisliittolaista ympäristöä. Rakennusprikaatien ja liikkuvien mekanisoitujen rakennusjoukkojen työn jälki taas ylsi harvoin tyyppipiirustuksissa esitettyyn laatutasoon. Yleinen laadullinen ero sotaa edeltävän ajan rakentamiseen verrattuna ei jäänyt asukkailta huomaamatta, mikä asetti sosialismin tuotokset epäedulliseen valoon. Monet varhaiset siirtolaiset kokivatkin 1960-luvulla alkaneen kerrostalorakentamisen ristiriitaisemmin kuin myöhemmät muuttajat; se tuntui tarvelevän seudun olenaisilta osiltaan suomalaisilta perittyä idylliä. Rakentamisen laadun ongelmia on kuitenkin pidettävä ennen kaikkea osoituksina Neuvostoliiton rakenteellisista ongelmista, joiden vuoksi byrokraattisen hierarkian ylemmillä tasoilla laadittuja suunnitelmia ei ollut resursseja, keinoja tai motivaatiota toteuttaa tarkoitettulla tavalla.

Toisaalta Neuvostoliiton maataloustuotannon ongelmat eivät olleet arkkitehtuurin ja kaupunkisuunnittelun keinoin ratkaistavissa. Tämän epäilemättä tiesivät myös neuvostoliittolaiset, jotka tottuivat elämään eräänlaisessa valtion propagandan ihannemaailman ja arjen olosuhteiden muodostamassa kaksois-todellisuudessa.

Sosialistinen modernisaatio ja urbanisaatio ei koskaan kyennyt kuroma umpeen kaupungin ja maaseudun välistä kuilua Neuvostoliitossa ja muissa sosialistisissa maissa. Monitieteisten asiantuntijaryhmien laatimat uljaat suunnitelmat jäivät usein resurssisyistä toteutumatta tai toteutuivat vain osittain tai laadullisesti heikolla tavalla. Kurkijoen taajamassakin vuoden 1975 uudistus-suunnitelman mukaiset kaupunkimaiset ja tasa-arvoiset mukavuudet, palvelut ja asuinolot toteutuivat sangen fragmentaarisesti, minkä lisäksi uudet kerrostaloasunnot saattoivat olla maataloustuotannon puoliagraarin elämänmuodon kannalta jopa vähemmän mukavia ja käytännöllisiä kuin vanhat suomalaistalot. Anakronistinen elämä taloissa, jotka eivät mahdollistaneet sen enempää urbaania kuin agraaria elämäntapaa, merkitsi kiistatta ristiriitaa tavoitellun ja todellisen elämänmuodon välillä.

On kiinnostavaa leikitellä ajatuksella, millainen Lopotin sotienjälkeinen kehitys olisi ollut Suomen yhteydessä. Meillä rakennemuutos kohti palveluyhteiskuntaa johti maaseudun asutuksen keskittymiseen, ja kirkonkylien uskottiin kasvavan kaupunkien tapaisiksi tiiviiksi yhdyskunniksi. On todennäköistä, että Lopottiakin olisi kaavoitettu tämän tulevaisuudennäkymän mukaisesti ja että sinne olisivat levinneet kautta Suomen monistetut yleispätevät rakennustyyppit, joiden suunnittelussa pääpaino oli taloudellisissa ja tuotannollisissa seikoissa. Vanha kirkonkylämiljöö olisi muuttunut puoliurbaniksi kuntakeskukseksi

laajoine pysäköintialueineen ja yhä suuremmiksi paisuvine liikerakennuksineen. Vai olisiko Lopotti kuihtunut uneliaaksi pikkukyläksi Elisenvaaran kehittyessä kunnan keskustaajamaksi?

Mutta historian oikusta Kurkijoen taajama vältti sekä neuvostoliittolaisen että suomalaisen modernisaation. Voi suorastaan väittää, että Kurkijoen taajaman sotaa edeltäneen ajan ilmeen, rakennuskannan ja integriteetin poikkeuksellisen laaja säilyminen 1990-luvulle saakka oli seurausta sosialistisen modernisaation epäonnistumisesta. Neuvostoliiton hajotessa taajamassa olivat jäljellä lähes kaikki mittakaavaltaan suurimmat ja arkkitehtuuriltaan näyttävimmät, valtion ja kirkon tilauksesta toteutetut suomalaiset rakennukset. On myös huomionarvoista, että useimmat niistä tuhoutuivat yksi kerrallaan, toisin kuin edes jonkinlaisen huollon kohteina pysyneet asuintalot, seuraavien 12 vuoden kuluessa niin, että ensi kertaa taajamassa vieraillessani siellä oli jäljellä enää muutama 1870–1910-lukujen ulkoisesti komeimmista rakennuksista. Tämä menetyksiä kärsinyt mutta ravistuneisuudessaankin poikkeuksellisen hyvin säilynyt taajama oli se Lopotti, jonka me suomalaiset kohtasimme Neuvostoliiton purkautuessa, rautaesiripun väistyessä ja kulttuurien jälleen kohtaillessa ja törmäillessä.

Suomalaisten lähteiden avulla Kurkijoen taajaman rakennuksiin on pystytty kytkemään historiallista paikkatietoa ja sotaa edeltävän ajan muistitietoa ja ne ovat saaneet paitsi menneisyyden myös uusia merkityksiä ja tulkintoja. Suomalaisten ja venäläisten kokemusmaailman kohdatessa on syntynyt uutta ymmärrystä ja monisävyisempiä tulkintoja paikan ja koko luovutetun alueen historiasta. Kohtaaminen ei silti ole ollut kitkaton, eikä ole yllättävää, että on syntynyt myös kiistaa symbolisesta oikeudesta rakennuksiin, rakennusperintöön ja muihin muistin paikkoihin. Suomalaisesta näkökulmasta närkästyttä on herättänyt usein juuri hybridisoiminen, joka on voinut johtaa joko teknisestä tai funktion näkökulmasta rakennusten ”väärinkäyttöön”.

E erityisen paheksuttavana Suomessa on pidetty sitä rakennusten heitteillejättöä ja huollon puutetta, joka seurasi Venäjän järjestelmämuutoksesta ja ihmisiä eksistenssinimien rajoille 1990-luvun ajaneesta talouskriisistä. Se onkin Kurkijoen taajamassa merkittävin syy monien rakennusten palamiseen tai purkamiseen sosialismin jälkeisellä ajalla. Äkilliset ja dramaattiset tulipalot ovat herättäneet epäilyjä myös tuhopoltoista, puhujasta riippuen joko suomalaisten tai venäläisten tekemistä. Kurkijoella erityisesti symboliarvoltaan tärkeän ja ulkoisesti komean kirkon tuhoutuminen liekkeihin kesken korjaushankkeen tuotti molemmin puolin rajaa kilpailevia teorioita ja selityksiä palon syistä, ja samaan tapaan epäluuloa, huhuja ja salaliittoteorioita synnytti hotelli Kurjen palo tammikuussa 2003. Onkin ilmeistä, että tuhopolttoepäilyt toivat esiin pinnan alla jo ennestään poreilleen kiistan alueen sotaa edeltävän ajan rakennusperinnön henkisestä ja aineellisesta omistajuudesta.

Kiista henkisestä omistajuudesta on ilmennyt myös suomalaisten toistuvana

ärtymyksenä rakennusten ”väärästä” kunnostamistavasta ja ulkoasun muuttamisesta. Suomalaisesta näkökulmasta on usein katsottu, että luovutetun Karjalan sotaa edeltävän ajan rakennuksia pitäisi vaalia siinä asussa, jossa ne olivat Suomen aikaan. Näin itse asiassa tuomitaan hybridisoiminen, rakennusten muokkaaminen niiden uusien käyttäjien näkemyksiä ja tarpeita vastaaviksi. Tämän voi tulkita niinkin, että Suomessa alue nähdään edelleen osana suomalaista jatkumoa, kun taas Venäjältä käsin se nähdään osana venäläistä.

Venäjällä on äskettäin ehdotettu nimen Kurkijoki muuttamista ”historialliseen muotoonsa” Kir’jaž, joka oli käytössä yli 400 vuotta sitten. Ajatus on kiinnostava. On sanottu, että se, mitä menneisyydestä halutaan nostaa esiin tai painaa unhoon, kertoo ajanhetken suhteesta menneisyyteen. Yhtä lailla voidaan sanoa, että menneisyyden tulkitseminen on ikuinen prosessi, jolla on kullekin sukupolvelle uusi sanoma. Historialliset tosiasiat ovat luonteeltaan sopimuksia, ja historiankirjoitus saa jatkuvasti uusia painotuksia poliittisista, kansallisista ja ideologisista syistä. Samasta syystä kriittinenkään tutkimus ei voi olla arvovapaata.

Yhtä vaarallista kuin historian tarkoitushakuinen manipuloiminen on historian unohduksiin painaminen ja vaikeneminen, sillä ne vaikuttavat ihmisen tai kokonaisen kansakunnan historiakäsitykseen ja itseymmärrykseen. Tietämättömyydestä seuraa kyvyttömyys arvioida kriittisesti niitä historiatulkintoja, joita vallanpitäjät tarjoavat. Tämä on ajankohtaista 2020-luvulla, kun sodan kultti ja imperialistiset utopiat ovat kasvaneet Venäjällä jälleen keskeisiksi ja virallinen historiankirjoitus on palannut nationalistispatrioottisiin uomiin, jotka sallivat vain yhden historiatulkinnan.

Mutta vaikka historia unohdettaisiin, rakennukset jäävät. David Lowenthalia lainaten voi sanoa, että ne ovat ympäristönsä perustavanlaatuisia ja varsin pysyviä osia, jotka kytkevät meidät yksilöiden ja kansojen menneisyyteen ja että rakennukset ja niiden jäänteet ovat sen vuoksi kollektiivisen historiallisen identiteetin tärkeimpiä katalysaattoreita.¹ Kurkijoen sotaa edeltäneen ajan rakennuksista on 80 vuodessa muodostunut sen nykyisille asukkaille mielen, muistin ja identiteetin kiintopisteitä.

Talvi- ja jatkosotaa seurannutta Neuvostoliittoon liittämistä on Suomessa pidetty luovutetun Karjalan dramaattisimpana murroskohtana. Tämä pitääkin yleisesti paikkansa. Kurkijoen taajaman osalta tämä tutkimus kuitenkin osoittaa, että sen rakennuksille on ollut 1940-luvun alueluovutuksia kohtalokkaampaa Neuvostoliiton lakkauttaminen ja kommunistisesta järjestelmästä luopuminen vuoden 1991 lopussa. Ympäröivälle maaseudulle oli viimeinen kohtalonisku, että sosialismi oli peruuttamattomasti muuttanut maaseudun elämäntapaa, talouden infrastruktuuria ja maanomistusoloja, jopa väestösuhteita. Erityisesti Venäjän pohjoisilla alueilla tämän eräänä seurauksena voidaan pitää sitä, ettei siirtyminen esimerkiksi samantapaiseen paljolti sukutiloille ja yksityiseen yritteliäisyyteen perustuneeseen maatalouden malliin kuin Suomessa ollut mahdollista.

Kurkijoen kautta on nähtävissä, miten kulttuuriset katkokset ja järjestelmämuutokset jättävät pitkäkestoiset jälkensä niin rakennuksiin kuin ihmisiin. Keskitetty ja hierarkkinen suunnittelukäytäntö, jossa paikallisia olosuhteita ja niiden tuntemusta ei oteta huomioon, voi johtaa valtavaan resurssien hukkaamiseen niin rakennusten kuin inhimillisten voimavarojen osalta. Ihmisten riistäminen juuriltaan olosuhteisiin, joissa ympäristöön ei synny omistussuhdetta eikä siihen voi juurikaan itse vaikuttaa, johtaa juurettomuuteen ja välinpitämättömyyteen ympäristöä kohtaan. Puutteenalaisissa ja epävarmoissa olosuhteissa ei myöskään ole hämmästyttävää, että ihmisen perustarpeista huolehtiminen voi mennä rakennuksista ja rakennusperinnöstä huolehtimisen edelle.

Silti Kurkijoen taajama on luovutetun Karjalan ehein entinen suomalainen kirkonkylä, Karjalan tasavallan historiallinen kylä ja maisemaltaan tenhoavan kaunis venäläisen turismin kohde. Sen rakenne ja rakennukset muistuttavat historian monista vaiheista, myös noin 300 vuotta jatkuneesta ja vuonna 1944 päättyneestä suomalaisesta ajasta ja 47 vuotta kestäneestä neuvostoaajasta. Vuosisadasta toiseen tähän maisemaan on yhä uudelleen noussut, joskus tuhkasta, uusi kylä, joka parhaimmillaan on kukoistanut niin rakennustaiteellisesta kuin inhimillisestä näkökulmasta. Muutos jatkuu, kulttuurit kohtaavat, mutta joet ja Laatokan lahdemat, jyhkeät kuuset ja valaanselkäkalliot, esihistoriallisiin aikoihin ulottuvat aikakerrostumat ja kolmen tien risteys, ehkä myös muutamat suomalaiselta ajalta periytyneet omenapuut pysyvät.

Ulitsa Leninalla tammikuussa 2023. Etualalla arkkitehtuurimuistomerkkinä suojeltu entinen Kurkijoen Säästöpankin talo. *Rina Mofe*

Näkymä Mammalanmäeltä Laikkalanlahdelle maaliskuussa 2023. Kurkijoen taajaman tärkeimpiä työllistäjiä ovat 2020-luvulla kalankasvattamo ja matkailijapalvelut. Etualalla koulu, keski-alalla uusi moderni kahvila. *Rina Mofe*

NEUVOSTOAJAN VIRASTOJEN JA ALUEIDEN NIMIÄ, TERMISTÖÄ JA LYHENTEITÄ

ASNT ACCP, Автономная Советская Социалистическая Республика, autonominen sosialistinen neuvostotasavalta

d. = delo дело, asiakirjakansio
 f. = fond фонд, arkistokokonaisuus
 hozsposob хозспособ, хозяйственный способ, kolhoosien ja sovhoosien omatoiminen rakentaminen

genplan генплан, генеральный план, yleissuunnitelma, yleiskaava

gipro гipro, государственный институт проектирования, valtion suunnittelulaitos

Giprogor Гипрогор, Государственный институт по проектированию городов, Valtiollinen kaupunkisuunnittelulaitos

Giprolesprom Гипролеспром, Государственный институт по проектированию предприятий лесной и деревообрабатывающей промышленности, Metsä- ja puunjälöstusteollisuuden laitosten valtiollinen suunnittelulaitos

GiproNIIsel'hoz ГипроНИИСельхоз, Государственный проектный и научно-исследовательский институт типового и экспериментального проектирования сельскохозяйственных комплексов и предприятий биологической промышленности, Maatalouskompleksien ja biologisen teollisuuden laitosten tyyppi- ja kokeellisen suunnittelun valtiollisen suunnittelu- ja tutkimuslaitos

Giprosel'hozprom Гипросельхозпром, Государственный институт по проектированию сельскохозяйственного промышленного строительства, Maatalousrakentamisen valtiollinen suunnittelulaitos

Giprosel'stroj Гипросельстрой, Государственный институт по сельскому жилищно-гражданскому строительству, Maaseudun asuin- ja siviilirakentamisen valtiollinen suunnittelulaitos

Gosgraždanstroj Госгражданстрой, Государственный комитет по гражданскому строительству и архитектуре при Госстрое СССР, Siviilirakentamisen ja arkkitehtuurin valtiollinen komitea

Gosplan Госплан, Государственная плановая комиссия, Valtion suunnittelukomitea

Gospožnadzor Госпожнадзор, Государственный пожарный надзор, Valtiollinen palotarkastuslaitos

Gosstroj Госстрой, Государственный комитет Совета Министров СССР по делам строительства, Valtiollinen rakennuskomitea

Graždanprojekt Гражданпроект, Институт по проектированию гражданскому строительству, Siviili- ja yhdyskuntarakentamisen suunnittelutoimisto, perustettu 1963

GULAG ГУЛАГ, Главное управление лагерей, Vankileirien päähallinto

himleshoz химлесхоз, лесохимическое хозяйство, kemiallisen metsäteollisuuden työmaa tai laitos

hruštšovka хрущевка, Nikita Hruštšovin kaudella kehitetty tyyppiirustuksiin pohjautuva, mukavuuksiin varustettu kaksi- tai useampikerroksinen lamellitalo

kaaderi кадр, vallankumouksen sanomaa levittävä ja kansaa ohjaava ja tähän koulutettu poliittinen henkilö

Karelgraždanprojekt Карелгражданпроект, Карельский институт по проектированию гражданского строительства, Karjalan siviili- ja yhdyskuntarakentamisen suunnittelulaitos

Karelvodstroj Карельский Водстрой, Karjalan vesirakennusyhtymä

KASNT КАССР, Карельская Автономная Советская Социалистическая Республика, Karjalan autonominen sosialistinen neuvostotasavalta

KBO КБО, комбинат бытового обслуживания, yleispalvelukeskus

kolhoosi колхоз, коллективное хозяйство, kollektiivitala

kombinaatti комбинат, eri tuotannonalojen yhteenliittymä

kommunalka коммуналка, коммунальная квартира, asunto, jossa asuu asukas tai perhe huonetta kohti ja eteinen, keittiö ja saniteettitilat ovat yhteiskäytössä

Komsomol Комсомол, Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи, Neuvostoliiton leniniläinen kommunistinen nuorisoliitto, kommunistisen puoleen järjestö 14–28-vuotiaille

KSSNT КФССР, Карело-финская Советская Социалистическая Республика, Karjalais-suomalainen sosialistinen neuvostotasavalta

kulakki кулак, alkuperäiseltä merkitykseltään varakas talonpoika; Neuvostoliitossa kollektivisoinnin ja / tai neuvostovalan epäilijänä tai vastustajana pidetty talonpoika

leshoz лесхоз, лесное хозяйство, metsänhoitoalue

lesopunkt лесопункт, metsätyömaa

lespromhoz леспромхоз, лесное промышленное хозяйство, metsätalous- ja teollisuuspiiri, metsätyömaa tai -kylä

mehleshoz мехлесхоз, механизированное лесное хозяйство, koneistettu metsänhoitotila

mikrorajon микрорайон, yleensä 5000–15000 asukkaalle mitoitettu asuinalue, jossa on kunnallistekniikka ja runsaasti palveluja

Morfizpribor Морфизприбор, merifysiikan laitteiden koeasema

MTS МТС, машино-тракторная станция, maatalouskoneasema

Narkomsovhovov Наркомсовхозов, Народный комиссариат совхозов, sovhoosikomissariaatti

Narkomzem Наркомзем, Народный комиссариат земледелия, maatalouskomissariaatti

NEP НЭП, новая экономическая политика, Uusi talouspolitiikka, vuonna 1921 lanseerattu taloussuuntaus, joka salli pienimuotoisen yrittämisen

NKP	КПСС, Коммунистическая Партия Советского Союза, Neuvostoliiton kommunistinen puolue	экспериментального проектирования, Тууппи- ja kokeellisen suunnittelun tutkimuksen ja suunnittelun keskuslaitos
op. = opis' partkom	опись, аркistokokonaisuuden alaluokka партком, партийный комитет, puoluekomitea	TsNIIEP Graždansel'stroj ЦНИИЭП по планировке и застройке сельских населенных пунктов и мест гражданского строительства на селе, Maaseudun тyyppi- ja kokeellisen rakentamisen tieteellinen keskuslaitos
partkabinet	парткабинет, партийный кабинет, puolueen työhuone 1980-luvulla	
perestroika	перестройка, neuvostotalouden uudistamishjelma	TsNIIEP Graždanstroj ЦНИИЭП по гражданскому строительству и архитектуре, Тууппи- ja kokeellisen siviilirakentamisen ja arkkitehtuurin tieteellinen keskuslaitos
PMK	ПМК, передвижная механизированная колонна, liikkuva mekanisoitu rakennusgryhmä; передвижная мелиоративная колонна, liikkuva mekanisoitu maanparannusryhmä	Žilstrojtrest Трест жилого строительства, asuinrakennusyhtymä
politbyroo	политбюро, политическое бюро, kommunistisen puolueen keskuskomitean poliittinen toimikunta, Neuvostoliiton ylin päättävä elin, jonka muodostivat NKP:n pääsihteeri ja noin kymmenen miestä	
politrukki	политрук, политический руководитель, poliittinen ohjaaja. Nimitys, jota käytettiin komissaarista eli Neuvostoliiton kommunistisen puolueen tai sen jäsenpuolueen jäsenestä, joka valvoi puolueen määräysten ja ohjeiden toimeenpanoa puna-armeijassa sen eri yksiköiden johtajien, päälliköiden ja komentajien rinnalla.	
prikaati	yleensä 10–20 saman alan työntekijästä muodostettu työyksikkö.	
profkom, rabotškom	профком, профсоюзный комитет, рабочком, рабочий комитет, ammattiliittokomitea	
rajkom	райком, районный коимтет, piirikomitea	
Rosgiprozem	Росгирпрозем, Республиканский государственный проектный институт по землеустройству, Venäjän federation valtiollinen maankäytön suunnittelulaitos	
Rosgiprosel'hozstroj	Республиканский государственный институт по проектированию сельскохозяйственного строительства Госстроя РСФСР, Venäjän federaation Gosstrojn maatalousrakentamisen valtiollinen suunnittelulaitos	
Rosorgtehstroj	Росоргтехстрой, Venäjän federaation teknisten rakennusten rakennuslaitos	
RTsGO	epävirallinen, tässä väitöskirjassa käytetty lyhenne Karjalan tasavallan kulttuuriperintökohteiden valtiollisen suojelun keskuksesta	
sel'sovjet	сельсовет, сельский совет, kyläneuvosto, neuvostohallinnon paikallistason elin	
sotsgorod	соцгород, социалистический город, sosialistinen (ihanne)kaupunki	
sovhoosi SSSR	совхоз, советское хозяйство, valtioneula СССР, Союз Советских Социалистических Республик, Sosialististen neuvostotasavaltojen liitto	
Sovnarkom	СНК, Совет народных комиссаров, kansankomissaarien neuvosto, muodollisesti maan johtava elin, mutta alisteinen politbyroolle; toimi vuoteen 1946 asti.	
stalinka	сталинка, Stalinin kauden vuosina 1933–1953 rakennettu, julkisivuiltaan mahtipontinen kaupunkikerrostalo	
TsNIIEP	ЦНИИЭП, Центральный научно-исследовательский и проектный институт типового и	

TRANSLITTEROINNISTA

Venäläiset henkilön- ja paikannimet, venäjänkielisten julkaisujen nimet sekä venäläiset termit on tässä väitöskirjassa translitteroitu kansainvälisen ISO 9:1995 -standardin mukaisesti, koska se on kansallista SFS-4900 -kaavaa uskollisempi venäjänkielisten sanojen ääntämykselle. Niinpä venäjistä translitteroiduissa sanoissa ja nimissä ' merkitsee tässä pehmeää merkkiä ь ja " kovaa merkkiä ъ, kun taas kirjain й on aina transkriboitu ;ksi. Näin esimerkiksi päätteen -ий translitterointi on tässä -ij eikä kansallisen SFS-4900-kaavan mukaisesti -i.

Kansallista SFS-4900-kaavaa on kuitenkin noudatettu seuraavissa kirjaimissa: kirjain ч on translitteroitu č:n sijasta muotoon tš, kirjain ц c:n sijasta muotoon ts ja kirjain щ š:n sijasta muotoon štš. Samoin я, е, ё, ю on translitteroitu kansallisen kaavan mukaisesti ja, je, jo, ju. Näin välttyään sellaisilta tavalliselle suomalaiselle lukijalle enigmaattisilta translitteroinneilta kuin Răbcevi ja Gorbačëvi. Kansallisen kaavan heikkoutena on, että sen mukaan translitteroiduista sanoista ei voi varmuudella johtaa sanan alkuperäistä kyrillistä asua, toisin kuin käytettäessä johdonmukaisesti kansainvälistä ISO 9:1995 -standardia. Kansallisen kaavan mukaisesti tässä transkriboidaan silti sellaiset nimet, jotka ovat vakiintuneet suomalaisen kielenkäyttöön kansallisen kaavan mukaisina, kuten perestroika.

Silloin kun tämän väitöskirjan tekstissä tai loppuviitteissä viitataan venäjänkieliseen lähteeseen tai kirjallisuuteen, teoksen tai tekijän nimi esitetään translitteroituna kyrillisistä latinalaisiin kirjaimiin. Väitöskirjan lähde- ja kirjallisuusluettelossa kaikki lähteet ja teokset on aakkostettu suomalaisittain, mutta venäjänkielisten lähteiden ja kirjallisuuden tiedot on esitetty pääsääntöisesti venäläisessä, kyrillisin kirjaimin kirjoitetussa muodossaan.

RAKENNUSHANKKEET KURKIOEN TAAJAMASSA
KARJALAN TASAVALLAN KANSALLISARKISTON
ASIAKIRJOJEN MUKAAN VUOSINA 1966–1979

Kirjain- ja numerotunnukset viittaavat asemakarttojen kirjaimiin.
– tarkoittaa, että suunnitelma ei toteutunut.
? tarkoittaa, että suunnitelman toteutumisesta ei ole tarkkaa tietoa.
Osaa rakennuksista ei ole voitu identifioida maastossa.

1966

K3? kahden asunnon hirsirunkoinen, laudoilla verhoiltava puutalo [n:o 6], N3-40-6b Novajalle, rakennusaika 11/1965–6/1966 (f. R-3479, op. 1, d. 1/5)

G? H? I? J? 8 asunnon puutalo 3-40-25b Sortavalan voija juustotehtaalle, käyttöönotto (f. R-3479, op. 1, d. 1/7)

1967

K1? K2? kahden asunnon puutalo Novajalle, aloitettu 10.1.1967? (f. R-3479, op. 1, d. 1/5)

1968

G? H? I? J? 8 asunnon talo 3-40-27b Karelenergolle, käyttöönotto 28.6.1968 (f. R-3479, op. 1, d. 1/7)

G? H? I? J? 8 asunnon talo 3-40-27b Sortavalan voitehtaalle, käyttöönotto 17.9.1968 (f. R-3479, op. 1, d. 1/7)

K1? K2? 2 asunnon puutalo 3-40-6b, käyttöönotto 26.12.1968 (f. R-3479, op. 1, d. 1/7)

1969

L 12 asunnon talo Novajalla, käyttöönotto 17.6.1969 (f. R-3479, op. 1, d. 1/10)

VIIM. 1971

M ruokala

MN puutalo, rakennettu aikavälillä 1971–1985

1971

N [ei asiakirjoissa, vuosi 1971, Novaja 11, 12 asuntoa, tyyppi 8966?]

O 12 asunnon tiilitalo 1-247-LO, Novaja [13], käyttöönotto 25.2.1971, Žilstrojrest (f. R-3519, op. 1, d. 1/5?)

2 asunnon puutalo, käyttöönotto 20.7.1971 (f. R-3519, op. 1, d. 1/5?)

2 asunnon puutalo [10], rakennuttaja työnjohtaja, käyttöönotto 30.7.1971 (f. R-3519, op. 1, d. 1/5?)

2 asunnon talo Petroskoin Himleshozille, käyttöönotto 30.12.1971 (f. R-3519, op. 1, d. 1/5?)

1972

P 12 asunnon talo 1-247-LO Novajalla, 2/1970–3/1972, käyttöönotto 3/1972 (f. R-3519, op. 1, d. 2/7)

? kahden asunnon säästöbetonirunkoinen talo, N3-40-6b, hanke 29.3.1972 (f. R-3519, op. 1, d. 2/7)

40 meijerin peruskorjaus, laajennus ja varustaminen pannuhuoneella, hakemus 7.4.1972 (f. R-3519, op. 1, d. 7)

12 lämpö- ja pannuhuonelaajennus

c?, d?

kulttuuritaloon hirrestä, laudoitettava ja maalattava; talo varustettava lämpöpattereilla sekä pesu- ja suihkutiloilla, hakemus 31.7.1972, 8.8.1972 (f. R-3519, op. 1, d. 2/7)
200 naudnan navetta 801-70/69 tyyppi 4, 228 pään vasikkatali 801-115, hakemus 8.8.1972 (f. R-3519, op. 1, d. 2/6)

3 kahden asunnon puutaloa, hakemus 8.8.1972 (f. R-3519, op. 1, d. 2/6), sovhoosin puolelle?

kahden asunnon puutalo, käyttöönotto 21.8.1972 (f. R-3519, op. 1, d. 2/7)

kahden asunnon puutalo 3-40-6b, hakemus 29.12.1972 (f. R-3519, op. 1, d. 2/7)

1973

Q 12 asunnon talo 8966-PS, uunilämmitys; käyttöönotto (f. R-3519, op. 1, d. 2/12)

2 kahden asunnon taloa 1-50b-12/69: talo n:o 16 käyttöönotto 7.7.1973, talo n:o 17 20.10.1973 (f. R-3519, op. 1, d. 3/12) ehkä kaava-alueen ulkopuolella?

c, d

navetta 200 naudalle ja vasikkatali 228 vasikalle, hakemus 29.8.1973 (f. R-3519, op. 1, d. 7), vrt. 1972

-?

3 kahden asunnon puutaloa, hakemus 29.8.1973 (f. R-3519, op. 1, d. 7), sovhoosin puolelle?, vrt. 1972

1974

R myymälä, käyttöönotto 14.1.1974 (f. R-3519, op. 1, d. 4/17)

-

Petroskoin Himleshoz pyytää tonttia 4 asunnon talolle 16.4.1974 (f. R-3519, op. 1, d. 4/17)

-

16 asunnon "kaupunkilaistyyppinen" punatiilillä kirjottu kalkkiahiekkakivitalo Karelvodstrojille Ulitsa Proletarskajalle, f. R-3519, op. 1, d. 4/16, asemapiirustus s. 175, ks. 16.4.1975

1975

336 vasikan vasikkatali, hakemus 27.2.1975 (vai 1976?) (f. R-3519, op. 1, d. 5/22)

3 (?) asunnon betoniseinäinen talo 3-40-6b (65–69), käyttöönotto 5.3.1975 (f. R-3519, op. 1, d. 5/23)

S

12 asunnon betoniseinäinen talo, käyttöönotto 5.3.1975 (f. R-3519, op. 1, d. 5/23) hakemus 16.4.1975 (f. R-3519, op. 1, d. 5/21)

-?

tonttihakemus Karelvodstrojille 16 asunnon taloa varten Novajalta (aiempi tontti oli Proletarskajalla) 16.4.1975 (f. R-3519, op. 1, d. 5/21)

-?

tontti 16 asunnon talolle Novajalla, hakemus 6.6.1975 (f. R-3519, op. 1, d. 5/22, asemapiirustus s. 119)

140 lapsen lastentarha, hakemus 19.4.1975 (f. R-3519, op. 1, d. 16/4); lupa saatu 150 lapsen tarhalle jo 20.2.1974 ja 140 lapsen tarhalle 24.4.1974

?

korjaamo ja autotalli 3 autolle Karelenergolle kylän luoteiskulmaan, hakemus 25.4.1975 (vai 1976?) (f. R-3519, op. 1, d. 5/22)

1976

V

4 kahden asunnon tiilitaloa 184-16-4/71, Rosorgtehstrojn haarakonttorissa Petroskoissa laadittuun korttelisuunnitelmaan,

	hakemus 14.1.1976 (f. R-3519, op. 1, d. 5/22)	(Liiraja) varteen (f. R-3519, op. 1, d. 9/70, asemapiirustus s. 25)
?	500 tonnin materiaalistekninen tukikohta, hakemus 6.3.1976 (f. R-3519, op. 1, d. 5/22)	
12	kulttuuritalon laajennus koristeellisesti kalkkihiekkatilistä muuraten, piirustukset 28.9.1976 (f. R-3519, op. 1, d. 6/27)	? 150 tonnin öljysäiliö sovhoosille, hakemus 12.3.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63), lupa 19.11.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 8/1-12)
k, h	talli 24 maatalouskoneelle ja 500 tonnin heinävarasto, hakemus 1976 (f. R-3519, op. 1, d. 6/27, asemapiirustus s. 16)	* Za: Kolme taloista rakennettiin PMK 7:lle ja kolme Kurkijoki-sovhoosille.
1977		
-	26 hengen sauna ja erillinen pannuhuone Ulitsa Sovjetskajan ja Lesnajan kulmaan (vuoden 1975 kaava- ja rakennussuunnitelmaa noudattaen), hakemus 11.2.1977 (f. R-3519, op. 1, d. 7/31, asemapiirustus s. 61)	KURKIJOKI-SOVHOOSI TOIMI VUOSINA 1946-1970 SEURAAVIEN MINISTERIÖIDEN ALAISUUDESSA:
W	12 asunnon talo, tyyppiipiir. 43, 114-12-14, Karelenergolle, hakemus 13.4.1977, vahvistus 29.7.1977 (f. R-3519, op. 1, d. 7/32, asemapiirustus 7/23, s. 42)	27.5.1946-15.2.1947 KSSNT:n karjankasvatus-sovhoosien ministeriö (министерство животноводческих совхозов КФССР)
-	Nelikkerroksinen talo genplanin mukaan Proletarskajalle, Mehleshozin hakemus 28.10.1977 (f. R-3519, op. 1, d. 7/32)	15.2.1947-20.8.1956 KSSNT:n sovhoosiministeriö (министерство совхозов КФССР)
-	4 asuntoa kahdessa tasossa, kaksikerroksinen tiilitalo 144-12-135 Proletarskajalle sovhoosin maille Lahdenpohjan Mehleshozille, hakemus 16.10.1977, vahvistus 18.11.1977 (f. R-3519, op. 1, d. 7/32), asemapiirustus 1 asunnon talo Zaretsnajalla, käyttöönnotto 8.12.1977 (f. R-3519, op. 1, d. 7/33)	20.8.1956-26.4.1961 KASNT:n maatalousministeriö (министерство сельского хозяйства КАСССР)
Va?	3 kahden asunnon taloa Proletarskajalle, lupa 16.12.1977 (f. R-3519, op. 1, d. 7/32; vrt. viim. allek. 8.2.1979: f. R-3519, op. 1, d. 9/70, s. 23)	26.4.1961-26.3.1962 KASNT:n sovhoosiministeriö (министерство совхозов Карельской АССР)
Za	4 kahden asunnon taloa joen rantaan, lupa 16.12.1977 (f. R-3519, op. 1, d. 9/70)	26.3.1962-6.12.1962 KASNT:n maataloustuotteiden tuotanto- ja hankintaministeriö (министерство производства и заготовок сельхозпродуктов КАСССР)
V?		
1978		
X	2 asunnon kaksikerroksinen tiilitalo (paritalo) linkkiaseman talonmiehille, vahvistus 8.2.1978 (f. R-3519, op. 1, d. 7/32)	6.12.1965-24.3.1965 Laatokan koillisrannikon sovhoosituotannon ministeriö (Приладожское производственное совхозное управление)
Xa	linkkiasema (радиорелейная станция) (f. R-3519, op. 1, d. 7/32)	24.3.1965-11.3.1970 Sortavalan piirin maataloustuotannon ministeriö (Сортавальское районное производственное управление сельского хозяйства)
1979		
Za	kahden asunnon talot, käyttöönnotto 8.2.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/70, asemapiirros s. 22) vinot talot	11.3.1970-1.1.1971 maatalousministeriö, Sortavalan piirikomitean toimeenpanokomitea (управление сельского хозяйства, исполком Сортавальского райсовета)
?	tontti 2 asunnon taloille, päätös 13.2.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63)	
Za	kahden asunnon puutalo 186-115-56/76 Novajalla [d. 27], käyttöönnotto 20.3.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63)	
Za	kahden asunnon puutalo 186-115-56/76, käyttöönnotto maaliskuussa 1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63)	
Za	kahden asunnon puutalo 186-115-56/76, käyttöönnotto 28.3.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63)*	
Y	4 kahden asunnon taloa rantaan klubin taakse, hakemus 17.4.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63, asemapiirustus s. 5)	
Za	kahden asunnon puutalo 186-115-56/76, käyttöönnotto 28.9.1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63)	
?	sauna Leninalle, päätös 1979 (f. R-3519, op. 1, d. 9/63) kaava?	
?	hirsirunkoinen sauna PMK 7:lle puron	

I SUOMALAIS-NEUVOSTOLIITTOLAIS-VENÄLÄISESSÄ KYLÄSSÄ, SIVUT 22–61

- 1 Laaninen 27.9.2004.
- 2 Laatokan Karjalalla tarkoitetaan tässä tutkimuksessa sitä hallinnollista aluetta, jonka Suomen itsenäisyyden aikaan muodostivat Kurkijoen, Sortavalan ja Salmin kihlakunnat sekä Hiitolan pitäjä. Rajaus noudattaa Suomen ympäristökeskuksen raportissa käytettyä, ks. Lintunen & al. 1998, 16–17.
- 3 Ks. esim. Laine 2005, 2010; Nevalainen 2010; Shikalov 2011.
- 4 Ks. esim. Pustovetov 2003, verkkolähde; Novikov 2006.
- 5 Hakamies 2005/2 ja 2012/1; Hakkarainen 2005.
- 6 Hakulinen 1972, 197.
- 7 Kurkijoen taajaman kaava- ja rakennussuunnitelma 1975. UOOKN RK.
- 8 Vuoden 1953 kartta: ks. Itsikson 2014, liite № 5, 22.
- 9 Jaatinen 1997.
- 10 Lintunen & al. 1998.
- 11 Kivimäki 1999.
- 12 Rapid 1993. Vuosituhannen vaihteessa "pankin talo" sekä kivinavetta listattiin niin kutsuttuina tunnistettuina arkkitehtuurimuistomerkkeinä. Pankin talon suojelu vahvistettiin 2020. Kurkijokskoje sel'skoje poselenije. RTsGO, verkkosivut. Kivinavetta purettiin vuonna 2022; elokuussa 2022 siitä oli jäljellä enää kivikasoja. Nenonen & Lääveri 23.9.2022. Tunnistaminen merkitsee juridisesti kulttuuriperintökohteen perusrekisteröintiä valtiolliseen rekisteriin ja odottamaan kohteen lopullista hyväksymistä valtiollisesti suojeltujen kohteiden rekisteriin taikka jättämisestä sen ulkopuolelle. Ennen statuksen lopullista määrittämistä on tunnistettu kulttuuriperintökohde toimenpidekiellossa. Karjalan tasavallan entisillä suomalaisalueilla merkittiin vuosina 2000 ja 2001 lukuisia rakennuksia niin kutsuttujen tunnistettujen kulttuuriperintökohteiden luetteloon. Spiski ob"jektiv kulturnogo nasledija... RTsGO, verkkosivut.
- 13 Vahramejeva. Kirkko oli tarkoitus kunnostaa Jevgenij Vahramejevin johdolla kirkolliseen käyttöön.
- 14 Rakennussuojelun kehityksestä 1990-luvun Venäjällä ks. Reskalenko 2003, 155, 158–160.
- 15 Obsledovanije zastrojki posjolka Kurkijoki. RTsGO, verkkosivut. Historiallinen kylä tai asutus, *istoričeskoje poselenije*, on Venäjän federaation laissa mainittu status, jolla tarkoitetaan Neuvostoliiton jälkeisessä rakennussuojeluterminologiassa sellaista asuinpaikkaa, jonka rajojen sisäpuolella on kulttuuriperinnöksi kartoitettuja tai rekisteröityjä muistomerkkejä, kokonaisuuksia, *ensembleja*, ja "merkittäviä paikkoja". Se voi myös käsittää kohteita, jotka ovat kulttuurisesti merkittäviä kansan omintakeisuuden säilyttämisen ja kehittämisen kannalta. Vidy ob"jektiv... RTsGO, verkkosivut.
- 16 Belavina & al. 2000; Suojelu vahvistettiin vuonna 2002. Peretšen' projektov ton ohrary. RTsGO, verkkosivut. Kurkijoen taajamasta kirjattiin valtiolliseen suojelurekisteriin jo vuonna 1994 esihistoriallisesta ajasta kertova löydös, Linnamäen länsireunalla sijaitseva, 1300–1500-lukujen asuinpaikaksi (городище) arvioitu jäännös, joka sai statuksen federaatiotasoisesti merkittävänä kulttuuriperintökohteena. Vuonna 2007 vahvistettiin tunnistetuiksi kohteiksi Saksinmäen kalmisto 1100–1300-luvuilta, Raholanjoen eteläpuolella sijainnut Raholanjoen muinaiskylä (селище) 1400–1600-luvuilta sekä Raholan- ja Heinjoen väliin jäävällä kiilamaisella niemellä sijainnut Kronoborgin muinaiskylä, joka ajoitettiin 1600-luvun toiselta puoliskolta 1700-luvun alkuun.
- 17 Alipova & al. 2004. Työryhmä suositti, että Kurkijoen kylä suojeltaisiin olennaisilta osiltaan historiallisena muistomerkkinä ja että sille määriteltäisiin suojeluvyöhyke, jossa rakentaminen olisi tarkoin säädeltyä. Hanke ei edennyt paikallishallinnon tasolla.
- 18 Itsikson 2014. Vuonna 2016 laaditussa kirkonmäen suojeluvyöhykesuunnitelmassa (Trusov 2016) on hyödynnetty suomalaisia lähteitä, mutta ei arkkitehtuurin osalta. Karjalan tasavallan kulttuuriministeriö rauhoitti kirkonmäen tunnistettuna *merkittävänä paikkana*, joka on saanut alkunsa 1600-luvun ensimmäisellä puolikkaalla. Prikaz № 693 ob utšote... 2014.
- 19 Guljajev 2019.
- 20 Sekä Viipurista että Sortavalasta on tehty arkkitehtuurin alan väitöskirjoja: sortavalalaissyntyinen arkkitehti Martti I. Jaatinen on 1997 väitellyt aiheesta *Sortavalan rakentaminen 1693–1944* vuonna 1997 ja arkkitehti Petri Neuvonen 2017 aiheesta *Linnoituksesta historialliseksi muistomerkiksi*. Viipurin vanhakaupunki 1856–1939. Antropologi Laura Bergerin arkkitehtuurin historian väitöskirjassa *The Building that Disappeared. The Viipuri Library by Alvar Aalto* (2018) on kohteena Viipuri ja maailmanluokan arkkitehdin suunnittelema kirjasto. Tarkastelujakso ulottuu 2010-luvulle saakka. Venäjältä mainittakoon arkkitehti Ksenija Gubinskajan väitöstyö *Architectural traditions and peculiarities of formation of historical-architectural development of the genetic code of Vyborg in the XIII–XX centuries*. Saint-Petersburg State University of Architecture and Civil Engineering, 2018.
- 21 Ks. esim. Nevalainen 2010 ja Shikalov 2011.
- 22 Pustovetov 2003, verkkolähde.
- 23 Zlata Gajevskaja, sähköposti 2.1.2023.
- 24 Pustovetov 2003, verkkolähde; Novikov 2006, 5.
- 25 Ks. esim. Agajants & al. 1975; Kalmukova 1975/3 ja 1991; Bagirov & al. 1980; Vinšu 1986; Volkov 1987.
- 26 Kalm 2008, 85; Kalm 2009, 130; Kalm 2013, 16. Virossa kollektivisointia vastustettiin, ja se pääsi etenemään vasta sen jälkeen, kun 29000 virolaista oli karkotettu Siperiaan maaliskuussa 1949. Kalm 2009, 132.
- 27 Julija Kosenkova, sähköposti 25.1.2023.
- 28 Tikka & Balasov & Stepakov 2002. Laajempi alkuperäisteos *В новых районах. Из истории освоения Карельского перешейка в 1940–41, 44–50 годах* ilmestyi vuonna 2001. Samaa aihepiiriä sivuaa Stepakovin kirja *Sodalla on hintansa* (1996).
- 29 Ks. esim. Katajala 2013, 53.
- 30 Hakkarainen 2005, 44, 55.
- 31 Ks. *Granitsa i ljudi* 2005. Hanke kohdistui entisen Neuvostoliiton länsiosiin alueille, joille Neuvostoliitto oli toisen maailmansodan jälkeen suunnitelmallisesti värvännyt asukkaita maan muista osista.
- 32 *Sovhoz Kurkijoki* 2012. Historiikin kokoaminen

- liittyi Karjalan tasavallan terveys- ja sosiaaliministeriön ei-kaupallisille yhteiskunnallisille toimijoille julistamaan kilpailuun "Veterany vspominajut" [Veteraanit muistelevat]. Ljudmila Rjabtseva, haastattelu 2.6.2015.
- 33 *Kurkijoki. Ljudi truda* 2022. Aineiston kokoamisen ovat osallistuneet Lidija Bokunova, Tatjana Haritonova, Jelena Ivanova ja Ljudmila Rjabtseva, joka toimi Kurkijoella opettajana, sovhoosin komitean sihteernä ja kirjastonhoitajana. Kirja on julkaistu yhteiskunnallisten aloitteiden hyväntekeväisyysäätiö Kurkijoen hyväntekeväisyysohjelmassa Pobedassa paikallisen kalankasvatusyrityksen Kala-Rannan tuella.
- 34 Ibid. 17–18.
- 35 Pintaraapaisuja aiheeseen ovat olleet artikkelit, jossa selvitin Kurkijoen taajaman sotaa edeltäneen ajan rakennuskannan hyödyntämistä ja arvottamista neuvostotalouden kontekstissa sekä neuvostoajan jälkeisellä Venäjällä. Ks. Böök 2007, 2012.
- 36 Jokinen & Juhila & Suoninen 2016, 251–253; katsojan erilaisten identiteettien suhteesta katseen kohteeseen, kuten luovutetun Karjalan suomalaisen rakennusperintöön, ks. Böök 2004. Artikkelin innoittajana oli brittiläisen sosiologin John Urryn kirja *The tourist gaze. Leisure and travel in contemporary societies* (1990).
- 37 Mertelsmann 2012, 14.
- 38 Ibid. 11, 14. Sovietisoimista on tutkittu 2000-luvulla erityisesti Baltian maissa ja Ukrainassa.
- 39 Ibid. 19.
- 40 Kansatieteen alalla termiä sovietisoiminen on käyttänyt venäläinen tutkija Jekaterina Melnikova, joka oli yksi hankkeen *The Conditions for Constructing New Russia* tutkijoista, ks. Melnikova 2016.
- 41 Mertelsmann 2012, 12–13; Kalm 2012, 192.
- 42 Hoppe 2015, 157, 159. Hoppen siteeraama alkuperäinen venäjänkielisen ilmaisu on "самого обыкновенного русского духа"; ks. myös *Granitsa i Ljudi* 2005, 11–12.
- 43 Molnár 2013, 7.
- 44 Aiheesta esim. Jaeger 2012, 68, 74.
- 45 Esimerkki tällaisesta tutkimuksesta on kansatieteilijä Pirkko Sallinen-Gimplin väitöskirja *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen* (1994), joka käsittelee luovutetun Karjalan siirtoväen kohtaamista uusien asuinseutujensa kantaväestön kanssa Suomessa.
- 46 Hakamies 2005/1, 10; ks. myös *Granitsa i Ljudi* 2005, 12.
- 47 Burke 1997, 188, 205, 206, 209.
- 48 Burke 2009, 40–41, 54–55, 93.
- 49 Burke muistuttaa kirkon keskiajan Euroopassa ohjeistaneen, ettei pakanallisia temppeleitä pidä tuhota vaan muuttaa kristilliseksi, mikä helpottaisi kristinuskon omaksumista. Keskiajan Espanjassa ristesivät kristinuskon ja islamin kulttuuripiirit, ja Espanjan kulttuuriin, arkkitehtuuri mukaan luettuna, jäi pysyviä piirteitä islamilaisesta kulttuurista. Ibid. 42, 75.
- 50 Litvinenko 2017, erityisesti 79–81, verkkolähde.
- 51 Burke 2009, 75.
- 52 Ibid. 88, 90. Burken käyttämä termi on *cultural purification*.
- 53 Kemppi 2016, 82.
- 54 Häkkinen 2022, 329.
- 55 Ibid. 342.
- 56 Hakkarainen 2005, 44, 46.
- 57 Gregory & Eli 2008, 1, 2.
- 58 Paikkatiedon kolmesta komponentista ibid. 7.
- 59 Toivo Immonen teki ensin "Kurkijoen pokostasta" pastoraalilaudaturtutkimuksen ja väitteli aiheesta vuonna 1946. Kuujo & Immonen & Puramo 1958, 6.
- 60 Katajala 2013, 45–47; Katajala jakaa nämä historikit tekijöineen kahteen pääryhmään, joista toisen muodostavat historian harrastajien kirjoittamat muistelmat sekä paikallishistoriallisia kirjoitelmia sisältäneet pitäjäkirjat, toisen taas yliopistotason tutkijakoulutuksen saaneiden historioitsijoiden kokoamat paikallishistoriat.
- 61 Ks. myös *Kurkijokelaisen* vuosikerrat. *Kurkijokelainen* on kurkijokelaisten ja hiitolalaisten yhteinen suomalainen pitäjälehti, jota julkaisee Kurkijoki-säätiö, yksi lukuisista luovutetun Karjalan siirtoväestön Suomessa perustamista pitäjaseuroista tai -säätiöistä.
- 62 Lähteenmäki 2015, 2021. Lähteenmäki on kirjoittanut paljon myös Kannaksen rajaseuduista ja niiden aseman muutoksista Venäjän / Neuvostoliiton naapurina. Kannaksen rajapitäjien tilanne poikkesi niin merkittävästi Kurkijoesta, jolla ei esimerkiksi ollut maarajaa Venäjän / Neuvostoliiton kanssa eikä myöskään suoraa rautatieyhteyttä Venäjän suuntaan, että nämä ansiokkaat tutkimukset jäivät pois tämän väitöskirjan tutkimuskirjallisuudesta.
- 63 Simonen 1965. Suojärven sotilashallintopiirin osalta aiheita on koskettellut arkkitehti, TKT Anu Soikkeli appeaan, arkkitehti Erkki Koiso-Kanttilaa käsittelevässä historian väitöskirjassaan. Koiso-Kanttila toimi syyskuusta 1941 alkuvuoteen 1943 rakennusupseerina Suojärvellä, ks. Soikkeli 2014, 54–73.
- 64 Tikka & Balasov & Stepakov 2002.
- 65 Geraštšenko 2009, verkkolähde; Geraštšenko 2011/1, 2011/2, 2013, 2017; Verigin 2009. Historiantutkija Jelena Smirnova on tarkastellut jo vuonna 2006 väitöstyössään Laatokan pohjoisalueiden ja Kannaksen asuttamista ja käyttöönottoa vuosina 1940–1941 ja 1944–1950, ks. Smirnova 2006, verkkolähde.
- 66 Ks. esim. Obsledovanije zastrojki posjolka Kurkijoki. RTsGO, verkkosivut.
- 67 Vaikka Kurkijoelta katsoen valtiollinen raja on vaihtunut sitten Pähkinäsaaren rauhan 1323 idästä länteen tai länneestä itään peräti seitsemän kertaa, venäläisestä näkökulmasta Kurkijoki on kuulunut Novgorodin valtapiiriin tai Venäjään "aina", lukuun ottamatta vajaan sadan vuoden jaksoa osana suurvalta-ajan Ruotsia ja 20 vuoden ajanjaksoa osana itsenäistä Suomea. Näin Kurkijoki asettuu historiallisessa perspektiivissä eri positioon kuin esimerkiksi Viipurin seutu, jonka Ruotsi oli valloittanut jo 1200-luvun lopulla ja joka oli jäänyt Pähkinäsaaren rauhan rajalinjan länsipuolelle.
- 68 Kaukiainen & Nurmiainen 2010.
- 69 Shikalov 2011.
- 70 Laine 2001; Izotov 2001; Shikalov 2013; Shikalov 2020.
- 71 *Sovjetskoje gradostroitel'stvo 1917–1941*, 2018.
- 72 Kosenkova 2018.
- 73 Bekker 1936; Budjonnyj 1940.
- 74 Näissä teoksissa käsiteltiin tyypillisesti Neuvostoliiton maaseudun rakentamisen kehityksen historiaa ja nykypäivää, kaupunkien ja maaseudun

- erojen poistamista, estetiikan merkitystä, asutuskeskusten arkkitehtonista asua ja asemakaavallista sommittelmaa sekä asuintalojen arkkitehtuuria.
- 75 Kalmymkova 1975/1, 1975/2, 1975/3, 1991; Volkov 1987.
- 76 Bagirov & al. 1980; Vinšu 1986. Arkkitehti ja professori Igor Vinšu laati uransa aikana kymmenittäin kaava- ja rakennussuunnitelmia maaseudun asutuskeskuksille ja sovhooseille. Lisäksi aihealueesta on 2000-luvun alussa ilmestynyt Venäjällä opiskelijoille ja ammattilaisille tarkoitettuja oppikirjoja, joissa esitellään tyyppitellen ja luokitellen maaseudun asutuksia, asemakaavoja sekä asuin- ja julkisia rakennuksia aina vanhoista talonpoikaiskylästä alkaen. Tällaisia ovat *Arhitektura rossijskogo sela* (Hihluha & al. 2005), jossa painopiste on 1970–1990-lukujen sekä sosialismin jälkeisen ajan maaseudussa, ja *Arhitekturnaja organizatsija sel'skoj sredy* (Novikov 2006).
- 77 Isatšenko 2005; Isachenko 2004.
- 78 Aikakauslehteä *Sel'skoje stroitel'stvo* julkaisi Venäjän sosialistisen neuvostotasavallan rakennusasioiden ministerineuvoston valtion komitean ja maatalousrakennusministeriön elin. Aika ajoin kolhoosi- ja sovhoosirakentamista käsitteli myös arkkitehtuurin aikakausjulkaisu *Arhitektura i stroitel'stvo Leningrada*.
- 79 Caldenby & Wolodarski 1973.
- 80 Andrusz & Harloe & Szelenyi 1996.
- 81 Kalm 2001, 2008, 2007, 2009, 2012, 2013.
- 82 Hakkarainen 2005; Hakamies 2005/1 ja 2005/2.
- 83 Oswald 2007.
- 84 Perustietokortista käytetään venäjäksi termiä *passport*. Meuser ja Zadorin viittaavat siihen termillä *filig card*. Ks. Meuser & Zadorin 2015, 32–33.
- 85 Kurkijoen taajaman inventointikartta 1975 ja Kurkijoen taajaman kaava- ja rakennussuunnitelma. Projektiaarkisto. AGA.
- 86 Arhitekturnaja Gruppy Arka laati vuonna 2009 yhteistyössä Kurkijoen kotiseutumuseon ja paikallishallinnon kanssa ehdotuksen Kurkijoen historiallisesta ja arkkitehtonisesta rauhoitusalueesta, *Objedinjonnaja ohrannaja zona*. *Istoriko-arhitekturnyj zapovednik Kurkijoki*. Hanke ei edennyt. Yleiskaavan laatimista valvoi valtiollisen suojelun keskus, jonka tavoitteena oli suojella Kurkijoen taajaman rakennusperintöä ja rakennetta siten, että taajama voisi säilyttää asemansa historiallisena kylänä. Kirill Kozlov, suullinen tiedonanto 25.6.2009. Yleiskaava, joka astui voimaan vuonna 2012, määrää Kurkijoen kylän osalta, että jo rakennetulla alueella säilytetään nykyinen asemakaavallinen rakenne, toiminnalliset vyöhykkeet sekä olemassa oleva julkinen rakennuskanta. *Kurkijoen maaseutuasutuksen yleiskaava* 2012.
- 87 Aiheesta tarkemmin Pölkki 2013.
- 88 Sergejevin akvarelli, ks. Kuurne 1994, 75. Alkuperäistä akvarellia säilytetään Venäjän valtion sota-arkistossa Moskovassa. Museoviraston kuva-arkistosta se löytyy Timo Syrjäsen vuonna 1992 valokuvaamana.
- 89 Pietarissa syntyneellä P. A. Kruskopfilla, jota pidetään suomalaisen maisemagrafiikan edelläkävijänä, oli suuri merkitys Suomi-kuvan muotoutumisessa. Hän teki teokseen *Finland framstäldt i teckningar* luonnokset 31 litografiaa varten, joista valtaosa kuvaa kulttuurimaisemia Itä-Suomessa, kuten Viipurin läänissä. Savolainen 2005/2007. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. Toinen 1840-luvun Kurkijoen kuvaaja oli sortavalaisyyntyinen taiteenharrastaja August Fredrik Soldan, joka toimi tuolloin Pietarissa joitain vuosia kemian apuopettajana: häneltä tunnetaan muutama 1843 ja 1846 päivätty Kurkijoki-aiheinen piirustus, jotka löytyvät Museoviraston kansatieteen ja historian kuvakokoelmista. Savolainen 2007. Kansallisbiografia-verkkojulkaisu. – Karjalaa kohtaan sittemmin tunnettu romanttinen innostus, jonka impulssina toimi pian kansalliseepokseksi kohonneen Kalevalan ilmestyminen, ei varsinaisesti koskenut Kurkijokea, joka oli jo 1600-luvulla lähes täysin suomalaistunut ja luterilaistunut. Seutuun kohdistui kuitenkin arkeologista ja kansatieteellistä kiinnostusta. Zacharias Topelius kertoo Kronoborgin rikkaista muinaismuistoista jo 1845–1854 julkaistussa vihkosarjassaan Finland framstäldt i teckningar, ks. *Zacharias Topelius Skrifter XII*, 2011. Taidemaalari Magnus von Wright teki vuonna 1860 maisema-akvarellin "Tervun kartano Kurkijoella". Kansallislageria. Vuonna 1880 Kurkijoella kulki ruotsalaissyntyinen taidemaalari Severin Falkman, joka oli fennomaanijstäviensä kautta innostunut kalevalaisesta muinaisuudesta sekä kansanrakennuksista ja -elämästä. Reitala 2001. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Vuonna 1885 Kurkijoen talonpoikaisrakennuksia ikuisti lyijykynäpiirroksina taiteilija Sigfrid August Keinänen, ensimmäinen kuvataiteilija, jonka taiteessa näkyi kielitistelun voimistuessa uudelleen virinnyt suuntautuminen *Kalevalaan* ja suomalaiskansalliseen aatteellisuuteen. Reitala 2004. *Kansallisbiografia-verkkojulkaisu*. Theodor Schvindt ja Hjalmar Appelgren tekivät Kurkijoen Linnamäellä arkeologisia tutkimuksia 1880- ja 1890-luvulla. Uino 1998, 9.
- 90 *Granitsa i ljudi* 2005. Otteita aineistoteoksen haastatteluista on julkaistu englanniksi tutkimusjulkaisussa *Moving in the USSR* (2005) ja suomeksi ks. Hakamies 2012/1.
- 91 Savolainen & Taavetti 2022, 22.
- 92 Lidija Bokunova, *Granitsa i ljudi* 2005, 433–472; ks. myös *Granitsa i ljudi* 2005, 371–372.
- 93 Dokumenttielokuva *Unelmana Karjala* kertoo Karjalan maatalouden ja teollisuuden neuvostoliittolaisen jälleenrakennuksen tarinan ennen kaikkea yksityisen ihmisen näkökulmasta. Illume Oy 2016.
- 94 Vuorovaikutuksen merkityksestä haastattelutilanteessa Savolainen & Taavetti 2022, 19.
- 95 Isatšenko 2005, 32.

II VAIHTUVIA VALTOJA,

1300-LUVULTA MAALISKUUHUN 1939, SIVUT 62–141

- 1 Lainausta Rainer Knapasilta (2017, 36).
- 2 Kuujo 1958, 53.
- 3 Sihvo 2003, 11–12; Karjalan nimi tai käsite lienee ollut olemassa jo tuhatkunta vuotta sitten, sillä viikinkiajan saagoissa mainitaan Kyrialabotn ja Kirialaland, Novgorodin ensimmäisessä kronikassa vuoden 1143 kohdalla Korela. – 1000-luvun ensimmäisille vuosisadoille tultaessa Laatokan Karjalassa on ollut pysyvän asutuksen keskusta jo Sortavalassa ja Kurkijoella, ja Karjalan Kannaksella niitä on ollut Hiitolassa, Kaukolassa, Käkisalmessa, Räisälässä sekä Sakkolassa. Hiekanen 2003, 480. Moskovon alaisuudessa laaditun Vatjan viidenneksen verokirjan mukaan Kurkijoen *perevaara* käsitti 19 kylää ja 83 taloa vuonna 1500. Kuujo 1958, taulukko s. 60.

- 4 Uino 2003, 331, 370. Valtion kaltaista yhteiskuntajärjestelmää karjalaisten keskuudessa ei muodostunut. Nykytulkinnan mukaan paikallisten yhteisöjen alhaisesta järjestäytyneisyydestä todistaa esimerkiksi kansanomaisen puolustusjärjestelmä, linnoitusten ketju, jonka Laatokan länsirannan asukkaat loivat mahdollisesti jo viikinkiajalta 800/825–1025/1100 jaa. rannikon korkeisiin maastokohtiin ja saariin. Näitä nykyisin muinaislinnoiksi kutsuttuja varustuksia olivat Paasonvuori Sortavalassa, Linnamäki Kurkijoella, Tiurin linna Sakkolassa sekä tärkeimpänä Käkisalmen linnoitus Laatokkaan laskevan Vuoksen suulla. Linnat palvelivat puolustus- ja vartiointitarkoituksia ja tarjosivat levottomina aikoina turva- ja suojapaikan lähikylien asukkaille, mutta on epäselvää, mitä vihollisia vastaan ja millaisessa historiallisessa tilanteessa ne rakennettiin. Taavitsainen 2003; ks. myös Korabljov & al. 2001, 71.
- 5 Hiekkänen 2003, 498–500; tavoitteena olisi ollut perustaa niihin keskuskirkot papistoineen sekä kyläkappeliin eli tsasounoiden verkosto.
- 6 Itsikson 2014, 5.
- 7 *Novgorodskaja pervaja letopis'* 1950; Korabljov & al. 2001, 89. Moskovan suuriruhtinaskunta alisti Novgorodin alaisuuteensa vuonna 1478. Korabljov & al. 2001, 98.
- 8 Immonen 1958, 90.
- 9 Ibid. 114; ks. myös Kirkinen 1976, 80–87; Kuujo mainitsee, että erään ruotsalaisen sotapäällikön mukaan Kurkijoella oli 1573 kaksi "kauniisti koristettua kirkkoa" ja luostari. Kirkoista ja luostareista Kurkijoen seudulla ks. Kuujo 1958, 74–78. Novgorodin pogostoista vuonna 1500 laaditussa luettelossa Kurkijoki esiintyy nimellä Kirjažkij Bogoroditskij Pogost. Itsikson 2014, 5.
- 10 Immonen puhuu 1600-lukuun viitatessaan Suur-Kurkijosta eli Kirjaškoista, "pokostasta", johon kuuluivat muun muassa Uukuniemi ja Parikkala. Tämä metsäinen läntinen raja oli kuitenkin epäselvä. Immonen 1958, 88 ja kartta s. 90. Nimi Kurkijoki esiintyy jo noin vuonna 1635 julkaistussa ruotsalaisessa Pohjolan kartassa "Orbis arctio nova et accurata delineatio". BUREUS (BURE) Andreas (Anders) (1571–1646). Kungliga biblioteket. Bureuksen kartta oli ensimmäinen Pohjolaa kuvaava ns. kriittinen kartta eli kartta, joka pohjautui maastossa tehtyihin mittauksiin.
- 11 Immonen 1958, 106, 299, 365–366; pogostaan oli rakennettu tieltävästi jo 1570-luvulla uusi ortodoksinen kirkko vuonna 1572 tuhoutuneen tilalle.
- 12 Kurcki Jocki pogost: Pokian kylä, Rättile, Riutala och Pådgårditzja Byar. Geometriska jordeböcker (1630–1650). Lantmäteristyrrelsens arkiv. Lantmäteriet; Immonen 1958, 350.
- 13 Kuujo 1958, 72–73; Immonen 1958, 101; Katajala & Tšernjakova 1998, 61. Vaikka 1600-luvun luterilainen kirkko oli ankan puhdasoppinen, ortodokseihin ei nykytutkimuksen mukaan kohdistunut uskonnollista vainoa vaan pikemminkin rajoituksia. Kemppi 2016, 49.
- 14 Immonen 1958, 91–101.
- 15 Kuujo 1993, 15. Ruotsin vallan alla Käkisalmen lääninä hallitsivat Narvassa asunut kenraalikuvernööri ja Käkisalmen maaherra. Immonen 1958, 289.
- 16 Vielä vuonna 1651 Kurkijoella oli ollut karkeasti ottaen yhtä paljon luterilaisia ja ortodokseja: ortodokseista kantaväestöä oli ollut 566 henkeä ja luterilaisia 511. Ibid. 155–156.
- 17 Vuoden 1646 ruotsalaisessa kartassa Otsanlahdelle on merkitty pyhäkkö ja hautausmaa. Geographishe tafflor öfver Kiäxholms lään... 1600-talet. Riksarkivet. Kyseinen kirkko oli 1620-luvulta alkaen ollut luterilaisen seurakunnan käytössä. Ruptuurisodassa hävitettiin myös Otsanlahdella sijainnut pappila, joka rakennettiin sen jälkeen uudelleen. Otsanlahdella oli ollut luterilaisen kirkkoherran pappila viimeistään 1630-luvulta alkaen. Immonen 1958, 350, 372–373.
- 18 Immonen on arvioinut, etteivät ruotsalaiset alkuun hahmottaneet valtaamansa seudun oloja ja yhteiskuntajärjestystä eivätkä edes yrittäneet perehtyä niihin vaan pyrkivät järjestämään ne ruotsalaisen mallin mukaan. Ibid. 88.
- 19 Päärakennuksen tilat luetaan huone huoneelta inventaariossa, jossa mainitaan myös ovien ja lasi-ikkunoiden lukumäärä, rautasaranat, tulisijat, tärkeimmät huonekalut sekä rakennusten kunto. Huoneluettelon mukaan kartanossa oli 12-ikkunainen "kirkkosali" ja sen kahden puolen kreivin ja kreivittären kymmenikkunaiset salit. Päärakennuksen kanssa samassa pihassa oli seitsemän aittaa, vankihuone, keittiörakennus ja voudin eli hopmannin talo. Toinen piha oli karjapiha, jossa oli kymmenen hevosen talli, kaksi navettaa, vasikanavetta, lampola, kaksoisriihi, kellari sekä vanha keittiörakennus ja ränsistynyt sauna (badstuga). Kokonaisuutta ympäröi tukeva lankkuaita. Inventarium, Cronoborgs hoff, 13.6.1668. Croneborgs grevskap. Tidöarkivet. Riksarkivet; Immonen 1958, 248–249, 251–252; Jokipii 1956, 272–273, 275–276. Kreivin Tervuon rakennuttama hovi paloi 1674. Immonen 1958, 249.
- 20 Donationsbrev för Thure Oxenstierna 10.11.1651. Croneborgs grevskap. Tidöarkivet. Riksarkivet. Ks. myös Immonen 1958, 248–249. Vuodet 1618–1630 Kurkijoki oli Jakob de la Gardien vuokraamaa. Immonen 1958, 247. Kreivikunnilla oli oma hallinto ja virkamiehistö. Kujala 2010, 391–393.
- 21 Immonen 1958, 278–289: vuokralaisen oli pidettävä rakennukset kunnossa ja tulipalon sattuesssa korjattava vahingot omalla kustannuksellaan.
- 22 Immonen 1958, 223. Kruunu perusti Laatokan länsi- ja pohjoisrannikolle vuonna 1617 Taipaleen, 1618 Kexholmin eli Käkisalmen, 1632 Salmin ja 1643 Sortavalan kaupungin. Useimmat sijoitettiin perinteiselle kauppapaikalle, pyrkimyksenä kitkeä seudulta maakauppa. Lilius 2014, 153. 1600-luvulla useimmissa Suomen kaupungeissa oli 200–500 asukasta. Lilius 1988, 79.
- 23 Immonen 1958, 217–218, 223–228, 241; Kurkijoen ja Tervun hoveissa oli lasi-ikkunoita jo 1600-luvun alkupuolella. – Viipurin hiippakunnan papisto määräyttiin vuonna 1644 varustamaan pappilansa savupiipuilla. Soikkeli 2000, 36, 74. Hiitolan pappilaa jälleenrakennettaessa sen tupaan määrättiin vuonna 1671 tehtäväksi kaakeliuuni. Immonen 1958, 371.
- 24 Immonen 1958, 228, 231–232, 398. Vuonna 2014 ilmestynyt *Suomen kaupunkirakentamisen historia 1* kuittaa Kronoborgin kaupungin lyhyesti, ks. Lilius 2014, 197.
- 25 Immonen 1958, 422.
- 26 Katajala 2010, 172–175; Lähteenmäki 2010, 176–177.
- 27 1600-luvun Kurkijoella arviolta neljä taloa viidestä harjoitti laajemmin kaski- kuin peltoviljelyä. Kurkijoella jatkui myös vanha tapa elää

- suurperheinä eli laajennettuina perheinä, joissa samassa taloudessa asui tavallisimmin kaksi veljeä perheineen ja naimattomine veljineen taikka vävy appivanhempiensä taloudessa. Immonen 1958, 156, 160–161, 164–165. Suurperheestä oli hyötyä monen ihmisen työpanosta vaativassa kaskiviljelyssä.
- 28 Teoksessa *Kurkijoen historia IV* selostetaan, että "savutupa-aikaan" kansalla oli elotuvissaan kolpitsauunit. Vainio 1960, 294. Kolpitsauuni oli hirsikehikolle rakennettu savu-uuni, jonka kupeessa oli kolpitsaksi (голбец) kutsuttu penkki ja sen alla tikkaat alas kellariin eli karsinaan. Aunuksesta Kivennavalle ja Kainuuseen saakka 1900-luvun alussa tavattu uunityyppi lienee omaksuttu slaaveilta jo keskiajalta. Valonen 1963, 168–247; Valonen 1976, 82–83. Kurkijoen alueella on tavattu myös Kannaksen ja Aunuksen seudulle tyypillisiä kaksikerroksisia patsasnavettoja, joissa ylempi kerros on tehty jykevien puupilarien eli patsaiden varaan rakenteellisesti erilleen alemman kerroksen hirsikerroista. Vilkuna 1976/2.
- 29 Vuonna 1708 Kurkijoen pitäjässä arvioidaan olleen 3000 asukasta, mutta vuonna 1724 asukaslukuksi laskettiin 1339 henkeä ja talojen määräksi 289. Suurperhe oli 1750-luvun puoliväliin mennessä käynyt harvinaiseksi. Puramo 1958, 461, 465, 470–471. Isostavihasta Kurkijoen seudulla ks. Immonen 1958, 337–339.
- 30 Aiheesta tarkemmin *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika* 2013. Venäjän keisarikunta koostui useista valtioista (росударство), joissa valitsivat niiden omat laki-, oikeus- ja verotuskäytännöt. Voittomaiden entiset erioikeudet vahvistettiin lähes aina. Viipurin ja Käkisalmen provinssien osalta ks. Paaskoski 1998, 96.
- 31 Puramo 1958, 476–477. Puramon mukaan Kurkijoelle muutti vain vähän väkeä Venäjältä. Kielestä Puramo 1958, passim.
- 32 Paaskoski 2013/1, 36; Partanen 2004, 34.
- 33 Vuosina 1737–1741 Kurkijoen talonpoikia oli Pyhän Annan Kruunun rakennustöissä Viipurissa ja 1790-luvulla Olavinlinnassa. Kaukiainen 2013, 282, 364.
- 34 Paaskoski 2013/4, 462; Ennen maaorjuuden lakkauttamista 1861 noin puolet Venäjän talonpojista oli valtion maiden talonpoikia ja puolet maaorjia. Vihavainen 2012, 189.
- 35 Paaskoski 2013/3, 325. Nimitys Vanha Suomi viittaa hallinnolliseen alueeseen, joka ulottui 1743 päättyneen pikkuvihan rajamuutosten jälkeen Taavetista Kurkijoelle ja Suojärveltä Terijoelle. Se tunnettiin Venäjällä Viipurin kuvernementtina ja vuodesta 1803 Suomen kuvernementtina, sittemmin myös Vanhana Suomena.
- 36 Karonen 2013, kuva s. 84; Puramo 1958, 514–515; Kannaksen tuotteista ja kaupankäynnistä Pietarin suuntaan Partanen 2004, 43.
- 37 Puramo 1958, 508–509. Asiakirjan säilytyspaikka ja laatimisvuosi eivät selviä Puramon teoksen lähdeviiteistä.
- 38 Käkisalmen eteläisen piirikunnan kartta (ven) 1. Yleiskartat. KA. Kartassa Kurkijoen kirkonkylän nimenä on saksalaisittain Kronenburg.
- 39 Geometrisk Charta öfver Kronoborgs Hoflägers ägor uti Nyslotts Kreis och Kronoborgs sokn belägne Afmätte 1784–1784. MMH. KA. Kartan on laatinut Carl Haimen. – Venäjällä ryhdyttiin vuonna 1765 maanmittaustoimen uudistukseen, ja siviilikartoitus laajeni huomattavasti myös Vanhassa Suomessa. Venäjään liittämisen jälkeen alueen kehitys oli jäänyt paikoilleen ja verotulot olivat vähäisiä, ja katsottiin, etteivät tiloille aikoinaan asetetut verot enää vastanneet niiden veronmaksukykyä. Siksi tuli suorittaa revisio, jossa selvitetäisiin tilojen tosiasiallinen tilanne ja karotettaisiin kylien maat. Revisioimaanmittareiden piti selvittää kunkin talonpojan ja tilan omistukset, pellot, niityt, metsät ja muut hyötymaat sekä karotittaa ne. Samalla määrättiin maaveron suuruus. Suuri osa maanmittareista värvättiin Ruotsin puolelta. Vuonna 1767 aloitettu työ keskeytyi Ruotsin ja Venäjän välille vuonna 1788 syttynneeseen sotaan. Strang 2014, 42–45.
- 40 Vorontsovista Puramo 1958, 561. Kirkon rakentaja ei ole tiedossa. Puramo on pohtinut, saattoiko kirkko olla ruokolahtelaisen Tuomas Suikkasen työ, ja taidehistorioitsija Soile Rinno on varovaisesti viitannut myös leppävirtaalaiseen, Sortavalaan asettuneeseen Eskil Colleniukseen, jota professori Lars Pettersson on pitänyt kirkon rakentajana. Sekä Suikkanen että Collenius olivat kirkon rakentamisen aikoihin mukana kirkkohankkeissa Kurkijoen lähiseudulla. Puramo 1958, 561–563; Rinno 1997, 122, 124–125.
- 41 Vuonna 1715 amiraali Cornelius Cruys sai keisarin määräyksellä 131 tilaa Kurkijoelta, mutta keisari peruutti ne jo 1720. Paaskoski 2013/1, 37, 38. Vuonna 1728 Kurkijoki siirtyi keisarinna Katariina I:lta yksityisiksi hovituksiksi suuriruhtinatar Elisabetille. Hovin lukuisat rakennukset olivat tuolloin vanhoja ja huonossa kunnossa, ks. Puramo 1958, 435, 479. Vorontsovin 1743 alkanut lahjoitusmaaisännöys oli peruutettu talonpoikien kapinoinnin seurauksena 1783, mutta vuonna 1797 se jatkui, kun Kurkijoen, Jaakkiman ja Koitsanlahden lahjoitusmaakokonaisuus luovutettiin kreivi Semjon Vorontsoville. Paaskoski 2013/3, 317, 324.
- 42 Tserkovnaja gora 2016. RTsGO, verkkosivut.
- 43 *Matkasuuntia Suomessa I–IV 1888–1890* 1986, 134.
- 44 Keisari suostui vuonna 1856 suuriruhtinaskunnan uudistusohjelmaan, joka koski muun muassa kauppaa ja merenkulkua sekä koululaitoksen laajentamista maaseudulle. Tarkoituksena oli samalla sitoa Suomi tiiviimmin emämaahan. Meinander 2014, 158.
- 45 Soikkanen 2009, 6–8; Vainio 1960, 18–19.
- 46 Vainio 1960, 121.
- 47 Vuonna 1847 Semjon Vorontsovin tytär, kreivitär Jekaterina Pembroke oli myynyt koko Kurkijoen ja puolet Jaakkimaa kreivi Aleksandr Kuscheleff-Besborodkolle (Кушелев-Безбородко). Puramo 1958, 435. Sittemmin maat olivat joutuneet hovineuvos Alexander von Etterille ja kapteeni P. Kotšubeille. Tervun lahjoitusmaaherrana Kotšubei omisti noin kolmanneksen Kurkijoen pitäjistä mutta myi maansa 1860-luvulla. Von Etter omisti maita 1861–1871 (*Maatalousteknikot ja heidän koulutuksensa 1908–1952* 1953, 20), mutta valtio pääsi ostamaan tämän maita jo vuonna 1865 ja jatkamaan niitä talonpojille. Puramo 1958, 458–459; Vainio 1960, 8–11. Valtio lunasti loput von Etterin maista vuonna 1871 tämän konkurssipesältä. *Maatalousteknikot... 1953*, 19–20. 1840-luvulla Kurkijoen hovilla oli ollut 495 tilaa 24 kylässä. Puramo 1958, 459. Tervun hovi oli käsittänyt 122 maatilaa, joista osa sijaitsi Jaakkiman pitäjässä. Paaskoski 2013/1, 41.

- 48 *Maatalousteknikot... 1953*, 20. Maanviljelysopiston maille tarvittiin vielä talonpoikienkin työpanosta, sillä johtokunnan pöytäkirjassa todetaan, että alkuvaiheessa opisto "tarvitsee kaikki ne työpäivät, mitä tähän asti on tehty hoviin". Pöytäkirja 24.1.1874. Föredragningslistor ... 1873–1874. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA. Kurkijoen kehitykselle oli merkittävä Sebastian Gripenberg, Tammelan Mustialan maanviljelysopiston johtaja, jonka kreivi Kuscheleff-Besborodko pestasi 1947 Tervuon tilanhoitajakseen. Savolainen 2001; Tuorlahti 1943, 7, 32–34. Vuonna 1857 Gripenberg otti vuokralle Tervun hovin, jonka hän sittemmin omisti vuoteen 1862, ja perusti sinne Suomen ensimmäisen holsteinilaiseen voivalmistuksenmetelmään perustuneen meijerin. Puramo 1958, 487. Gripenberg edisti modernia karjanhoitoa, johon kuului maitotaloustuotteiden tuottaminen yli oman tarpeen, ja puhui jo 1860-luvulla punnekaasti sekä maatalousoppilaitosten että Kurkijoen kansakoulun tarpeellisuuden puolesta. Tähän saattoi osaltaan vaikuttaa perhetuttavuus suomalaisen kansakoulujärjestelmän isänä pidentyn Uo Cygnaeuksen kanssa. Jo vuonna 1859, osin Gripenbergin vaikutuksesta, kirkonkylässä aloitti "seisova pitäjänkoulu". Nurmi 1988, 56; kansakoulusta Vainio 1960, 27, 81, 89; Kurkijoen kansakoulu, 29.6.1912. Gripenbergin toimimisesta senaattiin muodostetun maanviljelystoimikunnan päällikkönä ja maatalousalan oppilaitosten propagoimisesta Nurmi 1988, 65–66.
- 49 *Kurkijoen ylempi maanviljelyskoulu 1897–1910*, 1925, 23–24; *Maatalousteknikot... 1953*, 23. Vuoden 1876 korjaustarvelistauksessa mainitaan myös meijeri. Pöytäkirja 10.1.1876. Föredragningslistor ... 1876. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA.
- 50 Kurkijoen Osuusmeijeri-Osakeyhtiö, 29.6.1912; Hakulinen 1972, 207, 209.
- 51 Ks. esim. Vihola 2004, 157–158.
- 52 Tuonnista Väinölä 1951, 342; viennistä Hämynen 2010, 92; Kurkijoelta vietiin Pietariin ennen kaikkea voita, nahkoja, muurahaisenmunia, lumpppuja ja pajun parkkia. Vainio 1960, 200–201; liikenteestä Räcköläinen & al. 1900, 5–6; Vainio 1960, 147, 203. Esimerkiksi vuonna 1889 mainostettiin Pitkärannasta lähtevää höyrylaiva Alexanderia ja vuonna 1892 Sortavalasta lähtevää höyrylaiva Ladogaa, jotka poikkesivat matkalla Pietariin mm. Kurkijoen satamassa sekä Valamon ja Konevit-san luostareissa. *Laatokka* 27.7.1889; *Laatokka* 17.8.1892.
- 53 Gavriil Sergejevin alkuperäistä akvarellia säilytetään Venäjän valtion sota-arkistossa Moskovassa. Akvarellista on Museoviraston kuva-arkistossa Timo Syrjäsen vuonna 1992 ottama reprokuva, ks. Kuurne 1994, kuva sivulla 75. Litografia "Kronoborg eli Ruunulinna". P. A. Kruskopfin originaalpiirustus teokseen *Finland framställdt i teckningar*, 1844. Kansallisgalleria.
- 54 Puramo 1958, 465.
- 55 Ibid. 466; kansatieteilijä Niilo Valosen mukaan Kurkijoella on vuonna 1880 ollut 1234 taloa, kaikki savupiippullisia. Valonen 1963, 155, 167. Kuitenkin vielä vuonna 1883 Kurkijoen Raholan kylässä on tietävästi ollut suurena harvinaisuutena asuttu savutupa. Vainio 1960, 290, 294.
- 56 *Uusi Rakennus-Järjestyksen Ehdotus Kurkijoen kylälle* 1875. Rakennusjärjestyksen allekirjoittivat 7.12.1874 muiden muassa Kurkijoen rovasti Adolf Emerik Olsoni, kappalainen Karl Gustaf Winter sekä maanviljelyskoulun Läng.
- 57 Venäjällä vahvistettiin 1856 kaupunkien yleinen rakennussääntö, ja Suomessa sen pohjalta uudistetuissa rakennusjärjestyksissä kiellettiin rakentamasta umpikortteleihin kaksikerroksisia puutaloja ja säädeltiin tulisijojen muuraamista. Kaupungeissa edellytettiin myös, että rakentamista valvoisi arkkitehti ja rakennuskatselmuksiin osallistuu paloapuyhtiön edustaja. Heikkilä-Kauppinen 2012, 26, 28.
- 58 *Uusi Rakennus-Järjestyksen Ehdotus Kurkijoen kylälle* 1875.
- 59 Lehtimäki 1943, 7–9, 16–22, 26; kaupunkiyhden tonttijako vahvistettiin 1889 ja pian tämän jälkeen rakennusjärjestys. Kauppala sai nimensä valtion vuonna 1848 lunastamasta Lahdenpohjan hovista, jonka maat liitettiin kauppalan
- 60 Laine 1942, 35; Kautonen 1943, 21.
- 61 Vainio 1960, 21. Frans Anatolius Sjöström (1840–1885) oli opiskellut Tukholman Kuninkaallisessa taideakatemiassa samaan aikaan Theodor Höjjerin kanssa ja työskennellyt tämän kanssa yhteisessä toimistossa Helsingissä. Kaunisto 1964, 22–23; ks. myös Viljo 2007; Sjöström järjesti ja vakiinnutti Suomen polyteknillisen opiston arkkitehtuurikoulutuksen ja koulutti ensimmäinen suomalaisen arkkitehtipolven.
- 62 Ortodoksiset kirkot alkoivat vuosidensa vaihteessa saada erityisesti valtaväestön silmissä poliittisia konnotaatioita: ne nähtiin venäläistämisen maamerkkeinä ja sortovallan symboleina. Kemppi 2016, 76.
- 63 Kurkijoen liike-elämä ja teollisuus, 29.6.1912; Vainio 1960, 202–203; myös vanha vuosittaisten markkinoiden perinne jatkuu.
- 64 Inhan "Kurkijoen kirkonkylä" -maisemapanoraaman (Karjalaisen osakunnan kokoelma. KK. MVK. MV) on arvioitu olevan vuodelta 1895. – Inha kiersi kuvausmatkoillaan Itä-Suomessa ja Laatokan Karjalassa vuosina 1895–1896. Vuorenmäa 2004/2015.
- 65 Helmikuussa 1904 päivätty postikortti. Aino Mielosen kotialbumi. Tapio Nikkarin yksityiskokoelma.
- 66 Vapaapalokunnan talo näyttää valmistuneen vuonna 1904, sillä sitä tarjottiin urakaksi loka-kuussa 1903 ja joulukuussa 1904 ilmoitettiin jo talossa pidettävästä konsertista. Huutokauppoja, 22.10.1903; Konsertteja, 15.12.1904.
- 67 Haminassa syntynyt Ferdinand Öhmann (1831–1907) oli opiskellut ammattiin Tukholman taideakatemiassa ja Münchenin polyteknillisessä opistossa. Kotivuori 2005. Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852-verkkojulkaisu. Kurkijoen kirkonkylän kansakoulun piirustuksia säilytetään Kansallisarkistossa. Kurkijoen kirkonkylän koulusta ks. myös Werkko 1893, 499.
- 68 Maanviljelysopiston johtokunnan pöytäkirjaan kirjattiin kesäkuussa 1874, että kreivi Kuscheleff oli aikoinaan lahjoittanut pitäjälle Lopotista "haavalääkärin asunnon" koulurakennusta varten ja että johtokunta päätti nyt, että saisi siirtää sen uudelle kansakoulutontille. Protokoll 8.6.1874. Föredragningslistor ... 1873–1874. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA. Koulun rakennusurakasta kansakoulun

- johtokunnan pöytäkirjat 1.8.1874 ja 4.8.1875. Johtokunnan pöytäkirjat v. 1870–1882. Johtokunnan pöytäkirjat 1870–1944. Pöytäkirjat. KKansA 1870–1944. KA.
- 69 Meurman 1976, 17. Kurkijoki kuului Viipurin lääninrakennuskonttorin piiriin.
- 70 *Suomenlehti* uutisoi tammikuussa 1874, että Kurkijoella alkaa toimintansa uusi maanviljelysalan "... opisto, koska tarpeellisia huoneita sitä warten on jo rakennettu ja pantu kuntoon. ... Koska opiston tiluksilla on runsaasti waroja suuremman, hywin järjestetyn maanviljelyksen ja melkoisen meijeritoimen toimeenpanemiseksi, woipi toiwoa että tämä opisto ennen pitkää on wetävä wertoja Tammelan pitäjässä olewalle maanviljelyopistolle." Kotimaalta, 27.1.1874.
- 71 Axel Gyldénin lyijykynäpiirros on julkaistu teoksessa Karjalan luterilaiset kirkot ja seurakuntien pyhät esineet (1997) lähdetiedolla Museoviraston arkisto, alb. 39091, signum 78055. Gyldén tuli Viipurin läänin 1847 perustetun maanviljelysseuran sihteeriksi ja lääninagronomiksi vuonna 1869 ja teki matkoja ympäri lääninä. Puramo 1958, 484. Jo vuonna 1870 Kurkijoen pappilassa Otsanlahdella järjestettiin "maanviljelyskokous ja -näyttelö", jossa eräänkin kilpailun palkintona oli kyntöä helpottava rauta-aura. Vainio 1960, 160.
- 72 Valokuva "Kurkijoen kirkko ja maamiesopisto Lopotissa; Kurkijoen kylämaisemaa", A. Aarnio. Kuva-arkisto, valokuvat. Lappeenrannan museot.
- 73 Nya Elevbyggnaden. MaatH lo 13. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA.
- 74 Oppilasruokalan ajantasapiirustukset MaatH lo 10; asuinrakennuksen ajantasapiirustukset MaatH lo 12; varastohuoneen ajantasapiirustus MaatH lo 10. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA.
- 75 Navetan rakennushistoriasta ks. Bonsdorff & al. 2011. Kurkijoen hovin navetta ja Tervuon vuonna 1857 valmistunut meijeri lienevät olleet Kurkijoen pitäjän ensimmäisiä kivirakennuksia.
- 76 Tuonnempana oli odotettavissa "hovin inventeerinki", johon toivottiin kuvernööriltä ohjeistusta opiston johtajalle ja hovia hoitaneelle F. Strengelille. Pöytäkirja 23.12.1873. Föredragningslistor ... 1873–1874. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA.
- 77 Föredragningslistor ... 1873–1874. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA.
- 78 Pöytäkirja 24.1.1874. Föredragningslistor ... 1873–1874. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA.
- 79 Ibid. Backmanin piirustuksia ja kustannuslaskelmia päästiin tarkastelemaan jo helmikuun alussa, ja ne päätettiin toimittaa kuvernöörin kautta senaattiin. Pöytäkirja 3.2.1874. Föredragningslistor ... 1873–1874. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA.
- 80 Vuoden 1875 ja lähivuosien uudisrakennus- ja korjaustöiden kustannusarviossa lueltiin oppilasasuntolan rakennustöiden loppuunsaattamisen lisäksi ruokala- ja vierasrakennuksen kunnostus, johon sisältyivät ikkunoiden ja ovien korjaaminen, tapetoiminen sekä uusien uunien ja leivinuunin muuraaminen, sekä jyvääitan siirtäminen ja hevostallin ja navetan (ladugården) korjaaminen. Konstnadsförslag för de nybyggnads- och reparationsarbeten, hvilka under innuvarande år och närmaste framtid vore nödvändiga vid Kronborgs landtbruksinstitut, 5.3.1875. Kustannusarviot 1875–1937. Rakennuspiirustukset ja kustannusarviot. Kartat ja piirustukset. KMA. KA.
- 81 Ruokalan täytyi olla Nyströmille tuttu, sillä hän oli vuosina 1886–1887 valvonut Kurkijoen kirkon pitkittynyttä rakennustyötä. Kirjekopiokansio 48 (Ansioluetteloita). Gustaf Nyström -kokoelma. Kirjasto. MFA. Kiitos tiedosta Teppo Jokiselle. Nyströmin suunnitelman toteutti mahdollisesti kirvesmies Henrik Henriksson, sillä tämän tehtäväksi annettiin huhtikuussa 1889 varustaa ruokala pinkopahvilla ja lautavuorauksella sekä uusilla päätyikkunoilla ja ikkunoiden vuorilaudoilla. Protokoll 11.4.1889. Föredragningslistor ... 1889. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA.
- 82 Ritning till ny Direktörsbostad vid Kronborgs Landtbruksinstitut. MaatH lo 17. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA. Elokuussa 1889 päätettiin, että johtajan talo toteutettaisiin vuonna 1891 (Protokoll 22.8.1890). Se oli määrää pystyttävä samalle paikalle kuin tuolloinen johtajan talo, mistä voi taannehtien päätellä, että hovin vanha päärakennus oli palveluttu johtajan residenssinä. Protokoll 5.8.1889. Föredragningslistor ... 1889. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA. Johtajan asuintalon piirustusten kirjoituskäsiala muistuttaa läheisesti käsialaa ajantasapiirustuksissa, jotka Aminoff on laatinut Nobelin Johaneksessa sijainneesta Kirjolan kartanosta vuonna 1894. Ks. esim. Kirjolan kartanon julkisivu. Aalto-yliopiston arkisto. Aminoff suunnitteli ennen muuta Viipurin seudulle, mutta vuonna 1888 Sortavalaan valmistui hänen piirtämänsä puinen palosäema. Kausi lääninarkkitehtina jatkui vuoteen 1914. Meurman 1976, 36. Tilantarpeita oli enemmänkin. Esimerkiksi eläinlääkärin talo, verstas, renkituvot sekä hevostallin ja voudin asunon käsittävä rakennus olivat rakennusohjelmassa vuosikausia, ennen kuin niitä päästiin toteuttamaan. Ks. esim. Protokoll 28.6.1889. 5.8.1889, 22.8.1889, 12.12.1889, 24.1.1890. Samaan aikaan rakennusmateriaalit kallistuivat huomattavasti, mikä esimerkiksi johtajan talossa merkitsi 25 prosenttia korkeampia kustannuksia. Protokoll 22.2.1890. Föredragningslistor ... 1889. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA. Talli-asuinrakennuksen piirustukset hyväksyttiin Senaatin maanviljelystoimikunnassa 11.4.1885. Ritning till ny Stalls- och Bostadsbyggnad vid Kronborgs landtbruksinstitut. MaatH lo 13. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA.
- 83 Arkkitehti Theodor Höijerillä (1843–1910) oli vuosina 1872–1876 Helsingissä F. A. Sjöströmin, Theodor Deckerin ja Axel Loenbomin kanssa yhteinen suunnittelutoimisto, Byrån för Praktisk Byggnadskonst, sittemmin oma toimisto. Viljo 1985, 21–32, 45, 49, 198 ja 203, viite 41.
- 84 Konstnadsförslag öfver ny-, om- och tillbyggnadsarbeten vid Kronborgs Högre Landtbruksskola. Helsingfors, elokuu 1896, Theodor Höijer. Kustannusarviot 1875–1937. Rakennuspiirustukset ja kustannusarviot. Kartat ja piirustukset. KMA. KA. Vanhan saunarakennuksen välikatopalkit oli kesällä 1889 todettu niin lahoiksi, että se täytyisi rakentaa uudelleen. Protokoll 11.6.1889.

- Föredragningslistor ... 1889. Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897. Pöytäkirjat. KMA. KA.
- 85 Ritning till bostadsbyggnad vid Kronoborgs högre landtbruksskola. MaatH lo 14; Ritning till byggnad för laboratorium mm. vid Kronoborgs högre landtbruksskola, MaatH lo. 16. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA.
- 86 Asuinrakennus Kurkijoelle MaatH lo. 4; Kurkijoen Y.M. koulun saunarakennus MaatH lo 14; tallirakennus MaatH lo 4; meijerirakennus MaatH lo 5. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA. Talli valmistui vuonna 1904, *Suomen maatilat IV* 1932, luku Viipurin lääni 111. Meijerin piirustukset on hyväksytty vuonna 1902, ja valokuvista päätellen meijeri valmistui viimeistään vuonna 1905.
- 87 Löfvenskiöld 1854; Sjöström 1891.
- 88 *Maatalousteknikot...* 1953, 27; Sonck 1995, 14.
- 89 Sonckin kustannusarvio Kurkijoen maanviljelyskoululle rakennettaviin rakennuksiin, 1903. Kustannusarviot 1875–1937. Rakennuspiirustukset ja kustannusarviot. Kartat ja piirustukset. KMA. KA. Piirustukset: Kurkijoen maanviljelyskoulun jyvääit- ta ja paja, Lars Sonck. MaatH lo 14; Piirustuksia tilanhoitajan asuinrakennukseen Kurkijoen koulu- tilalla, Lars Sonck. MaatH lo 4. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA. Ajantasapiirustukset osoittavat, että sekä paja että jyvääittoa toteutettiin.
- 90 *Kurkijoen ylempi maanviljelyskoulu 1897–1910* 1925; *Kurkijoen maamiesopisto 1910–1935* 1935, 15, 21.
- 91 Vainio 1960, 17, 149–150; Hakulinen 1972, 219; ks. myös Räcköläinen & al. 1900 ja Kurkijoen liike-elämä ja teollisuus, 29.6.1912.
- 92 Hakulinen 1986, kuvat s. 274–276; Alhosta ks. Kurri & Pölkki & Repo 2012, 115–119, 132–143.
- 93 Elisenvaaran rautatieaseman ja rautatieläisten kasarmien piirustukset, ks. *Muistojemme Elisen- vaara* 2017, 35–36, 288–289.
- 94 *Maatalousteknikot...* 1953, 19–22. Suohovissa oli 1930-luvun alussa pääarakennus johtajan asuntoineen, ruokala, oppilasasuntola, karjanhoitokoulun kookkaat rakennukset, vuonna 1922 uusittu, kivistä ja tiilestä muurattu karjakartano vuodelta 1898 sekä suurkanala. *Suomen maatilat IV* 1932, luku Viipurin lääni 99.
- 95 Ranta 1999, passim; Kuhmoisten 1870-luvulta alkanut nousukausi oli ennen kaikkea sahateollisuuden ja tuottoisan meijeritoiminnan ansiota.
- 96 Sähköstä Vainio 1960, 213. Kurkijoen kunnan alueella ensimmäisiä puhelinlinjoja lienee ollut "keskuspuhelinasemalta" Alhon rautatieasemalle syksyllä 1907 vedetty linja. Paikkakunnalta, 4.11.1907.
- 97 Vainio 1960, 374. Kurkijoella syntynyt Elsa Arokallio (1892–1982), jonka isä Gustaf Arokallio oli Kurkijoen kappalainen ja sittemmin talvisotaan saakka kirkkoherra, valmistui arkkitehdiksi 1919. Mäkinen 2000, 66–67. Kuriositeettina mainitakoon, että Kurkijoelta olivat syntyisin myös arkkitehdit Sebastian Gripenberg (1850–1925), Arne Helander (1901–1994) ja Kauko Kokko (1923–2016). Arne Helanderin isä Benjamin Helander toimi vuosina 1898–1903 opettajana Kurkijoen ylempässä maanviljelyskoulussa. Helander Anders Benjamin. *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899* -verkkokulkaisu.
- 98 Meinander 2015, 211, 212. Tärkeä tasapainottava tekijä oli myös punamultahallitus eli sosiaalidemokraattien hallitusyhteistyö oikeistopuolueiden kanssa, johon päästiin taas vuonna 1937.
- 99 Lähteenmäki 2015, 19.
- 100 Soikkanen 2009, 10; Kurkijoen kunta osti vuonna 1919 Tervun kantatilan, jonka maita jaettiin torppareille ja tilattomille. Kunnalliskoti perustettiin vuonna 1922. Sen työkykyiset asukkaat osallistuivat kunnalliskodin ruokahuoltoon viljelemällä tilan maatalousmaita. Vainio 1960, 59–62, 75. Vuodesta 1908 sisällissotaan saakka Kurkijoen pitäjän sairaista ja kodittomista olivat huolehtineet diakonit, jotka toimivat Kurkijoen seurakunnan Diakonaitoimikunnan hankkimassa talossa Otsanlahden Papinmäellä. Sisällissodan jälkeen diakonit vuokrasivat asunnon Marttalasta, mistä käsin toiminta jatkui pienimuotoisempana. Papinmäki myytiin ja muutettiin kanttorin virka-asunnoksi. Hakulinen 1972, 226; Vainio 1960, 36–37.
- 101 Katajala 2013, 39; Katajala toteaa 1920–1930-lukujen Karjala-tutkimuksen palvelleen nationalistisia intressejä: käsittelemällä esimerkiksi lahjoitusmaakysymyksiä suomalainen historiantarkoitukseen pääsi korostamaan suomalaisten pitkäikäistä kamppailua päästä irti Venäjän otteesta.
- 102 Lähteenmäki 2021/1, 15, 16.
- 103 Hämynen 2010, 92–93, 101; rajojen sulkeuduttua tuoretuotteiden ja työvoiman kysyntä Pietarin läheisyydessä sijainneilla alueilla romahti.
- 104 Kauppala-ajatuksista ks. Hakulinen 1972, 218.
- 105 Lehtimäki 1943, 26, 239. Lahdenpohjan taloudellista asemaa vahvisti myös se, että kauppalan tun- tumaan sijoitettiin 1930-luvulla rannikotykistörykmentti 3:n varuskunta sekä Viipurin rykmentti.
- 106 Elisenvaaran seurakuntatalon piirustukset, kolme signeeraamatonta ja päiväämätöntä ehdotusta. Muut kartat ja piirustukset. Kartat, asemakaavat ja piirustukset. Talousarkisto, 1725–1900-luvut. KSA. KA. Samassa arkistokansiossa säilytettävään urakkasopimukseen mukaan rakennusmestari Tuomas Mäkelän tuli toteuttaa seurakuntatalo kuuden tuuman honkahirsistä. Urakkasopimus 11.8.1936. Ks. myös Vainio 1960, 39. Vainion mukaan piirustukset oli laatinut ratamestari Mäkelä. Kuva valmiista seurakuntatalosta. Elisenvaarassa on kerran oleva kirkko, yhteiskoulu ja seurakuntatalo samalla kummulla, 2.11.1937.
- 107 Hakulinen 1972, 18.
- 108 Haila 1996, 30, Raivo 1997, 129.
- 109 Kemppe 2016, 31–34, 76; Raivo 1997, 115–118, 121–133.
- 110 Kempin huomio on, että komitean työlliset tavoitteet jäivät hieman epäselviksi, sillä rajanveto venäläiselle, karjalaiselle ja suomalaiselle kulttuurille ominaisten piirteiden suhteen oli vaikeaa ja osin keinotekoista. Komiteasta ja sen toiminnasta ks. Kemppe 2016, 138–148. Sotien jälkeen on virallisena kreikkalaiskatolisen kirkon virallisena nimityksenä tullut käyttöön ortodoksinen kirkko.
- 111 Kemppe 1997, 118–119.
- 112 Kreikkalaiskatoliset kirkkomme kansallistuvat, 18.7.1936. Lehdessä mainitaan Hiitolan, Kurkijoen, Parikkalan, Rautjärven ja Simpeleen pitäjissä asuvan yhteensä 1167 ortodoksia.
- 113 Kurkijoen kreikk.-kat. kirkko vihittiin sunnuntaina syyskuun 24 päivänä, 23.9.1933.
- 114 Veikko Kyanderista ja tämän mallipiirustuksista ks. Kemppe 2016, 158–168.

- 115 Ibid. 206–209. Brocken ortodoksisten rukoushuoneiden mallipiirustusarjasta ja muutokielestä ks. Kemppi 2016, 180–190. Kurkijoen ortodoksien kirkon urakoi sortavalalainen rakennusmestari Anton Koivu. Hakulinen 1972, 218. Samalla seurakunnan hallinto ja pappila siirtyivät Lopottiin; pappila sijoitettiin Hiitolan vievän maantien varteen Koimäen rinteeseen. Vainio 1960, 498. Kirkon piirustuksia säilytetään Kansallisarkiston Mikkelin yksikössä.
- 116 Raivo 1997, 129.
- 117 Hämynen 2010, 92–93.
- 118 Vainio 1960, 173. Vuonna 1925 pitäjän 1022:sta yli puolen hehtaarin viljelmästä oli 996:lla alle 25 hehtaaria, ja kutakin taloa kohden oli hieman yli kolme lehmää. *Kurkijoen ylempi maanviljelyskoulu 1897–1910* 1925, 20.
- 119 *Suomen maatilat IV* 1932, luku Viipurin lääni 95. Teoksen mukaan Kurkijoen pitäjässä oli viljellyttä alaltaan vähintään 25 hehtaarin tiloja 58.
- 120 Vainio 1960, 158, 188.
- 121 *Suomen maatilat IV* 1932, luku Viipurin lääni 99, 111.
- 122 Ks. Vainio 1960, 243–245, 247–250; Kurkijoen ylempään maanviljelyskoulun johtajien aloitetta Kurkijoelle perustettiin vuonna 1896 myös Isäntä- ja emäntäyhdistys, joka ryhtyi valistamaan maataloustyössä ja hankki jäsenilleen maanviljelystarvikkeita.
- 123 Osuustoiminnasta Kurkijoella ks. Vainio 1960, 238–243; Kurkijoelle perustettiin mm. puimakone-, viljanlajittelu- ja maidonmyyntiosuuskuntia. Osuustoimintalaki vahvistettiin vuonna 1901. – Pienten meijerien keskittäminen elinvoimaisemmiksi yhtiömeijereiksi alkoi vuoden 1895 uuden osakeyhtiölain myötä. Pessi 1966, 47.
- 124 Kurkijoki, 12.9.1907.
- 125 LOGAV, f. 1, op. 1, d. 4193, Asiakirja Kurkijoen osuusruokalan "Kurki" säännön vahvistamisesta, 27.4.1911.
- 126 Osuuskaassoista Vainio 1960, 239–240, pankeista 199–200; vuonna 1887 Kurkijoella oli avattu Postisäästöpankki, vuonna 1909 Kurkijoen Säästöpankki ja vuonna 1916 Kansallis-Osake-Pankin konttori.
- 127 Hämynen 2010, 92–94, 96–97.
- 128 Kurkijoen pienteollisuudesta Vainio 1960, 182–183, 185, 209–213; Hakulinen 1972, 9–10; Kurri & Pölkki & Repo 2012, 103; *Muistojemme Elisenvaara* 2017, 53–59; luettelo diakuvista Kurkijoki-museossa, kuvakokoelma, Kurkijoki-verkkosivut.
- 129 Ortodoksien lukumäärästä Vainio 1960, 16; Hiitolan, Kurkijoen, Parikkalan, Rautjärven ja Simpeleen ortodoksit kuuluivat Karjalan hiippakunnan Tiurulan seurakuntaan. Hakulinen 1972, 12, 15.
- 130 Tiedot perustamisvuosista: työväenyhdistys Soikkanen 1970, 107; vapaapalokunta Vainio 1960, 100; nuorisoseura Vainio 1960, 254; raittiusseura Vainio 1960, 265; Marttayhdistys Pelkonen 1958, 8–22; maalaisliiton paikallisosasto Vainio 1960, 286.
- 131 Kurkijoen kunnan kylät olivat Alho, Aromäki, Elisenvaara, Haapavaara, Haavikko, Huutomäki, Hämeenlahti, Ihojärvi, Kannansaari, Korpisaari, Kuuppala, Lapinlahti, Leponsmäki, Levonpelto, Lopotti, Luhovaara, Marianvaara, Metsikko-Jokiranta, Mikirilä, Oksentiinmäki, Otsanlahti, Pohjii, Rahola, Riekkala, Rummunsuo, Räihävaara, Saares, Savii, Savoja, Sillankorva, Sorjo, Soskua, Särkijärvi, Tervu, Titto, Uusikylä ja Vätkkä.
- 132 *Suomen tilastollinen vuosikirja 1940* 1941, 3, 31. Eduskuntavaaleista ja asukas pohjasta Vainio 1960, 16–17, 285.
- 133 Kurkijoen kunnallisen rakennustoimikunnan pöytäkirjat alkaen 18.9.1920. Kurkijoki-museo; rakennusmestarin toimesta Vainio 1960, 126.
- 134 Kurkijoen kunnassa valmistui kansakoulu Sorjoon 1890, Ihojärvelle 1891 ja Elisenvaaraan 1893. Vuonna 1898 voimaan tulleen koulupiirejä koskevan asetuksen myötä rakennettiin kansakoulu 1902 Alhoon, Lapinlahteen, Aromäkeen, Räihävaaraan ja Savojaan, 1909 Mikirilään ja Sorjoon, 1912 Tervuun ja 1913 Saarekseen. Vainio 1960, 81–90.
- 135 Mallipiirustuksia kansakoulurakennuksia varten maalla, 1892, 5–7. Kokoelman olivat laatineet arkkitehdit Josef Stenbäck ja G. E. Asp. Kansakoulurakennuksilla oli myös pedagoginen tehtävä koululaisten tärkeimpänä hyvän ympäristön mallina.
- 136 Kurkijoen kunnallisen rakennustoimikunnan pöytäkirjat 18.9.1920 ja 13.10.1920. Kurkijoki-museo. Koulurakennuksia varten on ollut tavallista kerätä kuntalaisilta rakennushirsiä – tilallisten tuli toimittaa hirsii, tilattomien joko hirsii tai rahaa – sekä kierrättää niitä purkutaloista.
- 137 Hukkanen 1957, 10–14; Hakulinen 1982, 12–13; Hakulinen 1986, kuvat s. 216.
- 138 Hakulinen 1986, kuva s. 208.
- 139 Kunnan rakennuslautakunnassa hyväksyttiin marraskuussa 1931 kunnanvaltuuston pyyntö hankkia valtiolta nk. maistraatin tontti N° 209 kunnantaloa varten (Pöytäkirja Kauppakylän rakennuskomitean kokouksesta 5.11.1931), ja marraskuussa 1933 lautakunta puolsi tontin luovuttamista kunnalle "kunnanhuoneen" rakentamista varten. Rakennuslautakunnan lausunto 17.11.1933. Rakennuksen vihkimisestä: Kurkijoen kunnantalo vihittiin tänään, 9.12.1935; artikkelissa suunnittelijan nimenä mainitaan Haantie, mutta piirustukset on signeerattu nimellä Hagberg. Kurkijoen kunnan toimistorakennuksen piirustukset. Rakennuspiirustukset. Kartat ja piirustukset. KKA. KA.
- 140 "Nikkarityyissä" julkisivulaudoitus on jaettu kenttiin, joista alinna on leveä, vaakalaudoitettu jalkapaneeli, ikkunoiden alapuolisissa vyöhykkeissä on pysty-laudoitusta tai peilikomeroin varustettu rintapaneeli, sen yläpuolella vaakapaneeli ja ullakkokerroksessa peilikomeronauha tai pystypaneeli. Komeimmillaan ikkunoiden ja ovien vuorilaudoissa, räystäslauoissa, konsoleissa ja kaiteissa on vannesahaamalla, poraamalla, sorvaamalla tai veistämällä muotoitua koristelua. Nikkarityyli näkyi myös Alfred Sjöströmin teoksessa *Maatalous-rakennuksia* ja C. E. Löfvenskiöldin mallikirjassa *Landtmanna-byggnader*.
- 141 Kurkijoen taloista ks. Puramo 1958, 467–469.
- 142 Kansatieteelliset kyselytutkimukset, kysely 4 (Vanhat pihat) 1958. Kansatieteen aineistot. MV. Tämä pätee varsin yleisesti suomalaisen talonpoikaiseen rakentamiseen, ks. Valonen & Korhonen 2006, passim.
- 144 Pekka Kyytisen valokuvat Kurkijoelta. Pekka Kyytisen kokoelma, KK. MV.
- 145 Ks. Viikuna 1976/1. Kurkijoen seudulla on ollut myös patsasnavettoja, jotka kytkeytyvät Kannakseen ja Pohjois-Venäjän kansanrakennusperinteseen, ks. Viikuna 1976/2.

- 146 Ks. esim. Kurkijoen kunnallisen rakennustoimikunnan pöytäkirjat 1920–1928. Kurkijoki-museo.
- 147 Tervun navetan uudistusvuosi: *Suomen maatilat IV* 1932, luku Viipurin lääni, 119; Kurkijoen navetasta Bonsdorff & al. 2011; Tuli tuhosi Kurkijoella neljä koulutilan rakennusta kokonaan, 4.5.1937.
- 148 Insinööri toimisto Hannelius & Oksanen oli toiminut muun muassa Helsingin Lasipalatsin ja Sunilan sulfaattiselluloosatehtaan konstruktöörinä, ks. Kokko & Rewell & Riihimäki 1937; Aalto 1938.
- 149 Leuhka ja piilukurves, 31.3.2022; ks. myös Heikkinen 2015. Piirustusten mukaan karjasuojaosa suoraan seiniin sementtitiileistä.
- 150 Palossa tuhoutuivat työnhajattien talo, navetta, kalustovaja sekä monta tonnia viljaa ja jauhoa sisältänyt vilja-aitta. Tuli tuhosi Kurkijoella neljä koulutilan rakennusta kokonaan, 4.5.1937; Kärävä & Laine 2011.
- 151 Funktionalismista luovutetun Karjalan alueella ks. Böök 2003 ja Aarnio 2016; Jalmari Lankisen suunnittelemissa funkisarakennuksissa Kurkijoen lähiseuduilla, ks. Kurri & Tahvanainen 2021, kuvat sivuilla 192–193.
- 152 *Muistojemme Elisenvaara* 2017, 304, kuva s. 307.
- 153 Sorjon osuuskaupan piirustukset 1937, Kurkijoen osuuskauppa, kirkonkylän myymälän sisustuspiirustukset 6.6.1935, varasto- ja myymälä rakennuksen piirustukset, päivätty 20.4.1938. Luovutettujen alueiden osuuskaupat -kansio. SOK-kokoelma. Piirustusarkisto. MFA. Varasto oli tarkoitus pystyttää Kurkijoen osuuskaupan taakse.
- 154 Lähteenmäki 2015, 30.
- 155 Terijoelle perustettiin 1.12.1939 "Suomen kansanvaltainen tasavalta", johtajanaan Stalinin vainoista selvinnyt emigranttikommunisti Otto Wille Kuusinen. Kuusisen hallitus ja Neuvostoliitto solmivat 2.12.1939 ystävyys- ja avunantosopimuksen, jonka mukaan Neuvostoliitto saisi muun muassa Suomenlahden saaria ja laivastotukikohdan Hangosta. Häikiö 2015, 226–227. Pietarilaisen kotiseuduntutkijan Jevgenij Balašovin mukaan tarkoituksena oli osoittaa kansainväliselle yleisölle Neuvostoliiton toteuttavan haaveen suomalaisten ja karjalaisten yhdistämisestä. Sodan päätyttyä toisin Kannaksen pohjoisosa liitettiin uuteen KSSNT:aan siten, että sen ja Leningradin hallintopiirin välinen raja vastasi miltei täsmälleen joulukuussa 1939 esitetyn tulevaa Suomen kansantasavaltaa esittävän kartan rajalinjausta. Balašov 2018, 55, 58, 60.
- 156 *Uusi Rakennus-Järjestyksen Ehdotus Kurkijoen kylälle* 1875, passim.
- 157 Vainio 1960, kuva s. 379. Vuonna 1925 kunnan rakennustoimikunta oli saanut Viipurin läänin rakennuskonttorissa läpi rakennusjärjestyksen muutoksen, joka salli rakentaa puusta kaksikerroksisia taloja. Talot tuli silti edelleen sijoittaa kadun varteen pitkittäin vähintään 12 metriä pitkänä. LOGAV, f. 1, op. 9, d. 3008, Asiakirjat Kurkijoen rakennussäännön vahvistamisesta, 28.7.1925, 13.10.1925.
- 158 Hakulinen 1972, 225, 227–228; Vainio 1960, 493.
- 159 Kirkonkylän kansakoulu paloi perustuksiaan myöten 4.5.1896 (Pöytäkirja 10.5.1896). Uuden koulun piirustukset teetettiin johtokunnan esittämän pohjakaavaluonnoksen pohjalta "Kalinilla" (Pöytäkirja 15.11.1896, §1, pohjapiirros), jonka piirustukset eivät kuitenkaan tyydyttäneet johtokuntaa (Pöytäkirja 20.12.1896). Uudet piirustukset laati "Lind", urakan sai helmikuussa 1897 Leander Waetaja Räisälästä, ja koulu vastaanotettiin urakoitsijalta 19.8.1899. Pöytäkirjat 27.2.1897 ja 19.8.1896. Kurkijoen ylempien kansakoulujen johtokunnan pöytäkirjat 16.4.1893–24.5.1908. Johtokunnan pöytäkirjat 1870–1944. Pöytäkirjat. KKansA 1870–1944. KA.
- 160 Vainio 1960, 75.
- 161 Kauppakylässä tarjosi vuonna 1939 kahvila- tai ravintolatyyppisiä palveluja Niemisen kahvila, Rädyn kahvila, matkustajakoti Kurki sekä matkustajakoti Lottala. Luettelo Kurkijoen nimismiespiiristä löytyivistä kahviloista. Kahvila- ja ravintolaliikeluvat v. 1937–1939. Kurkijoen kauppakylän rakennuslautakunnan asiakirjat 1924–1939. Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat. KKauA. KA.
- 162 Kuhmoista Ranta 1999, passim; Ensosta Niskanen 2005, 279.
- 163 Lahdenpohjassa toimineista virastoista, laitoksista ja liikkeistä ks. Lehtimäki 1943, 306–309.
- 164 Pelkonen 1958, 8–22, 29; Vainio 1960, 247–248.
- 165 Ranta 1999, 284–285.
- 166 Kukkonen 2014, 109.
- 167 Rahkola & Geust 2015, 42.
- 168 Koukkunen 2021, 164, 166–167.
- 169 Hukkanen 1957, 54–55.
- 170 Hakulinen 1977, 141, 144, 159. Vuoden 1909 palovakuutusilmoituksen mukaan rovastin pappila oli pystytetty "noin 50 vuotta sitten" ja korjattu sekä uudistettu vuonna 1898. Se oli pohjamiltoitua 27 x 13 metriä ja käsitti 12 tulisijaa. Siihen kuuluivat pappilarakennus, tuparakennus, maitohuone, kivinavetta, vasikka-, lammas- ja sikoläävä, hevos-talli, liiteri, riviaitta, vaunuliiteri, "heinä-, olki- ja torkysuoja", sauna, riihi ja ruumenhuone sekä ulkokäymälät. Pääpiiriteitään samat rakennukset oli kappalaisen pappilassa. Kurkijoen kirkkoheranviraston palovakuutusilmoitus 6.1.1909. Seurakuntien vakuutusasiakirjat Kr–Kur 1901–1968. Seurakuntain keskinäinen palovakuutusyhtiön arkisto. KA.
- 171 Hakulinen 1977, 144.
- 172 Ibid. 160–161, 168–171; Hakulinen 1986, kartta s. 147.

III "MUUTETAAN SUOMEEN!" ENSIMMÄINEN NEUVOSTOAIKA MAALISKUULTA 1940 ELOKUULLE 1941, SIVUT 142–197

- 1 Stepakov 1996, 278, 282, 321–327.
- 2 Baryšnikov 2015, 175.
- 3 Geraštšenko on muotoillut tämän niin, että ensimmäistä kertaa Neuvostoliiton historiassa käyttöön otettiin ennestään asutettu alue, jolta väestö oli kokonaan poistunut, mikä edellytti erityistä lähestymistapaa. Geraštšenko 2011/1, 57, 59.
- 4 Kangaspuro 2000, 61–62.
- 5 Saksalainen yhteiskuntafilosofi Karl Marx (1818–1883) käsitteli työtätekevän ja omistavan luokan luokkaristiriitaa ja -taistelua ennen kaikkea industrialisaation ja urbanisaation eturintamassa kulkeneissa, kapitalistisissa maissa. Niissä teollistuminen ja muuttovirta ylikansoiteltulta maaseudulta teollisuustyötä tarjoaviin kaupunkeihin olivat jo alkaneet muuttaa vanhaa yhteiskuntarakennetta ja johtavaksi luokaksi oli kohonnut porvaristo. Marx siis tarjosi ratkaisua lähtökohtaisesti hyvin toisenlaisiin yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin

- oloihin kuin ne, jotka vallitsivat 1910-luvun Venäjällä. – Puhdasoppista marxilaisuutta kannattavien menševikkien mielestä Venäjän olisi tullut käydä ensin kehityksensä läpi porvarillisdemokraattinen vaihe työväenpuolueineen ja ammattiliittein. Tehdäkseen eron läntisempien maiden omaa kansallista hallitustaan tukevista sosiaalidemokraateista bolševikit alkoivat 1918 kutsua itseään kommunisteiksi.
- 6 Remy 2012, 191, 193–194; vaikka Neuvostoliitto oli periaatteessa työläisten ja talonpoikien valtio, mitä ilmensivät myös tunnukset sirppi ja vasara, 1920-luvun alun jälkeen valta oli puoluekoneistolla. Talonpojat olivat yleisnäläisissä elimissä aliedustettuina lukumääränsä nähden.
- 7 Autio 2002, 35.
- 8 Caldenby & Wolodarski 1973, 115, 117–118; viisivuotissuunnitelmista Autio 2002, 37.
- 9 Mejerovitš 2018, 77; Autio 2002, 45.
- 10 Mejerovitš 2018, 78–79, 82; Mejerovitšin sanoin Neuvostoliitossa talous lakkasi olemaan taloutta sanan yleisessä merkityksessä ja muuttui ideologisten ja poliittisten ratkaisujen järjestelmäksi. Alfred Weber esitteli teorian 1909 teoksessaan *Über den Standort der Industrie*. Neuvostoliitossa talousalueet heijastuivat myös niille suunniteltuun arkkitehtuuriin.
- 11 Caldenby & Wolodarski 1973, 10–11; ks. myös Vihavainen 2002, 397 ja Autio 2002, 35–37.
- 12 Mejerovitš 2018, 96, 101. Kaikkiaan Neuvostoliittoon perustettiin vuosina 1920–1970 yli 900 uutta, usein yhden tuotantoalan tai teollisuuslaitoksen varaan nojautuvaa kaupunkia, joiden yleisluontoisina valtiopoliittisina perusteina olivat tuotannon ja tuottavuuden kasvattaminen, kuljetuskulujen vähentäminen sekä asuinolojen kohentaminen. Caldenby & Wolodarski 1973, 10–11, 57.
- 13 Mejerovitš 2018/2, 83–85; lainausmerkit alkuperäistekstissä. Ensimmäisen viisivuotissuunnitelman aikana maalta muutti kaupunkiin 12 miljoonaa ihmistä. Kangaspuro 2000, 260.
- 14 Aiheesta ks. Applebaum 2022; Stalin uskoi Gulagin olleen neuvostotalouden kasvuun ratkaiseva tekijä, mutta Gulagista ei koskaan tullut tuotannollisesti katsoen kannattavaa. Myös suomalaisten teollisuuslaitosten jälleenrakennustyöhön määrättiin vuonna 1940 vankeja Gulagista. Laine 2010/1, 401.
- 15 Mejerovitš 2018, 98. Neuvostoarkkitehdit, -insinöörit ja -virkamiehet hakivat kaupunkisuunnittelun ja siviilirakentamisen mallia myös opintomatkoilla, jotka suuntautuivat ennen kaikkea Hollantiin, Saksaan ja Ranskaan, sekä osallistumalla ulkomailla minimiasuntoa, asuntopoliittikkaa, kaupunkisuunnittelua ja rationaalista suunnittelua käsitteleviin näyttelyihin ja kongresseihin. Neuvostoliitossa oli pantu merkille erityisesti Saksassa jo 1920-luvulla huomattavan pitkälle viety sosiaalinen asuntotuotanto, standardoiminen ja rationalisoiminen, ja siksikin Neuvostoliitto, avatessaan 1920- ja 1930-luvun vaihteessa ovet edistyksellisiin pidetyille länsimaisille suunnittelijoille, palkkasi konsulteiksi, asiantuntijoiksi sekä vakituiseen asiantuntijatyöhön arkkitehteja ja insinöörejä voittopuolisesti Saksasta. Konyševa 2018/1, passim.
- 16 Konyševa 2018/2, 1108.
- 17 Miljutin Nikolaj Aleksandrovitš, *Totalarch*-verkkosivut.
- 18 Konyševa 2018/2, 1108. Monissa länsimaissa oltiin Venäjää huomattavasti edellä yhdyskuntasuunnittelun, rationalisoinnin, standardoinnin ja kustannustehokkaan rakentamisen tiellä. Neuvostojohto tunnustikin, että aikakauden paras tekninen osaaminen löytyi lännestä. Ylikangas 2004, 17. Neuvostoarkkitehdit, -insinöörit sekä -virkamiehet hakivat kaupunkisuunnittelun ja siviilirakentamisen mallia myös opintomatkoilla, jotka suuntautuivat ennen kaikkea Hollantiin, Saksaan ja Ranskaan, sekä osallistumalla ulkomailla minimiasuntoa, asuntopoliittikkaa, kaupunkisuunnittelua ja rationaalista suunnittelua käsitteleviin näyttelyihin ja kongresseihin. Neuvostoliitossa oli pantu merkille erityisesti Saksassa jo 1920-luvulla huomattavan pitkälle viety sosiaalinen asuntotuotanto, standardoiminen ja rationalisoiminen, ja siksikin Neuvostoliitto, avatessaan 1920- ja 1930-luvun vaihteessa ovet edistyksellisiin pidetyille länsimaisille suunnittelijoille, palkkasi konsulteiksi, asiantuntijoiksi sekä vakituiseen asiantuntijatyöhön arkkitehteja ja insinöörejä voittopuolisesti Saksasta. Konyševa 2018/1, passim.
- 19 Miljutin Nikolaj Aleksandrovitš, *Totalarch*-verkkosivut. Miljutinin teos *Sotsgorod* käännettiin nopeasti myös saksaksi. Konyševa 2018/2, 1111.
- 20 Konyševa 2018/2, 1108, 1111.
- 21 Ylikangas 2004, 11, 19. Silti Ernst May, painiskeltuaan vuosia Magnitogorskin suunnittelutehtävien parissa, kiteytti laimeasti, että sosialistisen kaupungin tuli ulkoiselta ilmeeltään erottaa kapitalistisesta kaupungista, osaamatta tarkentaa, miten se erottuisi. Konyševa 2018/2, 1108; Konyševa lainaa Mayn *Sovjetskaja arhitektura* -lehdessä 3/1933 julkaistua artikkelia "К проекту генерального плана Магнитогорска".
- 22 Ylikangas 2004, 11.
- 23 Mejerovitš 2018/2, 85; lainausmerkit alkuperäistekstissä.
- 24 Aiheesta esim. Vihavainen 2002, 394–397; Gaidar 2014, 96–97.
- 25 Kosenkova 2018, 635, 645.
- 26 Mejerovitš 2018, 77–79, 82.
- 27 Stalinin terrorin vuosista 1936–1938 ja puhdistuksista Neuvosto-Karjalassa ks. esim. Korabljov & al. 2001, 497–502; Vihavainen 2002, 404–406; Takala 2021.
- 28 Vierasmaalaisia alettiin moittia siitä, etteivät nämä riittävästi ymmärtäneet Neuvostoliiton taloutta ja politiikkaa eivätkä voineet tuottaa selkeitä suunnitteluratkaisuja. Koti- ja ulkomaisten arkkitehtien työtavoissa oli myös ilmennyt käytännön ristiriitoja, kuten se suunnittelijan roolia koskeva oleellinen ero, että neuvostoarkkitehti ei osallistunut suunnitelmansa toteutusvaiheeseen. Länsimaisten arkkitehtien mielestä tämä näytti johtavan siihen, että neuvostokollegat vaipuivat suunnitelmiansa toteuttamisesta etäännyttyinä helposti arkkitehtonisen idealismin pauloihin ja keskittyivät suunnitellessaan yksinomaan kauniiden piirustusten laatimiseen ja "taiteellisuuteen". Ulkomaisten arkkitehtien kutsumista maahan ruvettiin jopa väittämään virheeksi, josta ei ollut seurannut mitään myönteistä arkkitehtuurin alalla. Toisaalta ulkomaisten asiantuntijoiden avulla oli jo saavutettu tavoiteltu päämäärä: länsimaisten menetelmien ja tekniikkojen omaksuminen. Konyševa 2018/1, 1093, 1097. Esimerkiksi arkkitehtien Ernst Mayn ja Hannes Meyerin työryhmiä syytettiin

- vakoilusta ja niiden jäseniä pidätettiin tai karkotettiin. Anderson 2015, 154.
- 29 Caldenby & Wolodarski 1973, 17. Sosialistisen realismin perusta oli kirjallisuuden kentällä, jota pidettiin Neuvostoliitossa kuvataiteen ohella korkeimpana taidemuotona. Sosialistisen realismista ja sen synnystä ks. myös Kodres 2008, 137–139; Pesonen 2012, 257–259.
- 30 Molnár 2013, 47.
- 31 Tyyllisiä vaikutteita haettiin esimerkiksi Italian renessanssista, Ranskan *ancien régime* kaupungeista ja fasistisesta Italiasta. Ks. Anderson 2015, 147, 149, 152, 157–159. Rakennuksissa arkkitehtuurisuuntaus ilmeni monumentaalisuutena, klassisten arkkitehtuurijärjestelmien käyttönä sekä pyrkimyksenä arkkitehtuurin, kuvanveiston ja maalaustaiteen synteisiin, jossa pintoja koristivat ornamentit, reliefit tai mosaiikit terveitä ja voimakaita työläisiä esittävin taikka – varsinkin Suuren isänmaallisen sodan päätyttyä vuonna 1945 Neuvostoliitolle voittoa – voittoa ja valtaa symboloivin heraldisin sommitelmin. Caldenby & Wolodarski 1973, 17–30; Åman 1987, passim; Kodres 2008, 140–145. Toisen maailmansodan jälkeen toteutettiin julkisia rakennuksia tähän mahtipontiseen tyyliin myös entisille suomalaisalueille, kuten Viipuriin, Svetogorskiin (Ensoon), Zelenogorskiin (Terijoelle) ja Gromovoon (Sakkolaan). Venäjällä Stalinin kauden arkkitehtuurityyliä kutsutaan Stalinin empireksi, Stalinin uusklassismiksi, neuvostouusklassismiksi ja kansanomaisemmin Stalinin arkkitehtuuriksi.
- 32 Molnár 2013, 40.
- 33 Konyševa 2018/1, 1097.
- 34 Anderson 2015, 199.
- 35 Mertelsmann 2012, 11–12, 21; analysoidessaan Viron sovietisoimisen prosessia Mertelsmann on peilannut sitä neuvostoliittolaisen sotateoreetikon Vladimir K. Triandafillovin vuonna 1929 ilmestyneeseen teokseen *Harakter operatsij sovremnyh armij*, nykyaikaisten armeijoiden toiminnan luonne. Tuleville upseereille suunnattu teos linjasi, millaisia toimenpiteitä valloitetujen alueiden sovietisoiminen edellytti. Vaikka Mertelsmann arvelee Triandafillovin tarkoittaneen ohjeensa ensisijaisesti Neuvostoliittoon jo kuuluneiden ja asuttujen alueiden sovietisoimiseen, hän näkee Neuvostoliittoon vuosina 1939 ja 1940 liitetyillä alueilla toteutetuissa toimenpiteissä analogioita Triandafillovin oppeihin. Prosessin ensimmäinen askel oli poliittisen ja sotilaallisen kontrollin varmistaminen.
- 36 Ibid. 11–15, 20, 21. Baltian maissa kantäväestö joutui sovietisoimisen myötä sopeutumaan eriarvoiseen asemaan venäläisiin siirtolaisiin nähden, jotka usein kieltäytyivät opettelemasta paikallista kieltä ja omaksumasta paikallisia sosiaalisia ja kulttuurisia normeja mutta saivat parempia asuntoja ja suurempia etuja kuin kantäväestön edustajat.
- 37 Tällainen vain 300000 asukkaan Neuvosto-Karjalan aseman merkittävä kohottaminen saattoi olla osa suunnitelmia, joita maan johdolla olla Suomen suhteen tulevaisuudessa. Laine 2010, 390–391. Vallankumouksessa vähemmistökansat oli nostettu työläisten ja talonpoikien ohella esiin sortettuna kansanosana. Aunuksen ja Arkangelin alueelle, jonka valtaväestö oli etnisesti karjalaisia, oli perustettu kesällä 1920 Karjalan työkansan kommuuni, johon oli sen maantieteellisesti syrjäisen sijainnin vuoksi liitetty logistiikan parantamiseksi venäläisiä seutuja. Pääkaupungiksi oli tullut käytännössä venäläinen kaupunki, Petroskoi, jolla olivat etunaan sekä rata- että vesiyhteydet. Karjalan työkansan kommuunin tärkeimpänä luonnonvarana olivat metsät. Ks. Autio 2002, 9. Kulttuuriautonomian takasi Karjalan autonomisen sosialistisen neuvostotasavallan perustaminen vuonna 1923. Valtaosa tämän Neuvosto-Karjalaksikin kutsutun alueen asukkaista puhui karjalan murteita, kun taas suomalaisten osuus väestöstä oli vuoden 1924 lopulla 0,5 prosenttia luokkaa. Suomalaisien saatua aseman neuvostotasavallan johdossa kehitys johti suomen kielen korottamiseen tasavallan viralliseksi kieleksi venäjän rinnalle. Kilin 2001, 125.
- 38 Kangaspuro 2000, 9. Neuvosto-Karjalan johdossa pysyi 1930-luvun loppupuolelle saakka suomalaisia, kuten Suomesta vuonna 1918 paenneita kapinajohtajia, jotka olivat perustaneet Venäjälle Suomen Kommunistisen Puolueen. Heidän tavoitteenaan oli muodostaa Suomen naapurialueelle neuvostoaonomia, jonka hyvinvointi houkuttaisi työläisiä vallankumoukseen myös Suomessa. Alue olisi etniseltä koostumukseltaan mahdollisimman suomalainen ja karjalainen. Ks. Autio 2002, 9.
- 39 Ks. Kangaspuro 2000, passim; Vihavainen 2002, 404–406. Neuvosto-Karjalan johtavissa asemissa olleet suomalaiset oli Stalinin terrorin aikana leimattu vieraan vallan lähettämiksi agenteiksi. Venäläisen tutkijan Irina Takalan laatiman taulukoinnin mukaan suomalaisia oli vuonna 1926 koko Neuvostoliitossa 134701 ja 13 vuotta myöhemmin 143437. KASNT:ssa heitä oli 1926 vain 2544, vuonna 1938 miltei viisinkertainen määrä, 14024 henkeä, ja vuonna 1939 enää 8322. Takala 2021, taulukko s. 21. Takalan tarkasteluajanjaksolla 1930-luvun lopulla koko Neuvostoliitossa tuomituista 40 % edusti eli-slaavilaisia kansoja. KASNT:ssa tuomittiin 11300 asukasta, joista vähintään 4700 eli noin 41 % oli suomalaisia ja loput melko tasapuolisesti karjalaisia ja venäläisiä. Takala 2021, 239.
- 40 Rentola 2015, 147. Rentolan mukaan suomen kielen ja suomalaisuuden rehabilitointi oli ”talvisodan paradoksaalinen seuraus”, joka ei ollut kuulunut sodan päämääriin.
- 41 Aiheesta esim. Kilin 2001, 186.
- 42 Verigin 2009, 162–163, 181; Geraštšenko 2011/1, 65–66.
- 43 Neždanova 2003, 324.
- 44 Hakamies 2012/2; Balašov 2018, 57.
- 45 Geraštšenko 2011/1, 64. Balašovin mukaan ratkaisuun päädyttiin siksi, ettei ”Suomen kysymys” ollut ratkeamassa toivotulla tavalla. Balašov 2018, 61.
- 46 Karjalan kulttuurin tutkimuslaitoksen (Карельский научно-исследовательский институт культуры) raportti 28.11.1940, osoitettu Neuvostoliiton Korkeimman neuvoston tieteelliselle sihteerille. NA RK f. R-1215, op. 3, d. 3/18, l. 108, kartta s. 107.
- 47 Verigin 2009, 163; ks. myös Shikalov 2011, 105.
- 48 Asiakirjoissa Suomen luovuttamia alueita kutsuttiin myös uusiksi piireiksi, ks. esim. NA RK, f. R-2520, op. 1: Сельскохозяйственные артели Куркийокского района (1941–1956).
- 49 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 14–15, 23;

- Verigin 2009, 180–181; Laine 2010, 401.
- 50 Shikalov 2013/1, 60.
- 51 Stepakov 1996, 359–360; myös Hiitolaan, Sortavalaan ja Käkösalmeen perustettiin omat metsäteollisuuspiirit. Verigin 2009, 173.
- 52 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 23, 29; ks. myös Isachenko 2004, 52–54, 56 ja Nevalainen 2010, 425–427.
- 53 Neuvostoliitossa vallankumousta ja sosialismia edeltäneen ajan arkkitehtuuri tuomittiin ennen kaikkea ideologisista syistä, kun taas esimerkiksi Suomessa 1800-luvun ja 1900-luvun alunkin arkkitehtuurin tuomiseminen ja purkaminen erityisesti 1950-luvulta alkaen liittyi haluun profiloitua modernilla arkkitehtuurilla sekä erottautua länsimaaisena ja edistyksekkäänä maana, mutta myös kiinteistöalan voitontavoitteluun. Neuvostoliitossa ei Suomessa koetun kaltaista purkuaaltoa nähty.
- 54 Ks. Shikalov 2013/1, 36–37, 49, 142–143. Myös venäläinen historiantutkija ja arkeologi Anatolij Kirpitsnikov on kirjoittanut käsityksenään, että Viipuri jätettiin vuosikausia huomiotta siksi, että sen rakennusperintöä pidettiin vierasmaalaisena eikä sitä siksi arvostettu. Kirpitsnikov 2015, 102.
- 55 Åman 1987, 59–61; Anderson 2015,
- 56 Shikalov 2011, 110.
- 57 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 18; ks. myös Shikalov 2011, 138.
- 58 Isachenko 2004, 54, 56.
- 59 Shikalov 2011, 98–101; Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 23. Karjalan tasavallan kansallisarkistossa säilytetään Käkösalmen piiristä 1.8.1940 päivättyä karttaa, joka on hahmoteltu lyijy- ja värikynillä kuultopaperille mittakaavassa 1:100000. Karttaan on merkitty piirin maan- ja rautatiet sekä tärkeimmät kylät. Pohjoisessa alue rajautuu Kurkijoen piiriin, josta todennäköisesti on piirretty samankaltainen kartta. NA RK, f. R-1215, op. 3 (1940), 117.
- 60 Geraštšenko 2011/1, 59. Suomalainen maatalouden ja maaseudun mallia on tarkasteltu objektiivisemmin vasta Neuvostoliiton hajottua. Analysoidessaan Suomen maataloutta A. M. Nikulin, I. V. Trotsuk ja I. V. Kopoteva ovat kiinnittäneet huomiota siihen, että valtio ja osuustoiminta ovat antaneet mahdollisuuksia myös pienitalleille. Erityispiirteensä he tuovat esiin, että maatilat sijaitsevat usein kaukana toisistaan ja taajaman keskuksesta mutta monitasoisen verkostonsa ansiosta tilalliset silti pärjäävät ja yhteisö toimii. Nikulin & Trotsuk & Kopoteva 2015, 23–28.
- 61 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 23–24, 32; Verigin 2009, 180–181.
- 62 Verigin 2009, 161–162; Enson kauppala, jossa rakennuttajana oli valtion yritys, oli kehitetty Suomen-aikana niin sosiaalisessa kuin teknologisessä mielessä tietoisesti työläisten palveluista huolehtivana ”mallipaikkakuntana”. Niskanen 2005, 278–285.
- 63 *Granitsa i ljudi* 2005, 10. Tuotantolaitosten käytönottoa tosin hidasti se, että tehtävään tarvittiin päteviä konetekniikan asiantuntijoita, joita oli koko maankin mittakaavassa kovin vähän. Verigin 2009, 167; Geraštšenko 2011/1, 58. Neuvostoliiton Suomen alueisiin kohdistamat intressit on yleensä tulkittu Suomessa sotilaallisiksi ja poliittisiksi, mutta myöhemmän tutkimuksen valossa talvisodasta on puhuttu myös Stalinin ”ryöstösotana”, jonka tavoitteena on ollut ottaa haltuun suomalaiset teollisuus- ja voimalaitokset Laatokan Karjalassa ja Kannaksella. Ks. esim. Turtola 2010, 196.
- 64 Laine 2001, 85. KASNT kärsi suurista talousvaikeuksista, joiden Autio on osoittanut johtuneen kolonialisoidusta talousmallista, jossa Moskova imi hyödyn Neuvosto-Karjalan metsävaroista. Autio 2002.
- 65 Näitä olivat muun muassa *posad* (esikaupunki, kauppala), *sloboda* (kauppakylä, esikaupunki), *posjok* (kylä, asuintaajama, kauppala), *stanitsa* (kasakkakylä), *derevnja* (maalaiskylä), *selo* (kirikkokylä), *mestetsko* (asutuskeskus, suurtaajama). Mejerovitš 2018, 94.
- 66 Ainakin Viipurin ja Terijoen keskusta-alueita nähtiin tarkoituksenmukaiseksi uudistaa asemakaavallisesti. Viipurin uudistusvisioista Viktor Stepakov on selostanut, että leningradilaisessa kaupunkisuunnittelulaitoksessa laadittiin yleisuunnitelma Viipurin muokkaamiseksi mallikelpoiseksi neuvostokaupungiksi. Suunnitelman mukaan kaupungin historiallisen osan kadut ja aukiot olisi uudistettu ja vieraat, ”konstruktivistiset” arkkitehtoniset ratkaisut ja suunnitelmaan sopimattomat kulttirakennukset purettu. Uudisrakentaminen olisi tapahtunut ”klassisen neuvostotyylin mukaisesti”, ja maailman proletariaatin johtajille olisi pystytetty monumentteja. Stepakov 1996, 361. Kyseessä lienee ollut Valtiollinen kaupunkisuunnittelulaitos Giprogor, joka muun muassa arvioi Viipurin rakennuskantaa ja uudistustarpeita. Shikalov 2013/1, 36–37. Terijoelle valmistui syyskuussa 1940 suunnitelma, jonka toteutuessa vanhalle keskusta-alueelle olisi raivattu Stalinin ajan kaupunkisuunnitteluhanteita heijastava, säteittäinen katuverkosto ja leveä bulevardi. Bravo 2021, 67, kuva s. 76.
- 67 NA RK, f. R-1215, op. 1, d. 3/18, 106. Kirje on päivätty 6.8.1940. Lokakuun 10. päivänä 1940 Gorbatsšov kirjoitti Karjalan tasavallan korkeimman neuvoston puhemiehistön edustajalle, toveri Kuusiselle ja valitti, että 11.9.1940 päätöksessä oli edellytetty kyläneuvoston perustamista Kurkijoelle ja myönnetty sitä varten määräraha, kun taas 26.9.1940 päätöksessä säädöksessä kyläneuvostoa ei oltukaan edellytetty. Kurkijoen väliaikainen hallinto vakuutti kirjeessään kyläneuvoston olevan välttämätön. NA RK, f. R-1215, op. 1, d. 3/18, 111.
- 68 Lähteenmäki 2021/1, 25.
- 69 Ohjeen ”Временные правила планирования и застройки селений” (2.3.1925) julkaisivat maatalouskomissariaatti ja sisäasiainkomissariaatti. Sen mukaan maaseututaajamat tuli jakaa kortteleihin ja keskusta-alueelle piti sijoittaa kunnallisia jokapäiväispalveluja ja toimintoja, kuten kyläneuvosto, osuuskunnan hallinto ja kansanvalistustyöhön tarkoitettu kansantalo (narodnyj dom), kun taas koulu, lastentarha ja saunat tuli sijoittaa asuinkortteleihin. Kylään oli myös raivattava aukio, jonka tuntumaan pystytettäisiin jokin muistomerkki. Rakentaminen taiteellisesti tai historiallisesti merkittäviin paikkoihin kiellettiin ja arvokkaiden rakennusten purkamisen välttämiseksi tuli merkitä ”punaisia linjoja”. Olemassa olevien kylien suhteen ohje neuvoi tekemään parannuksia, elleivät talojen tontit, korttelikoko, katujen leveys tai muut seikat vastanneet norveja. Kosenkova 2018, 638–639; ks. myös ”O sostavlenij i utverždenij projektov planirovki...” 2018, 1304–1308.

- 70 Schmidt 1932.
- 71 Hakamies 2007, 22.
- 72 Bekker 1936.
- 73 Kosenkova 2018, 645–646.
- 74 Blomstedt 1935, 102–103. Blomstedt kuvittaa artikkeliaan ruotsalaisesta *Byggmästaren*-lehdestä 7/1935 lainaamallaan piirroksella ”neuvostovenäläisen maatalousasutuskeskuksen kaava-suunnitelmasta”. Kyseistä suunnitelmaa leimaa funktionaalinen vyöhykejako ranta-alueeseen, puistoalueeseen sekä asunto- ja viljelysalueisiin sekä tietty klassinen keskeissymmetria. Taajaman keskusta on ajateltu joukkoa julkisia rakennuksia, kuten teatteria, kerhotaloa, lastentarhaa, koulua, hallintorakennusta, sairaalaa ja hotelleja. Keski-Euroopassakin monia arkkitehteja kiinnosti ajatus yhdistää maaseutu ja kaupunki sekä urbaanisoida kaupunki ja maaseutu.
- 75 Kosenkova 2018, 654, 664–670, 675, 677–678. Stalinin ajan kaupunkisuunnittelusta ja asema-kaavoista laajemmin *Sovetskoje gradostroitel'stvo I–II* 2018; ks. myös Caldenby & Wolodarski 1973, 17–23.
- 76 Kalmlykova 1975/1, 267–269; Kosenkova 2018, 655–656; Golubovkan (ukr. Holubivka) asema-kaavan ja useiden rakennusten piirustuksia laati taiteilijakin tunnettu Karl Lopjalo, joka tuli Tieteellisen maatalousarkkitehtuurin kabinettiin arkkitehtipiskelijänä vuonna 1935. Koževnikov 2015, 4. Suuri osa Golubovkan 1930-luvun rakennuskannasta tuhoutui Suuressa isänmaallisessa sodassa. – Arkkitehtuuriakatemian vuosittaisissa artikkelikokoelmissa ilmestyi myös maatalousarkkitehtuurin kabinetin arkkitehtien kirjoituksia. Niistä päätellen kabinetissa etsittiin ratkaisuja sellaisiin kysymyksiin kuin miten kolhoosikyliä tulisi uudistaa ja suunnitella ja millaisia kolhoosikylien asuin- ja kulttuurirakennusten ja maatalouskoneasemien tulisi olla.
- 77 Bekker 1936. Pääpiirteissään Bekkerin käytännölläheiset periaatteet tarkensivat maatalouskomissariaatin ja sisäasiainkomissariaatin vuonna 1924 julkaisemaa ohjetta.
- 78 Ibid.
- 79 Ibid.
- 80 Tarojeva 1965, 192.
- 81 *Al'bom projektov primenjajemyh v sel'skohozjajstvennom stroitel'stve* 1937. Kokoelma esitteli julkisivu- tai perspektiivipiirustuksen, pohjakaa- van sekä menekki- ja kustannusarvion lukuisista maatalouden rakennuksista sekä esimerkkejä rakennusten oikeaoppisesta sijoittelusta. Osassa mallipiirustuksia navettojen, hevostallien ja jopa sikaloitten seinä oli jäsennelty pilasterein ja koristeltu lunetein, harkotuksin, serliana- sekä tempelipäätymäin.
- 82 Kosenkova 2018, 673–676. Kongressi pidettiin 19.–21.5.1939, ja sen esityksistä julkaistiin 1940 kirjanen *Planirovka i stroitel'stvo kolhozov, sovhozov i MTS*. Jo 1930-luvun alussa oli laadittu maatalousrakennusten tyyppiirustussarjoja, joi- le leimallisia olivat tavoitteet rakentamisen maksimaalisesta halpuudesta ja yksinkertaisuudesta, paikallisten materiaalien ja paikallisen työvoiman käyttämisestä sekä rakennusajan lyhentämisestä. Kosenkova 2018, 654.
- 83 Ibid. 673, 676. Kyseinen 27.5.1939 annettu määräys johti Neuvostoliiton Euroopan-puoleis- ten alueiden talonpoikien uuteen muuttoaltoon
- Siperiaan, Kazakstaniin ja Kaukoitään sekä teollisuuskeskuksiin. Ajatuksena oli, että uusien maa-alueiden raivaaminen viljelys- ja teollisuus- käyttöön turvaisi suursotaan varustautuvan maan tuotannon myös sotatilanteessa. On arvioitu, että vuoden 1940 siirtolaisista 81 % muutti itään ja 14 % KSSNT:n alueelle. Heinäkuussa 1939 maaseudun siirtolaisuudesta ja haja-asutuksen hävittämisestä huolehtimaan perustettiin erityi- nen siirtolaishallinto. Geraštšenko 2011/1, 58, 60.
- 84 Budjonnyj 1940, 10–12.
- 85 Ibid. 11.
- 86 Bekker 1936. Vuonna 1931 koko Neuvosto-Karja- lassa oli teoriassa noin yksi traktori 12 kolhoosia kohti. Neuvosto-Karjalan ensimmäinen maata- louskoneasema avattiin saman vuoden kesällä Aunuksen kaupunkiin. Zakharova 2002, 107–108.
- 87 Tällaisiin ominaisuuksiin viittaa mm. Shikalov 2011, 99.
- 88 Verigin 2009, 181.
- 89 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 32; Verigin 2009, 181.
- 90 Hakamies 2012/1, 93; Shikalov 2011, 110–111; Kosenkova 2018, 659. Vrt. myös määräys, jonka Leningradin alueen johto antoi 1.9.1947 maaseu- dun järjestämisestä sodassa kärsineillä raja-alu- eilla: asutukset tuli jälleenrakentaa ja kunnostaa siirtämällä taloja pääasiassa ”maankäytön keskus- toihin, ottaen huomioon asukkaiden kulttuuri- ja sosiaalitarpeiden turvaaminen (vesijohto, kulttuu- ri- ja sosiaalivirastot ym.)”. Määräyksen suomennos, ks. Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 44.
- 91 Zakharova 2002, 89; Kosenkova 2018, 659.
- 92 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 32.
- 93 Bekker 1936. Alkuperäistekstissä termit ovat *selo*, jolla vanhastaan tarkoitetaan yleensä kirkonkylää, *naseljonnyj punkt*, *selo-kolhoz* ja *selo-brigada*. Nimityksen *selo-brigada* sijaan yleisessä käytössä on ollut termi *brigadnyj posjolok*.
- 94 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, luettelo s. 21–23.
- 95 Karjalan kulttuurin tutkimuslaitoksen raportti, 28.11.1940, osoitettu Neuvostoliiton Korkeim- man neuvoston tieteelliselle sihteerille. NA RK f. R-1215, op. 3, d. (1940). Raportin mukaan piirissä oli 32820 hehtaaria peltomaata, josta 12463 hehtaaria viljeltiin monivuotisia kasveja ja 859 hehtaaria heinää.
- 96 Geraštšenko 2011/1, 86; insinöörejä oli tarkoitus lähettää myös Kurkijoen piiriin siirtolaisjaostoon.
- 97 Vorobjov 1941.
- 98 Stepakov 1941. Vaikka rakennusprikaateja – joita koottiin siirtolaisista – oli perustettu 75, monin paikoin ei ollut vielä ryhdytty edes kaatamaan tarvittavia rakennuspuita, ja pian koittaisi kevät- kylöjen aika. Sanomalehti *Pravda*, ”Totuus”, oli Neuvostoliiton johtava sanomalehti; maaseu- dulle suunnattiin *Kolhoznaja Pravda*, ”Kolhoosin totuus”.
- 99 Geraštšenko 2011/1, 71–85.
- 100 Verigin 2009, 160–161; Neuvostoliitto tulkit- si irtaimen omaisuuden, kuten keneiden, maatalo- usvälineiden sekä henkilökohtaisen omaisuuden siirtämisen rauhansopimuksen vastaiseksi.
- 101 Shikalov 2011, 111–112.
- 102 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 31–32.
- 103 Hakulinen 1977, 236, kuvat s. 237, 304; Hiitolassa ajallisesti myöhempi esimerkki on tällaisesta kylästä Berjovovo. Ks. Isatšenko 2005, 35.
- 104 Hakulinen 1977, 232–234, kuva s. 296. Hiltusen

- keskeneräiseksi jäänyt talo oli rakennettu valmiiksi. Hakulinen 1977, 304.
- 105 Lidija Bokunova, *Granitsa i ljudi* 2005, 444.
- 106 Zakharova 2002, 91–94; Neuvosto-Karjalan talonpojat elivät vanhastaan sekataloudesta ja tulivat yleensä toimeen kohtuullisen hyvin eikä heidän toimeentulossaan ollut suuria keskinäisiä eroja. Myös osuuskuntatoiminta oli saavuttanut suosiota. – Sekataloutta tuki perinteinen suurperhejärjestelmä, jossa samassa taloudessa asui isän lisäksi yksi tai useampi aikuinen poika perheineen. Ks. esim. Partanen 2004, 9, 170. Kylämuodoista Neuvosto-Karjalassa ks. myös Tarojeva 1965, 78–86.
- 107 Korabljov & al. 2001, 538.
- 108 Zakharova 2002, 92, 99–101; satoisuudessa ja maidontuotannossa aikakauden menestyjänä mainittiin usein esimerkiksi Säde-kommuuni. Sen oli perustanut vuonna 1935 viisitoista suomalaista maahanmuuttajaa, jotka olivat tuoneet mukanaan traktorin, sirkkelisahan, myllyn ja työkalut.
- 109 Ibid. 96–98, 106–108; Korabljov & al. 2001, 537–544; Neuvosto-Karjalassa työkollektiivit oli jaoteltu vuonna 1930 kolmeen perustyyppiin, metsätyö-, kalastus- ja karjanhoitokollektiiviksi, joista viimeksi mainitut olivat raskaan karjanhoitotyön ohessa velvollisia osallistumaan metsänkaatoon ja tukinuittoon.
- 110 Viljasadoissa päästiin vasta 1950-luvun ensi puoliskolla samalle tasolle kuin kollektivisointia edeltäneinä vuosina 1925–1929. Gaidar 2014, 97.
- 111 Vallitsevan marxilaisen näkemyksen mukaan aineellinen maailma ja jokapäiväisen elämän olosuhteet määrittivät ihmisen tietoisuuden. Siksi bolševikit pyrkivät uudelleenstrukturoimaan ihmisten arjen, *byt'*. Vallankumouksen ja uuden sosialistisen yhteiskunnan rakentamisen kontekstissa sana *byt'* sai kasvavaa poliittista merkitystä. Buchli 1999, 23.
- 112 Caldenby & Wolodarski 1973, 13–14; Anderson 2015, 125; ks. myös. Schmidt 1932, 192–194. Kollektiivisuuden vaatimus ei läpäissyt koko yhteiskuntaa, vaan näennäisestä tasa-arvon ihanteesta huolimatta Neuvostoliittoon kehittyi hierarkkisesti kerrostunut yhteiskunta. Hallintoa palvelevat virkailijat olivat uusi porvaristo, joka eli järjestelmän turvaamaa porvarillista, arvoiltaan patriarkaalista ja konservatiivista elämää. Samaan aikaan, kun eliitille rakennettiin 1930-luvulla tilavia huoneistoja, kaupunkilaisista 80 prosenttia asui ahtaissa yhteisasunnoissa. Figes 2021, 204, 214.
- 113 Kosenkova 2018, 641–642.
- 114 Prohorenko 1992.
- 115 Esimerkiksi Yleisliittolaisessa maatalouskollektiivien liitossa Kolhoztsentrissä arkkitehdit näkivät paljon vaivaa laatissaan tyyppipiirustuksia kommuunitaloista, jotka käsittäisivät sekä asuin-että taloustilat ja auttaisivat kolhoosilaisia vähitään totuttelemaan yhteistalouteen. Erityisen innokkaasti suunnittelijat hahmottelivat pohjakaavataan pyöreitä ja näin ulkoseinäpintaa tehokkaasti minimoivia kommuunirakennuksia. Vaihtoehtoisesti suunniteltiin laatikkomaisia huonerivejä pitkän suoran käytävän varteen; käytäväratkaisun arvioitiin monista huonoista puolistaan huolimatta lähentävän kolhoosilaisia ja edistävän näin yhteishengen syntymistä. Kosenkova 2018, 641–642. 1940-luvun hirsirakenteista ks. myös Prohorenko 1992, s. 86–87.
- 116 Vihavainen 2002, 407; Figes 2021, 171, 219.
- 117 Bekker 1936.
- 118 Moskovassa syntynyt Oleg Vutke oli kansallisuudeltaan saksalainen, alun perin nimeltään Otto Vutke (Wutke). Hänet teloitettiin vuonna 1938 syytettynä vakoilusta Saksan hyväksi. Vutke, *The Constructivist Project*-verkkosivut
- 119 Bylinkin & Rjabušin; Kalmykova 1975/1, kuva s. 269.
- 120 Budjonnyj 1940, 11, 12.
- 121 Nimitys yhtenäistalo, ks. esim. Valonen & Korhonen 2006, 123. Venäläisessä tutkimuksessa talotyyppiä on kutsuttu mm. nimellä *dom-kompleks*, ks. Orfinskij & Grišina 2009. Talomuodon on arvioitu kehittyneen Venäjän pohjoisilla alueilla 1500-luvun lopulla ja 1600-luvun alussa, ja sitä voi pitää käytännön näkökulmasta järkeenkäypänä ratkaisuna kylmissä pohjoisissa olosuhteissa ankarien talvien alueella, missä toimeentulo on vaatinut sekataloutta ja voimavarojen keskittämistä. Myös 1600-luvun poikkeuksellisen kylmyys on voinut myötävaikuttaa talotyyppin syntymiseen. 1700–1800-lukujen kuluessa talotyyppi tuli valitseväksi kautta Pohjois-Venäjän, mukaan lukien Venäjän Karjalan, seurailleen käytännössä ortodoksisen kulttuuripiirin rajoja. Aiheesta ks. myös Böök 2011.
- 122 Kosenkova 2018, 663; Kalmykova 1975/1, 270–271.
- 123 Tarojeva 1965, 192.
- 124 Hakamies 2007, 24.
- 125 Ks. esim. Geraštšenko 2011/2, 146.
- 126 Verigin 2009, 167.
- 127 Geraštšenko 2011/1, 70.
- 128 Stepakov 1996, 327.
- 129 Ks. Verigin 2009, 185–186. Balašov on arvellut, että suomalaisten täysimittainen poismuutto tuli Neuvostoliiton johdolle yllätyksenä, samoin kuin siitä seurannut akuutti tarve alue nopeaan asuttamiseen, jotta teollisuus- ja maataloustuotanto saataisiin käyntiin. Hänen mukaansa Neuvostoliiton johto oli suunnitellut, että Kannas liitettäisiin Leningradin hallintopiiriin ja sen maat, metsät, rakennukset sekä irtain omaisuus tulisivat valtion omaisuudeksi, lukuun ottamatta työläisten henkilökohtaista kotia ja omaisuutta. Balašovin mukaan maan johto uskoi, että sodan päätyttyä puna-armeijan voittoon suomalaiset työläiset palaisivat koteihinsa, jolloin myös heidän omaisuutensa päätyisi takaisin heille. Yleistä oli tosin jo sodan alkuvaiheessa talojen ryöstely. Balašov 2018, 48–49, 52, 60–61.
- 130 Teoksen *Granitsa i ljudi* (2005, 10) mukaan lähtöalueiksi määrättiin myös Penza ja Tula, Veriginin mukaan (2009, 165) Valko-Venäjä ja Orlov. Molemmat viittaavat keskuskomitean 28.5.1940 tekemään päätökseen "О мероприятиях по восстановлению хозяйств в новых районах К-Ф ССР и Ленинградской области", jonka mukaan "uusiin piireihin" tuli asuttaa 40000 kolhoosiperhettä ja antaa uusille kolhooseille materiaalista ja teknistä apua. Gosplanin tavoitteena oli perustaa alueelle 500 kolhoosia ja 23 sovhoosia. Laine 2001, 79–81; Laine 2010, 393.
- 131 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 21, 26; Verigin 2009, 165.
- 132 Geraštšenko 2011/1, 61. Geraštšenko selostaa, että piirien siirtolaisjaostot olivat paikallistason elin siinä siirtolaisvirtoja ohjaavassa koneistossa,

- jota Neuvosto-Karjalan tasolla hallinnoi 24.6.1940 muodostettu, entiselle suomalaisalueelle suuntautunutta siirtolaisuutta valvonut siirtolaisjaosto. Kurkijoen piirin siirtolaisjaostolla oli tarkoituksena operoida kymmenpäinen henkilökunta. Ibid, 62, 68.
- 133 Ibid. 76. Rakennuspiiri, строительный участок. Laine mainitsee, että Sortavalaaan ja Käkisalmeen avattiin rakennuskonttorit. Laine 2001, 77.
- 134 Ibid. 57.
- 135 Valtion eri tarkoituksiin antamista lainoista Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 26; Verigin 2009, 184; Verigin 2020, 286; ks. myös Hakamies 2012/1, 78.
- 136 Shikalov 2011, 96; Verigin 2020, 288. Suomalaisia ja muita rajaseudun kansoja Stalin erityisen epäilyttävänä. Kangaspuro 2000, 248; Rentola 2015, 147. Suomalaisten luokittelu etnisesti epäilyttäväksi kansaksi säilyi Stalinin kuolemaan saakka.
- 137 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 24; Verigin 2009, 183–184.
- 138 *Granitsa i ljudi* 2005, passim.
- 139 Verigin 2009, 182–183; Verigin mainitsee, että Kurkijoelle ja Sortavalaaan muutti kolhoosilaisia muun muassa Valko-Venäjän Mogilevin, Vitebskin ja Polesskijn alueilta. Verigin 2009, 185.
- 140 Geraštšenko 2011/1, 57–58; Geraštšenko toteaa, että Venäjän reuna-alueet oli vanhastaan asutettu slaaveilla. Verigin mainitsee, että Kurkijoelle ja Sortavalaaan muutti kolhoosilaisia muun muassa Valko-Venäjän Mogilevin, Vitebskin ja Polesskijn alueilta. Verigin 2009, 185.
- 141 Lidija Bokunova, haastattelu 2.6.2015; ks. myös Hakamies 2012/1, 90.
- 142 Lidija Bokunova, *Granitsa i ljudi* 2005, 436.
- 143 Hakamies 2005/2, 98–99.
- 144 Hakkarainen 2005, 46–48.
- 145 *Granitsa i ljudi* 2005, passim; Hakamies 2005/2, 98–103.
- 146 *Granitsa i ljudi* 2005, 374.
- 147 Ibid. esim. 54–55.
- 148 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 27.
- 149 Ks. esim. Shikalov 2013/1, 47.
- 150 Hakkarainen 2005, 45.
- 151 *Granitsa i ljudi* 2005, 56 ja passim; erään Kurkijoelle muuttaneen naisen siskot sanoivat paikan nähtyään, että siellähän tulee hulluksi, kun on ympärillä metsää ja kalliota.
- 152 Ibid. esim. 30, 56; Hakamies 2005/2, 104.
- 153 Valentina Kaneva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 122.
- 154 Geraštšenko 2011/1, 63, 79–80, 82–83. Joitain tuotantolaitoksia oli kuitenkin neuvostokuukausina toiminnassa. Käkisalmissa valettiin hellalevyjä, Sortavalassa lyötiin tiiliä ja Viipurin seudulla käynnistettiin suomalaisia tiili-, betoni- ja kaakelitehtaita sekä graniittilouhos. Ruskealassa jatkui marmorin louhintaa, Lahdenpohjan ja Sortavalan tehtaisa vanerintuotanto, Enson tehtailla rakennuspahvi ensoniitin tuotanto. Siellä täällä toimi pieniä sahalaitoksia ja siirrettäviä raamisahoja sekä pienempiä pärehöyläämöjä ja puusepäntehtaita. Laine 1942, 33–34; Verigin 2009, 171–172.
- 155 Laine 1942, 34.
- 156 Ibid.
- 157 Geraštšenko 2011/1, 63; Shikalov 2013/1, 52.
- 158 Esimerkiksi Suojärven piirin rakennustoimistolla, joka vastasi talojen siirtämisestä, ei ollut käytettävissään edes kuorma-autoja. Shikalov 2011, 120. Myöhemmin 1940-luvulla valittiin yleisesti, että niin talojen siirtäminen kuin rakentaminen ja korjaaminen toteutettiin kehnosti eikä suunnitelmiin tai lähtökohtiin tutustuttu riittävän huolellisesti. NA RK, f. R-2505, op. 1, d. 1/3 (?).
- 159 *Granitsa i ljudi* 2005, 20; Hakamies 2015/1, 79. Stepakov kertoo Kannaksen alueelta, että parhaat talot annettiin iskutyöläisille eli erityisen työteläiläille ja tuottelaille työläisille sekä puna-armeijalaisen vaimoille, kun taas tavallisille kolhoosilaisille osoitettiin huonompia taloja tai rakennettiin uusia. Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 31.
- 160 Lidija Bokunova, *Granitsa i ljudi* 2005, 438.
- 161 Tavaramaailmasta ks. erityisesti Lidija Bokunova, *Granitsa i ljudi* 2005, 439–440. Esimerkiksi Viipurissa oli toisin: suomalaisilta jäätyn irtaimisto tuli luovuttaa viranomaisille. Monin paikoin suomalaisten tavaroita myytiin myös sotasaalesskaupoissa. Suuri osa esineistä päätyi sotasaalessvartoihin, joita perustettiin Viipuriin, Sortavalaaan, Käkisalmeen ja Terijoelle sekä joillekin pienemmille paikkakunnille. Esineitä vietiin myös taide- ja etnografisiin museoihin. Takala 2017, 150–152, 163, 198. Ainakin Viipurissa asunnon kalusteista tuli periaatteessa maksaa. Shikalov 2013/1, 44.
- 162 Ote Stepakovin kertomuksesta leningradilaisperheestä, jonka isä sai vuonna 1940 työmääräyksen muuttaa Viipuriin. Stepakov 1996, 395.
- 163 Ks. esim. Stepakov 1996, 321–323; Tatjana Isatšenko on osoittanut Berjozovon kylän analyysissaan, että ennen vuotta 1939 rakennetut asuintalot ja talousrakennukset oli sijoitettu selänteille, kuivalle ja routimattomalle kalliomaalle. Isatšenko 2005, 32.
- 164 *Granitsa i ljudi* 2005, 64–65.
- 165 Ibid. 20 ja passim.
- 166 Ibid. 67, 86. Suomessa hormoneja oli usein yhdistetty samaan savupiippuun, mikä muun muassa vähensi helposti vuotavia läpivientejä vesikatossa.
- 167 Ibid. esim. s. 70.
- 168 Ibid. 20, 55–56; Stepakov 1996, 321–323.
- 169 Lidija Bokunova, *Granitsa i ljudi* 2005, 437; Lidija Bokunovan suullinen tiedonanto 2.8.2005 ja 27.6.2009.
- 170 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 151.
- 171 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 57–59.
- 172 Lidija Bokunova, haastattelu 2.6.2015.
- 173 Hakamies 2005/2, 99.
- 174 Hakkarainen 2005, 47–48.
- 175 Ks. Ritning till Bostadsbyggnad ... (MaatH lo 13), asuinrakennus Kurkijoelle ja Piirustuksia tilanhoidajan asuinrakennukseen Kurkijoen koulutilalla (MaatH lo 4). Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA.
- 176 Immonen & Kuujo & Puramo 1958, 381.
- 177 NA RK, f. R-1215, op. 3, d. (1940).
- 178 Viljo 1989, 88–89.
- 179 Tieto 11.8.1941 päivätyistä SA-kuvista 34955, 34965 ja 34966. Sotamuseo. Myös Marttala oli sotilaallisessa käytössä. Vihervirta 4.11.2005.
- 180 Hakulinen 1977, 234, 235; myös Sorjon työväentalo ja nuorisoseurantalo palvelivat sotilasruokaloina.
- 181 Kurkijoen kyläneuvoston puheenjohtaja Vakitšev selosti helmikuussa 1941 *Kolhoznaja Pravdas*sa, että kyläneuvoston kunnallistalousojohto oli saanut kirjapainon tiloihin kuntoon kaksi huonetta kyläneuvostoa varten. *O petšah... 6.2.1941*. Kirkonkylässä ei ennen talvisotaa ollut kirjapainoa, eikä talon sijaintia mainita, joten jää epäselväksi, mistä rakennuksesta oli kyse.

- 182 Kirkkosalista mm. SA-kuva 35086. Tauno Norjavirta. Sotamuseo; Hakulinen 1977, 233, 290.
- 183 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 27.6.2009.
- 184 Mertelmsman 2012, 142.
- 185 Tšepkunova 2018, 140; suullinen tieto arkkitehtuurimuseon *Avangardstroj*-näyttelyn oppaalta 23.3.2018. Oppaan mukaan toimintatarmon valvottu purkamisen klubitoimintaan ja jatkuva toisten ihmisten seurassa oleileminen palvelivat ideologista kontrollia, sillä ne kavensivat ihmisen yksityistä elämänsuuntaa ja vähensivät tilaisuuksia kontrolloimattomaan, vastavallankumoukselliseen kanssakäyntiin.
- 186 Kosenkovan (2018, 668, 682) lainaus Kollin artikkelista "О проектировании домов культуры, клубов и красных уголков в колхозах". *Akademia Arhitektury* № 5, 1936, 71. Budjonnyj kirjoitti, että klubin tai kulttuuritalon paikan valinta oli keskeinen tehtävä, joka määräiti pitkälti kylän muita suunnitteluratkaisuja. Budjonnyj 1940, 11.
- 187 Geraštšenko 2009, verkkolähde.
- 188 Sortavalassa harvoja paikoilleen jätettyjä suomalaisia muistomerkkejä oli runonlaulaja Pedri She-meikan patsas. Stepakov kertoo, että päätöksen patsaan suojelusta teki komendantti, joka arveli patsaan kumaraista ja parrakasta vanhusta työläis-sankariksi. Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 11.
- 189 Hakulinen 1977, 235.
- 190 Tšizova 2020, 69.
- 191 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 32.
- 192 Hakulinen 1977, 249.
- 193 Geraštšenko 2011/1, 63.
- 194 Kangaspuro 2000, 25.
- 195 Geraštšenko 2009, verkkolähde; Geraštšenkon mukaan kaadereiden täytyi työskennellä ympäri-vuorokautisesti värväten uusia asukkaita, tarkis-taen siirtolaisten asiakirjoja, vastaten siirtolaisten kuljetuksesta ja vastaanottaen siirtolaiset uusilla asuinpaikoilla sekä järjestäen alueet neuvostota-louden vaatimusten mukaisesti.
- 196 Eräänä perustavanlaisena virheenä entisen suomalaisalueen asutussuunnitelmissa on pidetty sitä, että ne laadittiin maaseudun talojen lukumäärän perusteella ottamatta huomioon sitä, että suuri osa taloista sijaitsi kolhoositalouden kannalta väärissä paikoissa. Suojärven osalta ks. Shikalov 2011, 110.– Monin paikoin entisellä suo-malaisalueella oli käyttökelpoista rakennuskantaa jäljellä hyvin epätasaisesti kokonaisten kylien tuhouduttua sotatoimissa, mikä lienee osaltaan pakottanut etsimään ehjiä taloja ja siirtämään niitä kylämäisiksi kokonaisuusiksi.
- 197 Geraštšenko 2009, verkkolähde.
- 198 Shikalov 2013/1, 47. Aina ei tosin oikein tiedetty, miten suhtautua säilyneisiin porvarillisiksi arvi-oituihin sisustuselementteihin ja rakennusosiin. Eräs Stepakovin haastatteleminen Viipurin "käyt-töönottajista" on muistellut, miten suomalaisia ovia vaihdettiin Leningradista tuotuihin laakaoviin ja pronssivetimin varustetut tammiset peili-ovet poltettiin "porvarillisina". Tikka & Balasov & Stepa-kov 2002, 33.
- 199 Geraštšenko 2009, verkkolähde.
- 200 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 37.
- 201 Kosenkova 2018, 653, 671, 675–678; Kosenkova toteaa myös, että aikakauden tyyppiirustukset eivät vastanneet maatalousväestön todellisiin tar-peisiin ja että maaseudulla suunnittelua vaikeut-tivat kulakkien karkotus, kokonaisten kolhoosien muuttaminen länteen, talonpoikien oikeuksien riistäminen sekä kolhoosilaisten maatilkkujen koon säätelyt, minkä ohella koko maaseudun asutusjärjestelmä oli sekaisin. Uudistukset eivät ehtineet käytäntöön ennen Suurta isänmaallista sotaa.
- 202 Bekker 1936.
- 203 Korabljov & al. 2001, 553. Maaseudun uudenlai-sen teollisuustaaajaman ilmentymänä voi mainita Aunuksen Prääžän Matrosyn eli Matroosan mekanisoidun metsätyöaseman. Siellä oli 1930-lu-vulla kauppoja, ruokala, alakoulu, lastenseimiä, työläisklubi sekä uusia, sähköllä varustettuja asuintaloja. Korabljov & al. 2001, 526–527. Suurin osa Matroosan asukkaista oli Stalinin puhdistuk-siin saakka suomalaisia.
- 204 Budjonnyj 1940, 5, 7.
- 205 Geraštšenko 2011/1, 68, 87.
- 206 Valentina Kaneva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 123.
- 207 Lidija Bokunova, *Granitsa i ljudi* 2005, 434.
- 208 Laine 2001, 85.
- 209 Korabljov & al. 2001, 602–603.
- 210 Esimerkiksi patoaltaaksi määrättyltä alueelta muut-taneita vologdalaisia, kuten Bokunovan perhe, asettui kotiseutunsa purettaviksi tuomittuihin kyliin. *Granitsa i ljudi* 2005, passim.
- 211 Geraštšenko 2011/1, 68, 87–88.
- 212 NA RK, f. R-1831, op. 5, d. 13/120, 3. Veriginin mu-kaan vuosina 1940–1941 Kurkijoen piiriin perus-tettiin 75 kolhoosia ja yksi sovhoosi. Verigin 2009, 184. Teoksen *Sovhoz Kurkijoki* luettelossa (2012, 21–23) on mainittu 64 kolhoosia. Kurkijoki-sov-hoosin lisäksi koko entiselle suomalaisalueelle perustettiin sovhoosit Vyborgskij № 1 ja № 2, Kavantsaari, Ostamo, Pyhäjärvi, Raisela (Räisälä?), Salmi, Sortaval'skij № 1 ja № 2, Suojärvi ja Harlu. Verigin 2009, 182–183.
- 213 Bekker (1936) viittaa "sosiaalisen olemuksen muutokseen" puhuaan maaseudun kylän muutoksesta sosialismissa.

IV SUOMALAISET PALAAVAT. ELOKUUSTA 1941 SYYS-KUUHUN 1944, SIVUT 198–237

- 1 Vartia 20.8.1941.
- 2 Takaisinvaltauksen vaiheista Kurkijoen kunnan alueella tarkemmin Hakulinen 1977, 184–202; Vainio 1960, 403–408; Rahkola & Geust 2015, 56–57; puna-armeijan näkökulmasta *Leto 1941 goda Sortavala – Kurkijoki – Keksgol'm* 2012; ks. myös Verigin 2009, 208–225.
- 3 Kunnanesikunnat toimivat maaseudulla kunnal-listen hallintoelimiä sijasta helmikuulle 1942. Simonen 1965, 120. Jokaista takaisin vallattua kuntaa varten perustettiin kunnanesikunta, johon kuuluivat myös hoitokunta ja kunnanpäällikkö. Luoma 1982, 93.
- 4 Ibid. 97.
- 5 Laine 1942, 34. Kurkijoen, kuten yleensäkin maaseudun, korjaustyösuunnitelmassa luokiteltiin kiireellisyydeltään ensisijaisiksi maatalouden, käsityön ja muiden elinkeinonharjoittajien kodit sekä elintarvike- ja rakennusaineteollisuuden lai-tokset. Piirit vastasivat taloudellisesti merkittävien rakennusten suojakorjaamisesta säätiä vastaan ja auttoivat helpoimmin korjattavien rakennuste-ollisuuslaitosten saattamisessa käyttökuntoon, jotta rakennustarvikkeiden tuotanto pääsisi elpymään. Rakennusteollisuutta ei Kurkijoen

- sotilashallintopiirissä saatu käynnistymään sotilashallinnon aikana. Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedostot 23, 25. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA.
- 6 Ibid. tiedostot 6, 8, 23, 24; Hakulinen 1977, 224–225, 257.
- 7 Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedostot 6, 8, 23, 24. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA; Hakulinen 1977, 224–225, 257.
- 8 Simonen 1965, 46.
- 9 Laine 1942, 33–34; Helamaa 1983, 86.
- 10 Aarvevaara 2002, 25.
- 11 Kautonen 1943, 21; Meurman ja Laine määrittivät periaatteet sille, miten asemakaava- ja rakennuslupa-asioita käsiteltäisiin sotilashallinnon alaisella alueella. Asemakaava-asioiden asiantuntijoina toimivat myös arkkitehdit Heimo Kautonen ja V. R. Rytöhonka. Laine 1942, 34–35.
- 12 Aalto 1941, 136.
- 13 Kautonen 1943, 20–22, 24; kartta s. 21; Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedosto 25. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA. Rakennussuunnitelmaa edellytettiin yleensä sellaisille maaseudun taajamille, joille oli lähivuosina odotettavissa selvää kasvua. Ranta 1999, 267.
- 14 Laine 1943, 34, 36; rakennusupseereina toimivat arkkitehdit Aaro Alapeuso, Aulis Blomstedt, Kaj Englund, A. Lepikkö, Erik Lindroos, Olli Pöyry, Heimo Riihimäki, Ferdinand Salokangas ja V. Stenbäck sekä arkkitehtipiskelijät Erkki Koiso-Kanttila ja Veikko Malmio.
- 15 Suhonen 1943, 18; Simonen 1965, 165–166. Lakkautetun rakennusasiain osaston virkailijat siirtyivät paljolti KYMRO:n palvelukseen. Laineesta tuli Kymron päällikkö, Suhosesta toimintapäällikkö. Alapeuso siirtyi toukokuussa 1942 KYMRO:n leipiin Sortavalaan. Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedosto 6. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA.
- 16 Kautonen 1943, 20.
- 17 Tiula 2002, 45; arkkitehdit olivat valmistautuneet jälleerakennustyöhön jo talvisodan aikana perustamalla Suomen Arkkitehtiliittoon jälleerakennustoimikunnan.
- 18 A. B. 1942; Korvenmaa 1992/2, 119–120; Kummala 2005, 21–23. Standardisoimista edistävää *Rakennustieto*- eli *RT-kortistoa* ryhdyttiin laatimaan heti ja sitä propagoitiin aktiivisesti. Ks. myös Tiula 2002, 45, 46.
- 19 Tiula 2002, 45, 46.
- 20 Kummala 2005, 21.
- 21 Simonen 1965, 120, 165–166; hoitokuntien siirtymisen teki mahdolliseksi 30.1.1942 säädetty ”laki poikkeuksellisesta kunnallishallinnosta valtakunnan yhteyteen palautettulla alueella”. – KYMRO:n rakennusasiain toimisto lakkautettiin säännöstelyn päättyessä 1949. Kummala 2005, 21.
- 22 *Ohjeet ja määräykset valtakunnan yhteyteen palautettujen alueiden* KYMRO 1943; Vuoden 1944 rakennustoiminnan suunnittelua ja järjestelyä koskevat ohjeet koko valtakunnan alueella. KYMRO 5.11.1943.
- 23 Simonen 1965, 146–147.
- 24 Ibid. 174; valtioneuvoston päätös 21.4.1943.
- 25 Simonen 1965, 146–147, 167; toimeenpanoasetus annettiin 13.8.1942. Maaseudun asutustoiminnan hallinto oli ollut vuodesta 1937 lähtien maatalousministeriön asutusasiainosaston ASO:n vastuulla, ja talvisodan jälkeisessä resurssipulassa osa ASO:n toimivallasta oli siirretty Maatalousseurojen Keskusliitolle MKL:lle. Helamaa 1983, 74; MKL:lla oli oma rakennustoimistonsa, ja yksityiskohtaisesta neuvonnasta huolehtivat paikalliset maanviljelys- ja maatalousseurat. Ks. myös Helamaa 1983, 74.
- 26 Selostus Kurkijoen Jälleerakennuslautakunnan toiminnasta ajalla 1.7.1943–31.7.1944. Toimintakertomus Kurkijoen kunnanesikunnan toiminnasta 1.7.1943–31.7.1944 väliseltä ajalta, tiedostot 100, 101. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA. Hotelli Kurjesta ja työtehtävistä Hakulinen 1977, 252.
- 27 Kurkijokelaiset siirtolaisiksi kotipitäjän säilyneisiin taloihin, elokuu 1941. Kunnallishallinto Kurkijoki-kansio. Kurkijoki-museo. Arkkitehtia, jossa lueteltiin myös kylä kylältä pitäjän tuhoutuneet talot, ei löydy Kansalliskirjaston digitoiduista sanomalehdistä. – Hiitolasta taas raportoitiin, että vaikka siellä vaikutti olleen runsaasti väkeä, pelot kasvoivat rikkaruohoa ja pajua ja ne harvat viljalajit, joita pelloille oli kylvetty, kasvoivat kitiulaasti. Immonen & Kuujo & Puramo 1958, 381.
- 28 Luoma 1982, 102, taulukko s. 105; eniten rakennuskantaa, 65–75 %, oli Kannaksella säilynyt Käksälmen maalaiskunnassa, Terijoella, Räisälässä ja Pyhäjärvellä, vähiten eli 1 % Metsäpirtissä.
- 29 Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedostot 23, 26. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA. Kaikkiaan laskettiin, että takaisin vallattujen alueiden maaseudun rakennuskannasta oli säilynyt ehjänä noin 30 %, tuhoutunut noin 35 % ja vaurioitunut tai osittain purettu noin 35 %. Laine 1942, 33. Laatokan rannikkopitäjien talvisodassa ja takaisinvaltauksessa tuhoutuneiden rakennusten määrästä ks. Koukkunen 2021, taulukko s. 174.
- 30 Hakulinen 1977, 246–247; Vainio 1960, 421; Aromäen, Elisenvaaran, Haapavaaran, kirkonkylän, Mikrilän, Savojan ja Suohovin koulut olivat palaneet. Saareksen koulussa oli ollut vankileiri.
- 31 Hakulinen 1977, 232–234, 284–285, 290.
- 32 Palautetun Karjalan maatalousoppilaitostoimikunnan mietintö 1.2.1944, 5–6. Kurkijoki-museo; Hakulinen 1977, 284.
- 33 Hakulinen 1977, 227–231, 235–244; Elisenvaaran koulutilasta ks. Palautetun Karjalan maatalousoppilaitostoimikunnan mietintö 1.2.1944, 6–7. Kurkijoki-museo. Erityisen suuria tuhoja oli Kurkijoen sotilashallintopiirissä koettu myös Hiitolassa ja Jaakkimassa sekä Parikkalan palautetussa osassa. Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedosto 23. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA.
- 34 Hakulinen 1977, 236–237, 247.
- 35 Vainio 1960, kuvateksti s. 407.
- 36 Grigorkoff 1996, 77.
- 37 Laine 1942, 34–35.

- 38 Ibid. 33.
- 39 Hakulinen 1977, 245.
- 40 Simonen 1965, 38, 58–59; paluukunnissa kunnanesikuntien väestönsiirronjohtajat selvittivät kyläkohtaisesti, mikä talojen tilanne oli, valmistelivat oloja asukkaiden paluuta varten ja hoitivat heidän kuljettamistaan asuinpaikoille. Elo–lokakuussa 1941 palautetulle alueelle muutti yli 43000 henkeä. Simonen 1965, 66.
- 41 Heikinmaa 2015, 208.
- 42 Simonen 1965, 103.
- 43 Hukkanen 1957, 54–55.
- 44 Ensimmäiset lotat saapuivat 23.8.1941. Siivousryhmät kuurasivat ja desin fioivat kunnan alueella kaikkiaan 810 taloa marraskuun 1941 puolivälin mennessä. Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedosto 26. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA. Puhdistamista on kuvailtu näin: ”Rikkiäiset tapetit ja seinäpahvit revittiin pois ja ikkunat tiikittiin huolellisesti liimapaperilla. Rautapadassa oleva rikki sytyttiin palamaan ja sitten jäätiin odottamaan. --- Lattiat kuurrattiin, uusi seinäpahvi pantiin revityn tilalle.” Simonen 1965, 50.
- 45 Heikinmaa 2015, 212.
- 46 Hakulinen 1977, 226. Kunnanesikunta ja kansanhuolto vastasivat siviiliväestön paluuseen liittyvien asioiden lisäksi muun muassa koulutoimesta, terveydenhuollosta, väestön toimeentulosta ja jälleerakentamisesta.
- 47 Kertomus Kurkijoen kunnanesikunnan toiminnasta 19.8.1941–15.7.1943, tiedosto 43. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA
- 48 Hakulinen 1977, 302–307; Hakulinen 1986, kuvateksti s. 93.
- 49 Simonen 1965, 102–103. Kurkijoella oli vuoden 1941 joulukuun 1. päivään mennessä korjattu 385 rakennusyksikköä, 30.6.1942 mennessä 650 taloa, yleensä välttämättömiin ensiapukorjauksiin, lasituksiin ja uunien korjaamiseen rajaten; vain ikkunoita oli ollut rikki 379 talossa ja vain uuneja 18 talossa, ja molempia laskettiin olleen rikki 135 talossa Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedostot 24, 25, 26. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA; Hakulinen 1977, 247.
- 50 *Takaisinvallatun alueen sotilashallinnon tiedonantof* № 49–59, 1941, 5.
- 51 Kertomus Kurkijoen kunnanesikunnan toiminnasta 19.8.1941–15.7.1943, tiedosto 42. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS.
- 52 Varastoon koottiin 77215 sahatukia sekä suunnattomat määrät polttopuuta. Sähkölinjat ja muuntajat piti kokonaan jälleerakentaa, mutta paikoin sähkönjakelu käynnistyi Kurkijoen kunnan alueella jo 19.10.1941. Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedostot 21, 24, 25; Kertomus Kurkijoen kunnanesikunnan toiminnasta 19.8.1941–15.7.1943, tiedostot 43, 44. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA. Rakennustoimisto oli saanut ruotsalaiselta Jordbrukshälpen till Finland -toimikunnalta marraskuussa 1941 sirkkelisahoja, koneenhuoltohenkilökuntaa sekä terienhoitotyöpajoja. Laine 1942, 35; Hakulinen 1977, 252–254.
- 53 Heikinmaa 2015, 210–211.
- 54 Ibid. 212.
- 55 23.8.1941 annettu Puolustusvoimain ylipäällikön julistus takaisinvallatun alueen sotilashallinnon perusteista määräsi, että Moskovan rauhansopimuksessa menetetyillä alueilla olisi niiden ollessa sotilashallinnon alaisina noudatettava Suomen lainsäädäntöä sotilashallinnon määräämin rajoituksin ja poikkeuksin. Julistuksen mukaan alueilla oleva kiinteä ja irtain omaisuus luovutettaisiin entisten omistajiensa hallintaan näiden palatessa kotiseudulleen. Simonen 1965, 34. Talon siirtämisestä takaisin paikalleen oli omistajan ilmeisesti laadittava anomus; tähän viittaa Laine 1942, 35.
- 56 Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti, tiedosto 25. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA. Toimintakertomus ei kerro näistä siirto-ope-raatioista tarkemmin.
- 57 Laine 1942, 36; Kurkijoelta 25.8.1943 päivätyt SA-kuvat 128758 ja 128759. Pekka Kyytinen. Sotamuseo.
- 58 Simonen 1965, 100, 103.
- 59 Hakulinen 1977, 232–234, 290–291; jumalanpalvelukset siirtyivät kirkkoon uuden alttarin ja saarnatuolin valmistuttua toukokuussa 1942, vaikka kunnostustyöt jatkuivat vielä vuonna 1944; seurakuntatalo, joka oli neuvostokuukausina muutettu leipomoksi, palveli myös kouluna. Valokuva sankaripatsaasta paikallaan, Vainio 1960, 418.
- 60 Suureksi hyödyksi olivat sodan vuoksi lakkautetun Kurkijoen maamiesopiston rakennukset. Esimerkiksi koulutilan toimisto sijoitettiin ensin opiston johtajan konttori- ja asuintaloon, sitten oppilasasuntolaan ja edelleen Hiitolaan vievän tien varteen opettajaperheiden asuintaloon, kun taas Kurkijoen tietopuolinen karjanhoitokoulu aloitti marraskuussa 1943 opiston johtajan talossa ja ruokalassa. Kurkijoen seurakunta puolestaan vuokrasi koulutilan tilanhoitajan taloa pappilaksi ja kirkkoherranvirastoksi, kunnes taloon vuonna 1942 asettui agronomi, ja pappila muutti entiseen opiston opettajien taloon lähelle Koimäkeä. Hakulinen 1977, 292; Palautetun Karjalan maatalousoppilaitostoimikunnan mietintö 1.2.1944, 5–6. Kurkijoki-museo; mietinnön mukaan käytettävissä oli myös kolme opiston opettajien asuintaloa, joista kahteen liittyi liiterin, navetan ja saunan käsittävä talousrakennus.
- 61 Hakulinen 1977, 249, 306; sadonkorjuuseen saatiin apua sotilailtakin, joita takaisinvaltauksen jälkeen majoitettiin kirkkonkylän rakennuksiin. Myös saksalaisia sotilaita ja upseereita asui asemasotavaiheessa monessakin Lopotin talossa. Hakulinen 1977, 249, 303.
- 62 Taloa ei ole 2.9.1943 päivätyssä SA-kuvassa 137275 (T. Ovasainen. Sotamuseo), mutta se näkyy päiväämättömässä valokuvassa ”Kurkijoen kirkkonkylää, Lopottia” (Pekka Kyytinen. KK. MV), jonka täytyy olla asemasotavaiheesta.
- 63 Laine 1942, 36.
- 64 Kari Äikää, sähköposti 18.12.2020; Äikää 31.3.2022.
- 65 Asuinrakennuksen piirustus, Elisenvaara, omist. Pekka Äikää. Kari Äikään yksityiskokoelma; Simonen 1965, 148–149, 166, 175–176; valtio myönsi

- maaseudun paluumuuttajille 7.8.1942 säädetyin lain perusteella lainoja talon korjaamiseen tai rakentamiseen, kunhan hankkeella oli hyväksytyt rakennuspiirustus ja kustannusarvio. Lainoitus kanavoitui maaseudulle muun muassa osuuskasojen kautta. Kunnanrakennusmestarin tuli käydä ainakin kerran kahdessa viikossa lainoitettujen talon työmaalla (Simonen 1965, 176), mutta rakennustoiminnan kiihtyessä rakennusmestarit tuskin ovat ehtineet työmaille näin tiuhaan.
- 66 Simonen 1965, 165–166; *Ohjeet ja määräykset valtakunnan yhteyteen palautettujen alueiden rakennustoimintaa...* 1943; *Vuoden 1944 rakennustoiminnan suunnittelua ja järjestelyä koskevat ohjeet...* 1943. Kukin rakennuspiiri hankki materiaaleja alueensa rakennus- ja korjaustarpeisiin neljästä palautetulla alueella sijainneesta keskusvarastosta, ja rakennustoimiston omille työmaille tarvikkeet tuotiin tavallisesti suoraan tehtailta tai alan liikkeistä. Laine 1942, 35–36; Simonen 1965, 88–89.
- 67 Laine 1942, 35; Simonen 1965, 88–90.
- 68 1940-luvun alussa julkaistiin *Maaseudun pienasuntojen tyyppiirrustusten valintavihko*, Sosiaaliministeriön omakotitalojen tyyppiirrustussarja ja MKL:n asutusvaliokunnan rakennusosaston asuin- ja karjarakennusten ja saunojen tyyppiirrustussarja, joka käsitti 24 omakotityyppiä ja 6 saunatyyppiä siirtoväen pika-asutustoimintaa varten. Sarjan suunnittelijoihin kuului mm. arkkitehti Urho Orola. Helamaa 1983, 78; Kummala 2005, 20.
- 69 Tyyppi 7 sovitetttiin ulkoisesti Raja-Karjalan rakennusperinteeseen pitkänurkkaisena hirsitalona, jonka päätyä koristivat kolme ikkunaa ja jykevät vuoliaiset. MKL:n toimeksiannosta suunnitellut ”maalaisasuntotyytit” julkaistiin *Rakennustietokortteina* ja esiteltiin myös *Arkkitehti*-lehdessä 7–8/1944, 65–74.
- 70 Helamaa 1983, 78.
- 71 Piirustukset julkaistiin *Arkkitehti*-lehdessä, ks. Suomen Arkkitehtiliiton Suunnitteluapu. Asevelitaloja palautetulle alueelle, 1942.
- 72 Simonen 1965, 170–171; Kummala 2005, 11, 24–25; palautetussa Karjalassa ehdittiin kunnostaa tai pystyttää 15000 asevelitaloa. Sotamuseon SA-valokuvien perusteella ainakin Hiitolaan pystytettiin asevelitaloja.
- 73 Aiheesta lisää: Vesikansa & Tidwell & Berger 2021.
- 74 Ideaa yhden hormiryhmän ympärille kiertyvästä pohjakaava viljeli jo 1920-luvulla tyyppiomakotitalojen piirustuksissa arkkitehti Elias Paalanen, ks. esim. Pienasuntojen tyyppiirrustuksia, 1924. Yhden hormiryhmän pohjakaava oli esitelty myös vuonna 1939 maatalousministeriön julistaman, maaseudun asuinolojen kohentamiseen pyrkivän suunnittelukilpailun tuloksena vihkosena Maaseudun pienasuntojen tyyppiirrustusten valintavihko.
- 75 Aiheesta tarkemmin Saarikangas 1993; Kummala 2005, 28–30. Samoja periaatteita arkkitehdit noudattivat kehitellessään esivalmisteisista osista koottavia taloja puunjalostusteollisuuden yritysille. Merkittävin koottavien talojen valmistaja oli keväällä 1940 perustettu puutaloteollisuuden yhteistoimintaelin Puutalo Oy. Aiheesta ks. Vesikansa & Berger & Tidwell 2021. Ei ole tiedossa, hyödynnettiinkö esivalmistettuja puutaloja Kurkijoen kylien jälleerakentamisessa.
- 76 Hakulinen 1977, 257; mm. Raholan koulun työselitys, 15.6.1943. Rakentamiseen liittyvät luettelot ja Työselitykset (1942–1944). Kurkijoen kunnan rakennuslautakunnan asiakirjat. KKRA. KA.
- 77 Kurkijoen kunnallisen rakennustoimikunnan pöytäkirja 20.10.1928. Kurkijoki-museo. L. E. (Lauri) Hanstén (1896–1967) toimi vuodesta 1922 maalaiskansakoulujen rakennuspiirustusten tarkastajana kouluhallituksessa. Hän suunnitteli useita kansa- ja oppikoulurakennuksia, kansanopistoja ja kunnantaloja. Monissa töissä avusti puoliso Kitty Hanstén. Tmi Lauri Putkonen & FCG Planeko Oy 2008, 18.
- 78 Kirkonkylän kansakoulun piirustukset, 30.11.1943. Kirkonkylän kansakoulu (1942–1942). Kansakoulujen piirustukset (1942–1944). Kartat ja piirustukset (1942–1944). KKHA. KA. Koulun johtokunta oli 2.11.1943 esittänyt toiveenaan, että koulu rakennettaisiin palaneen koulun paikalle ja ”kovasta aineesta”. Kurkijoen kirkonkylän kansakoulun johtokunnan kokousten pöytäkirjat 1943–1944. Johtokunnan pöytäkirjat 1870–1944. Pöytäkirjat. KKansA 1870–1944. KA. Uudisrakennusta odoteltaessa kansakoulu asetti syksyllä 1943 palokunnantalon. Näin muistelee Lauri Poutanen, joka aloitti koulunkäynnin kirkonkylässä vuonna 1941. Poutanen 2016.
- 79 Rådgivningsstation, Uno Ullbergin 23.1.1943 signeeraaman piirustuksen kopio. Kartat ja piirustukset 1937–1943. Kurkijoen kunnan rakennuslautakunnan asiakirjat 1911–1945. KKRA. KA. Ullberg laati välirahnan aikana 1940 ja vuoden 1943 alussa tyyppiirrustusten tapaisia suunnitelmia neuvolarakennuksista ja loi mallia tälle uudelle rakennustyyppille. Henttonen 2020, 297, 307.
- 80 Simonen 1965, 129; kuntalaki koski jälleerakentamisen ja palautettujen alueen kuntien talouden järjestämistä. Kunta sai ryhtyä tarpeellisi katsomiinsa rakennustöihin saatuaan hyväksymisen sisäasiainministeriöltä.
- 81 Kouluhallituksessa hyväksyttiin 20.7.1943 Suohovin koulun jälleerakennuspiirustukset, joihin sisältyi myös suunnitelma ulkorakennuksesta. Siinä olivat koululaisten käymälät sekä opettajain sauna, pesutupa ja navetta rehulatoineen. Suohovin koulu. Kansakoulujen piirustukset (1942–1944). Kartat ja piirustukset (1942–1944). KKHA. KA; Hakulinen 1977, 257.
- 82 Kouluhallituksessa 6.4.1944 hyväksytyissä piirustuksissa esitettiin pitkäomainen, klassistinen koulurakennus, jossa oli kaksi luokkaa, koulukeittiö ja opettajan asunto. Työselityksen mukaan ulkoseinät salvottaisiin kuuden tuuman hirrestä ja myöhemmin peiterimalaudoitettaisiin, tai tehtäisiin ulko- ja sisäpuolelta laudoitettu piirurunko insulitieristyksellä. Kurkijoen kunnan Aromäen, Haapavaaran ja Mikrilän kansakoulujen piirustukset (signeeraus Hansténin?) ja työselitys. Kansakoulujen piirustukset (1942–1944). Kartat ja piirustukset (1942–1944). KKHA. KA.
- 83 Pimiä 2007, 9, 11–12, 15, 17–18. Itä-Karjala määrittäin Petroskoissa toimineen suomalaisen sotilashallinnon alaisuuteen.
- 84 Palomäki 2011, 178–180; koska yksityinen maanomistus oli Itä-Karjalassa kollektivisoimisen myötä eliminoitu, rotuerotteluun perustuva asutussuunnitelma nähtiin mahdollisena toteuttaa laillisesti – joskaan se ei koskaan toteutunut. Palomäki viittaa tässä paljolti Antti Laineen väitöskirjaan vuodelta 1982; Turtola 2010, 203–206.
- 85 Pimiä 2007.

- 86 Knapas 2017, 209.
- 87 Helamaa 1983; Böök 2002. Ajan kansallisromantisesta suhtautumisesta ortodoksikarjalaisen rakennusperinteeseen kertoo myös se, että vuoden 1941 alussa *Arkkitehdissa* julkaistiin kuvapainotteen artikkeli ”Rajakarjalainen talo Seurasaaaren ulkomuseossa” ja syksyllä kansatieteilijä Kustaa Viikunan artikkeli ”Karjalantalo”, joka käsitteli Itä-Karjalan talonpoikaistaloja.
- 88 Pimiä 2007, 26, 100–101, 117, 121, 169; 238. Itäkarjalaisen kansanrakennustaiteen tutkimus ja suojele voidaan lisäksi nähdä osana propagandatyötä, jolla Itä-Karjalan miehitystä pyrittiin motivoimaan paitsi ulkomaisen myös kotimaisen yleisön silmissä. Yksittäisistä tutkijoista on ennen kaikkea mainittava taidehistorioitsija, vänrikki Lars Pettersson, joka teki uraauurtavaa työtä Äänisen kirkkorakennustaiteen tutkijana ja tallentajana.
- 89 SOK rakennutti Elisenvaaraan paikallisen osuusliikkeen uuden päämyymälän, joka avattiin maaliskuussa 1944. Ainakin paperilla Erkki Huttusen SOK:n rakennusosastolla suunnittelema liiketalo oli funktistyylinen, vaaleaksi rapattu puurakennus, jonka julkisivuja elävöittivät näyte- ja ravintolainnikunat, pysty- ja vaakasuuntaiset ikkunat sekä ullakon pieni, pyöreä ikkuna. Kaksikerroksisessa, keskuslämmitteisessä rakennuksessa oli myymälän lisäksi asuinhuoneistoja sekä arkkitehti Valde Aulangon sisustama ravintola. Kurkijoen osuuskaupan päämyymälän piirustukset, 1943. Luovutettujen alueiden osuuskauppoja koskevat kansiot. SOK-kokoelma. Piirustusarkisto. MFA. Tieto ravintolan avaamisesta: Jatkosota-aika Kurkijoella, 27.6.2014. Osuuskaupalle valmistui uusi talo myös Alhoon. Hakulinen 1977, 259.
- 90 Elisenvaaran rakennussuunnitelmaluonnos tehtiin tätä tarkoitusta varten vuosina 1936–1938 piirretyn kartan pohjalta, ja se pohjautui osin asemanseudun tuolloiseen rakenteeseen. Suunnitelmassa toiminnot eriytettiin omille alueilleen. Kartta Elisenvaaran asutusalueesta; Elisenvaaran itäpuolen asemakaavakartta; rakennussuunnitelmaluonnos 1942. Kurkijoki-museo. – Rakennussuunnitelman etenemisestä ei ole tarkempaa tietoa, mutta P. Kiiski ja V. Mäkelä valtuutettiin syyskuussa 1943 hoitamaan Elisenvaaran asemakaava-asiaa ”katsomallaan tavalla”. Pöytäkirja 10.9.1943. Jälleenrakennuspöytäkirjat v:lta 1942. Kurkijoki-museo. Rakennuskieltoalueille nimettiin myös rakennustarkastajat, Elisenvaaraan Aaro Alapeuso. Muutenkin valtion jälleenrakennusponnistelut keskittyivät Kurkijoen seudulla erityisesti Elisenvaaraan. Valtion rautatiet pystytti asemanseudulle tilapäiseksi tarkoitetun rautatieaseman, asuinkasarmeja ja kaksikerroksisen posti- ja poliisitalon. Hakulinen 1977, 258; Hakulinen 1986, valokuvat s. 312–313. Maatalousoppilaitosten tuhoutuneiden rakennusten tilalle rakennettiin vuosina 1942–1943 muun muassa väentalo ruokaloineen ja asuinhuoneineen, työväen asuintaloja, talli- ja navettarakennus, kuivausräihi ja saharakennus, ja sen asuintaloihin tuotiin sähköt, vesijohdot ja viemärit. Palautetun Karjalan maatalousoppilaitostuimikunnan tiedintö 1.2.1944, 6–7. Kurkijoki-museo. Alhoon pystytettiin uusi asemarakennus ja yksi rautatieläisten asuinkasarmi. Hakulinen 1977, 259; neuvostovuosina tämä Alhon asemarakennus siirrettiin Elisenvaaran asemaksi.
- 91 Hakulinen 1977, 249; vuonna 1943 viljelyssä oli yli 12100 hehtaaria peltoa, vuonna 1939 yli 12600 hehtaaria.
- 92 Kertomus Kurkijoen kunnaneseikunnan toiminnasta 19.8.1941–15.7.1943, tiedosto 41. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA.
- 93 *Suomen tilastollinen vuosikirja* 1940, 1941, 31; vuoden 1944 tiedot Simonen 1965, 114, taulukko s. 286; koko palautetulle alueelle oli asettunut 281896 henkeä eli noin kaksi kolmasosaa siitä väkimäärästä, joka siellä oli ollut ennen alueluovutuksia.
- 94 Selostus Kurkijoen Jälleenrakennuslautakunnan toiminnasta ajalla 1.7.1943 – 31.7.1944. Toimintakertomus Kurkijoen kunnaneseikunnan toiminnasta 1.7.1943–31.7.1944 väliseltä ajalta, tiedosto 100. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma.
- 95 Toimintakertomus Kurkijoen kunnaneseikunnan toiminnasta 1.7.1943–31.7.1944 väliseltä ajalta, tiedostot 98, 99. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA; Vainio 1960, 408. Erkki Rahkola ja Carl-Fredrik Geust kuvaavat tapahtumia seikkaperäisesti kirjassaan *Vaiettu Elisenvaaran pommitus* (2008).
- 96 Hakulinen 1977, 340–344. Aselevon solmimisen jälkeen ajanjaksolla 4.–27.9.1944 Karjalasta evakuoitiin vielä 66750 asukasta. Turtola 2010, 224.
- 97 Porkkalan vuokra-alue käsitti Degerbyn kunnan, lähes puolet Siuntionista sekä kaksi kolmasosaa Kirkkonummesta.
- 98 Hakulinen 1977, 350.
- 99 Palomäki 2011, 255.
- 100 Virolainen 1988, 336–338.
- 101 Hakulinen 1977, 365.
- 102 Samana vuonna KSSNT aleni statukseltaan autonomiaksi ja Neuvostoliitto tieltävästi luopui lopullisesti ajatuksesta valloittaa Suomi. Häikiö 2015, 237.
- 103 Leskinen & Silvast 2001, passim; Lindberg 2005, passim.
- 104 Myös Lopottia oli pommitettu syksyllä 1942. Hakulinen 1977, 307.

V TAAS MUUTETAAN SUOMEEN

NEUVOSTOAIKA SYKSYSTÄ 1944 VUOTEEN 1953, SIVUT 238–277

- 1 Geraštšenkon mukaan siirtolaisjaostot koettivat samaan aikaan värvätä uusia asukkaita, hoitaa siirtolaisten kuljetuksia ja vastaanottamista uusilla asuinpaikoilla sekä huolehtia rakennusten ja peltojen käyttöönotosta. Geraštšenko 2009, verkkolohde; ks. myös Shikalov 2011, 154–161.
- 2 Laine 2010/1, 404–405; tilanteen kohentamiseksi KSSNT:n siirtolaihallinnon elimet pyrkivät panemaan vauhtia asutushankkeeseen ja siirtolaisasioita varten perustettiin siirtolaiskeskuksia, yksi Sortavalaan.
- 3 2665 asukasta. Kertomus Kurkijoen kunnaneseikunnan toiminnasta 19.8.1941–15.7.1943, tiedosto 43. Kurkijoen SHa TK 1941–1944. Kurkijoen SHa. Sotapäiväkirjat. JLSS. Sotapäiväkirjat-kokoelma. KA.
- 4 Laine 2010/1, 408.

- 5 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 38, 43; *Granitsa i Ijudi* 2005, 10–11; Shikalov 2011, 134.
- 6 Laine 2010/1, 404.
- 7 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 39.
- 8 Shikalov 2011, 132–134.
- 9 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 106–107. Kurkijoki-sovhoosi perustettiin Kurkijoen KSSNT:n korkeimman neuvoston puhemiehistön asetuksella 27.5.1946. NA RK, f. R-1175, op. 1, d. 1/2a.
- 10 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 107.
- 11 *Granitsa i Ijudi* 2005, 11.
- 12 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 107.
- 13 Haastattelut, *Granitsa i Ijudi* 2005, passim.
- 14 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 38. Rintamalla palaavat miehet taas olivat usein haavoittuneita tai vammautuneita. Valentina Kaneva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 127.
- 15 Jelena Sinjavina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 159.
- 16 Verigin 2009, 436–437.
- 17 Laine 2005, 35.
- 18 Sovhoosin historiikin mukaan ne olivat Borets, Budjonnyille nimetty kolhoosi, Iskra, Krasnaja Belorusija, Krasnaja Karelija, Krasnaja Niva, Krasnaja Pertovka, Krasnoarmejets, Krasnoje Znamja, Krasnyj Geroj, Majak, Novoje Žitije, № 4 Kuppola, Pervoje Maja ja Zarja Svobody. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 23. Valtaosa kolhoosienkin nimistä oli ideologisesti sävyttyneitä, osa viittasi kolhoosin lähtöseutuun tai oli sama kuin kolhoosilla oli ollut lähtöseudullaan. – Kolhoosit toimivat kyläneuvostojen alaisina ja samalla hierarkkisesti ylemmän portaan, kuten KSSNT:n maatalouden kansankomissariaatin ja vuodesta 1953 KSSNT:n maatalousviraston ja maatalousministeriön alaisuudessa. NA RK, f. R-2520, op. 1: Сельскохозяйственные артели Куркиевского района 1945–1956.
- 19 NA RK, f. R-1831, op. 3, d. 68/790, 78, Группировка колхозов Куркийокского району КФССР за КФССР 1946. Sovhoosin historiikissa Kurkijoen piiristä luetellaan 99 vuonna 1945 perustettua tai uudelleenperustettua kolhoosia. Jää epäselväksi, mistä tämä laskennallinen ero johtuu. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 22–23.
- 20 Hakulinen 1977, 249.
- 21 Neuvostoliitto määräsi pakkomuuttoa myös toiseen suuntaan: lokakuussa 1946 toteutettiin Osoaviahimina tunnettu operaatio, jossa tuhansittain sodan hävinneen Saksan ilmailu-, ohjus- ja ydinteknologian asiantuntijoita pakkosierrettiin Neuvostoliittoon erityisesti sotateknologiaa kehittämään. Yksityiskohtana mainittakoon, että monet saksalaisista asutettiin koottaviin puutaloihin, joita Suomi toimitti Neuvostoliitolle sotakorvauksina ja kauppatavarana vuosina 1944–1955. Böök 2021, 214 ja 273, viite 27.
- 22 Voronin 1946, 54–55.
- 23 Lahdenpohskij tehnikum, verkkolähde; sovhoosin historiikin mukaan oppilaitos aloitti vuonna 1945. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 7; Marina Petrova, sähköposti 13.5.2018.
- 24 Kurkijoella vuonna 1949 syntynyt mies, tiedonanto Kurkijoen taajamassa 27.6.2009.
- 25 Orpokoti toimi kunnantalon, kunnanlääkärin talon, kirjakaupan talon sekä entisen pankkitalon tiloissa. Tatjana Haritonovan mukaan Marina Petrova, sähköposti 13.5.2018. Entisessä kunnantalossa ja maamiesopiston ruokalassa toimi orpokoti vuoteen 1965. Nadežda Vanina, suullinen tiedonanto 9.6.2007.
- 26 Hakulinen 1972, 225.
- 27 Sotaveteraani Galkinin 1990-luvulla antamien suullisten tiedonantojen mukaan Marina Petrova, sähköposti 13.5.2018.
- 28 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 2.8.2005 ja 25.6.2009; haastattelu 2.6.2015.
- 29 Talojen tarkkaa sijaintia ei ilmoiteta valokuvan tiedoissa, mutta kyseessä on saattanut olla Kurkijoen taajaman länsipuolella sijainneen entisen Pohjiin kylän alue. Marina Petrova, sähköposti 13.2.2021.
- 30 Haastattelu, *Granitsa i Ijudi* 2005, 83.
- 31 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 2.8.2005 ja 8.6.2007; Tatjana Haritonovan mukaan Marina Petrova, sähköposti 13.5.2018.
- 32 Shikalov 2011, 138; kartoitettaviksi vaadittiin kaikki rakennukset, lukuun ottamatta niitä, jotka oli rakennettu vuoden 1940 rauhansopimuksen jälkeen.
- 33 Vaiheesta Suojärvellä ks. Shikalov 2011, 138–140 ja Leningradin alueella Geraštšenko 2011/1, 174–177, 182; Leningradin alueeseen liitetyillä suomalaisalueilla siirtolaisjaostojen tehtäviin kuului piirien kolhoosirakentamisen suunnittelu, asutuskeskusten (населенный пункт) kaava- ja rakennussuunnitelmien sekä talousrakennusten piirustusten laatiminen, rakennustöiden valvominen, kaaderien organisoiminen ja perehdyttäminen maaseutu- ja kolhoosirakentamiseen sekä rakennusten lopputarkastus. – Kalmykova mainitsee ympäröivästä, että ”saksalaisten miehityksestä vapautetuille alueille” oli jo vuoden 1944 (sic!) alkuun mennessä jälleenrakennettu maatalouskoneasemien verkosto ja että Venäjälle, Valko-Venäjälle, Ukrainaan sekä Karjalaan luotiin erityinen maaseudun ja kolhoosien rakentamista hallinnoiva ohjausta verkosto. Lisäksi tasavaltioihin ja hallintoalueille perustettiin uusia suunnittelulaitoksia laatimaan suunnitelmia kolhoosikylien ja maaseudun yksittäisten rakennusten jälleenrakentamisen pohjaksi. Kalmykova 1975/2, 419. Kalmykova ei kerro näiden suunnitteluelinten toiminnasta tarkemmin.
- 34 Приказ по Исполкому Куркиевского совета депут. трудя. КФССР 6.10.1945. NA RK, f. R-1642, op. 4, d. 1/8; toimeenpanokomiteassa oli myös maatalousasioista vastaava maaajaosto sekä väestöasiain osasto. Kurkijoen piirineuvosto lopetti toimintansa 12.7.1941 ”suomalais-saksalaisen miehityksen” vuoksi ja aloitti taas 7.12.1945. NA RK, f. R-1642, op. 4 (1940–1941) ja vuoteen 1958.
- 35 NA RK, f. R-1642, op. 4, d. 4/29. Lisäksi oli rakennettu viisi uutta sähköasemaa. – Soskuan myllyn ja sahan kunnostamisen myötä sieltä alettiin saada sahatavaraa ja päreitä rakennusten korjaamista varten sekä sähköä. Valentina Kaneva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 127.
- 36 Haastattelu, *Granitsa i Ijudi* 2005, 83.
- 37 Lidija Bokunova, haastattelu 2.6.2015.
- 38 Geraštšenko 2011/1, 184–185.
- 39 Aineistoteoksessa *Granitsa i Ijudi* muutamat haastatellut käyttävät ilmaisua *po-ruski*, ”venäläisittäin”, merkityksessä ”huonosti”, ks. esim. s. 86–87. Talojen siirtämisen järjestömyydestä ks. myös Jurij Svinarjov, *Granitsa i Ijudi* 2005, 377.
- 40 Haastattelut, *Granitsa i Ijudi*, passim; Laine 2001, 81, 87; Geraštšenko 2009, verkkolähde.
- 41 Verigin 2009, 443.
- 42 Suojärven piiristä ks. Shikalov 2011, 154–161; Kannaksesta Geraštšenko 2009, verkkolähde.

- 43 Laine 2010, 408.
- 44 Esimerkiksi Viipurin piirineuvoston toimeenpanevan komitean puheenjohtaja vaikeroi tarvitsevana tuhansittain uusia helloja, kilometreittäin ikkunalasiasia sekä ikkunanpuitteita ja vetimiä. Varkaiksi tunnistettiin sotilaita, mutta selostuksista ei ilmene, mihin kaikki varastettu tavara päätyi. Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 38, 40-43.
- 45 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 46 Ibid. 27.6.2009; Bokunovan mukaan talot on rakennettu mahdollisesti 1950-luvun alkuvuosina.
- 47 Sidorenko & Mejerovitš & Tšertilov 2009/1, 328–329, 332; ks. myös Sidorenko & Mejerovitš & Tšertilov 2009/2. Talotyöppäiä oli aluksi kehitelty tavallisista työläisistä poikkeavalle kansanosalle, kuten keskitason johtajille, virkamiehille ja asiantuntijoille, joille oli haluttu turvata mukavimmat ja ajanmukaisemmat asuinolot kuin rivityöläisille. Mejerovitš, käsikirjoitus, 27.
- 48 Ks. esim. *Arhitektura i stroitel'stvo Leningrada* -lehden vuosikerrat.
- 49 Korabl'jov & al. 2001, 736; ks. myös Tarojeva 1965, 194. Osa esivalmistetuista taloista oli suomalaista alkuperää, sillä vuosina 1945–1948 Neuvostoliiton tuotiin Suomesta sekä osana sotakorvauksia ja muita vastikkeettomia tavaratoimituksia että bilateraalisen kaupan tuotteina koottavia levytaloja. Suomalaisten koottavien talojen levikkiä Neuvostoliitossa on tutkittu vasta vähän, mutta varmuudella voi sanoa, että entisille suomalaisalueille Puutalo Oy:n taloja päätyi ainakin Leningradin alueen Terijoen eli Zelenogorskiin ja Kuokkalaan eli Komarovoon, Neuvosto-Karjalassa ainakin Tiiksiin eli Tikšaan. Böök 2021, 207, 216, 219 ja Böök 2022, 269–270. Avoimeksi jää kysymys, päätyikö suomalaisia koottavia taloja Kurkijoen seudulle.
- 50 Tarojeva 1965, 196–198; Aunuksen Särkilahdesta ks. Böök 1997.
- 51 Käytävissä ei ole ollut tietoa entisen Kurkijoen kunnan alueelta vuosina 1944–1991 hävinneiden rakennusten lukumäärästä ja sen suhteesta suomalaisaikaiseen, mutta kylien lukumäärästä suuntaa-antavana tietolähteenä voi pitää kuusi vuotta Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen julkaitua topografikarttakirjaa *Atlas Respubliki Karelii*. Siinä entisen Kurkijoen kunnan 37 kylää käsittäneelle alueelle on merkitty 20 asuinpiستettä, joista Kurkijoki ja Lasanen tunnettiin Suomen aikana Lopottina ja Riekkalana. Sitä, että karttaan on merkitty Alho, Elisenvaara, Ihojärvi, Otsanlahti, Sorjo, Soskua ja Tervu, tekee näkyväksi sen tosiasian, että näitä kyliä ei neuvostovuosina likvidoitu, vaan niitä kehitettiin osana Kurkijoki- ja Zarja-sovhooisia. Muut mittakaavassa 1:200000 esitettyihin karttoihin nimetyt paikat ovat Ihojärvenkylä, Kaivomäki, Ketrovaara, Kukonharju, Lamminkylä, Mustala, Peltola, Syväoro, Taustamäki, Välimäki ja Vätikkä. Vätikkää lukuun ottamatta Kurkijoen kunnassa ei ollut Suomen aikaan tämänmisiä kyliä.
- 52 Shikalov 2011, 137. Vuodesta 1946 siirtolaisuutta koordinoi Moskovasta käsin erityinen ministerineuvoston alainen siirtolaisvirasto. Kolhoosiasioista vastasi maan hallituksessa lokakuusta 1946 vuoteen 1953 neuvosto, jolla oli toimieliin myös tasavalloissa ja tehtävänä nimenomaan kolhoosilaisten siirtolaisuudesta huolehtiminen. Geraštšenko 2011/1, 174.
- 53 Kosenkova 2018, 635, 645. Valentina Kaneva muistelee kolhoosilaisten palkan määräytyneen Kurkijoen kollektiivitalle tehtyjen työpäivien mukaan mutta riippuneen myös korjatusta sadosta. Hyvinä vuosina saattoi ansaita hyvän palkan, huonoina tuskin mitään. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 122. Kolhoosilaisten turpeeseen sidottua asemaa korosti se, ettei heille suotu vapaata muutto-oikeutta, vaan talonpoikien muuttoa rajoitettiin kotimaanpassilla vuodesta 1932 vuoteen 1974. Valtioneläke kolhoosilaisille myönnettiin vasta vuodesta 1965. Korabl'jov & al. 2001, 721.
- 54 Voronin 1946, 54.
- 55 Hakkaraainen 2005, 45.
- 56 Lidija Bokunova, haastattelu 2.6.2015; Bokunovan mukaan valtio ei korvannut perheen Vologdaan jäänyttä kotitaloa eikä antanut perheelle mitään avustusta, vaan Kurkijoen muodostettiin kolhoosi ja siirtolaisille annettiin talo ja maatilkuu mutta ei talon omistusoikeutta.
- 57 Jevgenija Lesnyh, Ksenija Tyškevitišin muistiinpanojen mukaan, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 132. Maaseudun väestöstä oli 1940- ja 1950-luvun vaihteessa naisia miehiin verrattuna viisinkertainen määrä. Korabl'jov & al. 2001, 714.
- 58 Valentina Kaneva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 126. Lahdenpohjaan perustettiin maatalouskoneaseema, josta jaettiin työläisille myös elintarvikkeita, jalkineita ja kangasta vaatteita varten. Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 150.
- 59 NA RK, f. R-1175, op. 1, d. ½; vuosikatsauksen liitteenä on entisten maatalousoppilaitosten keskustilan maankäyttösuunnitelma. – Kasvihuooneissa kasvatettiin ainakin kurkun- ja kaalintaimia, jotka istutettiin sitten pelloille; ruokalaa varten kasvatettiin sipulia ja retiisiä. Tamara Legejda, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 130.
- 60 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 107. *Pohljobka* on veteen keitetty vihanneskeitto.
- 61 Valentina Pudova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 138.
- 62 Valentina Kaneva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 125.
- 63 Lidija Bokunova, haastattelu 25.6.2015; Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 108.
- 64 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 108.
- 65 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 149–150. Viron kolhoosien arjesta ks. Mertelsmann 2012, passim. Yhteiskunnallinen muutos uusine arvoineen johti myös ei-toivottuihin seurauksiin. Jegor Gaidarin mielestä maataloustyöstä tuli pakotyötä, jonka välttely oli oikeastaan rationaalista. Gaidar 2014, 96. Virossa talonpojat oppelivat teeskentelemään työtä ja keskittyivät huolehtimaan omasta kasvimaastaan. Ainainen nälkä ja puute johtivat myös kolhoosista varasteluun, ja lisätienestä hankittiin tislamalla viinaa oman maan perunoista ja sokerijuurikkaista. Suunnitelmatalouden ankaruus ja huono johtaminen aiheuttivat työkurin höllentymistä ja korruption lisääntymistä, *blat*-vaihtotaloutta ja näpistelyä, tyytymättömyys uusiin olosuhteisiin alkoholin kulutuksen kasvua ja muuta itsehuoista käyttäytymistä. Mertelsmann 2012, 23, 92–94. Tällaisesta ei sovhoosin historiikissa ole mainintoja.
- 66 Valentina Rogozina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 147. Kuudetta viisivuotissuunnitelmaa (1956–1960) ei resurssien puutteessa toteutettu enää vuoden 1957 jälkeen, vaan ajalle 1959–1965 laadittiin poikkeuksellisesti seitsenvuotissuunnitelma. Tamara Legejda, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 131. Shikalov kertoo, että Neuvosto-Karjalan kolhooseissa

- ei saatu karjatalouttakaan menestymään muun puutteen vuoksi näyttämättä ja rehusta oli pulaa. Noin puolet koko Karjalan tasavallan niityistä kasvoi umpeen 1950-luvun loppuun mennessä, ja joukoittain karjaa menehtyi tai lopetettiin rehupulessa 1950-luvun alussa. Shikalov 2011, 159. Tällaisesta ei sovhoosin historiikki kerro.
- 68 Valentina Kaneva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 121, 127.
- 69 Ganna Mytniki, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 136. Mytnikin mainitsemat akaasiapensaat lienevät olleet kultasadepensaita.
- 70 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 148.
- 71 Shikalov 2011, 102, 104.
- 72 Haastattelu, *Granitsa i ljudi* 2005, 87–88; Shikalov 2011, 156.
- 73 Tietämättömyys ja resurssipula lienevät olleet synynä myös suomalaisten hedelmäpuiden ja marjapensaiden tärviiöön. Sortavalassa mainittiin olevan suomalaisten jäljiltä sovhoosien ja kolhoosien mailla satoja pieniä puutarhoja, joita kukaan ei hoitanut, sekä jopa hehtaarin laajuisia marja- ja puutarhoja. Asiantuntijoiden arvioiden mukaan niistä olisi voitu saada vuosittain ainakin 700–800 tonnia omenoita, herukoita ynnä muuta. Izotov 2001, 99. Istorija Karelii kertoo, että sotien jälkeen Neuvosto-Karjalassa yritettiin saada käyntiin marjan- ja hedelmänviljelyä, mutta tämä onnistui lähinnä ”yksittäisissä talouksissa” Kurkijoen, Pitkärannan ja Sortavalan piireissä sekä Petroskoissa. Korabljov & al. 2001, 716.
- 74 Shikalov 2011, 107, 159–160.
- 75 Ibid. 117. Vuosina 1949–1953 noin kaksi kolmasosaa kaikista värvätyistä talonpojista lähti pois. Korabljov & al. 2001, 714–715. Laine mainitsee poismuuton tärkeimpinä syinä haja-asutukseen joutumisen, kolhoosien huonon taloustilanteen, viranomaisten heikon huolenpidon siirtolaisista sekä siirtolaisperheiden epäonnistuneen valinnan. Laine 2001, 87.
- 76 Gaidar 2014, 97–98.
- 77 NA RK, f. R-3149, op. 5, d. 6/35, 47, Переписка с Главного Переселенческого Управления при Совете Министров СССР на 1950 г. – Kurkijoen ja ylipänsä kaikkien Suomen rajaan ulottuneiden alueiden asuttamisen ongelmaksi muodostui myös kuuluminen rajavyöhykkeeseen, jonka liikennettä valvottiin tarkoin ja jolla asumiseen tarvittiin miliisiltä lupakirja. Laine 2010/1, 405.
- 78 Hakulinen 1977, 343.
- 79 NA RK, f. R-3149, op. 1, d. 6/34, 8, План переселения для населения в КФССР 1949 г. Siirtolaissuunnitelma käsitti paitsi asuttamis- ja työvoiman jakautumissuunnitelman myös uudisrakentamis- ja korjaussuunnitelman. NA RK, f. R-3149, op. 1, d. 6/34, 10.
- 80 NA RK, f. R-3149, op. 1, d. 11/78, 1, 12. Статистические отчеты по переселению за 1952 г., 1.3.1952–1.1.1953. Piirissä mainitaan olevan viisi rakennusprikaatia.
- 81 Korabljov & al. 2001, 717–718.
- 82 Kalm 2009, 134.
- 83 Kolhoosikylien keskusaluetta voitiin kuitenkin mukata klassisten sommitteluperiaatteiden mukaisesti ja sijoittaa sinne juhllalliseksi kokonaisuudeksi muun muassa kyläneuvosto, koulu ja kauppoja. Kalm 2001, 265. Aikakauden virolaisesta arkkitehtuurista ks. myös Arman & Papp & Kammal & Üprus 1965.
- 84 Korabljov & al. 2001, 723.
- 85 Hakkarainen 2005, 45.
- 86 Haastattelu, *Granitsa i ljudi* 2005, passim.
- 87 Izotov 2001, 98.
- 88 Ks. esim. Applebaum 2022, passim.
- 89 Lowenthal 1985, 48.
- 90 Hyvän ympäristön ominaisuuksista ks. Horelli 1981, 193–194. Ympäristöpsykologiassa katsotaan, että tapa nähdä, tarkastella ja tulkita paikkaa riippuu muun muassa tarkastelijan taustasta, roolista ja tulevaisuudennäkömistä kyseisessä paikassa. Horellin mukaan mahdollisuus personalisoida ympäristöä vaikuttaa myönteisesti sen kunnossapitämiseen ja sosiaaliseen kanssakäymiseen, kun taas personalisoimisen kieltäminen aiheuttaa välinpitämättömyyttä, ympäristön laiminlyöntiä ja ilkivaltaa. Näin yhteiskunta voi vaikutusmahdollisuuksia rajoittamalla rohkaista ja synnyttää vandalismia. Horelli 1981, 77, 84, 91, 115–117, 120.
- 91 Siirtokarjalaisten kokemuksista Sallinen-Gimpl 1994, 55. Toisin kuin Neuvostoliitossa, Suomessa evakkojen sijoittamisessa otettiin kuitenkin huomioon, että he tulivat erilaisilta ekologisilta alueilta, mikä saattoi helpottaa sopeutumista.
- 92 Aiheesta esim. Sallinen-Gimpl 1994, 54.
- 93 Jurij Svinarev, haastattelu, *Granitsa i ljudi* 2005, 377.
- 94 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 2.8.2005.
- 95 Ibid., haastattelu 2.6.2015.
- 96 Haastattelu, *Granitsa i ljudi* 2005, passim.
- 97 Isatšenko 2005, 36.
- 98 Mäkelä 2009, 87–88.
- 99 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 63.
- 100 Rakennusten purkamisesta polttopuiksi ks. myös haastattelu *Granitsa i ljudi* 2005, esim. 55, 89; Shikalov 2011, 140.
- 101 Ks. esim. Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 59. Gessen on kuvaillut kärkevästi neuvostojärjestelmän luomaa ihmistä, joka luotti lujasti valtioon ja oli siitä täysin riippuvainen. Neuvostovaltio oli kuin ”äärimmäinen äiti tai isä: se ruokki, puki, majoitti ja koulutti kansalaisensa, se antoi heille työpaikan ja heidän elämälleen merkityksen”. Gessen 2018, 68.
- 102 Shikalov 2013/1, 48–49 ja 2013/2, 105. Petroskoin seudulle 1932 asetettu amerikkansuomalainen Allan Sihvola kommentoi muistelmissaan toistuvasti kaupunkien ja yhteisten tilojen yleistä epäsiisteyttä ja kunnossapidon puutetta sekä ihmisten piittaamattomuutta, hutilointia ja työmoraalia, niiden mahdollisia syitä kuitenkin analysoimatta. Hän tuo myös toistuvasti esiin sen, että suomalaisten asuinpaikat olivat siistejä ja hoidettuja, kun taas venäläisten eivät olleet. Sihvola 2021, passim.
- 103 Hakkarainen 2005, 48–49.
- 104 Lidia Bokunova, suullinen tiedonanto 2.8.2005.
- 105 Brittiläinen taide- ja arkkitehtuurihistorioitsija Matthew Rampley on maanmiehensä, sosiologi Anthony Smithin ajatuksiin viitaten muistuttanut myös kotimaan ajatuksen merkityksestä kansallisen identiteetin rakennusosana. Länsi-Euroopassa kotimaana käsitetään nykyisin yleisesti alue, joka noudattaa suurin piirtein modernin kansallisen valtion rajoja, mutta Keski- ja Itä-Euroopasta poliittiset murrokset sekä rajojen ja väestön siirrot ovat johtaneet siihen, että kulttuurinen ja valtiollinen kotimaa eivät aina vastaa toisiaan. Ne

- ovat johtaneet myös siihen, että monilta tiettyjen etnisten tai vähemmistöryhmien vuosisatoja asu- milta alueilta on kokonaan hävinnyt paitsi tämä väestö myös sen rikas kulttuuriperintö. Kulttuuriperintö ja muisti ovat kansallisen identiteetin peruskiviä mutta kulttuuriperintö muodostuu myös siitä, mitä aktiivisesti unohdetaan – mikä puolestaan kytkeytyy politiikkaan. Rampley 2012, 11, 14. Rampley ei mainitse Suomen luovuttamia alueita. Siirtolaisten ja muuttajien identiteetistä ks. myös Lowenthal 1985, 41–44, 263.
- 106 Hakamies 2005/2, 100; Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 2.8.2005.
- 107 Haastattelu, *Granitsa i ljudi* 2005, passim; Oswald 2007, 231.
- 108 Galina Sitar, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 109 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 7.6.2007.
- 110 Tähän viittaavia tulkintoja ovat esittäneet esimerkiksi historian tutkija Aleksandr Izotov (2001, 99) Sortavalasta ja Anatolij Kirpitšnikov (2015, 102) sekä Yuri Shikalov (2013, 48) Viipurista tarkastellessaan neuvostoajakaista tapaa suhtautua sotaan edeltäneen ajan rakennusperintöön. Izotov (2001, 105–106) ja Shikalov (2013/1, 53–54, 2013/3, 108–115) ovat myös todenneet, ettei hallinnolla ja asukkailla yksinkertaisesti ollut aineellisia eikä taloudellisia edellytyksiä niin triviaaliin asiaan kuin historiallisten rakennusten kunnossapitoon.
- 111 Lowenthal 1985, 287.
- 112 Haastattelu, *Granitsa i ljudi* 2005, passim; Hakamies 2005/2, 99.
- 113 Hakkarainen 2005, 44.
- 114 Ibid. 42.
- 115 Lidija Bokunova, haastattelu 2.6.2015.
- 116 Vrt. Applebaum 2022, 172.
- 117 Lidija Bokunova, haastattelu, *Granitsa i ljudi* 2005, 446.
- 118 Jaeger 2012, 68, 74. Jaeger on tarkastellut kulttuuriperinnön (heritage) merkityksen kehittymistä ja muuttamista Saksassa noin vuosina 1896–2006 ja todennut, että edistääkseen omaa näkemystään Saksan kansallisesta historiasta ja taiteesta natsit keskittyivät poliittisen ja sotilaallisen voiman aikakausiin, pääasiassa keskiaikaan. Natsien valtaannousu merkitsi myös ei-arjalaisen kulttuuriperinnön hävittämistä 1933 alkaen. Jaeger 2012, 70.
- 119 Stepakov 1996, 328–332.
- 120 Izotov 2001, 105.
- 121 *Granitsa i ljudi* 2005, 11–12.
- 122 Knapas 2017, 28.
- 123 Shikalov 2013/1, 35, 108; Kiilin 2001, 186.
- 124 Shikalov 2013/1, 25, 48, 105, 107–108; Viipurissa lehdistö selitti hienot asunnot porvarillisten valko-suomalaisten asunnoiksi, joiden runsas sisustus oli saatu ryöstämällä työntekijöitä. Shikalovin mukaan tämä johti siihen, että sotilaat ja siirtolaiset kokiivat oikeutettuna kostaa valko-suomalaisille turmelemalla tätä ympäristöä.
- 125 Mäkelä 2009, 61. Myös Allan Sihvola kertoo muistelmissaan kielteisestä suhtautumisesta suomalaisiin. Sihvola 2021, passim. Shikalov kuvailee, miten Sortavalan historiaa hävytettiin. Kaupungin kerrottiin olevan syntynyt ”kauan sitten”, mutta rakentajista ei kerrottu. Aineellinen perintö oli niin korkealuokkaista, ettei sellaista ollut monissa venäläisissä provinssikaupungeissa vielä 1980-luvullakaan, kirjoitettiin, mutta samalla kirjoituksista sai kuvan, että kaupungin oli rakentanut Neuvostoliitto. Shikalov 2020, 317–318.
- 126 Häyrynen, PowerPoint-esitys 13.5.2009.
- 127 Shikalov 2020, 318; Isachenko 2004, 56.
- 128 Isachenko 2004, 53, 54, 56.
- 129 Ibid. 53; Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 45–53; Balašov, PowerPoint-esitys 30.5.2014.
- 130 Leningradin alueella Terijoesta tuli Zelenogorsk eli ”vihervuori”, Kellomäestä botanisti Vladimir Komarovin mukaan Komarovo, Kuokkalasta taitelija Ilja Repinin mukaan Repino ja Jalkalasta Leninin mukaan Iljitsevo. Venäläinen kotiseuduntutkija Jevgenij Balasov nimittää vuosisatoja käytössä olleiden paikannimien vaihtamista neuvostonimiin paikannimisterilisaatioksi ja toteaa sen palvelleen Neuvostoliiton johdon poliittisia päämääriä, ajatuksena, että nimen muuttaminen merkitsee ideologian muuttamista. Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 10; ks. myös Raivo 2004, 65.
- 131 Kyrillisenä kirjoitusasuna oli aluksi foneettisesti täsmälleen suomenkielistä vastaava Куркийоки, mutta Karjalan ASSR:n korkeimman neuvoston puhemiesistä vahvisti 23.5.1958 kirjoitusasuksi ääntämykseltään käytännössä saman muodon Куркийеки. Petrov 2010, 90. Venäläiset käsittävät nimen monikolliseksi ja taivuttavat sen mukaisesti: asutaan ”в Куркийеках” ja ollaan kotoisin ”из Куркийек”.
- 132 Isachenko 2004, 53–54, 56–57.
- 133 Hakamies 2005/2, 106.
- 134 Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 63–64.
- 135 Mäkelä 2009, 87–88.
- 136 Boris Tikka muistelee, että vuosina 1947–1948 Neuvostoliiton Leninin Komsomol- ja pioneerijärjestöissä alkoi kotiseuduntutkimuskampanja, johon kuului paikallishistorian tutkiminen – tiukasti luontoon ja kolhooseihin rajoittuneena; sotilaalliset ja poliittiset kysymykset jäivät tabuiksi. Tikka & Balasov & Stepakov 2002, 63.
- 137 Isachenko 2004, 54, 56; Kannaksen matkaoppaissa esiteltiin neuvostosaaevutuksia ja kuvituksena muun muassa parantoloita, jotka olemassaolollaan muistuttivat kommunistien puolueen työläisille osoittamasta huolenpidosta – mutta ei esimerkiksi suomalaisia kirkoja.
- 138 Hakamies 2012/1, 97–98.
- 139 Laine 2010/1, 405; Nevalainen 2010, 454–456.
- 140 *Granitsa i ljudi* 2005, 12.
- 141 Ljudmila Rjabtseva, haastattelu 2.6.2015.
- 142 Raivo 2004, 64–66; Raivon näkemys on, että luovutettujen alueiden maisemassa suomalaisesta menneisyydestä kertovien piirteiden tuhoaminen oli järjestelmällistä toimintaa, jolla pyrittiin eliminoimaan suomalaisille tärkeitä elementtejä. Erityisen aktiiviseksi tuhoaminen kävi ennen Pariisin rauhansopimuksen (1947) ja YVA-sopimuksen (1948) allekirjoittamista eli rajojen lopullista vahvistamista. Ks. myös Isachenko 2004. On kiistatonta, että neuvostokauteen liittyi systemaattinen suomalaisten muistomerkkien tuhoaminen esimerkiksi hautausmailla.
- 143 Hoppe 2015; historiallinen ”oikeutus” maahan oli löydettävissä 1100-luvulta, jolloin sakalaiset alistivat aluetta asuneet slaavilaiset heimat valtaansa.
- 144 Termiä lienee luovutetun Karjalan yhteydessä ensimmäisenä käyttänyt Aleksandr Izotov (2001).
- 145 Izotov 2001, 105; Hakamies 2012/1, 75. Koko Karjalais-suomalaisen sosialistisen neuvostotasa-vallan kannalta väestönsiirrot olivat aiheuttaneet sen, että venäläisen ja muita kansallisuusia edustavan väestön osuus kasvoi jatkuvasti suhteessa karjalaisiin, suomalaisiin ja vepsäläisiin. Korabljov & al. 2001, 687.

VI MAATALOUDEN YKSIKÖIDEN KASVU JA
AGROKESKUKSET
SUOJASÄÄSTÄ PYSÄHTYNEISYYDEN JA
PERESTROIKAN AIKAAN 1953–1991, SIVUT 278–377

- 1 Kalm muistuttaa, että Karl Marx ja Friedrich Engels määräsivät vuonna 1848 Kommunistisen puolueen manifestissaan, että maatalous ja teollisuus tuli yhdistää. Kaupungin ja maaseudun vastakkainasettelun poistaminen olisi yksi keino rakentaa luokaton yhteiskunta. Kalm 2008, 85.; ks. myös Bogdanova 2006.
- 2 Molnár 2013, 7.
- 3 Nimitys suojasää joutuu Ilja Ehrenburgin vuonna 1954 ilmestyneestä pienoisromaani *Ottepel'*, suojasää, jossa kuvattiin Stalinin kuoleman jälkeistä ilmiä. Suomeksi teos ilmestyi vuonna 1963.
- 4 Kochetkova 2017; sellu- ja metsäteollisuushankkeissa teknologiavaihdon kumppanina oli tärkeä ennen kaikkea Suomi.
- 5 Litvinenko 2017, 25–26, 28, verkkolähde; useimmat neuvostoarkkitehtien tekemät ulkomaanmatkat suuntautuivat Suomeen. – Painopisteen muutos näkyi ajan arkkitehtuurijulkaisuissa. Neuvostoliiton arkkitehtiliiton julkaisema aikakauslehti *Arhitektura SSSR* ryhtyi esittelemään ja analysoimaan lukijoilleen tuoretta länsimaista – myös suomalaista – rakentamista. Ideologisen aineiston sijasta painottuivat yhä enemmän yleiseurooppalaisesti ajankohtaiset rakennustekniset kysymykset sekä asunto-, koulu-, sairaala- ja teollisuusrakentaminen. Åman 1987, 222; *Arhitektura SSSR* -lehden vuosikerrat.
- 6 Aiheesta esim. Anderson 2015, 214–216; Caldenby & Wolodarski 1973, 31–33.
- 7 Caldenby & Wolodarski 1973, 10, 106, 108; Anderson 2015, 216–217; Lebina 2015, 44; 1957 maan johto antoi myös määräyksen, että maan asuontupa tuli voittaa 10–12 vuodessa.
- 8 Gutsalenko 1961, 15.
- 9 *V sele kak v gorode*, 1963.
- 10 Kalm 2008, 85.
- 11 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 2.8.2005. Asiakirjat kertovat kolhoosien järjestelyprosessista pääpiirteissään seuraavaa: Krasnaja Tšuvasija liitettiin maaliskuussa 1953 Kurkijoki-sovhoosiin, ja maaliskuussa 1955 Iskra ja Krasnoje Znamja yhdistettiin Iskra-sovhoosiksi, kun taas Krasnaja Niva ja Majak yhdistettiin Ladoga-sovhoosiin. NA RK, f. R-1642, op. 6, d. 6.
- 12 Korabljov & al. 2001, 723. Monissa Neuvosto-Karjalan kolhooseissa työskenteli 1950-luvun puolimaisa vain 20–30 henkeä, ja suurin osa niistä muutettiin vuosina 1953–1959 sovhooseiksi. Shikalov 2011, 161, 165.
- 13 NA RK, f. R-1175, op. 1, d. 7/88.
- 14 NA RK, f. R-2520, op. 1: Сельскохозяйственные артели Куркиевского района 1945–1956 гг. Elisenvaaran seudulla keskustilaksi tuli 1958 Elisenvaaran Zarja-sovhoosi ja syrjäisemmät kylät vähitellen näivettyivät. Nevalainen 2010, 429–430.
- 15 Kalm 2009, 129; Viron maataloudessa siirryttiin 1960-luvulta alkaen seutus suunnittelun myötä teollisiin suuriin yksikköihin, ja pienten kylien likvidointi jätti jäljelle noin 650 kylää. Niistä vajaa puolet määrättiin 800–1200 asukkaan kolhoosikeskuksiksi ja loput 300–600 asukkaan sivukyliksi. Kalm 2008, 86 ja 2009, 135.
- 16 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 151.
- 17 Kifaja Sultanova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 172. Kurkijoella yksityiset tienasivat myös myymällä maitoa taajaman meijeriin. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 92.
- 18 Ks. esim. Valentina Gorbatskaja, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 111.
- 19 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 151.
- 20 Maissinkasvatuskokeilusta Kurkijoella esim. Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 109.
- 21 Jungar 2002, 468; Hruštšov käynnisti valtavia pääomasijoituksia vaatineen neitseellisten maiden käyttöönotto kampanjan, joka ulottui Kazakstanin aroille ja sääolosuhteiltaan arvaamattomaan Siperiaan saakka.
- 22 Palkintokäytäntöä muistelevat mm. Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 108 ja Valentina Gorbatskaja, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 111.
- 23 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 154.
- 24 Korabljov & al. 2001, 735.
- 25 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 151. Kurkiojen taajamassa oli Lidija Bokunovan muistikuvien mukaan päästy käyttämään sähköä selvästi aikaisemmin. Apuna oli ollut Ketrovaarassa sijainnut voimala, jonka kapasiteetin jäädessä kasvavaan kulutukseen nähdn riittämättömäksi sähköä alettiin vuonna 1967 tuoda Neuvosto-Venäjän puolelta. Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 26 Sidorenko & Mejerovitš & Tšertilov 2009/2, 62.
- 27 Olga Babovozin mukaan Marina Petrova, sähköposti 24.10.2021.
- 28 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 108.
- 29 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 7; Lahdenpohjaan muodostettiin maatalousammattiopisto, jossa koulutettiin esimerkiksi traktorinkuljettajia.
- 30 NA RK, f. R-1642, op. 4 (1940–1941 ja vuoteen 1958).
- 31 Kurkijoella kerrotaan, että "ukrainalainen kunnanjohtaja" purki kirkon ja möi hirret rakennustarpeiksi Ukrainaan, minne ne vietiin rautateitse. Jäljelle jäi "kaunis kivijalka, lapset tykkäsivät leikkiä". Marina Petrova, sähköposti 12.3.2006.
- 32 Vadim Rjabtsevin mukaan Marina Petrova, sähköposti 14.5.2018.
- 33 Kirjoittaja Jaakko Rugojev, vienankarjalainen kirjailija, toimittaja ja sodanaikainen partisaani, kuvailee esimerkiksi Kontupohjan metsäteollisuuspiirin Hirvaksen metsätyöläisraajamaa seuraavasti: "Aistikkaat, hyvin hoidetut asuintalot ja niiden edustoille kasvamaan jätetyt puut, siistit kuivat ajotiet ja jalkakäytävät, vihannat pihanurmikot, julkisten rakennusten asianmukaisuus ja koko kylän sijoitus ja suunnittelu kertovat siitä, että täällä asuu tarmokasta, ajattelevaa ja työtä arvostavaa väkeä. Tämän laajan metsätyöläisasutuksen joka kodissa voidaan löytää kaupunkilaiselämän olennaisimmat piirteet. Mikään täällä ei enää muistuta vanhan ajan metsästäistä." Rugojev 1964, 51.
- 34 Nevalainen 2010, 445–447.
- 35 Ks. esim. Jungar 2002, 492–493. Brežnevin kaudella kommunistinen ideologia oli jo menettänyt iskevyytensä, ja sen julistaminen oli muuttunut yhä iäkkäämpien puoluesihteerien johdolla toistelluksi rituaaliksi ja kansan anekdoottien kohteeksi. Gaidar 2014, 92.
- 36 Alkoholin kulutuksesta esim. Figs 2021, 316. Mertelsmann toteaa Neuvosto-Viron osalta, että virolaisten tyytymättömyys uusiin olosuhteisiin lisäsi alkoholin kulutusta ja muita tuhoisia

- käyttäytymisen muotoja. Mertelsmann 2012, 23.
- 37 Bagirov & al. 1980, 39.
- 38 Korabljov & al. 2001, 726; Shikalov 2011, 165–166.
- 39 Iosif Maksimov, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 9.
- 40 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 13.
- 41 *Kurkijoki. Ljudi truda* 2022, 18. Suuressa karja-sovhoosissa Zarjassa oli 1970-luvun lopulla karjaa 2300 päätä. Nevalainen 2010, 433.
- 42 Galina Sitar, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 43 Ibid., *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 162, 164
- 44 Aleksandra Zagvozdkina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 116.
- 45 Puutetaloudesta ks. esim. Gaidar 2014, 94–95.
- 46 Roza Solonitsyna, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 167.
- 47 Ljudmila Sorokina, suullinen tiedonanto 27.6.2009.
- 48 Käytäntö tunnettiin *kormuša*-järjestelmänä. Nevalainen 2010, 445–446.
- 49 Ks. Oswald 2007, 214–217, 232.
- 50 Ks. Kurkijoki. *Ljudi truda* 2022, kuva s. 213. Sekä kyläneuvostoa että sen toimeenpanevaa komiteaa valvoi puolueen varsinainen päättävä elin, piirikomitea eli rajkom. Kommunistisen puolueen jäsenistä muodostettu ryhmä raportoi sovhoosin tavoitteiden toteutumisesta puoluekokouksissa.
- 51 Kurkijoki-sovhoosin Lahdenpohjassa koulutettu mekaanikko ja turvallisuustekniikan insinööri Boris Trošin on selostanut, että puoluekabinetti järjesti Kurkijoen kommunistille ja Komsomol-nuorille poliittista opetusta ja propagandisteille ja agitaattoreille opetustilaisuuksia, joissa käsiteltiin muun muassa kommunistien roolia rehunvalmistuskaudella sekä puolueorganisaation tehtäviä karjan talvehtimisen järjestämisessä. Puoluekabinetti ohjeisti myös poliittisia tiedonantajia, jotka välittivät työpaikoille tietoiskuja puolueen linjasta ja suunnitelmista, ja rehunvalmistus- ja sadonkorjuukausilla poliittisia tiedonantajia ja agitaattoreita jalkautui työ- ja asuinpaikoille kannustamaan työläisiä parempiin suoriutuksiin. Elokuussa 1988 Kurkijoen seudun puoluekabinetti siirtyi Hiitolan Zavasta-sovhoosiin. Trošin toimi 1970-luvulla mm. Komsomol-komitean sihteerinä sekä puoluekomitean ja ammattiliittokomission jäsenenä Kurkijoki-sovhoosissa. Boris Trošin, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 178, 180–184. Profkomeista ks. myös Jungar 2002, 485.
- 52 Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 157.
- 53 Bogdenko & Zelenin 1976, 275.
- 54 Krušel'nitskij, Kurkijoen seudulle Ukrainasta vuonna 1946 muuttaneen agronomin poika, oli vastikään koulutettu Moskovassa kaaderiksi. Hän toimi sovhoosin puheenjohtajana vuodet 1969–1980. Eduard Krušel'nitskij, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 10–13.
- 55 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, passim.
- 56 Korabljov & al. 2001, 722.
- 57 Galina Sitar, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 162, 164–165.
- 58 Lidija Bokunova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 87–88; koulun ja sovhoosin keskinäisistä järjestelyistä *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 93. Pedagogiset tavoitteet ulottuivat sovhoosin pelloille saakka, sillä koululaisista muodostettiin tuotantoprikaateja. Ljudmila Rjabtseva, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 153.
- 59 Valokuva 0-34696. Valokuva-arkisto. NA RK.
- 60 Boris Trošin, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 180. Kymmenvuotiaana sai liittyä pioneereihin, 15-vuotiaana Komsomoliin.
- 61 Valentina Orlova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 140.
- 62 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 87–88.
- 63 Jungar 2002, 484; Jungar erittelee, että "kehittyneen sosialismin" yhteiskunnalle nähtiin Neuvostoliitossa ominaiseksi korkea tekninen ja aineellinen kehitystaso, kansalaisten korkea kulttuuri- ja poliittinen tietoisuus sekä riiston ja sarron häviäminen.
- 64 Vihavainen 2013, 173.
- 65 Aiheesta esim. Figes 2021, 314.
- 66 Tyypillamellitalo oli tulosta valtion rakennuskomitean Gosstrojn vuonna 1956 julistamasta kolmi-, neli- ja viisikerroksisten tyyppitalojen suunnittelukilpailusta. Alkuvaiheessa tyyppilamellitaloja muurattiin edullisesti tuotettavista kalkkikiekkatiilistä, mutta 1950-luvun puolimaissa Neuvostoliitto osti ranskalaiselta Raymond Camus & Cieltä samannimisen, betonielementteihin perustuvan rakennusjärjestelmän lisenssin, ja ensimmäiset betonielementtitehtaot käynnistettiin vuonna 1959. Caldenby & Wolodarski 1973, 106–108, 156–157; Meuser & Zadorin 2015, 15, 41, 102–103.
- 67 Caldenby & Wolodarski 1973, 47; Lebina 2015, 48–49.
- 68 Ks. esim. Lebina 2015, 23. Mäkelä kertoo huoneistojen pienen koon olleen yleisenä irvailun kohteena: "... Hrushtshov yhdisti vessan ja kylpyhuoneen ja aikoi yhdistää myös lattian ja laipion, mutta ei ehtinyt...". Mäkelä 2009, 176. Pejoratiivista nimitystä hruštšovka ei tapaa venäjänkielisessä arkkitehtuurihistoriankirjoituksessa, mutta sitä ovat käyttäneet tutkimuksissaan esimerkiksi Natalija Lebina ja Ksenija Litvinenko.
- 69 Kalmin mukaan betonielementtitalot nähtiin itäblokin maissa edistyksenä, keinona taata kaikille tasapuoliset asuinolosuhteet. Samalla sarjatuotantona valmistetut talot toimivat "itäblokin maiden modernisaatioprosessin, joustamattoman poliittisen järjestelmän ja valtion komentotalouden instrumenttina". Kalm näkee laajamittaisen kerrostalorakentamisen Baltian maissa myös alueiden kolonisaation välineenä. Kalm 2012, 192.
- 70 Printsipy postrojenija ... 1965. Uutta kaupunkisuunnitteluideologiaa oli kokeiltu käytännössä ensi kertaa vuonna 1957 Moskovon Novyje Tserjomuškissa, jonne oli pystytetty myös ensimmäiset uutta asuinkonseptia edustavat lamellitalot. Caldenby & Wolodarski 1973, 53–56.
- 71 Kalmykova 1975/3, 685–686.
- 72 Tarasjuk 1970.
- 73 Kaupungit hallitsivat rajojensa määrittämää maa-alueita, ja 1970- ja 1980-luvulla oli voimassa laki, jonka mukaan maata luovutettiin korvauksetta valtion, osuustoiminnan sekä julkisten tuotantolaitosten, virastojen ja laitosten ja kansalaisten käyttöön. Reskalenko 2003, 134–135. Suunnittelulaitoksista ja niiden hierarkioista Caldenby & Wolodarski 1973, 137–146.
- 74 Caldenby & Wolodarski 1973, 9–10, 120; Andrusz 1996, 137; Enyedi 1996, 111; Metspalu & Hess 2017, 4; norveja ja ohjeita julkaisi valvova viranomainen ja ohjasi kommunistinen puolue.
- 75 Kalmykova 1975/3, 680. Alustava seutukaava on tekijän käännös ilmaisusta схема районной планировки, ja se perustuu arkkitehti Kirsti Reskalenkon termistä проект районной планировки käyttämään suomennokseen seutukaava. Reskalenko 2003, 135. Viron neuvostotasavaltaa varten laadittiin jo ajanjaksolla 1962–1967 pitkän aikavälin suunnitelmat, joissa määriteltiin asuinalueiden,

- julkisten laitosten, teollisuuden ja maatalouden, liikenteen ja sähkön verkostojen sijainti. Suunniteluun osallistui arkkitehdin ja agronomin ohella maankäytön, maantieteen, energiakysymysten ja talouden asiantuntijoita. Kalm 2009, 134–136.
- 76 Bagirov & al. 1980, 44; Bylinkin & Rjabušin 1985, 10.
- 77 Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii, 1970.
- 78 Enyedi 1996, 111.
- 79 Caldenby & Wolodarski 1973, 120.
- 80 Kehityskelpoisista kylistä käytettiin tässä luokittelussa määrettä *perspektivnyj*, "sellainen, jolla on tulevaisuudennäkymiä", ja kehityskelvottomista määrettä *neperspektivnyj*, "sellainen, jolla ei ole tulevaisuudennäkymiä".
- 81 Nevalainen 2010, 429; Kalmukova 1975/3, 680; kun vuonna 1959 Neuvostoliitossa oli 704800 maaseutuasukasta, joista alle sadan asukkaan pikkukylä oli 502000, karsinnan ja keskittämisen seurauksena maaseutuasukasta laskettiin vuonna 1970 olevan koko maassa 469300 ja niistä pieniä 292000. – Vuonna 1980 tilanne oli lähes sama: 62,5 % maaseudun asutuskeskuksista käsitti alle 100 asukasta, ja maan luoteisosissa alle sadan asukkaan kylä oli jopa 70–90 %. Melko suuria, yli tuhannen asukkaan asutuksia oli vain viisi prosenttia. Bagirov & al. 1980, 21–22. Neuvosto-Karjalassa oli vuonna 1970 enää 1069 maaseudun asutuskeskusta, kun niitä oli vuonna 1939, ennen suomalaisalueen liittämistä, ollut 2973. Korabljov & al. 2001, 686–687.
- 82 Kalmukova 1975/3, 685–686.
- 83 Nevalainen 2010, 430–432.
- 84 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 110; Voltškova muistelee, että työnjohtaja Jurij Mihtinin luotsaama sovhoosin rakennusrikaati toimi aktiivisesti asuinrakentamisen parantamiseksi.
- 85 *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä kerrotaan vuoden 1970 lopulla, että valtiollisen maankäytön suunnittelulaitoksen ja maaseudun asuin- ja siviilirakentamislaitoksen yhteistyönä oli valmistunut 70 asutuskeskuksen rakentamista koskevat yleiskaavat (*genplan*). *Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii*, 1970. Epäselväksi jää, kuuluiko Kurkijoen taajama jo näiden 70 asutuskeskuksen joukkoon.
- 86 Kurkijoen taajaman inventointikartta 1975; Kurkijoen taajaman inventointikartan selitysoasa. Projektarkkitehti. AGA.
- 87 1970-luvun alussa ministeriöiden alaiset rakennusryhmittä (*трест*) hoitivat yli kaksi kolmasosaa rakentamisesta Neuvostoliitossa. Caldenby & Wolodarski 1973, 152.
- 88 Taajaman rakentamista ja maankäyttöä ohjaavana dokumenttina asiakirjoissa viitattiin toisinaan yleiskaavaan tai -suunnitelmaan, *genplaniin*, jonka sisällöstä ei kuitenkaan ole tietoa.
- 89 Caldenby & Wolodarski 1973, 144–145.
- 90 Kurkijoen taajaman rakennuksia koskevan asemapiirustuksen allekirjoittivat tyypillisesti piiriarkkitehti, ympäristöhygieniaseman johtava lääkäri ja valtiollisen palotarkastuslaitoksen päällikkö, joskus myös sovhoosin puheenjohtaja.
- 91 Metspalu & Hess 2017, 4.
- 92 Lahdenpohjan piiriarkkitehdin M. N. Konduktorovin vuoden 1979 alussa allekirjoittama vuosisuunnitelma kertoo, että piiriarkkitehti laati vuosittain tasavallan rakennus- ja arkkitehtuuriviraston (Управление по делам строительства и архитектуры совета министерства Карельской АССР) tulostavasti tuotantoryhmälle
- tilivelvollisena suunnitelman ja aikataulun piirinsä asuin- ja muusta siviilirakentamisesta sekä rakentamisen laadunvalvonnasta. Arkkitehdin tuli valvoa sitä, että rakennusten julkisivut toteutettiin tyyppipiirustuksen perustietokortin mukaisesti, huolehtia rakennustuotannon ja rakentamisen laaduntarkastamisesta sekä arvioida tuotantotavoitteiden täyttymistä. Lisäksi piiriarkkitehdin osaston tuli osallistua kuukausittain tasavallan rakennuslautakunnan työhön sekä rakennusten valtiollisten vastaanottolautakuntien istuntoihin sekä muistomerkkien suojeluyhdistyksen toimintaan. Lisäksi piiriarkkitehdin tuli laatia Elisenvaarakalle yleiskaava, *genplan*. NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 9/60, Годовой и квартальные планы работы отдела районного архитектора; Elisenvaaran statuksesta Dobroskok. *Narodnaja entsiklopedija gorodov i regionov Rossii* -verkkosivut.
- 93 Ks. NA RK, f. 3479, op. 1, 1/5; f. 3519, op. 1, 3/12, Акты государственной приемной комиссии. Yhden ja kahden asunnon talot olivat 1970- ja 1960-luvun vaihteessa valtatyyppinä Kurkijoen seudun uudisrakentamisessa. Vuonna 1969 valtiontoilille oli Lahdenpohjassa, Kurkijoella, Hiitolassa, Ruskealassa ja Värtsilässä rakenteilla yhteensä 62 yksikerroksista, hirsirunkoista asuintaloa ja ainoastaan kolme kaksikerroksista monen asunnon taloa. Sortavalan piiriarkkitehdin Mel'ništšukin puolivuotiskatsaus, NA RK, f. R-3479, op. 1, d. 1/9, Отчет о жилищном и гражданском строительстве Сортавальского района. Vuonna 1972 käyttöönottotarkastuksen oli koko piirissä läpäissyt 19 yksikerroksista asuintaloa mutta vain yksi kaksikerroksinen, kaikki tyyppipiirustusten mukaan. NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 4, Отчет о жилищном и гражданском строительстве 1.1.1972–1.1.1973.
- 94 Pasport 1-50b-12. VTsIS.
- 95 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 96 *Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii*, 1970, 11. Maaseudun asuinrakennuksia varten oli lehden mukaan tarjolla vain harvoja hyviä tyyppipiirustuksia eikä oman talon rakentajille ollenkaan. Vuonna 1975 ilmestyi kuitenkin Neuvostoliiton Euroopan-puoleiseen osaan suunnitelluille arkkitehdeille tarkoitettu, tyyppisuunnitelmia esittelevä kirjanen *Sel'skije žilyje doma i kvartiry* (Agajants & al. 1975), joka sisälsi myös maaseudun asuintalotyyppejä käsittelevän luvun. Venäjän keskiväyhykkeen oloihin niitä luetellaan kolme: lamelli-, rivi- ja yhden asunnon talo.
- 97 *Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii*, 1970, 11.
- 98 Caldenby & Wolodarski 1973, 122; Nevalaisen mukaan sovhoosien keskuskiiliiin rakennettiin 1980-luvulla yleensä enää parikerroksisia pienkerrostaloja siksi, että monikerroksisissa taloissa oli ilmennyt runsaasti teknisiä puutteita ja ongelmia. Nevalainen 2010, 430–431.
- 99 Jelena Itsikson, sähköposti 21.12.2018.
- 100 Tyyppi 3-40-25B julkisivu- ja pohjapiirustus on julkaistu neuvostoaikaisessa katalogissa, josta tätä tutkimusta tehtäessä löytyi kuva vk.com-verkkosivulta nimellä двухэтажный восьмиквартирный дом типа 3-40-256. Tyyppi 3-30-25B: *Illjustrovannyj katalog tipovyh projektov...* 1958, 65. Erot mallien välillä ovat vähäisiä.
- 101 Taloihin on myöhemmin asennettu vesijohdot, wc:t ja suihkut. Vadim Rjabutsev mukaan Marina Petrova, sähköposti 7.9.2017.

- 102 NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 2/7, № 8; käytöstä Galina Sitar, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 103 Vuonna 1973 valmistunut talo, NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 3/12, Акты государственной приемной комиссии; vuonna 1974 valmistunut talo, Vadim Rjabtsevin mukaan Marina Petrova, sähköposti 7.9.2017. Kyseessä lienee ollut toukokuussa 1975 käyttöön ototarkistuksen läpäissyt 12 asunnon keskuslämmitteinen, teräsbetonisin välipohjin varustettu "betonitalo". NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 5/23, Акты государственной приемной комиссии. Hankkeita jäi myös paperille. Vertailun vuoksi mainittakoon, että Neuvosto-Karjalan kaupunkien asuintaloissa keskuslämmitys oli yleistynyt 1960-luvun mittaan niin, että vuonna 1970 siitä nautti tärkeimmissä kaupungeissa 43 prosenttia kaupunkitaloista. Korabljov & al. 2001, 735.
- 104 Eduard Kruselnitskij, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 12–13.
- 105 Karjalan tasavallan kansallisarkiston kuva-arkiston oppilaitoksia käsittelevästä kortistossa on *Prizyviä* varten otettu valokuva, jossa rakennusmiehet julistavat plakaatilla tavoitettaan: he ovat luvanneet, että Kurkijoen taajaman uusi koulu valmistuu 20.8.1975 mennessä.
- 106 Sovhoosin historiikan mukaan rakennuksessa olivat sovhoosin johtajan työhuone, sihteerin, kirjanpitäjien ja taloustieteilijöiden tilat, kassa, arkisto, eläinlääkärien työhuone, rakennusprikaatien päätyönjohtajan valvoma rakentajien työhuone sekä agronomien ja profkomin (rabotškomin) eli ammattiyhdistyksen tilat käsittävä kaaderiosasto ja puoluekomitean sihteerin tilat. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 26–27; kaavio hallintorakennuksen toiminoista, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 30. Suomalaisaikaisen ajantasapiirustusten mukaan kyseisessä rakennuksessa oli eteisen lisäksi vain kolme huonetta. Kurkijoen maanviljelyskoulu. Hevos- ja karjanhoitokoulujen luentosali № 6. MaatH lo 11. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA.
- 107 Käsitystä taajaman rakennuskannan säilyneisyydestä vahvistavat aikakaudesta säilyneet valokuvat, erityisesti konsuli Aarne Roihan vuonna 1971 ottamat valokuvat. KK. MVK. MV.
- 108 Bogdenko & Zelenin 1976, 275.
- 109 NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 9/61, Пояснительная записка к отчету.
- 110 Maaseudun uusien kerrostalojen puutteista ks. Bogdanova 2006, 357–364; kaupunkien lamellitaloista ks. Leбина 2015, 62–63; Viron osalta Kalm 2008, 86; Kurkijoen osalta Igor Petrov, suullinen tiedonanto 5.8.2005.
- 111 Aiheesta esim. Leбина 2015, 62–63. Esimerkiksi Virossa oli rakennusalalla jatkuva pula ammattitaitoisesta työvoimasta, sillä suhteellisen hyvältä palkasta huolimatta rakennustyö karuine työoloineen ei ollut haluttua. Kalm 2012, 193–194.
- 112 Caldenby & Wolodarski 1973, 152–153; töiden hinta määriteltiin virallisissa hinnastoissa, ja urakoitsijat laskuttivat töistä kuukausittain. Urakoitsijan kannalta tulovirta oli varma ja turvattu, mikä johti usein siihen, ettei urakoitsijalla ollut varsinaista motivaatiota saattaa töitä loppuun ajallaan – tai ehkä koskaan.
- 113 Liikkuvan mekanisoidut rakennusjoukot (PMK) olivat uudenvälia rakentamisen iskujoukkoja, joilla koetettiin ratkaista maaseutua vaivaavaa pulaa rakentajista. Aleksejev 1983. PMK 7:lle rakennettiin tuotantoalue Hiitolan johtavan tien varteen. PMK 7:n tuotantoalueen asemapiirustus: NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 9/70, 27. PMK 7:n työntekijät olivat saaneet rakennusalan koulutuksen Petroskoin teknisessä opistossa. Ljudmila Sorokina, suullinen tiedonanto 27.6.2009. Sovhoosilla oli myös oma rakennusprikaati, jonka tehtäväkentstä sovhoosin historiikki tosin mainitsee ainoastaan "suunnitelmat asuinrakentamisen parantamiseksi". *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 26–27.
- 114 NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 9/61, Пояснительная записка к отчету. Laatuongelmista raportoi myös Sortavalan piiriarkkitehti Mel'nitšuk vuosien 1968 ja 1969 ensimmäisen puoliskon katsauksissaan, erityisesti tyyppiirustuksiin pohjautuvissa, kalkkihiekkaharkoista muuratuissa kahdenperheentaloissa. Hän moitti muun muassa teräsbetonipinnoja, tiilimuurauksia, kirvesmiestöitä ja eristystä heikkolaatuisiksi ja rakennusmateriaalien käsittelyä työmaalla huolimattomaksi. Katsaus koski Sortavalan piirin asuin- ja kaupunkirakentamista, omatoimirakentamista lukuun ottamatta. NA RK, f. R-3479, op. 1, d. 1/6, Отчет о жилищном и гражданском строительстве Сортавальского района 1.1.1968–1.7.1968; NA RK f. R-3479, op. 1, d. 1/9, Отчет... 1.1.1969–1.7.1969; ks. myös f. 2916, op. 1, d. 4/71 vuodelta 1972. Sortavalan halintopiiri käsitti Sortavalan, Ruskealan, Värsilän, Lahdenpohjan, Kurkijoen ja Hiitolan alueet.
- 115 Galina Sitar, suullinen tiedonanto 8.6.2007. Asunnon pinta-alan voi laskea rakennuksesta 1910-luvulla laaditusta ajantasapiirustuksesta, jossa on esitetty huoneiden mitat. Asuinrakennus № 22. MaatH lo 12. Kurkijoen koulutila Kurkijoella. MaatH piirustukset 1876–1960. KA.
- 116 Albina Kartševskaja muutti Kurkijoen taajamaan vuonna 1957. Talossa oli alkuun vielä myös "meekaaniko-opiston" tiloja, joita sittemmin vapautui Kartševskajan perheen käyttöön. Albina Kartševskaja, suullinen tiedonanto 7.6.2007.
- 117 Litvinenko 2017, 53–55, verkkolähde. Esimerkiksi Viron kaupungeissa nomenklatuuri asui mieluiten hyvin varustelluissa, laadukkaasti toteutetuissa vanhoissa asunnoissa, usein 1930-luvun porvarisasunnoissa. Kalm 2012, 200.
- 118 Bylinkin & Rjabušin 1985, 180. Karjalan tasavallan kansallisarkistossa säilytetään Lahdenpohjan piiriä koskevaa karttamuotoista alustavaa seutu-kaavaa, схема районной планировки, vuodelta 1978. Mittakaavassa 1:100000 on esitetty muun muassa Kurkijoen kolhoosit (sic!) ja sovhoosit, vija maitomeijeri sekä lihakarja- ja maitotilat. NA RK, f. R-2916, op. 4, d. 21.
- 119 Kalm 2009, 136. Termi agrokaupunki tai -keskus (агрогород tai агрогородок, агроцентр) ei ole täysin vakiintunut. Kalmin (2009, 133) mukaan termiä tapasi Virossa jo 1950-luvulla. Isachenko (2004, 50) pitää Kannaksen entisillä suomalaisalueilla relevantimpana terminä agrokeskusta kuin agrokaupunkia. Myös Nevalainen (2010, 430) kirjoittaa "agrotsentreistä" neuvostotilojen asuin- ja hallintokeskuksina. Kalmykova (1975) on nimittänyt maaseudun suuria taajamia yksinkertaisesti kyliksi, taajamiksi taikka maaseudun, kolhoosin tai sovhoosin keskuskyliksi (населенный пункт, поселок, село, сельский районный центр, центральный поселок совхоза) mutta on käyttänyt myöhemmin (1991, 29) myös termiä agrokaupunki.

- 120 Kalmykova 1975/3, 686. Venäjäksi hallinto-alue, aluepiiri ja tasavalta ovat область, край, республика. Kokeellisia taajamia oli rakennettu jo 1950-luvun lopulta alkaen, mutta suuressa määrin niitä alettiin rakentaa vasta vuoden 1968 määräyksen myötä. Kalmykova 1991, 89.
- 121 Caldenby & Wolodarski 1973, 131–132; Smith 1996, 75; Meuser & Zadorin 2015, 151–152; Anderson 2015, 222. Merkitykseltään *mikrorajon* oli paljolti analoginen Suomessa 1940-luvun lopulla käyttöön otetun termin asumalähiö kanssa. Asumalähiö tarkoitti kaupungin tai teollisuusalueen tuntumassa sijaitsevaa, päivittäispalveluja tarjoavaa asuinalueita. Suomalaisen lähiön ostoskeskukseen kuului yleensä ruokakauppoja, pankki, posti, kemikalia, parturi, kampaamo, kahvila baari ja elokuvateatteri. Ks. esim. Standertskjöld 2008, 66–67, 126.
- 122 Vinogradov & Konduhov 1970, 3.
- 123 Tarasjuk 1970. Toisaalla osoitettiin, miten esimerkiksi Jaroslavlissa oli haettu ratkaisua kolhoosilaisien talojen optimaaliseen sijoitteluun yksityisiin kasvimaihin nähden. Majkov 1970.
- 124 Šulenin 1970.
- 125 Ibid.
- 126 Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii, 1970. Tulovastuullisen osaston tehtäviin kuului kohottaa maaseudun perusrakennustoiminnan (капитальное строительство) tasoa. Kaiken perustana olivat viisivuotissuunnitelmat. Artikkelin mukaan tasavallassa oli nyt myös rahoituksen osalta aiempaa suotuisimmat olot rakentaa korkeatasoisemmin eikä maaseudulla ollut koskaan rakennettu yhtä paljon.
- 127 Ibid. 10.
- 128 Artikkelissa kerrotaan, että "tyypillisessä karjalaisessa asutuskeskuksessa", Zajsev-sovhoosin keskuskyllässä (ceno) Šujassa eli Suojussa "noudatetaan kaikkein edistyneimpiä asemakaavallisia keinoja". Rakennukset oli tarkoitus toteuttaa tyyppiirustuksilla ja varustaa kaikilla mukavuuksilla. Erytystä huomiota oli kiinnitetty asuintalojen "esteettisiin vaatimuksiin", kuten nykyaikaisuuteen, sekä säilytystiloihin ja piharakennuksiin karjan pitoa varten. Ibid.
- 129 Lindström 1979. Juhani Lindström toimi Yleisradion Moskovan-kirjeenvaihtajana 1969–1975.
- 130 Ibid. 1979, 26–27, 29–30. Joitain Leningradin alueen kolhooseja ja sovhooseja uudistettiin jo 1960-luvulla mikrorajon-konseptin mukaisesti (Kalmykova 1975/3, 682, 684), ja Leningradin alueella lähes kaikille sovhooseille ja kolhooseille tehtiin kaava- ja rakennussuunnitelma vuoteen 1974 mennessä. Bylinkin & Rjabušin 1985, 180–181.
- 131 Gregory Isachenkon mukaan Kannaksen entisillä suomalaisalueilla kehitettiin agrokeskuksiksi usein vanhoja kirkonkylä, joista esimerkkinä hän mainitsee muun muassa entisen Räisälän kirkonkylän eli Mel'nikovon noin 55 kilometriä Kurkijoen taajamasta etelään. Isachenko 2004, 50; Mel'nikovo-sovhoosista kasvoi yksi alueen suurimmista. ks. Laine 2010, 412–413. Virossa kirkonkylä pidettiin Stalinin aikana ideologisesti sopimattomina kolhoosien keskuskyliksi. Sitä vastoin vuoden 1920 maareformissa autoituneita kartanoita hyödynnettiin kolhoosikylien tarpeisiin. Kalm 2009, 138–139.
- 132 Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii, 1970, 10.
- 133 Ks. Kalmykova 1975/3, 686.
- 134 Golovko 1973, 9. Fjodorovskoje palkittiin Neuvostoliiton kansantalouden saavutusten näyttelyssä yleisliittolaisen kilpailun parhaista rakennuksista ja mukavuuksista. Artikkelissa esitellään muitakin palkittuja maataloustaajamia Leningradin alueella.
- 135 Moskovan arkkitehtuuriakatemiasta valmistunut Svetlana Levoško muistelee, että akatemiasta tehtiin 1980-luvulla opintomatkoja Viroon katsomaan sen esimerkillistä kolhoosiarkkitehtuuria. Svetlana Levoško, suullinen tiedonanto 21.2.2023.
- 136 Kalmykova 1975/3, 686, 691, 693; Viron palkittuina kolhoosin keskustaajamina Kalmykova mainitsee Sakun, Kurtnan ja Vinnin. Uudistettujen virolaisten kolhoosikylien arkkitehtuuri erottautui Neuvostoliitossa yleisemminkin tasoltaan poikkeuksellisen korkeana, ja sitä esiteltiin useissa arkkitehtuuriteoksissa.
- 137 Volkov 1987, 266–269, 271; Padisen kolhoosikylän suunnittelijat palkittiin vuonna 1981 Neuvostoliiton arkkitehtiliiton palkinnolla.
- 138 Kalmykova 1975/3, 691.
- 139 Kalmykova 1991, 146.
- 140 Ibid. 88, 89.
- 141 Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii, 1970, 10.
- 142 Bogdanova 2006, 355. Kalmykova on kuvannut maaseudun muutosta vuosina 1968–1975, että työvaltaisten prosessien koneistaminen ylsi jopa teollisuuslaitosten tasolle ja elämä maaseudulla "kehittyi ja muuttui, koki muodonmuutoksen ja sai rikkaan ja monimuotoisen sisällön". Myös väestön koulutustaso muuttui, kun yhä useampi oli saanut korkea- tai keskitason koulutuksen maatalouden työtehtäviin, esimerkiksi traktorinajajiksi, tai "opettajiksi, lääkäreiksi ja muiksi intelligenstijän edustajiksi". Kalmykova 1991, 88.
- 143 Kurkijoen taajaman kaava- ja rakennussuunnitelma 1975. UOONK RK.
- 144 Bagirov & al. 1980, 61, toiminnallisista vyöhykkeistä ibid. 38–39.
- 145 Mikrorajonien yleis- ja kaavasunnitelmat laati Neuvostoliitossa yleensä arkkitehdin johtama työryhmä, johon kuului esimerkiksi insinöörejä, maisema-arkkitehteja ja liikenneasiantuntijoita. Metspalu & Hess 2017, 4.
- 146 Caldenby & Wolodarski 1973, 137.
- 147 Rivitalo oli Neuvostoliitossa 1960-luvulta alkaen jalansijaa saanut uusi talotyyppi, jonka etuna nähtiin mahdollisuus omaan kasvimaan välittömästi asunnon yhteydessä. Kalmykova 1975/3, 696.
- 148 Bylinkin & Rjabušin 1985, 167; tämä liittyi uudistuksiin, joissa muun muassa luovuttiin kolhoosilaisten ja sovhoosilaisten yksityisten maatilkkujen koon rajoittamisesta.
- 149 Jo 1960-luvulla oli määritelty, millaisia kulttuuri- ja palvelurakennuksia maaseututaajamien eri vyöhykkeillä tulisi olla ja kustakin rakennustyyppistä oli laadittu erilaisiin luonnon- ja taloudellisiin olosuhteisiin sopivat, rakenneratkaisuiltaan ja arkkitehtoniselta otteeltaan yhdenmukaiset tyyppiirustussarjat. Kalmykova 1975/3, 699–700.
- 150 Arkkitehti Svetlana Moisejevan (s. 1932) mukaan kussakin tasavallassa toimi paikallinen siviili- ja yhdyskuntarakentamisen suunnittelulaitos, Graždanprojekt, mutta suunnitelmia tilattiin mieluusti Moskovasta, kokeellisen siviili- ja yhdyskuntarakentamisen keskustutkimus- ja

suunnittelulaitoksesta TsNIIEP Graždanstrojsta, koska siellä oli kilpailuttaen valitut, pätevät asiantuntijat. Se oli maan korkein asuintaajamien sekä asuin- ja julkisten rakennusten suunnittelulaitos. Mojsejeva työskenteli kyseisessä laitoksessa 47 vuotta.

Svetlana Mojsejeva, sähköposti 6.7.2017. Sortavalalle vuonna 1973 ja Salmin taajamalle vuonna 1978 laadituista yleissuunnitelmista vastasi arkkitehti Nikolaj Kuspak. Itsikson 2019, verkkolähde.

151 Caldenby & Wolodarski 1973, 137, 144–147.

152 Ks. esim. Kalm 2001, 326. Viron kolhoosit perustivat rakentamisen ja rakennusmateriaalituotannon helpottamiseksi keskinäisen rakennusyrityksen, Kolhoosi Ehituskontorin eli KEK:n. Se puolestaan perusti vuonna 1966 oman arkkitehti-toimiston, osuuskuntaperiaatteella toimineen EKE Projektin, jonka kautta virolaisille arkkitehdeille tarjoutui kommunistisen puolueen ohjauksesta vapaampi suunnittelukenttä. Arkkitehdit ammensivat julkisiin rakennuksiin esteettistä mallia etenkin suomalaisesta modernismista ja amerikkalaisesta liikearkkitehtuurista. Eräitä projekteja julkaistiin suomalaisessa *Arkkitehti-* ja ruotsalaisessa *Arkitektur-*lehdessä ja jopa vaikutusvaltaisen ranskalaisen arkkitehtuurilehden *L'architecture d'aujourd'hui* Neuvostoliittoa koskevassa erikoisnumerossa. Lehden venäjänkielisiä editioita oli vuosina 1961–1973 luettavissa neuvostoyliopistojen kirjastoissa. Kalm 2001, 239, 367, 387; Kalm 2013, 7, 8. Viro olikin niitä harvoja neuvostotasavaltoja, jotka onnistuivat pitämään yllä itsenäistä kaupunki- ja arkkitehtisuunnittelukoneistoa. Metspalu & Hess 2017, 21. Kalmykova on korostanut sitä, että Viron pienen maantieteellisen koon ansiosta arkkitehdeilla oli konkreettinen ja läheinen yhteys suunnittelukohteisiinsa ja niiden olosuhteisiin, mistä syystä he kykenivät istuttamaan rakennukset harkitusti maisemaan sekä vielä henkilökohtaisesti valvomaan töiden toteutusta ja laatua. Kalmykova 1975/3, 693. Se, että *L'architecture d'aujourd'hui* oli Neuvostoliitossa saatavilla, oli poikkeuksellista, sillä muuten tarjolla oli vain itäblokin maiden arkkitehtuurijulkaisuja sekä neuvostolehdistissä julkaistuja reportaaseja opintomatkoista länsimaihin. Svetlana Levoško, suullinen tiedonanto 21.2.2023.

153 Caldenby & Wolodarski 1973, 147–148; uutena koulutussuuntauksena 1960- ja 1970-luvun vaihteessa oli teknikkoarkkitehti, joka erikoistui talouteen ja tuotantotekniikkaan. Oli myös laitoksia, joista pätevoidytiin nimenomaan maaseudun rakennustehtäviin. Petroskoin valtioniopistossa saattoi 1960-luvulta alkaen opiskella rakennusinsinööriksi.

154 Aiheesta esim. Litvinenko 2017, 80–82.

155 Purkava uudistaminen ei sisänsä poikennut aikakauden kaupunkisuunnittelun yleiseurooppalaisesta linjasta.

156 Tässä tutkimuksessa ei ole ollut käytettävissä aineistoja, joista kävisi selvästi ilmi, millä perusteilla Kurkijoen taajaman rakennuksia arvioitiin ja arvotettiin ja millä perusteella tehtiin päätökset siitä, mitä menneiden aikojen muistomerkkejä jälkipolville säilytetään. Sekä inventointikartta että kaava- ja rakennussuunnitelma antavat vain vihjeitä siitä, mihin olemassa olevissa rakennuksissa kiinnitettiin huomiota, ja toisaalta siitä, mikä jätettiin huomiotta. Inventointikartan rakennuskohtaisessa

selitysosassa ei mainita rakennusaikaa tai arkkitehtonisia ominaisuuksia, eikä kartta siis anna osiittaa rakennusten iästä taikka edes siitä, mitkä niistä periytyivät ajalta ennen sotaa. Suunnittelijat ja rakennusajankohta tuskin olivat tiedossakaan, koska sotaa edeltäneestä ajasta ja sen arkkitehtuurista ei ollut juurikaan tarjolla luotettavia tietolähteitä. Tietolähteiden puuttumisen vuoksi on oletettava, että rakennukset arvotettiin pääosin ulkoisin perustein. Ainoa inventointikartasta selkeästi ilmenevä rakennusten arvotuskriteeri on kuntoluokittelu. Sen mukaan käytännössä kaikki sotaa edeltäneen ajan puurakennukset vaativat kunnostamista tai peruserjausta. Kurkijoen taajaman inventointikartta 1975. UOOKN RK. On kuitenkin mahdollista, että inventointiaineistoon on kuulunut tarkentavia liitteitä.

157 Vanhojen rakennusten hyödyntäminen ei ollut poissuljettu vaihtoehto muuallakaan. Jaroslavlkolhozprojektin johtaja N. Tarasjuk kirjoitti *Sel'skoje stroitel'stvo* -lehdessä 1970, että olemassa olevan rakennuskannan saneeraaminen on tärkeää ja että siellä, missä se on mahdollista, suunnittelulaitos koettaa säästää hyväkuntoisia asuin-, tuotanto ja julkisia rakennuksia, kunhan ne eivät haittaa taajaman toiminnallisuuden ja sommitelmallisen laadun parantamista. Tarasjuk 1970.

158 Metspalu & Hess 2017, 21.

159 Aleksejev 1983.

160 Bagirov & al. 1980, 37–39; kirjassa vedotaan Leninin sanoihin, että yhteisöllisen maataloustuotannon ohella talonpoikaisväestön elämänmuodon uudistaminen on välttämätön edellytys sille, että maaseutu voidaan menestyksellisesti muokata sosialistisen mallin mukaiseksi.

161 Ks. esim. Kalmykova 1975/3, 680; tämä on alitehtinä myös Volkovilla (1987, 271, 274–275).

162 NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 5/22, № 134; asemapiirustus s. 119.

163 Ibid. d. 7/32, № 54. Tyypipiirustukseksi on valittu 144-12-135.

164 Ibid. d. 9/70, № 19; asemapiirustus s. 5. Lisäksi yksi lamellitalo toteutettiin, muistitiedon mukaan vuonna 1982, Säkinmäen alarinteeseen paikkaan, joka oli kaava- ja rakennussuunnitelmassa osoitettu puistoalueeksi. Marina Petrova, sähköposti 20.9.2021.

165 Ibid. d. 5/22, № 1; asemapiirustus s. 11.

166 Ibid. d. 7/32, № 39; asemapiirustus s. 42, kopio tyypipiirustuksesta s. 43–44. Ilmastovyhykkeelle II tarkoitetun mallin perustietokortin mukaan perustukset tehdään säästöbetonista, välipohjat teräsbetonista ja katto asbestisementtilevystä, väliseinät tiilestä ja kipsilevyistä, lattiat laudasta. Saniteettitilat tulee laatoittaa keraamisin laatoin. Ovina ja ikkunoina ohjeistetaan käyttämään standardoituja tyypimalleja ja asuntojen sisäseinät neuvotaan tapetoimaan lukuun ottamatta keittiötä ja saniteettitiloja, joiden seinät tulee maalata öljymaalilla. – Ilmastovyhykkeiden mukaisia piirustuksia tuotettiin 1950-luvulta alkaen. 1950-luvulla siirryttiin myös tyypipiirustusten sarjanumerointiin, jotka ilmaisevat rakennustyyppin ja -tavan. Esimerkiksi tyypipiirustuksen 114-12-147 numerosarja 114 kertoo seuraavaa: asuinkäyttöön tarkoitettu (1), lamelleista koostuva (1), tiilestä muurattu (4) talo. Numerolla 2 alkava numerosarja viittaa julkiseen rakennukseen. Meuser & Zadorin 2015, 27.

- 167 NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 7/32, № 61, asemapiirustus s. 111; linkkiaseman rakennuslupahakemus NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 7/32, № 62.
- 168 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 169 Kalm 2013, 1, 2.
- 170 Gaidar 2014, 123.
- 171 Venäläinen tutkija Jelena Bogdanova on tarkastellut erityisesti erästä Novgorodin alueen kylää, jota piti kehittää vuoden 1965 tyyppiasemakaavan pohjalta. Kylään toteutettiin – erilleen vanhoista taloista – muutama uusi katu ja niiden varrelle muutama ulkoisesti moderni lamellitalo, mutta niihin ei saatu toimivia kaasu- ja vesijohtoja. Lamellitalojen rakentaminen hyutyi kokonaan rahoituksen supistuessa. Bogdanova 2006, 356–357.
- 172 NA RK, f. R-2916, op. 4, d. 22, Расселение и культурно-бытовое обслуживание, памятники истории, культуры, туризм; kartassa mainitaan, että Kurkijoen maataloustaajamassa on 320 oppilaan keskkoulu ja 228 työpaikkaa.
- 173 Oswald 2007, 229. Gessenin mukaan neuvostokansalaisen arjen kannalta ei ollut juurikaan merkitystä sillä, missä neuvostotasavallassa hän asui, sillä elämänlaadun määrittivät ensisijaisesti etuoikeudet. Gessen 2018, 90.
- 174 Smith 1996, 71–72.
- 175 Leбина 2015, 45, 61; aiheesta myös Bogdanova 2006, 355.
- 176 Hakkarainen 2005, 49.
- 177 Oswald 2007, 229.
- 178 Kalm 2009, 129.
- 179 Nevalainen 2010, 454–456.
- 180 Aarne Roihan vuonna 1971 ottamat kuvat, Kurkijoki-verkkosivut. Kuvateksteissä kommentoidaan muun muassa lisärakennusten "omituisuutta". Originaalidiat: KK. MV.
- 181 Lindström 1979, 72, 74; uutiskatve toimi Lindströmin mukaan myös toiseen suuntaan: rajavyöhykkeen elämästä kerrottiin Neuvostoliiton tiedotusvälineissä vain harvoin.
- 182 Ibid. 25.
- 183 Ibid. 74.
- 184 Bremer 2016, 28.
- 185 Ibid. 13.
- 186 Ibid. valokuvat s. 41, 43.
- 187 Nevalainen 2010, 433–435; ks. myös Shikalov 2011, 164. Samaan aikaan kansalaisten omat maatilkut olivat kautta maan niin satoisia, että elintarvikkeita riitti usein paitsi omaan pöytään myös vaikkapa kolhoositoireilla myytäväksi. Venäläisessä tutkimuksessa onkin tuotu esiin – ei mitenkään yllättävä – näkemys, että maataloustyön tehokkuus riippuu suoraan siitä, millainen omistajussuhde maahan on. Ks. esim. Pustovetov 2003, verkkolähde. Figesin käyttämien lähteiden mukaan palstaviljelmät tuottivat 1970-luvun lopussa 40 % Neuvostoliiton sian- ja kananlihasta, 42 % hedelmistä ja yli puolet perunoista, vaikka koko maan viljellystä maa-alasta oli palstaviljelminä vain neljä prosenttia. Figes 2021, 315.
- 188 Hakkarainen 2005, 46, 49.
- 189 Ks. esim. Oswald 2007, 219.
- 190 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 110.
- 191 Ljudmila Sorokina, suullinen tiedonanto 27.6.2009; Sorokinan mukaan laki velvoitti osoittamaan muutaman asunnon myös sotaveteraaneille.
- 192 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 193 Jelena Revina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 143. Ajan käytännön mukaan Kurkijoki-sovhoosilla näyttää olleen asunnonjonotuslista, jolle pääsi jättämällä sovhoosin ammattiyhdistykselle asuntohakemuksen, ks. esim. Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 110.
- 194 Gessen 2018, 69. Työpaikka saattoi myös palkita eliittitään ja parhaista työntekijöitään yhdenperheentaloilla, jotka edustivat maaseudulla mukavinta ja samalla porvarillisinta mahdollista asuinmuotoa. Kalm 2008, 87; Kalm 2009, 144–145. Virossa yhden perheen talojen tarjoaminen oli keino hokutella kolhooseihin teknokraattista asiantuntijaeliittiä, josta kolhoosin taloudellinen menestys riippui. Talot rakennettiin skandinaavisten esikuvien innoittamilla tyyppiirustuksilla. Kalm 2013, 5. Saattoiko 54 neliömetrin asuintalo, jonka sovhoosi rakennutti vuonna 1977 Ulitsa Zaretnajalle (NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 7/33), olla tällainen palkintotalo, ottaen huomioon, että muita yhden perheen taloja ei asiakirjoissa vuosina 1965–1979 esiinny? On mahdollista, että Kurkijoen taajamaan rakennettiin asuintaloja myös yksityisesti ja omarahoitteisesti, vaikka tämä ei selkeästi käy ilmi asiakirjoista. Myöskään piiriarkkitehdin katsauksissa ei otettu huomioon omatoimista rakentamista. Sovhoosien omatoimisesta rakentamisesta lienevät vastanneet niiden omat rakennusprikaatit, joiden työhön viitataan asiakirjoissa termillä *хозспособом*. – Henkilökohtainen kiinteistöomaisuus oli hyväksyttyä vuodesta 1936 lähtien, kunhan kiinteistöä käytettäisiin sosialismin etujen mukaisesti eikä sen avulla hankittaisi ei-työperäisiä tuloja. Marcuse 1996, 129. Omarahoitteeseen talohankkeeseen saivat ryhtyä yksityishenkilöt ja asunnonrakennusosuoskunnat, joita muodostivat tyypillisesti saman tuotantolaitoksen työntekijät. Omarahoitteinen rakentaminen tarjosi väylän hankkia asunto ilman loputonta jonottamista, ja talosta saattoi rakentaa tavanomaista laadukkaamman ja tilavamman. Rahoitus ja työvoima tuli järjestää itse, samoin kuin rakennusmateriaalit sekä kiinteistön ylläpito ja korjaaminen. Tontin sai käyttöönsä korvauksetta, mutta se pysyi valtion tai kunnan omistuksessa. Caldenby & Wolodarski 1973, 135–136; Kalm 2012, 199; Leбина 2015, 65, 67–68. Omatoimirakentamiseen pyydettiin tyyppiirustus piiriarkkitehdilta, perustietokortti ostettiin sen laatineelta laitokselta. Paršukov 2004.
- 195 Gennadij Prokofjevin suulliset tiedonannot Kurkijoella 8.6.2007 ja Lasasessa 25.9.2014.
- 196 Pirjo Uinon päiväkirja, 18.7.1989.
- 197 Ibid. Uinon oli johdattanut paikkaan Kansallismuseon arkeologisissa kokoelmissa säilytetty, 1200–1300-luvuille ajoitettu miekka, joka oli löydetty Kurkijoen Andersinmäeltä eli nk. Sonckin talon mailta vuonna 1914. Pirjo Uino, sähköposti 1.10.2005.
- 198 Pirjo Uinon päiväkirja, 17.7.1989.
- 199 Ks. esim. Plokyh 2020.
- 200 Nevalainen 2010, 430; Kurkijoen osalta Grigorij Sergijenko, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 185; ks. myös Aleksejev 1983; Kalmykova 1991, 146, 147.
- 201 Bylinkin & Rjabušin 1985, 196.
- 202 Molnár 2013, 7.
- 203 Vinšu 1986, 256, 260, 261.
- 204 Ibid. 1986, 261, 264; esimerkiksi entisistä piirikeskuksista maaseudun hallintokeskusten suurentamisen myötä kasvaneet keskustaaamat, joissa oli merkittävä olemassa oleva rakennuskanta, kirjoittaja näki siinä mielessä hankalina

- suunnittelukohteina, että niissä oli hyödynnettävä koko rakennuskanta, mikä vaikeutti taajaman rakenteen muuttamista ajanmukaisia vaatimuksia vastaavaksi. Tällöin ei voitu laskea vanhojen rakennusten luonnollisen häviämisen varaan, vaan oli otettava uudistettava koko olemassa oleva taajama.
- 205 Dmitrijev 2020, 347.
- 206 1970-luvulla eri alueiden kulttuurihallintoihin muodostettiin suojeluausioita hoitamaan kulttuuri-perintöosasto, jonka toimenkuvaan kuului muun muassa muistomerkkien inventointi, suojeluvyöhykkeitä koskevien rajoitusten määrittely, restaurointihankkeiden suunnittelu ja toteutus sekä rakennusmuistomerkkien hyödyntäminen tieteen, kansansivistyksen, kulttuurin sekä kasvatuksen alalla. Rakennussuojelun toteutamista valvoivat alue- ja paikallisneuvostojen toimeenpanevat komiteat, jotka vahvistivat tasavallan paikallisesti merkittävien suojelukohteiden luettelot ja suojeluvyöhykesuunnitelmat. Reskalenko 2003, 87–90. Rakennussuojelu kuului Neuvostoliiton kommunistisen puolueen viralliseen kulttuuripoliittikkaan, ja sillä oli ideologiset perusteet. Kulttuuriperintö nähtiin ennen kaikkea henkisen työn tuotteena: muistomerkkien katsottiin kuvastavan menneiden sukupolvien aineellista ja henkistä perintöä, isänmaan vuosisataista historiaa, kansanjoukkojen taistelua vapauden ja itsenäisyyden puolesta, vallankumouksellista liikettä sekä sosialistisen neuvostovaltion muodostumista ja kehittymistä. Muistomerkit täyttivät myös pedagogista tehtävää: niiden katsottiin edistävän tiedettä, opetusta ja kulttuuria, neuvostoisanmaallisuuden juurtumista, työtätekevien eettistä ja esteettistä kasvatusta sekä kansainvälisyyskasvatusta. Reskalenko 2003, 83–85.
- 207 Volkov 1987, 271. Mart Kalm on yliopistoluennoillaan tuonut esiin, että 1950-luvulla Viron venäläiset olivat tuominneet baltiansaksalaisen yläluokan rakennusperinnön ”saksalaisten maahantunkeutujien” perintönä. Kuitenkin etenkin historiantutkijat alkoivat arvostaa niitä kulttuuriperintömonumentteina, joka omaksuttiin 1960-luvulta alkaen osaksi maan kulttuuriperintöä. Kalm, luento 17.4.2015. Regionaalisten perinteiden merkityksen kasvusta kertoo myös Kalmykovan Neuvostoliiton maaseuturakentamisesta esittämä kritiikki. Kalmykova moitti, että rakentamisessa otettiin usein huomioon vain utilitaariset ja taloudelliset seikat, taiteellisen näkökulman jäädessä alakynteen, kun taas perinteiset kylät taloineen olivat ”vuosisataiseen kokemukseen perustuen” olleet monesti ”runollisen taiteellisia” ilmeeltään ja muodoltaan. Kalmykova 1991, 176, 177.
- 208 *Kurkijoki. Ljudi truda* 2022, 59.
- 209 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, passim.
- 210 Jelena Revina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 145.
- 211 Grigorij Sergijenko, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 186; *Sovhoz Kurkijoki* 2012, passim.
- 212 Vadim Rjabtsev, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 15.
- 213 Jelena Revina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 143–144; Grigorij Sergijenkon mukaan Kurkijoki-sovhoosin karjatilojen työn koneellistamisesta nousi vuodesta 1980 vuoteen 1990 jopa 80 prosenttiin ja maidontuotanto kasvoi kolmanneksella. Grigorij Sergijenko, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 186.
- 214 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, kaavio Подразделения племсовхоза ”Куркиёки”, s. 31. Prikaati muodostui yleensä 10–20 saman alan työntekijästä, jotka tekivät työtä yhdessä.
- 215 Jelena Revina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 144.
- 216 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 62; sovhoosien keskikoko-ala ja työväen määrästä Nevalainen 2010, 432; Neuvosto-Karjalan entisten suomalaisalueiden suurin valtioneula toimi Salmassa: sillä oli 1980-luvun lopulla viljelysmaata yli 5000 hehtaaria ja nautoja lähes 3000. Kalmiin mukaan (2009, 135) suurten kolhoosien keskimääräiseksi tavoitekokoksi asetettiin 8000 hehtaaria ja keskuksitaajaman asukastavoitteeksi 800–1200 henkeä, kun taas sivupisteissä, jotka olivat usein entisiä pienempien kolhoosien keskuskylä, riitti 300–600 henkeä.
- 217 Jelena Revina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 144.
- 218 Aleksandra Zagvozdina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 118.
- 219 Vuonna 1983 sovhoosin 480 työntekijästä oli yli puolet kansallisuudeltaan venäläisiä ja neljännes valkovenäläisiä. Karjalaisia oli 13, suomalaisia viisi. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 92. Maanparannustöihin saatiin apua myös Virosta: Neuvosto-Karjalan ja Viron välisen sopimuksen pohjalta Kurkijoelle ajeltiin virolainen työryhmä ”mukavine virolaisine asuntovaunuineen”. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 95–96.
- 220 Roza Solonitsyna, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 167.
- 221 Grigorij Sergijenko, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 185. Epäselväksi jää, miten menestyksellä sovhoosi olisi ollut ilman valtion osoittamaa rahoitusta ja keskuskomitean siunaamaa kehitysohjelmaa.
- 222 Galina Sitar, suullinen tiedonanto 8.6.2007. Historiikki kertoo, että jätevedenpuhdistamon ja vesijohtoverkon sekä viemäriverkon rakentamiseen kului kahdeksan vuotta. *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 17.
- 223 Mihailov 20.6.1991
- 224 Vadim Rjabtsev, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 15. Uudet navetat rakennettiin ainakin Tsentral’naja- ja Lado-ga-tilalle sekä Krasnoje Znamjalle. Jelena Revina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 144. Lisäksi Krasnoje Znamjalle valmistui 1980 uusi rakennusryhmä, jossa oli ruokala, punanurkka, pukuhuoneet, suihkut ja sauna. Aleksandra Zagvozdina, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 117.
- 225 Vadim Rjabtsevin mukaan Marina Petrova, sähköposti 14.5.2018; ks. myös Vadim Rjabtsev, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 15–17.
- 226 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, passim.
- 227 Vadim Rjabtsevin mukaan Marina Petrova, sähköposti 14.5.2018.
- 228 *Prizyv*-lehden mukaan terveysasema rakennettiin sovhoosin rahoittamana Ulitsa Novajan varteen ja leningradilainen suunnittelu- ja rakennusosasto-kunta Inžener laati yksilölliset piirustukset peräti 60 hengen sauna- ja pesutupa kokonaisuudesta vesialtaineen, kampaamoineen ja puhvetiteineen, joskin lopputuloksena oli vain sauna-pesula. Tuotantorakennuksiaakin toteutettiin. Inženeriltä oli tilattu 2000 tonnin perunavarasto, ja pietarilainen osuuskunta Glorija toteutti suunnitellun, jonka sijaintia ei mainita. Tarvitun sahatavaran, puusepän- ja muut puutuotteet tuotti sovhoosin vanhoissa korjausverstaissa toiminut pienyritys Soskua. Lehtimiehen saamien tietojen mukaan sovhoosin rakennussuunnitelmat tuleville vuosille olisivat olleet mittavat, mutta niitä rajoittivat taloudelliset vaikeudet. Mihailov 20.6.1991; ks. myös *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 15, 17.

- 229 *Kurkijoki. Ljudi truda* 2022, 59–62.
- 230 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 17; esimerkiksi PMK 158 sulautui rakennusosuuskunta Viadukiin, joka oli jo tehnyt Kurkijoella vesijohtotöitä.
- 231 Mihailov 20.6.1991.
- 232 Käytännöstä ks. Hakamies 2005/2, 100; rakennusmuistomerkkien osalta ks. Reskalenko 2003, 92–93.
- 233 Galina Sitar, suullinen tiedonanto 8.6.2007. Sitarin kertoman perusteella muun muassa entinen kunnanlääkärin talo oli korjauslistalla, kun Neuvostoliitto hajosi ja korjaustoiminta hyytyi. Kurkijoen kyläneuvoston johtajana Sitar ajoi kertomansa mukaan myös pihojen siisteyden asiaa.
- 234 Galina Sitar, suullinen tiedonanto 8.6.2007; Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 27.6.2009. Samasta ilmiöstä Virossa Kalm 2008, 87.
- 235 Pirjo Uinon päiväkirja, 18.7.1989.
- 236 Dvojnišnikov 24.7.1990.
- 237 Suomalaisissa lähteissä puhutaan myös teurastamosta, ks. esim. Jaatinen 1997, 113.
- 238 Hakkarainen 2005, 54–55.
- 239 Marina Petrova, sähköposti 26.10.2010; Sarre 22.3.1991. Kurkijokelaissyntyinen maalarimestari Sarre liittyi hankkeeseen epävirallisena asiantuntija-apuna, joka laati kirkolle värisuunnitelman, maalaustyöselityksen sekä mallimaalaukset. Aslak Sarre, suullinen tiedonanto 15.2.2011. Kurkijoen paikallishallinto avasi hankkeelle erityisen varainkeruutiilin, jota mainostettiin *Prizyv*-lehdessä. Kazymov 21.2.1991; ks. myös Spasjom tserkov' v Kurkijoki, 18.4.1991.
- 240 Enyedi 1996, 116.
- 241 Jungar 2002, 488; Gaidar 2014, 103–104.
- 242 Gaidar 2014, 157–163, 266–268.
- 243 Grigorij Sergijenko, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 187.
- 244 Kurkijoen tilanteesta Marina Petrova, sähköposti 14.5.2018.
- 245 Gaidar 2014, 212; Gaidar siteeraa pääministerin 22.4.1991 pitämää puhetta.
- 246 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 98–100. Merkittävänä moottorina oli myös maassa koettu puute rehuviljasta; Kurkijoki-sovhoosi pystyi ruokkimaan karjansa omalla viljalla ja jopa myymään viljaa muualle tasavaltaan.
- 247 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 95.
- 248 Aiheesta esim. Iivonen 2002, 530–535; Gaidar 2014, 247–275.
- 249 Suunnitellut myymälä ja lastentarha esiintyvät asuintalohankkeiden asemapiirustuksissa NA RK, f. R-3519, op. 1, d. 4/16, 176 ja d. 5/22, 119.
- 250 Figes on tulkinut, että 1970-luvun lopulla olisi kannattanut purkaa kollektiivitalojen järjestelmä ja palata NEP:n tapaiseen järjestelmään, mutta esteenä oli stalinilaiseen kollektiivitalajärjestelmään sitoutunut "vanha kaarti", joka oli ollut nuoruudessaan toimeenpanemassa maatalouden kollektivisoimista eikä kyennyt siitä luopumaan. Figes 2021, 315.
- 251 Lidija Bokunova, suullinen tiedonanto 8.6.2007.
- 252 Valentina Voltškova, *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 110.
- 253 *Sovhoz Kurkijoki* 2012, 38; *Kurkijoki. Ljudi truda* 2022, 26–27.

VII KULTTUURIEN TÖRMÄYKSIÄ, SIVUT 378–389

- 1 Lowenthal 1985, 389.

LUETTELO LÄHTEISTÄ
KÄYTETYISTÄ LYHENTEISTÄ

- AGA** Arhitekturaja Grupp Arka
AYA Aalto-yliopiston arkisto
EAM Viron arkkitehtuurimuseo,
Eesti Arhitektuurimuseum
ELKA Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto ELKA
KA Kansallisarkisto
JLSS Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat
Kurkijoen SHa Kurkijoen sotilashallintopiiri
Kurkijoen SHa TK 1941–1944 Kurkijoen
sotilashallintopiirin toimintakertomus
25.8.1941–1.7.1943
KKansA Kurkijoen kunnan Kirkonkylän kansakoulun
arkisto 1870–1944
KKauA Kurkijoen kauppakylän arkisto
KKHA Kurkijoen kunnan hoitokunnan arkisto
KKKA Kurkijoen kunnan kunnallislautakunnan arkisto
KMA Kurkijoen maamiesopiston arkisto
KKRA Kurkijoen kunnan rakennuslautakunnan arkisto
KSA Kurkijoen seurakunnan arkisto
MaatH Maataloushallituksen piirustukset
(kokoelma) 1876–1960
VLA Viipurin lääninhallituksen
lääninkonttorin arkisto
KK Kansalliskirjasto
KKTs Kurkijoen kotiseutukeskus,
Куркиекский краеведческий центр
KRK Kari Rahialan kokoelma
LOGAV Leningradin alueen valtionarkisto Viipurissa,
Ленинградский областной
государственный архив в г. Выборге
MK RK Karjalan tasavallan kulttuuriministeriö
MFA Arkkitehtuurimuseo
MP Marina Petrovan kokoelma
MV Museovirasto
MVA Museoviraston arkisto
MVK Museoviraston kuvakokoelmat
HK Historian kuvakokoelma
KK Kansatieteen kuvakokoelma
NA RK Karjalan tasavallan kansallisarkisto,
Национальный архив Республики Карелия
NB Netta Böökin kokoelma
RTsGO Karjalan tasavallan kulttuuriperintökohteiden
valtiollisen suojelun keskus,
Республиканский центр по
государственной охране объектов
культурного наследия
UOOKN RK Karjalan tasavallan kulttuuriperintö-
kohteiden suojelun osasto, Управления по
охране объектов культурного наследия
Республики Карелия
VTsIS Туурппiirustusarkisto, Архив типовой
проектной документации ВЦИС

LÄHTEET JA KIRJALLISUUS

ARKISTOT, MUSEOT JA MUUT KOKOELMAT

Aalto-yliopiston arkisto (AYA)

Arkkitehtuurin laitoksen piirustusarkisto

Arkkitehtuurimuseo, Helsinki (MFA)

Kirjasto

Arkistokokoelma: Gustaf Nyström
Kirjekopiokansio 48 (Ansioluetteloita)

Piirustusarkisto

SOK-kokoelma
Luovutettujen alueiden osuuskauppoja koskevat
kansiot

Forssan museo

Muolaa-kokoelma

Kansallisarkisto (KA)

Kurkijoen kauppakylän arkisto (KKauA)
Sisällön mukaan järjestetyt asiakirjat
Kurkijoen kauppakylän rakennuslautakunnan
asiakirjat 1924–1939
Kahvila- ja ravintolaliikeluvat v. 1937–1939
Rakennuslautakunnalta saapuneet pöytäkirjat
v. 1924, 1930–1934, 1939

Kurkijoen kunnan hoitokunnan arkisto (KKHA)

Kartat ja piirustukset 1942–1944
Kansakoulujen piirustukset 1942–1944
Aromäen, Haapavaaran ja Mikrilän kansakoulujen
piirustukset
Elisenvaaran alakansakoulun piirustus
Kirkonkylän kansakoulu 1942–1942
Suohovin kansakoulun piirustukset

**Kurkijoen kunnan Kirkonkylän kansakoulun
arkisto 1870–1944 (KKansA)**

Pöytäkirjat
Johtokunnan pöytäkirjat 1870–1944
Johtokunnan pöytäkirjat 1870–1882
Kurkijoen ylempien kansakoulujen johtokunnan
pöytäkirjat 16.4.1893–24.5.1908
Kurkijoen kirkonkylän kansakoulun johtokunnan
kokousten pöytäkirjat 1943–1944

Kurkijoen kunnan kunnallislautakunnan arkisto (KKKA)

Kartat ja piirustukset
Rakennuspiirustukset 1932–1939
Ehdotus Kurkijoen kunnantaloksi 1932
Kurkijoen kunnan toimistorakennuksen
piirustukset 1934–1934

Kurkijoen kunnan rakennuslautakunnan arkisto (KKRA)

Kurkijoen kunnan rakennuslautakunnan asiakirjat 1911–1945
Rakentamiseen liittyvät luettelot
Kartat ja piirustukset 1937–1943
Muilta viranomaisilta saapuneet kirjeet 1935–1945
Työselitykset 1942–1944
Viipurin läänin lääninhallitukselta saapuneet kirjeet 1936–1939
Yksityisiltä saapuneet kirjeet 1937–1943
Työselitys koottavista pienoisasuntotaloista, 1.8.1941, Kause Oy

Kurkijoen maamiesopiston arkisto (KMA)

Pöytäkirjat
Maamiesopiston johtokunnan pöytäkirjat 1873–1897
Föredragningslistor förda vid Direktionens för Kronoborgs landbruksinstitut sammanträden 1873–1874
Föredragningslistor vid Direktionens för Kronoborgs landbruksinstitut sammanträden 1889
Föredragningslistor vid Direktionens för Kronoborgs landbruksinstitut sammanträden 1890
Esittelylistoja Kurkijoen Maanviljelysopiston johtokunnan kokouksista 1896
Kartat ja piirustukset
Rakennuspiirustukset ja kustannusarviot
Kustannusarviot, 1875–1937 (1875, 1896, 1901, 1903–1937)

Kurkijoen seurakunnan arkisto (KSA)

Talousarkisto, 1725–1900-luvut
Kartat, asemakaavat ja piirustukset, 1850–1900-luvut
Muut kartat ja piirustukset
Elisenvaaran seurakuntatalon piirustukset, 1930-luku

Maanmittaushallitus

Maanmittaushallituksen verollepanokartat
Viipurin läänin verollepanokartat
Geometrisk Charta öfver Kronoborgs Hoflägers ägor uti Nyslotts Kreis och Kronoborgs sokn belägne Afmätte (1784–1784)

Maataloushallituksen piirustukset (kokoelma) 1876–1960 (MaatH)

Kurkijoen koulutila Kurkijoella
MaatH lo 1 [ajantasapiirustuksia]
1 Kurkijoen Maanviljelyskoulun ja Kurkijoen Koulutilan Asemakartta
2 Koulutilan jyvääntä № 1
3 Rehuaitta № 2 (Lars Sonck)
5 Koulutilan läävä № 3
7 Koulutilan lantasaäiliö № 4
8–10 Meijerirakennus № 5
11–12 Työnjohtajien asunto № 6
13 Työväen asuinrakennus № 7
14 Koulutilan kalusto- ja vaunuliiteri № 8
28 Ulkorakennus № 13 ja kasvihuone № 17
MaatH lo 2 [ajantasapiirustuksia]

15 Koulutilan sairastalli № 9
17 Koulutilan tallirakennus № 10
19 Käsiyöhuone № 11
20 Paja № 17 (Lars Sonck)
21 Koulutilan lantasaäiliö № 12
22 Koulutilan sikala № 13
23 Koulutilan saunan halkoliiteri № 14 ja hiilisäiliö № 18
24 Koulutilan sauna
25 Koulutilan kalustoliiteri № 16
28 Koulutilan halkoliiteri № 19
30 Kuivausruihi № 20
31 Koulutilan olkilato № 21

MaatH lo 3
33 Navettarakennuksen muutospiirustus, 1919

MaatH lo 4 [alkuperäispiirustuksia]
34–35 Piirustuksia tilanhoitajan asuinrakennukseen Kurkijoen koulutilalla, Lars Sonck
38–42 Asuinrakennus Kurkijoelle
44–46 Tallirakennus

MaatH lo 5 [alkuperäispiirustuksia]
47–52 Meijerirakennus

MaatH lo 10 [ajantasapiirustuksia]
5–7 Oppilasruokala № 2
8 Maanviljelyskoulun saunarakennus № 3, ulkokuoneet № 23
9–11 Oppilasasunto № 4
14 Johtajan asunto № 1
13–16 Laboratoriumi № 5 (Theodor Höijer)

MaatH lo 11 [ajantasapiirustuksia]
17–18 Maanviljelyskoulun hevos- ja karjanhoitokoulujen luentosali № 6
19 Varastohuone № 7
21–23 Asuinrakennus № 10
25–27 Asuinrakennus № 12

MaatH lo 12 [ajantasapiirustuksia]
30 Maanviljelyskoulun puutarhurin ja puutarharengein asunto № 16
31 Maanviljelyskoulun öljysäiliö № 18 ja ulkorakennus № 21
32 Maanviljelyskoulun uimahuone № 20 ja pumpuhuone № 19
33–35 Asuinrakennus № 22 (opettajien asuintalo, "Relanderin talo")
41 Kurkijoen maanviljelyskoulu, asemakartta

MaatH lo 13 [alkuperäispiirustuksia]
44 Nya Elevbyggnaden
45 Ritning till ny Stalls- och Bostadsbyggnad vid Kronoborgs landbruksinstitut, 1885
46–48 Ritning till Bostadsbyggnad vid Kronoborgs högre Landsbruksskola, Theodor Höijer 1896 [Navetan laajennussuunnitelma] 1876
MaatH lo 14 [alkuperäispiirustuksia]
49 Kurkijoen Y. M. koulun saunarakennus (Theodor Höijer?)

50 Kurkijoen maanviljelyskoulun jyväättä ja paja,
Lars Sonck 1902

MaatH Io 16 [alkuperäispiirustuksia]
5 Läävärakennus, muutospirustus
Ritning till byggnad för laboratorium mm. vid
Kronoborgs högre landtbruksskola,
Theodor Höijer 1896

MaatH Io 17 [ajantasapiirustuksia ja
kuultokangastransparentteja]
Ritning till ny Direktörsbostad vid Kronoborgs
Landbruksinstitut, 1889 (kuultokangastrans-
parentti originaalipiirustuksista)

MaatH Io 19
Karjarakennuksen korjauspiirustukset, 1937

Sotapäiväkirjat-kokoelma

Jatkosodan ja Lapin sodan sotapäiväkirjat (JLSS)

Sotapäiväkirjat

Kurkijoen sotilashallintopiiri, 25.8.1941–
10.10.1944 (1941–1944) (Kurkijoen SHa)
Kurkijoen sotilashallintopiirin toimintakertomus
25.8.1941–1.7.1943–10.10.1944, dig. jaksot
1–101 (Kurkijoen SHa TK 1941–1944)
Kertomus Kurkijoen sotilashallintopiirin
toiminnasta sen alkamisesta 1.7.1943 asti
Kertomus Kurkijoen kunnanesikunnan
toiminnasta 19.8.1941–15.7.1943
Toimintakertomus Kurkijoen kunnanesi-
kunnan toiminnasta 1.7.1943–31.7.1944
väliseltä ajalta

Valtiovaraintoimituskunta

Valtiovaraintoimituskunnan kartat ja piirustukset
(kokoelma)

Erilliskartat

Karta öfver donationsgodsen i Finland, 1888

Viipurin kuvernementin revisionikonttorin kartta-aineisto

Kartat

Armeijan majoituspaikkoja Käkisalmen piirikunnassa.
Erityisesti kirkolle kuuluvalla maalla oleva kirkko
rakennuksineen pappia ym. varten sekä hautaus-
maa (ven.)

Yleiskartat

Käkisalmen eteläisen piirikunnan kartta (ven.)

Kansallisgalleria

Kronoborg eli Ruunulinna, kuvitusta teokseen *Finland
framställt i teckningar*, 1847

Kronoborg eli Ruunulinna, P. A. Kruskopfin originaali-
piirustus teokseen *Finland framställt i teckningar*,
1844

Tervun kartano Kurkijoella, Magnus von Wrightin
akvarelli, 1860

Kansalliskirjasto, Helsinki (KK)

Karjalan tasavallan kansallisarkisto, Национальный архив Республики Карелия, Petroskoi (NA RK)

Asiakirja-arkisto

Fondit

R-1175 Муниципальное унитарное
сельскохозяйственное предприятие "Куркиёки"
(1946–1991)
R-1215 Президиум Верховного Совета КФССР
(1938–1956)
R-1642 Исполком Куркийокского райсовета
(1940–1958)
R-1831 Министерство сельского хозяйства
КФССР (1934–1956)
R-2505 Куркийокское районное лесное
хозяйство
(1946–1954)
R-2520 Сельскохозяйственные артели
Куркийокского района (1941–1956)
R-2916 Государственный комитет РК по
строительству, стройиндустрии и архитектуре
(1944–2013)
R-3149 Управление по переселению и
организованному набору рабочих (1940–1956)
R-3479 Архитектор Сортавальского района
(1961–1970)
R-3519 Районный архитектор исполкома
Лахденпохского райсовета (1971–1979)

Valokuva-arkisto

Населенные пункты Карелии

0-47 Универсальный магазин. Место съемки: п.
Куркиеки. Дата съемки: 1982 г. Автор съемки:
В.П. Соини

0-48 Автохозяйство совхоза «Куркиеки». Место
съемки: п. Куркиеки. Дата съемки: 1982 г. Автор
съемки: В.П. Соини

0-50 Жилой дом. Место съемки: п. Куркиеки.
Дата съемки: 1982 г. Автор съемки: В.П. Соини

0-52 АВМ-065 совхоза «Куркиеки». Место
съемки: п. Куркиеки. Дата съемки: 1982 г. Автор
съемки: В.П. Соини

0-4973 Новый скотный двор в совхозе
«Куркиеки». Место съемки: п. Куркиеки. Дата
съемки: 1956 г. Автор съемки: Н. Успенский
0-26914 Новые жилые дома в п. Куркиеки. Место
съемки: п. Куркиеки. Дата съемки: 1976 г. Автор
съемки: Аутергоф

0-33103 Поселок Куркиеки. Место съемки: п.
Куркиеки. Дата съемки: 1948 г. Автор съемки:
К.Н. Перфильев

0-33420 Строительство домов для работников
совхоза «Куркиеки». Место съемки: п. Куркиеки.
Дата съемки: 1954 г. Автор съемки: К.Н.
Перфильев

0-34696 На пришкольном участке юннаты Куркиекской средней школы с учителем биологии Смирновой С.П. Место съемки: п. Куркиеки. Дата съемки: 1981 г. Автор съемки: не установлен.

0-36298 Школа в п. Куркиеки Место съемки: п. Куркиеки. Дата съемки: 1983 г. Автор съемки: В.П. Сойни

0-49020 Образцы кукурузы, выращенные на полях колхоза им. Ленина Куркиекского района. Место съемки: Куркиекский район. Дата съемки: 1959-1960 г. Автор съемки: П.В. Беззубенко.

Karjalan tasavallan kulttuuriperintökohteiden suojelun osasto, Управления по охране объектов культурного наследия Республики Карелия, Petroskoi (UOOKN RK)

Arkisto

Kaavio Kurkijoki-sovhoosin tuotantovyöhykkeestä kunnallistekniikan suunnittelemista varten vuodelta 1980 = Схема размещения существующей производственной зоны совхоза Куркиеки для проектирования благоустройства, 1980

Karjalan autonomisen sosialistisen neuvostotasa-vallan Lahdenpohjan piirin Kurkijoen taajaman kaava- ja rakennussuunnitelma 1975 = Проект планировки и застройки поселка Куркиеки Лахденпохского района КАР АССР, 1975, Госгражданстрой при Госстрой СССР & ЦНИИЭП Граждансельстрой

Keskustilan maankäyttösuunnitelma 1975 = Ситуационный план, схема землепользования центрального отделения

Kurkijoen taajaman inventointikartta 1975 = Опорный план

Kurkijoen taajaman kaava- ja rakennus-suunnitelma 1975 = Проект планировки и застройки поселка Куркиеки

Karjalan tasavallan kulttuuriperintökohteiden valtiollisen suojelun keskus, Республиканский центр по государственной охране объектов культурного наследия, Petroskoi (RTSGO)

Kungliga biblioteket, Tukholma (KB)

Karttakokoelmat

Bureus (Bure) Andreas (Anders) (1571–1646)

Bureus, Andreas, Orbis arctoi

Kurkijoen kotiseutukeskus, Куркиекский краеведческий центр, Kurkijoki (KKTs)

Kurkijoki-museo, Loimaa

Jälleenrakennuspöytäkirjat v:lta 1942

Kurkijoen kunnallisen rakennustoimikunnan ja rakennus-lautakunnan pöytäkirjat alkaen 18.9.1920 (vuoteen 1930)

Palautetun Karjalan maatalousoppilaitostoimikunnan mietintö, 1.2.1944

Valokuvakokoelma

Lantmäteriet, Tukholma

Lantmäteristyrelsens arkiv

Geometriska jordeböcker (1630–1650)

Kurcki Jocki pogost: Pokian kylä, Rättile, Riutala och Pådgåråditza Byar

Lappeenrannan museot, Lappeenranta

Kuva-arkisto, valokuvat

Leningradin alueen valtionarkisto Viipurissa, Ленинградский областной государственный архив в г. Выборге (LOGAV), Viipuri

Fondit

F. 1 Выборгское губернское правление Министерства внутренних дел Финляндии (14.01.1744 г.–1940 г.)

Op. 1 Материалы об административно-полицейском управлении губернией д. 4193, дело об утверждении устава Куркийокской павевой столовой "Kurki", Asiakirja Kurkijoen osuusruokalan "Kurki" säännön vahvistamisesta, 27.4.1911.

Op. 9 Материалы административно-хозяйственной деятельности губернского правления

д. 3008, дело об утверждении строительного устава торгового местечка Куркийоки Куркийокского уезда, Asiakirjat Kurkijoen rakennussäännön vahvistamisesta, 28.7.1925, 13.10.1925.

F. R-3 Переселенческий отдел при исполнительном комитете Виipurского (Выборгского) районного совета депутатов трудящихся Карело-Финской ССР, г. Выборг 1940–1941 гг.

Op. 1 Основное делопроизводство д. 25 Схема планировки хозяйственных центров вновь организованных колхозов на территории района за 1941 год

Maanmittauslaitos, Helsinki

Karjalan kartat

Topografinen kartta 1:20000

Museovirasto, Helsinki (MV)

Museoviraston kuvakokoelmat (MVK)

Historian kuvakokoelma (HK)

Karjalan Liiton kuvakokoelma

Matkailun edistämiskeskuksen kokoelma

Kansatieteen kuvakokoelma (KK)

Karjalaisen osakunnan kokoelma

Pekka Kyytisen kokoelma

Museoviraston arkisto (MVA)

Historialliset kokoelmat

Kansatieteen aineistot

Kansatieteelliset kyselytutkimukset, kysely 4 (Vanhat pihat), 1958

Riksarkivet, Tukholma

Lantmäteristyrelsens 1623–1974

Lantmäteristyrelsens, Kartor rörande Finland och Sveriges forna provinser 1623–1805

Lantmäteristyrelsens leverans 1850

Geografisk afriktningh uppå Kürck-Jocki pogost I Kexholms Norre Lähn, anno 1646 [Av Erik Utter (?)]

Geographische tafflor öfver Kiäxholms lään på effterskreffne sochnar, Libelis sochn. Sorolax sochn. Kiärsalax sochn. Juogio sochn. Pälkijärfvi sn /Kuop./ . Psalmis sochn. Sordawalla sochn. Jochimwara sochn. Kurkijocki sochn. Resola sochn. Pyhäjärfvi sochn. Hijtola sochn eller Tiurola pogost. Sackula sochn. Rautois sochn (1600–1699)

Tidöarkivet 1500-tal – 1900-tal

Croneborgs grevskap

Vol. 389, Donationsbrevet för Ture Oxenstierna, 10.11.1651.

Vol. 390, Inventarium, Cronoborgs hoff, 13.6.1668.

Sotamuseo, Helsinki

Suomen elinkeinoelämän keskusarkisto ELKA, Mikkelä

Seurakuntain keskinäisen palovakuutusyhtiön arkisto

Seurakuntien vakuutusasiakirjat Kr–Kur 1901–1968

Kurkijoen kirkkoherranviraston palovakuutusilmoitus 6.1.1909

Tuurräpiirustusarkisto, Архив типовой проектной документации ВЦИС, Moskova (VTsIS)

Arkisto

Pasport 1-50b-12, одноэтажный двухквартирный дом с 3-х-комнатными квартирами с упрощенным благоустройством, стены брусчатые

Pasport 114-12-143, двухэтажный трехсекционный 18-квартирный жилой дом с квартирами типа 2А, 2Б, 3Б

Pasport 114-12-147, двухэтажный двухсекционный 12-квартирный жилой дом с упрощенным благоустройством / люфткалозетами

Pasport 143-17-9/72, двухэтажный двухквартирный блокированный жилой дом с 4-х-комнатными квартирами в двух уровнях

Pasport 184-16-4/71, одноэтажный 2-квартирный §дом с 3-х-комнатными квартирами

Pasport 184-16-4/77, одноэтажный 2-квартирный жилой дом с квартирами типа 3Б со стенами из кирпича и деревянными изделиями заводского изготовления

Pasport 186-115-56/76, 1-этажный 2-квартирный дом с 3-комнатными квартирами брусчатой конструкции

Viron arkkitehtuurimuseo, Eesti Arhitektuurimuseum (EAM), Tallinna

Arkisto

Tihemetsa kauplus-söökla, vaade hoonele. Arhitekt Ado Eigi; insener Tiit Masso, EAM Fk 7999.20

Viron kansallisarkisto, Rahvusarhiiv, Tartto

YKSITYISET KOKOELMAT

Arhitekturnaja Gruppä Arka, Pietari (AGA)

Projektiarkisto

Kurkijoen taajaman inventointikartan selitysosa, excel-tiedosto

Kurkijoen asemakartta 2009, dwg-tiedosto

Objedinjonnaja ohrannaja zona. Istoriko-arhitekturnyj zapovednik Kurkijoki 2009 = Объединенная охранная зона. Историко-архитектурный заповедник Куркиеки.

Администрация Куркиекского сельского поселения Лахденпохского муниципального района Республики Карелии и Куркиекский краеведческий музей при поддержке Архитектурной Группы Арка. PowerPoint-esitys, 2009.

Tapio Nikkarin kokoelma, Tampere

Kari Rahialan kokoelma, Helsinki (KRR)

Aune Niskasen kirje Kari Rahialalle 5.8.2005.

Postikorttikokoelma

Valokuvakokoelma

Pirjo Uinon kotiarkisto, Helsinki

Pirjo Uinon päiväkirja 17.–18.7.1989

Kari Äikään kotiarkisto, Loimaa

YKSITYISTEN HENKILÖIDEN OTTAMAT VALOKUVAT JA TEKEMÄT AKVARELLIT

Nadežda Bahmetjeva, Kurkijoki

Netta Böök, Helsinki (NB)

Ville Laakso, Turku

Rina Mofe (Jekaterina Skoblikova), Pietari

Marina Petrova, Kurkijoki (MP)

Juhani Seppovaara, Berliini

Pirjo Uino, Helsinki

SUULLISET TIEDONANNOT TEKIJÄLLE

Johtajaopettaja, eläkeläinen Lidija Bokunova, Kurkijoki 2.8.2005, 8.6.2007, 25.6.2009, 24.8.2009.

Kurkijoen kirjaston johtaja Tatjana Haritonova, Kurkijoki 2.8.2005.

Opettaja, eläkeläinen Albina Kartševskaja, Kurkijoki 7.6.2007.

Arkkitehti Kirill Kozlov, Kurkijoki 25.6.2009.

Pietarin valtiollisen arkkitehtuuri- ja rakennusyliopiston apulaisprofessori Svetlana Levoško, Pietari 21.2.2023.

IT-asiantuntija Igor Petrov, Kurkijoki 5.8.2005.

Kurkijoen kotiseutukeskuksen johtaja Marina Petrova, Kurkijoki 2005–2015.

Insinööri Gennadij Prokofjev, Kurkijoki 8.6.2007 ja

Lasanen 25.9.2014.

Maalarimestari Aslak Sarre, Vantaa 15.2.2011.

Eläkeläinen Boris Sitar, Kurkijoki 8.6.2007.

Opettaja, eläkeläinen Galina Sitar, Kurkijoki 8.6.2007.

Ljudmila Sorokina, Kurkijoki 26.6.2009.

Žuravlik-päiväkodin johtaja Nadežda Vanina,

Kurkijoki 9.6.2007.

A. V. Štšuseville nimetyn valtiollisen arkkitehtuurimuseon (Государственный музей архитектуры имени А. В. Щусева) AvantGardStroj-näyttelyn

(1.12.2017–1.4.2018) opas, Moskova 23.3.2018.
Kurkijoen taajaman asukas, vuonna 1949 syntynyt mies,
Kurkijoki 27.6.2009.

SÄHKÖPOSTITIEDONANNOT TEKIJÄLLE

Olga Babovoz, Kurkijoki 24.10.2021,
Marina Petrovan kautta
Lidija Bokunova, Kurkijoki 12.3.2006,
Marina Petrovan kautta
Arkkitehti Zlata Gajevskaja, Pietari 2.1.2023,
Svetlana Levoškon kautta
Kurkijoen kirjaston johtaja, eläkeläinen Tatjana Haritonova,
Kurkijoki 13.5.2018, Marina Petrovan kautta
Arkkitehti Jelena Itsikson, Petroskoi, 21.12.2018,
Marina Vituhnovskajan kautta
Arkkitehti Julija Kosenkova, Moskova, 25.1.2023, Svetla-
na Levoškon kautta
Arkkitehti Svetlana Mojsejeva, Moskova, 6.7.2017,
Svetlana Levoškon kautta
Kurkijoen kotiseutukeskuksen johtaja Marina Petrova,
Kurkijoki, sähköpostit vuosina 2006–2022
Yksikönpäällikkö (EU), FM Risto M. Pitkänen, Bryssel,
sähköposti tekijälle 24.8.2015
Kurkijoki-sovhoosin entinen johtaja Vadim Rjabtsev,
Kurkijoki 7.9.2017, 14.5.2018, Marina Petrovan kautta
Arkeologi, FT Pirjo Uino, Helsinki 1.10.2005
Kari Äikää, Loimaa 18.12.2020

HAASTATTELUT

Lidija Bokunovan haastattelu Kurkijoella 2.6.2015,
haastattelijoina Kari Kaunismaa, Ahti Kurri, Tiina Lehto,
Timo Rouhiainen ja Marina Petrova. Suomennos Kari
Kaunismaa. Tekijän hallussa.
Ljudmila Rjabtsevan haastattelu Kurkijoella 2.6.2015,
haastattelijoina Kari Kaunismaa, Ahti Kurri, Tiina Lehto,
Timo Rouhiainen ja Marina Petrova. Suomennos Kari
Kaunismaa. Tekijän hallussa.

PAINAMATTOMAT SELVITYKSET, RAPORTIT, KÄSIKIR- JOITUKSET JA OPINNÄYTTEET

Alipova & al. 2004 = Алипова, Ю. В. & Бусынова,
А. А. & Кирьянова, Б. Т. & Птицына, Т. И. &
Фомина, О. М. 2004. *Проект зон охраны объектов
культурного наследия исторического поселка
Куркиеки. Том 1, книга 2. Результаты историко-
библиографических и натуральных исследований.
Аннотированный список.* Tekijän hallussa.
Belavina & al. 2000 = Белавина, Е. Ю., Макарова,
И. А. & Алипова, Ю. В. 2000. *Схема зон охраны
памятника архитектуры дома Сонка в д.
Куркиеки дома.* Tekijän hallussa.
Bonsdorff, Mikko & Böök, Netta & Kotkas, Eero &
Winterhalter, Kati 2011. *Kurkijoen navetta. Katsaus
rakennushistoriaan. Куркиекский скотный двор.
Обзор строительной истории.* Ven. Boris Sergejev.
1.9.2011. Espoo: Arkkitehtitoimisto Okulus. Tekijän
hallussa.
Guljajev 2019 = Гуляев, Валерий Федорович 2019.
Акт государственной историкокультурной

*экспертизы выявленного объекта культурного
наследия "Здание банка", кон. XIX в., Республика
Карелия, Лахденпохский район, п. Куркиеки, ул.
Ленина, 12, 20.9.2019.* Tekijän hallussa.

Itsikson 2014 = Ициксон, С. М. 2014. *Акт
государственной историко-культурной
экспертизы объекта "Церковная гора"
(Кирккомайки) в устье реки Куркийоки, 1-я пол.
XVII в., пос. Куркиеки Лахденпохского района,
Республика Карелия.* Tekijän hallussa.
Liite № 5: Приложение 5 к Акту государственной
историко-культурной экспертизы.
Kaunisto, Kauko 1964. F. A. *Sjöström.* Diplomityö. Arkki-
tehtiosasto. Teknillinen korkeakoulu.
Kivimäki, Sari 1999. *Muistojen aitanrappusilla. Karjalan
kannaksen suomalaisen kansanrakentamisen
historia, nykytilan kartoitus ja esimerkkikohteiden
dokumentointi.* Diplomityö. Arkkitehtiosasto. Teknil-
linen korkeakoulu.
Mejerovitš, M. G. = Меерович, М. Г. *Советская
доктрина массового жилищного строительства в
соцгородах-новостройках первых пятилеток.*
Käsikirjoitus. Tekijän hallussa.
Tmi Lauri Putkonen & FCG Planeko Oy 2008. *Pellon
kuntakeskuksen yleiskaavan rakennuskulttuuriselvitys.*
Helsinki.
Rapid 1993 = Архитектурно-реставрационное
проектное предприятие ТОО Рапид 1993. *Материалы к инвентаризации памятников
культуры в Карелии. Отчет. Раздел:
Лахденпохский р-он.* Tekijän hallussa.
Trusov 2016 = Трусов, А. А. 2016. *Проект границ
территории выявленного объекта культурного
наследия достопримечательного места
"Церковная гора" (Кирккомайки) расположенного
в п. Куркиёки Лахденпохского муниципального
района Республики Карелия.* Петрозаводск.
Tekijän hallussa.
Vahramejeva = Вахрамеева, Т. И. *Кирха в п. Куркиеки
Лахденпохского р-на КАССР. Историко-
архитектурная характеристика.* Tekijän hallussa.

LUENNOT JA SEMINAARIESITYKSET

Balašov, Jevgenij. Топонимика Карельского
перешейка. Гибель старых имен. PowerPoint-esi-
tys seminaarissa *Karjalan kannaksen venäläiset ja
suomalaiset huvila-asukkaat ja huvilanomistajat. Hy-
vien naapurussuhteiden historia 1900–1939.* Venä-
jän tiede- ja kulttuurikeskus, Helsinki 30.5.2014.
Häyrynen, Maunu. Double exposure. PowerPoint-esi-
tys. Turun yliopiston *Transboundary landscapes*
-tutkimus-
hankkeen seminaari, Mekrijärvi 13.5.2009. Tekijän
hallussa.
Kalm, Mart. Modernism of Soviet Estonia. Architecture
of Collective Farms. Luento arkkitehtuurin laitoksen
kursilla *Architecture and (Multi)national Identity
– The Case of Estonia.* Aalto-yliopisto, Espoo
17.4.2015.

DOKUMENTTIELOKUVAT

Unelmana Karjala 2006. Ohjaus K. J. Koski.
Illume Oy, 2006.

Suomen suuriruhtinaskunnan ja Suomen tasavallan ajan kirjallisuus ja pienpainatteet

- Aalto, A. 1938. Sunilan sulfaattiselluloosatehdas. *Arkkitehti* 10/1938, 145–152.
- Aalto, Alvar 1941. Maaseudun rakennuskysymys. *Arkkitehti* 9–10/1941, 132–139.
- A. B. (Aulis Blomstedt) 1942. Suunnitteluapu. *Arkkitehti* 5/1942, 57.
- Blomstedt, P. E. 1935. Asemakaavatyötä 55° leveysasteen pohjoispuolella. *Arkkitehti* 7/1935, 97–104.
- Kautonen, Heimo 1943. Asemakaavallinen toiminta valtakunnan yhteyteen palautetulla alueella. *Arkkitehti* 3–4/1943, 20–27.
- Kokko, N. & Rewell, V. & Riihimäki, H. 1937. Oy Lasipalatsi Ab. *Arkkitehti* 3/1937, 40–45.
- Kurkijoen maamiesopisto 1910–1935*. Helsinki: Otava, 1935.
- Kurkijoen ylempi maanviljelyskoulu 1897–1910*. Oppilaskunnan toimittama muistojulkaisu. Hämeenlinna 1925.
- Laine, Yrjö 1942. Sotilashallinto-osaston rakennustointo ja rakennusvaurioiden korjaustyöt Karjalassa. *Arkkitehti* 3–4/1942, 33–36.
- Lehtimäki, K. E. 1943. *Lahdenpohjan kauppala I. Kerotomus Lahdenpohjan kauppalan perustamisesta ja toiminnasta 1924–1941*. Helsinki.
- Löfvenskiöld, Ch. Em. 1854. *Landtmanna-byggnader utgifna af C. A. Forselius*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söner.
- Maaseudun pienasuntojen tyyppiirustusten valintavihko*. Helsinki: Maatalousministeriön asutusasiain osasto, 1939.
- Maatalousteknikot ja heidän koulutuksensa 1908–1952*. Lahti: Maatalousteknikkojen liitto ry., 1953.
- Mallipiirustuksia kansakoulurakennuksia varten maalla. Normalritningar till folkskolebyggnader på landet*. Helsinki–Helsingfors: Keisarillisen Senaatin kirjapaino, 1892.
- Matkasuuntia Suomessa I–IV 1888–1890*. Suomen Matkailija-yhdistys, Helsinki 1890. Näköispainos. Jyväskylä: Suomen Matkailuliitto, 1986.
- Meurman, Otto-I. 1940. Jälleenrakentamisen asemakaavallinen puoli. *Arkkitehti* 6/1940, 97–98.
- Ohjeet ja määräykset valtakunnan yhteyteen palautettujen alueiden rakennustoimintaa sekä siinä tarvittavan työvoiman ja rakennusaineiden hankintaa ja käyttöä varten*. Helsinki: Kymro, 1943.
- Rajakarjalainen talo Seurasaaressa. *Arkkitehti* 2/1941, 17–19.
- Schmidt, Hans 1932. Kaupunginrakentaminen Neuvostoliitossa. *Arkkitehti* 12/1932, 191–194.
- Sirelius, U. T. 1989 (1921). *Suomen kansanomaista kulttuuria. Esineellisen kansatieteen tuloksia II*. Väitöskirja. Helsinki: Kansallistiete OY.
- Sjöström, Alfred 1891. *Maatalous-rakennuksia. Ohjeita maanviljelys-rakennusten tekemiseen etenkin vähemmällä maatiloilla*. Kuopio: O. W. Backmanin kirjapaino.
- Suhonen, Esko 1943. Palautettujen alueiden jälleenrakennustoiminta. *Arkkitehti* 3–4/1943, 18–19.
- Suomen Arkkitehtiliiton Suunnitteluapu. Asevelialoja palautetulle alueelle. *Arkkitehti* 5/1942, 57–61.

Suomen maatilat. Tietokirja maamme keskikokoisista ja suurista maatiloista. IV osa. Kuopion, Mikkelin ja Viipurin läänit. Toim. Felix Johansson & Akseli Kivialho & K. Kivialho. Porvoo: WSOY, 1932

Suomen tilastollinen vuosikirja. Statistisk årsbok för Finland. Annuaire statistique de Finlande 1940. Helsinki 1941.

Takaisinvallatun alueen sotilashallinnon tiedonannot № 49–59, 1941.

Tuorlahti, Verner 1943. *Mustiala 1840–1940. 100 vuotta maatalousopetusta*. Forssa: Forssan kirjapaino.

Uusi Rakennus-Järjestyksen Ehdotus Kurkijoen kylälle. N. U. Zilliacus'en kirjapaino, 1875.

Vilkuna, Kustaa 1941. Karjalantalo. *Arkkitehti* 9–10/1941, 140–145.

Vuoden 1944 rakennustoiminnan suunnittelua ja järjestelyä koskevat ohjeet koko valtakunnan alueella. Kymro 5.11.1943.

Werkko, K. (toim.) 1893. *Matrikkeli Suomen kansakouluista ja kansanopistoista kevätlukukautena 1893*. Ensimmäinen osa. Pori: Satakunnan kirjakoupan kustannustoimisto.

Neuvostoliiton aikalaikirjallisuus ja mallipiirustuskokoelmat

Al'bom projektov primenjajemyh v sel'skhozjajstvennom stroitel'stve = Альбом проектов применяемых в сельскохозяйственном строительстве. Народный Комиссариат Земледелия Союза ССР & Сельхозпроект. Москва: Издание Сельхозпроекта НКЗ СССР, 1937.

Arhitektura i stroitel'stvo Leningrada = Архитектура и строительство Ленинграда, aikakausjulkaisun vuosikerrat

Arhitektura SSSR = Архитектура СССР, aikakausjulkaisun vuosikerrat

Golovko 1973 = Головки, В. 1973. Ленинградские сельские поселки нового типа. *Сельское строительство* 4/1973, 9–12.

Gutsalenko 1961 = Гуцаленко, И. 1961. Показательное строительство сельхозгородка совхоза Заря Коммунизма. *Сельское строительство* 8/1961, 15–17.

Illjustrirovannyj katalog tipovyh projektov... 1958 = Иллюстрированный каталог типовых проектов жилых и общественных зданий для строительства в РСФСР, часть I. Составлен государственным институтом проектирования городов "Гипрогор". Москва: Министерство коммунального хозяйства РСФСР, 1958.

Majkov 1970 = Майков, Г. 1970. Наша практика планировки и застройки сел. *Сельское строительство* 2/1970, 16–17.

Novgorodskaja pervaja letopis' 1950 = Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. Издательство Академии наук СССР, 1950, Изборник. История Украины IX—XVIII вв. Москва & Ленинград. saatavilla: <http://litopys.org.ua/novglet/novg31.htm>

Printsipy postrojenija žilogo rajona i mikrorajona, 1965 = Принципы построения жилого района и микрорайона. *Архитектура СССР* 1/1965, 1–15.

Rugojev, Jaakko 1964. *Neuvosto-Karjalan näkymiä*. Petroskoi: Karjalan kirjakustantamo.

- Sel'skoje stroitel'stvo v Karelii, 1970 = Сельское строительство в Карелии. Беседа с начальником хозрасчетного отдела капитального строительства Министерства сельского хозяйства Карельской АССР В. В. Евсеевым. *Сельское строительство* 11/1970, 10–11.
- Šulenin 1970 = Шуленин, М. 1970. Зримые черты нового советского села. *Сельское строительство* 8/1970, 10–11.
- Tarasjuk 1970 = Тарасюк, Н. 1970. Наш вклад в проектирование сел. *Сельское строительство* 7/1970.
- V sele kak v gorode, 1963 = В селе как в городе. *Сельское строительство* 9/1963, 18–19.
- Voronin, Nikolai 1946. *Neuvostoliiton jälleenrakennustyö*. Suom. M. Jääskeläinen. Helsinki: Kansankulttuuri Oy.
- Voskresenskij & Pavlovskaja 1952 = *Воскресенский, В. Д. & Павловская, Р. С. 1952 Букварь для обучения взрослых*. Издание второе. Москва: Учпедгиз.
- Muistelma-, muistelu- ja kuvateokset, kylä- ja pitäjähistoriikit sekä romaanit**
- Bremer, Caj 2016. Karjalan mail kuldakäkösed kukkuu. Suom. Kerttu Karvonen-Kangas. Teoksessa *Takaisin Karjalaan. Kuvajournalistin seikkailut Neuvosto-Karjalassa kuvin ja sanoin*. Espoo: Gallen-Kallelan Museo, 11–73.
- Erenburg, Ilja 1963. *Suojasää*. Alkuperäisteos ilm. 1954. Suom. Ulla-Liisa Heino. Hämeenlinna: Karisto.
- Grigorkoff, Margareta 1996. *Kartano Laatokan rannalla*. Suom. Matti Kinnunen. Porvoo–Helsinki–Juva: WSOY.
- Hakulinen, Rainar 1972. *Kurkijoki kylästä kylään*. Hämeenlinna: Kurki-Säätiö.
- Hakulinen, Rainar 1977. *Kurkijoki sodasta evakkoon*. Loimaa: Kurki-Säätiö.
- Hakulinen, Rainar 1982. *Elisenvaaran yhteiskoulu 1927–1944*. Loimaa: Elisenvaaran yhteiskoulun rahasto.
- Hakulinen, Rainar 1986. *Kurkijoki. Kuvat kertovat*. Loimaa: Kurki-Säätiö.
- Heikinmaa, Eino 2015. *Eino evakkopoika. Muistelmateos Saareksilta saviseudulle*. Toim. Jukka Saarinen.
- Hukkanen, Saimi (toim.) 1957. *Elisenvaaran yhteiskoulu 1927–1956. 1. Elisenvaarassa, 2. Kyrössä*. Turku: Elisenvaaran yhteiskoulu. Inha, I. K. 1988. Suomen maisemia. Helsinki: WSOY.
- Karimo, Aarno & Lähdeoja, V. (toim.) 1952. *Muistojemme Kurkijoki*. Helsinki: Kurki-Säätiö, Maalaiskuntien liiton kirjapaino.
- Kurkijoki. Ljudi truda 2022 = Куркиёки. Люди труда. Совхоз "Куркиёки". Судьбы людей и судьба хозяйства*. Ред. М. И. Петрова & Л. В. Дмитриева. Санкт-Петербург: Издательство-полиграфический комплекс "Гангут", 2022.
- Kurri, Ahti & Pölkki, Lauri & Repo, Veikko 2012. *Kurkijoen Alho ja Alhonsalo. Kyläkirja 1600-luvulta jatkosotaan*. Espoo.
- Lindberg, Ann-Mari 2005. *Uudisraivaajaelämää Porkkalassa ennen ja jälkeen vuokra-ajan*. Suom. Marja Kyrö. Helsinki: Tammi.
- Lindström, Juhani 1979. *Karjala tänään*. Porvoo: WSOY. *Muistojemme Elisenvaara*. Toim. Tapio Nikkari. [Tampe-re]: [Tapio Nikkari], 2017.
- Mäkelä, Raija-Liisa 2009. *Minä, muillutetun tytär. Puoli vuosisataa Neuvostoliitossa*. Helsinki: Minerva.
- Pelkonen, Elna 1958. *Marttatyötä Laatokan Karjalassa*. Siirtomarttojen pohjoinen piiriliitto. Pieksämäki: Siirtomarttojen pohjoinen piiriliitto.
- Petrov 2009 = Петров, И. В. 2009. *От деревни к деревне. Хийтола – Куркиёки – Элисенваара – Лахденпохья – Мийнала. Очерки истории*. Санкт-Петербург: Соларт.
- Pohjola, Leo G. (toim.) 1953. *Vaienneet temppelit. Suomen Neuvostoliitolle luovuttaman alueen kirkot sanoin ja kuvin*. Toinen painos. Jyväskylä: Kustannusliike Pohjola ja kumpu.
- Pölkki, Lauri (kok.) 2013. *Pekka Kyytinen. Kuvan ja sanan mestari*. Kurkijoki-Säätiö.
- Sihvola, Allan 2021. *Stalinin taivaan alle. Lapsena Yhdysvalloista Neuvosto-Karjalaan*. [Riika]: OK-kirja.
- Sonck, C. E. 1995. *Ihotuillääkäri muistelee*. Vaasa: Recalledmed Oy.
- Sovhoz Kurkijoki 2012 = Совхоз "Куркиёки". Люди труда*. Лит. обраб. материалов Л. В. Дмитриева; сост. Л. Я. Рябцева. Благотворительный фонд социальных инициатив "Куркиёки". [Санкт-Петербург]: КультИнформПресс, 2012.
- Tšišova, Jelena 2020. *Muistista piirretty kaupunki. Pietari neljän sukupolven kertomana*. Suom. Kirsti Era. Helsinki: Into.
- Tutkimuskirjallisuus**
- Aarnio, Samu 2016. *Funkis Karjalassa*. Joensuu: Pohjois-Karjalan historiallinen yhdistys.
- Aarrevaara, Eeva 2002. *Muuttuvat maatilat. Suomen maaseudun rakentaminen 1900-luvulla. Gårdarnas förändring. Byggnadets utveckling på landsbygden i Finland under 1900-talet*. Näyttelyluettelo. Helsinki: Maa- ja metsätalousministeriö.
- Agajants & al. 1975 = Агаянц, Л. М. & Бремер, Б. А. & Гладков, Б. В. & др. 1975. *Сельские жилые дома и квартиры (Европейская часть РСФСР)*. Москва: Стройиздат.
- Aleksejev 1983 = Алексеев, А. А. 1983. *Технология и организация сельского строительства*. Учебник. Стройиздат. Verkkodokumentiksi toimittanut Elektronная библиотека, <http://www.bibliotekar.ru/spravochnik-3/1.htm>
- Anderson, Richard 2015. *Russia: Modern Architecture History*. London: Reaktion Books.
- Andrusz, Gregory & Harloe, Michael & Szelenyi, Ivan (eds) 1996. *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Oxford: Blackwell.
- Andrusz, Gregory 1996. Structural Change and Boundary Instability. Teoksessa *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Eds. Gregory Andrusz & Michael Harloe & Ivan Szelenyi. Oxford: Blackwell, 30–69.
- Applebaum, Anne 2022. Gulag. *Vankileirien saariston historia*. Alkuperäisteos ilm. 2003. Suom. Antero Helasvuo. Helsinki: Siltala.
- Arman, H. & Papp, H. & Kammal, U. & Üprus, H. 1965. *Eesti arhitektuuri ajalugu*. Eesti NSV Teaduste Akadeemia. Tallinn: Kirjastus "Eesti Raamat".
- Autio, Sari 2002. *Suunnitelmatalous Neuvosto-Karjalassa 1928–1941. Paikallistason rooli Neuvostoliiton teollistamisessa*. Bibliotheca historica 71. Helsinki:

- Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Bagirov & al. 1980 = Багиров, Р. Д. & Бельский, В. Р. & Беляев, В. М. и др. 1980. *Планировка и застройка сельских населенных пунктов в СССР*. Москва: Стройиздат.
- Balašov 2017 = Балашов, Евгений 2017. *Divide et Impera! "Разделяй и властвуй!"* Teoksessa *Karельский перешеек. Страницы истории. Книга первая*. Санкт-Петербург: ООО Издательский центр Остров, 314–324.
- Balašov 2018 = Балашов, Евгений 2018. *Советское освоение Карельского перешейка. Этап первый: 1939–1941*. Санкт-Петербург: ИКО "Карелия".
- Baryšnikov, Vladimir 2015. Leningradin turvallisuuden haasteesta. Teoksessa *Historian kosto. Suomen talvisota kehyyksissään*. Toim. Henrik Meinander. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 156–176.
- Bekker 1936 = Беккер, Н. О. 1936. Планировка и реконструкция колхозного села. Teoksessa *Проблемы архитектуры. Сборник материалов*. Том I, книга 2. Ред. А. Я. Александров. Москва: Издательство Всесоюзной Академии Архитектуры. Verkkodokumentiksi toimitannut Totalarch. Архитектура СССР и социалистических стран. http://ussr.totalarch.com/planning_and_reconstruction_of_the_kolkhoz_village
- Bogdanova 2006 = Богданова, Е. А. 2006. Антропология деревенской двухэтажки, или к вопросу о неудавшихся проектах власти. Julkaisussa *Крестьяноведение: Теория. История. Современность. Ученые записки. 2005. Выпуск 5*. Ред. Т. Шанин & А. М. Никулин. Москва: Московская высшая школа социальных и экономических наук, 352–366.
- Bogdenko & Zelenin 1976 = Богденко, М. Л. & Зеленин, И. Е. 1976. Совхозы СССР. *Краткий исторический очерк (1917–1975)*. Ред. И. М. Волков. Москва: Издательство политической литературы.
- Bravo, Aleksandr 2021. The Radical Plans to Transform Terijoki. Teoksessa *The Look of Leisure. Historic Seaside Villas of the Northern Baltic*. Ed. Laura Berger. Helsinki: The Finnish Architecture Society & The ICOMOS Finnish National Committee, 66–77.
- Buchli, Victor 1999. *An Archaeology of Socialism*. Oxford & New York: Berg.
- Budjonnyj 1940 = Буденный, Л. М. 1940. Планировка и благоустройство сельскохозяйственных населенных мест колхозов, МТС и совхозов. Teoksessa *Планировка и строительство колхозов, совхозов и МТС. Материалы совещ., созванного Союзом совет. архитекторов, совместно с Наркомземом, Наркомсовхозов и Акад. архитектуры СССР*. Москва: Гос. архитектур. изд-во Акад. архитектуры СССР, 1940, 5–15. Verkkodokumentiksi toimitannut Электронный архив ГПНТБ России, <http://gpntb.dlibrary.org/ru/nodes/1871-planirovka-i-stroitelstvo-kolhozov-sovhozov-i-mts-m-1940>
- Burke, Peter 1997. *Varieties of Cultural History*. Cambridge & Ithaca, NY: Polity Press, Cornell University Press.
- Burke, Peter 2009. *Cultural Hybridity*. Cambridge: Polity Press.
- Bylinkin & Rjabušin = Былинкин, Н. П. & Рябушин, А. В. *История советской архитектуры (1917–1954 гг.)*. Korjattu ja täydennetty 2. painos.
- Bylinkin & Rjabušin 1985 = Былинкин Н. П. & Рябушин, А. В. (ред.) 1985. *Современная советская архитектура 1955–1980 гг.* Москва: Стройиздат.
- Böök, Netta 1997. Särkilahti. Teoksessa *Hokos, Warma, Voloi. Taloja ja kyllä saaristosta, Karjalasta ja Inkeristä. Mittauspiirustuksia Teknillisen korkeakoulun arkkitehtuurin historian kokoelmista, vuosilta 1990–96*. Toim. Simo Freese. Helsinki: Pohjoinen, 147–151.
- Böök, Netta 2000. Pyöröhirren eksotiikkaa. Karjalaisen rakennustaiteen ja karelianismien historiaa. *Exotic logs. Arkkitehti 2/2000*, 70–75.
- Böök, Netta 2003. Valkoista punaisessa idässä. White on red. *Arkkitehti 5/2003*, 28–33.
- Böök, Netta 2004. Border Karelia Through Rose-Coloured Glasses? Gazes upon a ceded territory. Julkaisussa *Fennia International Journal of Geography 182:1*. Karelia – Bicultural Landscape. Special Issue. Guest eds. Maunu Häyrynen & Petri J. Raivo. Helsinki: Geographical Society of Finland, 33–45.
- Böök, Netta 2007. Suomalaiskylästä neuvostokyläksi. Kurkijoen sotienjälkeisistä muutoksista. Julkaisussa *Alue & Ympäristö 2/2006*. Toim. Maunu Häyrynen. Helsinki: Alue- ja ympäristötutkimuksen seura ry., 42–54.
- Böök, Netta 2011. Suojärveläinen talo – talonpoikainen hirsilinna. Teoksessa *Suojärven historia III. Omal mual vierahal mual*. Toim. Tapio Hämynen. Joensuu: Suojärven pitäjäseura, 378–394.
- Böök, Netta 2012. Sonckia Sovhoznaja-kadulla. Suomalainen arkkitehtuuri Kurkijoella. Teoksessa *Takaisin Karjalaan!* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1250. Tiede. Toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 107–128.
- Böök, Netta 2021. Wooden Houses for Workers and Scientists in Stalin's Soviet Union. Teoksessa *New Standards. Timber Houses Ltd. 1940–1955*. Kristo Vesikansa & Philip Tidwell & Laura Berger. Helsinki: Garret Publications, 206–225.
- Böök 2022 = Бёэк, Н. 2022. Финские сборные дома для ученых и рабочих в СССР в послевоенное десятилетие. Finnish Prefabricated houses for scientists and workers in the USSR in the post-war decade. Teoksessa *Вопросы всеобщей истории архитектуры. Questions of the History of World Architecture. Выпуск 17 (2/2021)*. Ред. Армен Казарян. Научно-исследовательский институт теории и истории архитектуры и градостроительства (НИИТИАГ). Москва & Санкт-Петербург: Нестор-История, 258–278.
- Caldenby, Claes & Wolodarski, Alexander 1973. *Byggande i Sovjetunionen*. Lund: Statens institut för byggnadsforskning.
- Dmitrijev, Viktor 2020. Ullbergin rakennusten inventointinista ja suojelusta Leningradin alueella. Suom. Netta Böök. Teoksessa *Uno Ullberg – Viipurin arkkitehti*. Uno Ullberg -seura ry:n julkaisuja 1. Toim. Netta Böök & Kari Immonen. Helsinki: Arkkitehtuurimuseo & Uno Ullberg -seura, 346–351.
- Enyedi, György 1996. Urbanization under Socialism. Teoksessa *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Eds. Gregory Andrusz & Michael Harloe & Ivan Szelenyi. Oxford: Blackwell, 100–118.
- Figes, Orlando 2021. *Vallankumouksen Venäjä*

- 1891–1991. Alkuperäisteos ilm. 2014. Suom. Kalevi Suomela. Toinen painos. Helsinki: Kustannusosa-
keyhtiö Siltala.
- Gaidar, Jegor 2014. *Imperiumin tuho. Oppitututeja tämän päivän Venäjälle*. Alkuperäisteos ilm. 2006. Suom. Jukka Mallinen. Helsinki: Verbatum Oy.
- Geraštšenko 2011/1 = Геращенко, Л. В. 2011/1. *Плановое переселение и обустройство советских граждан в приграничных районах Карельского перешейка в 1940–1941, 1944–1953 годах*. Диссертация. Санкт-Петербург: Петербургский государственный инженерно-экономический университет.
- Geraštšenko 2011/2 = Геращенко, Лидия 2011/2. *Переселенческая политика Советского государства на Карельском перешейке в 1940–1953-х гг. в документах Ленинградского областного архива в г. Выборге*. Julkaisussa *Новейшая история России. Modern history of Russia* №2, 2011, 141–148.
- Geraštšenko 2013 = Геращенко, Лидия 2013. *Условия заселения приграничных районов карельского перешейка советскими гражданами в 40–50-е гг. XX в.* Julkaisussa *Матвей Кузьмич Любавский: К 150-летию ученого*. Санкт-Петербург, 275–286.
- Geraštšenko 2017 = Геращенко, Лидия 2017. *К вопросу о переселенцах-”обратниках” на Карельском перешейке в 1940–1941 годах*. Teoksessa *Карельский перешеек. Страницы истории. Книга первая*. Санкт-Петербург: ООО Издательский центр Остров, 325–329.
- Gessen, Masha 2018. *Venäjä vailla tulevaisuutta. Totalitarismin paluu*. Suom. Ilkka Rekiaro. EU: Docendo.
- Granitsa i ljudi* 2005 = *Граница и люди. Воспоминания переселенцев Приладожья и Карельского Перешейка*. Studia Ethnologica 2. Научный ред. E. A. Мельникова, составители В. Ю. Макарова, E. A. Мельникова, O. H. Филичева, П. Хакамиев, M. B. Хаккарайнен. Санкт-Петербург: Издательство Европейского университета в Санкт-Петербурге & Карельский институт университета Иоенсуу, 2005.
- Gregory, Ian N. & Ell, Paul S. 2008. *Historical GIS: Technologies, Methodologies and Scholarship*. Cambridge University Press.
- Haila, Sirpa 1996. *Venäläinen rationaalisuus. 1910-luvun kasarmiarkkitehtuuri sosiaalisena käytäntönä*. Väitöskirja. Helsingin yliopisto, taidehistoria. Helsinki: Suomen historiallinen seura.
- Hakamies, Pekka 2005/1. Introduction. Migration and local identity in former territories of the USSR. Teoksessa *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*. Studia Fennica Historica 10. Ed. Pekka Hakamies. Helsinki: Finnish Literature Society, 9–18.
- Hakamies, Pekka 2005/2. New culture on new territories. The Karelian Isthmus and Ladoga Karelia in post-war years. Teoksessa *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*. Studia Fennica Historica 10. Ed. Pekka Hakamies. Helsinki: Finnish Literature Society, 91–109.
- Hakamies, Pekka 2007. Neuvosto-Karjalan nykyaikaisuus 1920- ja 1930-luvulla. Teoksessa *Unelma uudesta Karjalasta. Neuvosto-Karjala valokuvissa 1920- ja 1930-luvulla*. Мечта о новой Карелии. Советская Карелия в фотографиях 1920–1930-х годов. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1068. Toim. Pekka Hakamies & Olga Fišman. Helsinki, Pietari: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Venäjän etnografisen museon, 10–31.
- Hakamies, Pekka 2012/1. Karjala venäläisin silmin. Neuvostoasukkaat luovutetussa Karjalassa. Teoksessa *Takaisin Karjalaan!* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1250. Toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 75–104.
- Hakamies, Pekka 2012/2. Paikannimien neuvostolaistaminen Karjalankannaksella toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa *Takaisin Karjalaan!* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1250. Toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 83–84.
- Hakamies, Pekka 2012/3. Alue- ja väestömuutoksia itäisessä Euroopassa toisen maailmansodan seurauksena. Teoksessa *Takaisin Karjalaan!* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1250. Toim. Outi Fingerroos & Maunu Häyrynen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 105–106.
- Hakkarainen, Marina 2005. "We were unaware of the history. Just took... our risk". The past, cultural landscape and identity in migrant communities in Ladoga Karelia and the Karelian Isthmus. Teoksessa *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*. Studia Fennica Historica 10. Ed. Pekka Hakamies. Helsinki: Finnish Literature Society, 42–65.
- Heikkilä-Kauppinen, Marja 2012. *Saanko luvan? 200 vuotta pääkaupungin rakennusvalvontaa – satavuotias rakennusvalvontavirasto*. Helsinki: Helsingin kaupungin rakennusvalvontavirasto.
- Helamaa, Erkki 1983. 40-luku. *Korsujen ja jälleerakentamisen vuosikymmen. 40-talet. Korsurnas och återuppbyggandets årtionde*. Helsinki & Jyväskylä: Suomen rakennustaiteen museo & Alvar Aalto Museo.
- Henttonen, Maarit 2020. Sairaalasunnittelija. Teoksessa *Uno Ullberg – Viipurin arkkitehti*. Uno Ullberg-seura ry:n julkaisuja 1. Toim. Netta Böök & Kari Immonen. Helsinki: Arkkitehtuurimuseo & Uno Ullberg-seura, 297–309.
- Hiekkanen, Markus 2003. Viipurin läänin rautakaudesta keskiaikaan. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toim. Matti Saarnisto. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 475–504.
- Hihluha & al. 2005 = Хихлуха, Л. В. & Багиров, Р. Д. & Моисеева, С. Б. & Согомонян, Н. М. 2005. *Архитектура российского села. Региональный аспект*. Москва: Российская Академия архитектуры и строительных наук, "Архитектура-С".
- Hoppe, Bert 2015. Creating a virtual history. Urban planning in Kaliningrad in the postwar period. Teoksessa *Common heritage. The multicultural heritage of Vyborg and its preservation. Совместное наследие. Мультикультурное наследие Выборга и его сохранение*. Ed. Netta Böök. Helsinki: The Finnish National Committee of ICOMOS & The Finnish Architecture Society, 157–171.
- Horelli, Liisa 1981. *Ympäristöpsykologia*. Espoo: Weilin+Göös.
- Huurre, Matti 2003. Viipurin läänin kivikausi. Teoksessa

- Viipurin läänin historia I. *Karjalan synty*. Toim. Matti Saarnisto. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 151–244.
- Häikiö, Martti 2015. Yksin ja yhdessä. Teoksessa *Historian kosto. Suomen talvisota kehysissä*. Toim. Henrik Meinander. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 219–238.
- Häkkinen, Antti 2022. Muistitietotutkimus. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutos*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1478. Toim. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 327–354.
- Hämynen, Tapio 2010. Toimeentulo ja elinkeinot Viipurin läänissä 1917–1939. Teoksessa *Viipurin läänin historia VI. Karjala itärajan varjossa*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 89–136.
- Iivonen, Jyrki 2002. Neuvostoliiton/Venäjän historia 1985–1999. Teoksessa *Venäjän historia. Teoksen Venäjän ja Neuvostoliiton historia* (1986) uudistetun laitoksen toinen painos. Toim. Heikki Kirkinen. Helsinki: Otava, 497–549.
- Ikonnikov, Andrei 1988. *Russian Architecture of the Soviet Period*. Moscow: Raduga Publishers.
- Immonen, Toivo & Kuujo, Erkki & Puramo, Eino 1958. *Kurkijoen kihlakunnan historia. Hiitolan historia*. Pieksämäki: Hiisi-Säätiö, Kurki-Säätiö, Lumi-Säätiö, Jaama-Säätiö.
- Immonen, Toivo 1958. Kurkijoen seutu Ruotsin vallan aikana vv. 1570–1710. Teoksessa *Erkki Kuujo & Toivo Immonen & Eino Puramo. Kurkijoen kihlakunnan historia. Hiitola–Kurkijoki–Lumivaara–Jaakkima*. Pieksämäki: Hiisi-Säätiö, Kurki-Säätiö, Lumi-Säätiö, Jaama-Säätiö, 83–422.
- Isachenko, Gregory A. 2004. The landscape of the Karelian Isthmus and its imagery since 1944. Julkaisussa *Fennia International Journal of Geography* 182:1. Karelia – Bicultural Landscape. Special Issue. Guest eds. Maunu Häyrynen & Petri J. Raivo. Helsinki: Geographical Society of Finland, 47–59.
- Isatšenko, Tatjana 2005. Karjalan kannaksen kulttuurimaiseman muuttuminen. *Idäntutkimus* 2/2005, 31–41.
- Izotov, Aleksandr 2001. Terra incognita: Suljetun rajakaupungin vaiheita. Teoksessa *Sortavala, raja-kaupunki*. Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja № 132. Toim. Pekka Hakamies & Ilkka Liikanen & Heikki Simola. Joensuu: Joensuun yliopisto, 91–109.
- Jaatinen, Martti I. 1997. *Karjalan kartat*. Tampere: Karjalan Liitto.
- Jaeger, Susanne 2012. Interrupted Histories: Collective Memory and Architectural Heritage in Germany 1933–1945–1989. Teoksessa *Heritage, ideology, and identity in Central and Eastern Europe. Contested pasts, contested presents*. Heritage Matters 6. Ed. Matthew Rampley. Woodbridge, UK: Boydell, 67–91.
- Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi & Suoninen, Eero 2016. *Diskurssianalyysi. Teoriat, peruskäsitteet ja käyttö*. Tampere: Vastapaino.
- Jokipii, Mauno 1956. *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat I–II*. Historiallisia tutkimuksia XLVIII:1–2. Helsinki: [Suomen historiallinen seura].
- Jungar, Sune 2002. Neuvostoliitto – supervalta. Teoksessa *Venäjän historia*. Teoksen *Venäjän ja Neuvostoliiton historia* (1986) uudistetun laitoksen toinen painos. Toim. Heikki Kirkinen. Helsinki: Otava, 456–496.
- Juntunen, Alpo 2002. Suurvallan vakiintumisen kausi. Teoksessa *Venäjän historia. Teoksen Venäjän ja Neuvostoliiton historia* (1986) uudistetun laitoksen toinen painos. Toim. Heikki Kirkinen. Helsinki: Otava, 156–204.
- Kaakkuriniemi, Tapani 2012 (2006). Miten Venäjää on hallittu. Teoksessa *Opas venäläisyyteen*. Toim. Timo Vihavainen. 2. painos. Helsinki: Otava, 199–230.
- Kalm, Mart 2001. *Eesti 20. sajandi arhitektuur. Estonian 20th century architecture*. Toim. Elo Lutsepp & Endla Hint. Tallinn: Sild.
- Kalm, Mart 2008. Is Urban Life in the Countryside Good? The Central Settlements of Collective Farms in the Estonian SSR. On linnaelu maal hea? Majandi keskasula Eesti NSV-s. *Kunstiteaduslikke Uurimusi* 4/2008, 84–87.
- Kalm, Mart 2009. Does Urban Life Make Farmers Happy? The Central Settlements of Collective Farms in the Estonian SSR. Teoksessa *Urban Planning and the Pursuit of Happiness. European Variations on a Universal Theme (18th–21st centuries)*. Eds Arnold Bartetzky & Marc Schalenberg. Jovis Diskurs. Berlin: Jovis, 128–147.
- Kalm, Mart 2012. "An Apartment with all Conveniences" was no Panacea. Mass Housing and the Alternatives in the Soviet Period Tallinn. Julkaisussa *Architektúra & Urbanizmus. Journal of Architectural and Town-Planning Theory*, 47, 189–202.
- Kalm, Mart 2013. La tardive floraison des campagnes. L'architecture moderniste des kolkhozes dans l'Estonie soviétique. Julkaisussa *In Situ. Revue des Patrimoines* 21/2013, saatavilla: <https://journals.openedition.org/insitu/10372>
- Kalmykova 1975/1 = Калмыкова, В. Н. 1975/1. Архитектура села. 1933–1941. Teoksessa *Всеобщая история архитектуры в 12 томах. Книга 1, Архитектура СССР*. Ред. Н. В. Баранов. Москва: Изд. литературы по строительству, 266–273.
- Kalmykova 1975/2 = Калмыкова, В. Н. 1975/2. Архитектура села. 1941–1954. Teoksessa *Всеобщая история архитектуры в 12 томах. Книга 1, Архитектура СССР*. Ред. Н. В. Баранов. Москва: Изд. литературы по строительству, 419–431.
- Kalmykova 1975/3 = Калмыкова, В. Н. 1975/3. Архитектура села. 1955–1970. Teoksessa *Всеобщая история архитектуры в 12 томах. Книга 1, Архитектура СССР*. Ред. Н. В. Баранов. Москва: Изд. литературы по строительству, 680–707.
- Kalmykova 1991 = Калмыкова, В. Н. 1991. *История архитектуры советского села. Ред. Г. В. Елизаветская*. Москва: Агропромиздат.
- Kangaspuro, Markku 2000. *Neuvosto-Karjalan taistelu itsehallinnosta. Nationalismi ja suomalaiset punaiset Neuvostoliiton vallankäytössä 1920–1939*. Bibliotheca Historica 60. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Karonen, Petri 2013. Jaetun alueen talouselämä. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Bookwell Oy, 68–107.
- Katajala, Kimmo & Tšernjakova, Irina 1998. Karjalainen ihminen uuden ajan alussa. Teoksessa *Karjala*.

- Historia, kansa, kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 705. Toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 55–91.
- Katajala, Kimmo 2010. Viipurin Karjala rajamaakuntana. Viipurin läänin historia 1534–1617. Teoksessa *Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle*. Toim. Yrjö Kaukiainen. Lappeenranta: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 11–238.
- Katajala, Kimmo 2013. Konstruoitu Karjala. Suomalaisen historiatutkimuksen Karjala-paradigmat 1900-luvulla. Teoksessa *Karjala-kuvaa rakentamassa*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1389. Toim. Pekka Suutari. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 29–82.
- Kaukiainen, Yrjö & Nurmiainen, Jouko (toim.) 2010. *Viipurin läänin historia VI. Karjala itärajan varjossa*. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy.
- Kaukiainen, Yrjö 2013. Vanha Suomi Pietarin sotilaallisena suojavyöhykkeenä. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Bookwell Oy, 267–285.
- Kemppi, Hanna 1997. Karjalan ja Petsamon ortodoksisten seurakuntien arkkitehtuuri. Teoksessa *Karjalan ja Petsamon ortodoksiset kirkot ja kirkkotaide*. Toim. Kristina Thomenius & Minna Laukkanen. Lappeenranta: Etelä-Karjalan taidemuseo, 39–129.
- Kemppi, Hanna 2016. *Kielletty kupoli, avattu alttari. Venäläisyyden häivyttäminen Suomen ortodoksisesta kirkkoarkkitehtuurista 1918–1939*. Toim. Tuukka Talvio. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 123.
- Kilini, Juri 2001. *Suurvallan rajamaa. Neuvosto-Karjala Neuvostovaltion politiikassa 1920–1941*. Suom. Robert Kolomainen & Ari Hepoaho, toim. Kyösti Julku. Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys.
- Kirkinen, Heikki 1976. *Karjala idän ja lännen välissä II. Karjala taistelueläntäänä*. Historiallisia tutkimuksia 99. Helsinki: Kirjayhtymä & SHS.
- Kirpitsnikov 2015 = Кирпичников, Анатолий 2015. Проблемы изучения, сбережения и использования памятников исторического Выборга. The problems of the research, preservation and uses of the monuments of historical Vyborg. Teoksessa *Common heritage. The multicultural heritage of Vyborg and its preservation. Совместное наследие. Мультикультурное наследие Выборга и его сохранение*. Ed. Netta Böök. Helsinki: The Finnish National Committee of ICOMOS & The Finnish Architecture Society, 101–129.
- Knapas, Rainer 2017. *Karjalan kunnalla. Matkoja kulttuuriin ja historiaan*. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Kochetkova, Elena 2017. *The Soviet Forest Industry in the 1950s and 1960s. A Project of Modernization and Technology Transfer from Finland*. Academic dissertation. Helsinki University, Faculty of Social Sciences, Economic and Social History. Publications of the Faculty of Social Sciences 52. Helsinki: University of Helsinki.
- Kodres, Krista 2009. The Sovietization of classical architecture. Estonian experience. Teoksessa *Quo Vadis Architectura? Architectural tendencies in the late 1930s, 1940s, and the early 1950s*. Ed. Tom Simons. Helsinki: University of Technology, 130–151.
- Konyševa 2018/1 = Конышева, Е. В. 2018/1. Восприятие западного опыта городского планирования и жилищного строительства в СССР 1920–1930 гг.: эволюция задач и форм. Teoksessa *Советское градостроительство 1917–1941. Книга вторая*. Москва: Прогресс-Традиция, 1071–1106.
- Konyševa 2018/2 = Конышева, Е. В. 2018/2. Европейские архитекторы в советском градостроительном проектировании в эпоху первых пятилеток. Teoksessa *Советское градостроительство 1917–1941. Книга вторая*. Москва: Прогресс-Традиция, 1107–1157.
- Korabljov & al. 2001 = Кораблев, Н. А. & Макуров, В. Г. & Савватеев, Ю. А. & Шумилов, М. И. (ред.) 2001. *История Карелии с древнейших времен до наших дней*. Карельский научный центр российской академии наук, Институт языка, литературы и истории. Петрозаводск: Периодика.
- Korvenmaa, Pekka 1992/1. Sota tuhoaa, sota järjestää. Arkkitehdit ja kriisi. Teoksessa *Arkkitehdin työ. Suomen Arkkitehtiliitto 1892–1992*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Rakennustieto Oy, 113–127.
- Korvenmaa, Pekka 1992/2. Arkkitehdit, rakentaminen ja standardit. RT-kortiston synty ja kehitys. Teoksessa *Arkkitehdin työ. Suomen Arkkitehtiliitto 1892–1992*. Toim. Pekka Korvenmaa. Helsinki: Rakennustieto Oy, 128–137.
- Kosenkova 2018 = Косенкова, Ю. Л. 2018. На периферии: проблемы планировки и застройки селений. Teoksessa *Советское градостроительство 1917–1941. Книга первая*. Москва: Прогресс-Традиция, 634–684.
- Koukkunen, Jarkko 2021. Poltetut rannat: Laatokan rantaseutujen tuhot toisessa maailmansodassa. Teoksessa *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1469. Toim. Maria Lähteenmäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 162–187.
- Koževnikov 2015 = Кожевников, А. М. 2015. Архитектор Карл Лопяло. По материалам выставки в МАРХИ, посвященной 100-летию мастера. Verkköjulkaisu *AMIT 2* (31) 2015. Saata-villa <https://marhi.ru/AMIT/2015/2kvart15/koz/koz.pdf>
- Kujala, Antti 2010. Viipurin Karjala, Käkisalmen lääni ja Inkerinmaa Ruotsin suurvaltakaudesta 1617–1710. Teoksessa *Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle*. Toim. Yrjö Kaukiainen. Lappeenranta: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 239–461.
- Kukkonen, Heikki 2014. Suomalainen maaseututaajama 1970-luvun lopulta nykypäivään. Teoksessa *Suomalainen maaseututaajama muutospainessa. Suomalainen maaseututaajama 2010-luvulla -tutkimushankkeen loppuraportti*. Lahden ammattikorkeakoulu Oy:n julkaisusarja, osa 3. Toim. Eeva Aarrevaara. [Lahti]: Lahden ammattikorkeakoulu, 109–113.
- Kummala, Petteri 2005. *Lamasalvoksesta elementtitekniikkaan. Suomalainen pientalosuunnittelu jälleenrakennuskaudella*. Helsinki: Suomen rakennustaiteen museo.
- Kurri, Miikka & Tahvanainen, Anne 2021. *Jalmari*

- Lankinen. *Arkkitehti ja valokuvaaja*. Etelä-Karjalan museon julkaisuja nro 38. [Lappeenranta]: Lappeenrannan kaupunki / Lappeenrannan museot.
- Kuujo, Erkki 1958. Kurkijoen vaiheet asutuksen alusta v:een 1570. Teoksessa *Erkki Kuujo & Toivo Immonen & Eino Puramo, Kurkijoen kihlakunnan historia. Hiitola–Kurkijoki–Lumivaara–Jaakkima*. Pieksämäki: Hiisi-Säätiö, Kurki-Säätiö, Lumi-Säätiö, Jaama-Säätiö, 12–79.
- Kuujo, Erkki 1993. *Jo Karjalan kunnailla lehtii puu*. Lappeenranta: Karjalan Kirjapaino Oy.
- Kuurne, Jouni (toim.) 1994. *Sergejevin Suomi*. Helsinki: Museovirasto.
- Laine, Antti 1982. *Suur-Suomen kahdet kasvot. Itäkarjalainen siviiliväestön asema suomalaisessa miehityshallinnossa 1941–1944*. Väitöskirja. Keuruu: Otava.
- Laine, Antti 2001. Tyhjä kaupunki ja sen uudet asukkaat. Teoksessa *Sortavala, rajakaupunki*. Joensuun yliopiston Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja № 132. Toim. Pekka Hakamies & Ilkka Liikanen & Heikki Simola Joensuu: Joensuun yliopisto, 73–90.
- Laine, Antti 2002. Rise and Fall of Soviet Karelia: Continuity and Change in the 20th Century Russia. Teoksessa *Rise and Fall of Soviet Karelia. People and Power*. Eds. Antti Laine & Mikko Ylikangas. Kikumora Publications, Series B 24. Helsinki: Aleksanteri Institute, 7–23.
- Laine, Antti 2005. Modernisation in the 1940s and 1950s in the part of Karelia that was annexed from Finland on 13 March 1940. Teoksessa *Moving in the USSR. Western anomalies and Northern wilderness*. Studia Fennica Historica 10. Ed. Pekka Hakamies. Helsinki: Finnish Literature Society, 19–41.
- Laine, Antti 2010. Neuvostovalan alkuvaiheet 1950-luvun ensivuosiin asti. Teoksessa *Viipurin läänin historia VI. Karjala itärajan varjossa*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 390–416.
- Lebina 2015 = Лебина, Н. Б. 2015. *Повседневность эпохи космоса и кукурузы. Деструкция большого стиля. Ленинград 1950–1960-е годы*. Санкт-Петербург: Крига.
- Leskinen, Jari & Silvast, Pekka 2001. *Suljettu aika. Porkkala Neuvostoliiton sotilaallisena tukikohtana vuosina 1944–1956*. Helsinki: WSOY.
- Leto 1941 goda Sortavala – Kurkijoki – Keksgol'm 2012 = *Лето 1941 года Sortavala – Куркиеки – Кексгольм*. Созд. Игорь Вадимович Петров. Благотворительный фонд социальных инициатив Куркиеки. Куркиеки: КультИнформПресс 2012.
- Lilius, Henrik 1988. Kaupunkirakennustaide suurvalta-ajalla. Teoksessa *Ars Suomen taide 2*. Toim. Salme Sarajas-Korte. Helsinki: Weilin+Göös, 48–87.
- Lilius, Henrik 2014. Suomi kaupungistuu suurvalta-ajalla (1617–1721). Teoksessa *Suomen kaupunkirakentamisen historia 1. Keskiajalta 1800-luvun loppuun*. Toim. Henrik Lilius & Pekka Kärki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 148–235.
- Lintunen, Petri & Hytönen, Mervi & Ikonen, Kirsi & Kivimäki, Sari (toim.) 1998. *Laatokan pohjoisrannikon kulttuuriympäristö. Suomalainen kulttuuriperintö Laatokan pohjoisrannikon maisemassa*. Suomen ympäristö 236. Helsinki: Suomen Ympäristökeskus.
- Lowenthal, David 1985. *The past is a foreign country*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Luoma, Pekka 1982. *Karjalan kannaksen väestönsiirrot ja evakuoinnit jatkosodan aikana 1941–1944*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 5. Helsinki: [Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura]
- Lähteenmäki, Eija 2010. Käkisalmen läänin asutus ja asuttaminen 25-vuotisen sodan aikana. Viipurin läänin historia 1534–1617. Teoksessa *Viipurin läänin historia III. Suomenlahdelta Laatokalle*. Toim. Yrjö Kaukiainen. Lappeenranta: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 176–177.
- Lähteenmäki, Maria 2015. Sa nuori, itsevarma nykyisyys. Teoksessa *Historian kosto. Suomen talvisota kehityksissään*. Toim. Henrik Meinander. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 19–34.
- Lähteenmäki, Maria 2021/1. Laatokka moniulotteisessa raamissaan. Teoksessa *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1469. Toim. Maria Lähteenmäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 11–31.
- Lähteenmäki, Maria 2021/2. Lopuksi: monien rantojen Laatokka. Teoksessa *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1469. Toim. Maria Lähteenmäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 296–307.
- Marcuse, Peter 1996. Privatization and its Discontents: Property Rights in Land and Housing in the Transition in Eastern Europe. Teoksessa *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Eds. Gregory Andrusz & Michael Harloe & Ivan Szelenyi. Oxford: Blackwell, 119–191.
- Meinander, Henrik 2014 (2006). *Suomen historia. Linjat, rakenteet, käännekohtat*. Suom. Paula Autio. Uusi, tarkistettu laitos. Helsinki: Schildts & Söderströms.
- Mejerovitš 2018 = Меерович, М. Г. 2018. От нового административно-хозяйственного районирования страны – к новой системе расселения. Teoksessa *Советское градостроительство 1917–1941. Книга первая*. Москва: Прогресс-Традиция, 77–114.
- Mertelsmann, Olaf 2012. *Everyday Life in Stalinist Estonia*. Tartu Historical Studies, vol. 2. Frankfurt am Main: Peter Lang, Internationaler Verlag der Wissenschaften.
- Metspalu, Pille & Hess, Daniel B. 2017. Revisiting the role of architects in planning large-scale housing in the USSR: the birth of socialist residential districts in Tallinn, Estonia, 1957–1979. Julkaisussa *Planning Perspectives Vol 33, 2018*, <https://doi.org/10.1080/02665433.2017.1348974>
- Meurman, Otto-I. 1976. *Viipurin arkkitehdit*. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 2. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura.
- Meuser, Philipp & Zadorin, Dimitrij 2015. *Towards a Typology of Soviet Mass Housing. Prefabrication in the USSR 1955–1991*. Berlin: DOM Publishers.
- Molnár, Virág 2013. *Building the state. Architecture, politics, and state formation in post-war central Europe*. London & New York: Routledge.
- Mäkinen, Anne 2000. *Suomen valkoinen sotilasarkkitehtuuri 1926–1939*. Bibliotheca historica 53. Väitöskirja. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Mökkönen, Teemu 2006. *Historiallinen paikkatieto. Digitaalisen paikkatiedon tuottaminen historiallisista kartoista*. Suomen ympäristö 34/2006. Helsinki:

- Ympäristöministeriö, Alueidenkäytön osasto.
- Nevalainen, Pekka 2010. Suojasäästä pysähtyneisyyden aikaan. Teoksessa *Viipurin läänin historia VI. Karjala itärajan varjossa*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 417–461.
- Neždanova 2003 = Нежданова, О. (ред.) 2003. *Путеводитель архивы России*. Москва.
- Nikulin & Trotsuk & Kopoteva 2015 = Никулин, А. М. & Троцук, И. В. & Копотева, И. В. 2015. *Северные территории Российской Федерации, Стран Европы и Америки: компаративистский анализ перспектив сельского развития*. Москва: Российская Академия Народного Хозяйства и Государственной Службы при Президенте Российской Федерации.
- Niskanen, Aino 2005. *Väinö Vähäkallio ja hänen toimistonsa. Arkkitehdin elämäntyö ja verkostot*. Teknillisen korkeakoulun arkkitehtiosaston tutkimuksia 2005/22. Väitöskirja. Espoo: Teknillinen korkeakoulu.
- Novikov 2006 = Новиков, В. А. 2006. *Архитектурная организация сельской среды*. Учебное пособие. Москва: Архитектура-С.
- Nurmi, Veli 1988. *Uno Cygnaeus. Suomalainen koulumies ja kasvattaja*. Veli Nurmi & Kouluhallitus. Helsinki: Valtion painatuskeskus.
- O sostavlenij i utverzdenij projektov planirovki, 2018 = O составлений и утверждений проектов планировки, 2018. Teoksessa *Советское градостроительство 1917–1941. Книга вторая*. Москва: Прогресс-Традиция, 2018, 1304–1308.
- Orfinskij & Grišina 2009 = Орфинский, В. П. & Гришина, И. Е. 2009. *Традиционный карельский дом*. Петрозаводск: Издательство петрозаводского государственного университета.
- Oswald, Ingrid 2007. "Industrialized villages" in Post-Socialist countries. Steps towards an integrative research concept. Teoksessa *Reflecting transformation in post-socialist rural areas*. Eds. Maarit Heinonen & Jouko Nikula & Inna Kopoteva & Leo Granberg. Newcastle: Cambridge Scholar Publications, 215–235.
- Paaskoski, Jyrki 1998. Vakiintuvat olot. Teoksessa *Karjala. Historia, kansa ja kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 705. Toim. Pekka Nevalainen & Hannes Sihvo. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 92–124.
- Paaskoski, Jyrki 2013/1. Viipurin ja Käkisalmen provinssit. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Bookwell Oy, 12–42.
- Paaskoski, Jyrki 2013/2. Vakiintuvat olot. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Bookwell Oy, 43–67.
- Paaskoski, Jyrki 2013/3. Kartanotalous ja lahjoitusmaatalonpojat. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Vanhan Suomen aika*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Bookwell Oy, 310–325.
- Paaskoski, Jyrki 2013/4. Uudistaja Aleksanteri I. Teoksessa *Vanhan Suomen aika. Viipurin läänin historia IV*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Risto Marjomaa & Jouko Nurmiainen. Helsinki: Bookwell Oy, 449–472.
- Palomäki, Antti 2011. *Juoksuhaudoista jälleenrakennukseen. Siirtoväen ja rintamamiesten asutus- ja asutuskysymysten järjestäminen kaupungeissa 1940–1960 ja sen käännteentekevät vaikutus asuntopoliittikkaan ja kaupunkirakentamiseen*. Väitöskirja. Tampereen yliopisto, yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Tampere: Tampere University Press.
- Parppei, Kati 2021. Laatokan alueen historialliset asutusvirrat. Teoksessa *Laatokka. Suurjärven kiehtova rantahistoria*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1469. Toim. Maria Lähteenmäki. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 44–68.
- Paršukov 2004 = Паршуков, Владимир 2004. Индивидуальная застройка: правил все больше, проблем тоже. *Проект Сибирь 20/2004*. www.prosib.info/stat.php?tab=tema&id=4 (haettu 1.10.2013, ei enää saatavilla)
- Partanen, Jukka 2004. *Isän tuvasta omaan tupaan. Väestö ja kotitaloudet Karjalankannaksen maaseudulla 1750–1870*. Väitöskirja. Bibliotheca historica 86. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Pesonen, Pekka 2012 (2006). Oma ja vieras venäläisessä kulttuurissa. Teoksessa *Opas venäläisyyteen*. Toim. Timo Vihavainen. Toinen painos. Helsinki: Otava, 231–269.
- Pessi, Väinö 1966. *Suomen meijeriteollisuuden vaiheita*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- Pimiä, Tenho 2007. *Sotasaalista Itä-Karjalasta. Suomalaisutkijat miehitytyillä alueilla 1941–1944*. Helsinki: Ajatus.
- Planirovka i stroitel'stvo kolhozov, sovhozov i MTS, 1940 = Планировка и строительство колхозов, совхозов и МТС*. Материалы совещ., созданного Союзом совет. архитекторов, совместно с Наркомземом, Наркомсовхозов и Акад. архитектуры СССР. Москва: Гос. архитектура. изд-во Акад. архитектуры СССР, 1940 (5). Verkkodokumentiksi toimitannut Электронный архив ГПНТБ России. <http://gpntb.dlibrary.org/ru/nodes/1871-planirovka-i-stroitelstvo-kolhozov-sovhozov-i-mts-m-1940>
- Plochy, Serhii 2020. *Tšernobyľ. Ydinkatastrofin historia*. Suom. Kyösti Karvonen & Seppo Raudasoja. Helsinki: Otava.
- Prohorenko 1992 = Прохоренко, А. И. 1992. *Архитектура сельского дома: прошлое и настоящее*. Москва: Агропромиздат. Verkkodokumentiksi toimitannut arkkitehtuuri- ja designportaalii Tehne, <http://tehne.com/library/prohorenko-i-arhitektura-selskogo-doma-proshloe-i-nastoyashchee-moskva-1992>
- Puramo, Eino 1958. Kurkijoen seudun historia isostavivahasta kunnallishallinnon uusimiseen. Teoksessa *Erkki Kuujo & Toivo Immonen & Eino Puramo, Kurkijoen kihlakunnan historia*. Pieksämäki: Hiisi-Säätiö, Kurki-Säätiö, Lumi-Säätiö, Jaama-Säätiö, 425–638.
- Rahkola, Erkki & Geust, Carl-Fredrik 2008. *Vaiettu Elisenvaaran pommitus. Evakkoheivetti 20. kesäkuuta 1944*. Helsinki: Ajatus.
- Raivo, Petri J. 1997 (1. painos 1996). *Maiseman kulttuurin transformatio. Ortodoksinen kirkko suomalaisessa kulttuurimaisemassa*. Nordia Geographical Publications Volume 25:1. Toinen painos. Oulu: Oulun Yliopistopaino.
- Raivo, Petri J. 2004. Karelia lost or won – materialization of a landscape of contested and commemorated

- memory. Julkaisussa *Fennia International Journal of Geography* 182:1. Karelia – Bicultural Landscape. Special Issue. Guest eds. Maunu Häyrynen & Petri J. Raivo. Helsinki: Geographical Society of Finland, 61–72.
- Rampley, Matthew 2012. Contested Histories: Heritage and/as the Construction of the Past: An Introduction. Teoksessa *Heritage, ideology, and identity in Central and Eastern Europe. Contested pasts, contested presents*. Heritage Matters 6. Ed. Matthew Rampley. Woodbridge, UK: Boydell, 1–20.
- Ranta, Sirkka-Liisa 1999. *Kirkonkylä Päijänteen kainalossa. Kuhmoisten keskustaajaman muutos 1900-luvulla*. Helsinki: Suomen muinaismuistoyhdistys.
- Reitala, Aimo 2001. Falkman, Severin (1831–1889). *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. Julkaistu 6.9.2001, artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003212>
- Reitala, Aimo 2004. Keinänen, Sigfrid August (1841–1914). *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–. Julkaistu 13.10.2004, artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003413>
- Remy, Johannes 2012 (2006). Venäjän säädöt ja yhteiskuntaluokat. Teoksessa *Opas venäläisyyteen*. Toim. Timo Vihavainen. 2. painos. Helsinki: Otava, 179–198.
- Rentola, Kimmo 2015. Stalin ja Suomi syksyllä 1939. Teoksessa *Historian kosto. Suomen talvisota kehysissä*. Toim. Henrik Meinander. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Siltala, 146–155.
- Reskalenko, Kirsti 2003. *Historiallinen jatkuvuus ja rakennussuojelu Venäjällä vuosina 1978–2000. Esimerkkinä Vanha Pihkova, osa I. Väitöskirja*, Oulun yliopisto. Lönnrot-instituutin julkaisuja № 6. [Kajaani]: [Kajaanin Lönnrot-instituutti].
- Rinno, Soile 1997. Karjalan luterilaisten seurakuntien kirkot. Teoksessa *Karjalan luterilaiset kirkot ja seurakuntien pyhät esineet*. Toim. Soile Rinno & Minna Laukkanen. Lappeenranta: Etelä-Karjalan taidemuseo, 63–236.
- Saarikangas, Kirsti 1993. *Model Houses for Model Families. Gender, Ideology and the Modern Dwelling. The Type-Planned Houses of the 1940s in Finland*. Studia Historica 45. Helsinki: Societas Historica Fennica.
- Sallinen-Gimpl, Pirkko 1994. *Siirtokarjalainen identiteetti ja kulttuurien kohtaaminen. Cultural identity and cultural clash: the resettled Karelians in Finland*. Kansatieteellinen arkisto 40. Helsinki: Suomen Muinaismuistoyhdistys.
- Savelainen, Hannele 2005/2007. Kruskopf, Pehr Adolf (1805–1852). *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, julkaistu 21.3.2005, päivitetty 19.11.2007. Artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003418>
- Savolainen, Ulla & Taavetti, Riikka 2022. Muistitietotutkimus. Teoksessa *Muistitietotutkimuksen paikka. Teoria, käytännöt ja muutokset*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1478. Toim. Ulla Savolainen & Riikka Taavetti. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 10–43.
- Savolainen, Raimo 2001. Gripenberg, Sebastian (1795–1869). *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, julkaistu 6.9.2001. Artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-004544>
- Savolainen, Raimo 2007. Soldan, August Fredrik (1817–1885). *Kansallisbiografia*-verkkojulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-006418>
- Shikalov, Yuri 2011. Suojärvi toisen maailmansodan jälkeen. Teoksessa *Suojärven historia IV. Omal mual vierahal mual*. Toim. Tapio Hämynen. Nurmes: Suojärven pitäjaseura ry, 90–205.
- Shikalov, Yuri 2013/1. Viipuri nollapisteessä 1940–1941. Teoksessa *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990*. Yuri Shikalov & Tapio Hämynen. Helsinki: Tammi, 25–69.
- Shikalov, Yuri 2013/2. Viipuri vapautetaan. Teoksessa *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990*. Yuri Shikalov & Tapio Hämynen. Helsinki: Tammi, 86–105.
- Shikalov, Yuri 2013/3. Viipuri muuttui neuvostokaupungiksi. Teoksessa *Viipurin kadotetut vuodet 1940–1990*. Yuri Shikalov & Tapio Hämynen. Helsinki: Tammi, 107–143.
- Shikalov, Yuri 2020. Sortavala – ”Valkoisten öiden kaupunki”. Teoksessa *Sortavala. Muutosten ja muistojen kaupunki*. Toim. Tapio Hämynen & Hannu Itkonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 316–389.
- Sidorenko & Mejerovitš & Tšertilov 2009/1 = Сидоренко, А. В. & Меерович, М. Г. & Чертилов, А. К. 2009/1. Деревянное типовое многоквартирное жилищное строительство в г. Иркутске (1920–1955 гг.). Julkaisussa *Архитектурное наследие* № 51. Санкт-Петербург: Издательский дом ”Коло”, 311–335.
- Sidorenko & Mejerovitš & Tšertilov 2009/2 = Сидоренко, А. В. & Меерович, М. Г. & Чертилов, А. К. 2009/2. Типовое деревянное жилищное строительство в Иркутске (1920–1955 гг.). Typical Timber Housing Construction in Irkutsk (1920–1955). *Академия. Архитектура и строительство* 1/2009, 62–67.
- Sihvo, Hannes 2003. Mitä on Karjala? Mikä on Viipurin lääni? Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toim. Matti Saarnisto. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämisseatiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 11–14.
- Simonen, Seppo 1965. *Paluu Karjalaan. Palautetun alueen historiaa 1941–1944*. Helsinki: Otava.
- Smith, David M. 1996. The Socialist City. Teoksessa *Cities After Socialism. Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Eds. Gregory Andrusz & Michael Harloe & Ivan Szelenyi. Oxford: Blackwell, 70–99.
- Soikkanen, Hannu 1970. *Luovutetun Karjalan työväenliikkeen historia*. Helsinki: Tammi.
- Soikkanen, Hannu 2009. Pitäjätuovat, kunnantuvat ja kunnantalot. Julkaisussa *Päättöksen paikka. Kunnantalot ja kaupungintalot. Rum för beslut. Kommun- och stadshusen*. Toim. Lauri Putkonen. Helsinki: Suomen kotiseutuliitto, 6–12.
- Soikkeli, Anu 2000. *Suomen vanhat pappilat. Menneisyyden tulevaisuus*. Väitöskirja. Acta Universitatis Ouluensis, Series C, Technica. Oulu: Oulun yliopisto.
- Soikkeli, Anu 2014. *Arkkitehti ja yhteiskunta. Erkki Koiso-Kanttilan (1914–2006) ura funktionalismista rationalismiin*. Studia historica septentrionalia 74.

- Väitöskirja, Oulun yliopisto, humanistinen tiedekunta, historia. Oulu: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.
- Standertskjöld, Elina 2008. *Arkkitehtuurimme vuosikymmenet 1930–1950*. Helsinki: Suomen rakennustaitteen museo, Rakennustietosäätiö RTS & Rakennustieto Oy.
- Stepakov, Viktor 1996. *Sodalla on hintansa*. Helsinki: Otava.
- Šereševskij 1965 = Шерешевский, И. А. 1965. *Жилые здания. Конструктивные системы и элементы для индустриального строительства. Пособие для учебного проектирования*. Ленинград & Москва: Государственное издательство литературы по строительству, архитектуре и строительным материалам.
- Taavitsainen, J.–P. 2003. Karjalan muinaislinnat. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toim. Matti Saarnisto. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 432–434.
- Takala, Hannu 2017. *Puna-armeijan sotasaalis. Karjalan kulttuuriomaisuuden ryöstö 1939–1941*. Historiallinen arkisto 145. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Takala, Irina 2021. *Taistelua ja kuolemaa. Neuvosto-Karjalan suomalaiset 1920–1930-luvuilla*. Suom. Mirko Harjula. Karjalan Sivistysseura ry.
- Tarojeva 1965 = Тароева, Р. Ф. 1965. *Материальная культура карел*. Акад. наук СССР, Петрозаводский институт языка, литературы и истории. Москва & Ленинград: Наука.
- Tikka, Boris & Balasov, Jevgeni & Stepakov, Viktor 2002. *Karjalan kannas sotien jälkeen v. 1940–1941, 1944–1950*. Suom. Vladimir Kokko & Olga Shitova & Jevgeni Balasov. Karelila-historian ja kotiseudun tutkimusyhdistys. St Petersburg: Turussel.
- Tiula, Martti 2002. Arkkitehtiliiton standardoimislaitoksen aika. Teoksessa *Rakennustiedon historia*. Toim. Martti Tiula. Helsinki: Rakennustieto Oy, 45–63.
- Tobilevitš 1979 = Тобилевич, Б. П. 1979. *Проблемы переустройства села*. Москва: Стройиздат.
- Turtola, Martti 2010. Viipurin lääni toisessa maailmansodassa. Teoksessa *Viipurin läänin historia VI. Karjala itärajan varjossa*. Toim. Yrjö Kaukiainen & Jouko Nurmiainen. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 172–225.
- Uino, Pirjo 1998. Luovutetun Karjalan muinaislinnoista. Teoksessa *Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran toimitteita 12*. Helsinki: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura, 7–28.
- Uino, Pirjo 2003. Viikinkiaika n. 800–1100 jKr. Teoksessa *Viipurin läänin historia I. Karjalan synty*. Toim. Matti Saarnisto. [Lappeenranta]: Karjalaisen Kulttuurin Edistämissäätiö & Karjalan Kirjapaino Oy, 291–382.
- Urry, John 1990. *The tourist gaze. Leisure and travel in contemporary societies*. London: Sage Publications.
- Vainio, V. H. 1960. *Kurkijoen historia IV. Myöhäisin osa 1860-luvulta seurakunnan ja pitäjän hallintoelimien lakkauttamiseen*. Pieksämäki: Kurki-Säätiö.
- Valonen, Niilo 1963. *Zur Geschichte der finnischen Wohnstuben*. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Valonen, Niilo 1976. Uunityyppejä. Teoksessa *Suomen kansankulttuurin kartasto 1. Aineellinen kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 325. Toim. Toivo Vuorela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 82–83.
- Valonen, Niilo & Korhonen, Teppo 2006. *Suomalainen piha. Rakennushistoriallisia päälinjoja*. Helsinki: Multikustannus.
- Verigin 2009 = Веригин, С. Г. 2009. *Карелия в годы военных испытаний. Политическое и социально-экономическое положение Советской Карелии в период Второй мировой войны 1939–1945 гг.* Петрозаводск: Издательство ПетрГУ.
- Verigin, Sergei 2020. Teoksessa *Sortavaala. Muutosten ja muistojen kaupunki*. Toim. Tapio Hämynen & Hannu Itkonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 282–297.
- Vesikansa, Kristo & Tidwell, Philip & Berger, Laura 2021. *New Standards. Timber Houses Ltd. 1940–1955*. Helsinki: Garret Publications.
- Vihavainen, Timo 2002. Vallankumouksesta toiseen maailmansotaan. Teoksessa *Venäjän historia*. Teoksen *Venäjän ja Neuvostoliiton historia* (1986) uudistetun laitoksen toinen painos. Toim. Heikki Kirkinen. Helsinki: Otava, 372–418.
- Vihavainen, Timo 2012 (2006). Venäjän säädöt ja yhteiskuntaluokat. Teoksessa *Opas venäläisyyteen*. Toim. Timo Vihavainen. 2. painos. Helsinki: Otava, 179–198.
- Vihavainen, Timo 2013. *Ryssäviha. Venäjän-pelon historia*. Helsinki: Minerva.
- Vihavainen, Timo 2015. Stalin ja geopolitiikka. Teoksessa *Historian kosto. Suomen talvisota kehyksissään*. Toim. Henrik Meinander. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Sitala, 136–145.
- Vihola, Teppo 2004. Pärjääkö pienviljelys? Teoksessa *Suomen maatalouden historia. Osa 2. Kasvun ja kriisien aika 1870-luvulta 1950-luvulle*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 914:2. Toim. Matti Peltonen. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 135–216.
- Viljo, Eeva Maija 1985. *Theodor Höijer. En arkitekt under den moderna storsadsarkitekturens genombrottstid i Finland från 1870 till sekelskiftet*. Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 88. Helsinki: [Suomen muinaismuistoyhdistys].
- Viljo, Eeva Maija 1989. Kaupungistuvan yhteiskunnan rakennustaide. Teoksessa *ARS Suomen taide 4*. Toim. Salme Sarajas-Korte. Helsinki: Weilin+Göös, 76–111.
- Viljo, Eeva Maija 2007. Sjöström, Frans (1840–1885). *Kansallisbiografia-verkkokjulkaisu*. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sks-kbg-003637>, julkaistu 23.3.2007.
- Vilkuna, Asko 1976/1. Kansanomaiset karjasuojat. Lannanhuollolliset tyypit. Teoksessa *Suomen kansankulttuurin kartasto 1. Aineellinen kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 325. Toim. Toivo Vuorela. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 72–73.
- Vilkuna, Asko 1976/2. Karjalainen karjakartano (patsasnavetta). Teoksessa *Suomen kansankulttuurin kartasto 1. Aineellinen kulttuuri*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 325. Toim. Toivo Vuorela. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 74–75.
- Vinšu 1986 = Виншу, И. А. 1986. *Архитектурно-планировочная организация сельских населенных пунктов*. Москва: Стройиздат.
- Vjazemtseva 2018 = Вяземцева, А. Г. 2018. Основные

- тенденции градостроительства стран Европы и Америки 1920–1930 гг. Teoksessa *Советское градостроительство 1917–1941. Книга вторая*. Москва: Прогресс-Традиция, 1003–1054.
- Volkov 1987 = Волков, Л. М. 1987. *Архитектура советской Эстонии. Architecture of the Soviet Estonia*. Москва: Стройиздат.
- Vuorenmaa, Tuomo-Juhani 2004/2015. Inha, Into Konrad (1865–1930). *Kansallisbiografia*-verkkokjulkaisu. Studia Biographica 4. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, 1997–, artikkelin pysyvä tunniste <http://urn.fi/urn:nbn:fi:sk:skb-003402>, julkaistu 13.10.2004, päivitetty 16.9.2015.
- Väinölä, Martti 1951. *Pellervolaiset osuuskaupat menetyssä Karjalassa*. Helsinki: Pellervo-seura.
- Zacharias Topelius *Skrifter XII. Finland framställdt i teckningar*. Skrifter utgivna av Svenska litteratursällskapet i Finland № 747. Toim. Jens Gardell & Rainer Knapas. Digitaalinen editio. Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland, 2011, saatavilla <https://topelius.sls.fi/#/publication-cover/207>
- Zakharova, Olga 2002. Peculiarities of Collectivization in Karelia. Teoksessa *Rise and Fall of Soviet Karelia. People and Power*. Eds. Antti Laine & Mikko Ylikangas. Kikumora Publications, Series B 24. Helsinki: Aleksanteri Institute, 91–122.
- Ylikangas, Mikko. Magnitogorsk – ensimmäinen sosialistinen kaupunki. *Idäntutkimus* 1/2004, 11–25.
- Åman, Anders 1987. *Arkitektur och ideologi i stalintidens Östeuropa*. Stockholm: Carlssons.
- Kartastot**
- Atlas Respubliki Karelii* 1997 = *Атлас Республики Карелии. Топографическая карта* 1997. Ред. С. Ерохин & Е. Москвитин. Санкт-Петербург.
- Sanomalehtiartikkelit**
- Dvojnišnikov 24.7.1990= Двойнишников, С. 24.7.1990. Это ли не варварство? *Призыв*, 3.
- Elisenvaarassa on kerran oleva kirkko, yhteiskoulu ja seurakuntatalo samalla kummulla, 2.11.1937. *Käkisalmen Sanomat*, 5.
- Huutokauppoja, 22.10.1903. *Wiipuri*.
- Jatkosota-aika Kurkijoella, 27.6.2014. *Kurkijokelainen*.
- Kazymov 21.2.1991= Казымов, М. 21.2.1991. Куркиекская церковь ждет вашей помощи. *Призыв*.
- Konsertteja, 15.12.1904. *Karjala*.
- Kotimaalta, 27.1.1874. *Suomenlehti*.
- Kreikkalaiskatoliset kirkkomme kansallistuvat, 18.7.1936. *Suomen Kuvalehti* № 29, 1062.
- Kurkijoen kreikk.-kat. kirkko vihitaan sunnuntaina syyskuun 24 päivänä, 23.9.1933. *Käkisalmen Sanomat*, 2.
- Kurkijoen kunnantalo vihitaan tänään, 9.12.1935. *Käkisalmen Sanomat*, 3.
- Kurkijoen liike-elämä ja teollisuus, 29.6.1912. *Karjala* № 146A.
- Kurkijoen Osuusmeijeri-Osakeyhtiö, 29.6.1912. *Karjala* № 146B.
- Kurkijokelaiset, 26.8.1941. *Karjala*, 1.
- Kurkijokelaiset siirtolaisiksi kotipitäjän säilyneisiin taloihin, elokuu 1941. *Karjala* (?).
- Kurkijoki, 12.9.1907. *Wiipuri* № 120A, 3.
- Kärävä, Ilmi & Laine M. 27.5.2011. Suuri tulipalo Kurkijoella vuonna 1937. *Kurkijokelainen*.
- Laaninen, Urpo 27.9.2004. Karjalankannaksen sotien jälkeistä asuttamista ei ole kunnolla tutkittu. *Etelä-Saimaa*, 2.
- Leuhka ja piilukirves, 31.3.2022. *Kurkijokelainen*, 7.
- Mihailov 20.6.1991= Михайлов, М. 20.6.1991. Строятся Куркиеки. *Призыв*.
- Nenonen, Hannu & Lääveri, Pirjo 23.9.2022. Koko Kurkijoki toivotti jälle näkemise terveisiä! *Kurkijokelainen*, 3.
- Ohvo, Pentti & Paju, Reino 2006. Karjalaiskulttuurin tuulet puhaltavat Kurkijoella. *Kurkijokelainen*, 22.9.2006, 1.
- O petšah... 6.2.1941 = О печах и помещениях. *Колхозная Правда*, 3.
- Paikkakunnalta, 4.11.1907. *Käkisalmen Sanomat*, 3.
- Poutanen, Lauri 2016. Koulunkäynti kiinnosti vanhempiä. *Kurkijokelainen* 7.10.2016, 9–10.
- Sarre, Aslak 22.3.1991. Jeesus Kristus on sama eilen, tänään ja iankaikkisesti. *Kurkijokelainen*.
- Spasjom tserkov' v Kurkijoki, 18.4.1991= Спасем церковь в п. Куркиеки, 18.4.1991. Kirjoittajana Kurkijoen kansanedustajien kyläneuvosto. *Призыв*.
- Stepakov 13.2.1941 = Степак, И. 13.2.1941. Больше внимания колхозному жилищному строительству. *Колхозная Правда*, 2.
- Tiedoitus kurkijokelaiselle siirtoväelle, 26.8.1941. *Karjala*, 1.
- Tuli tuhosi Kurkijoella neljä koulutilan rakennusta kokonaan, 4.5.1937. *Käkisalmen Sanomat*.
- Vartia, I. 20.8.1941. Kurkijoen kirkonkylä saatiin ehyenä takaisin. *Aamulehti*.
- Vihervirta, Tuija 4.11.2005. Marttala Kurkijoella. *Kurkijokelainen*, 8.
- Vihollisen jälkiä Laatokan rantaseuduilla, 22.8.1941. *Uusi Suomi*, 8.
- Vorobjov 6.2.1941= Воробьев, Н. 6.2.1941. Как выбрать площадку для строительства поселка. *Колхозная Правда*, 4.
- Äikää, Kari 31.3.2022. Talo ei ehtinyt nousta Elisenvaaran Amerikkaan. *Kurkijokelainen*, 7.
- Tutkimuksessa käytetyt suomalaiset sanomalehtiartikkelit ja aikausjulkaisut ovat vuoteen 1944 saakka Kansalliskirjaston digitoituja aineistoja osoitteesta <http://digi.kansalliskirjasto>.
- VERKKOLÄHTEET**
- The Constructivist Project* -verkkosivut
Vutke, Oleg Alekseevich, Вутке, Олег Алексеевич.
<http://theconstructivistproject.com/ru/people/368/vutke-oleg-alekseevich>
- Dobroskok = Доброскок В. А. Численность постоянного населения городских поселений Северо-Западного федерального округа, существовавших в 1959 году и упрздненных к настоящему времени (тыс. человек). *Народная энциклопедия городов и регионов России* -verkkosivut, <http://www.mojgorod.ru/cities/uprazdsz.html>

- Geraštšenko 2009 = Геращенко, Лидия 2009. *Переселенческая политика Советского государства на Карельском перешейке в 1940–1953 гг.* Санкт-Петербургский государственный инженерно-экономический университет, филиал в городе Выборге. Väitöstyön autoreferaatit, saatavilla disserCat Электронная библиотека диссертаций -verkkosivustolla <https://www.dissercat.com/content/pereselencheskaya-politika-sovetskogo-gosudarstva-na-karelskom-peresheike-v-1940-1953-gg-0>
- Google Maps -karttapalvelu, <https://www.google.com/maps>
- Helander, Anders Benjamin. *Ylioppilasmatrikkeli 1853–1899* -verkkojulkaisu. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/1853-1899/henkilo.php?id=24178>
- Itsikson 2019 = Ициксон, Е. Е. 2019. Николай Владиславович Куспак (к 100-летию со дня рождения), Национальная библиотека Республики Карелии, http://library.karelia.ru/kalendar2019/html/more_info/10121919.pdf
- Karjalan tasavallan kulttuuriperintökohteiden valtiollisen suojelun keskus, Республиканский центр по государственной охране объектов культурного наследия, Petroskoi (RTsGO)
Kurkijokskoje sel'skoje poselenije = Куркиекское сельское поселение. <https://monuments.karelia.ru/ob-ekty-kul-turnogo-nasledija/spiski-ob-ektov-kul-turnogo-nasledija-po-rajo-nam-i-poselenijam-respubliki-karelija/lahdenpohskij-r-n/spiski-ob-ektov-po-poselenijam/kurkiekskoe-sel-skoe-poselenie/>
Obsledovanie zastrojki posjolka Kurkijoki = Обследование застройки поселка Куркиеки. <https://monuments.karelia.ru/ob-ekty-kul-turnogo-nasledija/izuchenie-i-obsledovanie/obsledovanie-zastrojki-poselka-kurkieki/Peretšen' projektov zon ohrany> = Перечень проектов зон охраны. <https://monuments.karelia.ru/napravljenija-dejatel-nosti/zony-ohrany-ob-ektov-kul-turnogo-nasledija/perechen-proektov-zon-ohrany/>
Spiski ob"jektiv kul'turnogo nasledija... = Списки объектов культурного наследия по районам и поселениям Республики Карелия, <https://monuments.karelia.ru/ob-ekty-kul-turnogo-nasledija/spiski-ob-ektov-kul-turnogo-nasledija-po-rajo-nam-i-poselenijam-respubliki-karelija/Tserkovnaja-gora-2016> = "Церковная гора" (Кирккомьяки) 2016. [https://monuments.karelia.ru/novosti/cerkovnaja-gora-kirkkomjaki/Vidy-ob"jektiv...](https://monuments.karelia.ru/novosti/cerkovnaja-gora-kirkkomjaki/Vidy-ob) = Виды объектов культурного и исторического наследия. <https://monuments.karelia.ru/ob-ekty-kul-turnogo-nasledija/vidy-ob-ektov-kul-turnogo-i-istoricheskogo-nasledija/>
- Kir'jaž-verkkosivut, Кирьяж, Краеведческий центр п. Куркийоки, <http://www.kirjazh.spb.ru>
- Kotivuori, Yrjö 2005. *Ylioppilasmatrikkeli 1640–1852*. Karl Ferdinand Öhmann. Verkkojulkaisu. Päivitetty 31.1.2008. <https://ylioppilasmatrikkeli.helsinki.fi/henkilo.php?id=17040>
- Kurkijoki*-verkkosivut, Kurkijoki-säätiö, www.kurkijoki.fi
Luettelo diakuviista Kurkijoki-museossa, kuvakokoelma
Aarne Roihan vuonna 1971 ottamat valokuvat, www.kurkijoki.fi/dia/b4_b5/hb4_b5.html
- Lahdenpohskij tehnikum. <http://pu-9.onego.ru/o-nas/o-tehnikume/>, haettu 23.5.2018, ei enää saatavilla
- Litvinenko, Ksenia 2017. *Building Soviet Vyborg. Architectural Encounter in the Soviet-Finnish Borderland, 1960s–1980s*. Budapest: Central European University, Department of History. Saatavilla CEU Electronic Thesis Submission -verkkosivuilla, <https://www.etd.ceu.edu>
- Melnikova, E. 2016. Making "Former" the Former Finnish Karelia. *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*. Julkaisussa *Jahrbücher für Geschichte Osteuropas*, Vol. 64, September 2016, № 3, Reframing Postwar Sovietization – Power, Conflict, and Accommodation. Eds. Felix Ackermann & Sören Urbansky. Franz Steiner Verlag, 437–461. Abstrakti saatavilla <https://doi.org/10.25162/jgo-2016-0014>
- Merriam-Webster* -verkkosanakirja, sovietize, <https://www.merriam-webster.com/dictionary/sovietize>
- Непарадный сталианс, Непарадный сталианс. Малоэтажная городская архитектура СССР, *LiveJournal*-blogipalvelu
Серия 8966. Виды и планировки, <https://su-ma-loetazhki.livejournal.com/108540.html>
- olan.ru*, Электронная база недвижимости -verkkosivut
Продам двухкомнатную квартиру 36.4 м² этаж 2/2 район Лахденпохский поселок Куркиеки улица Новая 11, <https://olan.ru/r-n-lahdenpohskiy/p-kurkieki/sale-flat/two-rooms/70696450-36-4-m-etazh-2-2-990000-rub-ul-novaya>
- PhotoBuildings -arkkitehtuurilokuvatietokanta *3-30-25B, 3-30-25K*, двухэтажный жилой дом на 8 квартир, teoksesta *Иллюстрированный каталог типовых проектов жилых и общественных зданий для строительства в РСФСР*. Министерство коммунального хозяйства РСФСР, 1958, julkaistu verkkosivulla <https://photobuildings.com/photo/16656/>
- Pustovetov 2003 = Пустоветов, Геннадий Иванович 2003. Архитектура сельских поселений в новых социально-экономических условиях: жилые и производственные здания и сооружения. Москва: Новосибирская государственная архитектурно-художественная академия. Väitöstyön autoreferaatit, saatavilla disserCat Электронная библиотека диссертаций -verkkosivustolla <https://www.dissercat.com/content/arkhitektura-selskikh-poselenii-v-novykh-sotsialno-ekonomicheskikh-usloviyakh-zhilye-i-proiz>
- Retro* otkrytki, Петро открытки -verkkosivut
С каждым днем все радостнее жить! (Кокорекин А.), <http://retropost.ru/postcards/3055.html>

Smirnova 2006 = Смирнова, Е. П. 2006.

Заселение освоение новых районов Карело-Финской ССР в 1940-е годы. Петрозаводск: Петрозаводский государственный университет. Väitöstyön autoreferaatti, saatavilla disserCat Электронная библиотека диссертаций -verkkosivustolla: <https://www.dissercat.com/content/zaselenie-i-osvoenie-novykh-raionov-karelo-finskoi-ssr-v-1940-e-gody>

Soviet political poster, Советский политический плакат -verkkosivut, The Sergio Grigorian Collection, www.redavantgarde.com

Vera Korabljova, *Иди, товарищ, к нам в колхоз!*, 1931. ИЗОГИЗ: Ленинград

Leonid Tšurjatov, *Организум ударный сев*, 1930 ИЗОГИЗ: Ленинград

Totalarch-verkkosivut

Miljutin Nikolaj Aleksandrovič = Милютин Николай Александрович. Знаменитые архитекторы и дизайнеры, <https://famous.totalarch.com/milutin>

vk-verkkosivusto

Club 1618109, <https://vk.com/club1618109>
1-244-1 (Б-8-50), 1-244-2 (Б-12-52), 3-40-256, 3-40-25К, план 1го этажа, https://vk.com/photo-1618109_309917090

Wikimedia Commons

Den' urožaja i kollektivizatsii = День урожая и коллективизации, плакат. Москва: Издательское общество «Безбожник», 1930, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:День_урожая_и_коллективизации.jpg

Heinrich Vögeler, *Karelia and Murmansk*, 1926, Detail. Neue Nationalgalerie, Kulturforum, Berlin, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Heinrich_Vogeler_Karelia_and_Murmansk_%281926%29_detail.jpg

Ruins of Kurkijoki church, Lakhdenpohsky District, Karelia, Russia, 2021. Nimim. 基日島, [https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ruins_of_Kurkijoki_church_\(2\).jpg#/media/File:Ruins_of_Kurkijoki_church_\(2\).jpg](https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Ruins_of_Kurkijoki_church_(2).jpg#/media/File:Ruins_of_Kurkijoki_church_(2).jpg)

Tovarištš... = *Товарищ! После трудового дня иди в клуб, там ты получишь отдых, знания и развлечение* [плакат]. Культотдел Ленинградского губернского совета профессиональных союзов, 1927, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Товарищ!_После_трудоового_дня_иди_в_клуб,_там_ты_получишь_отдых,_знаний_и_развлечение.jpg

NEUVOSTOLIITON JA VENÄJÄN VIRALLISIA
ASIAKIRJOJA

Kurkijoen maaseutuasutuksen yleiskaava 2013 = Генеральный план Куркиекского сельского поселения Лахденпохского муниципального района Республики Карелия 2013. KompleksProjekt, Vologda.

Prikaz / Päiväkäsky № 325, 29.12.1997. Karjalan tasavallan kulttuuriministeriö.

Prikaz № 693 об utšote... 2014 = Приказ № 693 об учете выявленных объектов культурного наследия в Республике Карелия, 10.12.2014. Karjalan tasavallan kulttuuriministeriö.

Liite № 1: Список выявленных объектов культурного наследия, 10.12.2014.

Liite № 2: Описание подлежащих обязательному сохранению особенностей выявленного объекта культурного наследия "Церковная гора (Кирккомьяки)" расположенного в устье реки Куркийоки по адресу: Республика Карелия, Лахденпохский район, пос. Куркиеки (предмет охраны), 10.12.2014.

Verkko-osoitteiden toimivuus on tarkistettu
31.10.2023.

Bidrag till kännedom av Finlands natur och folk

1	(1858) PIPPING, FREDR. WILLH.:	Historiska bidrag till Finlands calendariografi.	140 pp.
2	(1858) BURMAN, JOHAN JAKOB:	Berättelse om femte brigadens af Finska arméen krigsrörelser och operationer i Savolaks, Karelen, Öster- och Westerbotten åren 1808 och 1809.	112 pp.
- - -			
50	(1891) GENETZ, ARVID:	Kuollan Lapin sanakirja ynnä kielinäytteitä.	291 pp.
- - -			
100:1	(1957) REUTER, MÄRTA:	Pflanzenphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	63 pp.
100:2	(1958) REUTER, MÄRTA:	Tierphänologische Beobachtungen in Finnland 1951–1955.	56 pp.
100:3	(1958) STADIUS, GUNNAR:	Undersökning av språkbegåvningen hos 10–14 åringar.	137 pp.
- - -			
192	(2013) LEHTO, OLLI:	Tieteen huipulla: Lars Ahlforsin elämä.	150 pp.
193	(2014) KEPSU, KASPER K.:	Den besvärliga provinsen. Reduktion, skattearrendering och bondeoroligheter i det svenska Ingermanland under slutet av 1600-talet.	340 pp.
194	(2015) KAKKURI, JUHANI:	Jämpti mies. Tauno Johannes Kukkamäen elämä.	96 pp.
195	(2015) KORSMAN, KALEVI:	Pentti Eskola - Geologisen tutkimuksen ja opetuksen uudistaja.	124 pp.
196	(2015) GUSTAFFSON, SOFIA:	Leverantörer och profitörer.	255 pp.
197	(2015) KAUPPI, PEKKA & KOTILEHTO, JENNA (toim.):	Vuosisadan metsäbiologi. Peitsa Mikolan juhlakirja.	237 pp.
198	(2016) KLINGE, MATTI:	Furstendömet Idensalmi.	515 pp.
199	(2016) MINARD-TÖRMÄNEN, NATHANAËLLE:	An Imperial Idyll. Finland in Russian Travelogues (1810–1860).	350 pp.
200	(2017) NEVANLINNA, HEIKKI:	Suomalainen polaariretkikunta Lapissa 1882–1884.	173 pp.
201	(2017) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Lever för liv	342 pp.
202	(2017) DONNER, JOAKIM:	Marine shells in the study of the Holocene	55 pp.
203	(2017) SUNDBACK, SUSAN & ROSENBERG, THOMAS & ROSENLEW, ANNE:	Knut Pipping och etableringen av den moderna sociologin vid Åbo akademi	254 pp.
204	(2018) DAHLBERG, JULIA:	Konstnär, kvinna, medborgare. Helena Westermarck och den finska bildningskulturen i det moderna genombrottets tid 1880–1910.	333 pp.
205	(2018) NEVANLINNA, HEIKKI:	Geofysikko Eyvind Sucksdorff - havaintojen taituri	183 pp.
206	(2019) STÉN, JOHAN C.-E.:	Anders Johan Lexell Brevväxling, Commerce épistolaire	721 pp.
207	(2019) PERÄLÄ, ANNA:	Tilanomistaja kirja-alalla: Christian Ludvig Hjelt kirjanpainajana, kustantajana ja kirjakauppiaina 1823–1849	411 pp.
208	(2019) KALLEINEN, KRISTIINA:	Nils Gustaf Nordenskiöld - vuorimiehen ja tiedemiehen elämä	223 pp.
209	(2020) SUNDHOLM, FRANCISKA:	Wilhelm Ramsay, Livslång vandring i Fennoskandia	163 pp.
210	(2020) HOLM, SOPHIE:	Diplomatins ideal och praktik. Utländska sändebud i Stockholm 1746–1748.	225 pp.
211	(2020) HOLMBERG, PETER OCH STÉN, JOHAN:	Att observera, mäta och räkna. Blickar på den matematisk-naturvetenskapliga forskningens historia i Finland.	541 pp.

212	(2020) HÖCKERSTEDT, KRISTER & LINDQVIST, MARDY:	Uusi maksa, uusi elämä	373 pp.
213	(2020) GRANDELL, JENS:	Från ett årtionde i Finland. August Schauman, republikanism och liberalism 1855–1865	267 pp.
214	(2020) KAJANNE, VILLE:	Suomen puolesta, Euroopan edestä, Venäjää vastaan? Kansainvälinen vuorovaikutus ja yhteistyö vuoden 1899 kulttuuriadressissa.	348 pp
215	(2021) NEVANLINNA, HEIKKI:	Ilmatieteiden vaiheita ja vaikuttajia Suomessa.	341 pp.
216	(2021) LINDBERG, BO (RED.):	Vårt gemensamma innanhav. Finskt och svenskt kring Östersjön.	129 pp.
217	(2021) ARTUKKA, TOPI:	Tanssiva kaupunki. Turun seurapiiri sosiaalisena näyttämönä 1810-luvulla.	344 pp.
218	(2021) RIIKONEN, H. K.:	Suomesta ja maailmalta. Yrjö Niiniluoto ja hänen kirjallinen tuotantonsa.	329 pp.
219	(2022) AHLKOG, MARKUS:	Katsaus Suomen varhaiseen atomihistoriaan.	266 pp.
220	(2022) MARJANEN, JANI:	Ekonomisk patriotism och civilsamhälle. Finska hushållningssällskapets politiska språkbruk i europeisk kontext 1720–1840.	311 pp.
221	(2022) NEVANLINNA, HEIKKI:	Neovius–Nevanlinna – Erään suvun kronikka.	201 pp.
222	(2023) HERMELIN, OLOF (author), ERKKI, SIRONEN, TIMO, SIRONEN, OKSALA, TEIVAS, RIIKONEN, H. K. (editors):	Hecatompolis Svionum – Ruotsalaisten sata kaupunkia: Suomen, Karjalan ja Inkerinmaan kaupungit sekä muita runoja Itämeren piiristä.	268 pp.
223	(2023) HAKALA, PETRA:	Tillkomsten av Svenska litteratursällskapets arkiv och dess roll i skapandet av identitet 1885–1920.	292 pp.